

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Филозофски факултет

Српска књижевност

Књижевно дело Павла Марковића Адамова

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:

проф. др Зорица Хаџић

Кандидат:

мр Славица Марковић

Нови Сад, 2019. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
Филозофски факултет

KLJUČNADOKUMENTACIJSKAINFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Монографска документација
Tip zapisa: TZ	Текстуални штампани материјал
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Докторска дисертација
Ime i prezime autora: AU	мр Славица Марковић
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	проф. др Зорица Хацић
Naslov rada: NR	„Књижевно дело Павла Марковића Адамова“
Jezik publikacije: JP	српски
Jezik izvoda: JI	срп. / енг.
Zemlja publikovanja: ZP	Србија
Uže geografsko područje: UGP	Војводина, Нови Сад
Godina: GO	2019.
Izdavač: IZ	ауторски репринт
Mesto i adresa: MA	Нови Сад, Зорана Ђинђића 2

Fizički opis rada: FO	10 поглавља / 514 страница / 394 референци
Naučna oblast: NO	Српска књижевност
Naučna disciplina: ND	Историја српске књижевности
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Павле Марковић Адамов, српска књижевност 19. века, поезија, проза, периодика, књижевна критика, библиографија
UDK	821. 163. 41. 09-34 Marković Adamov P. (043.3)
Čuva se: ČU	Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	У раду је представљен целокупни књижевни опус заборављеног писца Павла Марковића Адамова, једног од зачетника српске реалистичке приповетке и оснивача и првог уредника <i>Бранковог кола</i> – листа за забаву, поуку и књижевност, у циљу превредновања његовог књижевног дела, како би Адамов, коначно, добио место које му припада у историји српске књижевности.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	19. децембар 2014.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Mr. Slavica Marković
Mentor: MN	Prof. Zorica Hadžić, PhD, full professor
Title: TI	'Pavle Marković Adamov's literature'
Language of text: LT	Serbian, cyrilic
Language of abstract: LA	English / Serbian
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2019
Publisher: PU	authorized reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Zorana Đinđića 2

Physical description: PD	10 chapters / 514 pages / 394 references
Scientific field SF	Serbian literature
Scientific discipline SD	History of Serbian literature
Subject, Key words SKW	Pavle Marković Adamov, Serbian literature, 19 th century, poetry, prose, periodics, literature, critics, bibliography
UC	
Holding data: HD	University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Note: N	
Abstract: AB	The thesis represents the complete literary corpus of the forgotten author Pavle Marković Adamov, one of the pioneers of the Serbian realism short stories and the founder and first editor of 'Brankovo kolo' - a paper for fun, learning and literature. The aim of the thesis is to bring his literary works back to light and give them proper appreciation, so that Adamov will finally be given the spot that he deserves in the history of Serbian literature.
Accepted on Scientific Board on: AS	December 19, 2014
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

Увод

Павле Марковић Адамов (1855 – 1907) један је од заборављених књижевних стваралаца и културних посленика чије је дело остало заробљено у тами времена, упркос томе што је читавог живота истрајно и предано радио на културном уздизању Срба и на европској оријентацији српске књижевности. Био је потпуно оличење генерације која је, иако поникла из патријархалног духа и васпитана на народним идеалима, умела да ту своју карактерну физиономију доведе у склад са тежњама модерног живота. Силна љубав према сопственом народу и жеља да му се одужи, гонила га је на рад. Свака га је народна акција одушевљавала, у свакој је био међу првима и никад се није изговарао другим обавезама које су уистину биле бројне јер је његова делатност вишеструка. Био је приповедач, преводилац, песник, новинар – уредник, професор српске Карловачке гимназије, председник Друштва српске књижевности, потпредседник Књижевног одељења *Матице српске* и њен вишегодишњи референт за литерарне ствари, председник Друштва српских књижевника, новинара и уметника *Змај*, почасни члан *Српске књижевне задруге*, члан *Књижевничког друштва* у Београду, члан дијецезалног Школског одбора... На руку му је ишло и то што се у књижевности јавио у време кад је српска књига очајнички тражила моћно и родољубиво срце да је покрене из немара и учмалости на живљи рад. Књижевни рад започео је још као гимназијалац (почетком седамдесетих година) преводима Шилера, Хајнеа и неких мањих песника (Стевана Милова, Анастасијуса Грина, Хамерлинга) и оригиналним песмама у духу и облику српске романтичарске лирике. Себе није сматрао песником, па су му песме (које понајвише певају о родољубљу, љубави, љубавној чежњи, пролазности и нади) остале расуте по часописима. Сав свој таленат усмерио је на писање приповедака у којима је на најбољи и најизразитији начин представио свет свог ужег завичаја. У њима се он јавља као истински „песник сремске груде и народа“¹ показавши тако да Војводина, у којој су нације изукрштане и у непрестаној борби, представља изврстан материјал за обраду. То су, углавном, приповетке сеоске амбијенталности, љубавне и родољубиве по тенденцији, и са наглашеним

---

¹ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампариија Јове Карамата, Земун, 1898, 109.

психолошким нијансирањем, те помало излазе из реалистичког концепта. Неки књижевни критичари чак налазе да су Адамовљеве приповетке „снимци душе“². Објављивао их је по часописима, а за живота штампао свега четири књиге. Прва од њих, под називом „Слике и прилике из српског живота“, изашла је у Панчеву 1883. године. Њен поднаслов („Слике и прилике из српског народног живота“) најбоље говори којим темама се у њима бавио. Затим је у Новом Саду (1886. и 1888. године) штампао још две свеске насловивши их „На селу и прелу“ (I – II). Четврта књига са истим насловом („На селу и прелу“), публикована у манастирској штампарији у Сремским Карловцима и објављена у Београду 1901. године, представља пишчев избор из тих прича. Од обимнијих прозних радова, највреднији је његов недовршени друштвени роман са темом из народног живота „Дух времена сад је так!“ који је током 1888. године излазио у часопису *Стражилово*. Осим што је писао и преводио песме и приповетке, Адамов језа потребе часописа писао и приказе, критике, есеје и друге текстове у свим значајнијим листовима и часописима, као што су: *Јавор*, *Српска зора*, *Летопис Матице српске*, *Стражилово*, *Застава*, *Бранково коло*, *Виенац*, *Отаџбина*, *Српске илустроване новине*, *Орао (велики илустровани календар)*, *Славјански алманах*. У обимније књижевнередове теврсте, свакако, спадају: оцена „Патнице“ Јакова Игњатовића и текст „Бранкова жеља зажељена и испуњена“. Аутор је и позоришног комада „Поп Доброслав“ (негде и Добросав, односно Драгослав) у коме се бави проблемом назаренства међу Србима. (Комад је игран у *Српском народном позоришту* у Новом Саду, 1895. године.)

Посебна пажња у овој дисертацији, осим приповедачком, биће посвећена његовом новинарско – уређивачком раду, који само потврђује да је Адамов био изузетна личност српске културе с краја XIX века. Кад је реч о његовом уредничком раду, треба истаћи да је он најпре (око 1880. године) био сауредник бечког часописа *Српска зора (илустрованог листа за забаву и поуку)*, а затим је (од 1885. до 1888. године), заједно са Јованом Грчићем, другом из гимназијских дана, уређивао *Стражилово, лист за песништво, поуку, уметност и књижевност*. Ипак, остаће пре свега упамћен као покретач и вишегодишњи уредник *Бранковог кола – листа за забаву, поуку и књижевност* (од 1895. до 1906). Као писац – стваралац и свестрано образована личност, Адамов је изгарао на том послу, показујући да је и у тој области испред свог времена, па је *Бранково коло* то време један

---

² Цензор (Драгутин Ј. Илић), „Паја Марковић Адамов, српски књижевник“, *Босанска вила* XII, 7, 1897, 97.

од најбољих књижевних листова у нашим крајевима. За њега је уређивање *Бранковог кола* било више од посла, организације, дужности. То је био подухват који тражи целог човека, својеврсна служба народу, његово животно дело. Задатак је био утолико тежи што је Адамов настојао да *Бранково коло* буде искључиво књижевни лист, без политичко – партијске обојености. Колика је била његова посвећеност том послу и колику је жртву овај посао изискивао, показује и то што се редакција *Бранковог колана* налазила у његовој кући у Сремским Карловцима, где су се (обично недељом) окупљали бројни и знаменити књижевници – сарадници које је он ангажовао. Ова његова културна мисија захтевала је и материјалне жртве, због чега је морао да заложи чак и земљу свог оца у родним Сасама.

Осветљавању прилика у свом времену, сем својим књижевним и уређивачким радом, Павле Марковић Адамов допринео је и обимном кореспонденцијом са људима који су играли значајну улогу у српском културном животу. (У Рукописном одељењу Матице српске чува се 131 Адамовљево писмо, као и 84 писма њему упућена, док се у Одељењу посебних фондова Народне библиотеке Србије, у Архиви *Бранкова кола*, чува 1481 његово писмо, које примљено, које послато.) Та писма представљају немерљив допринос српској културној историји, али су она значајна и за разумевање карактера и личности самог писца.

У више него обимном књижевном опусу Павла Марковића Адамов анајважније место заузима његов приповедачки раду којем је остварио и највеће домете. Невоља је, међутим, што је Адамов веомаранопонео жиг писца плагијатора. Приповедачка оригиналност оспорена му је још 1885. године када су се, готово истовремено, појавиле Адамовљева приповетка „Јоле“ (у *Стражилову*) и приповетка аустријског приповедача Петера Росегера „Бранич“ (у *Бранику*). Неки критичари су одмах уочили велику сличност између ове две приче и Адамова прогласили плагијатором. Узалудна су била његова правдања да поменуто Росегерову причу никада није читао. Његова поштена реч није могла ништа да учини кад, како је рекао, „злоба и пакост руководе умове“³. О Адамовљевим приповеткама уопште, од почетка преовлађује негативан став. Основни тон таквој (негативној) критици давали су, пре свега, свеучилишни професор Миливој Шрепел и Јован Скерлић, који је у то време сматран неприкосновеним књижевним арбитром. Они су, свакако, највише допринели да Адамов посумња у свој књижевни таленат и престане да пише приповетке.

---

³ Јован Грчић, „Портрети са писамa Г“, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 34.

Шрепел је, на пример, истицао да је Адамов само „преписао“ приче које је слушао „на селу и прелу“, да није психолог и да нам није дао прилику да завиримо народу у душу, док је у исто време Лазу Лазаревића „ковао у звезде“, посебно хвалећи његову психологију. Замерао је Адамову и то што у његовим приповеткама нема „пучкога хумора“⁴. Ипак, чини се да је негативно мишљење о Адамовљевим причама превладало када је такву оцену о њима изрекао Јован Скерлић који је све приповетке Павла Марковића Адамова (осим приче „У Фрушкој Гори“) сврстао у сеоске приповетке. У његовом суду, међутим, има много контрадикторности и недоследности. Он најпре тврди да Адамов „још најбоље и најизразитије представља наш тамошњи свет“⁵ (мислећи на свет Срема, Адамовљевог ужег завичаја), а онда каже да Адамов продужава традицију ранијих омладинских романтичара, упркос томе што припада нараштају седамдесетих година. У својој критици Скерлић негира све препознатљиве вредности Адамовљеве приповетке. Тврди да је Адамов „најмање реалист“ међу ондашњим приповедачима, да је „био и остао романтичар, који гледа у прошлост и поетизује и идеализује прост народ“⁶. Као главну ману Адамовљеве „идилске поезије“, он наводи његов „редован и неизбежан оптимизам“. Замера му и то што у његовим приповеткама нема описа, а уколико их има, они су, како каже, „бледи и неизразити“, да би најпосле критику Адамовљеве збирке „На селу и прелу“ зачинио опаском да је то „једна усиљена књига која се не чита два пута“⁷. Скерлићево мишљење и оцена Адамовљевих приповедака често супо инерцији цитирани од стране многих професора, писаца уџбеника и састављача антологија. То што озбиљни критичари и писци нису нашли ништа вредно у његовој приповедачкој прози, Адамова је потпуно обесхрабрило и учинило да дигне руке од писања приповедака.

Ипак, нису се сви Адамовљеви савременици поводили за туђим оценама, или бар не у потпуности. Неки су чак веома афирмативно говорили о његовој прози. Један од оних који се отворено супротставио оценама Јована Скерлића био је Војислав Ј. Илић – Млађи. Анализирајући Адамовљеву збирку „На селу и прелу“, он подвлачи да је Адамову, као песнику сремског сеоског живота, трајно обезбеђено место у српској литератури. Књижевник Драгутин Ј. Илић (Цензор), пак, наглашава да се ни код једног другог

---

⁴ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 154.

⁵ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 64.

⁶ Јован Скерлић, „Историја нове српске књижевности“, *Геца Кон*, Београд, 1921, 328.

⁷ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 79.

приповедача не може запазити оригинална жица тако пластично, као што је то случај код Павла Марковића Адамова. Он налази да је то писац који у споју спољашње и унутрашње слике остварује нову реалност приче. Исто тако, Милош Н. Пејиновић (који се иначе није најпохвалније изразио о Адамовљевим приповеткама) хвали опис девојачке собе у приповеци „У Фрушкој гори“. Милан Савић, опет, истиче да је Адамов „најдушевнији“ у описима природе и природних појава, а најснажнији приказу сељакове психологије, наглашавајући да су његове приповетке одмах по објављивању скренуле на себе читалачку пажњу јер се видело да песник „захвата у пуно врело народног живота, и да износи оданде ситно овејано бисерје“⁸. Његов, пак, кум и пријатељ Јован Грчић истиче да је оно што је Адамов урадио у српској књижевности само по себи довољно јака одбрана, те да ће оно што ће тек урадити развејати све сумње у његов еминентни приповедачки и посматрачки дар. Огласили су сеи књижевни критичари који су Адамовљеве приповетке читали у преводу у страним часописима. Они су неретко хвалили његово „мајсторско перо“ наглашавајући посебно како Адамову неколико речи казује више неголи други у неколико глава.

Мали је број оних који су се Адамовљевим приповеткама бавили после Другог светског рата. Један од занимљивијих је рад Риста Ковијанића који говори о Адамовљевим књижевним почецима у пожунској *Слободи*. Истом темом бавио се и Бошко Новаковић. Он садржи раније изречених оцена о Адамовљевој прози означивши га као подражаваоца аустријског приповедача Росегера, али признаје да је Адамов имао и „светлијих тренутака превазилажења безбојности свога израза“⁹. Тек у новије време долази до значајније афирмације приповедачког дела Павла Марковића Адамова захваљујући, пре свих, Даници Вујков која је почетком овог века приредила за штампу неколико књига његове прозе. Она је уједно и најгласнијима међу онима који траже аргументовано превредновање Скерлићевих оцена о Адамовљевој прози како би се напоскон Павлу Марковићу Адамову доделило место које заслужује у српској књижевности. Ако би до тога дошло, добила би се сасвим другачија слика континуитета српског књижевног стваралаштва у којем би Адамов морао добити место зачетника и претечесрпске сеоске приповетке и кратке приче. Томе треба да припомогне и ово истраживање. Оно исто тако треба да покаже да је Адамов

---

⁸ Милан Савић, „Слике и прилике из српског живота“, *Застава* XVIII, 172, 1883.

⁹ Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“, у: „Приповедачи I“, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд, 1963, 21.

оригиналан писац. Иако је ценио аустријског приповедача Петера Росегера (1843 – 1918), преводио га и писао приповетке по његовим мотивима, он нипошто није био његов плагијатор. Суштинска анализа Адамовљевих приповедака потврдила би оно што су неки критичари давно запазили, да Адамову оквир Росегерове приче уноси своју причу. А то би, сасвим извесно, помогло да сескине анатема са имена овог писца.

Циљ овог истраживања је, такође, савремено сагледавање и вредносна оцена целокупног књижевног дела Павла Марковића Адамова, као и оцена његовог новинарско – уређивачког рада, како би овом писцу било додељено место које му припада у српској књижевности и култури. Уверење је утолико веће што се често догађало да су истинске вредности у стваралаштву биле оспораване у времену настајања. Приказивање Адамовљевог целокупног рада учинило би да се о улози и значају овог писца за српску културу говори са много више респекта. Да се свест људи о томе постепено мења, говори и податак да се, од стране Културног центра у Сремским Карловцима, почев од 1988. године, додељује награда Павле Марковић Адамов за допринос у књижевности и књижевној теорији што представља прво признање личности и делу Адамова.

Живот Павла Марковића Адамова

На празник Светог великомученика Георгија (у народу познатијег као Ђурђиц), 16. новембра 1855. године, родио се човек велике духовне и телесне лепоте и чврстог и несаломљивог карактера по имену Павле Марковићкоји ћеу књижевним круговима постати познатији као Паја Адамов. Био је то истински учитељ, човек који је „расковао своје благо, градећи народу, не себи, живе задужбине свим могућим и материјалним и интелектуалним силама“¹⁰. И никакве муке ни препреке нису гана том путумогле зауставити, нити ослабити његову вољу и упорност да у свом науму истраје. Његову судбину је у многоме одредио и његов завичај. Адамов се родио у Сасама (данас Новим Карловцима, седам километара удаљеним од Сремских Карловаца), живописном сремском селу, које ће овековечити у својим приповеткама. За родну грудку остаће везан до краја живота. Иако је живео и радио за сав свој народ, његове приповетке биле су, увек и само, са темом из родног краја, због чега је добио епитет „етнографски приповедач равног Срема“¹¹.

Отац му се звао Јован, па је Адамов, на почетку свог књижевног рада, као псеудоним користио патроним Јовановић. (Потписивао се као Павле М. Јовановић, уместо Павле Ј. Марковић из љубави према оцу, али и због урођене скромности.) Хроничари бележе да су му родитељи били ваљани и честити људи, да су имали дуг век и доживели лепу старост. Отац му је био трговац а мајка Софија (пореклом и старином из истог места), веома бистра жена и вредна српска домаћица, изнад свега привржена својој деци. Познато нам јеи да је Адамов имао двојицу браће: старијег Перу, који је, такође, учио гимназију у Новом Саду и био трговац у Панчеву, али је рано умро, и млађег, Јоцу, који је био апотекар у Тителу и напросто обожавао старијег брата Павла. Из тог најранијег периода његовог живота имамо мало података. Једва нешто више информација имамо о његовом школовању а разлоге за то треба тражити у претераној скромности Адамова. Томе у прилог говори и податак да чак ни његов близак пријатељ и побратим Јован Грчић није знао где је и колико разреда гимназије Адамов завршио на страни што се показало када је Грчић одлучио да у *Стражилову*, уз Адамовљев лик, штампа његову пропратну биографију. Тада га је извесни

¹⁰ Јован Грчић, „Портрети с писама Г”, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 94.

¹¹ Тих. О(стојић), „Паја А.“, *Трговачке новине* VI, 3, 1907, 1.

Јоза Поповић из Панчева у свом листуотворено питао зашто сеније од самог Адамова о томе обавестио. Грчић је, међутим, сувише добро познавао свог пријатеља. Знао је да би га такво питање само наљутило него не би ни дозволио да му лик са пропратном биографијом изађе у *Стражилову*, што би могло бити погубно по опстанак њиховог, како је рекао, „нигда непомућеног пријатељства“¹².

О раном периоду Адамовљевог живота највише сазнајемо из његове преписке са породицом и од оних са којима се Адамов у то време највише дружио и сарађивао – од Јована Грчића и Годора Виловског, али и од Ковијанић акоји је у *Зборнику Матице српске* оставио белешку о Адамовљевим активности за време школовања у Пожуну (данашњој Братислави). Из поменутих извора сазнајемо да је Адамов основну школу учио у родном месту а гимназију у Новом Саду и Пожуну, где језавршио само један (VI) разред, школске 1872/73. године. Разлог што је тај разред завршио на страни јесте што је тамошњи лицеј у оно време био на гласу и врло привлачан за српске ђаке, те су они ту долазили, не само из навике, већ и ради учења немачког, мађарског и словачког језика. (Адамов је иначе знао и латински и чешки, а знање многих језика биће му од највеће користи у каснијем књижевном раду.) Његова писма из Пожуна, која је писао родитељима и браћи (1872. и 1873. године), пуна су љубави и нежности, али и чежње за завичајем. У њима он говори о својој усамљености у туђини истичући да нигде нема живота као у Новом Саду, међу својима. „А овде, кудгод се окренеш све сам Шваба, или Тот, или по који Маџар“¹³, писао је Адамов отуд додавши да ни у цркву не иде јер нема српске. Пише и о радосном узбуђењу које осећа кад улази у школу ишчекујући писмо од њих, жали се на велику скупоћу, на проблеме у савладавању мађарског језика, на захтевност професора.

О Адамовљевом ђачком животу у новосадској гимназији највише података оставио нам је Јован Грчић у својим „Успоменама на покојног побратима“. Он ту говори и о томе како се и зашто међу њима двојицом родило пријатељство које ће трајати до Адамовљеве преране смрти. Иако су били вршњаци, раздвајала су их три разредаа разлог томе је што је Грчић рано пошао у школу. Адамова је, каже он, упознао у јесен 1868. године када је пошао у пети а Адамову други разред, те су те четири године које су провели у гимназији искрено друговали. Објашњава и зашто је између свих својих вршњака за дружење изабрао

---

¹² Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов, Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, бр. 37, 1907.

¹³ РНБ, Р 420 / I / 532.

баш Адамова, „непоковареног дерана са села“¹⁴. Они су један другом савршено импоновали: Грчић Адамову тиме што је, тако млад, већ био „горњогимназиста“, а Адамов Грчићу, „мазном, слабуњавом варошчету“, како је за себе говорио, тиме што га је, будући јак и неустрашив, често узимао у заштиту. Својом агресивном енергијом Адамов је знао друге држати на „пристојној раздаљини“ а понеки, агресивнији, добио би и „који буботак са његове једре мишице“¹⁵.

Адамов је у новосадској гимназији био међу бољим ђацима, а међу солиднијим био је и у Пожуну, о чему сазнајемо из писма које он, 4. фебруара 1873. године, упућује родитељима¹⁶. У том писму обавештава их да у његовој сведоци о завршеном семестру пише: „Владао се примерно, зна врло добро, трудио се добро“ а потом даје и преглед оцена по предметима. Његов успех је утолико већи јер је, како је говорио, тешко учити на страном језику.

У гимназији се истицао само учењем негои својом активношћу у ђачкој дружини. Није било важнијег покрета међу ђацима а да он није, не само узео учешће, већ и био у првим редовима. Био је петошколац када је у новосадској гимназији основана ђачка књижевна дружина *Вила*. Будући да се у дружини живо заузимао да „продру корисни предлози“¹⁷, био је од свих петошколаца више респектован од стране старијих ђака, осмошколаца. Штета што архива те дружине није сачувана јер би она била драгоценост сведочанство и потврда да се Адамовљева песничка жица јавила још тада. Своју активност наставио је да развија и у пожунској гимназији, где је у српској ђачкој дружини *Слобода* изабран за записничара. У записнику ове дружин еод 25. септембра 1872. године (када је она основана), између осталог, пише: „Побуђена је српска омладина што се овде на пожунском лицеју књизи учи да друштво *Слободу*, тај свети *аманет* наших врлих предака у наручје своје верно и радосно прими, евентуално и ове године у живот приведе, и тиме јој стару славу и величину одржи“¹⁸. Поменута дружина (која је бројала свега десетак чланова и одржавала седнице једном седмично) успела је да оживи њену активност, али не и „стару славу“ из времена Даничића и Милетића јер су били малобројни а није их ни слога

---

¹⁴ Јован Грчић, „Портрети с писама Г“, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 18.

¹⁵ Исто, 18 – 19.

¹⁶ РНБ, Р 420 / I / 543.

¹⁷ Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов, Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, бр. 37, 1907.

¹⁸ Ристо Ковијанић, „Павле Марковић – Адамов у пожунској *Слободи*“, *Зборник Матице српске*, III, 1955, 189.

красила. Адамов је и ту био један од најактивнијих чланова. На седницама је читао своје песме, приповетке, критике и преводе. Ковијанић бележи да је Адамов, још 1872. године, имао написану „Приповетку са села“, овећу причу са темом из сеоског живота. Оцену ове приповетке дао је усмено Јован Суботић, секретар друштва. Он је предложио да се приповетка обради јер би била штета „да остане као фрагмент“¹⁹ што је још једна потврда да је Адамовљев приповедачки рад од самог почетка наилазио на неразумевање. На тим седницама Адамов је читао оригиналне песме из ране фазе свог рада, али и рецитовао песме других песника, најчешће Змајеве. Из Ковијанићеве белешке сазнајемо и наслове првих пет његових песама испеваних још 1872. године. Прву од њих, „Удолини“ (која је имала пет строфа од по четири стиха), Адамов је испевао 4. фебруара 1872. године у Новом Саду. Друга (од четири стиха и без наслова), испевана је у Пожуну 16. септембра 1872. Трећа песма „Јеле“ (препевана слободно по Кернеру и састављена од четири строфе од по осам стихова) настала је у Пожуну 15. октобра исте године, док је четврта, „Из очајања“ (која је бројала пет строфа од по четири стиха), испевана дан касније, такође у Пожуну. Последња (пета) песма носила је назив „Српски гуслар“. Ковијанић наводи и да је на једној од тих седница Адамов читао свих пет својих песама, а да је председник дружине, проф. Лишка, забранио да се Адамовљева песма „Српски гуслар“ да на оцену јер је „политичког садржаја“ о чему, како је рекао, сведоче употребљене речи: *мач, рана, душманин*. Узалуд је Адамов побијао ове оптужбе. Сва је прилика да је то разлог што ниједну од тих пет песаманије унео у посебан зборник („Записник умних производа друштва *Слободе*“) након што је (у мају 1873. године) одржана последња седница ове дружине. У зборнику се није нашла ни Адамовљева „Приповетка са села“, вероватно због њене дужине. На састанцима дружине Адамов је читао ране радове и из других области свог књижевног рада: превод Шилерове „Изгубљене части“ и своје прве критичке радове – критику на Стојковићев превод „Две слике из пољске револуције“, критику на превод Јована Радојчића „Проналазак порцулана“, као и веома кратку и „мршаву“ критику на слабу Суботићеву песму „Раздрагано срце“.

После годину дана проведених у Пожуну Адамов се враћа у новосадску гимназију где остаје до 1875. године када је, заједно са деветорицом својих другова, положио испит зрелости. Говорећи о том периоду његовог живота, Грчић подвлачи да је Адамов похађао

---

¹⁹ Исто, 189.

школу, не само да би образовао свој ум, него и да би оплеменио душу, па је у вишим гимназијским разредима, у односу на своје другове, предњачио у свему. Због своје пријатне нарави, ведрине и смисла за хумор био је веома омиљен међу друговима. О његовој великодушној природи говори и то што је међу првима „пригрлио племениту замисао“²⁰ да се, приређивањем светосавске беседе, помогне сиромашним ђацима. Како се на тим беседама није само декламовало, већ се и певало и свирало, он је својим дубоким и природним басом узимао и лично учешће, а то је у значајној мери допринело да се код омладине развије љубав према музици, како инструменталној, тако и вокалној. (Адамову је, према сведочењу његових савременика, певање ишло из срца и на то се никад није дао мољакати ни нуткати.)

Прве књижевне радове Адамов је написао још 1872. године, али они нису тада и публиковани. Тек две године касније (1874), неки од њих биће штампани у новопокренутом *Јавору*. Сарадња са *Јавором* поклопила се са почетком Адамовљевог озбиљнијег бављења књижевношћу. То је био први часопис у којем је објављивао своја дела и коме је остао привржен све до почетка сарадње са *Стражиловом*. У својим „Успоменама на покојног побратима“ Грчић је оставио запис и о томе како је дошло до покретања *Јавора*. Адамов је, како се ту наводи, био гимназиста седмошколац када су се пред крај 1873. године, на иницијативу Косте Трифковића, састали „најодличнији представници српске књиге“²¹ и отпочели рад на покретању листа за забаву, поуку и књижевност. Један од покретача био је и Јован Јовановић Змај. Њему у част нови лист је назван *Јавор* како би Змај наставио онде где је десет година пре тога стао. Појава *Јавора* силно је утицала Адамовљевој младалачким идеалима запојену душу. У новосадској гимназији у то време није се тако строго гледало на србовање, па он није имао разлога да се крије под псеудонимом, те је прву своју песмицу од четири стиха „Нада“ (испевану 1873. године у родним Сасама) штампао 1874. године у Огњановићевом *Јавору* потписавши је иницијалима свог и очевог крштеног имена и презименом обојице. На исти начин Адамов је сигнирао и своју другу песму „Стара пословица“ (спевану 1872. године у Новом Саду и објављену у *Јавору* исте године). Као млади песник почетник није се потписивао својим пуним именом, нешто због своје урођене стидљивости и скромности,

---

²⁰ Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов, Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, 37, 1907.

²¹ Исто, бр. 38.

нешто због веома изражене самокритичности, а понекад је разлог његовог скривања иза псеудонима био страх од цензуре. Првупесму, коју је потписао пуним именом (Паво Ј. Марковић), штампао је у првом годишту *Јавора* (1874) под називом „На гробу Л. Телечког“. У следећем годишту истог листа објавио је песму „Јади“ сигнирајући је са П. Адамов.Пуним именом (Паво Ј. Марковић) он ће се поново потписати испод препева с немачког „Мој цветак“ у лето 1875. Године када је већ „имао матуру у цепу“, што нас наводи на закључак да је цензура већ била поштрена, па је псеудоним користио из страха да ће због србовања бити санкциониран. На то упућује и податак да је своју даворијцу „Под барјак!“ (инспирисану громким пуцњем невесињске пушке и спевану још док је био гимназиста) штампао тек за време ферија, по окончању гимназије. Из тог периода је и песма „Пред мојим селом“ у којој ће он, полазећи први пут од куће у туђи свет, апострофирати своје село (родне Сасе) једноставно изреченим опроштајем: „Здраво, сеоце моје!“

У првом годишту *Јавора* (1874) Адамов је штампао и своје прве приповетке. Прву причу „Сиромас ђак“ сигнирао је иницијалима П. М. Поводом ове приповетке, Грчић је оставио занимљиву анегдоту. Знајући колико је Адамов био строг по питању оригиналности и изворности својих прича, он је „пецнуо“ побратима питајући га зашто није назначио да је ову приповетку написао под утицајем приче „Карловачки ђак“ Косте Руварца, док је, с друге стране, увек ревносно бележио свако угледање на Росегера. Адамов је на то одговорио да је друго кад дете личи на некога од своје својте а да је друго „кад му читаш с носа да је плод укрштају“²². Овим је, осим духовитости, показао колико је био привржен домаћем и колико је ценио оно што је изворно. Из времена новосадског ђаковања је и прича „Са села“ (прва са онога тла на којем је настао и његов јединствени „Јоле“) коју је потписао само са П., нешто због тога што се у новосадској гимназији већ поштрила цензура ђачком србовању, а нешто и зато што је мислио да се на „повећи“ рад морају стављати и „повећи“ захтеви.

Са приповеткама се, међутим, не исцрпљује списак његових књижевних радова објављених те године. У Адамовљеве ране радове Будисављевић убраја и напис „Слика из крваве земље“ (штампан у октобарском броју часписа *Застава* 1875. године), иако је овај

---

²² Исто, бр. 38.

текст непотписан. Иначе, непосредан повод за писање чланка био је подизање херцеговачког устанка у Невесињу.

Почетком школске 1875/76. године Адамов је дошао у Грац и почео да студира право, али је због наклоности према књижевности и литератури, коју је показивао од најмлађих дана, убрзо напустио студије да би, после краћег боравка у Прагу, у Бечу уписао и, како се наводи, „с одликом“ завршио студије класичне филологије. У Грацу, а касније и у Бечу, Адамов је развио велику академску и литерарну активност. Време његовог ђаковања и образовања пада у најживље доба омладинског покрета и скупштина Уједињене омладине српске. Тим идеалима, идеалима своје младости, остаје веран до смрти. Догађаји који су се у то време збивали у оним српским крајевима где су „соколићи српске виле враћали право своје“²³, веома су занимали све српске студенте, али никог толико као Адамова. Када је дошао на студије у Грац, *Соко* (који их је окупљао на књижевне покушаје, па и на заједничка весела) једва да је постојао јер је ова дружина, као уосталом и све друге градачке академске дружине, била забрањена због учешћа њених чланова у демонстрацијама против шпанског претендента дон Карлоса који се (заједно са својом женом Маргитом и сином јединцем), после свих чуда и покора, склонио у Грац. Забрана *Сокола* дошла је баш у време кад су Адамов и дружина развили најживљу литерарну активност и кад су „соколовци“ почели са својим радовима излазити у јавност. Због тезабране, прва два семестра његовог академског живота прошла су без било каквог града у српској дружини. Али, он није посустајао, одмах се ангажовао на стварању нове академске дружине. И када се крајем исте (1876) године развила жива активност међу „свенаучишном“ српском омладином са циљем да се, уместо *Сокола*, организује нова ђачка дружина, на челу те акције стајао је Адамов. У својим „Успоменама на покојног побратима“, Грчић бележи да су сви „оживели“ када је од намесништва стигла потврда *Србадији*. Тој новој дружини Адамов је био душа, али нипошто није хтео да се истиче мимо старијих својих колега, него је пустио да част припадне свима, а он је као „обичан члан“ приносио да се млада дружина унапреди и процвета. Грчић пишеи како је уживао кад је као председавајући, у тзв. незваничном делу прве седнице, наздравио Паји као најомиљенијем и најагилнијим члану *Србадије*. Био је задовољан што то није наишло на негодовање старијих који су, иначе, нерадо гледали када се, како је рекао, „кади“ млађима.

---

²³ Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов, Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, 1907, бр. 38.

Због своје пријатне нарави, због својих оригиналних и препеваних песама (објављених у *Јавору* и *Српској зори*) и оригиналних прича (штампаних у *Јавору* и *Гласу народа*), Адамов је био омиљен свима.

Он је у Грацу најпре преводио Хајнеа, а затим се „бацио“ на превођење савремених песника и приповедача. Тада му је Росегер са својим оригиналним штајерским сељацима прирастао за срце, наводи Грчић, додавши да Адамову није избијао из руку Росегеров белетристички месечник *Der Heimgarten*, који је тада почео излазити. Оданде је преводио песме Роберта Хамерлинга, Анастасијуса Грина и Стевана Миловаи своје преводе доносио у *Јавору*. Те школске године у Грацу није било књижевне ђачке дружине, али је зато у Бечу почетком 1876. године основан лист *Српска зора*, па Адамов није остао без „импулса за рад“. Већ у првом броју новог часописа налазимо Адамовљев препев Кернерове алегорије „Под дубом“ за који нико не би рекао да није Адамовљев оригинал, тако је вешто прерађен и „примљен“ на судбоносне догађаје који су се у оно време одигравали на просторима Босне и Херцеговине. У том годишту *Српске зоре* штампане су и четири његове оригиналне песме: даворија „Клетва Косова“, песме „Пролећни звуци“ и „Слобода или смрт“ и стихована приповетка „Просјак“, као и његов препев „Слепо чедо својој мајци“ (по песми некога Т. Лоци) срочен још док је био у гимназији у Новом Саду. Интересантно да је, упркос Адамовљевој веома развијеној литерарној активности у том периоду, повесничар алманаха *Србадија* радове Павла Марковића Адамова сврстао у оне који „не заслужују помена“²⁴. (Алманах је, иначе, издао редакциони одбор градачке омладине 1884. године.) Своје гнушање због тога Грчић је изразио у приказу тог алманаха у *Јавору* и Адамов је о томе изрекао свој суд у *Српском колу*. Неправда која му је том приликом учињена утолико је већа јер је Адамов баш тада објавио неколико својих изванредних превода песама из Хајнеовог „Лирског интермеца“.

Адамовљевој души је у то време сву обузео патриотски занос, те се чинило да у њој нема места за друга осећања и он, понет младалачким идеалима, објављује две своје песме: „Победиће“ и „Србин јунак па довека“ (у *Српској зори*) и елегичну песму „Успомени Јована Радојчића“ у којој родољубиви осећај доминира над другарском љубављу и тугом (у *Јавору*). Исте године у *Гласу народа* штампа приповетке: „Она се...“, „Два писма са села“ и „Божји посланици“, док причу „Живанчић“ публикује у *Јавору*. Будисављевић

---

²⁴ Исто, бр. 39.

бележи да је из тог периода и његова приповетка „Ускок девојака“, уз напомену да је прича дата Панти Поповићу, али се у њега изгубила. У *Јавору* Адамов штампа и друге своје радове :почиње да објављује „Српске народне песме“, као и нешто „Грађе за народну медицину“, прикупљену претходне (1875) године у родним Сасама, што је још једна потврда његовог интересовања за народни живот.

О Адамовљевим активностима у Прагу и Бечу (у периоду од 1877. до 1880. године), више података оставио је уредник *Српске зоре* Тодор Виловски у свом „Сећању на прошлост“²⁵. Њих двојица у почетку нису били у било каквој преписци један с другим, али их је „мучни“ заједнички рад зближио и утврдио њихово пријатељство у толикој мери да га нису могли раскинути ни године ни свакојачке невоље и беде, већ само смрт. Још док је боравио у Прагу Адамов је слао прилоге за *Српску зору*. Његовим доласком у Беч, та сарадња је интензивирана. Уз Јована Симеоновића Чокића, Адамов је, према тврдњи Виловског, био највреднији и најугледнији члан дружине окупљене око *Српске зоре*. У поменутом тексту Грчић подвлачи колико је труда и пожртвовања требало уложити како би сечасопис унапредио и одржао. Допринос Адамова *Српској зори* био је утолико већи што млађа генерација (којој је у то време и Адамов припадао), за разлику од старије, није била добро заступљена у листу, те је он био један од ретких млађих песника који се није „одао“ реалнијем правцу у књижевности. Његове песме и песме Мите Живковића, према мишљењу Виловског, понајвише су секретале у сферама патриотског одушевљења за ослобођење српства на Балканском полуострву. Њих двојица су били најизразитији представници поезије којом је била испуњена епоха наших ратова, почевши од босанско – херцеговачког устанка 1875. године, па све до краја другог српско – турског и црногорско–турског рата 1878. године.

Писањем за поменуте листове и часописе не исцрпљује се активност Адамова у том периоду. За време студија у Бечу он је био најпре секретар, а потом и председник Српског академског друштва *Зора*, дружине која се половином седамдесетих година окупила у Бечу у настојању да испуни народна очекивања. Од српске омладине расуте по аустроугарским универзитетима народ је очекивао да се спреми за тежак, али и пун части задатак – да буде народу одбрана и путоказ у животу и развоју. Баш зато Адамову није

---

²⁵ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић, Сећање на прошлост“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 128 – 138.

тешко падао тај посао. Он се, уосталом, никад није жалио на рад, иако је обављао неколико истовремено: спремао је испите код куће, у *Зори* обављао секретарске послове, а у дружини *Славјанског алманаха* вршио дужност другог одборског члана. Према сведочењу Виловског, Адамов јекао сауредник *Српске зоре* (око 1880. године) био веома марљив и издржљив. Поверену му дужност вршио је са великим пожртвовањем што је у то време била реткост за ђака. Штавише, био је Виловском десна рука у свему. За време уредничког честог одсуствовања, обављао је редакцију и администрацију *Српске зоре* без икакве помоћи. Сем приповедака, у листу је(у наставцима) излазио и Адамовљев превод великог романа Данилевскога „Потемкин на Дунаву“. Уз то, редовно му је помагао кад је требало редиговати текст, писати описе слика, састављати белешке, читати рукописе и коректуре, па и написати по коју биографију или какав некролог.

У свом „Сећању на прошлост“ Виловски је оставио занимљив запис о томе како се у Бечу крајем 1879. године упознао са Адамовом. Било је довољно само једно виђење да се њих двојица заволе као браћа, наводи он, додавши да није било тога који се с Адамовом упознао а да га није одмах заволео. Одушевљен њиме пише једном свом пријатељу да је Адамов у сваком погледу красан човек, човек узвишених идеала и сасвим племенитог срца, те да искрено ужива у његовом друштву. То је била његова прва и последња оцена о Адамову. Свој став о њему није имао потребу да мења јер је Адамов до краја живота остао исти. Виловски наводи да ће му у посебној успомени остати Адамовљев пријатан осмех у коме се огледала сва лепота његове душе, као и доброта и благост која се читавала у изразу његовог лица. То је био разлог што Адамов није имао опасних непријатеља. Као што није умео вређати друге, тако је сам умео праштати увреде које су му наносиле са разних страна. Није био злопамтило, нити „човек дивљих и бесомучних наступа“²⁶. Иако добар и предобар, па чак помало и поводљив, он је умео да чува свој углед и достојанство. Био је добар друг и веран пријатељ, али је знао, кад је његова част у питању, да буде тврдоглав. Држао је реч и никад се није одрицао својих уверења и својих начела. Мало је онда било ђака који су се могли мерити са њим. Он их је претекао у свему: у даровитости, у начитаности, у питомости карактера, у пријатном и љупком понашању, па чак и у патриотизму који је код њега био дубљи и искренији него код других ђака, оцењује уредник *Српске зоре*. Као прави српски песник био је одушевљени родољуб и ватрени

---

²⁶ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић, Сећање на прошлост“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 135.

омладинац, „али без оних дрекавачких манира“²⁷ тако карактеристичних за младиће његовог времена који су били научили да свој патриотизам и своја омладинска начела намећу целом свету. Његови погледи на свет и друштво били су погледи идеалног, поштеног и баш зато сувише наивног човека. Вољан да сваком помогне и да се сваком нађе на услузи Адамов је доживео многа непријатна изненађења и разочарења. Али то није умањило његов песнички оптимизам. И даље је људе ценио по свом сопственом поштењу и по својој сопственој доброту. У обичном животу умерен и озбиљан, у ванредним приликама тражио је разоноде и веселја, при чему је његовој песничкој природи највише одговарало „оријентално севдалисање“²⁸, закључује Виловски.

За време студија у Бечу (од 1877. до 1880. године), упркос бројним обавезама, Адамов је развио велику књижевну активност објављујући своје радове из свих области. На почетку тог периода (1877 године) у *Јавору* публикује своје, родољубљем надахнуте, оригиналне песме: „Гуслару“, „Гуслар“, „После боја“, као и велики број препева песама немачких песника (Милова, Грина, Хамерлинга, Шилера): „Преконоћ“, „У вече“, „Деветнајстом веку“, „После болести“, „Лист у књизи“, „Исповест“, „Побратинство“. Затим, у *Српској зори* штампа циклус својих љубавних песама под називом „Наданове песме (1874 –1877)“ показавши да је и у његовој душинашао склониште „онај вечни свети осећај, што се пева и опева, од како је света и на њему људи“²⁹. У њима је Адамов тако пластично исказао дрхтаје свог заљубљеног срца да је чак и Змај дао врлу ласкаву оцену овим његовим песмама³⁰. Те године у *Забавнику Мите Живковића* Адамов штампа и своју оригиналну причу „Отац и син“, док у *Јавору* објављује превод (по Росегеру) приповетке „Сиротиња“, као и три оригиналне приче: „Да вас Бог сачува!“, „Вештица“ и „Грабанцијаш“. Све су то слике са села у којима Адамов верно, и у исто време дискретно и поетски, слика душевни живот српских сељака и сељанки, због чега су оне наишле на леп одзив код читалаца. Од осталих Адамовљевих радова из те године треба поменути наставак његовог рада на објављивању „Српских народних песама“ (у *Јавору*), као и белешку о немачком песнику српског порекла „Стеван Миленковић Милов“, штампану у *Листку Српске зоре* поводом изласка Миловљевенове збирке песама „InderSonnewende“.

---

²⁷ Исто, 135.

²⁸ Исто, 136.

²⁹ Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов, Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, 1907, бр. 39.

³⁰ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић, Сећање на прошлост“, *Бранково коло* XIII, 1907, 131.

И наредне (1878) године Адамов наставља велику литерарну активност бавећи се више преводилачким него оригиналним радом. Те године, бележи Будисављевић³¹, Адамов је написао песму „Роб“ (која се односи на заточеништво Светозара Милетића) уз коју је овај библиограф оставио напомену да се не зна да ли је где штампана. Од оригиналних песама, објавио је једино песму „Весело сам...“, у *Јавору*, где је штампао и неколико својих успешних препева: „У августу“, „У фебруару“, „И ја опет љубит морам“, „Осветак“, „Срећа ми никад...“, док је у *Српској зори* публиковао два препева: „Плачи, лане!“ и „Зора на уранку“. У *Јаворуму* излази и „Свечан дочек“ (по П. К. Росегеру), као и текст „О пореклу краља Вукашина и кнеза Лазара“, настао према народном предању.

Адамовљева књижевна продукција за 1879. годину веома је обимна. Те године написао је оригиналну песму „Видио сам...“ за коју је Будисављевић каже да не зна да је негде штампана и исту напомену ставља и уз превод првих пет строфа Шилерове баладе „Песма о звону“. У *Јавору*, пак, објављује препеве Шилерове и Хајнеове песме („Гњурач“ и „Лорелај“), као и превод Прешернове песме „Струнама“. Од оригиналних приповедака, у истом листу објављује причу „Антикрст“, док у *Славјанском алманаху* штампа „Слику из живота српског народа“. Знатно више оригиналних прича он ће те године објавити у *Српској зори* у којој му излазе: „Газда Вуша“, „Из Босне“, „Шијак“, „Грк Арса и поп Лука“, „Илијада“. У исто време у *Јавору* му излазе преводи две приче (по Росегеру): „Тестаменат“ и „У Америку“ и две калифорнијске приче Брета Харта: „Незнатан човек“ и „Блудни син“. У *Позоришту*, пак, објављује причу „Корисница“ (у поднаслову: „Слика из глумчева живота Х. Малзера“), а у *Српској зори* штампа два своја превода: калифорнијску причу Брета Харта „Тенесијев друг“ и „Две ноћи у Риму“ (новелу од Кастели – а). Од осталих дела, у *Заставио* објављује два текста: „Писма са села“ и „Омладина, некад и сад“, а у *Јавору* „Шарену књигу“ (у којој је сабрао анегдоте и шале показујући сву искричавост српског народног духа), као и текст „Дуна – Сечуј“. За *Српску зору* Адамов пише „Књижевне извештаје“ који се односе на новости из књижевног и позоришног живота. Овим се по свој прилици не заокружује Адамовљев књижевни опус настао за време његових студија у Бечу. Разлог је једноставан: он је своје радове потписивао различитим шифрама тако да ће нека дела чији је Адамов аутор заувек остати ван његовог књижевног опуса.

---

³¹ Милан Будисављевић, „Књижевни рад П. Адамова (1874 – 1885)“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 155.

Почетком 1880. године, у време кад суњегове омладинске активности већ приводеле крају, бечка *Зора* изабрала је Адамова за свог председника. У лето те године он је председавао последњом омладинском скупштином у Новом Саду а у јесен се запослио као суплент у српској гимназији у Сремским Карловцима, где ће живети и марљиво радити до своје преране смрти. Ту је предавао грчки и латински језик и српску књижевност, а радио је и као библиотекар настојећи на разне начине да увећа библиотечки фонд. Поклањао је велику пажњу младим читаоцима издвајајући својим ђацима књиге за читање и упућујући их на оно што би требало да читају. Наставнички позив за његаније био само основни извор прихода, него и посао који му је омогућавао да у највећој мери утичена психу и идеале српске омладине и тако до краја оствари своју културну мисију. У својим ђацима он је гледао наступање једног бољег, јачег, спремнијег српског нараштаја, па као наставник није имао других жеља до жеље да у срце омладине, те народне узданице, усади што племенитије идеале и одушевљење за свој народ. На њих је силно утицала Адамовљева племенита и добра душа и његов идеални поглед на свет и живот. Њима је он био узор поштеног човека, искреног пријатеља и друга. Ђаци су га волели, не само као наставника који је својим слободоумним идејама извршио велики утицај на њих, него и као човека који их је увек предусретао другарском љубављу. Знао је често, штитећи их, доћи у сукоб са својим колегама и професорским колегијумом. Својом живом и ватреном речју и ретким самопрегором соколио је српску омладину на рад дајући сам собом најбољи пример за истинску службу народу. Иза Адамова остале су генерације ђака које су од њега примале највиши науч – како треба љубити свој народ, не пустом речју, него искреним и поштеним радом.³²

Упркос бројним обавезама које је наметао наставнички позив, Адамов је (у периоду од 1880. до 1883) налазио времена да пише, те се тако почетком осамдестих година његове приче (које оригиналне, које преведене) појављују у *Јавору*, у календару *Годишњаку*, у *Српским илустрованим новинама*, у београдској *Србадији*, у *Летопису Матице српске*.

---

³² Долазак у Сремске Карловце за Адамова је значио наставак дружења са Грчићем, другом из гимназијских дана. Пријатељство међу њима посебно се учврстило када га је Грчић почетком 1881. године замолио да му буде кум. Том позиву он се искрено и својски одазвао. Њихова побратимска веза бивала је све чвршћа захваљујући „Пајином златном срцу“ (према: Јован Грчић, „Портрети с писама I“, 21) и није лабавила, него се одржала све док је није на пречац прекинула Адамовљева неумитна смрт. Иначе, Адамов није био само њему кум. Како је био добар и није знао никога да одбије, он је, према казивању Јована Протића, кумовао целом Срему. И њему, Протићу, био је кум. Кумовао је и Милану Недељковићу који ће о томе чак и причу написати. Као да у томе има неке симболике, и те последње недеље, четири дана пре своје преране смрти, Адамов је био кум.

Његова књижевна продукција у то време, истина, није тако обимна. На почетку тог периода (1880) објављује две своје оригиналне приповетке: „Преки суд“ (у *Отаџбини*) и „Сеоску лепотицу“ (у *Српској зори*), као и две посрбљене и преведене приче: „Игра је убила“ (у Сандићевом календару *Годишњаку*) и „Потемкин на Дунаву“ (у *Српској зори*). Наставља да пише „Књижевне извештаје“ за *Српску зору* у којој објављује и свој чланак „Милован Видаковић“ поводом стогодишњице рођења овог писца. Следеће (1881) године, Адамов ће (у Сандићевом *Годишњаку*) објавити своју оригиналну приповетку „Нечастиви“. Сем ње, штампа превод калифорнијске приче Брета Харта „Миља“ (у *Јавору*), док ће превод приповетке „Ватрена кола“ (по Росегеру) публиковати у *Српским илустрованим новинама*. Нинаредне (1882) године његова књижевна продукција није обимнија. Тих година он уопште не пише и не објављује поезију, па његов препев са немачког, који се, под називом „Ковачки двобој“ појавио у *Јавору* 1882. године, представља прави изузетак. У истом годишту *Јавора* Адамов штампа и прераду шале у једном чину „Глумци на селу“, док две оригиналне приповетке: „Орлићи“ и „Раша“ („Идила на Циганском Брегу“) објављује у *Српским илустрованим новинама* у којима му излази и први у низу текстова о песнику Бранку Радичевићу под називом „Фонд Бранка Радичевића“.

Наредна (1883) година веома је значајна у Адамовљевом књижевном раду јер он те године, у Штампарии Браће Јовановић у Панчеву, публикује своју прву књигу, збирку од 15 приповедака под називом: „Слике и прилике из српског живота“, коју потписује са Павле М. Јовановић. Будисављевић³³ бележи да је то година у којој се Адамов поново латио писања поезије и певао две оригиналне песме: „Песма без натписа“, и „Слеђене сузе“. (Уз обе песме стоји напомена да се не зна да ли су где штампане.) Из тог периода су и два његова прпева са немачког: „Ружа на пољани“ (према Гетеу) и „Саморани цвет“ (према Фишеру) за које Будисављевић, такође, наводи да не зна да ли су где штампане. Од прозних дела, у *Летопису Матице српске* штампа приповетку „Божих“, а у београдској *Србадији* причу „Кријумчар“. У *Јавору*, пак, објављује шалу у једном чину „Удавача“ (према Б. Ауербаху), као и дужи текст „Бранку на дочеку последњих му земних остатака у Карловцима 10 (22) јулија“, а затим (у чак 18 наставака) и есеј под називом „Бранкова жеља зажељена и испуњена“, као и текст „Порекло Бранка Радичевића“, што не изненађује кад се зна да је Адамов био један од иницијатора и учесника преноса Бранкових посмртних

³³ Милан Будисављевић, „Књижевни рад П. Адамова“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 155.

остатака из Беча на Стражилово. Из те године је и његов „Ковчежић“, објављен у *Приморцу*.

Књижевни рад Адамову није био у првом плану ни следеће (1884) године. Он те године пише оригиналну песму „Хајд’ у коло“, као и песму „Жеља“ (препев са немачког), уз које опет стоји напомена Будисављевића да се не зна да ли су где штампане. То су, међутим, већ његови позни поетски радови. У то време он се у потпуности окреће приповеци, па у *Јавору* објављује неколико својих оригиналних прича: „Савест му судила“, „Освета“ и „Сватовско гробље“, док у *Преодници* штампа причу „Тик – тик – так!“ Исте године пише „Бранков Liederbuch“ и „Белешке“ у *Јавору*, а у *Српској зори* штампа апел „Српској ђачкој омладини“, као и „Приказ градачке Србадије“.

Крајем 1884. године Грчић отпочиње активности на покретању *Стражилова*, новог часописа. Од десетак примерака које је добио на поклонкао мандатар дружине око *Стражилова*, један је однео Адамову у Карловце позивајући га на сарадњу. На његово изненађење Адамов га је одбио рекавши му отворено да не одобрава конкуренцију *Јавору*. Узалуд га је Грчић убеђивао да *Јавор* са Огњановићем на челу није озбиљан лист, да нема перспективу кад допушта да буде „палестра за почетнике и најслабијега калибра“³⁴. Несугласице су, међутим, врло брзо превазиђене. Њих двојица субили сувише одани и блиски да би се један на другог наљутили: Адамов на Грчића што се примио да уређује лист упркос његовом драгом *Јавору*, а Грчић на Адамова што није прихватио позив за сарадњу са *Стражиловом*. Пошто је дружини реферисао свој неуспех код Адамова, Грчић јес тугом у срцу читао почетак Адамовљеве дуже приповетке која је под називом „Негдинска кроника“ почела излазити у *Јавору* (већ од првог броја 1885. годишта). Био је, каже, убеђен да Адамов „неће пријатељству жртвовати начело“ кад се он изненада појавио код њега у Новом Саду. Извадио је из цепа свог капутаједан рукопис и „пружајући му га, уз осмех, рекао: „Ево ти нешто иод мене за то ваше *Стражилово!*“³⁵ Грчић се надао да ће у њему наћи какву Адамовљеву слику из сеоског живота, али се у свом очекивању преварио. Био је то приказ којим се препоручује Грчићев превод Вилбрантове „Арије и Месалине“. Сваком другом би вратио рукопис и не би допустио да у сопственом листу буде похваљен

³⁴ Јован Грчић, „Портрети с писама Г“, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 22.

³⁵ Исто, 22.

за тако „незнатну работу“. Али тако ваљаног и драгоценог сарадника није смео одбити. Штавише, морао га једочекати раширених руку.³⁶

Тешко је побележити сва Адамовљева дела, будући да је он користио велики број псеудонима. Адамов се непрестано крио иза различитих имена опирајући се сваком величању. Потписивао секао: Надан, Надан Љубише Радишића, Павле М. Јовановић, Вељко Радивојевић Загајица, Паја Адамов, или само скраћеницама: П., Јов., А., П. А – в., П. М. А., П. Ј. М., М., - М.,- ћ., - К -, Аз, П. П. М., Л. Д., Вх, х + у, грчким словом бета са цртицом испредда би му, најпосле, радови с потписом Адамов разнели славу и одали име. Најбоље објашњење за упорно скривање иза шифре и псеудонима дао је сам Адамов када је, говорећи о томе како неким важним делима у нашој старој књижевности не знамо аутора, рекао: „Данас, свако се боји за славу свог имена, па му рад и не вреди баш много“³⁷.

Адамов је још неко време наставио рад у *Јавору* да би, недуго затим, писмом обавестио побратима да му шаље претплату за другу четврт *Стражилова*, како је рекао, „у натури“, уз напомену да они, сељаци, радије тако плаћају. Претплату за Грчићев лист Адамов је платио приповетком „Јоле“ (која му је донела књижевну славу) уз молбу да му нипошто не открива име.

Ова Адамовљева приповетка изазвала је велику сензацију у књижевним круговима у Новом Саду. Сви су се питали ко је тај Адамов. Грчић се није могао одбранити од бројних насртаја и провокација које су биле срачунате на то да открије име писца. (Један од највише фасцинираних овом приповетком био је Поп Панта Поповић, и сам писац паорских прича. Он је одмах сео и написао причу „Опет то, само мало другачије“ која је изашла у *Стражилову* исте године.) Осокољен успехом приповетке „Јоле“, Адамов је убрзо написао и другу причу „Први пољубац“, и то су једине две приповетке које је штампао у том годишту *Стражилова*. Грчић бележи да му је Адамов, одмах пошто му је послао ову другу приповетку, тражио да у њој изврши неке корекције. Тражио је да се из приповетке избришу делови неких реченица, попут ових: „задрхташе испод кошуљице два на увојку пупољка бели као крин“ или „где још није завирио ни месец ни сунце а некамоли

---

³⁶ Осим Грчићеве жене, нико није знао да је Адамов аутор тог приказа јер је од њега то тражио сам Адамов. Грчић је дату реч одржао откривши аутора приказа тек после Адамовљеве смрти када је, на молбу Милана Будисављевића, из *Стражилова* избележио сав Адамовљев „потписани и шифрама сигнирани и никако не обележени рад“ (према: Јован Грчић, „Портрети с писама I“, 22).

³⁷ М. Буд., „Паја Марковић Адамов“, *Летопис Матице српске*, књ. 243, 1907, 110.

се чија грешна рука дотакла³⁸. Грчић, међутим, није хтео да врши никакве корекције, већ ју је штампао у првобитном облику. У истом писму Адамов је признао побратиму да осећа силан страх од критике, да се боји „чудних наших критикаша“ који „голубове мрзе, јер им кваре стид, а сунца се клоне, јер им кваре вид“³⁹. Сарадња Грчића и Адамова убрзо је на кратко морала бити прекинута због приватних обавеза обојице. (Грчић је морао предати редакцију Милану Савићу и отићи у Вуковар како би се припремио за полагање строгог државног испита, а Адамов је желео да почне са припремама за полагање државног професорског испита јер је планирао да се окући.)

За Адамова ће 1885. година бити једна од најзначајнијих на приватном плану. Те године, он се оженио, како се наводи, честитом Српкињом Софијом Димитријевић Чакић. Она је била родом из Вршца, али је (са мајком удовицом и братом јединцем) девојаштво провела у Карловцима код имућног Тоше Чакића за кога је била удата рођена сестра њене мајке. У одговору на честитку коју му је Грчић тим поводом упутио, Адамов изражава задовољство што његово (Грчићево) „чедо“ *Стражилово* добро напредује и под уредништвом Милана Савића и додаје: „Може ти на дику служити да си оснивач једва једног ваљаног листа у нас“⁴⁰. Искрен какав је био није пропустио прилику да истакне да му је драго што се у погледу *Стражилова* преварио, мислећи на своје првобитно одбијање сарадње са овим листом. У истом писму опомиње побратима да се постара да му књижевност не буде „деветом бригом“ и обавештава га да је одлучио да оде у Загреб ради полагања државног испита, нагласивши да, у том смислу, неће бити одлагања. До одлагања је ипак дошло јер је, према Грчићевом сведочењу, Адамов био одвише срећан уз своју младу жену да би могао мислити о испитима и материјалним стварима у шта се лично уверио када га је посетио у његовом дому у Сремским Карловцима. Адамов је годину дана уживао у брачној срећи пре него што се, крајем септембра 1886. године, упутио у Загреб где је остао две недеље, стекао нове пријатеље и, што је најважније, с успехом положио испит. Он је „у својој младој љуби добио смерну, честиту и њему свом душом одану другарицу“⁴¹, али је тај брак, у коме је рођено троје деце, трајао само четири године пошто је његова љубљена жена умрла.

---

³⁸ Исто, 26.

³⁹ Исто, 25 – 26.

⁴⁰ Исто, 28.

⁴¹ Исто, 29.

И поред бројних обавеза, Адамов не занемарује писање, па је те године активан и на књижевном и на публицистичком плану. Почине да објављује (у наставцима) своју дужу приповетку „Негдинска кроника“ у *Јавору*у којем ће се, исте године, појавити још две његове оригиналне приче: „Стара икона“ и „Опет је био данас“, док му у *Стражилову* излазе две слике из народног тј. сеоског живота: „Јоле“ и „Први пољубац“. Од осталих дела, Адамов (опет у *Јавору*) штампа „Узречице“, приказ „Orient und Occident“ и „Гламоч“ (слику из Босне), а у новопокренутом *Стражилову* приказ жалосне игре Адолфа Вилбранта „Арија и Месалина“. Из те године је и његова оцена „Патнице“, романа Јакова Игњатовића (чији се оригинал чува у Рукописном одељењу Матице српске), публикована у *Летопису Матице српске* (1886).

На истеку те (1885) године све Адамовљеве активности биле су усредсређене на *Стражилово*. Дружина окупљена око овог листа известиће „поштоване читаоце“ да ће *Стражиловоса* 45. бројем „навршити годину и довршити битисање своје“⁴². После неколико недеља часопис је престао излазити и нико о *Стражилову* више није мислио. „Једином Паји као да није могло да изађе из главе и из срца“⁴³, наводи Грчић, наглашавајући да заслуга за поновно покретање *Стражилова* припада, готово искључиво, Адамову који је на самом крају те године почео наговарати побратима да још једном покушају са *Стражиловом* уверавајући га да ће уз чврсту вољу и савестан рад моћи нешто урадити. Грчић је, пак, био мишљења да је то луксуз који себине могу допустити „јадни српски професори“. Али се Адамов није дао поколебати. Обавезао се да ће сносити половину евентуалног дефицита ако њему (Грчићу) дружина уступи власништво над листом. Адамовљев оптимизам био је заразан, па је „окужио“ и Грчића који најпосле пристаде, после чега се обојица грозничаво латише посла. „Пиши на све стране, врбуј сараднике, препоручуј знанцима и пријатељима не само да претплате себе него и да купе претплатнике“⁴⁴ – све је то подразумевало поновно покретање листа. Труд је уродио плодом, те је пред Божић 1886. године изашао први број *Стражилова*, а његову насловну страну красила је Адамовљева приповетка „Сиромас Јоле!“. Међутим, тада се десило нешто што ће, иначе сабраног и трезвеног Адамова, потпуно извести из такта. Истовремено кад и Адамовљева приповетка „Сиромас Јоле!“, у *Бранику* је изашао превод

---

⁴² Исто, 30.

⁴³ Исто, 30.

⁴⁴ Исто, 31.

Росегерове приче „Бранич“. И у једној и у другој говори се о томе како се дете спасава из ватре. Сва је прилика да подударност кад је у питању време излажења прича није била случајна. Наиме, у редакцији *Браника* нису баш одушевљено гледали на *Стражилово*, па су настојали на сваки начин да му нашкоде. Адамова је посебно заболело што су о тој „фрапантној сличности“ његове приче са Росегеровом у читаоници шапатом коментарисали и они који су га добро познавали: Миша Димитријевић, Милан Батут и Милан Савић. Врло брзо након тога пронео се глас да је Адамов плагирао Росегера. У почетку Адамова то није толико узбудило. Одлучио је да најпре прочита Росегереву причу како би видео шта је то наводно украо од њега. Уверивши се да између ових прича нема велике сличности, он ће побратиму упутити једно опширно писмо у коме ће излити сву своју горчину. У том писму износи уверење да свако ко објективно просуђује његову причу „Сиромах Јоле!“ не може сматрати плагијатом Росегеровог „Бранича“. За тај свој став наводи бројне аргументе. Најпре истиче да ову Росегерову причу, као уосталом ништа што није изашло у његовом „*Heimgarten – u*“, никад није читао. То би, каже, могао зајамчити својом поштенom речју, додавши потиштено: „Ама ште вреди поштена реч, кад злоба и пакост руководи умове?“⁴⁵

Пришивање епитета плагијатора његовом имену Адамов објашњава људском злобом и пакошћу, потакнуту општом хвалом којом је дочекана ова његова приповетка. Овакви умови, наводи он, руководе се мишљу да у српској књижевности не може бити створено ништа што би било вредно опште хвале, да српска књижевност не може тако нешто имати. Напомиње да је Росегерову приповетку „Бранич“ намерно превео неки Ђорђе ,припадник црквених кругова, међу којима је он имао највише непријатеља, иако им није никад ништа нажао учинио. Што је најгоре, тог Ђорђа који је из најнижих побуда превео „Бранич“, Адамов није могао изазвати јавно јер ни они њега нису изазвали јавно, већ се прича о плагијаторству почела ширити од уста до уста. У своју одбрану, Адамов наводи да није имао никаквог разлога да плагира Росегера, јер га је он и увео у српску књижевност. Кад год је Росегерову причу „пребукао“ у српско рухо, он је то јасно истакао. Сем тога, поменута Росегерова прича је, по његовом мишљењу, једна од најгорих. Сва сличност између његове и Росегерове приче је у томе што и Јоле и Фрања избављају дете из пожара, подвлачи Адамов. Росегер има толико лепих и узвишених идеја, а ова ни приближно

---

⁴⁵ Исто, 34.

нијетаква. И мотиви и идеје и карактери главних јунака у овим двома причама различити су. Толико је дела која преносе исту идеју, па се не сматрају плагијатима. Увек се гледа како је та идеја обрађена, подвлачи Адамов. Анализирајући даље циљ овог мучког напада, он долази до закључка да за то не постоје објективни разлози, већ је напад руковођен идејом да се он, као аутор ваљане изворне приче, облати, а и да се науди самом *Стражилову* које, по њиховом мишљењу, не треба да постоји. На крају писма иронично додаје да би волео да су уз ову његову приповетку ставили какву ознаку да упозоре читаоце на плагијат.

Грчићеве претпоставке да ће такав господствени карактер какав је био у Адамова успети да се узвиси над овом ситуацијом, оствариле су се. Ускоро ће се он побратиму јавити писмом у коме се извињава што не може скоро доћи у Нови Сад пошто би неки то могли протумачити да се стиди што су га, тобоже, ухватили у плагијаторству. Истовремено га обавештава да још није завршио писање приче „Чича Мирко и чича Маринко“, као и да је, после те „опадачине“, наумио нешто сасвим друго у вези са том причом – одлучио је да преодене у српско рухо једну Росегерову мисао. Ни дотле није ниједну Росегерову причу штампао без напомене да је „по Росегеру“, а одсад ће то чинити још мање, наводи Адамов. Касније, као наставник, Адамов је знао да утешити свог ученика Каменка Суботића кад је његов првенац, за који је аутор држао да је врхунац уметности, веома лоше оцењен од стране критичара казујући му да критика није увек праведна. И сам „увређен од српске критике“, у намери да га упозори, Адамов ће му још рећи: „То је почетак али ако даље пођете књижевном стазом, доживећете много, много већих жалости“⁴⁶. Осврћући се у својим „Цртицама“ на овај догађај, Суботић наводи да наша критика често не тумачи, него шаблонски критикује једне уздижући а друге критикујући, па су тако о Лази Лазаревићу и Јанку Веселиновићу писани панегирици, док су Адамова оценили као слабог приповедача. Такав (негативан) суд, подвлачи он, силно је утицао на младог Адамова утврдивши га у уверењу да његове слике из живота не ваљају пошто нико од озбиљних књижевника није у њима налазио ништа вредно. Критика, казује даље Суботић, може извршити на писца и добар и рђав утицај, а то зависи и од критике и од писца. Не може она угушити јак и жилав таленат, али му свакако може нашкодити. У Адамовљевом случају, критика је пресудно

---

⁴⁶ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарнија Јове Карамата, Земун, 1898, 106.

утицала да он посумња у свој књижевни таленат, да падне у књижевну апатију, да изгубиверу у тај највиши форум који суди о томе шта су писци својим делом учинили за народ. (И сам Адамов у једном писму упућеном Грчићу пише „да у нас нема објективног схваћања ни у књижевности, него да све иде побабу и по стричевима“⁴⁷.) Настављајући да износи свој суд о српској критици, Суботић наводи да му је жао сваког писца који је предмет кафанског мишљења правећи притом јасну разлику између такве и научне критике. „Научна критика не меће приповедача на осуђеничку клупу, она није ни државни тужилац ни одвјетник; она је пре скупа и једно и друго. Она класификује и тумачи. Прави критичар као и природословац тумачи постанак, одређује карактер, разјашњава услове појава; а тек кад се упусти у оцењивање корисности или штете доктрине критикованог писца, може да се каже: то је добро, ово не“⁴⁸. Стајући у одбрану свог наставника и човека, према којем је гајио и књижевни пијетет, Суботић још тада упућује апел критичарима да на прави начин тумаче и квалификују Адамовљево дело.

Адамовљев грозничав рад на литерарном плану, посебно на *Стражилову*, обележиће 1886. годину. Иако је већ био дигао руке од поезије, он у овом часопису објављује превод песме „Својим двома синовима“ Стевана Милова, сигналирајући је П. А – в. Од прозних дела, поред приповетке „Сиромах Јоле!“, публикује и причу „Чича Мирко и чича Маринко“ и штампа (уместоу два) у четири наставка „Народно славље“, свој „Ђачки спомен из Фрушке Горе“ потписавши причу са: – ић. Тек пошто га је Грчић укорио што је приповетку „Метил“ дао *Летопису*, уместо да она краси „чело“ *Стражилова*, Адамов ју је (са поднасловом „Слика из живота српског народа у Срему“) штампао у њиховом заједничком листу. Од оригиналних дела, он ће објавити још само „Изгубљен ђеније“ („Листак из Негдинске кронике“). Рад на приповедачком пољу, те године, заокружиће издавањем још једне књиге оригиналних прича. После оне која је изашла у Панчеву 1883. године, Адамов је, у намери да изда још једну збирку прича, сваки час долазио у Нови Сад, где се погађао око цене са тамошњим штампарима. Најпосле ће, средином 1886. године, у штампарији Арсе Пајевића објавити прву свеску своје друге збирке приповедака под називом „На селу и прелу“ (у поднаслову: „Слике и прилике из српског живота“). Истовремено, у *Стражилову* сепојавио оглас за ову његову књигу коју је, под фирмом

⁴⁷ Јован Грчић, „Портрети с писама Г“, Издање књижаре З. и В. Васић, Загреб, 1921, 49.

⁴⁸ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 108.

уредништва часописа, штампао у 1000 примерака на свој ризик. Продаја књиге ишла је врло рђаво, па се у једном од писама упућених Грчићу Адамов вајка што су продата само два примерка, иако је на десетине послао на страну. (Издавање књиге сам је финансирао, а штампарске дугове отплаћивао пуних шест година.)

После оне „опадацине“ с почетка године (када је добио епитет плагијатора) Адамов се у потпуности окреће новинарском раду и *Стражилову*. Готово да нема броја у коме се не јавља неком својим прилогом, углавном у рубрикама: *Књижевност* и *Књижевне новости*. Пише мноштво новинских чланака на различите теме, а највећи број тих текстова је са предзнаком „народно“ и срачунатна развој српске књижевности и просвете. Иако је власник и уредник *Стражилова* био Јован Грчић, Адамов је био покретачка снага часописа, што је и сам Грчић признао. О томе шта је све на том пољу урадио, биће више речи у једном од наредних поглавља.

Три дана пред Усекованије 1886. године Адамову је супруга подарила здраво мушко чедо коме је дао име Бранко, будући да му је Бранко Радичевић, још од младих дана, био узор – песник. На сина он је гледао као на свог наследника у свему, а пре свега у погледу *Стражилова*, па у писму побратиму с поносом истиче да његов мали већ чита *Стражилово* и српске народне песме, да ће бити српски Шекспир, те да ће, кад порасте, помоћи њима да *Стражилово* буде најбољи лист у словенству. Адамов не заборављао на *Стражилово* ни када је неколико недеља касније отишао у Загреб да полаже државни испит. Отуд је Грчићу писао о занимљивим познанствима, о томе како се упознао са хрватским писцима Кумичићем и Ђалским, са Клајићем, уредником *Виенца*, са Кокотовићем, уредником *Балкана*, као и са др Шрепелом, напомињући како ће та познанства бити од користи за *Стражилово*. Сви они се, наводи Адамов, веома одушевљавају „за нашу књигу“ и за споразум који се тиче узајамне сарадње у листовима. Сав узбуђен обавештава Грчића како су његове приповетке учиниле најлепши утисак на њих, па га у Загребу предусрећу са највећим симпатијама, посебно апострофирајући том контексту Кумичића који не може да се нахвали његових прича. Змаја, Јакшића и Бранка, наставља Адамов, дижу у звезде признајући да они немају таквих песника, али ни приповедача, као што су Лазаревић и Адамов. Подвлачи да српске књиге имају добру прођу код Хрвата, не само због тематике и стила, већ и због језика (лепе „штокавштине“), па се у хрватским књижарама може купити свака српска књига. У истом писму он ће

пнешто казати о сваком од својих нових познаника. Естетичара и филолога Шрепела, који је на њега оставио јак утисак, описује као дивног и врло интеллигентног, способног и разборитог човека. За њега ће још рећи да зна боље наше песме, него многи од њих, Срба. Занимљиво је да је Адамов писао Грчићу како је Шрепел (онај исти који ће га касније својом критиком сасећи) наумио да пише студију о Лазаревићевим и његовим причама, колико су му се допале. Пише и да Кокотовићу није могао да не пребаци непријатељско држање према Србима. Овај га је, међутим, уверавао да је то престало, а то што у *Балкану* нема ниједне белешке из српске књижевности објашњава тиме што уредник *Балкана* (Харамбашић) у почетку није никуд слао лист у замену, па он (Кокотовић) није ни видео *Стражилова*. У размени листова и сарадњи једних у листовима других Адамов је видео начин да се Срби и Хрвати помире и збратиме. За њихово зближавање ни од стране Хрвата није било препрека о чему Адамов у поменутом писму каже: „Хрвати, бар ови, с којима ја долазим у додир, хоће да се призна, да је *моје и твоје, твоје и моје*; па нека само дође до уједињења и јединства, они се не ће кратити, да буду Срби, ако не узмогну бити Хрвати“⁴⁹, закључујући да су у њих, као и у нас, исте књижевне „прилике и неприлике“. У својим разговорима они су отишли тако далеко да су почели да кују планове о једном заједничком листу који ће излазити у Загребу и у Новом Саду (не у Београду), али су се сложили да још није право време за то.

У јесен 1886. Године Адамов је често свраћао у Нови Сад код Грчића. Приликом тих посета сусретао се са Миланом Савићем на кога, после оне афере с плагијатом, није гледао благонаклоно. Из тих њихових разговора родила се и Адамовљева идеја о потреби реформисања *Матице српске*, о чему у једном писму опширно извештава Милана Савића. Адамов је, наиме, сматрао да *Матица* није учинила све што је могла за напредак наше књижевности и просвете, па ју је потребно што пре реформисати како би боље служила своме циљу.

Између уредника *Стражилова* и његовог вредног сарадника односи нису увек били идилични, о чему Грчић, такође, пише. Док се још налазио у „пургаторијуму“ у Загребу, Адамов је добио од побратима писмо и у њему, како је рекао, „две горке пилуле“⁵⁰. Грчић у писму пребацује Адамову да му уопште није стало до угледа њиховог листа, због чега

---

⁴⁹ Исто, 66.

⁵⁰ Исто, 67.

размишља да престане да издаје *Стражилово*. У одговору на писмо Адамов је категоричан: лист не сме престати да излази, а да му је стало до угледа листа, не треба ни да сумња. Ако га у то већ није уверила његова толика „дангуба и труд око *Стражилова*“⁵¹, онда ће га свакако уверити оно што ће у циљу подизања угледа листа учинити, буде ли срећно положио испит. У том смислу шаље му бланкокарту да (због Милутиновићевог шиканирања) напише отказ штампарији и даје му пуномоћје да повуче рукопис приче „Метиљ“ (коју је већ био дао уреднику *Летописа*) како би је штампао у *Стражилову*, али и обећава да ће *Стражилову* прибавити мноштво нових сарадника. Већ је, каже, међу Хрватима нашао два вредна сарадника: Клајића и Шрепела а путоваће (о свом трошку) и у Београд да би и тамо прибавио неке угледније сараднике, попут Лазаревића, Милићевића, Шапчанина. Једино тражи од побратима да се од наредне године он води као власник листа како би имао правни основ да за лист ради и на страни. А у погледу његове малодушности, поручује му: „Не клони! Устај, ради, бори се, не клони!... Истрај бар донде, док само *Стражилово* не покрије свој дефицит“⁵². Адамовљево писмо доказ је његове незлобивости и способности праштања. Само питом и благ човек, наводи Грчић, могао је тако одреаговати на његове жестоке нападе. Адамов се није овако понео само због своје племенитости и урођене способности праштања, већ и због тога што је наслућивао да повод за овај напад лежи у побратимовим несређеним породичним приликама. То се нарочито показало крајем године када су уговор са Милетићевом штампаријом (за штампање *Стражилова*), зарад мира у кући, уместо Грчића, потписали Адамов и Савић.⁵³ До сукоба међу њима долазило је и у вези са уређивачком концепцијом *Стражилова*, посебно 1887. године, али је тај сукоб остао у сенци породичних недаћа које су почетком те године задесиле Грчића, а исам Адамов је у то време био утучен због критике коју је у *Виенци*, у чланку „Најновији приповједачи српски“, изрекао Миливој Шрепел, онај којег је, мало пре тога, у својим писмима из Загреба уздизао и „ковао у звезде“. Посебно га је болело што се он, варошанин, дрзнуо да њега, сеоско дете, учи психологији српског сељака из равног Срема. Колико је Адамоваово погодило, показује и то што је одмах опозвао дозволу коју је дао Грчићу у погледу штампања његове дуже приче „На рогљу“.

---

⁵¹ Исто, 67.

⁵² Исто, 68.

⁵³ Грчићева жена Зорка није хтела ни да чује да им и даље над главом виси „Дамоклов мач“ извесног дефицита. Сматрала је да ће бити сигурнија ако Адамов и Савић приме сву обавезу на себе и преузму тај „врућ кромпир“.

Штавише, запретио је и отказом поручивши му да ће одмах спалити оно што има код себе и, не само да неће никад ништа за лист написати, него ће и иступити из дружине. Шрепелова критика га је у тој мери поколебала да је и сам почео да се пита да ли је могуће да у његовим сликама збиља нема „ни труни психологије“. Из писма упућеног Грчићу види се да се у њему водила борба између питомог, ведрога разбора и узбурканих осећања због нанесене му неправде. Био је обећао побратиму да ће сам написати извод из те Шрепелове критике већ за наредни број, али је од тога одустао препоручивши другима да у вези са тим раде како знају, али да то чине објективно држећи се голих факата. Замолио је Грчића и да одврати Мицу (Савића) од намере да о његовим причама ишта пише у *Отаџбини* да их не би још оптужили за лобирање. Због свега што му се десило, Адамов се први пут пожалио на умор, наводи Грчић.

Издавање часописа је, уопште, веома мучан и напоран посао који изискује велике жртве, личне и материјалне. Била је то вечита борба да се обезбеди новац за штампање и нађе јефтинија штампарија, да се придобију квалитетни сарадници, да се дође до занимљивог материјала и да он буде штампан прво у њиховом листу, као и да се за сваки број обезбеди бар једна оригинална прича. Адамов је био спокојан само онда када је за *Стражилово* било прибављено доста грађе. Тек тада могао је „мртву сезону“ (а то је углавном био велики школски распуст) проводити без бриге у родним Сасама, код својих родитеља, да би се отуд, пред почетак школске године, враћао са читавим свежњем бележака, те би *Ковчежић* (у *Стражилову*) наново оживео. Вредан је био и у зимској сезони, па јеи тада *Ковчежић* био шаренији. Према Грчићевом казивању Адамов је био „чакља спасенија“ угледу *Стражилова* јер је знао написати наставак туђег романа, а да се то не примети. Примера ради, када им Милан Савић, и поред бројних опомена, није послао наставак своје приповетке „Последња лутка“ која је већ почела излазити у *Стражилову* под псеудонимом Марија С – еве, Адамов је написао наставак тако вешто имитирајући Савића да се није могло познати да је почетак из једне а наставак из друге кухиње.

Адамовљева књижевна продукција у *Стражилову*, те (1887) године, мање је обимна него претходне. У њему он објављује самотри своје црте или слике из народног живота („Круна“, „Песма“ и „Мој бата“) и мањи број својих прилога.

Адамов јеувек знао подметнути леђа и несебично жртвовати себе да би *Стражилово* опстало. Тако језа 1888. годину, опет он (са Грчићем), потписао уговор за штампарију.

Његова литерарна активност је те године још мања него претходне, што због породичних неприлика, што због неприлика у које је запало *Стражилово*. На Грчићево наваљивање Адамов ће дозволити да у *Стражилову* изађе његова прича „На раскршћу“ („На рогљу“) инсистирајући да се она не ставља на прво место и да се не потписује. Од оригиналних дела, у *Стражилову* је (у 16 наставака) штампан и његов друштвени роман „Дух времена сад је таки!“, али је он остао недовршен. Исте године, у Штампарии Браће Поповића у Новом Саду, публикује другу свеску своје књиге приповедака „На селу и прелу“ (опет са поднасловом: „Слике и прилике из српског живота“). Но, то је већ време када се *Стражилово* припремало за „фузију“ са *Јавором*, што је Адамова веома огорчило, а одразило се и на његову сарадњу са *Стражиловом*. Ускоро се показало да без њега *Стражилово*, не само да није било исто, већ је пошло низбрдицом.

Основни разлог Адамовљевог занемаривања *Стражилова* биле су његове интимне породичне прилике. Почетком 1888. године жена му је родила и друго дете, малу Смиљу.⁵⁴ Али, после тог порођаја почела је нагло венути. Крај све њене слабости, након пола године већ је и треће било на путу. Адамову није било ни до чега. Морао се, не само старати о двоје мале деце у кући, него и бринути за здравље и живот жене. Па, ипак, није се могао сасвим одрећи *Стражилова*.

Кад се почео правити споразум са *Јавором*, Адамов је непрестано наговарао Грчића да направе споразум са браћом Поповић према коме би Поповићи преузели *Стражилово*, под условом да Грчићу и њему исплате дефицит, а њих двојица би радили бесплатно неколико година док не би штампарима надокнадили инвестицију, али се томе енергично успротивила Грчићева жена Зорка. У једном писму, пуном горчине, Адамов пише побратиму да му је веома тешко пало што је „тако преломио свећу *Стражилову*“, обећававши да ће му послати једну своју причу. Најпоследње, поручује Грчићу: „...Нека буде то бар од мене прегршт земље у раку *Стражилова*“.⁵⁵

---

⁵⁴ О томе Адамов извештава свог друга и сарадника Милана Савића на следећи начин: „...Добио сам једнога госта, који се, ево, две три недеље већ шири и бакће по мојој кући. Тај се ни на шта и ни на кога не обазире. Кад хоће, једе и мора му се дати, јер не зна, шта је то: чекај. Да видиш само, како ларма, кад не добије одмах, чим што зажели! Па што ми дању не да мира – али морам више пута и ноћу да му правим друштва. Не знам неки пут, шта да радим. Него опет велим, Бог га живио, тога мога госта! Знаш ко ми је то? То је моје друго дете, моја кћи. Е, сад имам, што рекао Змај, крин и ружу, Бранка и Смиљу. Да, мој Мицо, ево сам двоструки тата“. (Према: Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 20, 1909, 305.)

⁵⁵ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Издање књижаре З. и В. Васић, Загреб, 1921, 103.

Приликом склапања споразума са *Јавором* Грчић јеподигао амортизациони зајам на своју кућу и исплатио све дугове настале издавањем *Стражилова*, па је хтео да, одмах и у целини, исплати и Адамовљевој меници која се вукла још од прве свеске „На селу и прелу“, али Адамов није хтео ни да чује за то. Ново *Стражилово* означило је и крај њихове тесне сарадње. Иако су им сепутеви разишли, остали су добри другови. И даље су се пазили као браћа пружајући један другом безрезервну подршку, не само у даљем раду, већ и у породичним неприликама, којих је код обојице било на претек.

Адамовљева предвиђања у вези са судбином новог *Стражилова* остварила су се и пре него што је очекивао. Већ после две – три недеље сауредниковања у *Јавору*, Грчић му је признао да за њега тамо „не цвета цвеће“. Он се све више уверавао да друго *Стражилово*, и поред ангажовања ваљаних сарадника и његовог искреног залагања, није било оно старо. Једини разлог био је „што га Паја није пригрлио“⁵⁶. Зато ће јавно и искрено, признати да је управо Адамов, а не он као уредник, био душа старом *Стражилову*.

Несреће које су 1889. године заређале и погодиле његов дотле ведри дом, убиле су у Адамову сваку вољу за радом, па се те године није огласио ниједним ретком. Најпре му је умрла мала Смиља, потом и супруга, а за мајком је отишла и тек рођена Нада. Онда је његова мати морала да остави свој домазлук и обавезе према мужу (Адамовљевом оцу) и пресели се у Карловце да негује унуче и теши сина. Иако га је одменила у кућним пословима и обавезама према детету, није могла да му врати ону ведрину и задовољство у којем му се миљило радити.⁵⁷ Адамов никад више није уживао благодети породичног живота, живео је само зарад свог првенца Бранка, не дочекавши да га изведе на пут јер је умро док му је син још био студент филозофије на бечком свеучилишту. Испоставиће се да је његов јединац био још горе среће пошто је, недуго после очеве смрти, умно оболео, па је тадашњи Котарски суд у Карловцима морао поставити извесног Михаила Пуљевића, некадашњег чиновника, за његовог старатеља.

Поред породичних, Адамов је имао и новчаних недаћа. Никако није могао да се отараси меничког дуга за *Стражилово* који му се вукао већ три године. Као што често бива код

---

⁵⁶ Исто, 108.

⁵⁷ Грчић га је тих дана, као прави пријатељ, често посећивао, тешио и саветовао да се посвети писању. Адамов ће му једном, потпуно индиспониран и резигниран, рећи: „Нема ту ништа, мој побро!... Ено сам лане, кад ти обрекох причу за последње бројеве нашег покојног *Стражилова* баш мислио: ићи ће! Па видиш, није ишло. А оно је био тек почетак несрећи. Куд ли сам наопако пристао сад? Живети и радити морам и даље, то знам; већ Бранка ради. Али радити и живети онако, како сам живео и радио још пре подруге године, не ћу – уверен сам – више никад до века!“ (Према: Јован Грчић: „Портрети с писама I“, 105.)

идеалиста, он је био прилично немаран у погледу новчаних обавеза. С меницом је увек било повуци – потегни. Сваки пут га је на то ваљало опомињати како не би дошло до непријатних ситуација и већих трошкова. Било му је потребно још три године да скупи новац и исплати меницу, те ће се, тек крајем 1893. године, отарасити дуга за *Стражилово*. Због несређене породичне ситуације, ни следеће (1890) године Адамов није ништа написао. Грчића, међутим, никако није напуштала нада да ће се Адамов опет латити слика из народног живота, па је наговорио Пајевића да га ангажује за стално, као тзв. унутрашњег сарадника, под условом да, бар за сваки квартал, напише једну причу. Примамљен хонораром, Адамов је написао „Јелину гудуру“, која је „подичила“ прва три броја *Јавора* за 1891. годину, али је на томе и остало јер је, већ на крају првог квартала, отказао сарадњу Пајевићу. На Грчићево инсистирање да са тим настави, мрзовољно је одбрусио: „Што ме се не оканите?! Не иде па не иде!“⁵⁸ У то време он није ни могао мислити на писање и било какав књижевни рад. Био се потпуно посветио подизању детета, тим пре што је његов Бранко био слабуњаво и нежно дете. Није жалио ни трошка ни времена како би неговао и оснажио сина. Ради тога проводио је са њим читаве ферије у бањском лечилишту Липик у западној Славонији.

Воља за писањем почела му се враћати тек у лето 1892. године када је из Липика послао Грчићу писмо у коме му поручује да се стрпи још мало јер планира да му на зиму пошаље неки прилог за његово *Стражилово*. (Ново *Стражилово* Адамов није читао редовно, већ кад би доспео, а своје опаске казивао је побратиму кад би се са њим састао на дуже.) У истом писму сугерише му да прибави и неке прилоге на актуелне догађаје како би лист био богатији. Њега је интересовало и „ускрсло“ *Стражилово*, али ни изблиза онако колико му је било драго оно пређашње „у које је уложио био сву своју вољу и сав свој ум“⁵⁹. Одазивајући се побратимовом позиву, Адамов му за ново *Стражилово* шаље пропратницу коју је написао уз лик омиљеног му немачког песника Милова љуто замеривши Грчићу што је у шестом броју тог годишта *Стражилова* донео његов лик, а посебно што је јавно признао да њему (Адамову) припадају све заслуге кад је у питању старо *Стражилово*. Уз опаску да је смешно да се њих двојица тако у јавности разрачунавају, Адамов истиче да то

---

⁵⁸ Исто, 106.

⁵⁹ Исто, 107.

није требало да чини јер је баш мислио да му „спреми нешто“, али ће сад изгледати као да му се одужује за ту пажњу.

Наредне (1893) године Адамову се почела враћати она његова препознатљива ведрина и ненаметљиви смисао за хумор, па побратиму шаље песму „Мојој малој“ уз препоруку да је штампа у *Стражилову*. (Песма, иначе, представља уздисај једног грешника који тражи спасење у рају брака.)⁶⁰

За последње годиште *Стражилова* (1894) Адамов шаље побратиму један врло мален прилог – препев баладе „Ханс Ајлер“ немачког песника Сајдла, уз опаску: „Ова ми се песма тако допала, да не могах срцу одолети, већ мамузних изгладнелогa свога Пегаза и – преведох је. Па шта ћу, куд ћу с њом, већ теби у *Стражилово* или у корпу!“⁶¹ Таква поезија нам је, наводи Адамов, потребна јер се српска поезија изопачила имитирајући Змаја и Војислава. Тиме не мисли да даје правац нашем песништву, али би волео кад би та песма помогла да се пажња обрати на здраву поезију, поезију тананих осећаја и узвишених мисли и тако промени смер њеног развоја. Разуме се да је овај његов препев Грчић одмах уврстио у *Стражилово* штампајући га под шифром М., али га је већ у садржају одао. То је уједно и последњи прилог Адамова новом *Стражилову* пре него што се оно, у јесен 1894. године, заувек упокојило.

Ново поглавље у животу Павла Марковића Адамова настало је када је у Карловцима, половином 1895. године, покренуо *Бранково коло*. У писму које је тим поводом упутио Грчићу он га подсећа на његово давно дато обећање да ће му радо уступити *Стражилово*, буде ли се указала прилика да лист излази у Карловцима, а затим опширно и верно описује тај важан догађај.

Када је у уторак, 30. априла 1895. године, после наставе свратио у манастирску штампарију, затекао је код управника Јеремића патријарха Георгија Бранковића лично. Прота Вучковић, који се тамо у срећан час нашао, поче се распитивати код Адамова шта је са *Стражиловом*. Једва дочекавши то питање, Адамов му узврати: „За лист један треба капитала имати и моћи жртвовати, а тога нема од нас ни један“⁶², а онда се, осећајући да је

---

⁶⁰ Адамов узгред напомиње да се због тога не баца у бригу јер, како каже, нити је песма његова, нити је његова „мала“, већ је то песма Гавре Манојловића, који се управо верио. Осим поменуте Манојловићеве песме, целе те (1893) године, Адамов није послао Грчићу ничег ни туђег ни свог. (Према: Јован Грчић, „Портрети с писама I“, 109.)

⁶¹ Исто, 111.

⁶² Исто, 113.

прави тренутак за то, окрену патријарху,и додаде: „Ако би Ваша Светост саизволела, да штампарија прими лист у своју накладу, могло би се што почети“⁶³. Патријарх се без размишљања сагласи да је један такав лист заиста потребан, истакавши да у богословији и гимназији има бар 20 професора који би могли издавати лист. У жељи да га још више придобије за своју идеју, Адамов поче износити аргументе: већ се неко време осећа потреба за таквим часописом, многи имају вољу да на томе раде а и публика би их прихватила, наглашавајући да је потребно бар 500 – 600 претплатника (по 5 форинти) да би лист могао излазити. Било би, каже, довољно и 400 кад би штампарија о свом трошку издала часопис, али у том случају не би имали добит, већ би једва састављали крај са крајем. Подсећа патријарха да је из финансијских разлога и *Стражилово* престало са радом. (Угушиога је дефицит од 2 000 форинти.)Издавање часописа је, како је рекао, несигуран посао јер се дешава да многи претплатници, пошто добију лист, одустану и не плате га, а многи вредни сарадници који су им потребни „као кора хлеба“, попут Матавуља и Веселиновића, неће замочити пера за љубав и неће да раде бадава, без хонорара. После овако убедљиве аргументације патријарх је дао пристанак да лист излази о трошку штампарије, па Адамов, сав усхићен, на крају истог писма обавештава побратима да је 30. априла, између 5 и 6 сати после подне, у писарници манастирске штампарије, патријарх Георгије Бранковић дао благослов покретању листа, цитирајући његове речи: „Ви радите! Ја примам штету на себе“⁶⁴. Величину и значај овог патријарховог подухвата за васколико српство Адамов пореди са подвигом великог кнеза Михаила кад је рекао: „Ја ћу вама саградити позориште“⁶⁵. Обавештава Грчића и да је њему (Адамову) поверено уредништво листа, те да намерава да лист назове *Стражилово* јер му се чини да нема згоднијег имена од тог. Недуго затим, међутим, јавља му да се лист неће звати *Стражилово* како је желео, већ *Бранково коло*, пошто је већина била за то да се новом листу да и ново име сматрајући да је то име било кобно јер је *Стражилово* у два маха престајало излазити, „а наш свет воли новину, с новином добија и нове наде и више поверења“⁶⁶. Лист је планирао да покрене у октобру (пошто се претходно сондира терен на свим странама „књижевне

---

⁶³ Исто, 113.

⁶⁴ Исто, 114.

⁶⁵ Исто, 114.

⁶⁶ Исто, 116.

српске републике“⁶⁷, а посебно у Новом Саду и Београду), али је до тога дошло много раније, па он, устрептао од среће и пун наде, јавља Грчићу да ће се у Карловцима већ 1. јула повести *Бранково коло*. То коло Адамов је, према оцени савременика, знао да поведена достојан начини тиме „подичи“ светлу успомену на нашег Бранка.

Идеја о покретању листа за забаву, поуку и књижевност јавила се претходне јесени, кад је штампарија пресељена у Сремске Карловце. У то време, због немара српских читалаца и неодазивања српских књижевника, један за другим гасили су се белетристички часописи. Када је престао да излази *Јавор*, а недуго иза тога и *Стражилово*, Адамов је почео увиђати да један народ, ако хоће да се развија, мора имати своје гласило које ће му пружати душевну храну. Да би ту мисију остварило, оно мора привући најбоље и најоригиналније ствараоце у свом народу. Требало је, исто тако, окупљати и одгајати омладину која ће тај посао наставити. Показало се да је Адамов прави човек за тај задатак. Он је пратио токове културног и књижевног живота, и код нас и у свету, читао на страним језицима књиге и часописе, поседовао леп књижевни таленат и био на гласу са својих приповедачких дела. Сем тога, био је бистрог ума, рафинираног укуса, са развијеним смислом за све што је добро и лепо и за наш народ корисно. Један такав лист, уосталом, није ни могао уређивати неко ко није писац – стваралац и свестрано образована личност. Једину сметњу у том послу могла је представљати Адамовљева претерана осетљивост која га је натерала да се већ после првих напада повуче са поља књижевног за које је мислио да је њему одређено. Он није, попут Сремца, поседовао сатирични дар који би му помогао да се успешно носи са својим противницима.

Неколико пута Адамов је покушавао да се врати новелистичком раду, али му је немилосрдна критика увек сасецела крила. Свест о високим идеалима није му дозволила да седи скрштених руку и он улази утежак и трновит посао, постаје уредник и власник листа, настављајући да пером бије битку за напредак народни. *Бранково коло* уређивао је са ретким самопрегором радећи на њему дан и ноћ, као што је то чинио и за Грчићево *Стражилово*, не жалећи ни личне ни материјалне жртве да омили књижевност српском народу и часопис подигне до највећих висина. У том свом науку је у потпуности успео. Показао се као сасвим модеран уредник, са развијеним укусом, с познавањем наших литерарних прилика, са књижевном ерудицијом и, што је најважније, без литерарних

---

⁶⁷ Исто, 115.

предрасуда. Кореспонденција, белешке, коректуре, чашћење сарадника и оних који помагаху издавање часописа, исплаћивање меница и све што је скопчано са дужностима уредника белетристичког листа навалило се на њега. Покретањем часописа он се готово сасвим одрекао приватног живота. Редакција и администрација листа налазила се у засебном тракту његове куће, у два собама чији су прозори гледали у пространо двориште, док супреостале три собе (са погледом на улицу) биле резервисане за његов приватан живот. Као некада Грчић код *Стражилова*, и он је био и редактор и експедитор у једној особи. Тај „неблагодоран“ посао српс ког уредника најбоље је описао књижевник Драгутин Ј. Илић (Цензор) кад је рекао да, осим уређивања листа, администрације и адресирања, уредник мора и да лепи марке, везује пакете, малтене да их сам разноси претплатницима. Док су други уредници гледали да од издавања часописа извуку какву – такву корист, Адамов је на *Бранково коло* утрошио доста свог иметка и одболовао све кризе часописа. Његова очекивања да ће избећи новчане тешкоће око штампања листа ако часопис буде штампан у манастирској штампарији, нису била реална, а и патријархова обећања да ће покривати евентуални дефицит часописа показала су се као празна (мада је, према тврдњи управника штампарије Јеремића, патријарх једном заиста платио дефицит). Као уредник и власник листа Адамов је, због потраживања манастирске штампарије, имао тешких часова, па је лист у више махова долазио у веће или мање кризе. Био је чак приморан да продаје очево имање, пошто је одржавање листасеби поставио као животни задатак.⁶⁸ Када је 1902. и 1903. године *Бранково коло* запало у финансијску кризу, он је, због дугова часописа, ставио под хипотеку очево имање, а да његов отац то није ни знао. Проблема је имао и зато што му неки књижевници којима је унапред исплатио хонораре нису слали прилоге. У новчане неприлике западао је јер је као човек мека и болећива срца потписивао менице пријатељима и сарадницима. Потпуно се посветио свом часопису на који није престајао да мисли ни када је већ био тешко болестан. Годину дана пре своје смрти, налазећи се на лечењу у Опатији, он пише дирљива писма сауредницима, Милану Будисављевићу и Душану Котуру, упућујући их како да уређују лист, што је још један доказ колику је жртву морао поднети *Бранковог кола* ради. Његову приврженост часопису

---

⁶⁸ „Богме, Пајо, скупо нас стаје твој књижевни рад“, знала би му рећи мајка кад би које ново јутро земље зарад тога било продано. (Према: Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *Летопис Матице српске*, 368, 3, 1951, 169.)

најбоље је описао прота Јеремиић кад је рекао да је Адамов „са толико много љубави и са толико дефицита издавао и уређивао“⁶⁹ *Бранково коло*.

Адамовљеви проблеми у вези са издавањем часописа нису били само материјалне природе. Као уредник често је трпео вербалне нападе о чему је Сретен Пашић забележио занимљиву анегдоту која показује какво је и колико срце имао Павле Марковић Адамов.⁷⁰

Бранково коло имало је искључиво литерарну оријентацију и одисало демократским духом. У његовом листу, као и у његовом дому, састајали су се људи различитих погледа и праваца који су, иако различитих уверења, морали да праве компромисе и да заједнички раде. Стога је *Бранково коло* увек имало неку неодређену физиономију. Сваком је било допуштено да изнесе своје мишљење, али је највише простора у листу давано Адамовљевим старим идеалима, идеалима омладине с почетка седамдестих година, којима је он остао веран до краја живота, па је *Бранково коло* понекад добијало конзервативну боју. Оптимистички поглед старих омладинаца присутан је и у његовим приповеткама и исказан кроз љубав према свему што одише сељаштвом и старином. Сваки његов написани редак сведочи колико је веровао у честитост и снагу српског народа. И оно што је највише критиковано у његовим приповеткама, његово ружичасто гледање на сељачки живот, израз је његове велике љубави према српском сељаку. Целокупно Адамовљево дело представља, заправо, спој идеализма и патриотизма, о чему ће Јован Протић, поетски и надахнуто, рећи:

„Да, он је знао да уздише за временом кацага и мачева. Он је умио још стискати песницу, кад се спомене Косово и шкрипати зубима, кад се сјети Сливнице. Његово је

---

⁶⁹ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Издање књижаре З. и В. Васић, Загреб, 1921, 168.

⁷⁰ Према тој анегдоти један књижевник жалио се свом пријатељу како су се београдски новинари договорили да му ниједан рад не приме. Пријатељ се најпре чудио како то да га баш сви мрзе, а онда му предложио да свој рад пошаље у Карловце, Адамову. Књижевник то енергично одби рекавши да је и са њима имао лоше искуство (неко из *Бранковог кола* жестоко је критиковао његову збирку сатиричних песама), те се спрема да се разрачуна са тим Адамовом. Кад се једном враћао из Новог Сада, сврати у Карловце да потражи тог Адамова. У гостионици се нађе са професором Карловачке гимназије Павлом Марковићем, својим познаником из Беча, не знајући да је баш он тај Адамов кога тражи. Кад је сазнао да тражи уредника *Бранковог кола*, Адамов га позва у своју кућу на вечеру и преноћиште. За вечером гост је само о Адамову говорио, грдећи га што је горе могао, док су га он и његов отац тешили настојећи да га умире. Што су се они више трудили да стишају његов бес, гост се све више жестио. Сутрадан, док је чекао да домаћин устане, стигао је поштоноша са хрпом писама, а на сваком је стајало: „Паји Марковићу Адамову“. Више него непријатно изненађен тиме, он са зебњом запита служавку: „А зар се ваш господин зове и Адамов?“ Кад служавка то потврди, он остави недирнут доручак и брже – боље појури на станицу. Касније, кад га је Пашић о томе питао, Адамов се само насмејао и доброћудно рекао: „Уредници морају бити готови на све. Ипак је мени било лакше слушати његове грдње у својој кући, него њему читати о својим песмама критику у мојем листу...“ (Према: Сретен Пашић, „Ко је Адамов?“, *Бранково коло* XV, 51, 1909, 817.)

узглавље било *Кнез Грдоје од Орлова града...* Он је још чуо звук гусала и звекет јатагана... Он је био вас у душанци и чезнуо за калпаком и перјаницом⁷¹.

Само име његовог листа казује и име његовог идеала, великог идеала *Бранковог кола*. На значај тог идеала указује и Каменко Суботић који наводи: „Тај идеал је идеал његова живота, садржина његовог рада, извор његове вере, наде и љубави, и узрок његове туге и његових разочарења“⁷². Сви су тада били велики Срби, легали су и устајали са великим народним идеалом, а ти идеали били су религија младе душе великих Срба. Адамов је, пак, био свештеник који проповеда ту религију. Од тог идеала он није одустао и никад га није изневерио. Књижевници из свих крајева, васколико књижевно српство, радило је на њему у *Бранковом колу*. „А ипак је тај лист био бремене његова живота. Под њим је он клецао, падао, дизао се и клецао. Међу сложеним узроцима његове смрти има свој део рад, мисао, нада и очајање о свом идеалу“⁷³, закључује Суботић.

Када је, стварањем јаче комуникацијске везе између наших крајева и Пеште и Беча, шездесетих и седамдесетих година, већ почела у Бачку и Срем наваљивати туђинска струја, која је створила нове економске односе, поремећена је она идила која је до тада царовала у нашим крајевима кад су патријархални обичаји у потпуности поштовани. Непогрешивим инстинктом Адамов је осетио како је српски народ пао духом, али и непоколебљиво веровао да ће једном бити силан, и снагом и духом, као што је био. Онима који су мислили да је српски народ заостао према Западу, он је знао довикнути:

„Приљубимо се њему (народу), у њему је наш спас...Ми смо изостали иза народа! Истрчали смо из његова кола, па купимо мрвице туђинске, па им се дивимо, а превиђамо бисер и алеме своје рођене. Одбили смо се од колевке своје и свога коританцета, где смо се одљуљали, па поскакујемо за туђим кочијама, као да нам љуљке те нису одљуљале већ толико узора; а баш највећи узор нам је сам народ наш“⁷⁴.

То је био програм његовог живота и рада. Племенит какав је био љубио је ближње као самог себе, а народ свој више него себе јер је у њему видео и наш спас. Узроке његове толике љубави према српском народу сигурно треба тражити и у чињеници да је живео ван

⁷¹ Ј. П., „Паја Марковић Адамов“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 151.

⁷² Спектатор, „Паја Марковић Адамов“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 111.

⁷³ Исто, 112.

⁷⁴ Паја Марковић Адамов, „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга – Српска Манастирска штампарија, Београд – Сремски Карловци, 1901, 12 – 13.

матичне државе, на територији аустроугарске царевине, и да је у Србији, по савету лекара, нешто дуже боравио тек пред крај живота, после лечења у Опатији (1906).

Сарадњу у *Бранковом колу* Адамов је најпре понудио онима са којима је радио на *Стражилову* – Јовану Грчићу и Милану Савићу. Обавештавајући их о оснивању листа, он их позива да се, како је рекао, спреме за бој. А да је нови лист подразумевао и нову борбу, сведочи писмо упућено Савићу у којем му Адамов поручује: „Седлај коња, притежи колане, па ти хајде на мејдан јуначки!“⁷⁵ Ни један ни други, међутим, нису били од велике користи Адамову за време његовог уређивања *Бранковог кола*. Својим прилозимаони ни изблиза нису помогли *Бранково коло* колико је он својевремено чинио за *Стражилово*.

Покретањем *Бранковог кола* Адамов покреће друге на рад на оном пољу са кога се беше сам повукао радујући се искрено туђим успесима. Придобивајући за сарадњу, често и без хонорара, готово све значајније српске књижевнике, он је учинио оно што дотад ником није пошло за руком, окупио је српство у целини, бар на пољу наше књижевности. Адамов је био стожер који привлачи све оне који су схватили дух народних идеала, а његова кућа, Сремски Карловци и *Бранково коло* постали су књижевни центар и привлачно средиште око кога су се прибирали наши књижевници са ове и оне стране Дрине и Саве, ода свуд „где се Србин књигом бави, просвећује и оплемењује, од Јадранског мора до Солуна“⁷⁶. Управо они, сарадници из свих наших књижевних крајева, учиниће да његов лист постане преглед оног најбољег што је у српској књижевности тих година стварано. Доказ за то су писци којима је *Бранково коло* отворило своје странице: Лазаревић, Веселиновић, Домановић, Матавуљ, Сремац, Нушић, Ранковић, Ћоровић, Станковић, Ћипико, Змај, Дучић, Шантић...

Сам Адамов готово да се није оглашавао у свом листу. За десет година уредничког рада само се двапут машио приповедачког пера, и то прве и последње године свог уредниковања. Прве године уредниковања (1895) објавио је приповетку „На попиној клупи“ испод које се потписао као П. Адамов, док је последње године уредниковања (1906) у *Бранковом колупочела* излазити његова прича „Ох, та деца!“ коју није потписао својим именом, већ се сакрио иза псеудонима Вељко Радивојчев Загајица, можда и због тога што је на овој приповеци требало да ради заједно са Сремцем, али је Сремац те године

⁷⁵ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 20, 1909, 306.

⁷⁶ М. Нед(ељковић), „Погреб Паје М. А.“, *Застава* XLII, 10, 1907, 2.

умро не стигавши да, према претходном договору, напише други део приче, због чега је она остала недовршена. Те (1906) године Адамов се јавио и песмом „Поток“ записавши испод ње: „Испод Учке Горе, 6. II 1906“ и потписавши се опет као Надан. Шаљући је Будисављевићу (уреднику *Бранковог кола*), замолио га је да ником не одаје ко се крије иза имена Надан, тако да чак ни његови познаници нису слутили да је Адамов аутор песме. Песма, иначе, преноси мотив смрти и спевана је за време његовог боравка у Опатији где је тражио лека свом већ сломљеном телу. Према белешци Будисављевића, то је последња песма Паје Адамова – Надана. Из те последње стваралачке фазе је и његов позоришни комад из народног живота рађен према Анценгруберовој драми „Свештеник Кирцхфелд“. Реч је о драми „Поп Доброслав“ (приказаној први пут у Новом Саду, 18. фебруара 1895. године) која се бави проблемом назаренске јереси. Њоме Адамов није постигао неки успех јер као приповедач није могао савладати тешкоће драмске технике, али му то није ни био циљ, пошто ју је написао у жељи да позориште омили народу. Не треба, такође, заборавити да је 1901. године изашао и избор Адамовљевих прича из дотадашњих збирки под називом „На селу и прелу“ који је аутор сам начинио и то је уједно његова последња књига. (Изашла је у издању београдске *Српске књижевне задруге*, а штампана у манастирској штампарији у Сремским Карловцима.)

Када су му пријатељи и књижевници у новембру 1904. године честитали три годишњице (педесети рођендан, тридесет година књижевног рада и десет година излажења *Бранковог кола*), Адамов се свима захвалио пригодним текстом у свом листу у коме се, између осталог, истиче:

„Толико ме је још пријатније изненадио један за наше доба необичан појав, а то је: да ми је сва наша штампа с ове стране, а деломице и она у Краљевини, једнодушно, без обзира на странке, са симпатијом поздравила тај дан. Наугледнија три представника трију наших политичких странака *Застава*, *Браник* и *Нови Србобран*, донели су повећи чланак на угледном месту. – То сведочи да, поред свију наших унутарњих трвења, имаде ваздан поља на којима, кад хоћемо да се састанемо, можемо заједнички да радимо у корист народа. Нисмо народ којег се снага састоји у бајонетима и топовима, већ у моралној јачини поткрепљеној сложном тежњом за идејалима. Па, дао Бог, да нас и важнији моменти, но што је била ова моја прилика пре недељу дана, а тим моментима обилује тешки живот нашега народа, – нађу увек вољне, готове и једнодушне да свим својим

силама користимо и помогнемо стаблу од кога смо отпали, без кога смо ништа, – а то је наш Српски Народ“⁷⁷.

Те, десете године уредниковања показало се да је *Бранково коло* било претешко бreme за њега.⁷⁸ На крају, дошло је оно што се није могло избећи – Адамов се разболео озбиљно, душевно, па је редакцију морао поверити свом младом колеги, Милану Будисављевићу, који му је помагао у уређивању *Бранковог кола* 1905. године, а за време Адамовљевог боловања и одсуства, током 1906. године, као и након Адамовљеве смрти, он је самостално уређивао *Бранково коло*.

Адамов је у лето 1905. године наукао јак назеб и добио запаљење плућа. Сваки пут када је те јесени у редакцију *Бранковог кола* доносио наставке свог путописа „Неколико недеља у туђини“ (који је, иначе, написао на иницијативу Адамова), Грчић би га обилазио. Приликом једне такве посете Адамов се распитивао код њега о томе како је живео у Ници, је ли скупо тамо, са колико новца би могао тамо издржати и слично. Пошто се код Грчића о томе подробно обавестио, одлучио је да ради опоравка потражи дужи допуст и отпутује у Ницу. Ускоро је, међутим, дошло до промене плана и Адамов је, у потрази за леком за своју бољку, отпутовао у Опатију.⁷⁹

Зиму 1905. године Адамов је провео на опоравку у Опатији, одакле му је послао разгледницу.⁸⁰ Обрадован њоме помислио је да његовом побратиму здравље ускрсава, да му се враћа живот, а са њим и онај пређашњи смисао за хумор.

Кући се вратио у пролеће 1906. године, прилично опорављен и телесно и душевно како се у први мах чинило. Но, то је биосамо привид. Болест му се ускоро вратила. Није више марио ни за нове књиге. Његова последња лектира била је студија Јована Скерлића

⁷⁷ Паја Марковић Адамов, „Хвала!“, *Бранково коло* X, 45, 1904, 1418.

⁷⁸ У позну јесен 1904. године на Адамову су се већ запажале велике промене, и на физичком и на духовном плану. Од мајчине смрти почео је кубурити са здрављем. Онда му умре отац (код њега), а Бранко оде на „свенаучиште“ и Адамов остаде сам. Тиштала га је атмосфера у његовом дому. Млада и лепушката, али проста и својеглава газдарица, стално га је понижавала и срамотила, па је дане углавном проводио у гимназији или у редакцији. „Кад год сам му одлазио“, писао је касније Грчић, „сваки пут сам га затицао телесно све слабијег, душевно – кад није било сведока – све сатрвенијег“. (Према: Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов. Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, 37, 1907.)

⁷⁹ Грчић пише како га је до дна душе потресло кад је побратима угледао са симптомима неизлечиве болести. Тај сусрет он дирљиво описује: „Кад му назвах Бога, придиже се у поли – и ја се престравих, кад га угледах онаква. На јабучицама се расцветале оне руже, што их ватруштина шиље као гласнице, да јаве сваком, кога мора заболети, како она, ма и споро, али тек поуздано прљи и сажиче те суши живодавне сокове“. (Према: Јован Грчић, „Паја Марковић Адамов. Успомене на покојног побратима“, *Браник* XIII, 37, 1907.)

⁸⁰ Мада већ опхрван болешћу, Адамова није напуштао смисао за хумор, па свом побратиму Грчићу пише да, упркос томе што се осећа све боље, не треба после његове смрти да штампа „оно“ у *Босанској вили*. „Оно“ се односило на публикације писама дотле умрлих сарадника под називом: „Из моје уредничке архиве“.

„Омладина и њена књижевност“ из које је читао текстовео Бранку Радичевићу, Богобоју Атанацковићу, Јовану Илићу, Кости Руварцу и Мити Поповићу. На маргини те књиге Адамов је оставио белешку: „Бранко ће се само онда преживети, кад Српство само себе преживи“⁸¹. Остало је записано да је Адамов ову Скерлићеву књигу похвалио, што је још једна потврда његове племенитости и узвишености. Онима који су га повредили, никад није узвраћао истом мером.

Адамова је, пише Грчић, последњи пут видео на карловачкој станицина Јовањдан 1907. године. Био је у веселом сватовском друштву. Љубазно га је поздравио и извинио му се што не може дуже да се задржи јер иде да кумује обећавши да ће му доћи за који дан, а затим се изгубио у таласавој гомили сватовских званица. Четири дана касније уредништву *Браника* стигла је из Карловаца депеша да је професор Павле Марковић Адамов преминуо. Његове последње тренутке, описао је Л. у *Српској мисли*:

„У четвртак, 24. јануара о. г. пред вече, седео сам крај постеље његове. Болесник је био немиран, непрестано се откривао и бацао, радио рукама и ногама, чело му је хладно а подглавље од зноја влажно, прсти ледени и плавичасти, уздисаји узнемирени, дубоки, и с јауком. Госпођа смрт је седела поред мене и њега. Ја сам гледао дуготрајан и страشان двобој тога велике оптимисте са смрћу... Бацио сам штрцаљку са етром и камфором, побегао сам и плакао... Умро нам је коловођа, и Бранково се коло раскинуло...“⁸².

Непрегледна тужна поворка је тачно у два сата, у суботу, 26. јануара, кренула од покојникове куће ка Саборној цркви где су његови земни остаци, уз складно појање богословске омладине и брујање звона са свију богомоља, опојани. Након опела, од свог учитеља, колеге, сарадника, пријатеља и брата, емотивним беседама опраштали су се бројни говорници. Свечани спровод се, затим, упутио на чератско гробље, на којем су „вечни санак“ боравили његови добри родитељи, верна љуба и два нејака чеда. Већ се почео хватати сумрак кад су његово измучено тело спустили у раку.

На вечни починак, испратила га је целокупна тадашња српска књижевна и културна јавност одужујући му се тако за његов немерљив допринос на литерарном и културном пољу. Над Адамовљевим гробом били су сједињени Срби из свих крајева како би исказали почаст свом великом сину знајући да је његова душа вазда жудела да просторно и

---

⁸¹ М. Б., „Ковчежић“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 159.

⁸² Л., „Мисли о једној смрти“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 127.

временски обухвати сав народ српски. *Бранково коло* му је посветило два броја у којима је изнето све што се по српским листовима писало о Павлу Марковићу Адамову. Његовом смрћу изгубили су сви, а највише часописи у оснивању којима је Адамов са својим *Бранковим колом* био велики пример и узор, попут *Српске мисли*.⁸³ Једина утеха свима њима била је што је њихов вољени Паја отишао Богу, тамо где нема злобе и пакости, где нема робова и господара, где су сви људи једнаки.

---

⁸³ *Српска мисао* опростила се од Адамова дирљивим некрологом у коме је стајало: „Волео си живот, волео си младост, волео си борбу!... Зато си и пао, Пајо Марковићу, пре времена... Можда си умро, да нам покажеш, како је тежак посао, којег смо се латили? То смо ми, драги, велики учитељу, добро знали, јер смо знали: како је мало људи Твога кова! А без њих је живот тежак и мрачан... Или си можда зато умро, што си најзад и сам увидео, да си се исувише рано родио за овај и овакав свет. Та ми тек хоћемо да стварамо људе, који би били само налик на Тебе! Криво нам чиниш, учитељу, што ниси дочекао нове људе, достојне себи! Јер тек у новим људима добио би и Ти праву задовољштину за свој разорени, суморни живот... Ти и даље живиш и радиш с нама! Нестаће и нас, а Ти ћеш и даље радити за – српску мисао! То нико неће видети, а ти ћеш радити увек даље и даље“. (Према: А., „П. М. А.“, *Српска мисао* I, 2, 1907, 1.)

Поезија

Поезија је обележила почетак Адамовљевог књижевног стварања. У њој, као и у приповедачкој прози, Адамов ствара у духу позне романтике, па га Деретић (у својој „Историји српске књижевности“) сврстава у сапутнике романтизма. Својим првим, помало невештим, песничким радовима јавио се почетком 70 – их година, у време тзв. омладинског романтизма, када је романтичарски покрет био у опадању и кад су се већ почеле јављати реалистичке тенденције у српској књижевности. Утисак је да се време у коме ствара највише утицало на његову поезију, па је, пре анализе његових песама, потребно расветлити историјске и културне прилике у Војводини средином XIX века.

Револуционарна 1848. била је, у много чему, преломна у историји српског народа. До револуције, Срби у Аустроугарској борили су се за властиту културну и националну афирмацију у оквиру Аустрије. Након тога, они схватају да, као нација, имају право на свој историјски пут изван аустријске Монархије, те започињу борбу за политичко јединство и слободу свог народа. Када је, почетком маја 1848. године, на свечаној скупштини у Сремским Карловцима, проглашена Војводина, Срби отворено иступају као бунтовници против законите царске власти, због чега се романтизам неминовно доводи у везу са националноослободилачким тежњама. После победе контрареволуције над мађарском револуционарном армијом (1849), у Аустрији ће се поново учврстити монархија, нарочито кад, крајем 1851. године, буде проглашен апсолутизам и централизам, а прва личност у земљи постане министар полиције Александар Бах. Чврсту руку Баховог апсолутизма, осетиће и Срби јер ће Аустрија, уместо слободне српске Војводине, створити административну јединицу Српска Војводина и Тамишки Банат. Књижевницима ће бити забрањено штампање дела на српском језику, а гусларима певање народних песама на вашарима. Упркос баховској клими, која је неповољно деловала и на литературу, тадашњи часописи (*Седмица* и *Летопис*) пуни су написа надахнутих патриотским хероизмом.

Шездесете године биле су знатно бурније и динамичније. Сви су у неком лирско – патриотском делиријуму, сви певају, и истински песници и стихоклепци, истиче Миодраг Поповићу својој студији „Романтизам II“ описујући тадашњу духовну климу. До наглог полета не само у поезији него и у животу нације дошло је због промене опште политичке

атмосфере у Војводини и Угарској. Између српске и мађарске либерарне интелигенције успоставља се тешња сарадња пошто обе стране почињу да схватају да будућност и једног и другог народа лежи у заједничкој борби против бечке реакције. Упоредо са ублажавањем оштрих супротности између Мађара и Срба, круг око Милетића и либерари у Србији отпочињу радна стварању политичког јединства српске нације.

Територијално и државно – правно разједињени на Србе у Аустроугарској и оне у Кнежевини Србији и Турској, Срби се, током XIX века, нису осећали јединственим ни у духовном животу. Веома је изражен антагонизам између Србијанаца и пречана, „Шваба“. Четрдесет осме је најпре остварено јединство на бојном пољу. Аустријске власти под Бахом су, међутим, чиниле све да разбију и онемогуће даље јачање јединства српске нације. У знаку тог дуго оспораваног националног јединства, након слома Баховог апсолутизма, у Новом Саду је створен нови културни и књижевни центар свих Срба, како оних на територији Аустрије, тако и оних изван ње. Демократски настројени романтичари, постају носиоци тог новог духа у Српској Атини, како су Нови Сад, због његове толеранције, просвећености и културе називали. Њихов идејни и политички вођа био је Светозар Милетић (1826 – 1901), адвокат и једно време градоначелник Новог Сада. Овај у то време, млади и полетни трибун један је од највећих поборника мађарско – српског јединства и најзначајнијих српских политичара у Аустроугарској друге половине XIX века. И сам Адамов, који се седамдесетих година школовао у Новом Саду, гајио је велике симпатије према Милетићу и његовим идејама, што је показао посвећујући му песму „Роб“, која није сачувана али, захваљујући Будисављевићу (састављачу Адамовљеве библиографије), ми знамо да је испевана у Грацу 12 (24). марта 1878. године, у време кад је Милетић био затворен.

Општесрпски дух, који шездесетих година доминира у свему, укида границуна Сави и Дунаву. Нестају разлике између Србијанаца и пречана. „Њих уједињује народна песма, косовска традиција, Карађорђевог устанак, четрдесет осма“⁸⁴. Као израз тих општесрпских тежњи, на иницијативу *Зоре* (бечке ђачке литерарне дружине), у Новом Саду је 1866. године основана Уједињена омладина српска. Замишљена као савез литерарних дружина и певачких друштава, ова организација иступа као свенародни национално – политички покрет либерарно – демократске оријентације. Парола покрета била је: „Српство све и

---

⁸⁴ Миодраг Поповић, „Романтизам II”, Нолит, Београд, 1975, 59.

свуда“. У средишту свих њених активности је рад на јединству српског народа јер је остваривање јединства било од прворазредног значаја за даљи политички, социјални и културни развитак на Балкану. Идеје овог покрета блиске Адамову (који је једно време био председник Уједињене омладине српске) у великој мери утицале на његово књижевно стваралаштво.

Кад говоримо о песништву тог времена, не треба занемарити ни утицај хердеровске идеје о народном духу као основном покретачком принципу у културном стварању. Овај немачки песник и филозоф (кога сматрају оцем културног национализма) у народним умотворинама види ризницу народног духа. Сматрао је да дух народа живи у фолклорној поетској визији историје у којој, поред историјског, налазимо и митско. Митско – поетска визија прошлости, нарочито у патриотској поезији, у време романтизма преузима примат. Косовски мит постаје веома инспиративна тема за наше песнике романтичаре, па и за Адамова, који ствара под њиховим непосредним утицајем.

Осим опште националне и културне климе, на Адамовљево стваралаштво, значајно су утицали и неки домаћи и страни песници. Адамов почиње да пише под утицајем свог великог песничког узора – Бранка Радичевића, у чијем делу се осећа двоструки утицај: Вука и народне поезије, на једној, и немачких романтичара, на другој страни. Треба, такође, имати у виду да Адамовније био само песник оригиналне поезије, већ и преводилац. Његов обиман преводилачки рад обухвата мноштво песника из разних књижевности, од највећих до сасвим безначајних, што показује не само ширину његовог занимања за светско песништво него и знатну присутност поезије других народа у његовом властитом делу. Преводи песама великих или њему омиљених немачких песника (Гетеа, Хајнеа, Шилера, Кернера, Фернанда Сара, Стевана Милова) говоре о Адамовљевом великом песничком умећу, али и његовој отворености за утицаје са стране, те се код њега не може повући сасвим јасна граница између преведеног и изворног. Он спада у песнике који су, на једној страни, копирали немачке оригинале, а на другој, били верни опонашатељи стила народне песме. То су, иначе, две главне саставнице српског романтизма које ће, у време зрелог романтизма омладинског доба, остварити пуно јединство.

Највећи број песама (од двадесетак, које су сачуване и за које се поуздано зна да им је он аутор) Адамов је испевао у периоду од 1872. до 1880. године. Када се, осамдесетих година, посветио писању приповедака, напустио је писање поезије, бар јавно. Његови

савременици, међутим, бележе да ју је, као стидећи се, у потајиписао до саме смрти, али је она остала расута по часописима, од *Јавора* до *Бранковог кола*, што наводи на закључак да он није нарочито држао до своје поезије. Будисављевић, с друге стране, тврди да је Адамов, једно време (1885. или 1886. године) намеравао да објави књигу својих песама, али га је успех у приповеци одвратио од штампања збирке. То је, свакако, један од разлога што се целовитом анализом његове поезије нико није бавио. Само спорадично и узгред, појавила би се у ондашњим часописима оцена понеке његове песме. Адамов лично није био задовољан својим песничким радовима и према њима се веома критички односио. Тодор Виловски, један од ретких који се осврнуо на његове песме, међутим, налази да у њима има доста лепих и нежних момената, нарочито тамо где туга савлађује сва друга осећања у песниковој души, те закључује да његове песме не заслужују тако строгу оцену „којом их је њихов рођени отац испратио у свет“⁸⁵. Ипак, то није поезија високих домета. Писана је сасвим у духу и облику омладинске лирике и не разликују се много од поезије тога времена. У њој препознајемо изразиту субјективност и емотивне тонове. Њен квалитет је у њеној искренности и интимности која се у оно време више ценила јер је била много ређа. Одликује се, исто тако, дубином осећаја и милозвучним језиком и најближа је народној метрици.

Адамов је песник елементарних осећања. Његов невелики опус чине песме у којима он исказује своје песничко „ја“ и у којима долази до изражаја његова рефлексивна, родољубива тј. патриотске и љубавне песме, баладе (социјално – сатирично интониране), као и пригоднице настале поводом смрти брата и пријатеља у којима, разумљиво, доминирају елегични тонови.

О Адамовљевим првим песничким творевинама немогуће је изрећи било какав суд јер оне нису сачуване. Нешто више података о првих пет његових песама оставио нам је, већ помињани, Ристо Ковијанић. Он је записао да су ове песме спеване у Адамовљевом завичају и Пожуну, 1872. и 1873. године, о чему је било речи у претходном поглављу. Прва његова штампана песма „Нада“ објављена је у *Јавору*, 1874. године⁸⁶, док је последња („Поток“) штампана у *Бранковом колу*, 1906. године. И као да у томе има неке симболике,

---

⁸⁵ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић, Сећање на прошлост“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 132.

⁸⁶ Прецизније библиографске јединице наведене су у претходном поглављу, те се неће понављати.

обеове песме (прва и последња штампана) говоре о варљивости људске наде и пролазности.

У једном броју песама преовлађује песникова рефлексивна. У њима он исказује своје песничко „ја“. Прва те врсте и прва сачувана уопштеје већ поменута „Нада“, испевана у родним му Сасама 1873. године (годину дана пре објављивања) и потписана иницијалима П. Ј. М. Ову чисто лирску песму (састављену од четири осмерца) одликује артистичка једноставност. У њој он, исказујући сву варљивост својих надања и мисао о пролазности, пева:

„ Како који данак сване,
Нова радост, нова туга –
А ја и сад, к’о и лане
Таште наде ропски слуга“.
(„Нада“)

Ову мисао продубљује у својој последњој штампаној песми „Поток“. Она је неупоредиво дужа (има десет катрена) и у уметничком погледу много зрелија. Настала је у време његовог боравка у Опатији (што се види из записа на крају песме: „Испод Горе Учке, б. II 1906“) где је тражио лека својој бољци.

Песник нам на самом почетку предочава слику потока, набујалог у пролеће, са којим пореди раст и бујање својих нада, те поток изнаслово добија метафорично – симболично значење.

„ Снези копне, вода лије,
Поток миче вале своје,
Расте, буја, к’о у мени,
Откако сам, наде моје“.

Загледан у поток и свестан своје сићушности пред бесконачношћу, песник се са њимлирски идентификује. Протицање потока у њему буди осећање властитог протицања и предосећање скоре смрти. За таласима, који се ваљају, иде и песников мисао. Ток потока није праволинијски, већ је пун препрека, успона и падова, па се може упоредити са човековим животним путем.

„ Поток миче, жури, јури,
Час улегне, час се дигне;
За њим поглед мој се дао,
Задовољан, да га стигне “.

И наредне строфе показују да је песма грађена на принципу контрапункта и наизменичног смењивања различитих расположења: задовољства, полета и вере у живот, с једне, и умора, сете и елегичне туге, с друге стране.

У другом делу песме, који почиње непосредним обраћањем потоку, Адамов, попут наших романтичарских песника, прибегава стилским средствима, наслеђеним из народне поезије: апострофи, песничком питању и дијалогу. Дијалог се одвија у неколико строфа и тиче се путање кретања потока и сврсисходности таквог пута. Као што поток хита мору и у њега се улива, тако и човек, савлађујући препреке, иде преко камења, иде тамо куда мора, иде ка свом крају. Можда није случајно што је песник метафорично значење дао баш потоку, а не реци, имајући у виду дужину његовог живота. На песниково запажање да, хитајући мору, заправо хита свом гробу, поток одговара:

– ‘Из гробова нова клица,
Нов се живот диже горе.
Ја у мору не ћу бити
Поток, ал ћу бити море.

Из мора ће душа моја
Опет прхнут’ Учкој Гори,
Снег ће копнут’, па ће опет
Поток нови да жубори“.

(„Поток“)

Његов одговор је, дакле, више него јасан. Поток увире у море. Оно је његов гроб, али и колевка. Море и природа нису само ризница смрти, већ и извор новог живота. Тако је песнички оживотворена идеја да је вечно и једино протицање које у себи носи и смрт као нужну компоненту самог постојања. Јединством супротности: смрти и рођења, гробља и колевке, остварује се синтеза.

Песникова визија надовезивања и цикличне вечности, као и контраст између радости и сете, светла и таме, исказани су и у последњој (дестој) строфи, само се овде инсистира на спајању, повезивању и континуитету људских нада. Људским надањима нема гроба, нема краја, постоји само стално кретање напред, у будућност, што је само потврда оптимистичне природе Адамова. Песма је, иначе, испевана у омиљеном му лирском осмерцу, а потписана псеудонимом Надан. Стидљивост и самокритичност код њега је била до те мере изражена да је и последњу песму потписао шифром. Шаљући је Будисављевићу (у то време, уреднику *Бранковог кола*, у коме је песма објављена), Адамов га је замолио да му не објави име.

У облику лирског дијалога тј. солилоквија је и његова песма „Што...?“, потписана, такође, шифром (овог пута Н.). Као и многе друге, и она је грађена на принципу контраста. Има трочлану структуру словенске антитезе и форму загонетке, што се може наслутити из самог наслова. Покушавајући да одгонетне узроке свог песимистичког расположења, које крије иза маске привидне веселости, песник отпочиње дијалог са самим собом:

„ Што ти усне тако дрхћу,
Кад преко њих осмеј мине;
Што ти с' осмех одмах смрачи,
Тек што ведрим сјајем сине? “
(„Што...?“)

У другом делу песме, у маниру лирског народног песника, Адамов нуди могуће одговоре на постављена питања. Ако би се испоставило да су узроци његовог толиког песимизма у сећању на проливане сузе, неостварене снове и грешне успомене (на које га опомиње пробуђена савест), загонетка би била решена.

Без обзира на наслов, и песма „Весео сам“ израз је његовог туробног расположење, само што овде песник описује вештину прикривања својих јада:

„ А куд вино толко девам?
Пијем пијем,
Јаде своје да прелијем,
Да ми срце не препукне.
Весео сам, још те како
Та душа ми дрхће, стрепи

Ко ме види да сам плако?

Ја знам јаду одолети “.

(„Весео сам“)

Потписавши је са бета. х. „Адамов је забележио да је испевана у Варадину, 24. 6. 1878. године.

И у песми „Јади“ (састављеној од три катрена) преовлађује песимистичко расположење. (Личне патње и страдања су, иначе, чест мотив у романтичарској поезији.) Адамов у њој говори о тешким јадима који су обузели његову душу.

У песми „Пред мојим селом“ Адамов се опрашта од родних Саса приликом поласка на студије. Одлазак на школовање значи и отварање неких нових перспектива у животу, због чега у песми, упркос основном мотиву, провејава радосно, оптимистичко расположење. Оно је у потпуном сагласју са лепотом ноћног пејзажа:

„Блага је нојца пала –

Покрила и моје село,

А тији ветрић пири

Несташно и весело...

По небу месец шеће,

А сјајне с’ звезде роје “.

(„Пред мојим селом“)

Очито је да Адамовније пиктурални песник, попут Јакшића. Његови епитети су уобичајени и наслеђени, а не нови и оригинални.

У Адамовљевој приватној књижници, коју је завештао сремскокарловачкој гимназији, налази се још једна песма са мотивом растанка (овог пута ђачког), настала на самом почетку његовог књижевног стварања (1872). Реч је о једноставној песми, инспирисаној чувеном поемом Бранка Радичевића, што је видљиво из самог наслова: „Ђачка песма при растанку“⁸⁷. У њој, као и у претходној песми, преовлађују ведри тонови, само што је овде разлог за радост одлазак на велики летњи одмор.

---

⁸⁷ А., „Мала имитација Бранковог *Ђачког растанка*“, *Југословенски дневник*, Суботица III, 5, 1931, 7.

Опраштајући се, уз песму и вино, од школских дана и Новог Сада, песник се сећа оног што му је остало у најлепшој успомени и од чега му је најтеже да се растане: девојака, кућа и сокака и, наравно, другова. Крај песме је у знаку усхићења због предстојећег одмора.

Адамов је, пре свега, песник колективне инспирације, веома ангажован у национално — политичким и културним збивањима свога доба, па су му песме родољубиве, патриотске инспирације, не само најбројније, него и најуспелије. Оне сасвим одговарају његовом идеалистичком погледу на свет и представљају увертиру у приповедачки рад, у којем је стекао име. Настале у време великих битака које је српски народ водио за ослобођење од Турака (од 1875. до 1878. године) најчешће су израз патриотског одушевљења за борбу, па он у њима пева повишеним тоном. Те жарке патриотске песме (како их је назвао Тодор Виловски) нису гневне, страсне и узвитлане као Јакшићеве, већ су често емоционално упрошћене и неуверљиве у свом ратничком патосу, а ни умотивском погледу нису разноврсне. Углавном певају о буђењу националног духа, исказују тежњу за слободом и позивају на борбу. Сем одушевљења за борбу, са романтичарском поезијом повезује их и митологизација наше националне прошлости у чијем средишту је косовски мит. Изворе те митологизације налазимо у народном предању. У визији романтичара, као и у народној епици, минула времена су велика, лепа, светла, херојска, као и снови о слободи. Појачано интересовање за историју нарочито је присутно код српских писаца у Аустрији. Српска прошлост постаје њихова главна преокупација, и то с разлогом. Ићи напред, ка слободи, за романтичаре, значи враћати се почетку, обнављати славу и величину некадашње државе. Цела епоха доживљава се као обнављање, односно ново рођење, па су: пролеће, јутро, зора, клица, цвеће, извор, буђење и други њима слични, најчешћи мотиви у поезији романтичара. Романтичари стварају и посебан жанр — будницу, родољубиву песму, намењену буђењу националних осећања. У њима се Турци доживљавају као мрачна сатанска сила која, попут апокалипсе, сатире српство, због чега мора бити уништена, а Косово освећено. Адамов полази од претпоставке да је унутрашња обавеза песника да служи домовини и зато је његова патриотска поезија одраз народних идеала. Том народном идеалу он ће служити не само родољубљем него и језиком којим пише, а који се наслања на песнички језик народне поезије, само што његове слике имају романтичарску симболику.

Међу Адамовљевим патриотским песмама уводно место припада песми „Стара пословица“, не само зато што је то прва штампана песма те врсте, већ и зато што је одликује једноставност и почетничка неспретност. То је, уз већ помињану стидљивост, један од разлога што је (објављујући је у *Јавору*, 1874. године) песму потписао иницијалима П. Ј. М. Записао је испод ње да је спеванау Новом Саду 1872. године. Она је сва у знаку описа неподношљиве ситуације у којој се наш народ нашао седамдесетих година, уочи почетка његове континуиране борбе за национално ослобођење од Турака. Песниковој отаџбини прете са свих страна, хоће да је избришу из постојања:

„ Црна слова, црни гласи,
А још црњи по нас дани:
Душман наше звезде гаси,
Слободу нам да сарани,
Гроб нам копа,
Да нас живе све закопа “.

(„Стара пословица“)

Оправдавајући њен наслов, песникна крају песме подсећа Турчина, непријатеља и душманина (и сама та реч је турског порекла), на свевременско важење наше пословице: „Ко другом јаму копа, сам у њу упада“.

Песма „Под барјак!“ настала је у време почетка борбе за ослобођење од турске власти (1875) и намењена буђењу националних осећања, те би се могла убројати у буднице. Више као патриотски агитатор него као уметник, Адамов у њој громогласно поздравља рат упућујући командну поруку потомству:

„Готов нек је сваки мрети
За слободу, народ свој!
Вријеме дошло ево,
Да се бије крвав бој!

Додијало чамовање,
Дотужило ропство ово!

Сви под барјак под тробојан!

Скоро ћемо на Косово!“

(„Под барјак!“)

Косово израста у својеврсни симбол ратног попришта и одсудне битке у којој се одлучује судбина српског народа. Позивање на Косово и враћање у прошлост опште је место у поезији српских романтичара који стварају под непосредним утицајем наше народне епике. Тај утицај овде се очитује и у томе што Адамов, иако екавац, употребљава ијекавски облик именице време.

У знак подршке народној борби за слободу, исте (1875) године, испевао јеи песму „Победиће“ у којој сања бојеве за слободу и освету Косова. Она је нешто дужа, па у њој налазимо и елементе лирске фабуне. За основни мотив Адамов ће узети митолошку вилу, оличења највишег људског идеала – идеала слободе. Песма није оригинална, ни по извору инспирацијени по основном мотиву, и подсећа на Змајеву песму „Вила“, само што у Змајевој песмиона жалостиво тужи због пропасти српског царства на Косову и преобраћа сеу горску вилу биљарицу док у Адамовљевој подстиче на борбу и соколи српске јунаке. Сем тога, овде се, уместо једне, јављају две виле. Адамов је целу песму увио у обланду сна пошто ће се, у свом сновиђењу, са вилама срести већ на почетку песме:

„ Сан сам снио: На врх стене

Две се дивне слике сјаје:

Једна нам је *српска вила*,

Друга слика – *слобода* је.

Загрљене обе слике

Божанствене гласе поје,

У бој зову осветнике,

Да поврате право своје “.

У наставку прибегава контрасту и уводи мотив зоре и рађања:

„ А зора је позлатила

Тек по врху камен – стење...

А од доле с’ из тавнила

За јунаком јунак пење “.

Исказује, такође, гнев и мржњу према националним угњетачима, Турцима. Они се и овде приказују у најгорем могућем светлу, као сатанска сила која све прождире:

„К’о хаждаја разјарена

Раширила своје ждрело,

Турадије јато бесно

Над њима се свуд навело“.

Насупрот њима је чета осветника. Упркос опасности, која се над њом наднела, она хита даље, не базирајући се на хајку, да би сена крају песме опет појавила вила да песмом поздравља и охрабри соколиће:

„Не уступај, осветниче!’ ...

...Над ми вели *победиће*“.

(„Победиће“)

Вековна паганска вила није само чуварица гора и видарица рана. Она српским јунацима улива наду у победу не дозвољавајући им да посустану због чега песник реч „победиће“, којом се песма завршава, пише курзивом, оправдавајући тако њен наслов.

У својој поезији Адамов се често враћа Косову и развија мотив косовске коби, као у песми „Клетва Косова“. Испо дње, песник је записао да је спевана у Грацу 1875. године, откривајући нам посредно извор своје инспирације.

Из времена почетка континуиране борбе нашег народа за национално ослобођење је и песма „Србин јунак... (па до века)“ у којој се наслов у виду рефрена понавља на крају сваке од четири строфе. Она више сугерише него што казује оно дубље, унутарње у песниковој имажинацији. Испеванау духу наше фолклорне поезије, како у појединачним песничким сликама, тако и у погледу метра (симетрични осмерац), највише подсећа на неке Бранкове песме, мада Адамов ни изблиза није музикалан песник као Бранко. Овде се његова снажно изражена тежња за слободом преноси звуковним сугестијама: алитерацијама, асонанцама, рефреном и укрштеном римом, који стиховима дају не само мелодију већ и емоционалну боју:

„Подигли се српски тићи,

Да потраже ропству лека,

Закликтали соколићи:

- Србин јунак на до века!“

(„Србин јунак...“)

Поетски изрази: „закликтали соколићи“, „завриштао коњиц гојни“, „загравали топи бојни“, „зацикали љути мачи“ и други, преузети су из народне поезије, док се лирски паралелизам остварује лексичким, синтаксичким, интерпункцијским, гласовним и мелодијским понављањима.

Инспирисана љубављу према националној слободи је и песма „Пролећни звуци“. Иако би нас по наслову могла асоцирати на неку другу песничку врсту, то је песма изразито патриотске инспирације ,пошто Адамов у њој пева о пролећу слободе. Ни она није оригинална (ни по наслову ни по мотивима) и подсећа на Змајеву песму „Пролећни јутро“. Састављена је од десет лирских минијатура од по две, односно три строфе, па у њој, с обзиром на дужину, налазимо елементе лирске фабуле.

Све је смештено у пролећни амбијент: цвеће цвета и опојно мирише, пири ветрић с истока, и сред тог миља, долази контраст – чује се глас његове јадовне браће који, као туђи робови, цвиле испод окова. Одушевљена патриотска тирада с почетка претвара се у отворени позив српском народу за борбу. Песник громко поздравља рат оглашавајући спремност српских јунака за борбу, али и и долазак пролећа:

„ И из небројно грла

Глас амо долеће:

– Дошло је време, браћо!

Дошло је пролеће!“

Истиче се, исто тако, одлучност и решеност српских јунака да освете Косово и остваре слободу. Песник већ чује јеку устаника:

„ Дигла се листом раја,

Да дигне стари грб,

Дигли се осветници,

Дигло се силни Срб.

У руци с громом тешким

На муњу полеће...

Е тако Србин јунак

Поздравља пролеће!... “.

Громови и муње најављују буну, револуцију, а долазак пролећа и његових празника треба да означи крај ропству под Турцима и ускрснуће српског народа. Песник је уверен да са пролећем наступа ново раздобље у историји српског народа – доба националног буђења и борбе за слободу, па је то разлог његовог усхићења пролећем и његовим празницима.

И овде он не заборавља да искаже своје огорчење према онима који су остали по страни и нису узели учешће у борбама за национално ослобођење. Повратак у прошлост треба само да потврди да је куцнуо одсудни час коначног обрачуна с Турцима:

„ Слобода ј` давно пала

На кобном Косову.

Многа је крвца прола

У грозном покољу.

И ређали се јади

У неброј небројан.

И време не заглади

Живот ми чемеран.

И право ево дође

По стоти... стоти пут,

Па зар да заман прође

Рובה крвави труд!“

У наредним строфама, користећи се уобичајеним романтичарским симболима, песник нам предочава сву драматичност и неодрживост постојеће ситуације и даје визију борбе. Толико жуђена слобода постаје доминантан мотив. И сам бој за домовину доживљава се као светлост, сунце. Из крваве борбе изродиће се диван дан, синуће дуго очекивана слобода – „слобода богодана“.

Осим сунца и зоре, у песми се појављује ветар као архетипски симбол, само што, у односу на народну поезију, овај архетип има пуније поетско значење. Својим шапатом, он

треба да пронесе славу српских устаника, па му се песник у завршној строфи обраћа молбом:

„ Силније, ветре, дуни
Ти, ветре с оне стране,
Где с' моја браћа данас
Боре за боље дане!

Силније, ветре дуни,
Па реци целом свету:
– Србин на мачу доби
Слободу своју свету!“

(„Пролећни звуци“)

Јакшићев и Змајев идол, Шандор Петефи, песник – револуционар, који ће, као млад капетан изгубити живот на бојном пољу 1849. године, био је узор и Адамову. Он ће у Петефијевој поезији препознати дух нове револуционарне Европе. Песма „Слобода или смрт“ нашег песника, нарочито својим уводним стиховима, подсећа на Петефијеву песму „Слобода света“, само што се овде, под једну заставу, под један барјак – барјак слободе, неће окупити цело човечанство (као код Петефија), већ само један његов део – српски народ, коме је дојадно ропски јарам. Српски народ има два избора: или да борбом оствари толико жељену слободу или да славно падне на бојишту. Антитеза је присутна већ у наслову. Песник се у виду лирске дигресије враћа у прошлост да би указао на неодрживост ропског положаја нашег народа и нагласи онеопходност борбе.

Обраћање и прозиви су, такође, конститутивни елемент Адамовљеве поезије. У свом патриотском жару, по угледу на наше романтичаре, он се повишеним тоном обраћа непријатељу, Турцима, упућујући им претње и клетве:

„ Дршћите, Турци клети.
Падај тиранијо!
Слободар свој је барјак
Тробојан развио;
У срцу носи своје
Слободе свети жар,

У грудма правду с неба,

У руци грома дар “.

Снажно изражена тежња за слободом покреће народ на борбу. На претње народ одговара претњом, али и појачаним осећањем привржености идеји слободе и правде. Нико и ништа не може их зауставитина том путу, ни цела „Јевропа“, ни „сам огањ живи“. Употреба контраста треба да потврди снагу песниковог уверења:

„ Пред нама је крвав покољ,

За нама крвав мир...

На пред нас светлост чека,

За леђма црна ноћ –

Па напред, браћо сложна,

Тамо нам ваља поћ’! “

У песми се јавља и мотив слоге који се преплиће са мотивом митолошке виле. Интересантно је да се и овде (као у песми „Победиће“) појављују две виле (једна с Ловћена, а друга с Авале) што треба да означе јединство и заједништво црногорског и српског народа осведочено још од косовских дана.

У наредним строфама мотив слоге постаје доминантан, али и много конкретније обрађен. Први и основни услов да се извојује победа јесте слога. Тек кад је сложан и јединствен, српски народ постаје непобедив. Проливањем сопствене крви, нови српски јунаци, „јуначки синови“, како их песник назива, оствариће жељену слободу, али и осветити Косово. Попут народног епског певача и Адамов борбу српског народа против угњетача видикао израз божијег гнева. И Богу је досадио зулум који Срби трпе, па им шаље помоћ с неба. Наредни стихови суу знаку застрашујуће визије борбе:

„ Узвитлали се тешки

Облаци гарави,

А одјечи се ломе

По кршној дубрави,

Разбежале се тице

И дивље – звериње,

Од тешког гњева дрхћу

И горе и лугови,

И Туре задрхтало
У трошном куту свом,
А Србин бога хвали
На лепом дару том “.

Громови, муње и олује најављују буну, револуцију. Све је праћено заглушујућом грмљавином и јеком:

„У руке јунак хвата
Силене громове,
Њему их бог му шаље,
Да бије злотворе.
И бије громом Србин.
Турчин се премеће,
К’о што земљина клетва
Изроде измеће...
Па нек се сав свет дигне
На див – јунака тог –
С њиме је вечно право,
Са њим силни бог! “

(„Слобода или смрт“)

Песму Адамов завршава снажним уверењем у победу јер је то праведна борба коју и сам Бог подржава. Нехумане и осветничке тенденције, кад су Турци у питању, присутне су и у завршној строфи. Ово је, иначе, једна од његових најлепших и најдужих патриотских песама. (Има чак 15 строфа). Поред лирских слика, у њој налазимо и радњу, фабулу, која се може развити у прозно казивање, али и рефлексивно – лирске дигресије. Песма је слободно компонована, седмерци и шестерци се у њој смењују без неког нарочитог реда.

И код Адамова, гусле се јављају као посредник између прошлости и садашњости. Две његове песме („Гуслару“ и „Гуслар“), већ у свом наслову, садрже овај мотив.⁸⁸ Гусле, за Адамова као и за Змаја, нису само симбол народне борбе за слободу, него и знак трајног

---

⁸⁸ Као симбол народне хероике, гусле су присутне, не само у нашој народној епици, већ и у стиховима наших познатих и мање познатих песника, од Гаврила Стефановића Венцловића до Вељка Петровића, о чему је Дејан Томић написао и књигу. (Дејан Томић, „Гусле у стиховима српских песника“ , Прометеј, Нови Сад, 2012.)

постојања у времену и простору, обнова, ново духовно рађање. Гусле за Адамова, као и за Змаја, нису само симбол народне борбе за слободу, него и знак трајног постојања у времену и простору, обнова, ново духовно рађање.

Прва од поменутих песама („Гуслару“), неупоредиво је краћа и у њој се песник, у духу наслова, непосредно обраћа гуслару, молбом:

„Ој гуслару, стар – јуначе,
Притегни – де струне лаке,
Нек се звуци оре јаче, –
Певај битке и јунаке!

Али не ћу песме старе
О мукама, о Косову;
Певај нове осветаре
И певај ми славу нову “.

(„Гуслару“)

Ново време захтева и нове песме. Те песме треба да певају о зори која руди и растерује мрак наговештавајући ново раздобље – раздобље слободе, и о српским јунацима и њиховим победама. На крају Адамов изражава жељу да гуслар што пре запева слободу Србадији.

Из исте (1877) године је и песма „Гуслар“ коју је Адамов, како је сам испод ње записао, читао у Српском академском друштву *Србадија* у Грацу 1876. године. Струне овог светог инструмента оживљују и славе јуначке борбе кроз векове и хероје – претке. Почетак песме јеу знаку хвалоспева славној српској прошлости и гуслама. Посредством гусала два времена (прошло и садашње) сливају се у једно – лирско време. Том времену, као оном што је вечно, трајно, припадају слава, битке, јунаци. Како сугусле неодвојиве од онога који на њима свира, Адамов нам, у наредној строфи, даје поетизовану слику гуслара. Баладични тон овог инструментаноси у себи херојску поробљеног народа. Таква интонација израз је песниковог доживљаја тешке судбине оног дела српског народа који је остао под Турцима. У наредним стиховима, без сумње, имамо рефлекс неких стихова из историјског свева „Смрт Смаил– аге Ченгића“, што не изненађује кад се зна да је спев инспирисан нашом епском традицијом. И гуслар, а не само окупљени, врло емотивно доживљава песму:

„Гуслар пева –

Ил му гласак већма дрхће,

Или звуци од *гусала*,

Ил му већа на срдашце,

Ил на *гусле* туга пала;

Па се туга с тугом спаја

У јадовном загрљају,

А глас му се губи, тоне

Све у тамном загушљају,

Што му мори груди болне“.

(„Гуслар“)

Снага његове песме је толика да оне, и после његове смрти, брује. Њихов глас сад подсећа на звук звона, који ће гуслара да отпрати у рај да би у завршним стиховима гуслареву песму заменила грмљавина оружја и песма осветника, што ће Србима, напослетку, донети жељену слободу.

Осим о родољубљу, Адамов јепевао и о љубави, љубавној чежњи и нади, усамљености и патњи. Навећи успех у овој врсти лирике постигао је циклусом којиј е под називом „Наданове песме 1874 - 1877“ и под псеудонимом Надан објавиоу *Српској зори*, 1877. године. Одмах по објављивању песме су заинтригирале српску јавност, како својом садржином, тако и чињеницом да се аутор сакрио иза псеудонима. Допале су се не само просечној публици него и неколицини наших у то време признатих песника. Чак је било књижевника који су, будући да су песме биле објављене под шифром, мислили да је њихов творац Змај, што представља најласкавије признање Адамову. Змај је био међу првима који се онима врло похвално изразио тражећи од Виловског (тадашњег уредника *Српске зоре*) да му открије песниково име. Али, и други су на њих су обратили пажњу и одавали им признање. Сам Адамов се, према својим песмама, односио много критичније и био много строжи. Дуго није дозвољавао да му се име обелодани. Говорио је у више наврата како се покајао чим је „Наданове песме“ предао јавности и како се бојао кад год би видео да су штампане на угледном месту у *Српској зори*. Грижа савести младог песника и моћ аутокритике у њему најпосле су га удаљили од писања поезије.

Иако су побудиле велико интересовање јавности, „Наданове песме“ су по мишљењу многих, ипак, његови почетнички радови без веће уметничке вредности. Такав суд темељи се, пре свега, на чињеници да се Адамов у њима није показао као оригиналан песник. Оне исувише подсећају на Змајеве „Ђулиће“ да би се могле сматрати аутентичном песничком творевином. Угледање на Змаја приметно је у свему: у предмету инспирације, мотивима, уметничком поступку, композицији, песничком језику. Попут Змајевих „Ђулића“, ове песме славе идеалну драгу и њену љубав. Она је оваплоћење идеалног бића за којим песник чезне, па се њено присуство осећа и кад није поменуто у песми. Утисак је, међутим, да је Адамовљева инспирација више литерарног и књишког порекла него што је израз његовог личног доживљаја, због чега су мустихови често, посебно кад се упореде са Змајевим, бледи и неизражајни. Читајући ове песме, ми ништа не сазнајемо о заљубљенима, што наводи на закључак да је идеална драга плод песникове маште. Она је етерично, нестварно биће. Доживљај драге сличан је као код Змаја, а слични су и епитети које јој песник придаје. Она је његова цура лепа и драгана, дика мила и дивно чедо, душа, злато, голубица, срце из недара. У највећем броју ових песама Адамов исказује опчињеност ликом своје драге, описује амбијент у којем се она јављаи све етапе у развоју једне љубавне страсти, сву сложеност љубавног осећања. Он ту пева о љубавној чежњи и жудњи, стрепњи и ишчекивању, усамљености и љубомори, узалудности својих надања и опраштању од сна о љубавној срећи, али и о патњи и болу и уништеним песмама. Ипак, то су више лирске слике, лирски запис него поетско казивање конкретне лирске историје.

И својом композицијом „Наданове песме“ подсећају на Змајеве „Ђулиће“. Овим лирским циклусом обухваћене су 23 љубавне песме настале, како је то у самом наслову истакнуто, од 1874. до 1877. године. Њихов број је, у односу на Змајеве „Ђулиће“ (којих је 71), три пута мањи. Песме нису насловљене, већ су обележене римским бројевима. Разнолике су по облику и лирском надахнућу, а у једну целину их, као и код Змаја, повезује мотив идеалне драге. Међу њима нема неког чвршћег, логичног распореда, него су то везе асоцијативне природе. Иако нису хронолошки поређане, песник је настојао да две или три песме повеже истим мотивом стварајући тако својеврсне диптихе и триптихе унутар самог циклуса. Најчешће су испеване у осмерцима, седмерцима и шестерцима и засноване на контрасту. У обликовању мотива Адамов често користи и лирске паралелизме, апострофу и реторско питање. Док неке песме овог циклуса указују на

могућу везу са народном лирском поезијом, у другима препознајемо утицај источњачке лирике: Хафиса и других персијских и турских песника које је Змај преводио, те о изворности Адамовљевог песничког израза у њимане може бити говора.

Угледање на Змаја и његове „Ђулиће“ видљиво је већ у првој песми овог циклуса. Налазећи се у стању блаженства и љубавне опијености, Адамов у њој пева:

„ Кад у зору небо гледнем,
Мислим, е је твоје лице,
Па лагану песму певнем
Теби, моја голубице.
Ја запевам, а славујче
Песмицом ми одговара.
Е помислим, ти ми певаш,
Срце моје из недара! “

У њеном средишту је лик песникове драге. Она је предмет његовог дивљења и обожавања, мада о њој ништа конкретно не сазнајемо. Користећи се Змајевим песничким средствима, Адамов даје само назнаке њеног лика. Њено бледо лице подсећа на небо у зору, она је његова „голубица“ и „срце из недара“, па јој ону зору пева песму. (Зора је овде, као код свих романтичара, симбол рађања и буђења.)

У настојању да стиша своју узбуђеност (у другој песми), заљубљени песник разговара са властитим срцем:

„ Куд ме гониш, срце моје,
Кад зазори зора дивна,
Па, ко мати мати милостивна,
У зрак пушта сунце своје
Из недара
Руменога свога жара? “

У тим стиховима препознајемо Змајев „Разговор са срцем“ (онај који претходи „Ђулићима“). И док се Змај, исказујући тугу усамљености, на почетку ове своје песме пита: „Какви тебе, срце, / Тајни јади ломе?“⁸⁹, у Адамовљевом питању: „Куд ме гониш, срце моје?“ препознајемо песникову силну жељу и чежњу за сусретом са вољеним бићем.

---

⁸⁹ Јован Јовановић Змај, „Ђулићи. Ђулићи увеоци“, Народна књига, Београд, 2005, 47.

Рефренска и упитна сугестивност Адамовљевог стиха даје овој песми посебну мелодију и чини је занимљивом у артистичком погледу. Свака од њене четири лирске деонице почиње истим реторским питањем, а њиме се затварају и средишње строфе песме. Сем тога, у стиховима: „Јаде твоје, / Јаде моје –“; „Ране твоје, / Ране своје –“; „Грлило би злато своје, / Злато моје –“, уочавамо и лирске паралелизме (анафору, епифору и симплоху). Ипак, чини се да је то понављање више ради стиха и ритма него што је песник желео да искаже сву пуноћу и јачину свог осећања. Адамов није из романтичарске поезије преузео само песничка средства. И амбијент је овде идеализован и типично романтичарски: зора руди, мирише цвеће крај убавог врела, певају славуји, а пева и песник, у чему видимо сличност са поезијом персијских и турских песника.

У наредној (трећој) песми овог циклуса, мотив љубавне чежње допуњује мотив усамљености. Гоњен унутрашњим немиром, усамљени песник лута улицом. Ноћни пејзаж почетка песме сугерише мистичност и чини да се песник осећа још усамљенијим:

„ По видноме томе мраку
Самац ходам по сокаку.
Кораци ми одјекују,
А одјек ме прати свуда,
Ко да пита: - Куда?... Куда?... – “

Узрок песниковог немира и узбуђености открива се тек у другом делу песме.

Мотив љубавне чежње, стрепње и ишчекивања (у четвртој песми) претвара се у отворени позив на љубав. Опет је у питању ноћни амбијент који подгрејава песникову жељу за топлином и љубављу. Чежња за драгом мори песника, али и инспирише, па своју жељу претаче у стихове. Песма настала из те силне жудњепоприма лековито дејство:

„ На срдашцу жуд ме мори,
А љубавни пламти жар –
Ори ми се, песмо, ори,
Олакшај ми срцу бар! “

У претходној само наговештен мотив песме у петој лирској деоници постаје централни. Песма се овде претвара у лирску и љубавну успаванку, те подсећа на „Тијо, ноћи“, XXXII Песму Змајевих „Ђулића“:

„ Песма ми се тија, лака
Отрже из груди –
Ори ми се, песмо мила,
Ал злато не буди;
Нека снева чедо лепо,
Нек о мени снива.
Посло сам јој уздах многи,
Нека је покрива.
Ори ми се, песмо мила,
Из пунаних груди –
Ој ал тише... тише, да се
Не пробуди! “

Својом мелодијом и ритмом она треба да буде подршка и да допринесе спокојном сну драге, па је песник моли да буде тиша, лагана и милозвучна.

Наредна (шеста) песма једина је у овом циклусу у којој налазимо наговештај еротског. Песникова подсвесна љубавна жеља исказа накрз сан подсећа на песму „Циц“ Бранка Радичевића. Свој љубавни сан, Адамов је сместио у одговарајући амбијент:

„ Међу цвећем у мирису,
У дивноме гају
Седе до две сретне душе,
А у загрљају.
Уста ћуте, очи зборе,
А срдашца стрепе,
Груди дрхћу и у момка,
И у цуре лепе.
Из потаје месец сјајан
Краде се кроз грање,
Да их љуби, да им слади
Слатко миловање “.

Препуштени љубавном уживању заљубљени заборављају на све:

„ Снове снују, срећу кују,
Пољупцима сладе –
И не мисле, да ће време
Срећу им украде“ .

Звук будилника, међутим, распршиће песников сани довести до отрежњења. Очигледно да је урођени патријархални стидбио јачи од љубавног жара, па је он, као у какав вео, своје жеље увио у сан. Тиме их је, бар привидно, ослободио еротизма, а песми дао дати неку посебну детињу чар.

Седма је помало обешечака, враголаста и мушка песма испевана „на народну“. Адамов овде, говорећи о свом љубавном заносу, подсећа на народног лирског песника. У песми је приметна и одређена симетрија. Њених 16 стихова могли бисмо поделити у две целине (од по две октаве), а свака се завршава шаљивом опаском. У првом делу песме лирски субјекат наставља умишљени дијалог са својим срцем, али се, за промену, сада срце обраћа молбом песнику. У другом делу песник се, без икаквог прелаза, обраћа својој драгој називајући је „диком“. Помало шеретски позива је на љубав:

„Па све ти дајем
Песму уздисајну,
Па прочитај, дико,
Из ње моју тајну.
Одзови се жељи,
Што ми срце згара.
Па на част ти моје
Срце из недара! “

Занос лирског субјекта осећа се и у њеном ритму. У питању је кратак, лепршав стих – шестерац.

У осмој драга је не само његова љубав већ и извор његове песничке инспирације. Истичући у први план снагу свог љубавног осећања, песник јој поручује:

„ Ој како те љубим, дико,
Срца уздрхтана,
Окитићу љубав нашу
Млађаним песмама.

С песмама ти срце моје
По живота даје;
О па чуј ме, чедо моје,
Разуми ми ваје! “

Ни овде песник не описује своју драгу, нити даје њено душевно расположење, већ говори само о својим осећањима, штонас утврђује у мишљењу да је реч о измаштаној, а не о конкретној песниковој љубави. Утисак је, наиме, да ове љубавне изјаве нису упућене некој стварној жени, већ су изречене онако узгред, независно од ње, у једном лепом љубавном расположењу.

Исти мотив, мотив песме Адамов развија и у деветој деоници циклуса. Овог пута он својој вољеној пева песму за лаку ноћ. Опчињеност драгом показује и описом амбијента у којем се она појављује. Његова песма јесва саткана од нежности и љубави. Он њоме, надмећући се са славујима, успављује своју драгу. Кратак стих (шестерац) динамизује мелодију песме. Све је у њој етерично, прозрочно, прозирно, ваздушасто.

У десетој песми Адамов исказује спремност да преузме и бол своје вољене показујући даје његова љубав поливалентна и вишезначна:

„ У грудих ти чисто видим
Отровницу љуту гују –
И теби ми, дико, канда
Неки боли живот трују.
И на мом је срцу јада
Небројених, неокајаних,
Ал ће радо примит’, душо,
Терет твојих јада тајних “.

То ће песнику послужити као повод да искаже своју жељу за приснијим односом са драгом. Песму опет завршава духовитом опаском:

„ Ој реци их, само реци,
У загрљај мој полети:
Кад на срцу срце бије,
Болу ће нам одолети “.

Мотив љубавних јада који тиште песника преноси се и у једанаесту песму. Песнику је требало много времена да савлада боли што сведочи о тежини његових јада. Са протоком времена они су расли и умножавали се да би се, најпосле, претворили у један једини бол – у бол због неостварене љубави.

Јава је распршила песникове лепе снове, па дванаеста песма има за мотив опраштање од љубавних нада. Интензитет песникових емоција (као и код Радичевића) показује учестало анафорично понављање речи „збогом“ на почетку стихова:

„ Збогом, мојих бујних нада

Бујни моји перивоји!

Збогом, снови жића млада,

Збогом, љуљко јада мојих!

Бујни нади процветали

Ко јесенско свело цвеће,

Пред вихарем задрхтали –

Тужно моје премалеће!“

Не би ли исказао жал због неостварених љубавних снова, песник, у првом делу песме, поред анафоре и гласовних понављања, користи екскламације и хипокористике, а у другом (који, такође, броји осам стихова) говори о болу који због тога осећа.

О пролазности и варљивости песникових нада говори и тринаеста песма овог циклуса. Одсуство драге и њене близине сугерише јесењи и зимски пејзаж на њеном почетку:

„ Мрка јесен земљу скрила

Трулим лишћем пожутелим,

А зима је обавила

Снежним својим платном белим “.

Потом, први пут у овом циклусу, макар и успут, песник говори о душевном расположењу и сновима своје вољене:

„ Фијучући ветром хладним

Земна чеда успављује,

А у ледних недрих њених

Дивно чедо снове снује.

Снове снује о славуји,

О потоку, о мирису,
Што су шњиме затрпани,
Ал умрли јоште нису...
Е такви су моји нади
Сарањени ко пролеће,
Па ни моји клети јади
Умрети ми никад не ће “.

Као и многе друге, Адамов је ову песму градио на принципу контраста. Усред зиме његова драга сања о пролећу што ће бити повод да још једном укаже на варљивост својих нада и непролазност својих јада.

У четрнаестој песми Адамов се враћа мотиву усамљености. После изјаловљених нада о љубавној срећи песник остаје сам са својим мислима и својом сетом. У настојању да превазиђе тешко стање у коме се нашаоводи дијалог са својом сетом. Након читања ових стихова намеће се мисао да би га само љубавмогла орасположити и ослободити усамљености.

Са новим пролећем у њему се буде и нове наде, па он у петнаестој песми преноси оптимизам заљубљеног човека. У свом усхићењу показује одушевљење за све и љубав према свему.

„ И опет свану пролеће,
А нов ми сину над,
У груд ми опет улеће
Пролећни живот млад.
Па цео свет бих грлио –
Ох један само лет! –
Загрлио бих драгану,
А у њој цео свет “.

По дитирамбичном тону, опијености животом и распеваности душе, она подсећа на XLII песму Змајевих „Ђулића“ познату под називом „Ала је леп овај свет“.

Ново пролеће означило је повратак на стари љубавни сан о чемуговори у шеснаестој песми грађеној такође на принципу контраста, само је он овде исказан на релацији

пролећни амбијент – песниково расположење. Повратак на стари љубавни сан у њему изазива патњу. Ипак, песник би лакше поднео љубавну него неку другу патњу.

Сумња, која вазда прати живот као човека његова сенка понекад помутити песников љубавни занос и ведро расположење. Управо отоме говори седамнаеста песма овог циклуса. Идеализовани амбијентс почетка песме у потпуном је сагласју са песниковим осећањима. У својој заљубљености, лирски субјекат показује и дозу егоизма. Он жели драгу само за себе. Љубомора којага нагризаиспољава се чак и према ветру:

„ Дирнуло га слатко миље

Мирисавог поветарца,

Мисли: Можда тај несташко

И њој љуби сад недарца! “

Песму завршава духовитом опаском:

„ Ој стишај се, стишај, тужно

Уздрхтало срце моје!

Ко те чује, можда ј’ злобан,

Па ће рећи: Завист то је!“

Песник, дакле, позива срце да се смири јер би неко његов немир могао погрешно протумачити.

Мотив љубавне патње преноси се и у следећу (осамнаесту) песму у којој се песник идентификује са природом, што је такође чест манир романтичарских песника. Конкретно, он овде себе пореди са ружом и то поређење развија у три слике. То су заправо три мотивске целине од по четири стиха. У првој од њих констатује се сличност између песника и руже. У другој се инсистира на њиховој сличности, а у трећој се указује на разлике између њих. Контраст на крају песме има за циљ да истакне величину песникове патње.

Основни мотив у деветнаестој је опет песма, али је она овде у служби прикривања истинске туге. Иако рођена из патње, песма га, бар привидно, ослобађа бола:

„ Кад ми терет неки

На срце падне младо.

Уздрхћу груди бујне,

Ја тако певам радо!

Запевам песму коју,
А мени мило тако,
Тек кад ми терет мине,
Ја видим, да сам плако “.

Овај мотив, иначе, није нов у његовој поезији и већ је коришћену песми „Весело сам“.

Утеху за своју љубавну патњу Адамов (у двадесетој деоници) тражи не само у песми него и у вину, у коме утапа своју тугу због неостварених љубавних снова.

У двадесет првој песми преовлађује мотив сећања на срећне тренутке у љубави. Песник је опет сам са својим мислима. Његови љубавни снови остали су неостварени:

„ Кроз отворен прозор неко
Лепирче се заиграло,
Лепрша се око свеће,
Па у пламен утрчало...
И ја питам, где су данци,
Где су санци нада мила?
А сузан ми поглед тражи
Лепирова шарен – крила “.

Поређење песникових пређашњих снова са спаљеним лепириновим крилима чини се врло успешним јер она увек буде асоцијације на нешто нежно, префињено, суптилно, какви су не само песникови снови него и осећања.

Двадесет друга песма се по свом основном мотиву наслања на претходну и говори о песниковим изјаловљеним надама. И она, попут осамнаесте песме, има 12 стихова и трочлану структуру. Већ први стихови откривају антитезу као образац по којем је грађена:

„ Гроб је тавни срце моје,
Гроб слађаних мојих дана,
Много у њем’ скривено је –
Многа нада закопана “.

На песникову констатацију да му је срце претворено у гроб сахрањених нада и снова о срећи надовезује се мотив песме:

„ На гробу ми спомен камен.
Мога јада неплакана,

А венац сам тужан сплео
Од цветова – од песама “.

Венац састављен од појединачних цветова представља успомену на песникове љубавне боли и патње. Једна патња смењује другу. Упркос томе, њему је свака од ових песамана посебан начинмила и драга.

И у последњој (двадесет трећој) песми Адамов остаје код истог мотива. Она говори о уништењу песама посвећених драги. Спаљивање песама симболично ће означити опраштање песника од љубавног сна, али не и исцељење од љубавног бола.

Ни у „Надановим песамама“ Адамов се није показао као песник велике рефлексije нити јаких осећања. Љубавна страст у њима исказана сасвим је питома и без романтичне жестине, па ове песме одликује наивност и прозаичност. Настале у лакој игри асоцијацијаоне се разликују по садржини и по облику. Различита расположења која преовлађују у њима за последицу имају смењивање брзог и спорог ритма. Мали је број „Наданових песама“ које би се могле убројати у песме среће, ведрине и блаженства. Углавном су то песме елегичног осећања. Ни у артистичком погледу нису дотеране. Испеване су у осмерцима, седмерцима или шестерцима који се понајчешће преплићу у оквиру исте песме. Честа су и испадања из ритма, као, на пример у деветој песми, где је последњи стих за један слог краћи у односу на све остале (шестерце). Недотераност песничког облика показује и број стихова по песамама. То су углавном форме од 16, 12 или 8 стихова, а најдужа (друга) песма овог циклуса броји 24 стиха и једина је подељена на строфе (четири секстине). Све су са парним бројем стихова, сем једне (девете) у којој имамо 17 стихова, тако да ни у том погледу не можемо уочити неку законитост. Очигледно је да Адамов није понајбоље владао метром, строфичким обликом, говорним обртима и песничком лексиком. У композиционо – стилском погледу могло би им се још штошта замерити. Већ је речено да су везе међу песамама лабаве. У настојању да их чвршће повеже Адамов често користи паралилизме који су присутни не само између стихова исте песме него и између песме и песме. Од уметничких средстава користи је још контраст и дијалог. Конверзациони и блиски тон у њима последица су управо тог дијалогизирања, а својствена им је и лакоћа изражавања. Треба ипак признати да неке од ових Адамовљевих минијатура одликује лепа поетска идеја ифина и духовита поента дата у облику песничке слике која све сажима или, пак, у форми закључка који све затвара и објашњава. Утисак је да су

најлепше управо оне његове песме у којима у завршним стиховима долази до занимљивог обрта мисли. Мора им се, међутим, оспорити оригиналност и аутентичност песничког надахнућа. Претерано угледање на Змаја и његове „Ђулиће“ ове песме своди на мање или више успеле имитације Змајевих песама.

Три његове дуже песме: „Просјак“, „После боја“ и „Сиротица“ имају веома развијену фабулу и могле би се убројати у баладе. У њима се Адамов окреће социјалној политици показујући се као стваралац са веомаизраженим смислом за свакодневни живот и судбину своје заједнице. Као велики родољуб и хуманистички песникон није могао прећутати небригу државе за судбину оних који су је својим животима бранили, као и њихових најближих, па је трагична судбина учесника рата и чланова њихових породица тема којом се Адамов у овим песмама бави. Оне представљају осуду свега онога што унижава људско достојанство, те у њима преовлађује социјално – сатирични тон.

Сам мото песме „Просјак“ („Млад војак – стар просјак“) наговештава њену тему. У њој је дата потресна слика о изгубљености човека у модерном друштву. Вративши се осакаћен из рата и неспособан за привређивање, унесрећени бива препуштен улици и милосрђу пролазника. Модерна држава је бездушна према појединцу који се, препуштен себи и својој несрећи, претвара у усамљену и отуђену личност.

Уводни део песме у знаку је описа ратног војног инвалида. Он је слика и прилика небриге друштва:

„ Украј стазе утапкане
До ограде парка лепа
Стоји отац сиромашак;
На њему су многе ране
И хаљине подеране,
Недра су му раздрљена,
А на грудма окорелим
Масница му распорена,
У марами десну носи –
Милост проси“.

Несебична жртва за домовину разорила му је породицу и довела га на руб егзистенције, а једини знак признања за учешће у рату је „колајница жута“ прикачена на „риту од капута“ што представља повод да песник искаже прекор онима који су га у рат послали. Стављајући се у службу отаџбине, он није питао да ли је тај рат оправдан и потребан или је реч о владарском хиру. Његово рањавање приказује се упоредо са страдањем породице у градативним сликама. Даровао је друштву оно најбоље: младост, снагу, здравље. А колико је оно знало да цени његову жртву, најбоље сведоче стихови:

„ И награду доби вајну,
    На грудима ту колајну,
    Што живота пола даде,
    Што сарани дане младе!... “.

Несклад између награде и уложене жртве претвара се у снажну осуду модерне бирократске државе која не води бригу о заслужним појединцима. По повратку из рата они узалудно тражи своје место у друштву и, пошто га не налазе, бивају препуштени улици.

„ И сад проси јунак уди:
    ’Смилујте се божји људи!
    ’Дарујте ме невољника,
    ’Царевога рањеника!
    ’На дому ми деца вриште,
    ’Гола, боса, гладна пиште.
    ’Нејака су деца моја –
    ’Смилујте се бога ради!’ “

Разумевање и милост не налазе ни код пролазника. Богати и сити су немилосрдни. Неволњикова испружена рука не изазива код њих никакву емоцију и оставља их равнодушним. Да иронија буде већа, бахата власт штити „честите“ грађане и брани их од насртљивог просјака:

„ Ал’ одонуд јунак стреми,
    Што ’сигурност’ ову чува
    Од ’бећара’, од ’протува’
    Те просјака јадног хвата
    Око врата;

Без милости одгура га,
Па му с' руга:
Гле скитнице, гле протувe,
Ту си дош' о зар да просиш,
Да поштенoм ни крочити,
Ни дахнути не даш душoм!
До врага се вуци одмах! “

(„Просјак“)

Уместо да му у знак захвалности за његову несебичну жртву држава осигура пристојан живот, она га омаловажава, изругује му се, а неретко прибегава и физичкој сили да би „поштене“ грађане „заштитили“ од њега. Неволњик тако бива препуштен себи и својој несрећи, а уточиште не налази ни у властитом дому. У завршним стиховима који су звездицом одељени од претходних и представљају неку врсту епилога садржан је апел свим људима милостивог срца да уделе прилог где год виде којег неволњика и рањеника. Утисак је, међутим, да ови стихови представљају непотребан педагошки елемент и да би без њих песма била лепша. Адамов, и иначе, веома често тумачи своје стихове и преводи песничке слике, иако оне нису сложене ни загонетне. Песму је написао са очигледном намером да опомене друштво које је занемарило учеснике ратова, заборавило њихову жртву за отаџбину и довело их до просјачког штапа, што се косило са Адамовљевим идеалистичким погледом на свет. Он је присталица патријархалне заједницеу чијем окриљу свако мора наћи уточиште и сигурност.

Друге две поменуте песме, такође су социјално обојене и говоре о неизвесној судбини породица страдалих ратника. У песми „После боја“, у којој поред наглашеног социјалног обележја, налазимо елементе патриотске и дескриптивне поезије, Адамов пева о старцу оцу чији је син јединац погинуо у рату. Оставши без заштите, он бива принуђен да сам обрађује земљу. Уводни део песме је нешто дужи и чине га две целине од по двадесетак стихова у којима доминира јесењи пејзаж и суморна атмосфера. Поноћни амбијент с почетка песме упућује на мистериозност и тајанственост:

„ Суморна је поноћ пала
На рањаве тужне груди
Земље ове,

Повија је, грли, љуби –
Ал не, да јој чаром гове,
Ој не, да јој песме пева
Из гроца славујева,
Нит из сјаја месечева
Да јој плете мрежу танку
Те у санку
Слађаноме да слађе снева
О пољупцу зоре рујне –
Већ, урликом буре бујне
Јецатући нарицаљке,
Купи гоме и облаке...“.

Својим плаштом поноћ обавија земљу скривајући тако јаде и невоље који су је опхрвали. Сам епитет „суморна“ којим се поноћ квалификује већ у првом стиху ставља нам до знања да није реч о идиличном доживљају поноћног амбијента. Унаставку, у духу наслова, Адамов пева о ономе што остаје после боја чиме се доживљај туробне атмосфере продубљује. Визуелне слике бивају допуњене аудитивним. Све је пусто, тамно, без живота. Повремено само злокобну тишину прекида јечање и самртнички ропач рањеника, грактање лешинара и звук већ иступљеног мача који пресеца уже обешеног непријатеља. Једноличну и гробну атмосферу карактерише и безизлаз на шта упућује прстенаста композиција ове целине. Туробност амбијента и самог живота на земљи најпосле увећава и магла:

„ Спустила се магла сива,
Те покрива
Земљу велом, што над светом
Јесен мрка разавила “.

Својом копреном она обавија старца ратара који је пре зоре пошао да оре давно неорану њиву што ће песнику послужити као повод да читаоце упозна са трагичном судбином ратара. Старчево суморно расположење подстакнуто је мишљуда је борба била узалудна јер слобода није остварена. Песник затим, исказујући снажно родољубље, говори о величини идеала и херојске жртве изгинулих у борби за отаџбину. Једноличност и

монотонија у природи упућујена једноличност и монотонију живота „стар – ратара“ који јенакон погибије сина приморан да сам оре њиву. За плугом иде не само његов поглед него и његова мисао:

„ Пред очима стар – ратара
Млога ли се слика така
Од детића и јунака
Живо ствара.
Ал мест’ нада њиних снова
Гледа парчад челикова
Гвожђа ладна.
Сад угледа кивно тане,
Што у боју јунацима
Задавало смртне ране;
Сад оштрицу мача љута
Рђом тешком обасута,
Рђом крви усирене “.

Земља крије делове оружја којим су они усмрћени и на којима су још трагови њихове крви, али и неостварене снове изгинулих ратника. Сусрет са лобањом на коју оруђи наилази наратар веома емотивно доживљава:

„ Задрхта му рука стара;
Он погледом укоченим
У лубању суву гледа;
Ал му суза гледат’ не да,
Што на сувој трепавици
Од терета јада клета
Задрхтала,
Већ му на њој затрептала
Тужна слика слика мила сина,
Што из душе, из дубина
Очинскога вељег бола

Успомена насликана

Тиском болног осећаја“.

Лобања ће у њему изазвати живо сећање на сина и испунити га болом. Бол је утолико већи што не види излаз из постојеће ситуације. Његову немоћ и беспомоћност у односу на друштвену стварност која га притиска и сатире изражава старчев поглед усмерен ка небу:

„ Сузан му се поглед вину

У небесну у висину,

Од куд света свемогућник

Худим овим светом влада,

Ко да с’ отуд нечем нада “.

Казивање о трагичној судбини старог ратара Адамов заокружује сликом туробног јесењег пејзажа. Сива и суморна магла која не допушта ни зрачак сунца и светлости да обасја старцадобија симболично значење. Сиво овде значи бесадржајно и празно, а суморно има експресивну функцију и знак је жалости, туге и сете. Крај песме је у знаку снажно исказане родољубиве поруке:

„ А ратару тајни неки

Глас као да одговора:

’Док ти право силник јачи,

Стид и понос, живот тлачи,

Цикутаће дуго мачи

На грудих ти отаџбине;

Млоги још ће да погине

Син ти дичне родовине,

Слобода јој док не сине!’ “

(„После боја“)

Иако у песми доминира социјално обележје, она се затвара стиховима патриотске инспирације. Преовлађујући мутни тонови у природи и суморна атмосфера с почетка песме само су оквир за општу слику о онима који су у рату остали без синова и без одмене, па трају своје дане у сиромаштву и безизлазу са утиском да су заборављени од свих. Слика животног амбијента потпуно је усаглашена са сликом живота на земљи. Развијена фабула

и присуство елемената различитих лирских врста (социјалне, родољубиве и дескриптивне поезије) даје овој песми посебну вредност чинећи је веома комплексном.

У песми „Сиротица“ Адамов говори о судбини сестре која у рату губи сва три брата а затим и мајку и, оставши без средстава за живот и без заштите, постаје објекат иживљавања богаташа. Испод њеног наслова, аутор је записао: „Попут Змај. Ј. Јовановићеве баладе: 'Јадна мајка'“ отворено тако признавши да ју је испевао према овој Змајевој песми. Велика сличност са њом огледа се, пре свега у фабули, само што овде „сиротица“ није мајка као код Змаја, већ је то сестра која постаје наложница богатог гавана. Сличност се, осим у фабули, огледа и у почетним стиховима, који су потпуно исти као у Змајевој балади. Песму одликује и одређена симетрија. У њој се може уочити шест мотивских целина, свака обухвата по три катрена. Прве три строфе доносе идиличну слику породице. Насупрот овој је слика обесног, суревњивог и неумољивог властодршца који је зарад свог угледа спреман да жртвује милионе младих. Потом се у градативном низу ређају слике одласка синова на ратиште. Немајући начина да се супротстави цару, мајка их, једног по једног, с тешком тугом испраћа у рат. Са одласком сваког од њихњен бол расте да би, кад је и последњег испратила, „и душа одлетела матерна“. Следећа мотивска целина доноси епилог рата. Властодржац не мари за исход рата, његове жртве и економске последице:

„ Победу је душман одн'о,
А у земљи пустош оста;
Сиротиња леба нема,
Ни силником није доста.

Ратни трошак платит' треба,
И сваки га сносит мора,
Па и она без икога,
Без браће и добротвора.

Зарадити није могла,
Продали јој кућу с главе.

'Па куд ће сиротица?'

'Свет је широк на све стране''.

И наредне строфе имају изразито социјално обележје. Оставши без својих најближих (сва три брата и мајке), сиротица нема коме да се обрати за помоћ. Њен вапај (који је исти као у Змајевој песми) остаје без одзива и она уточиште налази код богатог гавана. За разлику од ње, он живи у изобилју и раскоши што открива не само његово одело него и амбијент у коме живи. Контраст се исказује и на релацији раскош одаја – девојчино расположење. Не налазећи излаз из тешке економске ситуације у којој се нашла (у завршним строфама), девојка сиротица постаје наложница богатог гавана чиме се још једном проблематизује судбина породица страдалих у рату.

„ Отворише с' врата тијо,
А господар кроз њих шета;
'Добро вече, цуро моја!
Сад си моја, цуро лепа'.

Па је за струк танан хвата,
Она само сузе рони...
Многа већ се суза стврдла,
Што пролише милиони “.

(„Сиротица“)

Тема Адамовљевих песама са развијеном фабуломратна је, етичка и хуманистичка. Предмет песниковог интересовања у њима су изобличавање моралне наказности, гажење људских права, осиноност власти, насиље над сиротим и незаштићеним. Бавећи се тим „тешким“ темама, песник заправо жигосе све оно што одступа од његовог идеала, те ове песме треба схватити каоизраз његове борбе за лепше и хармоничније односе у друштву. Адамовљева више него блага природа, међутим, није била способна за оштрију критику, па су ове његове песме више порука народу и суверену сваке власти него што су бич против тираније и насиља.

Међу сачуваним Адамовљевим песама налазе се и три пригоднице. То су песме елегичних тонова настале поводом смрти културног посленика, пријатеља и брата.

Песма „На гробу Л. Телечког“ спевана је, како је сам Адамов испод ње забележио, у Новом Саду, 21. априла 1874. године. Лаза Телечки (1841 – 1873) био јесрпски позоришни глумац и редитељ и истакнути члан *Српског народног позоришта* у Новом Саду. Адамов се у овој краткој песми непосредно обраћа свом умрлом пријатељу називавши га диком српског рода. Одајући му признање за све што је урадио за српску културу, песник истиче да му „растужени српски свет“ плете венац од невенцвећа, као и да ће се његовим именом вазда дичити, „наш вештине перивој“.

Друга пригодница носи назив „Успомени Јована Радојчића“ и испевана је, како је сам песник записао, 23./11. VIII 1876. године поводом преране смрти његовог друга и пријатеља из гимназијских дана. То, међутим, није обична пригодница, будући да се у њој преплићу тужбалица и патриотска песма. Песник најпре са жаљењем, говори о томе како је увенуо још један цветак „из градине нам српске милене“, како је „вихар смрти ледене“ одломио још једну грану која тек што је почела пупити. На ово тужење надовезује се снажна родољубива мисао:

„Још мало...

Та неће ни то дуго трајати,
А српство ће нам друкче стајати:
Загрилиће се браћа жељена,
Животом новим очеличена,
Раскинув црну ону копрену,
Будућност што нам скрива жељену,
Опевајући слошки славопој
О борби овој мучној, крвавој,
Каквој се цео свет задивио...“.

Жал за другом је утолико већа што Јова који је толико љубио српство неће дочекати слободу. Неверица и силна жеља да вест о Јовиној смрти није истинита призваће умрлог пријатеља у његов сан, па ће у једном моменту песник узвикнути:

„Јова је жив!

И ноћас ми је у сну шануо,
Да ће тек онда дух испустити,

Кад стане младо Српство славити

Освећен бојак, друго Косово,

Па кад га види препорођено “.

(„Успомени Јована Радојчића“)

Уследиће разочарење и нова туга јер тоније био Јова, већ његова сенка која је песника у сну походила како би му шапнула последњи опроштај.

Из реда елегичних песама је и песма „Споменак брату“ посвећена његовом рано преминулом брату Пери (потписана књижевним именом Адамов и објављена у *Јавору* 1885. године). Песма се отвара сликом заласка сунца. Са последњим сунчевим зраком, песникова мисао се усмеравака гробу у коме лежи некокога његова душа жали. У наставку, већ овешталим фразама, Адамов говори о болу због изгубљеног брата и успоменама које га вежу за брата.

Чак и површна анализа Адамовљевих песама показује да оне нису антологијске вредности. Иако се међу њима могу наћи и бољи стихови, посматрана као целина, то није поезија великих уметничких домета. И њих, попут приповедака, карактерише наглашени идеализам. У поезији, као и у животу, Адамов је био сањар неког другог, лепшег, бољег и праведнијег света. Реалност је, пак, била далеко од његове идеалне представе о животу. Иако је у стварности често био присиљен на борбу, у својим песмама он ту исту стварностне приказује онаквом каква она јесте, већ је идеализује. Сем идеализма, његову поезију одликује и једноставност. У њој налазимо упрошћену песничку слику, јасну и конкретну. Она је сва у знаку лирских обраћања. Поред апострофе, Адамов користи песничка питања, лирске дијалоге и друга средства непосредне песничке комуникације. Употребом паралелизама (анафоре, епифоре, рефрена), ускличника и курзива, он остварује посебан ритам. Адамов је песник кратког стиха, па су му песме испеване најчешће у осмерцима и седмерцима. Неоригиналност, како у погледу тема и мотива, тако и у погледу песничке форме, једна је од највећих замерки која би се могла изрећи на рачун његових песама. У њима сенајвише очитује утицај наше народне песме из које преузима не само мотиве него и слику, ритам, унутрашњу динамику. Од српских романтичара, на њега су највише утицали Змај и Радичевић што не изненађује кад се има у виду да су управо њих двојица највише стварали под утицајем наше народне поезије.

Приповедачки рад

Приповетке Павла Марковића Адамова – увод

Проза чини најобимнији и најзначајнији део књижевног опуса Павла Марковића Адамова. Иако се огледао и у другим књижевним врстама, пуну књижевну афирмацију донео му је управо приповедачки рад. Њиме је почео да се бави почетком 70 – их година XIX века, али ће рад на приповеци интензивирати тек кад буде престао да објављује песме по часописима, крајем 70 – их и почетком 80 – их година. За петнаестак година бављења овим радом написао је шездесетак прича (што оригиналних, што посрбљених и прерађених) и један недовршени друштвени роман („Дух времена сад је таки!“) који је уједно и његово најдуже прозно остварење. Тачан број Адамовљевих приповедака немогуће је утврдити јер их је потписивао различитим шифрама, а често је исте приповетке штампао под различитим називима. Прва његова објављена прича „Сиромах Ђак“ штампана је у *Јавору* 1874. године, готово у исто време кад и његове прве песме. Као врхунац у његовом приповедачком стварању може се означити 1885. година када у *Стражилову* објављује већ помињану причу „Сиромах Јоле!“ око које се дигла велика прашина и због које ће понети жиг плагијатора након чега је ретко објављивао своје приче по часописима. Последњу „Ох, та деца“ (која је остала недовршена) Адамов је штампао под шифром Вељко Радивојчев Загајица у свом *Бранковом колу* 1906. године, у време када је због болести уредниковање часописом већ био препустио Милану Будисављевићу. Како је штампање књиге изискивало велики трошак, највећи број његових приповедака остао је раштркан по разним часописима и под различитим именима. Највише их је објавио у *Јавору*, *Српској зори* и *Стражилову*, а штампао их је и у другим листовима (*Глас народа*, *Забавник* Мите Живковића, *Славјански алманах*, *Отаџбина*, *Сандићев Годишњак*, *Српске илустроване новине*, *Летопис Матице српске*, *Преодница*, *Бранково коло*). Заживота издао јесвега три збирке: „Слике и прилике из српскога живота“ (у Панчеву, 1883. године), „На селу и прелу“ у две свеске (у Новом Саду, 1886. и 1888. године) и избор из тих прича који је сам направио и који је под истим насловом („На селу и прелу“) изашао у Београду 1901. године у издању Српске манастирске штампарије у Сремским Карловцима и *Српске*

књижевне задруге из Београда. Прва његова књига садржи, у духу наслова, „петнаест слика и прилика“⁹⁰ које приказују сеоски живот, прецизније живот у сремском селу, док друга броји 12 прича (у свакој свесци по шест) којима претходи уводна (насловна) прича „На селу и прелу“. Према оцени Каменка Суботића⁹¹ прва књига је разноврснија. У њој преовлађују социолошки и друштвени мотиви, док у другој доминирају лирски, пошто се Адамов ту више бави питањима срца. Разлике у предмету приказивања, сматра Суботић, постоје и између две свеске друге књиге („На селу и прелу“): „Док је у првим приповеткама предмет додир српског села са јавним животом, дотле је у овим потоњим, уз мало изузетака, предмет село за себе, без спољашњих утицаја“⁹². Ове две свеске разликују сеи у погледу аутономности приповедачког израза. Прву је, наводи Суботић, Адамов писао под снажним Росегеровим утицајем (што му је и сам аутор признао), док је у другој самостално описивао оно што је на селу чуо и видео. Чињеница је да је у писању прича из сеоског живота Адамов истински уживао и, да је томе могао у потпуности да се посвети и да су му животне околности биле наклоњеније, број његових прозних остварења био би много већи.

У време кад се Адамов јавља као приповедачна европској књижевној позорници увелико је владао реализам. Настао као израз грађанске класе (због чега се назива грађански, а каткад и „критички“ реализам) овај књижевни покрет јављасе у развијеним западноевропским земљама и Русији 30 – их година XIX века. Његовој појави претходиле су значајне промене на друштвено – економском плану. Проналазак парне машине, пароброда, железнице, индуковане струје, телеграфа и других изума и њихова примена у производњи доводи до убрзаног индустријског развоја и повећава обесправљеност радника. С друге стране, тежња за увећањем капитала имала је за последицу убрзано сиромашење широких народних маса и оштру поларизацију друштва на богате и сиромашне. Новац постаје одређујући чинилац у друштву. Упоредо са убрзаним развојем индустрије и технике отварају се нови погледи на природу и људско друштво услед вајајући појаву нових научних и филозофских учења. Открића у области природних наука (пре свих Дарвинова теорија еволуције) учинила су да се све појаве у

---

⁹⁰ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 112.

⁹¹ Исто, 113.

⁹² Исто, 118.

природи и животу посматрају са становишта позитивизма и материјализма, те долази до потискивања идеалистичке филозофије. Све то се одражава и на књижевност, будући да је она одувек била огледало друштвене стварности. Пред писце се сада постављају нови захтеви, а то је подразумевало и промену књижевног метода. Дотадашњи романтичарски метод, који није могао да одговори захтевима новог времена, бива замењен новим, реалистичким, у чијој основи се налази тежња за објективним и истинитим приказивањем стварности. Таквом методу одговарале су обимније књижевне форме – роман и новела, па су ове књижевне врсте и најзаступљеније у време реализма.

Своје најизразитије представнике и своја капитална дела у тој области европски реализам дао је пре појаве Адамова као приповедача. Ради бољег разумевања Адамовљевог књижевног дела потребно је указати на највреднија књижевна остварења и тенденције у развијенијим земљама Европе (Француској, Енглеској, Немачкој и Русији) које су претходиле појави сеоских приповедача.

Један од зачетника француског и европског реализма, Оноре де Балзак, је за две деценије даноноћног рада (од 1830. до 1850. године) објавио више од педесет романа. Објединивши их под заједничким називом „Људска комедија“, Балзак је у њима дао свеобухватну слику француског друштва свога времена. Критички однос према друштвеној стварности показује и Стендал у романима „Црвено и црно“ (1830) и „Пармски картузијански манастир“ (1839), а објективност приповедања заступа и Гистав Флобер у свом роману „Госпођа Бовари“ (1857). Овој тројници припада најзначајније место у развоју француског реалистичког романа. У области новелистике (углавном натуралистички обојене) значајна остварења даће тек касније генерације француских прозних писаца: Емил Зола, браћа Гонкур, Алфонс Доде, Ги де Мопасан и други. Роман је у том периоду главна књижевна врста и у енглеској књижевности. Њу је, пре свега, обележило стварање двојице великих романописаца – Чарлса Дикенса и Виљема Текерија. И један и други се у својим романима испољавају као критичари једног у основи поквареног и себичног друштва. Дикенсу су славу донели романи „Оливер Твист“ (1837 – 1839) и „Давид Коперфилд“ (1849 – 1850), док је Текери постао познат по сатиричном роману „Вашар таштине, роман без главног јунака“ (1848). У Немачкој се, пак, почетком 30 – их година, под именом „Млада Немачка“, јавља група либерално – револуционарних писаца у чијим делима се јасно уочавају реалистичке тенденције, али ње реалистички стил постати општа појава у немачкој књижевности тек

средином века. Немачка варијанта европског реализма названа је „поетским реализмом“. Повезивање појмова *поетско* и *реално* у њеном називу упућује на закључак да је у питању извесно стилизовано приказивање стварности, односно приказивањестварности у духу одређеног схватања реалности. Књижевност „поетског реализма“ дала је низ врских приповедача, као што су: Готфрид Келер, Теодор Шторм, Конрад Фердинанд Мајер, Теодор Фонтанеи други. Посебно место у немачкој књижевности тога доба припада сеоским приповедачима чији су најзначајнији представници: Бертолд Ауербах, Лудвиг Анценгрубер и Петер Росегер. Код двојице последњих, пореклом из Аустрије, јаче се осећа народна традиција и приврженост ужем завичају, нарочито код Росегера. Он је у својим делима једноставно и непосредно описивао сељаке свог (штајерског) завичаја, па ће баш из тих разлога постати узорнашом Адамову. Ипак, највећа имена у европској књижевности дао је руски реализам. Првим великим представником тог правца у Русији сматра се Николај Васиљевич Гогољ, упркос томе што његово дело још показује изразито романтичарске црте. Гогољеве заслуге за развој руске, али и европске прозе, огромне су. Захваљујући њему дошло је до превласти прозе над руском поезијом, а уметност је постала „репродукција стварности у свој њеној истинитости“⁹³. И док је Гогољ на многе писце највише утицао својом комедијом „Ревизор“ (1836) и сатиричним романом из руског живота „Мртве душе“ (1842), на наш сеоски приповедач највећи уплив извршиле су Гогољеве новеле, пре свих његова антологијска прича „Шињел“ (1841). Ова и друге Гогољеве приповетке са темом из савременог живота и живота обичних, безначајних, тзв. „сувишних људи“, исприповедане су са много ироније и хумора који, готово редовно, код читаоца изазива, уместо смеха, тугу (гогољевски „смех кроз сузе“) што представља одлику не само његовог хумора него и приповедачког поступка. Правац који је он отпочео, а који је велики руски критичар Бјелински назвао „натуралном школом“, на најбољи начин наставили су други руски писци, у првом реду Тургенев и Гончаров. Тургенев је, у својим новелама „Ловчеви записи“ (1847), топло и истинито приказао тежак живот руских сељака – феудалних кметова, а Гончаров се истом темом, темом сувишног човека, бави у свом обимном роману „Обломов“ (1859). Даљи развој руског реализма ишао је у правцу стварања обимнијих романа, па се шездесетих година јављају писци чији су

---

⁹³ Драган Недељковић, „Николај Васиљевич Гогољ (1809 – 1852)“ у: „Руска књижевност 1“, Свјетлост – Сарајево, Нолит – Београд, 1976, 296.

романиозначили врхунце европског књижевног стварања у XIX веку: Лав Николајевић Толстој, романима „Рат и мир“ (1864 – 1869) и „Ана Карењина“ (1873 – 1877), и Фјодор Михайлович Достојевски који у својим романима: „Злочин и казна“ (1866), „Идиот“ (1868) и „Браћа Карамазови“ (1879 – 1880) разоткрива најдубље преломе људске душе постајући тако претеча модерног романа XX века. Захваљујући веома развијеној часописној и преводилачкој активности, оваи друга велика остварења европског реализма нашла су себрзо, готово истовремено кад и у европским, на страницама наших часописа, често иу више различитих превода. Са њима јеморао бити упознат и сам Адамов, тим пре што се, више него књижевним, бавио новинарско – уредничким радом.

Српска књижевност увек је, мада са извесним закашњењем, пратила савременекњижевне токове у Европи, па ће седамдесетих годинареализам постати водећи књижевни праваци у нашој књижевности и тајпримат задржати до краја XIX века. Наша реалистичка књижевност у односу на европскуима неке своје специфичности и особености. Из европске књижевности преузима оне тежње, оријентације и остварења која су одговарала нашем националном развоју. Говорећи о особинама које је српска књижевност унела „у општу ризницу европске литературе“, Драгиша Живковић наводи да су то: „национално – ослободилачке тежње, живо социјално осећање, фолклорно – народњачка основа и снажан уметнички израз“⁹⁴. Конституисање реализма надрукчијим основама за последицу ћеимати његово прожимање са ранијим стилским раздобљем, што се може видети и на примеру данас заборављеног или полузаборављеног писца Павла Марковића Адамова у чијем делу се мешају елементи позне романтике с искуствима реалистичке школе. И сам Скерлић налази да је Адамов „одвећ и старински *чувствителан*“, те „можда најмање реалист међу нашим новијим приповедачима“⁹⁵, па иако припада нараштају седамдесетих година, „у ствари продужава традицију наших ранијих омладинских романтичара“⁹⁶.

Први видљиви знаци промена, које су се у нашој књижевности догодиле 70 – их година, јесу велика осека у песничком стварању и снажно бујање прозног стваралаштва – приповетке и романа. До њих је дошло постепено. И иначе, до промена стилских раздобља не долази ни брзо ни лако, што ће Љубомир Стојановић (у својој студији о Вуку) сликовито

⁹⁴ Драгиша Живковић, „Европски оквири српске књижевности I“, Просвета, Београд, 1997, 5.

⁹⁵ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 79.

⁹⁶ Исто, 80 – 81.

описати: „Књижевност је као конач, који се преде без прекида само се у предиво уноси с времена на време жица друге боје, која постепено све више осваја, док сасвим не да концу другу боју“⁹⁷. Управо из тог разлог и пре појаве реализма као правца у нашој књижевности срећемо писце у чијим делима налазимо реалистичке елементе. Један од оних који се својим друштвеним романима и приповеткама из савременог живота јавио 60 – их година, читаву деценију пре појаве реализма као књижевног правца код нас, је и Јаков Игњатовић кога Деретић означава као „реалисту пре појаве реализма“⁹⁸. У ране реалисте Деретић убраја и Стефана Митрова Љубишу, иако је Љубишино дело засновано на друкчијим претпоставкама. За њих двојицу он ће рећи да обележавају две супротне варијанте раног српског реализма: романтичну (Игњатовић) и фолклорну (Љубиша)⁹⁹.

Нова генерација писаца која је, потиснувши претходну (романтичарску), ступила на књижевно поприште 70 – их и 80 – их година увела је у српску књижевност нове теме, али и нове географске просторе. Измењена друштвена стварност обележена бројним социјалним противуречностима, потиснула је у други план снове о ослободилачким ратовима и уједињењу српства и натерала писце да сеокрену животним темама и приказивању свакодневице у свој њеној многострукости и сложености. Тако сеизмеђу нове и претходне генерације писаца разлика испољила онајпре у предмету приказивања. „Романтичарском идеализму и поетским сањарењима реалисти супротстављају осећање за стварност, идеализацији и глорификацији прошлости – бригу за прозаичну, свакодневну стварност, изузетном јунаку – обичног човека“¹⁰⁰. Први путће, каже Деретић, живи народ а не апстрактана нација, српство, постати предмет књижевног приказивања. Између ова два стилска раздобља разлике се испољавају и у погледу форме. За разлику од романтизма, реализам је обележен претежно прозним стварањем које је највише одговарало потребама реалиста да у својим делима дају објективну слику света. И док се европски реалисти чешће опредељују за роман као књижевну врсту у којој ће се најбоље исказати, наши писци се, не без разлога, окрећу краћој епској форми – приповетки. Она ће заузети примарно место у хијерархији књижевних жанрова српског реализма јер је као продукт новијег времена била подесна за читање у једном даху и прилагођена ограниченом

⁹⁷ Љубомир Стојановић, „Живот и рад Вука Стефановића Караџића“, Штампарнија графичког завода Макарије, Београд, 1924, 723.

⁹⁸ Јован Деретић, „Историја српске књижевности“, Нолит, Београд, 1983, 363.

⁹⁹ Исто, 363.

¹⁰⁰ Исто, 363.

простору новинске рубрике. Треба, међутим, подсетити да приповетка у овом периоду има широко значење и обухвата, како кратку приповедну форму – новелу, тако и дела средњег и већег обима, па чак и она која се по данашњим мерилима сматрају романом. Њеном подврстом сматра се и цртицау којој писац веома сажето обрађује само један догађај из живота јунака и, осим краткоће, одликује је и неочекивани обрт до кога долази на крају.

Мада је роману нашој књижевности настао раније, доминантна врста српске реалистичке прозе 70 – их и 80 – их година постаје сеоска приповетка. На генезу и карактер наше сеоске приповетке пресудно су утицали руски приповедачи, пре свих Гогољ. Сматра се да се она развила из Гогољевих раних украјинских приповедака (сабраних у збиркама „Вечери на салашу крај Дикањке“ и „Миргород“) и његове већ чувене приповетке „Шињел“. Гогољев „народно – сељачки сказ“¹⁰¹ који се у њима јавља постаје основни облик приповедања у српском реализму. И сам термин *сказ* руског је порекла и употребљава се за облик приповедања којим се ствара илузија усменог причања. Такво приповедање подразумева употребу народног (некњижевног) језика, нехотична понављања, узречице и друге неминовности усмене импровизације што доприноси рељефности приказаних ликова. Корени српске реалистичке приповетке налазе се, исто тако, и у претходном књижевном раздобљу, у народњачкој основи Вукових и других збирки народних приповедака. Нарочито је у њеној почетној фази дошла до изражаја та народна (фолклористичка) црта којом се овај правац подудара са тежњама Вуковог и Његошевог херојско – патријархалног романтизма. Не сме сезанемарити ни значај неких мисли и идеја Жан – Жак Русоа и просветитељства уопште, посебно оних који се тичу човекове природе и организације људског друштва. Сем ових, примарних, наши сеоски приповедачи трпели су и друге утицаје. На њих су, поред Гогоља, чији је уплив био несумњиво највећи, утицали и други руски писци: Тургенев, Чернишевски, Гончаров, Толстој, Достојевски, који се у то време код нас највише читају и преводе. Ширењу руског утицаја у великој мери допринели су бројни листови и часописи који се покрећу у Београду (*Преодница, Рад, Стража, Отаџбина, Коло, Звезда, Дело, Српски преглед*), али и изван њега (*Јавор и Стражилово* у Новом Саду, *Српска зора* у Бечу, *Босанска вила* у Сарајеву, а нешто касније и *Бранково коло* у Сремским Карловцима). На страницама ових часописа, из броја у број, појављивала су се (у наставцима) најзначајнија дела руског, али и европског реализма. Одређену улогу у

---

¹⁰¹ Исто, 365.

настанку наше сеоске приповетке имао је идеолог српског реализма – Светозар Марковић. Својим чланцима: „Певање и мишљење“ (1868) и „Реалност у поезији“ (1870) он је дао основне смернице развоја српског реализма. Више него овим критичким текстовима, које је писао под утицајем својих руских учитеља (Чернишевског, Доброљубова и Писарева), Марковић је на наше сеоске приповедаче могао утицати својим најобимнијим делом „Србија на Истоку“ (1872) у коме са великим симпатијама слика патријархалну породичну заједницу и „идилу“ таквог начина организације друштва и рада. Није тешко у овом његовом делу препознати идеје Русоовог учења са којима се он упознао захваљујући својим руским учитељима.

Из самог назива књижевног жанра (сеоска приповетка) јасно је да ће село и сељаци бити главни предмет интересовања њених приповедача. Међутим, уместо очекиваног објективног приказивања сеоске стварности, у њима налазимо идеализовану слику патријархалног живота српског сељака насталу као рефлекс Русоове мисли о срећном и идиличном животу „примитивних“ људи. Српски реалисти село виде као заједницу слободних и равноправних субјеката који свој рад удружују у оквиру задруге организујући мобели несебично се помажући, паће у својим делима најчешће приповедати, „о идиличном животу сељака и пастира, о срећи и благостању у том животу, о задругарским и патријархално – породичним облицима друштва као најхармоничнијем друштвеном уређењу“¹⁰². Насупрот архаичном облику друштвеног живота у коме су сви чланови слободни и једнаки, стоји савремено буржоаско друштво засновано на изабљивању и експлоатацији људи и на власти новца. Човеку природе (сељаку и пастиру) сада се супротставља „човек друштва, тј. човек чиновца, ордења, звања, новца, човек племићке касте и чиновничке бирократије“¹⁰³. Класне разлике временом постају изразитије и на видело излазе све мањкавости таквог друштва. Узроке постојећег друштвеног зла писци виде у погрешној и лажној организацији друштва, због чега почињу да трагају за хармоничнијим друштвеним поретком у коме би били остварени и срећа појединца и благостање друштва и такав поредак налазе у породичној задрузи.

Своје најизразитије представнике наша сеоска приповетка добиће у лику Милована Глишића, Лазе Лазаревића, Јанка Веселиновића, Илије Вукићевића, Светолика Ранковића

---

¹⁰² Драгиша Живковић, „Европски оквири српске књижевности V“, Просвета, Београд, 1997, 27.

¹⁰³ Исто, 20.

и Радоја Домановића. У готово свим књижевним студијама и историјама књижевности они се наводе управо тим редом, при чему се Глишић неизоставно означава као зачетник овог књижевног жанра. Заборавља се, међутим, да би, раме уз раме са Глишићем, начелу ове плејаде морао стајати Павле Марковић Адамов, ако ни због чега другог, оно зато што њих двојица своје прве радове из ове области објављују готово истовремено: Адамов у *Јавору*, 1874. године, штампа причу са наглашеним социјалним обележјем „Сиромах ђак“, док Глишић исте године у *Преодници* објављује приповетку са фолклорним мотивима из сеоског сујеверја „Ноћ на мосту“. (Овим и сличним темама и мотивима у својим каснијим приповеткама бавиће се обојица.) Између њих се може повући још једна паралела. Не само да су у исто време почели да пишу сеоске приповетке, већ њихова активност у овој области исте (1885) године готово престати. Адамов је уопштеу свему сличан Глишићу и другим нашим приповедачима, само што он приказује живот Срба под Аустроугарском, док они у својим приповеткама дају слике из сеоског живота нашег народа у Краљевини. Оно што их, међутим, разликује и у чему можда лежи највећи разлог нераздевања и маргинализације Адамовљевог дела тиче се уплива под којим се Адамов као писац формирао.

Немачки утицај који је дотле био доминантан у српској књижевности у доба реализма уступа место руском. Иако су Немци још 40 – их и 50 – их година XIX века имали своју оригиналну сеоску приповетку, веровало се да су руски писци у овом жанру много бољи мајстори што је прихваћено од стране највећег броја наших приповедача који почињу да стварају под њиховим утицајем. За разлику од њих, Адамов се приклања немачким писцима у чему је, поред симпатија за такав начин приказивања села и сељака, одређену улогу имало и то што се школовао на немачком језику, па је ове приповетке могао читати у оригиналу. Чим су се појавиле. И иначе, због специфичности војвођанске средине у односу на србијанску, тамошњи писци окренути су немачко – аустријском књижевном утицају. Од писца немачког говорног подручја, на Адамова су најјачи утисак оставили: Бертолд Ауеурбах, Лудвиг Анценгрубер и Петер Росегер, те у његовом прозном стварању налазимо многе елементе приповедачког поступка сваког од њих. Први од поменутих, Ауеурбах, пажњу књижевне јавности скренуо је својим „Сеоским приповеткама из Шварцвалда“ (1843 – 1854) које су му донеле славу и ван Немачке мноштво имитатора. Његов сентименталношћу и морализирањем прожет приказ живота на селу привукао је Адамова.

Ауербах није марио за стварну проблематику села, већ је уживао у складности сеоске идиле стављене у опреку према беспопштедној трци за материјалним интересом и угледом. Као писац за народ коме је стало до просвећивања ништа мање симпатичан Адамову није био ни Анценгрубер. Тематику својих драма и приповедака Анценгрубер најчешће везује за социјалне и етичке проблеме времена у коме живи. Реализам његовог стварања показује се, како у опису аустријског села и лепота алпске природе, тако и у критичком односу према сељацима. Он пише у завичајном дијалекту што доприноси уверљивости сеоских ликова у његовим делима. Лишени сладуњавости његови јунаци очитују онај карактеристичан менталитет људи везаних за земљу. Својим реалистичким приказом сеоске стварности, критиком друштва и психологијом ликова, Анценгрубер, међутим, више показује сродност са натурализмом, па се с правом истиче да је на Адамовљев идеализам и приповедачки поступак пресудно утицао Росегер. Овај аустријски приповедач пише са позиција човека приврженог земљи који са подозрењем гледа на град и модеран живот у њему. Деловањем нових економско – друштвених фактора старо село у пишчево време више пропада и губи се. Жал због нестајања старовременске идиле сеоског живота Росегер ће изразити ставом да се треба „вратити земљи“, што је Адамов одушевљено прихватио и пропагирао. Њему је посебно импонувао начин на који Росегер описује сељаке свог штајерског завичаја. Он то чини једноставно и непосредно, подробно, понекад са хумором, али увек са намером да поучи. У Росегеровом причању има наивности, а његова психологија више је везана за прилике него за људе. Он је мајстор кратке приче и писац пун блажности и разумевања за човека чиме је, такође, утицао на нашег приповедача.

Росегера је Адамов проучавао 1876. и 1878. године, за време студија у Грацу када га је у српским листовима преводио и посрбљавао. Колико му је још тада прирастао к срцу, сведоче његова писма упућена Јовану Грчићу и његовој жени. У једном од њих он пише: „Та нико не зна, како сам ја баш *швермовао* за Росегером, као вас двоје“¹⁰⁴. У другом, пак, Росегера назива „ђенијем“, а о његовој причи „Um'sHeimatland“ каже: „Ја не знам, да је што лепше, да је што узвишеније из простог народног живота написано игде од те мале приче“¹⁰⁵. Адамов је итекако био свестан чињенице да многи наши критичари не деле његово одушевљење Росегером и другим немачким приповедачима, због чега су му често

¹⁰⁴ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Књижара З. и В. Васић, Загреб, 1921, 34.

¹⁰⁵ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 111.

приговарали да би у овом жанру требало да учи од Руса. Свестан тенденциозности њихових критика он ће у једном писму Грчићу написати: „Росегер је тако велик као што су наши *хафтелмахери* ниски, мада Вуловић неће да је Росегер тако велики“¹⁰⁶.

Овај аустријски приповедач задобио је симпатије Адамова, пре свега, јер је својим делима посебну пажњу посвећивао сељацима. Он је то чинио из више разлога: одуживао је тако дуг свом сељачком пореклу, сем тога, у сељаку је видео неисквареног и искреног, природног човека коме није требало „стругати шминку са образа“. Међу образованим људима он је налазио исте слабости као у сељака, али више лажног сјаја и рафинерије. Уз то, и губитак вере у образовање и високу культуру утицао је да се Росегер окрене селу и сеоској идили, тој оазису мира и спокоја. Клоневши се суровости, он ће сликати људско и душевно, у чему ће га Адамов, такође, подражавати. Осим у мотивима и њиховој обради, Адамов му је сличан и у начину на који приказује ликовешто је утицало и на избор кратке књижевне форме. Специфичност Росегеровог начина приказивања ликова састоји се у томе што он не црта целог човека. Он не анализира његову душу са свих страна, већ га скицира у неколико потеза пера одабирајући поједине моменте и ситуацију на основу којих изводи свеукупан закључак о карактеру јунака. Усвајањем таквог приповедачког манира Адамов ће се веома удаљити од Лазаревића и руских приповедача, а то ће му, уз идеализам и недостатак описа, критиканајвише замерати. Под утицајем Росегера он јесликао само питомију страну сељака и улепшане моралне прилике, па су критичари као једну од његових највећих мана наводили неразумеваше и неистичаше сељакове психологије учему је, чини се, најдаље отишао Шрепел својом тврдњом да у Адамова нема „ока за душевни свет“¹⁰⁷. Они нису схватили да Адамов даје психолошко тумачење ликована свој начин и да је одабирање појединих момената заправо његова психологија. Осврћући се на ову Шрепелову оцену, Савић примећује да ју је овај морао изрећи имајући пред очима тек шаблонског сељака, а можда и сељака у приповеткама и драмама Ауербаховим, Росегеровим, Анценгруберовим... и додаје: „Само што су ти сељаци Немци, а Марковићеви Словени, Срби. И то треба имати на уму. Шта више, он је умео и Росегерове Немце да посрби, јер причу тог приповедача прекувао је најпре, узимајући је тек као неко градиво, неку идеју. Зато је могао с правом и рећи да је такву причу и *преиначио*“¹⁰⁸. Својим

¹⁰⁶ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Књижара 3. и В. Васића, Загреб, 1921, 40.

¹⁰⁷ Миливој Шрепел, „Најновији приповедачи српски“, *Виенац* XIX, 1887, 10, 154.

¹⁰⁸ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 18, 308.

опаском Савић једао мали допринос осветљавању питања Росегеровог уплива на Адамова. До данас, међутим, нико није утврдио колики је био стварни Росегеров утицај на Адамова и у којој мери је Адамов оригиналан писац, што неизненађује кад се зна да је утврђивање веза и односа између писаца различитих литература сложен и деликатан посао који лако може да заведе на странпутицу, поготову ако се пажња усредреди само на текстове писаца који се пореде. Неки објективнији критичари истицали су да је Росегеров утицај био нарочито снажан на почетку његовог књижевног стварања, али да је са протоком времена све више слабио а Адамов постајао све самосталнији док га се није потпуно ослободио. Утисак је да је тиме што је скрајнут на књижевну маргину Адамов платио данак „погрешном“ књижевном узору, будући да му се највише замерало баш оно што је преузео од Росегера.

На Адамовљево приповетку, на њен предмет и њену методу, поред немачких приповедача, одређени утицај имале су и политичке прилике у Војводини. Адамов није могао остати имун на „друштвено – народне утицаје“ свог доба. У том смислу треба разумети и опаску Каменка Суботића да се Адамов обраћа народу седамдесетих година XIX века, у време нашег народног покрета, „народњаштва“ Милетићеве ере и омладинског покрета. Демократска струја у политици, која је ко год насувек била жива, још више је ојачала и модернизовала се у Милетићево време кад се, како сликовито описује Суботић, „протежирало народно право, гуњ и опанак“¹⁰⁹. Томе је нарочито допринео Вуков рад на литерарном пољу у претходним деценијама. Вуков идеал био је: на постојећим народним темељима остварити даљу културну надградњу. Сви наши сеоски приповедачи одушевљавали су се народним стваралаштвом и у њему налазили велику инспирацију. Вуков уплив сећа се и у приповедачком делу Павла Марковића Адамова, писца који је, како наводи Најдановић, стајао по страни од општих токова српске књижевности XIX века. О Адамову он ће још рећи: „Иако је сам, као сеоски приповедач, претрпео доста јак страни утицај (аустријског новелисте Розегера), сматрао је да туђинштина негативно делује на национални дух и разара патријархални морал и устројство, био поклоник сељаштва као најздравије друштвене снаге, у народном језику и стилу гледао узор приповедачке вештине – и у том духу дао својој збирци веома карактеристичан, типично

---

¹⁰⁹ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности“, Штампарииа Јове Карамата, Загреб, 1921, 112.

вуковски наслов: *Населу и прелу*¹¹⁰. О томе колико је Адамов био привржен народном стваралаштву говоримо податак да је и сам у *Јаворуштампао* народне песме. Попут Вука и Даничића, он је у народним умотворинама видео инспиратора и васпитача националног осећања којим треба да буде прожета књижевност.

Од народњачке концепције полази и вођа социјалистичког покрета у нас, Светозар Марковић. Он се залаже за аутохтони народни развитак заснован на патријархалности јер сматра да друштво треба устројити у „народном духу“ и на „народним основама“. „Наивни идеализам“ (који има своје корене у социјалистичком програму Светозара Марковића) карактерише и прозу Павла Марковића Адамова. Утицај Светозара Марковића се у том погледу може искључити, иако је он, свакако, слабији, него у случају сеоских приповедача из Србије.

Као књижевни правац реализам се код нас јавља неравномерно у два српска средина – војвођанској и србијанској. Оне су имале посебне државно – политичке услове, па су се и формирали под другачијим књижевним утицајима: немачко – аустријског у Војводини и руског и француског у Србији. Сеоска приповетка као основни жанр српског реализма зачала се у „старој Војводини“ са новелама и романима Јакова Игњатовића, али овај писац није успео да створи школу у својој ужој отаџбини, па ће реализам бити преваходно србијански, као што је романтизам претежно војвођански правац. Прекосавски Србидали су најзначајније представнике романтизма (Јакшића, Змаја, Костића), али им је приповетка остала на нивоу патриотских повести и „плитких сентименталних прича“¹¹¹ типа „Карловачког ђака“, те ће своје најбоље представнике у овом жанру српски реализам добити у приповедачима који су потекли из Србије и у њој стварали. Померање средишта књижевног живота од периферије ка центру српског народа претходиле су значајне промене у српском националном животу. Србија у то времечко пуну политичку независност (1867. године Турци напуштају српске градове, а 1878, на Берлинском конгресу, независност Србије је и званично потврђена) што ће у великој мери утицати да она преузме водећу улогу у књижевности, а њена престоница Београд постане оно што је Нови Сад био 60 – их година – главни српски књижевни и културни центар. На литерарном

---

¹¹⁰ Милорад Најдановић, „Сеоска реалистичка приповетка у српској књижевности XIX века“, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1968, 65.

¹¹¹ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 61.

плану то је значило освежење и обнову у свим областима књижевног стварања, а нарочито у најважнијој од њих, у приповеци.

Регионализам и дијалекатски израз постају важна одлика српске реалистичке приповетке, будући даписцирадњу својих приповедака смештају у средину из које су потекли или у којој су живели и коју су добро упознали. Етнографско представља оно почетно језгро око кога се слаже фабуларна нит а највећа пажња посвећује се разноврсним видовима народног живота, од оних прастарих, наслеђених, фолклорних, до оних које су наметало ново време и капиталистички друштвени односи. Као резултат тежње да што верније пренесу начин живота, обичаје, схватања и говор људи појединих крајева, у њихов језик продиру провинцијализми, дијалектска обележја и говорне одлике појединих професија и сталежа. Различити, пак, друштвени, културни, дијалекатски и етнички карактер крајева у којима су живели Срби измешани с другим народима условили су и велику разноликост у нашој реалистичкој прози, како у погледу тематике, ликова и амбијента, тако и у погледу језика и стила. Као летописци друштвеног живота свог ужег завичајног простора и своје регије, они у књижевност уводе нове, дотле неискоришћене или недовољно искоришћене просторе, па сетако можеговорити о географској експанзији српске приповетке у време реализма. У својој критици Адамовљеве прозе Скерлић је дао географску карту простирања наше приповетке. Он је, у контексту незаступљености неких наших крајева у књижевности, посебно апострофира Војводину која је остала без свог приповедача, иако је, с обзиром на своју верску и националну шароликост и виши културни ниво, пружала изврстан материјал за приповетку. Са тог простора ми имамосаморомантичне приче Ђуре Јакшића, Сремчев роман „Поп Ћира и поп Спира“ и низ тенденциозних прича Јаше Томића, наводи Скерлић, и додаје да је „Адамов још најбољи и најизразитији представник нашег тамошњег света“¹¹². (Ова Скерлићева оцена, иначе, у потпуној јесупротности са крајње негативним мишљењем које је он у истом тексту изрекао о Адамовљевим приповеткама.) Допринос Павла Марковића Адамова српском реализму утолико је већи кад се има у виду да у том периоду немамо готово ниједног значајнијег приповедача са војвођанског простора. Откривајући нам у својим причама стварност сремског села и сликајући је уверљиво живим бојама, Адамов је пружио могућност читаоцима да упознају живот нашег сељака и ван матице. Његова приповетка,

---

¹¹² Исто, 64.

међутим, није вредна само по својој етнографско – фолклорној основи, негои по својој литерарној надградњи. Штавише, утисак је да у њој понекад има више животности и аутентичних слика него у србијанским.

Сем неколико, које би се могле означити као цртице из ђачког живота, све Адамовљеве приче могу се убројати у сеоске приповетке. Оне су махом кратке, фрагментарне, мали је број његових обимнијих приповедака. За кратку причу (цртицу или скицу) Адамов се опредељује већ на почетку свог прозног стварања и до краја остаје веран том жанру саопштавајући нам само основне елементе конфликта и површно сликајући ликове. Оваква форманајвише је одговарала његовој лирској природи и приповедачком таленту, а и прилагођена је ограниченом простору новинске рубрике, због чега је често био критикован. Замерало му се што је изабрани мотив шкрто обрађивао, као и недовољна психолошка анализа ликова, при чему се увек превиђала специфичност овог књижевног жанра који од писца захтева велико мајсторство. То мајсторство односи се, пре свега, на догађај којимора бити тако добро одабран да разоткрије карактерне црте ликова а не да, због своје изузетности и занимљивости, буде сам себи циљ. Кад је у питању жанр, треба указати још једну особеност наше сеоске приповетке. Проза српских реалиста често је добијала форму „слике из сеоског живота“ или „слике из живота“ јер сумноги писци, а међу њима и Адамов, у складу са захтевима реалистичке теорије, велику пажњу поклањали спољашњим манифестацијама живота и видљивим изгледима ствари и појава. (На то указују и поднаслови Адамовљевих прича.) Дешавало се да су они, описујући сеоски живот, сликали све одреда, без одабирања карактеристичних појединости и без потребне стилизације, па у њиховој прози откривамо многе елементе репортерског манира. Уопште, наши су сеприповедачи са мање бриге и пажње односили према књижевној форми у чему такође препознајемо утицај Светозара Марковића који је, критикујући садржину тадашњих „новела, прича и црта из народног живота“, давао приоритет садржини над формом.

Главне одлике Адамовљеве прозе ипак проистичу из пишчевих личних особина. Оптимистички поглед на живот испољен у његовим приповеткама последица је Адамовљевог урођеног оптимизма који за подлогу има чврсто уверење, потхрањивано још од Вукових времена, да је село најпозданији чувар националних особености српског народа. Склоност ка разнежавању, која такође одликује његову прозу, израз је,

пак, Адамовљеве лирске природе. Те две основне црте његовог менталитета определиле су га за идиличара у чему није био усамљен, будући да је идилаједанод најкарактеристичнијих облика, посебно у првој фази развоја сеоске приповетке. Готово сви наши приповедачи идеализују старе облике патријархалног живота. Они постају браниоци тог старог поретка у моменту кад под ударима новог времена он почиње слабити и нестајати при чему се служе моралисањем као јединим оружјем. Од свих њих, међутим, Адамов је, чини се, највише био критикован због идеализације сеоског живота. Треба, такође, рећи да је ова одлика наше приповетке више резултат Марковићевог него Вуковог упуца. И поред привржености „простоме народу“, Вук није по сваку цену идеализовао народни живот и обичаје, вероватно зато што их је добро познавао и што су му из бечке перспективе неки од њих морали изгледати сувише сирови. У приказивању народног живота и обичаја оба ова утицаја тесно се прожимају. Неспорно је да је Адамовљева приповетка више идила него социјално – сатирична слика. Упркос томе, квалификација да је Адамов „писац сеоске идиле“ мора се узети са резервом јер неке његове приче, и поред све идеализације народног живота и народног менталитета, откривају и наличје сеоског живота.

Најпосле, требало би нешто рећи и о мотивима у нашој сеоској приповеци, а посебно у Адамовљевој прози. Критичари су готово једногласно указивали на сиромаштво наше приповедачке прозе у тематско – мотивском погледу. Узроке томе они виде у њеној регионалној и социјалној ограничениости. Релативно мали простор у којем су се наши приповедачи кретали и који су у својим делима приказивали није им пружао обилату књижевну грађу. Сиромаштва у тематици критикујеи Светозар Марковић који налази да њихово приповедање прелази у „отужни маниризам“. На то је указивао и Скерлић, али се тог става није доследно придржавао. Тако, на једном месту у својој студији „Писци и књиге“, правдајући Јанка Веселиновића због недовољног присуства психолошких елемената, Скерлић каже: „Сеоски живот уопште и није обилан и разноврстан, сељачка душа није ни сложена ни богата, и он није ни имао могућности да прави какве веће и дубље анализе и студије“¹¹³. И у критици Адамовљеве збирке „На селу и прелу“ он указује на могуће разлоге сиромаштва мотива у прози сеоских приповедача: „Сеоска приповетка је такав књижевни рад који не тражи много унутрашњег живота, нити велико богатство

---

¹¹³ Јован Скерлић, „Писци и књиге II“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 88 – 89.

идеја. Живот на селу је прост, душе су једноставне, интереси ситни, страсти обичне. Писац ту нема да анализује изузетне психолошке случајеве, и да решава крупна морална и социјална питања. Али, у накнаду за то, он се тамо може корисно послужити етичким елементима¹¹⁴. Недоследност у свом ставу Скерлић ће показати у истој критици кад, говорећи о ограниченом броју мотива у Адамовљевој прози, наводи: „Или су то незгоде новог живота који је настао на селу, оно мучно стање у прелазном добу у коме се сељак налази, или буђење националне енергије у тешким и одсудним тренутцима. Ако не то, онда је онај стари двобој који од искони бије *вечито мушко* и *вечито женско*, онај неодољиви љубавни нагон који је са глађу вазда био и вазда биће главна потребачовекова, најмоћнија опруга која га креће у животу“¹¹⁵. Суд о Адамовљевој прози заокружиће оценом да су његове приповетке „опште *хвале сеоског живота*, какве су писали наши стари пре сто година“. Њима, каже Скерлић, „недостаје чак и етнички и фолклорни интерес: оне се дешавају у Срему, али се не виде особене одлике сремског сељака, не види се у чему се он одликује од других, чак и језик није довољно локалан, и сами сељаци говоре оним безбојним, конвенционалним језиком којим се некад писало у *Стражилову* и *Јавору*“¹¹⁶. И површна анализа, међутим, показује да Адамовљево приповедачко дело обилује појединошћима и сликама етнографског карактера. У њему је толико верно захваћених сцена и сликовито изражених појединости из живота сремског сељака, па Скерлићева оцена да је Адамовљев реализам „плитак“, најблаже речено, не стоји. Истина, неки су и тада Адамова сматрали истинским сликаром свога завичаја, писцем који је са доста шарма и аутентичности описао атмосферу и амбијент родног Срема.

Дескриптиван реализам са јасно истакнутом тенденцијом: социјалном, политичком, националном или просветитељском, основни је идеал првобитне реалистичке теорије и Адамов је следио тај идеал. Он је са много љубави и са доста идеализације приказивао живот сремског сељака црпећи мотиве из предања или се одушевљавајући народним обичајима, племенитим срцем и бујном маштом својих сељака и лепотама сеоске природе. Успева да нам у својим приповеткама пружи целовиту слику живота сељаштва у свим његовим облицима и манифестацијама, али и да изрази народну душу. Све се у њима одвија на ограниченом простору: на рогљу, у колу, на клупи испред куће или на прелу, у кафани,

---

¹¹⁴ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 80 – 81.

¹¹⁵ Исто, 69 – 70.

¹¹⁶ Исто, 81.

евентуално у пољу, због чега све људске драме личе једна на другу, па се о сиромаштву мотива, које му је толико пута спочитавано од стране критичара, може говорити само у том смислу. У поређењу са делима србијанских приповедача, број мотива обрађиваних у његовим приповеткама, не само да није био мањи, већ се поуздано може тврдити да је Адамов, сликајући породичне и друштвене односе на селу, мотивски обогатио и тематски развио нашу сеоску приповетку. И поред идеализације патријархалних облика живота, његова приповедачка проза преноси врло уверљиву слику живота на селу. Ниједна страна народног живота у њој није запостављена. Све његове приче могу се поделити у две скупине: у првој би биле оне које описују живот, обичаје и веровања сељака, а у другој оне које приказују друштвено – политичку стварност сремског и војвођанског села. Приповетке првескупиненеупоредиво су бројније и разноврсније по мотивима пошто се у њима преплићу слике породичног и колективног живота. Оне приказују породични живот и домаћу атмосферу, описују устројство задруге и односе међу њеним члановима који нису увек идилични, као и појединачне судбине јунака и њихове карактере. Анализирајући и развијајући неке од тих карактера, Адамов је успео да створи читав низ занимљивих и упечатљивих ликова, од газда до сеоских слуга и сељака особењака. Међу најбројнијим Адамовљевим приповеткама су оне са љубавним мотивом. Љубавни односи у њима описани до те мере су сложени и замршени да ове приповетке понекад прерастају у мале студије љубави. Шароликости мотива доприноси и мање или више наглашена социјална или моралистичка тенденција. Сељаци су упућени једни на друге, њихов породични живот неодвојив је од колективног, па Адамову неким својим приповеткама посебну пажњу посвећује сликању задружног живота: народних обичаја (просидба, свадба, слава, преслава, сахрана, прело, моба) и разних народних веровања (у суђенице, чини и свакојака врачања и гатања, у светињу заклетве и грех кривоклетства и слично). Опис ових обичаја веома је сличан оном у Вуковим етнографским списима. Још је видљивији Вуков утицај приповеткама у којима доминирају елементи фолклорне фантастике и народног веровања у натприродне силе. Вуковска компонента у приповеткама ове скупине огледа се и у стилу, као и у позајмљивању мотива и преузимању сижеа из дела наше усмене књижевности. У основинеким од њих налазисе народна анегдота или шаљива прича која је својом садржином саображена социјално – политичким приликама пишчевог времена, док у другима препознајемо елементе народне новеле или, чак, бајке. Неки критичари су у

позајмици мотива из народне књижевности и видело присуство развијеније пишчеве инвенције, док су они објективнији у томе гледали на родњачки карактер његове прозе и пишчеву тежњу да нагласи веродостојност и животну аутентичност. Уверљивости описа доприноси и то што Адамов (истина у невеликом броју својих приповедака) приказује друштвено – политичку и социјално – економску стварност војвођанског села. Социјална нота је у њима мање изражена него код приповедача из Србије, али зато доминира национална и родољубива црта што је сасвим разумљиво кад се има у виду да су војвођански Срби, живећи поред Немаца и Мађара, већ били помало отуђени. Број мотива обрађиваних у Адамовљевој прози овим се не исцрпљује, али је и то довољно да нас увери да се Адамов, ни у овом погледу, не разликује од србијанских приповедача. Његова проза је у свим аспектима слична оној коју су писали приповедачи из Србије, па се може говорити о извесној тенденциозности у оцени његовог приповедачког рада, јер како другачије објаснити то што су критичари Адамову приговарали оно исто што су у делима других сеоских приповедача превиђали, толерисали или чак хвалили.

Програмска приповетка

У анализи Адамовљевих прозних остварења требало би свакако поћи од насловне приче његове друге збирке „На селу и прелу“¹¹⁷, не само зато што јето уводна прича, већ и зато што она представља неку врсту предговора у коме је Адамов дао својеврстан програм свог приповедачког стварања, својекњижевно „вјерују“. Тешко би се, међутим, овај кратки прозни текст могао назвати приповетком, будући да у њему нема онога што чини основу сваког епског дела – нема фабуле. Многи су то одавно уочили, па тако Војислав Ј. Илић, у свом осврту на Адамовљеву прозу, истиче да „то и није приповетка, већ у њеном облику написани увод“¹¹⁸, док Милан Савић овај прозни текст назива чланком. Чини се да би у жанровском смислу најпрецизнија одредница за ову прозу била *слика*, иначе уобичајена форма сеоске приповетке на почетку њеног развоја. Иако је у питању сасвим кратак текст, у њему се у композиционом погледу уочавају две засебне целине: у првој на Адамов, у неколико слика, приказује какве су прилике на селу у које доба године, док у другој, која представља неку врсту „трактата“, говори колико је сељаштво као тема захвалан материјал за романописце износићи своје схватање народног духа и националног у литератури. Оно што ове делове повезује у једну целину јесте пишчева неизмерна љубав према народу и свему што је народно.

У првом делу ове прозе приказује се колективни живот сељака, а не њихове појединачне судбине. Ту се као у каледоскопу смењују свеже и неусиљене слике из сеоског живота, визуелно и чулно доживљене и дескриптивно изражене. У тежњи да што изворније прикаже живот сељака и да се што више приближи селу Адамов прибегава стилу карактеристичном занародне умотворине: приповеда у народском духу настојећи да што боље погоди тај народски тон причања и да га прилагоди резонувању и схватању сељака и њиховим погледима на свет и живот. Приповедачеву тенденцију да се што присније саживи са сељацима показује и приповедање у првом лицу. Пишчево „ја“ нимало се не разликује од сељаковог „ја“. Љубав према сељацима и њиховом начину живота испољава се и у непосредности казивања што се показује већ на почетку, у опису сеоске стварности у јесен:

---

¹¹⁷ Паја Марковић Адамов, „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 7 – 15.

¹¹⁸ Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло* V, 1, 1903, 52.

„Е, тако вам ми на селу.

Порадимо летину, зберемо зрно, оберемо винограде и кукурузе, побијемо,богме, и свиње. Затушкамо даре на роговима и крововима. Излепимо пећке. Па хлеба доста, да пресмачеш; меса доста, да се омастиш; вина доста, да се залијеш; пећка топла, да...

Не замерите“.

Директно обраћање читаоцима на крају описа(што је и иначе Адамовљев приповедачки манир)има за циљ да казивању даинтимнији, приснији тон.

Сељака краси велика радна енергија. Од јутра до вечери, од пролећа до зиме,он вредно ради на својој њиви проналазећи у раду смисао живота.За њега нема предаха, нити дембелисања. Тек кад скине летину и кад су му амбари пуни, можеда одахне и да се препусти задовољствима. Колико је сељак ненавикнут на одмор, сведочи пишчева опаска:

„Кад сељанин нема посла, да капа над њим знојем од ране зоре до мркле ноћи, дуго му време“.

Упоређујући затим живот варошана са сељаковим, приповедач вели:

„Мудри варошани уживају, што је дуже... лети дан, зими ноћ. Тек уживају!“

За разлику одњих, сељацине знају како да се забаве и прекрате дугу зимску ноћ. Живећи далеко од градске вреве и буке, од цивилизације и њених тековина, они љубоморно чувају свој мир који би и само читање новина нарушило. Адамов, међутим,има разумевање за сељакову заосталост и непросвећеност јерзна да суони последица тешких услова живота у којима је наш сељак вековима живео, па ће и неки критичнији тон у том смислу изостати. Он ће се само безазлено подсмехнути сељаковој неначитаности и необавештености, а његов исказ обележиће благи хумор:

„То двоје троје новине, што се забуне на село, почине каткад већи дар – мар, него све иначе сплетке, што их плету на бунару водоноше, или у крчми, пред црквом и општином оци отаџбине. Џаба их! Дај бар увече мира! Нећу да ме се бар у одморне часове тиче тај велики, тај бурни свет, што ми и онако доста преко дана даје толико посла, да морам да мислим, шта ћу рећи, где ћу сести, како ћу кога погледати, кад ћу говорити, кад ћутати?“

Сељацисеклоне свега што би моглода им помутити мир и спокој а њихов животодвија сеустаљеном колотечином.И док они живесвојим једноставним и монотоним животом, свет јевећ измислио железницу и много штошта друго и напредује незадрживом брзином:

„...Док си оком тренуо, а ти се нашао, преко високих гора, преко дубоких мора, преко широких поља; прекопали и земље и цареве градове; хватају се небу под облаке; пустили муњу у жицу, па, док си помислио што, већ зна и чује онај на другом крају света; пишу у новине, и што мислиш, и што не мислиш и што ти ни на ум није пало...“.

Слику села у јесен замениће идилична слика зимског пејзажа:

„Напољу мећава завејава, олујина час заурлава као гладни вук, час фијуче, као да нам под прозором мацарски Цигани ударају у егеде. А, што рекао неко, *снег коло уситнио око ветра свирца свога*“.

Као контраст хладном зимском амбијенту јавља се (истина, фрагментаран) описприсне атмосфере која влада у сељаковом дому:

„На столу диван венац пуних чаша, у средини бокал. У чашама и у бокалима руменика вино... као рубин.

Око стола венац добре браће.

Добра браћа, добра воља. Срце пуно. Топла пећ... А из срца се песма отисла, па се ори: Многаја... многаја... и премногаја лета...“.

Слику безбрижног живота сељака током зиме употпуњује опис штимунга на женском прелу које весела братија посећује. Атмосферу обележавају жагор, цика, смех и песма.

У причи и разговору, у песми и весељу, пролази им дуга зима и они спремно дочекују следеће годишње доба и почетак пољских радова. Топли пролећни и летњи дани испуњени су тешким и напорним радом на њиви, па су и слике села у ова два годишња доба дате у свега неколико реченица. Приповедачева упадица: „Еј, то су слатки дани на селу!“ (која долази иза ових описа) треба да појача утисак о лепоти и предностима таквог начина живота.

Пошто нам је приказао сеоску стварност у сва четири годишња доба идочарао живот на селу, Адамов сеу наставку, без икаквог прелаза, бави темом народа, односно сељаштва. И док је у првом делу село доживљено из сеоске перспективе и виђено очима сељака, у другомонтоном ученог човека, писца – интелектуалца, расправља тзв. народна питања, а његовиставови у вези са тим биће предмет најжешће критике Скерлића и других критичара. Тај други део почиње констатацијом да је наш народ „увређен, па му је тешко“, чиме сејош једномпоказује пишчева нескривена љубав преманароду и сељаку. Уз опаску да „дух у њему није умро“ Адамов устаје против оних критичара који тврде да наш сеоски

живот није у стању да пружи грађу за већу приповетку или роман. Проблем је, каже он, у томе што се још није родио јунак „који ће да проникне у дубину душе народне“, нити онај „који ће умети одљуснути кору туђинских слојева, што се таложи у правом или народном карактеру“. Да би појаснио своју мисао, Адамов вели:

„А тврдити да живот народни није толико развијен, да чијем великом уму даде доста хране, то значи тврдити, да народ наш није дорастао у пуној мери за просвету. Токорсе, друштвеност је у народу заостала иза нас!...“.

Онима који мисле другачије од њега, он ће у заносу довикнути:

„Ми смо заостали иза народа. А истрчали смо из његова кола, па купимо мрвице туђинске, па им се дивимо, а превиђамо бисер и алеме своје рођене. Одбили смо се од колевке своје и свога коританцета, где смо се одљуљали, па поскакујемо за туђим кочијама, као да нам љуљке те нису одљуљале већ толико узора; а баш највећи узор нам је сам наш народ“.

Да је његово приповедачко опредељење у складу са прокламованим, показује и пишчева опаска:

„Ја радије роним у врело радости и жалости, весеља и туге... српског народног живота“.

Адамов говори и ономе што добар приповедач треба да зна. Неопходно је, каже он, одвојити „што је наше, самосвојно, ... што туђе, накаламљено, ... што од једног и другог у једно сливено, те препорођено у духу народном“. Подвлачи да ће онај ко у тај укрштај проникне и ко тако прикаже народни живот бити мајстор српске приповетке. Његов став опотреби одабирања „накалемљеног“ од „самосвојног“, и то „у име неког апстрактног, магловитог, несхватљивог идеала *народног карактера*“¹¹⁹ наишао је на оштру критику Скерлића који се пита према чему би Адамов вршио то одабирање и на основу чега бимогао „одљуснути“ српско од несрпскога, шта за њега значи тај чисти народни карактер и да ли га он види у етничким особинама расе. Позивајући сена мишљење стручњака: етнографа, етно – психолога и антрополога, Скерлић му опонира ставом да су и најчистије расе мелези толико пута укрштани, те да народе треба примати онакве какви јесу, као плодове вековног укрштања и међусобног утицаја, пошто сецео њихов развитак састоји баш у том „накелемљивању“.

---

¹¹⁹ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1911, 66.

Што је ближе свршетку, Адамов сесве више заноси постајући ватрени бранилац народни. У духу народном он види највећу залогу будућности, отуда и његово непоколебљиво уверење:

„Биће то народ једном силан и *снагом*, као што је и био, и као што је *духом* силан био, па и остао. Дух ће га његов спасти“¹²⁰.

Врлине нашег народа, каже Адамов, много су веће него његове мане, па, иако је можда мало посрнуо, није још пао захваљујући баш свом духу. Забринут због духовног клонућа свог народа, писац ће, без звучних фраза и лицемерног пренемагања, поручити омладини:

„Приљубимо се њему (народу), у њему је наш спас!“

Његов апел делује утолико уверљивије што из њега проговара „одушевљени пријатељ народни“¹²¹.

У својој опијености народним духом наш писац ће ускликнути:

„Причестимо се духом његовим, духом дива душевног, који је толико векова окован био, да се једва духом жив осећао“¹²².

Његова екскламација изазваће Скерлићеву оштру реакцију. За Скерлића је потпуно неприхватљива та „русовљевска и романтичарска дивинизација простога народа, оно ограничено клањање мужичком кожиху“, и то образлаже на следећи начин:

„Див душевни, огрезао у беди и незнању, далеко је од тога да буде наш вођа. Маса народа треба да иде за мисаоном елитом човечанства, да се материјално и умно издигне на висине пуног људског живота, и оно што истинска демократија тражи, јесте дизање оних што су доле, а не свлачење оних што су горе“¹²³.

С друге стране, Скерлићу неке Адамовљеве мисли о народу делују веома разумно и прихватљиво попут ове:

„Непријатељ му је, ко само песме чује, а за јаде не хаје. Непријатељ му, ко само кука над њим као над самртником“.

Скерлић налази да је Адамов много ближи истини када, уместо „демагошке тираде“, апелујући на морално развијене синове и оне који су свесни своје дужности према народу, поручује:

---

¹²⁰ Паја Марковић Адамов, „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 13.

¹²¹ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 18, 275.

¹²² Паја Марковић Адамов, „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 13.

¹²³ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Српска књижевна задруга, Београд, 1911, 67.

„Он је вас својим знојем отхранио. Примите ви сад њега на своје руке. Проучите га својски, па га поучите својски!“

И Савић, који се иначе одушевљава Адамовљевим идејама, исказује своје неслагање тамо где овај „тражи да се сви вратимо у село“ (мада није јасно где то Адамов у овом тексту тражи да се сви вратимо на село) и полемише са њим. Износећи о томе свој став, он ће рећи:

„Шта би онда од нас, од васцелог народа српског, постало – чисто се грозимо, домислити ту мисао до краја, сад у доба опште међународне утакмице, у љутој, безобзирној борби за опстанак! Зар би нас туђин оставио мирно у нашој сеоској идили, овде, у сред Европе, кад не да мира ни народима у Африци?!“ Ако се не мислимо оружати просветом и снагом, са свима средствима модернога живота, *новога оружја*, проћи ћемо као староседеоци Северне Америке, а млађи нараштај напредних народа читаће у своје време приче и песме о последњем Србину, као што сад чита о последњем Мохиканцу...“¹²⁴. Није потребно посебно истицати колико ове Савићеве речи делују пророчански данашњем читаоцу.

У полемику се укључио и Војислав Ј. Илић – Млађи. Супротстављајући се отворено Скерлићевој оцени, он наводи како Скерлић намерно буквално схвата другу половину реченице и упушта се у излишно, унапред срачунато побијање нечега што Адамов није ни тврдио, „а све у намери, да, бар на тај софистички начин, докаже нетачност Адамовљевога, а оправданост свог мишљења“¹²⁵. По Скерлићевом мишљењу књижевници не треба да буду „запојени“ духом свога народа, а литература не треба да има национално обележје пошто је народ „само једна незнаљка, бедна гомила“¹²⁶. Истина, овакво мишљење није јасно декларисано, већ проистиче из онога што замера Адамову. Коментаришући Скерлићеву оцену (мада о народу као вођи код Адамова нема ни помена) Војислав Ј. Илић – Млађи подвлачи:

„Потребно је, да та *мисаона елита*, пре но што поведе народ, пажљиво ослушне откуцаје срца његова, да се уживи у његове особине, његов дух и његове потребе“¹²⁷.

---

¹²⁴ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 18, 276.

¹²⁵ Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 49.

¹²⁶ Даница Вујков, „Приповедач Павле Марковић Адамов (1855 – 1907)“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 12.

¹²⁷ Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 49.

Глорификација народног духа обележиће и сам крај ове прозе. Српски народ је током историје често ратовао за туђинце показујући снагу своје мишице и „заклањајући својим грудима, својим животом њихов живот“, истиче Адамов и наглашава:

„Али се не плашише ни мишице му, колико, ево, презају од духа његова...“.

Даница Вујков ће, коментаришући три тачке на крају реченице, изрећи једну велику истину, а она гласи:

„Адамов нама оставља да допишемо ову његову незавршену реченицу, а њу нажалост дописује сама стварност коју живимо. Јер, туђинци, збиља *презају* од духовне снаге утемељене у традицији, и српски народ и данас страда...“¹²⁸.

Као прави песник слоге и љубави, Адамов ће своју кратку прозу завршити апелом за јединством и позивом да се сви скупе на једно село и да у слози и љубави опереду „златну жицу српске будућности“.

---

¹²⁸ Даница Вујков, „Приповедач Павле Марковић Адамов (1855 – 1907)“ у: „Изабрane приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 23.

Приповетке у којима се слика живот у породичним задругама

Породичне идиле

Задруга је једна од основних тема сеоске реалистичке приповетке, па и Адамов у неким својим причама слика живот уњимавеличајући и идеализијући такав облик живота. У старом он је видео душевност, поштење, снагу, љубав, идилу свакодневног трајања, поезију среће и задовољства. Интимно везан за тај свет он ће о њему писати са љубављу, али и са извесним страхом од новог, а ново је долазило са интелектуалцима и пороцима које доноси звекет новца и стицање капитала, са појединцима који би да започну неки нови живот у име еманципације, због чега је у приповеткама са овом темом неретко присутна моралистичка тенденција. У патријархалној задрузиу којој влада ред, разумевање, солидарност, узајамна породична љубав и поштовање старијих, Адамов је гледао заштитника здравог заједничког живота. Сасвим је извесно да се у таквом начину доживљавања и приказивања породичних задруга очитује утицај Светозара Марковића. Ову констатацију не умањује ни чињеница да је сам Адамов био привржен патријархату и традиционалном начину живљења. Он се, попут Лазаревића, више задржава на породичној страни задружне заједнице, на њеној домаћој атмосферине тежећи да обухвати њеносоцијално значење као што је то у својим приповеткама чинио Јанко Веселиновић. Адамов се, међутим, не задовољава да буде само сликар патријархалних заједница, већ, у Марковићевом духу, преузима улогу њених апологета. (Познато је да се Светозар Марковић свесрдно залагао за очување сеоских породичних задруга јер је у њима видео спас од пропадања породице и села.)

Афирмација живота у окриљу патријархалне породице, више него у другим, присутна је у Адамовљевим приповеткама „Стара икона“ и „Божих“. Сем основног мотива, ове приповетке повезује исти поднаслов – „Слике и успомене“, који недвосмислено казује да је реч о превазиђеним облицима живота, али и објашњава наглашену сентименталност и видну идеализацију у њима присутну.

Хвалоспев патријархату и старовременском животу у причи „Стара икона“¹²⁹ исказан је кроз нараторово сећање на детињство и породичну идилу. Породица је ту приказана као

¹²⁹ Аз, „Стара икона“, *Јавор* XII, 1885, 5, 137 – 143.

складна заједница у којој влада ред, поштовање и хармонија, па је инараторово сећање на њу обележено извесним лиризмом и носталгијом. Посебно место упородици припада мајци која, упркос подређеном положају у друштву, има пресудну улогу у очувању породичног мира, због чега се њен лик уздиже до неслућених висина.

Сам почетак приповетке помало је загонетан:

„И данас виси на свом старом месту, а виси тамо, откако памтим и себе и њу; а висила је и пре тога бар још неколико пута толико, колико је ја памтим“.

Приповедач нас, међутим, неће дуго држати у неизвесности, па ћемо већ из наредне реченице сазнати да је реч о старој икони коју је зуб времена толико оштетио да се из трагова сликарске кичице једва назире „благ и лик матере божије“. Икона заузима централно место у нараторовом сећању и има вредност светиње у поколењима његове породице. Привезана свиленом траком за ексер на зиду одувек је стајала на истом месту – над колевком и над дечијим креветом, као неми сведок свих важних догађаја у породици о чему ће наратор поетично рећи:

„Под њом смо ми деца угледали први пут светлост овога света. Под њом смо просневали прве снеге свога живота, оне шарене снеге детињства. Под њом смо, на широком дечјем кревету, провађали са старом мајком јесење и зимње вечери“.

Успелије лирске акцент наћи ћемо и у другим Адамовљевим приповеткама пошто је то особеност његовог приповедачког поступка.

Наратор нам потом износи нека своја сећања на детињство која се везују за ову икону. После санкања и клизања, уморна, промрзла, али и радосна, деца се враћају кући где их дочекује достојанствени и строги отац:

„Отац стоји на врати; облаци му се мутни навукли на лице; руке држи одостраг. Познавасмо га врло добро у таквом положају; знадосмо, да иза тих облака и иза леђа наједаред загрме каткад громови, те стану пуцати по нашим чакширама“.

Хумор, и то онај безазлени, који на моменте заискри из неке пишчеве опсервације, такође је одлика Адамовљевог стила. Овакво сликање излива очевог гнева показује да се писац у потпуности солидарисао са дисциплином која влада у патријархалној задрузи. Власт старешине за њега јасним прихватљива јер се заснива на љубави која потиче од крвног сродства.

Од строгог оца и евентуалне казне децу спасава мајка. Она је оличење благости и нежности и као таква сушта супротност оцу. Пошто их уведе у топлу собу, мајка свлачи са њих мокро одело, греје у својим рукама њихове промрзле ручице и грди их притом, али не онако како би то учинио отац. О њеном посредовању и помирителској улози приповедач вели:

„Док отац дође до нас, мати је и њега већ утишала, разгонила му с лица муњевите облаке благим речима, као што звуци звона разбију мутне планинске облаке, па на њих падне тек плаха благодетна киша“.

Овај лирски обојен исказ најбоље говори са колико је љубави и нежности Адамов градио лик мајке.

Наредна слика приказује идилу патријархалне породице у којој свако зна своје место и има своје обавезе.

Сећање на детињство у приповедачу изазива неописиву раздраганост. Упадицом: „Еј, блажене вечери!“ наратор нас уводи у опис атмосфере у дугим зимским вечерима којивеома подсећа на онај у Шантићевој песми „Претпразничко вече“, само што кључну улогу у обликовању те и такве атмосфере нема сусед, него мајка која својом опојном причом развија необуздану дечију фантазију и јача њихов родољубиви дух. Она им, до дубоко у ноћ, прича древне (библијске и хришћанске) приче и казује наизуст народне песме о Марку Краљевићу који оре друмове и тера цара до дуvara дајући често тим причама сопствену интерпретацију. Тај свет чудесних слика и ненадмашних јунака који пролазе кроз велика искушења садржан у мајчином казивању извориште је највећих узбуђења за децу. Она помно прате заносне приче и песмедок не клону мајци у крило. Њихов безбрижан дечији сан није ништа друго до одраз душевног озарења и радости, одсјај интензивног доживљавања онога што им прича и песма нуди, о чему наратор, дајући свом исказу лирску боју, вели:

„Понда спавамо и сневамо. Над нама бди света и стара икона; а високо изнад иконе, и још више – чак изнад куће наше, и још више – изнад крста на црквеном торњу високо – високо бди вазда будно око невидимога, који све види... Блажени снови!...“.

Лик мајке обогаћен је још једном, религиозном димензијом. „Многа је успомена породична спојена с том старом иконом“, рећи ће наратор отпочињући приповедање о посебној, готово духовној, вези која се успоставља између мајке и иконе. Кад би које дете

лежало у постељи, она би брижна клечала крај кревета и погледа упртог у икону склапала руке на молитву шапућући побожно речи вере, љубави и наде или би икону стављала под болесников јастукда му буде ближе у помоћи. Пред њом се молила Богу задушну, „старе мајке“ кад је ова лежала на самрти. То што је икона „задрхтала“, за њу је био поуздан знак да ће болесница умрети.

Мајчино осећање побожности још више се развило када је почела испраћати децу у свет. Њену унутрашњу драму и преживљавања у тим тренуцима приповедач не описује, већ исказује на посебан начин:

„А кад је срцу бивало онајтеже, стала је пред стару икону и молила се за оне, који су далеко од ње а непрестано у срцу њеном“.

Вера да ће јој молитва бити услишена није је напуштала све до једног трагичног догађаја. Испратила је најстаријег сина на пут, а онда отишла у собу да пред ликом Богородице, „препоручи топлим молитвама свог драгог путника заштити“. Али, кад је подигла очи ка икони, ње тамо није било. Свилена трака о којој је толике године висила раскинула се и икона је пала на земљу.

„Сутрадан је допаде кобан глас да јој се јуче испраћени мили путник више вратити неће“.

Приповедање се ту прекида, баш у тренутку кад би требало описати драму породице због губитка сина и брата. Изостао је и опис сахране. Опроштај од страдалог исказан је једном једином реченицом:

„А последње збогом рекосмо њему сви на ивици између живота и вечности, кад над њиме нагрнуше унку сирове земље, да под њом вечно почива...“.

Драма која се збива у људским срцима скоро да је невидљива – видљив је само њен спољашњи ефекат, и то је оно што је критика посебно замерала Адамову не схватајући да је то одлика његовог стила.

Наратор нам потом, у некој врсти епилога, казује да је мајку отада често виђао како седи оборене главе док јој се сузе круне низ лице. Њене сузе израз су немоћи и беспомоћности, али и дубоког разочарења што јој молитве нису услишене. То потврђује и опаска да мајканикад више није упрла поглед у икону, иако је она била новом и јачом траком привезена.

Приповетку Адамов завршава речима: „Мајко, разумем те!“ и тим непосредним обраћањем на најбољи начин исказује своју приврженост мајци и ганутост њеним душевним патњама. Не можемо се отети утиску да је ова лирски обојена прича аутобиографског карактера и да је Адамов у њој описао патњу и бол своје мајке због губитка најстаријег сина Пере. Тон интимне исповести даје јој и приповедање у првом лицу једине.

Да је Адамову патријархалним формама живота видео магичну формулу среће и благостања, показује и приповетка „**Божих**“¹³⁰ у којој се, у духу наслова, описује радост прославе једног од највећих хришћанских празника. Опис амбијента и топле породичне атмосфере требало је да буде само оквир у који ће писац сместити радњу, односно причу о злехудој судбини човека који се одао пороцима и занемарио породицу. Али, у приповеци је толико простора дато толико пажње посвећено приказивању народних обичаја и веровања (у вези са обележавањем овог празника), па изгледа као да је Адамову то било главно, а догађаји и личности и све остало да је само зарад тога да се могу по реду испричати обичаји са којима нас писац жели упознати. Адамов очито није успео да фолклорни материјал подреди литерарним законитостима и да га асимиларно као пластични детаљ унесе у приповетку. Стога, вишенего литерарну, причаима етнографску вредност, те се може сматрати неком врстом *етнографске приповетке*. Она је добар пример негативног утицаја Вукове фолклорне школе која поједине сеоске приповедаче претвара у марљиве пописиваче фолклорних реквизита. У нараторовом дому осећа се празнична атмосфера:

„Под иконом горука кандило. Слабачка му светлост у полу осветлила собу, а трепери по икони, мислиш, лице је светитеља мученика оживело, да се и он порадује рођењу онога, који је страдао не за себе већ за нас, а за кога је он на мукама своју душу испустио“.

Наведени опис показује да Адамов уме, не само да уочи детаљ, већ и да га импресивније осветли и оживи. Али, онда, вероватно у жељи да појача експресивност свог исказа, прибегава екскламацијама:

„Како је свечано у тој соби! Како тишина! Какво блаженство! Као да се ту никад није уздахнуло од бриге и невоље!

Та јутрос је освануо Божић!“

---

¹³⁰ Павле Марковић Адамов, „Божих“ у: „Дух времена сад је так!“; Alfagraf, Нови Сад, 2007, 143 – 152.

Оваквим упадицама и коментарима Адамов не само да не постиже очекивани ефекат већи умањује пређашњи утисак а својим бројним критичарима даје аргумент да као једну од основних мана његовог приповедачког поступка истакну одсуство дескрипције.

Наредне слике приказују кућну атмосферу коју краси пуноћа живота и унутрашње задовољство. Божићу се, разумљиво, највише радују деца. И док она са нестрпљењем и узбуђењем ишчекују празник, мајка као добри дух бди над домаћим огњиштем. Припремајући им поклоне, она осећа неизмерно задовољство што ће своје малишане обрадовати новим рубљем и оделом за Божић. Попут Лазаревића, Адамов лик мајке гради са много љубави и нежности. Мајка седоживљава као израз апсолутне среће, те ће њен улазак у собу приповедач овако описати:

„Јача светлост расу се по соби.

Мислиш више неко биће уђе унутра.

Мати уђе“.

Отац се, према већ утврђеној матрици, приказује као строги патријархални старешина, па деца, полазећи на литургију, још на вратима држе шаке у приправности како би га пољубила у руку. (Удругом делу приповетке он се показује као предусретљиви домаћин који се стара да се божићни обичаји до краја испоштују.)

Дечија радост је утолико већа што је Божић „дошао на белом коњу“. И док се унутра шири пријатна јара од топле пећи, напољу влада велика хладноћа. Снег је већ покрио кровове, грање и земљу, а прозоре украсио најнеобичнијим шарама. Идилични зимски амбијент наратор ће дочарати оригиналним поређењима:

„Из уста и на нос куља густа пара као на сиротињски оцак. Под ногама шкрипи као захрђана брава“.

Адамов сеу том погледу разликује од већине сеоских приповедача који епитете и поређања најчешће узимају из народних умотворина, те се она понављају из приповетке у приповетку.

Слику домаћег амбијента допуњује опис атмосфере у цркви у којој се такође осећа празнично расположење. Црква је, од раног јутра, пуна махом старијег света. У врх иконостаса, пред иконом Христовог распећа, гори кандило, горе и свеће с обе стране иконе, као и оне у полијелеју. „И тамјан с исмирном миром мирише“, а сви, и старо и младо, и мушко и женско, из гласа поју: „Рождество твоје, Христе Боже наш!...“ и, пошто

отпоју „и последњи амин“, наступи честитање уобичајеним поздравом: „Христос се роди!... Ваистину се роди!“

Божихне обичаје, који је у једној таквој задружној кући поштују, Адамовће описати до најситнијих детаљане изостављајућини оно што ће се уочи Божића наћи на трпези (посни пасуљ, куване шљиве, резанци са орасима), као ни оне везане за Бадње вече. Рано ујутруна Божић деца обучена од шубаре до чизмица у ново рухо одлазе у цркву. Полазак на литургију донео је и једно изненађење. Слуга је пред вратима њиховог дома нашаонекаквог бедника који је скупљен дрхтао. Да је придошлицу снашла велика невоља, сведочи његов изглед:

„Сав издрпан. Нит му знаш џепова, ни рупица за дугмета, ни колена ни лаката. На ногама подеране цокуле, шешир стиснуо под пазово. Коса му разбарушена. На бркове се ухватиле леденице па висе као са стреје. Брада му кратка, али не подсечена, него необријана па стрши као шилом позадевана. Тако је љуто цвокотао зубима, да ни наш браца Јефта није умео боље добовати. А што је хтео да каже, нисмо га могли разумети; тек смо чули само, да је нешто прогунђао...“.

Обичаји налажу да нико на тај свети дан не сме остати ван куће, па отац широм отвара врата свог домасиромаху узимајући га за положајника, арадоснадомаћица невољника посипажитом јер кажу „да је срећа то у кући, кад се намери у њу путник за полагајника“. Затим се, као на филмској траци, ређају слике којеописују божићни ручак и обичаје: најпре се уноси печеница и пали велика свећа, домаћин узима колач са тањиру и сви устају и певају божићне песме са обавезним припевом: „Рождество твоје, Христe боже наш!“ Приказује сеи обред резања божићног колача. И онда: „сви, што год нас беше у кући, приступисмо редом, те сркнемо из сваке четвртине, исто тако у накрст у име оца и сина и св. духа амин, и ижљубисмо се“ – казује наратор.Најпосле, домаћин узима чашу и напија је „у славу бога и Божића“ и „за срећу свакоме у дому и ван дома“.

У божићне обичаје спада и ломљење чеснице, па ће и о томе приповедач нешто рећи. Она се ломи на неколико делова који се намењују: „дому, путнику, домаћину, положенику, свима редом у кући“. Деца са нестрпљењем и радосним ишчекивањемразвијају листић по листић надајући се да ће сребрни новчић пронаћи баш у свом делу чеснице јер ће, према народном веровању, онај који га нађе бити срећан целе године. Весео узвик полагајника: „Ево га!“ растужио их је, али само на тренутак. Пређашње расположење им се

повратило кад су видела како се он том новчићу обрадовао као мало дете. Честитајући му, домаћин на њега излива свој благослов:

„Е, положениче, сретно ти да бог да! Ако си с несреће амо дошао, срећа нек те одведе!“
У другом делу приповетке највише простор апосвећује се изненадном посетиоцу и његовом страдалништву у чијој основи је прича о блудном сину који се након покајања враћа на прави пут. Казивање о томе Адамов отпочиње тобожњом запитаношћу:

„Боже коли је тај човек? Шта је богу скривио, да овај благи дан тако дочека, дан кога све, што бога хвали, жели код куће да прослави?“

Тако нам се већ на почетку сугерише да је незнанац страдалник и тежак грешник. Није случајно што се све дешава на Божић јер је то породични празник. У свести нашег народа Божић има много дубље значење, а то потврђују и пишчеве речи:

„Данас је велики данак општег измирења. Бог посла сина својега јединороднога, да измири свет собом, да га својим јединцем искупи и изведе на прави пут“.

Религиозне рефлексije су веома честе у Адамовљевим приповеткама, па се и долазак сиромаша доживљава као својеврсно искушавање:

„... Сетим се, како су у време наших праотаца тамо по светој земљи, у колевци бога мученика, ходали анђели у свакојаким појавама, те кушали побожност правоверних божијих синова. Тако је прадед Аврам угостио три анђела. Тако је млади Товија обишао свет, а пратио га је анђеоло као друг. Сетих се љубе богатога Гавана. Можда сам још помислио, да је наш полаженик – “

Према госту укућани се односе са дужним поштовањем и уважавањем: омогућили су му да се окрепи сном, позивају га на богату трпезу, заједно са њим ломе чесницу. Низ сиромашово лице се, док пева божићне песме, сливају сузе и тај моменат може се означити као тренутак његовог освешћивања и почетак моралног преображаја. Он почиње да схвата да је био срећан док се није одао пороцима и одвојио од породице, али није умео да цени оно што је имао. За себе ће, отпочињући своју исповест, рећи да је несретник, „и то несретник ни по богу ни по људима већ по својој лудој памети“ и наставити да ламентира над својим пређашњим животом:

„Све... све ми је бог дао, да будем сретан. И ја не бејех сретан. Јер не видех срећу у поштену раду и мирном породичном животу, него је тражим у коцкању. Пропао сам... пропао до голе душе. Жена моја догод могла, живела је са мном: радила, и од својих ме

руку зарањивала. Али страст... пиће преузе мах. Ја је почех и злостављати, њу мог анђела. Најпосле по неколико дана и ноћи нисам одлазио кући. И њој дође душа у подгрлац. Остави ме. Оде својим родитељима. А ја – у свет. Ево јутрос доспех амо као последњи олош из света. Овде нађох своју срећу. Сад знам, шта је то сретна породица. Хвала домаћине!“

Претерано моралисање Адамова је гурнуло у мелодраму, па његов јунак своју исповест завршава грцајући и гушећи се у сузама. Увиђање грешке и искрено кајањедонелому је, не само олакшање, већи радост. Његов преображај је потпун, и физички и духовни. Иако је и даље био „подеран и забатаљен у оделу“, дошао је некако светлији у лицу, слободнији, самосталнији, пун самопоуздања. У сиромасној намери да се врати на прави путима и извесне симболике јер он каже:

„Овај талир, што га добих овде у чесници, сав ми је капитал мој; с њиме ћу да отпочнем наново мој златни занат. Али осим њега уложићу још већи капитал, што га стекох овде – љубав и мир у породици“.

Моралиста у Адамову био је јачи од реалисте. Он се не задовољава моралом који сам собом произлази из онога што прича, него га сам на крају изводи, радује се победи добра и ликује због тога.

Сиромасно усхићење и духовно озарење на крају причедолази од молитве која има дејство катарзе на шта указује и сам приповедач кад каже:

„Очи ти се приковале на велику икону богомајке, што држаше на десници малог Христа. Гледао сам тамо, и занео се био свом мишљу, свим срцем и свом душом. Амени се чинило, да нас је ручица малог Христа све благосиљала“.

Утисак је да се Адамов овде угледа на Лазаревића који готово истим речима описује благотворно дејство Маричине молитве у приповеци „Први пут с оцем на јутрење“.

Пишчева намера да на примеру овог сиромаса покаже како пролази онај ко се ода пороцима и напусти породицу, више је него очигледна, па је и порука јасна: Само породица може да заштити појединца од свакојаким странпутица и да му обезбеди миран и сигуран живот. И сам Светозар Марковић је истицао да се за бескућништвоније знало док су постојале патријархалне задруге. Глорификаторски тон у приповеци, пак, последица је пишчеве емоционалне ангажованости, као и спонтаног оживљавања успомена везаних за

прославу Божића у сопственом родитељском дому. На то указује носталгични уздах на крају приче:

„То беше сретан божић. Од оно доба никада се више онако не састадохмо... А никада... никада се нећемо ни састати“.

Приповетке са мотивом породичног раскола

Поред приповедака у којима доминира мотив породичне слоге и у којима се све одвија по оној народној: „Где је слога, ту је и божји благослов“, Адамов је написао и неколико мотива породичне неслоге, најчешћег узрока пропаст патријархалних задруга. У њима се обично говори о нетрпељивости међу члановима породице која прераста у отворени сукоб и узрокује деобу, што за последицу има њихово материјално и морално посрнуће, па је то прилика да Адамов још једном укаже на предности патријархалних форми живота. Стога глорификаторски тонни моралисање у њима неће изостати.

Једна од таквих је приповетка „**Отац и син**“ (у поднаслову „Приповетка из народа“) ¹³¹ која за тему има породично расуло изазвано неслагањем оца и сина. Сукоб је узрокован одбијањем сина да се, према важећем патријархалном обичају, ожени девојком коју му је отац изабрао и непрестано подстицан од стране врачаре. У последњем тренутку и после бројних перипетија они успевају да превазиђу сукоб и син тако избегне материјалну пропаст. То је сиже ове нешто обимније приче у којој до изражаја долази пишчева неспретност и невештина у компоновању дужих приповедака. Адамов се напросто не сналази у обради обимније грађе. Изнесено је све сирово и без икаквих уметничких амбиција да се животна грађа вешто стилизује и складно компоује. Њему више одговара кратка форма што потврђује композиција ове приче. Она је разбијена, фрагментарна, састављена од низа слика, сцена, епизода. То, међутим, нису целовите слике, већ детаљи који се спонтано уклапају у текст приче. Приповетка има прстенасту композиција, отвара се и затвара истом сликом. Прво поглавље пружа увид у садашњост, а затим се у средишњим поглављима, путем ретроспекције, реконструишу догађаји из прошлости да би нас приповедач у последњем (23) одељку поново вратио у садашњост и слици с почетка.

Прича почиње казивањем о знатно већем свету који се окупио пред једном лепом кућом одмах до општинске. Разлог његовог окупљања открива друга слика из које сазнајемо да се на лицитацију ставља кућа мајстор – Пере ћурчије, сина богатог газда – Вилипа, кога су сви у селу звали спахијом. Приповедач нас успут обавештава да газда – Вилип, осим Пере, има и кћер (удату за газда – Милошевог каплар – Гају) изражавајући спремност да нам исприча како је и због чега мајстор – Пера доспео у ову незавидну ситуацију.

---

¹³¹ Павле Марковић Адамов, „Отац и син“ у: „Дух времена сад је тако!“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 159 – 175.

„Заслепљен господством тадашње господе“, газда – Вилип јеприжељкивао да му син постане господин(а господом су се у време постојања границе, осим попа и учитеља, сматрали само официри).Али, Пера није добро учио, те јегазда – Вилип морао да се задовољи тиме да сина пошаље у варош да изучи занат уздишући тешко кад се газда – Милошев син Гаја вратио из солдачине као каплар. У причу се затим уводи лик господар – Моје, ситног трговца, коме је „пасирало“ газда – Вилипово богатство,па је желео да своју кћер Марију уда за Перу. Већ из начина на који га представља,видимо да овај „погоспођени сељак“ уопште није симпатичан Адамову:

„Био то човек, који се не поносио од кожиха ... А много пута би рекао: Ја сам ти баш осуђен на вечиту робију. Чим устанем, кога видим? Опанак! Па тако до мрака. Те ме прође ево шњим и цео век“.

Ни газда – Милошев син каплар – Гаја, однорођени сељак, није симпатичан Адамову. Он је кицошки обучен,настоји да се гестом и изразом разликује од осталих сељака показујући своју надменост:

„Носи јанкл и ћифтински шешир, па пуши на цигару. А од како је постао писарем код лаћмана у канцеларији, непрестано пролеће поред Вилипове куће. Зна, да газда Вилип гине за господством, па хоће да му прави зазубице“.

Упркос зависти коју је осећао према каплар – Гаји, газда– Вилипу је веома импоновало кад је газда – Милош дошао да испроси његову Мацу за свог сина.У жељи да сину и кћери направио свадбу у исти дан, он отрча да од господар – Мојеиспроси његову кћер Марију за свог Перу. На овом месту, користећи се коментарима девојака, Адамов преноси мишљење колектива у коме се, поред нетрпељивости према господар – Моји, изражава завист према Марији:

„Није ми чудо – приметиће нека – што Гаја узима Мацу; ал што Пера испроси ћифтину Марију! Та голотиња вам је то, друге, ко гола пушка...

Е боже мој! Па фрајла је! – Умеша се друга. – А зар је он баш спао, да му жена што год донесе? ...

Па баш шта је и Маца? – Придодаће трећа. – Умела бих и ја парадирати к’о госпоја, кад би ми баба био спахија. Чудна ми купуса!

И’те, бога вам, цуре! Рећи ће четврта. – Успалиле сте за тим момцима, ко ајманасте. Зар не носе и њихови очеви опанак?

Е тако се по селу диванило“ – закључује полилог Адамов саображавајући свој говор говору сељака.

Одбијање сина да се повинује очевој жељи представља тренутак када радња почиње да се заплиће. Приповедање о сукобу оца и сина огољено је, лишено сваке стилске орнаментике и сведено на конкретност и динамичност народног приповедања. Отац никако не успева да приволи сина да узме господар – Мојину Марију. Његово упорно инсистирање натерало је Перу да „изађе с бојом на среду“и каже оцу да има девојку. Реч је о Даници, ћерки мајстора код кога је провео шест година учећи занат. Односи између оца и сина због тогаће се заоштрити. Сам сукоб приказан је веома површно (посебно кад се имају у виду последице које ће изазвати) исведен на очево упозорење да се „окане“ варошкиње и опаску да сам не зна наћи цуру, већ да треба да узме ону коју му он изабере. Из очеве молбе упућене сину да не дозволи да им се свет смеје, види се колико људи у селу страхују од тога шта ће свет рећи иколико зазиру од осуде средине.

И газда – Вилипову унутрашњу борбу Адамоввеома упрошћено приказује:

„Мисли се газда Вилип, шта да ради? Не иде му никако под капу, да расквари, што је уговорио с господар – Мојом. А Пера се опет не да осолити“.

Перин одлазак из села, као и његов сукоб са оцем, није најбоље мотивисан. Њему је било жао оца, али је осећао да не може бити срећан са Маријом(пошто је„замиловао“Даницу),па је почео да вене и да се суши, те се пронела вест да има жутицу иличак да пати одсуве болести. Помоћ се, као и обично у таквим ситуацијама, тражи од надрилекара, те се у причу уводи баба – Рокса, Гајина тетка и врачара од заната која је, како се касније испоставило, имала лични интерес да се отац и син не помире и на томе непрестано радила. Веровање у бајање и врачање израз је народне заосталости и непросвећености.Адамов то слика као саставни део стварности и узима као реалистички детаљуздржавајући се од коментарисања.Он о томе „озбиљно“ приповеда,па ће за баба – Роксу рећи да је, осетивши у соби необичан мирис, „разнела да Пера има неке чини, који су га опчинили“. У истом тону описује и њене методе лечења:

„Баба Рокса употребљује сву своју вештину, да га излечи, али узаман. Палила је дрвцета, што се не прима, мећала му под јастук у крпу масти, којом су били намазани паоци од суваче... и шта није радила, па све бадава“.

Писац не указује на штетност и апсурдност веровања у бајање и врачање, чак се ни не подсмева сељачкој наивности и сујеверју. Он ће, додуше, рећи да се Пера „разгоропади“ кад осети да баба баје, те ће јеистератииз куће, али се на томе неће дуже задржати. Моћ врачареу обликовању јавног мњења толика је да се свет поче клонити Пере као „шугаве овце“, што ће Перу натерати да оде из села. Перин одлазак, дакле, мотивисан је оговарањем села и одбацивањем средине, а не љубавном жељом, иако би ово друго деловало много логичније.

Мишљење колектива опет се исказује полилогом:

„Право има! – Рече једна – волела бих ти јести и саму куљу, него узети кога не водем.

Та да, слатка моја, ал баба не ће да зна више за њега!

Наћи ће он себи леба...

Нека, нека; ал баш водем, што је отишао, нег да ми наниже когод два низа дуката око врата.

Јо, а што?

Да се онај црвени ћифта једи. Тај вам и не изгледа ко човек, већ ко Јуда“.

(А господар – Моја се заиста једио, али не зато што му је кћи осрамоћена, него што му се измиче из шака лепа прилика да дође до новца, допуњује полилог наратор.)

Приповедање се ту нагло прекида. Штуро, готово телеграфски, региструју се догађаји који су се у муђувремену збили:

„Млого се што – шта променуло у селу за то време... Милитарија се укинула, каплар – Гаја постао нотарошем, па се оженио спахијином Мацом. Већ они имају деце... Господар Моја постао кнезом. А што је најглавније, обогатио се. Кажу, да је узео из сиротињске касе новаца, па учинио с господом неку смицу... И тако поста господар Моја општинским судцем... Врајла Марија још девује. Заман патека! Не заглади јој бора на лицу!... Баба Рокса не избива из газда – Вилипове куће. Остарила, једва је ноге носе. Ал још непрестано иде по кућама, те баје, намешта врат, кад коме спадне, проноси новости, сплеткари, и. т. д.“.

Приповедачаева пажња се потом усмерава на оно што представља окосницу приче – на однос оца и сина. Пера се оженио Даницом, живи у тастовој кући и бави се својим занатом. Вредно радећи, успео је да „скине“ сав дуг са куће и да је уздигне, али му никако није излазио из главе сукоб са оцем и клетва којом га је отац даривао што га не хтеде

послушати. Подстакнут од стране своје племените и саосећајне жене која је видела колико то њега мучи и колико због тога пати, Пера одлази код оца да од њега затражи опроштај. И можда би у тој својој намери и успео да посредничку улогу у његовом мирењу са оцем није имала баба – Рокса. Лик баба – Роксе писац слика са наглашеном антипатијом. Док је његова одбојност према господар – Моји и каплар – Гаји више условљена њиховим социјалним карактеристикама (припадношћу „погоспођеним сељацима“, односно однорођеној интелигенцији), овде је она узрокована моралним и људским особинама саме јунакиње која подмукло наводи људе на зло и завађа породице не презајући ни од чега. Своје гнушање према овој „рђавици“ писац открива одмах сликајући њен изглед најружнијим бојама и претварајући је у страшило. Приказује је са спољашње стране и у видљивој акцији, али и у закулисним махинацијама што њен лик чини још пластичнијим. Баба – Роксини поступци су сасвим у складу са њеном ругобном физиономијом. Она „кашљуца и жмирка очима“ док смишља како да опосли неко зло. Њена притворност кад пред Перомтобоже хвали Даницу праћена је карактеристичном реакцијом:

„Дољња отромбољена усна јој задрхта, седе длаке на младежу, што га имала изнад горње усне, чисто јој се наострешише“.

Баба – Рокса је и наметљивица, жели да све конце држи у својим рукама, па не дозвољава оцу и сину да остану насамо. Својствена јој је и превртљивост. Док Пери обећава помоћ, смишља како ће да „опадне“ снају и сина код газда – Вилипа. Њено сплеткарење је више него уверљиво:

„Била сам тамо код твог сина... Па видела сам ти и снају. Та то је нека оштроконђа! Изгледа, ко... не ћу на моја уста да кажем. Баш ти је усрећила сина, да се не каје!... Ал не ћу да ти говорим много. Доћи ће ти и сама, па ћеш видети...“.

Њене речи су биране, а њен исказ дозиран и срачунат на ефекат који жели да постигне – да утврди газда – Вилипа у мишљењу да му је син изабрао недоличну жену.

Перу ће дочекати намргођени и неприступачан отац, а њихов дијалог свешће се на две реченице: Перину усрдну молбу и газда – Вилипово грубо одбијање.

„Ово ти је сна; а ово унучад. (...) Ја сам твој син бабо, па те молим да се помиримо.

Ја немам сина... Мој је син Гаја. – Проговори ладно“.

Газда – Вилип није случајно Гају назвао својим сином. Показаће се да је баба – Рокса ткала на више разбоја, па је успела да унесе раздор и између Гаје и Пере, два школска друга која

су живели као два рођена брата док се та „сотона“ није помешала међу њих и раздвојила их. Она је непрестано подстрекавала Гају против Пере. („Гајила је у њему гадну себичност“.) Знала је да ће се, ако се отац и син измире, цела сермија делити, а она је била рада да све припадне њеном сестрићу Гаји, објашњава наратор разлоге баба – Роксине ангажованости у овом случају.

Пре него што ће описати Перину и Даничину реакцију на газда – Вилипове речи, приповедач пажњу читаоца задржава на готово натуралистичкој слици узнемирене деце:

„Малиша, што се држао матере, канда се уплашио сад од мргодастог дединог лица, па забури главу, приљубив се матери, те ће по каткад извирнути крадом и разрогаченим очима погледати газда – Вилипа. А детенце, што га Даница држала на руци, намршти се, па готово бризну у плач“.

Унутрашња преживљавања јунакатумачесе на дескриптиван начин, иако је оваква ситуација пружала ванредне могућности за психолошку анализу ликова:

„Пера стајаше као скрушен. На опоре очеве речи није умео ништа да одговори.

Даницу текну кроз срце, ал толико задржа сталност, те проговори молећи:

Пера није крив. Молим вас, опростите му“.

Казивање о животу супружника након те посете Адамов започиње опаском: „Њих двоје беху отада несретни“ као да тиме жели да поручи да нема просперитета без благослова родитеља. (То је најбоља потврда да је фабула приповетке подређена је моралистичкој тенденцији.) Даница је пребацивала себи што је у таквим околностима пошла за њега, док је Пера постао суморан и ћутљив. И опет нема непосреднијег дочаравања унутрашњег преживљавања јунака, већ се све своди на описну дескрипцију и пишчеву опаску:

„... Осећаше (Пера), да не ће наћи нигде мира. Баци се на столицу, подбочи главу на руке и сеђаше тако дуго ћутећи. Како му је тешко било!

Даница се котрљаху сузе из очију зајеца се, па не мога да проговори ни речи, већ сакри лице кецељом, те оде у кујну“.

С друге стране, баба – Рокса наставља да хушка газда – Вилипа против сина:

„Његова та... донела је само срамоту у твоју вамилију... видиш, да је цело село мрзи. Па се поред ње проневаљио и твој син. Па ваздуги божији дан лежи и лењује, а никад да узме алата у руке. Свет се отпадио од њега, па му и не да посла. Предо се оној лоћи, те не сме да писне...“.

Пера и други путпокуша да измоли опроштај од оца. Његовом доласку највише се обрадовао пас који је од радости хтео да му скочи на груди. И овде до изражаја долазинатуралистичка фактографија у опису споредних детаља:

„Пред њим чучи пас и гледа у њега нетренимице својим зеленим очима а одрезаним ушима ће покаткад замахати, као што добар коњ стриже кад путује. Чим му госа плуцне, он ће скочити па онда сести на своје место; а при том ће замахнути својим дугачким, китњастим репом, на који се нахватао чкаљ и чичак у самим клупчадма“.

Перин други сусрет са оцем обележиће кратак и натегнути дијалог:

- А што си дошао? ...
- Што ме мучиш, бабо толико? Не тражим ништа од тебе, само ми опрости.
- Љуто си ме ујео за срце... Кога си довео?
- Довео сам своју жену...
- Красна жена!
- Поштена је.
- Варошкиња!
- Пак?
- Отерај је. ...
- Ја то не могу никако учинити.
- Е онда смо свршили рачун. Ти чујеш, шта свет о њој говори, а познавао си је још из вароши, па како си мо'го тако осрамотити моје име?
- Ко сме рећи за њу штогод?
- Кад би се тебе питало.

Овакве реплике не одражавају драмску напетост, а и не доводе Перу до жељеног циља, па он ни овог пута неће успети да изглади односе са оцем.

Пера поче да очајава. Забаталио занат, занемарио кућу,стали и дугови да се нижу. Једини ослонац налази у Даници. У њој је оличена морална снага српске жене која ни у најтежим тренуцима не посустаје. Шила је и дан и ноћ како би исхранила породицу због тога изашла на зао глас и постала предмет оговарања јер се „„док нам сељаци нису осиромашили“, с подозрењем гледало на жене које су шиле, ткале и радиле сличне послове за плату. Примитивна средина њихове интриге узима „здроаво за готово“, па јесвет ускоро јавно говорио како је Даница неваљала, како је Пери нешто дала „те је попио, па сад не

може да је се отресе“, што је стигло и до Даничиних ушију. И уместо да опише њену реакцију, Адамов опет прибегава екскламацији и коментару:

„Сирота... како је болело! Било јој је, као да је гром ударио“.

Свет се на најгрубљи начин умешао у односе супружникаи замало их раставио. Пера одлучује да остане са Даницом и то због света, а не због ње саме.Још једном се показује да су поступци и понашање људи у сеоској средини условљени, готово искључиво, мишљењем околине.

Притиснут силним наметима Перасе нашао у безизлазној ситуацији:

„... Повериоци из вароши ишту своје. Царевини треба отплатити, а рикштанда се накупило тма божија. Све се то нагомилало на једаред.И тако ето“, вели приповедач,,„сад знате, што се скупио онолики свет пред оном лепом кућом одмах до општинске“.Тиме постиже двоструки ефекат: остварује већу сугестивност казивања и враћа нас слици с почетка приче.

О ситуацији у Перином дому, али и ван њега, као и обично, штуро се реферише:

„Даница оболела, па отишла у туђу кућу, да не чује кобног добошевог звука. ... Деца јој се вијају безбрижно с другом децом ... Господар Моја се свети Периној несрећи, па једва дочекао тај час. Купиће, мисли се, његову кућу. Отвориће ту бирцуз. ... Већ таре руке и радује се унапред профиту...“.

Одсуство унутрашње динамике Адамов покушава да надомести опаском:

„Још по сата... још по сата, па ће забрујати добош својим тупим гласом испод удараца општинског добошара“.

Тек у трећем покушају (као у народним приповеткама), пошто баба – Рокса коначно буде раскринкана, а њене лажи и сплетке откривене, Пера ће успети да измоли опроштај од оца. У томе ће му помоћи сестра Маца, коју наратор тек сад уводи у причу. Сазнаћемо да је она брату, видећи га у невољи, више пута слала намирнице.Она ће, пред газда – Вилипом, оптужити баба – Роксу да је све лаж што је говорила, те да је подбуњивала Гају против Пере.Окомивши се на њу, баба – Рокса неуверљиво бранила. Адамов ће живо представитиову „рђавицу“ у тренутку кад буде сатерана уза зид:

„Баба Рокса укрљештила очима, усне јој се мичу, а сва дрхће од једа и пакости“.

Не можемо се отети утиску да би до помирења оца и сина дошло и раније да газда – Вилип није био под дејством магије. То, наравно, не оправдава његово понашање, али

доказује да наш народ неограничено верује у нечастиве силе чијем деловању приписује свако зло које га сналази.

У последњој сцени Пера се, на опште изненађење присутних, појављује са газда – Вилипом који ће положити новац на сто, чиме ће мунтање бити обустављено. За разлику од господар – Моје коме се то уопште није свидело, и Гаје који је пребледео, многи одахнуше, а највеселији је био браца Јефта добошар који построји дечурлију, удари у добош весели марш и одмаршира са својим малим регрутима откуда је и дошао. Овим симпатичним детаљем (већ коришћеним у другим приповеткама) писац ће, без сумње, обогатити своје приповедање.

Епилог означава победу добра над злом:

„Свет се разиђе... Господар кнез оде намрштен кући... А газда Вилип ће први пут отићи својој снаји...“.

Приповетку Адамов завршава у стилу народног приповедача:

„Још су сви здрави и весели.

Па да бог, ни нама не било горе!“

И приповетка „**Слика из живота српског народа**“¹³² за тему има расколпородице, али овог пута због свађе браће до које долази убрзо после очеве смрти. У њој Адамов показује изванредну вештину у руковању дијалогом. Осим што је типично сељачки и војвођански, дијалог у овој приповеци јевешеструкофункционалан. Адамов га користи као веома ефикасно средство за приказивање мишљења и реаговања појединих јунака, као и саме средине, колектива. Уме, исто тако, ефектно да га искористи и у драмским ситуацијама, када јунаци преживљавају јака узбуђења, показујући се као изванредан познавалац сељачке конверзације и народне фразеологије, али и народне карактерологије.

Приповетка има четири поглавља. Први део у знаку је исцрпног описа деда – Соврине сахране, што јесамо припрема за оно о чему писац жели да нам приповеда, а то је сукоб и деобамеђу Совриним синовима (Јованом и Дамјаном) која обојицу доводи до просјачког штапа. Као и многе друге Адамовљеве приче, и ова почиње без увода, директно. Уместо увода, писац преноси разговор сељака који су дошли дана вечни починак испрате деда – Софронија, једног од последњих бранилаца породичне задруге:

- Поштен је човек био... бог да му душу опрости!

---

¹³² Паја Ј. Марковић, „Слика из живота српског народа“, *Славјански алманах*, 1879, 327 – 336.

- Он једини још у селу, што не даде синовима, да се поделе.
- Да, да. Уби нас та деоба. Та ето, тек што добисмо своје право, поделисмо се сви, гдегод који. Па осиромашисмо, пропадосмо.
- Шта вреди паметна глава и мудра реч! Тако ти је он умео, да заглади, па завије све иле миле, канда је учио бог зна какве школе.
- Адакако!... Сад још имамо мало у нашем селу од старих људи. Додуше и ми многи памтимо стара добра времена: ал тек ил не умемо, као што су радили наши стари, ил су настала друга времена.

Прекокоментараи опаскисељанаписац нам предочава став колектива опредностима живота у породичној задрузи. Пишчево мишљење, као ни језик, не разликује се од њиховог што показује његова опаска:

„Благо оном, који је тако проживео свој век, да му се за сандуком и над гробом може с мирном савешћу касти која добра!“

У наставку Адамов у неколико сликадаје опис сахране. Прва од њих приказује четири човека средњих годинакојина црним носилима носе сандук, обојадисан црвеном бојом и прекривен шареним ћилимом, за којимсе креће бројна погребна поворка. Приповедачевој пажњиништа не промиче, чак ни одећа учесника сахране:

„...На људима мрки гуњци до испод колена, око цепа ишарани белом и црвеном чојом; сиве плундре пошироке; а око листова црвени обојци омотани, машћу намазаним, кајишима, који су уједно привезани и шиљкасти опанци у неких црвени, у других намашћених као и кајиши; – сви су гологлави, као што приличи за погребом; а сваки се поштапа подугачким штапом. Жене повезане чистим повезачама; обучене у ћуркове, ма да је лето; и у њих опанци, ал преко плаветних чарапа; у рукама им шарена марама, у којој је по нека умотала какавзелен стручак босиљка, чубра или метвице...“.

Овакви и слични детаљи оптерећују приповетку, али представљају драгоцени етнографски материјал.

Пишчева тежња да не изостави ниједну појединост и да обухвати све оно што се оком може видети и ухом чути испољава се и у опису погребне поворке, која се кретала споро и лагано:

„... Напред црквени барјак и крст који ће закопати чело покојникова гроба, (...) за њима ђаци, појајући нескладно као и обично песму самртницу; за овима чираци и рипиде, што

их носе, у беле стихаре обучена деца, (...) после деце иде попа обучен у црну, белим первазом опшивену одежду; а поред њега учитељ, носећи требник у руци; најпоследње сандук; за сандуком два повисока млада човека, два покојникова сина; и онда остали пратиоци“.

Адамовљева дескрипција тече равно, праволинијски, са мноштвом детаља који се надовезују један на други као карике у ланцу. Исти манир ређања у континуитету често небитних подробности налазимо и код других сеоских приповедача, посебно оних из прве фазе, и он је у доброј мерипоследица утицаја Светозара Марковића који је „дагеротипну истинитост“ истицао као идеалан метод у сликању живота.

И у опису погребне поворке налазимо мноштво сувишних детаља. До гробља је трипут стајала (да се учини почаст покојнику и „очита молебствије“) да би, праћена мумлањем и нехармоничним поткуцавањем звона са куле, дошла до вечне кућешто је ашовима и мотикама ископаше два човека, „надајући се да ће... и њима једном ко год ту љубав учинити, ал зацело доброј напојници и даћи за покој души покојниковој“.

Иронија садржана у наведеном исказу потврђује Адамовљев смисао за хумор, али и изванредно познавање менталитета Војвођана који све што их у животу сналази примају са њима својственим миром и без посебног узбуђења.

Наредна слика описује сам укуп. У првом плану је лик сеоског свештеника. Поп – Сима се приказује као народски човек који са својим сељацима дели и добро и зло. Његов карактер слика се и преко беседе коју држи над деда – Совриним гробом. Та беседа израз је његовог богатог животног искуства и има за циљ да његовим парохијанима пренесе одређене моралне поуке:

- Ето вам, христијани, шта човеку треба! Хват земље у дубљину, хват у ширину четири даске... и ништа више. Све, што собом понесе на онај свет, од свега што је за свог века грабио или другом коме поклањао... само две скрштене руке. *Једино јест на потребу*, велинаш преблаги спаситељ, приуготовљавати се добрим делима за царство небесно и оставити за собом лепо име... и ништа више.

Поп – Сима се радо одазвао позиву покојникових синова да седне за софру и да се „прихвати за спас душе којим залагајем и гутљајем“. У својој унапред припремљеној здравици он ће нагласити да је деда – Совра то заслужио јер је „текао и радио (...) и дан и ноћ“, а за кога другог него за њих, за своје синове – Јована и Дамјана. Као што уме да

посаветује и поучи, поп – Сима зна и да утеши ожалошћене, па ће, обраћајући се Јовану, Соврином старијем сину, рећи:

- Е синко, шта ћемо? Нико као бог. Мрети се мора... један пре, други после... тек сви ћемо. А он је стар човек био, дабоме, што кажу, проживио. Па боље, што је он вас заменуо. На млађима свет остаје.

Први део приповетке завршава се шеретским обраћањем читаоцу:

„Ајд нек они наздрављају у покој душе мртвима а за здравље живима ... биће ту на послетку можда и: 'Млогаја лета'. Од нас је доста, да речемо покојнику:

- Лака ти црна земља, деда – Софроније!“

У овоме препознајемо Адамовљев непресушни оптимизам и способност да се нашали чак и кад је у питању тако озбиљна тема као што је смрт.

Почетак казивања о сукобу међу браћом обавијен је велом тајне. Недуго после деда – Соврине смрти, из његове кућезачула се велика галама. Шта је узрок свађеи толике галаме, писац не открива одмах, као што не откривани актере сукоба. Уместо тога, преноси нам њихове реплике:

- За што се твоја жена направила неком госпојом у кући? – Чује се мушки рапав глас:
- Попела ми се већ као ешкуција (ексекуција) на душу, па чантра, чантра као нека свекрва. Зацигољи опет женски глас: Је ли она одранила и однеговала моју децу, да их туче и злостави као мађија? А?... Та ваљада није! Није боме!
- Јес' чуо, Дамјане, подсеци – дер ти твојој жени мало језик. На то ће други мушки глас тише. – Ако си човек, покажи се на њој: а немој буцати то на мене, то на моју жену.

После акустичне уследиће, сочним хумором обојена, визуелна слика:

„Сад се указа, као ражљућена Тетида, на вратима друга жена. Засукала рукаве, преденула предње крајеве своје горње сукње остраг, а недра раздрљила. Подбочила обе руке на кукове, па изгледа као пупаво ферт. Све вришти од пакости“.

На то се, иницирана коментаром једног од оних што су слушали свађу, надовезује пишчева духовита опаска. Тек након тога писац открива актере сукоба. На једној страни су Јован и жена му Давина, „она што је направила од себе ферт“, а на другој, Јованова снаха Сока „и као секундант муж јој, Дамјан, Јованов млађи брат“.

Подробно, сликовито и духовито Адамов описује и сукоб између Совриних синова, односно њихових жена, који се у међувремену наставио. Тај сукоб се прати из перспективе спољашњег посматрача тако да се тек на основу њихових избежумљених гласова може наслутити шта се у кући дешава. Можда бисмо о томе више сазнали јер је Давина истрчала „на шор“, али ју је Јованнекако угурао унутра и ућуткао. Из куће су се затим зачули „женски, не баш најпријатнији гласови, из којих се могли похватати неки шкакљиви изрази“.

Опис сукоба утолико је уверљивији и животнији јер обухвата и реакцију околине: старији су мрдали главом и својим дугачким штаповима, ћутећи, боцкали земљу пред собом, док је омладина „избацивала“ своје примедбе настојећи да погоди суштину ствари. Сликвито, у неколико потеза, даје се и епилог свађе. Иако се сукоб слика споља, а не изнутра, Адамов успева да дочара сву конфликтност драмске ситуације и драмски изрази унутрашње стање учесника свађе, те читалац стиче утисак да се све одиграва пред његовим очима. Методи верног преношења реплика писац остаје привржен и у сликању реакције средине на оно што се дешава у газда – Совриној кући. Визуелну слику замениће вишегласје:

- Тако ти и треба! ... Да је бар чешће! ...
- Амин! ...
- Гледајте људи, ако бога знате, шта се то ради у Совриној кући. Еј, кукавац, сад да устане, па да отвори очи! ...
- Наново би умро. ...
- Би за јамачно.
- Гле, како се проуљише та два момка! Ту ти се из дана у дан парби и гложи као међу циганима на вашару.
- Па што се не поделе?
- Би они радо. Ал ево не дају поглавари више ником читавог места за кућиште.
- И право је. Шта ће и то да каже? Запремисмо деобом толике ледине. Сви ти, што су се изделили, изделили се од обести, што им је бајаги тесно, да живе под једним кровом. Заузеше нам толико пашњака, а себи нису ништа вајдили, већ се упропашћују, да им се за неколико година не ће знати темеља. А на послетку не ћемо имати где напасати своју марву.

- Доћи ће време, да ћемо морати везивати и свинче и свако марвинче украј друма, као што приповедају, да је у Италији, који су били тамо у војни. Кажу, тамо нема много пашњака, него морају људи, да праве од својих њива ледине.
- Како смо потерали, биће нам и горе.
- Дабогда, да нам и устреба пашњака!

Користећи се полилогом, писац скреће пажњу читаоцима да деоба није само породични, већ и друштвени проблем.

У трећем поглављу Адамов највише простора посвећује приказивању поп – Симиног lika и његовом посредовању у сукобу међу браћом. По природи свог позива свештеник има највећи утицај на своје парохијане, па је и поп – Симанебројено пута држао моралне придике и саветовао завађену браћу да се окану ината, али узалуд. Његов лик Адамов слика са великим симпатијама, али не затвара очи ни пред некимне баш пожељним поп – Симиним особинама као што је похлепа. Да би га раскринкао, он га привидно хвали: „А то вам је баш добричина од чељадета, тај стари поп – Сима! Не ће он изостати од даће, свечара, задушница, и таквих прилика ни по што. Увредио би само своје парохијане, јер су свикли већ сви, да се шњиме куцну и чују његову дугачку и широку здравицу... Па то не може да му поднесе образ“.

Сељани се поносењиме. Утолико им је милији што има похлепнијих од њега, наставља да иронише писац. Тако ће мештани неког другог села за свог попа рећи:

- А наш, браћо, овај нови, што смо га изабрали о оном лане ... хе, док га нисмо изабрали, обећавао нам, што кажу, златне куле; а сад баш није све по ономе. Кад носимо о Ђурђеву или о Дуовима, литију на њиве, а он, ди види у авлији свезано јагње, ту ће и сврнути; иначе ником. Није од оних старих...“.

У наставку Адамов приповеда о поп – Симиним покушајима да помири завађену браћу. Кад је о Крстовдану по обичају светио водицу по селу, свратио је и код Совриних синова. Покушавајући да их уразуми, он их саветује:

- Јеси ме чуо, Јоване и ти Дамјане, и ти Давина и Соко! Шта је вама? Која вас невоља гони, да се вавек инатите? Знате л’ ви, да од ината нема горег заната? Ко је крив?

На поновљено свештениково питање Давина се узврпољи и, по оној народној „што на срцу, то и на језику“, упирући прстом у Дамјанову Соку, врисну:

- Ова, ова... Она је крива.

Кад Јованизрази бојазан да ћезбог деобе обојица пропасти, стари свештеник ће га очински поучити:

- Не морате. Бог вас је створио здраве и јаке. Не пропада човек, који нема ни кучета ни мачета, само кад има златне руке. У се и у своје кљусе, синко. Радити се мора, те мора. Треба хтети и умети, па ћеш и имати. Него чим устанеш, воде на лице, а памет у главу, па се не бој никога до бога“.

У поп – Симиној беседи садржана је исконска мудрост човека из народа и наглашена тенденциозност приче.

У четвртој и последњем поглављу ове занимљиве и срдачним хумором обојене приче приповеда се о деоби браће. Јован је остао у старој кући, а Дамјан је себи подигао нову на истом плацу. Све су поделили на пола од онога што се могло поделити, а оно што се није могло поделити, морало се рушити или продати, па исплатити у новцу. У жељи да га увуче у своју причу наратор се обраћа читаоцу присно:

„Е сад ћете помислити, срца су им по мери, сваки је задовољан, бар не ће радити један другом о глави“, додавши поучно: „Ал ћете сигурно знати ону жалосну српску узречицу; ако не знате, да вам кажем: Каже: ’Ко ти је ископао око?’ ... ’Брат.’ ... ’Зато је тако дубоко’“. Овом упадицом писац сугерише читаоцима да се односи међу браћом, не само нису поправили, већ су били и гори него раније. Више се нису ни поздрављали. „А сачувај те бог зла суседа, па особито зла брата!“

У условима толике нетрпељивости међу њима све је могло бити повод за нови сукоб:

„Пређе л’ пиле у авлију једног од њих двојице, ту је готова свађа. Прескочили кер коме плот, тај ће арлаучући и цијучући одшантуцати на пребијеној нози натраг.

Једаред ће се потући Дамјанове гуске с Јовановим. Јованов гусак растера Дамјанов чопор. А Дамјанов синчић довати цигљицу, те се хитну њом за победиоцем непријатељем. На то се Јованов опет синчић залети на онога, па га шину прутућем преко главе. А онога стаде лелек. Е, дабоме, да су услед тога изашле им матере на мегдан, просипљући читаве серије речи, какве не могу доћи на хартију...“ – описује духовито Адамов.

Али, браћанису пропала само због деобе, већ и због продора нових капиталистичких односанасело. Деда – Совра је као удеоничар у тек основаној задрузи за међусобно потпомагање и штедњу био неком јемац атај јепрестао да отплаћује свој дуг и сав терет отплате требало је да падне на деда – Совру као првог јемца, односно његове

наследнике. Јован је пристао да плати половину дуга, али Дамјанније хтео ни за живу главу да отплати онудругу половину, те браћа доспеше на суд. Адамов ће то искористити да нешто каже и о адвокатима и функционисању судова уопште:

„Адвокати играју у животу српског народа велику улогу. Никога не мрзи наш народ тако јако, као њих; ал опет нико му више не треба као они. За најмању готово маленкост тражи сељак њихову помоћ, а ову скупо плаћа. Адавокати опет слабо разбирају у свом послу на патриотизам; они се држе оне себичне девизе: 'Ако смо ми род, нису нам кесе ни помозбог' ... 'Треба то боме живити'. А неразборити сељак грби и издире, па ће дати и кошуљу с леђа, да добије 'право' ... Парница је зао друг! Не пита: 'Можеш ли ти, пријатељу, измоћи моје ситне трошкове, и ако нису баш увек посве нужни'; –већ све већма чупа своју тичицу. Па није чудо, кад парничар оголаћи, а овамо је добио своје право“.

Бездушност адвоката представљена је стилизованом метафором, што је право освежење, посебно кад се има у виду да су сеоској приповеци веома ретке оригиналне стилске фигуре, а још ређе оне са пренесеним значењем. Одуговлачење процеса и подмитљивост судова овде се показује као највећа мањкавост правосудног система:

„И један и други носи, што кажу, и шаком и капом сваки свом адвокату или суду, да 'подмаже'. Па на послетку паде терет на обојицу ... обојица су морала платити. Већ су се истрошили, терајући процес; сад им се продаде готово већи део непокретности, да се намири вађевина“.

Да су браћа прошла по оној народној: „Ко не држи брата за брата, он ће туђина за господара“, потврђује епилог у коме се каже: „Пропали су обојица до такве сиротиње, да се једва лебом зарађују“. Таквих „жалосних, али истинитих случајева“ бивало је из дана у дан све више, наглашава Адамов. То је оно што њега бринеи због чега је приповетку и написао.

Скупини приповедака са мотивом породичног раскола припада и прича „**Чича – Мијини јади**“ („**Газда Мија**“) ¹³³, једна од Адамовљевих антологијских приповедака. Поднаслов приче („Слика из народног живота у развојаченој граници“) одређује њене временске и просторне оквире без којих би се она тешко могла разумети. Нагли прелаз из старог војничког, граничарског живота у нови, уставни са проширеним грађанским

---

¹³³ Паја Марковић Адамов, „Чича – Мијини јади“ у: „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 15 – 38.

правима и слободама донео је значајне промене на друштвеном плану, што ће се одразити и на породичне односе. На примеру породичног домаћина Мије Накрајкућина показује се како модерни индивидуалистички дух продире и у патријархалне задруге. Као узрок Мијине пропасти означава се његова „језична и жучљива снаха“¹³⁴ која је натерала мужа да се одели од оца и изађе из његове куће. Да његова несрећа буде веће, убрзому умре млађи син, а снаха навали на свог мужа, те овај затражи део и од свог покојног брата. Мији је то веома тешко пало, не због имања, већ што му син под старост загорчава живот кад би и онако после његове и смрти жене мусвојмање припало њему. Не налазећи разумевање за свој проблем код локалне власти, Мија одлучи да иде у Беч самом цару на тужбу. У причу се тако уводи кочићевски и цанкаревски мотив – драстичан раскорак између законског права и људске правде. Адамов се, међутим, не може оптужити да је мотив преузео од поменутих писаца јер је он ту појаву у Срему уочио и фиксирао пуне две деценије пре њих. Пресудна разлика међу њима показује се у начину обраде овог мотива. Док је босанска и словеначка неправда изазвана антагонизмом двеју оштро супротстављених друштвених класа, „сремска неправда полази и долази од породичног раздора; од отварања менталног јаза међу младима и старима“¹³⁵.

Адамов се не задржава само на уочавању истицању несклада и парадокса нових односа. Он ће у чича – Мијином лику приказати човека будућности – усамљеног, напуштеног и отуђеног у све отуђенијем свету. Јунак приче непогрешиво осећа да човек никада није, макар декларативно, имао већа права, а био више обесправљен. Указивањем на ове и сличне проблемесавременог друштва Адамов се показује као истинска претеча модерних приповедача.

Приповетка је изграђена на три комплементарне слике које као три чина драме сликају Мијину борбу за остварење људске правде: прва приказује Мију у разговору са среским капетаном, друга се односи на Мијин одлазак код лаћмана, а у трећој се описује Мијина припрема за одлазак у Беч док га сељаци са свих страна салећу молбама.

Почетак приче је непосредани неконвенционалан. Писац уводи читаоца у интригу приповедања преносећи разговор између чича – Мије и представника власти:

---

¹³⁴ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 154.

¹³⁵ Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“ у: „Приповедачи 1“, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд, 1963, 22.

- Ако је то право, онда није друкчије, већ је свет пошао тумбе... Господине, немој мислити, што мислиш!

- Што ја напишем, а власт потврди, то је као свето писмо, што ти поп чита у цркви.

- Е, јес' чуо? Ја идем самом цару у Беч.

Тако је викао у свом очајању Мија Накрајкућин, излазећи из писарнице општинског суда, па залупи за собом врата.

- Иди самом Богу! – повика опет бележник за њим, па ђипи љутит са столице и тресну пером о сто. Додијало, богме, и њему већ толико пискарање а без краја и конца.

Дијалог је верно пренет и адекватан средини из које јунаци потичу. Уз тоје саображен емоционалном стању и социјалним интересима јунака. То се посебно односи на Мијину реплику која узбуђује горчином и узбуђује неправдом.

Аутентичност војвођанског амбијента показује се и у опису екстеријера. У тренутку када Мија онако озлојеђен стигне до раскрснице, писац читаочеву пажњу (можда и дуже него што је потребно) задржавана искривљеном стубу на коме су не тако давно биле ужљебљене три дрвене руке од којих се само још једна одржала, и то „једва до лакта, ал' се обесила к црној земљи“, док су од две преостале остале само празне рупе у стубу.

Адамов ће, „упуштајући се у ситнице“, читаву страницу посветити опису тог стуба износећи у вези са њим бројне асоцијације и рефлексije:

„Некад су све три непомично показивале прстом друм, којим ваља поћи у суседно село. На свакој је писало немачки име села, у које се иде којим друмом. Данас стоји тај ступ тек ваљда само зато ту, да се о њега очеше марва и стока, кад иде у поље или из поља; или да ко пијан запне колима, кад се затрчи из средске власти или отуд с вашара, те тресне наливеном главом о левчу, да се мало растрезни, па опсује онога, ко га је ту засадио...“.

У дескрипцији Адамов иде до екстрема и натуралистичке фактографије, али његовопис има стилске атрибуте. Писац ће у „беседи“ позајмити неке своје мисли стубу као живом створу персонификујући га, што је најбољи деманти Скерлићеве тврдње да Адамов ствари видисамо у ономе што је њихова прва, општа ознака, не износећи „ону сугестивну, евокаторску појединост“¹³⁶. Он пушта свог јунака да у форми гласног монолога исказе своје душевне немире и трауме у вези са догађајем из садашњице. То још није унутрашњи монолог којим се модерни приповедачи изобилно користе како би приказали скривени ток

---

¹³⁶ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 79.

мисли својих јунака, али и такав представља новину у српској реалистичкој приповеци и путоказ будућег развоја српске прозе.

Пратећи свог јунака до крчме, Адамов ће читаоцу допустити да завири и у унутрашњост гостионице. Њу писац слика са много веристичких детаља. Ипак, није реч о баналној фактографији, већ о вишеструко значајној дескрипцији чији је првенствени задатак да дочара амбијент и атмосферу у којој се збива радња приче. Користећи се вешто фактографијом, Адамов ће указати на вишеслојну подвојеност житеља Војводине. У опису крчме, у коме видимо извесну поступност у ређању појединости, писац полази од њеног назива да би затим читаочеву пажњу задржао на њеном унутрашњем изгледу:

„Није то проста сеоска крчма. То се види већ и по том, што има своје поштено име: *Код црног орла*. А има ту, осим крчме за прости свет, и засебна касина за господу, па и две клети за госте путнике“, у којима, кад нема гостију, борави „бројем благословена крчмарева породица“, што је најчешћи случај јер „једва да се когод забуни у то место, да мора преноћити“.

Њена унутрашњост одражава социјалну подвојеност. Један део крчме је за обичан, прост свет, док је други (засебна касина) намењен господи. Дух новог времена одражава и присуство билијара који је у гостионицу доспео из З. на изричит захтев среске господе кад су тамо мунтали неком кафецији ствари од дуга. Животна веродостојност у пишчевом опису, међутим, не искључује слободнију игру маште и оригиналнију стилизацију, па ће писац за билијарски сто рећи да је олупан „као да је био у буни на Србобранским бедемима“.

Касина (као место намењено забави и разоноди где се могу читати новине) представља згодан повод да Адамов скрене пажњу читаоцима на локалну и националну, али и интелектуалну подвојеност међу војвођанским живљем:

„... У тој касини има и неколико новина из великих, само из великих градова, где се с извора црпу дипломатске мудрости отаца отаџбине, а где не излазе, да како, ни једне српске или бар оне године нису излазиле. Среска господа знају, да има негде и неких српских листова, знају, да су усред самог српског народа: али...“.

Пишчева мисао остаје недоречена, што се пре може приписати страху који је војвођански сељак осећао од туђинске власти него уздржаности тако својственој менталитету људи овог поднебља.

Описом унутрашњости гостионицеобухваћене су и слике на зиду које писац вешто користи да скрене пажњу читалаца на мучан положај српског живља у Војводини, 70 – их година XIX века после развојачења Војне границе. Овај друштвени фактор је у значајној мери допринеодеградацији и обесправљености војвођанских Србас обзиром да њихове војничке услуге више нису биле потребне аустроугарској царевини очему сведоче сликарска платна на зидовима крчме на којима се конфронтирају прошлост и садашњица: слике јунака из српске националне историје бивају замењене сликама нових властодржаца, неких пробисвета из ко зна којег краја немачког света. Писац ће се подсмехнути и самој могућности човека (а посебно сељака) да се користи проширеним уставним и грађанским правима и да ужива равноправност и слободу пред законом, алије та иронија блага, пуна обзира и уступака. У њој нема ни наговештаја жеље за побуном, а камоли сатиричне жаоке.

Настављајући да конфронтира прошлост и садашњицу, писац нам открива да је некад чича – Сима ту био угоститељ. О разлозима промене власника, могло се само нагађати:

„Неке усијане главе са злим језицима изнесе, да је масло данашњег средског капетана, што је чича Сима напустио гостионицу *Код црног орла*, те отворио другу, где је сад српска читаоница, па сад у господској касини код мајстор – Францла, у истој гостионици *Код црног орла*, нема више ни једне српске слике. А биће да те усијане главе нису баш тако злих језика, јер сам чича Сима се једанпут издао на своја уста, да му је неко дошануо, како господа неће да долазе к њему због тога, што... Е, па чича Сима се волео уклонити, него поклонити се“.

И поред недоречености Адамов нам даје сасвим довољно аргумената да закључимо да разлози промене власништва над крчмом леже у националној припадности гостионичара, будући да се у новим историјским околностимаподвојеност и нетрпељивост међу војвођанским живљем још вишеиспољила. Уз много веристичких детаљаписац ће приказати и новог власника крчме – мајстор – Францла. Адамов не може да се уздржи да већ приликом описа његове спољашности не изрази свој презир према овом ћифти у покорној служби туђинској власти.

Био је то „округао, здепаст човечуљак, с отромбољеним подваљком и округлим пупчастим трбухом“. Представа о мајстор – Францлу биће заокружена истицањем његових гестова и поступака у дијалогуса гостом према комеиспољава надменост (затурио

узур – капу на врх потиљка, левом руком игра се садебелим сребрним ланцем цепног сата а десну закачио за цеп прслука) и притворнообраћајући се тобоже љубазногосту:

- Које добро, чича – Мијо?
- Јадно ми добро, кад тражим господу. Ти знаш... Јесу ли ту господин капетан?
- Ту је, дакако. ...
- А како бих ја говорио с њима? – пита чича Мија за капетана.
- Оно ... знаш ... Најпоследње... А, као шта би ти са њим? – вели мајстор Францл.

Иако кратка, ова конверзација показује однос господе према сељаку – надмен, пун презира и омаловажавања.

У кафани „Код црног орла“ редовни гости, такорећи кафански инвентар, су: пан (господин) Седлачек, срески лечник, поштар Ердџи – ур и реверендисим жупник Штолц. С њима у друштву био је чича – Угринић, „стари пензијонирац“, али се он преселио у читаоницу код чича – Симе с омладином јер, „не могаше с њима да се вози на једним колима“.

Мијин разговор са задриглим гостионичарем увод је у још непријатнији сусрет са самим капетаном. О односу сељака и власти говори и чича – Мијино понашање у тој ситуацији. Он осећа нелагоду, сметен је и уплашен. Пре него што ће крочити у крчму, застаје на вратима, снебива се и нехотице скида шешир, размишља да ли да каже „Помоз’ Бог!“ јер не зна да ли ће „неверија“ то разумети и да ли ће примити, тенајпоследње поче „као војник“:

- Молим покорно, господин капетане...
- Опет! – примети господин капетан, па се испречи; а није се продерао, само је зловољно додао: – Опет! ... Твоја деоба ми је догде дошла.

То беше капетанов поздрав. Последње је речи протумачио тим, што је превукао прстом преко носа.

Изражавајући снисходљивост према капетану, чешући се за вратом, иако га не сврби, чича – Мија наставља:

- Баш, да простите, господин капетане, и мени! ....
- Ти мислиш, ја и срез смо ту само тебе ради.
- Молим, господин’ капетан’, само да ми дате писмено.
- Ти знаш, где је моја канцеларија. Овде немам ништа.

Окретањем леђа капетан ће му ставити до знања да је за њега тај разговор завршен.

У грађењу архитектонике приче Адамов користи непосредне сцене и њима остварује сатиричност у приказу сеоске господе. Онне описује чича – Мијин нити капетанов спољашњи изглед (као што то чини у случају мајстор – Францла), паони прерастају у својеврсне симболе. Стога се не можемо сложити са Новаковићевом оценом да је Адамов био далеко од „страсно – визионарске симболике“, да у њега није било довољно стваралачке снаге „да продре у дубину једног универзалнијег питања“¹³⁷. У среском капетану оличена је отуђена власт која не хаје за проблеме обичног човека, пре свих српског сељака. Сељак не само да не налази разумевање, већ бива извргнут порузи и подсмеху од стране те исте власти. И остала господа показује неосетљивост за чича Мијин проблем: пан Седлачек лагано испија своје пиво, реверендисим жупник Штолц захвата из своје бурмутице и шмрче у нос, Ердељи – ур настоји да потпали своју фајку (лулу), а господин капетан ће нешто приметити на немачком, од чега је чича Мија разумео само реч „керл“ (момак), што је била довољно да у њему изазове негативне асоцијације. (Сетио се како је на једнојвојној парадинеки „велики господин“, заставши крај њега, довикнуо капетану нешто на немачком, а он разабрао само реч „керл“ и после, ни крив ни дужан, „одлежао двадесет и четири сата у квргама“.). „Па, мисли се, зар и сад керл, кад је слободан грађанин, а не више војник?!“ – иронично ће Адамов. Његова иронија је и овог пута блага јер полази од гледишта да „све што се разуме, то се и опрашта“. Пишчев хумор не задире дубље у настраности човекове природе и неусклађености међуљудских односа.

Адамов показује извесну невештину у сликању душевног стања свог јунака. Он то чини на дескриптиван начин:

Чича – Мији се, вели наратор, „сињи терет свалио на груди“ кад је изашао из гостионице. Није знао куда би кренуо, а осећао је силну потребу да нађе неког ко би га бар саслушао, ако не и помогао. Расположење свог јунака у том тренутку Адамов описује прибегавајући развијеној алегоријској слици:

„Ако си путовао зими, а ноћ, па мрак да не видиш прста пред собом, снег завејао пут, те нема утреника и још нигде чути ни спазити каква знака, да је жива душа близу, али наједаред чујеш лавез паса, понда ти продре до зенице зрачак какве ватре или свеће, – одлане ти, као да си се наново родио“.

---

¹³⁷ Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“ у: „Приповедачи 1“, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд, 1963, 22.

Иако утоме није најспретнији, мора се признати да овакав начин приказивања душевног стања јунака представља стилску новину, нарочито у поређењу са оним што су на том плану показали други сеоски приповедачи.

Писац прати ток мисли свог јунака на путу до канцеларије старог лаћмана Угринића: „Није то господин, к’о што су. Да је поносит од нас простих људи, па надувен – ајак! Па није он мене заборавио. Сећа се свог Мије, кад смо оно четрдесетосме у Ковиљском риту под једном кабаницом цвокотали“.

Адамов покушава да продре у ток мисли свога јунака и на тај начин га изнутра осветли, те се не можемо сложити са оценом Војислава Ј. Илића – Млађег да унутрашњи живот јунака ове приче није приказан, па „не можемо да се уживимо у његове невоље“¹³⁸. (Полазећи од ове претпоставке, поменути критичар изводи закључак да је, и поред ваљане обраде, цела прича „испала хладна“.)

Мијин монолог треба да покаже колика јечовекова потреба за срдачним дочеком и топлим људском речју. У духовито импровизованом разговору са лаћманом он ће и њему и читаоцима предочити своју породичну ситуацију.

- Како је Мијо?
- Види Бог, господин’ лаћман’.
- Нека, нека, Мијо; биће боље...
- Ако бог да, госпо’н’ лаћман’.
- А шта ти ради Сока? – опет ће он.
- Да рекнем, здрава је, ’вала Богу.
- Колико имаш деце, Мијо?
- Троје до Божије воље.
- Нек су живиздрави!
- ’Вала, госпо’н’ лаћман’. И ја велим ... Дај, Боже, да порасту ...
- Да, да, Мијо, па пожениш, па разудаш...
- Па ето сад, оженио сам, у име Божје, ... прво, па да је у добри час; а друго у још гори и са’ранио... Ех!

Стари лаћман га је према очекивању дочекао срдачно, као брат брата. Понудио га је да седне и, што је још важније, желео да га саслуша. Пред њим ће Мија отворити душу и рећи

---

¹³⁸Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 52

све што му лежи на срцу и што осећа као терет зле судбине. У разговору о породичним приликама и неприликама, он ће доћи и до свог старијег сина:

- Па оженио си га, велиш; а?
- Да, оженио.
- Е, па како свекре? Како сна?
- Да вам је на здравље, није добро...
- А што, Мијо, за Бога?
- Језична је, ... да простиш, што реко’.
- Кам’ ти шака?
- Е, мој господине, друговачија је данас млађешина.
- Млађешина је увек млађешина, па мора слушати.
- Баш неће да слуша, па то ти је. Не поштује више млађи старијега...

Мија ће своју „језичну снаху“ означити као главног кривца поремећених породичних односа. Њено понашање стављено је у контекст новог времена у коме су нестали сви патријархални обзири што је довело до моралне декаденције. Интимна драма насловног јунака појачана јеилузорношћу наде да његове војничке услуге нису заборављене. Он се у својој муципозива на божију правду, али и изражава веру у државничку мудрост и праведност свог цара. Своју животну причуказује аутентичним језиком сремског сељака, спонтано и непосредно:

„... К’о што знате, оженио сам, да простиш, најстаријег дерана. Као мислио сам, к’о човек .... рећи, дабогме, ... као родитељ, јест, ... отац сам му, знате, дакако! Нашла се, по Богу, цура преко пута. Та знате га ... Гле јако, како не би познавали Совру Гајина. Јака кућа, добри људи, поштене душе! Па се деца ... Не замери, што ’вако матор морам да кажем. Загледала се деца, па се заволела. Е, знаш, како је! Кап капљи све ближе, док се не слију у једну. А ја, к’о реко’, ’ајд’. Знамо се, па што му драго. Цура здрава, једра као од брега одваљена, па ваљан радник. Баш ми се свидила за наше друштво. Пре три године у јесен венчамо их по Божјем и нашем српском закону. Доведем је кући. Мислим ја, Боже помози. Кад ... Да ти не отежем ваздан ту некуване конце! Цура се ускурјачила. Није, душа ваља, да остави момка, ал’ у зо час, да ми ископа кућу из темеља. Навалила, па ’оће из куће, те из куће. Ил’ ја ил’ она. Како би’ ја, ако је ко Бога видио, изаш’о из моје дедовине? Та, кућа моја царевина моја... “.

Чини се да ни код једног сеоског приповедача (сем можда код Глишића) нема толико чистих народних речи, фраза и израза као у говору Адамовљевог јунака. Он је примерен начину схватања и резонувању војвођанског сељака. Чича – Мија приповеда натенане и са прекидима, правећи драмске паузе између појединих делова своје исповести. Његово казивање је саображено предмету приповедања. Кад говори о љубави и шкакљивим темама, показује уздржаност и срамежљивост својствену патријархалном човеку, док се кад приповеда о породичном сукобу у његовом казивању осећа толерантан тон.

У наставку чича – Мија са извесним жалом и носталгијом приповеда како је некад то била богата задружна кућа у којој се изобилно гостила региментска господа, па и сам чика – Угринић. Његово казивање о односима са сином и деоби која ће ускоро уследити делује као болан контраст. У Мијиној јадиковки садржана је јетка критика омладине која одбацује старе патријархалне законе. Он се већ био помирио са деобом тешећи се да није једини који се оделио од сина кад га снађе већа невоља – умре му млађи син:

„Дош’о деран лане у пролеће с орања. Е, само што се напио воде из ћупа, па један дан јао, па други дан јао; кад трећи дан, и помагај, те се свали, богме, и у кревет. Канда је нешто попио у води. О, господине, о, брате, дворили смо га, нудили смо га; те дај на врачаре, те на бајалице. Најпосле сам ишао и код доктори у варош, долазио и овом вашем, па бадава. Суђено ваљда, па не би лека без смрти. Са’ранисмо га лицем на Цветни Четвртак“.

Мијина исповест праћена је изузетно емотивном реакцијом, како од стране самог казивача, тако и од стране лаћмана: Мија трља очи рукавом правдајући се да му се нешто „уватило на очи“, а Угринић заклапа очи и стиска трепавице док му низ браду склизнуше две крупне капље. И сам Скерлић је ово место оценио као истински „узбудљиво“ истакавши да је Адамовљев таленат ту дошао до пуног изражаја јер јеписац био искрен и стварао „под истинском емоцијом“¹³⁹.

Оно што је Мију највише повредило и натерало га да тражи правду јесте што му снаха „поднука“ и „обрлати“ сина да тражи део и од покојног брата. Чича – Мијин случај, међутим, показује да у модерном друштву постоји велики раскорак и противуречност између природне и вештачке етике, између осећања правде у човековом срцу и појма

---

¹³⁹ Јован Скерлић, „Павле Марковић – Адамов“ у: „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 77.

правде у формалним одредбама закона, између људског осећања правичности и „законских параграфа“.

Распад породичне задруге одразио и на Мијино имовно стање, па се онјада лаћману како је остао без ергеле и стоке а ту су и друге невоље:

„... Године неродне. Преклане мишеви, лане суша, ономане лед, пре тога вода, а ове године не знам, како ће Бог дати. А надавати се не можеш, па ма дао све до голе душе, тек да имаш кога послати пред Бога, да те правда. Дај писару, дај адвокату! Дај тој свој малој и великој господи, што може помоћи, па неће, и што ти не може, а рад је јадан. Па ме ископаше, до дна ме ископаше...“.

У опису сељака који стење под теретом свакојаквих државних намета и обавеза многи ће читалац препознати ситуацију у којој се налази данашњи сељак. Адамов кореспондира са нашим временом и кад је у питању бездушност бирократије. Попут других сеоских приповедача, и он је у бирократији гледао непријатеља сељака и сељаштва. Будући неписмени и необразовани, сељаци су зависили од којекаквих писара и чиновника који су се на њиховој муци богатели пискарајући и адвокатишући им „за скупе паре“. „Неће господа ни да чују, док не платиш; па плати и плати, оде бело испод нокта“, јадао се Мија лаћману. У његовој исповести осећа се жал за временима када власт није била отуђена од грађана. Потреба за људском пажњом и блискошћу је и довела код лаћмана што ће он отворено признати:

„... Ви сте били наш судија; ви сте наше горе лист. С вама смо делили и у рату и у миру. Кад је нама добро било, било је добро и вама. Данас не знаш, ко ти суди. Нити ту јачице ни сабљице. Ма какво писарче, што није могло у компанији даље да дотера, истреса се над нама простим људима као над дечурлијом. А све се каже: Добили сте ваше право, Народна управа, народна слобода! Ма, ди ми је све то? Бирај кнеза, бирај бележника, бирај попа, бирај учитеља. Кад овамо, а то и кнез и бележник и поп и учитељ и писар и пољар и бојтар и све и сва опет само онако, како власт 'оће. Бирамо у сабор у Карловце, па опет како ми нећемо. Бираћете кажу, у земаљски сабор, па ћете сами себи законе кројити. Ама сит сам ја ти обећања. Све порција већа, млађешина гора. Није друговачије, већ одо' самом премилостивом цару, да му ја кажем. Не помогнем ли се, онда... онда...“.

Три тачке на крају исказа треба да означе Мијину недоумицу шта му је чинити ако га и цар изневери. Адамов је као у ретко којој приповеци овде ошинуо бирократски државни

апарат и политику празних обећања. Критика је упућена и на рачун сталног позивања власти на право и правду у условима опште обесправљености грађана.

Казивање о последњем чину Мијине борбе за правду Адамов почиње констатацијом да је „пукао“ гласпо селу како чича – Мија хоће да иде самом цару у Беч“ предочавајући нам реаговање колектива. Преносе се и појединачна реаговања и духовити коментари сељака:

- Истераће неком те неком мачку на оцак, – вели један.
- Почешаће се неко, где га није ни засврбило, – приметиће други.

А чича Софроније Рајин боцка штапом камичке из земље, па само мумла:

- Хм ... хм!
- Неће бити ником ништа, – рече мајстор Стоја.... Ено, знате многи, како је прошао мој покојни старац, деда Саранда. Је л’ био двапут пред царем, па шта се помогао? Истрошио се само, а нит’ себи ни своме. Још га прогласили за луду. Нема тамо ништа! Жали Боже труда и трошка. Море, власт је власт. А сила тек нешто друго.

Њему ће се супротставити деда Паун:

- Е, није, да видиш, баш ни тако. И памет, браћо, суди. Друго је био Саранда, а друго је Мија. Је л’ прош’о човек толико света? Па ено, знате, шта је било, кад нас нападе срез за ону шумску глобу на правди Бога? ... Ја сам био у већу. Богме се осврнуо господин капетан, па оде као опарен ... Знаће тај и тамо, шта треба. ... Свака сила за времена; народ је народ.

Верно репродукујући сељачки говор, писац преноси њихове молбе:

„Помоз’ Бог! ... Чула сам ... Удовица сам ти, кукавица сам ти. Имам двоје деце, да су корисни. Једно ми је, ево на коли’; а старије ми узеше у војнике... Узеше ми га на силу Бога. Куд ти знам ја сиња кукавица? Без њега никуд ни дрвету ни камену...Него, тако ти Бога и здравља деце твоје, реци и за мене коју, не би ли се смиловао, те ми дете дао натраг. Он може, ако нико други не може. Он је над законом закон“.

Друга, која има сина војника у Пешти, опет моли:

„... Сврни, те види, шта ми дете ради. Како ми је пис’о јесенас пред божићни пост, па никад не чу’ за њега, шта је и као ли је. Па те молим, поздрави ми га... Поздравила га, кажи му, Јела, да ће га чекати још ово до јесенас; а јавља јој се прилика за приликом...“.

Из молби и притужби сељана сазнајемо о свему што мучи војвођанског сељака онога времена:

„Овај се тужи на силну порцију, онај на неправедни намет, трећи на зла комшију; а свако се јада на терете и неправде, што мора да сноси и не зна зашто... Долазили њему као каквом спаситељу, као да ће чича Мија на онај свет пред престо Свевешњег“ – примећује духовито Адамов.

Мијину одлуку сељани, по обичају, различито коментаришу:

- Давидите, људи, ...ја к'о мислим, није то баш ни шала, пуститинезадовољна човека, да се тужи самом цару.

- Па да зашто му капетан и не да толико писмено? ...

- Та, шта то значи, крити се к'о не знам ко? К'о је чист не боји се ни пред Бога изићи.

- Е, Бога ми, и она 'оће што рогом, што ногом, а што и зубима.

- Богме, ако му писмено не да капетан, даћемо му ми... Ваљда и ми нешто вредимо.

Ако ништа друго, смемо бар казати, што јест!...

Приповетка се ту нагло завршава, а нама остаје да се сложимо са Скерлићевом опаском:

„Када се на крају ове нодовршене слике старци договарају да даду своје потписе или ударе своје крстове на Чича – Мијину молбу, читаоцу се и нехотице ствара слика свију тих несрећних сељака вековима привезаних за земљу, који у забуни, у очајању, пред пропашћу, несвесно пружају руке у вис, просећи правду незнано откуда, од Цара, који је далеко, од неба, које је високо“¹⁴⁰.

Понекад је, као у причи „**Мој бата**“¹⁴¹, узрок распада патријархалне заједнице љубавно слепило. Пропаст породице овде је узрокована „батином“ одлуком да се, упркос непристајању старијих (нане и даде), ожени недоличном девојком, извесном Милком Дудварски. Све је исприповедано из перспективе млађег брата који је и сам имао одређену улогу у свему томе (отуда и назив приче). Онима двоструку улогу: функцију књижевног лика и функцију наратора адогађаји се приказују онако како се они рефлектују у његовој дечијој свести. У односу према читаоцу наратор испољава непосредност, рекло би се чак извесну присност, а сугестивности казивања доприноси и честа употреба облика убеђивања, као и позивање на пророковање баба – Стојне Бумбић. Избор нараторасасвим је у складу са извесном недореченошћу карактеристичном за Адамовљев

---

¹⁴⁰ Јован Скерлић, „Паја Марковић – Адамов“ у: „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 71.

¹⁴¹ Паја Марковић Адамов, „Мој бата“ у: „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 143 – 159.

приповедачки поступак.Нарација се често прекида, догађаји се дају у назнакама, као наговештај, слутња, а ликови су силуете. Адамовљева реченица је недоречена, мисао је недовршена, па читаоцу остаје да је домисли до краја. Све су то одлике модерне прозе штоњегови критичари нису препознали ни разумели.

Почетак приче обележен је хвалоспевом главном јунаку и породичној слози, те делује као болан контраст ономе што следи. Главни јунак сене слика изравно, директно, већ кроз призму онога што други (укућани и околина) мисле и говоре о њему.

Нана јеживала у сину, „у недрима би га понела“, нарочито откако се замомчио. Поносан на „бату“ био је и сам наратор за кога није било веће среће него кад га са њим пореде. У брату је гледао заштитника, па би друговима, кад би се са њима потукао, претио „батом“. То што има таквог брата није му посебно подизало углед међу момцима (мада су га они веома поштовали и ништа нису почињали без њега, ни посао ни забаву), али јесте међу девојкамакојима је веома импоновало „батино“ друштво, те суму преко њега слале љубавне поруке у виду цвета или јабуке. Кад његовата прође, оне се подгуркују, „а кад поред какве и стане, усија очима у њега као мачак у жижак“ – сликовито описује њихову реакцију приповедач.

Након нешто дужег увода, наратор ће, трудећи се да остави утисак смиреног и објективног приповедача, испричати како је слепа и страсна љубав упропастила не само „бату“ већ и целу породицу. Кроз његово приповедање о „батиној“ кобној љубави непрестано се као лајт – мотив провлачи баба – Стојнино пророковање што његовом казивању даје печат нечег судбинског и неизбежног. „Проклетство ли је, ... урок ... шта ли је?! ...“ – вајка се наратор.

Радња почиње да се заплиће кад наратор донесе брату поклон од Милке Дудварски. Мајчина забринутосткад је сазнала да јој је син „запео оком за ту Дудварску ускорђипачу“, нашем наратору није била најјаснија. Из неке дечачке обести он ће једном пришапнути Милки: – Мој бата тебе воле! Те вечери његов „бата“ је остао са Милком до дубоко у ноћ а сутрадан су их већ и у песми певали. Мајчине зле слутње и мрачна предосећања у вези са тим добиће своју потврду у шифрованој поруци баба – Стојне Бумбић која ће у вези са „батом“ пророковати: – Замекаће и пред његовом кућом теле! (У настојању да свом казивању да сугестивнији тон наратор наводи примеренеких њених успешних пророчанстава.) Знали су сви да се оно што баба – Стојна за некога каже обично и

оствари. Сујеверје је толико узело маха да су сељуди плашили и проћи поредбаба – Стојне Бумбић да јој не би запали за око, теи за њих нешто рекла.

Поредећи ситуацијуу кући са оном после очеве смрти, Адамов њепреко алегоријске слике (истина већ коришћене)успешно дочарати душевно расположење укућана:

„Као каква јесења облачина! Чини ми се, не ће се никад ни разгалити. Знаш, кад си на путу, а пут каљав, мастан, а коњи уморни, а над тобом магла. Нигде живе душе, већ ти сам, па куд год погледаш, пусто ... пусто ...“.

Напетост чланова породице Адамов описује веома доживљено сликајући њихове поступке и понашање:

„Дада грди све, што год јој дође под руку. Ако мачка скочи на сто, одмах: 'Да је ђаво однесе!' ... Ако петао ушао у кућу: 'Иш крепао!' ... Ако храни прасице, па прасици, као и до сад, халапљиво нарну на валов: 'О, не најели се!' ... Ништа јој није право...“

Нана опет ћути, ... ћути, брате, као камен...

А и једна се и друга клони да бати и на сусрет изађу. Па кад тек хоће која што да му каже, то већ не знаш, шта је. И до сад лепо, ... али сад, мислиш, разлизаће се као масло на хлебу“.

Промене се уочавају и у „батином“ понашању. Ни њемунису „све козе на броју“. Не звиждуће као некад кад ради штогод. Не разговара с наном онако весело као пре, а променио се и према млађем брату. Неће ни да га погледа, а камоли да се нашали или да му направи двојнице од трске.

Адамовне улази у унутрашња преживљавања својих јунака. Његова психолошка анализа заснива се на регистровању њихових поступака и реакцији, а понешто сазнајемо и из њиховог дијалога.И развој љубавног односа између Милке и нараторовог браталика се површно. Адамов не приказује њихове љубавне састанке. Најважније и најинтересантније ствари дешавају се иза кулиса о чему читалац само наслућује.Писац насуглавном обавештава како се ти догађаји рефлектују на живот укућана.

Као врхунац у развоју радње и најлепше место у приповеци може се означити сцена коју ће наратор и његова мајка угледати једне вечери кад су кренули да траже изгубљено теле:

„Ми спрам друге куће до Дудварске, ... месечина, да се Богу мили, ... а испод прозора Јашихних отискоше се две прилике, па једна, она женска, уђе у кућу, а друга, мушка, удари преко пута.

Нана избегнула очи, па гледа за оним, што прелази преко, да га очима прогута.

- Ко је оно, рано? – пита мене.

- Дугачки Стојан.

Познао бих га, да га видим међу стотиним. Отегао се пусти, вешала би о себи кући донео, да га обесе. Прешао већ на по пута, а сен му се спрам месечине још није извукао испод Дудварског дуда“.

Управо у овој сцени уочава се сва модерност Адамовљевог приповедачевог поступка. Догађај је дат у назнакама, као скица, фрагмент, а ликови се јављају као силуете што треба приписати пищевој оригиналности не чињеници да се све збива под окриљем ноћи.

Унутрашња преживљавања даде и нана се не описују, већ се све своди на две штуре реченице: „Дада се прекрсти, а нана се грухну у груди...“.

У кратком, живом и психолошки обојеном дијалогу наратор ће покушати да упозори брата на Милкино неверство:

- Бато, Милка више не воли тебе.

Он ме погледа.

- Синоћ седела до неко доба онде, где ти седиш, кад одеш к њој ...

- С киме? – прекиде ме он, као да не може да дочека.

- С дугачким Стојаном.

Он испусти амове из руку.

- Ко каже?

- Ја видио синоћ својим очима.

- Није истина!

Па потеже да ме ћуши.

Нисам имао каде ни да се сагнем, кад ми пуче преко уха.

Први пут ме ударио у веку! Окрену се све око мене као на тањиру.

Актери дијалога гестовима и поступцима откривају своје унутрашње расположење. То се посебно односи на „бату“ којишамарањем брата показује своју озлојеђеност и љубомору. О томе шта се у његовој души збива можемо само нагађати јер писац штуро саопштава да га није било целе ноћи. Читалац претпоставља да је отишао да се објасни са Милком. Ни о исходу њиховог евентуалног разговораништа не сазнајемо. Братовљев позив

да иде са њим у ливаде који ће сутрадан уследити, за укућани је био поуздан знак да је бата почео да се освешћује. Њихову радост наратор ће метафорично описати:

„Поче да расвиће у нашој кући. Чини ми се скинула баба Стојна проклетство с ње“.

Довољно је, међутим, било да Милка запева: „Оно моје, што ми путем шеће...“, па да „бата“ одустане од одласка у ливаде и отрчи на састанак са њом. Ситуација у кући након тога опет се описује кратким, емоционално и поетски обојеним реченицама:

„Ока нису свели ту целу драгу ноћ ... Опет се насуморило у нашој кући ...“.

Батина љубавна страст и слепиловеома је живо дочарана, упркос томе што је пишчева мисао непрекидана. Из приче се, као што примећује Пејиновић, не види „личност драганина“ нити се види „чиме је љубавник привучен драгој“, али се ипак не можемо сложити са његовом тврдњом да то смета „разумевању главнога карактера, – Батиног“¹⁴².

У карактеризацији јунака важну улогу игра мишљење средине. Тако ће приповедач истаћи да за ту „Дудварску цуру“ нико ништа лепоније рекао: „Гракнуло цело село“, али није вредело. „Опчинила га несрећа“, наводи приповедач дадине речи дајући свом казивању судбински печат.

Брижљиво се региструју све промене у „батином“ понашању откако је са Милком:

„Од неко доба мој бата веселији. Па што веселији, али већ не зна, шта ће да ради, само да угове дади и нани. Пази, како ће и да их погледа, па кечи сваку њихову реч и прати им поглед. Бож’ опрости, као веран пас“.

„Батиној“ женидби претходио је долазак стрине која ће покушати да одобровољи даду и нану да дају свој благослов заљубљенима. Снебивајући се, она поче опрезно:

- Долазио ми већ толико наш рана (мој бата), ... па ми говори и говори за ту Дудварску цуру...

Нана се охлади.

- А ја велим, – опет стрина, кад нико ништа не прихвати, – није она према њему прилика.
- У стаман! – цикну дада.
- Немој, дадо, опет ни тако! – утишава је стрина. – Не можеш ти то сад њему избацити из главе, па шта да радиш.

---

¹⁴² Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 139.

- Да се ниси моја назвала, све бих те изногала из куће, – опет дада. С Дудварским нећу у род...

У батином понашању поново се уочавају промене. Престао је да разговара са укућанима, готово се отуђио. Често се виђао са дугачким Стојаном, „помешао све с горима од себе...“.

Показујући изванредно мајсторство, Адамов ће у свега неколико потеза описати „батину“ женидбу.

Уочи Аранђелдована стадоше кола пред њихова врата. Зачу се „певанка на колима“, па прасак пушке, док неко дрекну што га грло носи: „Иху – ху!“ Био је то дугачки Стојан, који храпавим гласом поче певати сватовску песму „Простири платно, Рајина мајко!“ „Куку нама!“ – дрекнута то дада а нана полете на врата на која хрупише весели сватови. За њима је ишао дугачки Стојанвукући Милку. Иза њих се показао бата. Један од сватова весело довикну: „Дај ракије нано, да ти дамо снаху!“

Шок који су укућани доживели, Адамов као и обично штуро описује:

„Ја се узверио. Шта је сад? Дада стала, па не може да дође к себи. А нана се заљуља, ... заљуља се жена, па паде на земљу, колико је дуга...“.

Уследиће епилог сведен на низ сувопарних саопштења о судбини актера ове приче, који јасно показује да је оно што покреће фабулу моралистички елемент:

„Нана није дочекала другог Аранђела. Сушила се, сушила, док јој се живот није угасио као и свећа, кад догори.“

Бата се још то лето оделио из куће.

С Милком није ни два божићна колача пресекао у својој кући. И остави га, ... и опет му дође, ... и опет оде. Док се најпосле нису тужили и конзисторији.

Данас живи Милка са дугачким Стојаном. А поједе више батина него хлеба.

Јесенас продадоше мом бати на добош све, где год је што имао“.

Тако је „бата“ кажњен за неопростиви грех који је починио због његове следеће страсти, страдала је и цела породица.

„Е, у зао час, ... замекало и њему пред кућом теле...“ – завршава приповетку Адамов дајући свом казивању печат фатума и нечег судбинског што је такође одлика модерних приповедача. Занимљиво је да то није препознао ни Војислав Ј. Илић – Млађи (који се, иначе, афирмативно изразио о Адамовљевим приповеткама), па у својој критици наводи да

леп утисак који причаоставља на читаоца није ослабљен ни „небрижљиво израђени завршетком“¹⁴³.

Из круга оних које говоре о моралном посрнућу и пропасти породице због распада задруге је и приповетка „Сиротица“ („Сеоска лепотица“)¹⁴⁴ настала за време Адамовљевог ђаковања у Бечу. Она је, прематврђењу Виловског¹⁴⁵, скренула пажњу јавности на дотле непознатог приповедача. Толико се допала Виловском да ју је, упркос жестоком противљењу Адамова, штампао на првој страни свог часописа *Српска зора*. У њој се, наводи Виловски, верно, а опет, „дискретно и појетски, слика душевни живот сељака и сељанки“¹⁴⁶. И поред пишчеве оригиналности, у приповеци се осећа јак утицај Росегерове сеоске новелистике, као и наше народне књижевности, пре свега у заједничкој етичкој основи. Састављена је од пет поглавља и има прстенасту композицију. Као мото послужио јој је познати Хамерлингов стих из „Ахазвера“: „O Frauenschonheit, edle Himmelsblume!“ На трагичну судбину главне јунакиње (Јуле) која од заносне сеоске лепотице постаје пука сиротица и просјакиња указује двојаки назив приче. Тема је савремена – дух новог времена продири у село и одражава се на понашање „женскиња“ које почиње „губити образ“. Адамов ју је тако обрадио да приповетка добија дидактички и моралистички тон. На Јулином примеру желео је да укаже на деформацију патријархалног морала.

Почетак приповетке пружа увид у Јулину невеселу садашњицу:

„Ено је стоји пред црквеним вратима. Поред ње седи на земљи мушко детенце и сигра се с пиљцима. Слепа је, проси. Чека, да пође народ из цркве, те да пружи руку, да јој милостива душа која удели какав дарак“.

Наредна слика представља општар контраст јер нам открива да Јула није одувек била слепа. Њен некадашњи изглед Адамов ће дочарати епитетима и поређењима преузетим из народне књижевности:

„Читали сте много о 'ибришим – косици', о 'алем – очима', о 'бисер – зубима', о 'мерцан - – усницама', о обрашчићима 'на којима руже цвате', (...) о 'вилинском стасу', па представите је себи како хоћете“ – присно ће наратор, допуњујући опис опаском: „Да јој

¹⁴³ Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. 5, 1903, 54.

¹⁴⁴ Паја М. Јовановић, „Сиротица“ у: „Слике и прилике из српскога живота“, Браћа Јовановић, Панчево, 1883, 248 – 267.

¹⁴⁵ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић. Сећање на прошлост“, *Бранково коло* XIII, 5/6, 1907, 133.

¹⁴⁶ Исто, 133.

није сунце опалило лице, да јој није мотика и коса нажуљила руке, и да није босонога често ишла по мразу и џомби, по трњу и стрњици, па да је имала чешће пред собом огледало и 'апотеку', била би, прости боже, богиња“.

У истом маниру Адамов ће приказати и лик главног виновника Јулине несреће – њеног оца Марка Дангубу.Њега ће представитикао „суво, исцеђено створење, са потавнелим а поднадулим очима, подбулим лицем... живу ал' унакажену копију божијег подобија, што од ране зоре до неко доба ноћи шврља или дрми пред крчмом“.Враћајући нас у прошлост путем ретроспекције, наратор ће испричати какоје Марко упропастио, не само свој, већ и живот своје породице.Смешила му се лепа војничка каријера,али се, на своју несрећу, предао страстима. Картајући сеи теревенчећи са официрима, проневерио је већу суму новца, због чега муопарају звезде,избатињају га и отпусте из војске. Утеху је нашао у ракији од које, најпосле, умре, управо „изгоре“.Моралистичка тенденција ни овог пута неће изостати, па ће Адамов, закључујући приповедање о Марковој трагичној судбини, рећи: „Ни слутио није, да ће му икад у календару изаћи слика за поучан пример другима; као што ни кћи му, сада слепа Јула, неби икад поверовала, да је дошла у приповетку“.

Писац затим западајући у плитки сентиментализам и мелодрамску извештаченост, приповеда о страдању и злопаћању сеоске сиротице Јуле.

Мајку је једва запамтила. Сећала се само како је једном, разбарушене косе и раздрљених груди,са модрицама око врата и њом у наручјуизлетела из собеи побегла у комшилук где је кукалаиз гласатужећи седа ју је Марко пијанзлостављао.Усамљенички живот овог сирочета Адамовће дочарати сликовитим поређењем:

„Прирашћивала је као шибљика дивљака крај друма, куд силан свет пролази, а нико да је понегује и поткреше“.

Постала је свачија и ничија, поселара, предмет опште поруге и подсмеха. А кад ју је комшиница (некадобра другарица њене мајке) опоменула да више није дете, она ће се постидети.Опис девојачког стидаприказан је сликовито и натуралистички верно:

„... Осети, како је наједаред поли по образима нека топлота, подиђе је неки осећај, каквог још дотле није знала, и, ни сама не би могла погодити зашто, тек ни за главу не смеде да подигне очију, па да јој онако весело, детињасто као до сад погледа у лице“.

Отада није ишла на рогаљ и није више скитала. Али, што се више туђила, момци су чешће обилазили око њене куће.Интересовање момака за Јулупратила је завист

девојака. Говорили су за њом да је горда, кичељива (дајући тако одушка свом гневу и мржњи) акад би одбила да служи у њиховим кућама, бесносу коментарисали: „Голо, бесно!“ Њу је, међутим, понашање и једних и других остављало равнодушном. Ни отворена наклоност комшије Милана неће је ганути. Остаће хладна и уздржана стављајући му до знања да не мари шта ће свет рећи.

У казивању о узроцима пропадања некад имућне газдачке куће Марка Дангубе (која је то била док је њоме управљао Марков отац, стари газда Паун) препознајемо, такође, моралистичку тенденцију. Све је испродавао, те „оста без игде ичега под трошним кровом између, четири скоро гола зида“. Отада није избијао из крчме. Са крчмарем је и отварао и затварао бирцуз, помажућиму око пословадок се не би опио наивно верујући да немабољег човека на свету од крчмара.

Његов изглед кад су дошла господа да му „на мунту“ продају кућу(због силног дуга царевини и крчмару) натуралистичко је верно описан:

„Марко трештен пијан, не познаје никога, само дуби на штапу, па гледи у господу тавним очима, мислиш, устао је из мртвих“.

Јулина унутрашња преживљавањаповодом доласка поменуте господе се, ни овог пута не приказују, слика се само њена спољашња реакција. Дескрипцију замењује пишчев сентиментализмом обојен коментар:

„Доста је црних дана доживила, доста горка леба појела, ал још је не кану суза од ока до сад, кад чу, да ће најпосле морати отићи и испод овог худог крова. Па куда ће? Шта ће онда? Да служи?“

Уверљивости приказа ситуације доприносе различити коментари сељана:

- Сад ћемо видети њену гордост! – говорили су неки из пакости.
- Кукавна девојка! – сажаљевали су је други.

На то се надовезује загонетно казивање наратора:

„Али било је њих двојица, који нису могли да забораве сирочета у трошном и опалом кућерку“.

„Један је мислио, да л’ и како би се ту могло помоћи, да се сирота Јула не потуца после од немила до недрага, да је се не отреса свако, као што отреса блато с ногу“. (То је био Милан који је према њој имао искрене намереи желео да свој живот веже с њеним.)

„Други није толико мислио, већ је радио. А што је радио, далеко је било од пута, којим може сирото девојче доћи до среће“.(Реч јео господину из суда.)

Тако наратор описујенамере једног и другогстављајући Јулупред наизглед лак избор. И овдедо изражаја долази извесна недореченост.

Однос Јуле и господина из суда површно је описан. Приликом прве посете он ју је помиловао „милостиво“ по образу тешећи је да јој неће бити ништа,због чега ће се она застидети. Долазио је у село много чешће него што је ту имао каквог званичног посла, истиче наратор наговештавајући оно што ће се ускоро десити.Јула је била дирнута његовом пажњом. У њеном понашањуочитује се наивност сеоске девојке:

„Он се увек лепо с њом разговарао, тако пријатељски, тако милостиво,да се није могла срдити на њега; па кад бије ухватио за руку или помиловао по образу, то је било тако искрено, да није знала, зашто да се отима“.

С друге стране, Милан је „залуд тражио од ње мила погледа“, залуд ју је бранио од злих језика, нудио брак.Сва његова настојања да сазна што је према њему увек тако хладна и горда, остала су без одговора.

Рађање нејасне слутње у девојчиној души Адамов описује у маниру најбољег модерног приповедача:

„Неки јој страх овлада у срцу, а срце јој закуца врело, бујно, подилази је час неки пламен, час пребледи као мртва“.

Сам догађај даје се у назнакама:

Нешто шушну споља, пред вратима,па се зачу тихо куцање и неко шмугну унутра. По ципелама које су му на ногама зашкрипалечиталац наслућује да је Јулин тајни посетилац господин из суда. О ономе што се дешавало иза затворених вратаможе само да нагађа јер се, после реченице:„Јули се оте лак врисак“, приповедање прекида.

О последицама тог сусрета сазнајемо у последњем(петом) поглављу које наратор отпочиње констатацијом да је Јула већушла у своје осамнаесто пролеће:

„Ту годину свог живота провела је као у сну сневајући. Ни дај боже она Јула, која је пре била. Никад вам та не би отпре стојала празних или скрштених руку, па да продаје зјале и гледи, што кажу, куд шеве лете. А те је године то радила.

На јесен изађе дело на видело.

Јула поста матером.

Детету њеном није се знало за оца“.

О догађају се шустро реферише. У пишкомом исказу много је недоречености, али је зато његово казивање допуњено преношењем реакције околине.

Што су на Јулу више навалјивали да каже име оца, она је тим јаче стискала своје чедо и јогунастије прикривала свој грех. „Е сад је тек било доста и свакојака говора о Јули“, казује наратор. Неки сукоментарисали како су одавно говорили да ће тако бити, други да јој је и мајка била таква, те да не може ивер даље од кладе. „Зло и наопако се викало на њу“.

Тренутак Јулиног ослепљења Адамов веома доживљено описује. Тог лета она је изашла да са жетеоцима руковеда на газда – Рајиној њиви. Загледана у сунце она се препустила мислима, а кад се пренула и потегла српом да згрне руковет, наједном схвати да не види ни српа, ни влата, ни земље, да не види ништа. Пред очима јој наста тама.

„Таре очи, па гледи, па се бечи, па опет тре, па зажмири. А пред њом играју све сама сунца, час црвено, час зелено, па жуто, па плаветно. Никако да види српа, ма да га држи у руци“.

У ужасну чињеницу да је слепа, Јула ће повероватитек кад буде схватила да не види своје детечиме се посредноуказује на снагу мајчинског инстинкта. Њено слепило није ничим мотивисано, осим пишкомом жељом да је казни за неопростиви грех који је починила, па јој нибајалице ни врачаре неће помоћи да поврати вид.

И тај догађај се различито коментарише. Једни су говорили да је то њена судбина, други да је казна од Бога. „Тек сви су држали тај случај за миг од бога, да покаже другима, како пролазе таке“, наводи Адамов дајући својој причи изразито моралистичко и дидактичко обележје. Та тенденција посебно је наглашена у епилогу у коме се наводи да је Јула са дететом и штапом у рукама ишла од куће до куће, од села до села, у прошњу. Да ни за њено дете (јер је зачето у греху) нема будућности, сведочи опаска чича Ђуке Сталаћана крају приче.

Са темомиз породичног живота је и недовршена прича „Ох, та деца!“¹⁴⁷ објављена (у два наставка) у *Бранковом колу* 1906. године под псеудонимом Вељко Радивојчев Загајица и посвећена Стевану Сремцу. Радња приповетке смештена је у варошку средину што је још једна потврда да је Адамов, сликајући породичне односе, обогатио нашу реалистичку

---

¹⁴⁷ Павле Марковић Адамов, „Ох, та деца!“ у: „Дух времена сад је таки!, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 203 – 213.

приповетку. Причу је, према Адамовљевој замисли, требало да доврши Сремац, али је он изненада умро, па до коауторства није дошло. Будући једна од његових последњих приповедака, она показује у ком смеру би се Адамов као приповедач развијао да је наставио да се бави прозним радом. За ову причу Даница Вујковће рећи да по много чему излази из тзв. реалистичког концепта, пошто је у њој „сликање догађаја у сталном преплитању са психолошким, унутрашњим монолозима“¹⁴⁸. Уметничкој вредности приче доприноси и спонтаност приповедања, као и фабула која је од почетка до краја духовито изведена, те је права штета што је приповетка остала недовршена. У њеној основи налази се исконска тежња родитеља да их дете у свему надмаши: да изучи школе и постане велики господин (бар фишкар, ако не и сам владика) што би му обезбедило угодан и лагодан живот и заувек ослободило беде у којој је рођено и одрасло, те приповетка добија изразито социјално обележје.

О породици Михајловић, која се однекуд из Баната доселила у Карловце, Адамов приповеда без увода у хуморно – ироничном тону. Све њихове наде биле су везане за старије дете, сина Велимира или, како га је мајка најчешће звала, Велемира, који је, према њиховим очекивањима, требало да, пошто сврши гимназију у Карловцима и добије „штипендију“, оде у Беч или Пешту и изучи за адвоката, да буде фишкар у Кикинди или у Темишвару (јер фишкалиматамо нарочито добро иде) или, пак, да сврши богословију у Карловцима и постане владика (а зна се да темишварски владика има двор и башту ван града, па четири коња и каруце). Њихове наде додатно је подгрејао стари добри учитељ Порфирије Самарцић, који је прогнозирао да ће Велимир бити „други Доситеј“. У тој учитељевој оцени садржана је вечита тежња наставника да га ученик превазиђе и прослави, па се и Порфирије Самарцић потајно надао да ће се у биографији „другог Доситеја“ помињати име Велимировог првог учитеља, име онога, „који му је први отворио духовне очи“, а његове родитеље „умудрио“ да пођу правим путем.

Супружници тако, с бригом, с потајном радошћу и надом („а мајсторица Јеца и с отвореним поносом“) одлучише да напусте своје мирно село у Банату, своје кумове, комшије и пријатеље, и да се доселе у Карловце где ће мајстор Вита крпити ђачке ципеле, мајсторица Јеца послуживати по господским кућама а држаће и ђачке, не би ли своју децу извели на пут. Све своје наде полагали су у старије дете, у сина Велимира, који ићи у

---

¹⁴⁸ Исто, 6.

латинску школу(у гимназију) и учити.О будућности кћери нису имали кад да мисле, боље речено, нису имали неку конкретнију представу.(„Она ће расти, расти и биће велика девојка“.) Велимир је био „звезда водила“ породице Михајловић, а та„звезда их је довела у Витлејем – Карловце“.

У Карловцима су изнајмили засебну кућицу две собе. У једној соби „скоткала се“ цела породица (док су другу изнајмљивали ђацима).

„ Ту је мајстор Вита крпио ђачке ципеле, кад их је добио у посао. Ту је мајсторица Јеца прала, зими, и свој, често и туђ веш, а на малом 'шпоретићу' и кувала, кад је имала шта да кува... Ту је 'други Доситеј' учио и писао своје задаће, спремао се да буде оно што су му родитељи наменили. Ту је Латинка – расла. А сви, дакако, ту обитовали“.

Скроман и вредан, био је мајстор Вита, а таква је била и мајсторица Јеца, Јеца шустерка. „Не жаца се она ни од каквога поштенога посла“. Од ране зоре до мркла мрака ради она по туђим кућама, „само да што заслужи, да привуче кући“, а увече се враћа кући упртивши преко руке нешто одеће, старих чакшира, прслука, кецеља и ципела. „Све је то њој заухар, све она то прима 'и љуби руке' и – Бог зна како!“ – казује наратор истичући у први план марљивост супружника и тешку егзистенцијалну ситуацију породице Михајловић.

У Адамовљевом приповедању наилазимо на мноштво духовитих опаски и описа. Тако, на пример, за Велимира ће рећи да се није баш „бог зна како утргао у свом послу“, те је сваке године ишао на поправни или из латинског или из математике. Мајка би, пак, правдала сина пред светом: „Дете је; док му се не отвори памет!“ Али, дете поодрасте, а памет му се не отвори, па је вечито ишао на поправни, наставља у хуморном тону приповедач. На мајчино питање зашто баш увек из латинског на поправни, Велимир би одговарао: „Па кад је у сваком разреду друкчије, па све више!“

Комичан је и опис интервенције амбициозне и предузимљиве Јецешустерке код „господина провесора“, код чије госпође је прала веш.

Кад је „милостивна“ покушала да се код мужа заложити за Велимира, професор је био изричит:

„Казо сам ти толико пута: ко шта има да се распита за ђака, нек иде у гимназију; ја код куће не примам такве партије“.

А кад је и други пут хтела да поднесе своју „протекторичну представку“, изнервирани професор одбруси жени:

„Кажи ти њој ... нека она попрети свом красном Велимиру, нек он учи, нек се не силанца по Доци, на Дунаву, Магарчеву брегу и којекуд. Она, сирота, никад код куће од туђег посла, а он сам, без надзора. Свему има своје време, ал беспосленом силанцању најмање... Док је био мањи, сваки је час било тужбе на њега. Ко у Дворској Башти бере руже? Велимир Михајловић! Ко на Стражилову купи тичја јаја и квари гнезда? Он. Ко пуши у потоку? Он. Ко се кликера и тера чигру? Откако га знам, све он и свашта од њега... У осталом, мани ме, жено, молим те, код куће бар тих ствари...“.

У професоровој анализи узрока Велимировог лошег учења и владања многи ће читалац препознати узроке слабог успеха и недоличног понашања данашњих ђака. Потпуно одсуство родитеља, а посебно мајке, у васпитању и одрастању деце у условима тешке борбе за голу егзистенцију произвешће озбиљан друштвени проблем на који је Адамов још тада указивао.

У приповеци наилазимо и на низ других комичних ситуација. Једна од њих је кад Јеца, пошто је ургенција пропала, моли и преклиње сина да учи:

- Читај, Велимире, очи моје!
- Читам, мати, ал кад је тешко!
- Па шта имаш, чедо моје, за лекцију?
- Ето то, па то, па то...

И син би износио читаву хрпу књига пред мајку, а она би проклињала те страшне књижурина и професоре којима никада није доста. А Јеца би потом плачним гласом правдала сина код професорове жене: „Шта ћу, милостивна, слатка? Чита, чита, побелеше детету очи“.

„Велимирова је звезда почела тамнети“, казује Адамов сликовито. Као паметна жена мајсторица Јеца је осетила, „да ће тешко што бити од Велимирове штипендије. Тако се не долази до владичанства до фишкалата ни до жупанства. Нема ко да се заузме за сиротињу. Ко има боље пријатеље, тај боље и пролази. Ето, не може да добије ни опрост од школарине, ма да ради сирота, и то све савесно, и по некојим професорским кућама, па и код једног патрона гимназијског –“, вајкала се она.

У својој слепој родитељској љубавиона је кривце за Велимиров неуспех тражила на другој страни.

Писац указује, такође, на још једну родитељску слабост, а то је претерани понос и жеља да се покажу пред светом. Кад је мајсторица Јеца једном, после свађе са Мацом, као фурија улетела у кућу, затекла је сина у крајње недоличној ситуацији. Изваљен на столици, са главом подигнутом горе, Велимир је пуштао густе димове из цигарете правећи од њих колутове. Затечена тим призором, све грувајући песницом о сто, Јеца ће осути паљбу на сина:

- Читај, Велимире, очи ти искочиле! Хоћу ма један дан да се провезем кроз ове дерне Карловце као владичина мати на четири коња, да попљунем све ове Карловачке шуганере, а ову ронђаву Мацу тишлерку и оно њено штене да прегазим! Читај Велимире!

Син је унезверено гледао у њу док је она, готово трчећи по соби, сиктала:

- Отац јој се у гробу преврнуо! Она мени то да каже! Муж јој ради као калфа на парче код других мајстора, а она... госпоја... Маца тишлерка, гола и гладна... госпоја!

И док је мајсторица Јеца дане проводила по туђим кућама, док је мајстор Вита крпио ђачке ципеле, а Велимирова звезда у породици „сјала и пресјала“, дотле је Латинка расла у потпуној слободи, без ичије пажње и неге, наставља наратор да приповеда о Латинки. Ишла је нешто мало у основну школу, али је ту за њу „мало што приањало“. Мајка ју је са могла повести са собом само у кућу једне госпође (кад је тамо ишла да ради), и то зато што је ова „милостивна“ имала болесну кћер Латинкиних година којој је друштво другарице пријало. „Ту је прионуло за њу све што је 'господско' видела у мале шкофлаве своје господске другарице, те је снивала само о господству“, описује Адамовћену засењеност господством.

„Занета и убијена свагдашњом бригом и напором“, Јеца није стизала ни да погледа Латинку, па се не мало изненадила кад се једног јутра загледа у још нерасањену кћер:

„Лице ведро па ружичасто, смеши се детињски; усне као трешња, влажне, па набубриле, да прсну; испаване очи гледе мило, љупко, веселе, као зора кад ведро ислави; али рамена пуначка, већ мање детиња, заокругљена; кошуљица се опучила, па откривакао сочна бресква пуну, као млеко белу пут; а кад махну главом, те забаци косу на пуна плећа, отворише се недра, а по њима, као оно после кише на сунцу испод петелька на јабукама пробија лака здрава румен. Очи материне сад тек једва имадоше кад, да виде пред собом најбујнији пупољак пробуђеног девојаштва“.

Тешко да се може наћи сликовитији опис женске лепоте у оном карактеристичном добу на прелазу из детињства у девојаштво, те изненађује да нико од Адамовљевих критичара није на ово место обратио пажњу.

Јецина размишљања тим поводом писац ће пренети у форми доживљеног говора::

„Зар већ? Зар ни мати није досад имала очију, да види своју кћер, већ је, и кад је се сети, увек носи у памети као малу неугледну девојчицу, с детињастим цртама, недораслу, глинцаву, у кратким детињим хаљиницама које она, Латинка, никад није на себи нове понела, никад нису на њој и за њу кројене, него негде дуго ношене и изношене, па доспеле на њу, кад су већ избелеле и отрцале се, кад је некоја срећнија можда њена вршњакиња из њих израсла: – као што је и њен брат – Велимир био свагда среће, да никад нема ни нове књиге ни одела, већ све то исплаче мајсторица од господе, кад им деца сврше који разред или измоли на послугу из гимназијске библиотеке“.

Колико је ту само истинске мајчинске туге и горчине, како због тешких услова живота у којима јој деца одрастају, тако и због тога што јој је борба за голо преживљавање ускратила могућност да буде са својом децом, да се њима више бави, да ужива у њиховом одрастању! Није ли то опомена и данашњим родитељима да, упркос тешким социјалним околностима, не занемарују родитељство?

Наставак Јециног размишљања односи се на преиспитивање сопствене одговорности и кривице у свему томе, па онозвучи као неко оправдање:

„Зар већ? Сирота мати није ни могла, у својим приликама, ни имати очију и за њу, кад касно увече донесе однекуд лонац 'цушпајза', од онога, што је код какве 'милостивне' преостало од ручка или вечере; или какву хрпу одела за мужа, Велимира, Латинку или себе, које ће они сутра одмах на себе обући, јер је ово на њима већ сасвим дотрајало. Како ће и да има очију за девојчицу, (...) –кад се, мртва уморна, чим дође и изнесе на сто што је донела, пола обучена, зими често и у влажним, па смрзнутим хаљинама баци на худу постељу и заспи мртвим сном, да ујутру опет порани, – они се, муж и деца, – ако већ и сами нису, ма и гладни, полегали, не могав је сачекати, или не имајући да припале какву светиљку, – наклопе на скоро охладнело јело благословеним сиротињским апетитом“.

У Јециним грудима разлило се већ „готово заборављено, готово утрнуло чувство материнске милоште“ док се, гледајући кћер, по трећи пут питала: „Зар већ?“ Такве је „милоште“ према својој деци осећала још док су били на селу, кад би их пре спавања

изљубила и полусане и насмејане сместила у чисту постељу. Није ње нестало ни кад су се преселила у варош, „али није имала кад да јој се пода“ – подвлачи Адамов указујући на отуђеност као велики проблем модерног друштва, посебно у градским срединама.

Поново пробуђеној материнској љубави, Јеца ће се предати до краја истински уживајући у својој кћери:

„Сама ју је својом руком умила, очешљала, увила увојке лепе јој богате косе, обукла је у најбоље одело, што је имала. А притом је љубила, љубила где је стигла, љубила по коси, по плећима, по раменима, Мамино!... И ово је мамино!... И ово!... И ово!... Па све само љуби. Тепала јој и смејала се, да су јој груди брецале од задовољства. А Латинка се детињски мазила, кикотала, зацењивала, кликтала, матер љубила, да је угризе“.

Једва је чекала да се врати кући и да је онако на спавању изљуби, да је се сита наљуби, као да је тиме желела да надокнади пропуштено. Пред читаочевим очима искрсава готово натуралистичка слика узајамне љубави и нежности између мајке и кћери:

„... И љубила је онако несито, као што гладан човек халапљиво једе, кад се једва дочепа куване топле хране. А Латинка као да се, поред свег пљуска помамних материних пољубаца, није расанила до пуне свести, већ онако топла, а у сладости младога здравога сна, обгрлила голим рукама материну главу, стисла је свом снагом на груди, па је љуби, љуби више страсно него детињасто“.

Љубав која се у њој нагло пробудила према кћери натерала ју је да се замисли над њеном судбином. У вези са Латинком она није имала јасне планове, није знала какву срећу да пожели својој кћери. Прижељкивала је да буде тако срећна, да сви причају о њеном великом богатству и господству, као у приповеткама о Пепељузи и о разним принцезама. У својим реминисценцијама она ће се осврнути и на брак са Витом.. Вита је према њој увек био добар, али није јој могао приуштити живот без материјалних брига. Били су сироти и кад су се узели, а „данас само богати теку, и онај има нешто, који што наследи“, вајкала се Јеца. Сећала се и како су се радовали деци кад су их добили – њих двоје, за сиротињу доста, нису ни хтели више да имају из уверења да је сиротиња грех. Од тог доба живели су као брат и сестра, „као богоугодни Филемон и Бавђида, или Јоаким и Ана“, духовито ће Адамов. Она и Вита нису се „мајмунски“ миловали и љубакали пред другима, већ су се о свему договарали и усаглашавали. Ипак, мислила је да је заслужила бољу срећу. Да Вита

није само шустер крпа, да она није мајсторица, да се удала за изгубљеног потомка и наследника српског спахилука...

„Пред очи би јој изашла сва голотиња и беда у којој се налазила; на душу би јој пао двоструки терет: терет с безнадежне садашњице и са својих грешних мисли, па би само уздахнула, и опет тешко, брижно уздахнула:

- Ох, та деца!“ – преноси наратор Јецино размишљање после чега се његово казивање нагло прекида.

Приповетке у којима се сликају односи међу браћом, суседима, друговима

Породични живот Адамов слика и удругим приповеткама, само што су у њима у првом плану међуљудски односи (односи међу браћом, суседима, друговима). Једна од њих је и „Савест му судила“¹⁴⁹, где је моралистичка тенденција истакнута у самом наслову приче, али и у њеном свршетку. Писац ће ту, полазећи од народне пословице: „Савест је најбољи судија“, дати студију братоубице. Јунак приче Совра Бајин имао је брата Ђуру, пијаницу и кавгацију, са којим је дошао у сукоб. У међусобном рвању Совра из нехата убије брата, после чега га почне прогањати немирна савест, те помери памећу.

Адамов нас у наративни ток уводи директно реченицом из свештеникове проповеди:

„И зачу се строги глас невидивога бога, који све види: Кајине, а где ти је брат Авел?“

У свега неколико реченица, избором карактеристичних детаља (необична тишина, зујање мува сакупљених у ројевима по зидовима, равномернооткуцавање црквеног сата, уздаси старца) писац успева да дочара атмосферу у цркви. Пажња читаоца усмерава се ка столу који одвајкада припада старешини породице Бајин. Од пре неколико година то је Совра, најпажљивији слушацац свештеникове придике.

Соврино понашање за време проповеди и његово душевно расположење писац потанко и уверљиво описује:

„Стоји као кип, богме би когод још рекао као неки дух. Скрстио руке, па упро поглед из упалих очију у попу. Мислиш, не трепће; чини ти се, не дише. Разбарушена коса стрши му на глави. А на бледом, збрчканом лицу као да нема никаква живота.

Наједаред, повика попа строжијим гласом:

Кајине, а где ти је брат Авел? ...

Над његовом главом у кандилу, што гори пред престолом богородичиним, запраска уље, запраска. Ал' ...

У Совриним ушима грмну као гром, па чисто одјекну у његовом громком гласу, кад зар и нехотице дрекну, као од страха изненада:

- Ха, ха!

Све погледа у њега...

---

¹⁴⁹ Павле Марковић Адамов, „Савест му судила“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 98 – 106.

Совра пружио руке према икони матере божије, као да хоће да се заклони отуд од нечега: понда повика попи: – Стој! Ја ћу га наћи!

И наједаред суну к вратима, те одјури из цркве гологлав, као бесомучан...“.

Осврћући се у својој критици на ову сцену, Пејиновић спочитава Адамову „придодавање ретких случајности“¹⁵⁰ том, како каже, и иначе страшном призору, мислећи на прскање уља у кандилу над Соврином главом, баш у тренутку кад попа изговара: „Кајине, а где ти је Авел?“ Он налази да Адамов овој случајности придаје превелики значај и пита се шта би се десило да у том моменту није запрскало уље, да ли би речи самог попа биле довољне за Соврину неконтролисану реакцију. Пажљиви читалац, међутим, у томе пре види споредан детаљ чију улогу у иницирању Соврине реакције треба посматрати у контексту нарушавања постојеће тишине.

Адамов, затим, почиње да приповеда о Соври и његовом лудилу настојећи да пажњу читалаца усредсредина психолошку драму јунака. Казивање о нервном растројству свог јунака отпочиње непосредним обраћањем читаоцу (у чему препознајемо пишчеву намеру да читаоца увуче у саму причу и своје узбуђење пренесе на њега):

„Па зар није необично да осим попе и други неко у цркви јавно рекне штогод, и да се насмеје, те још тако насмеје, кад попа даје придику, као што се насмејао Совра Бајин?“

У карактеризацији јунака и осветљавању његовог психичког стања Адамов примењује поступак самоиспољавања. Подробно описује Соврине гестове и поступке пажљиво региструјући све промене у његовом понашању.

Душевно стање човека кога прогони немирна савест Адамов приказује на свој начин. Његов психолошки метод више се базира на опсервацији која региструје спољашња психичка реаговања, него што се удубљује у јунакова унутрашња душевна расположења, и више се остварује помоћу дескрипције, него преко унутрашњег монолога самог јунака. Код његовог јунака, као и у животу (што, такође, доприноси уверљивости описа), до душевног растројства долази постепено.

Оно што се са њим десило за време службе тек је прва фаза таквог стања. Пошто је излетео из цркве, јурио је улицом, а они који су се десили у његовој близини кажу да су чули како је говорио: – Ја ћу га наћи. Ја знам где је он.

---

¹⁵⁰ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 153.

Свуда и на сваком месту говорило се тог дана „о Соври Бајином и брату му Ђури, кога је пре шест година нестало“ – наводи приповедач сугеришући читаоцу могуће разлоге Совриног понашања.

Под тежином страшног душевног оптерећења он ће у неко доба ноћи доћи свештенику под прозор. Кратким и емотивно обојеним реченицама, попут истински модерних приповедача, Адамов успева да дочара сву драматичност ситуације:

- Попо!
- Ко је? – повика из собе глас, као из бунила.
- Пст, ја сам.

Попа се указа на прозору. Спрам месечине позна некакву човечију прилику.

- Које добро?
- Добро је. Нашао сам га. Попа позна глас.
- Ти си Совроније.
- Пст! Ја, да!
- Па, шта је?
- Хајде.
- Куда?
- Нашао сам га.

Позивдушевно поремећеног парохијана ставићепопа пред дилему и подстаћиу њему борбу између човека и свештеника коју ће Адамов приказати у форми доживљеног говоратј. индиректног унутрашњег монолога:

„Дал’ да иде? Добар комад је ноћи превалио. Куда ће сам са лудим човеком? Да не иде? Совра није никаква зла никому учинио, мада је на њему била грозна сумња. А од њега је јако зазирао. Можда се тиче спасења грешне душе. Свештеник је: Блажени, који верују, јер ће их вера спасти! Има ли луд човек вере? Има ли болестан мозак савести? А вера у вечну милост кадра је само ублажити тешку клетву неумитне, нечисте савести? ... “.

У тој тешкој унутрашњој борби победу ће однети свештеник, па ће поп у глуво доба ноћи кренути са својим лудим парохијаном.

Свештениково понашање и карактер, а посебно његову одлуку да крене са Совром, оштро критикује Пејиновић. За разлику од писца који одобрава и хвали свештеников поступак, он налази да је такав поступак неразуман и неразборит и то аргументује речима:

„Ако паметан човек буде ишао за лудим, у свако доба ноћи и дана, и свуда га будала поведе, онда му баш то неће доликовати“¹⁵¹. Чини се, међутим, да Пејиновићне разуме најбоље суштину свештеничког позива. Он не схвата да је дужност и обавеза свештеника да се бори за сваку људску душу, макар човек био тежак грешник какав је Совра.

Адамов ће затим у неколико потеза, показујући изванредно мајсторство, дочарати језиву ноћну атмосферу:

„На сокаку није било нигде живе душе...

Пун месец просипа своју бледу светлост. Покаткад наиђе на њ какав црн облак, те га мало по мало целог прикрије, или му само који део крзне.

Дугачке сенке њихове пратиле су их устопце... Ћуте обојица...

Да их је ко видио, (...) не знам шта би помислио, ал' зацело би се прекрстио... “.

Први ће ћутање прекинути Совра:

- Јесам ја казао да ћу га наћи? ...
- А јеси л' знао где је, прихвати попа.
- Него. Па ја сам га тамо и наместио. Хе, није му могло бити баш најлакше. Ал' шта ћу? Нисам имао шта да подметем пода њ.

Доводећи Соврине речи у везус оним што се на њега сумњало, поп се све више уверавао да га Совра води на место злочина. Осећао је нелагоду и није био сигуран да је паметно поступио што је са њим кренуо.

Соврина потресна исповест дата је у вешто конструисаном дијалогу између њих двојице. На видело излази мрак који је због тежине почињеног греха обузео његову душу.

- Ниси се никога бојао? – настави попа.
- Зашто? Нико није видио, нико чуо. Ето, видиш, ни данас нико ништа не зна. Ноћ је била, ноћ, као, ево, ово сад, додуше месечина, али сами смо били... сами нас двојица.
- А ниси помишљао да над нама има неко, који све види и све зна?

Совра се трже. Примаче се ближе попи, па му обазриво шану.

- Да, знам. Тај је над нама и у нама...
- ... Ал' ти га онда канда ниси имао у себи.

---

¹⁵¹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 153 – 154.

- Чуо сам му глас ... доцкан. Било је већ давно ... доцкан ... Пст! Само лагано... ено, видиш тамо горе. Погледај ... Гледај; или зар не смеш ни ти? ...

- Ја сам га доста пута гледао. Ал', откако сам онај глас чуо, не смем.

Затим се, опет, окрену попи.

Јеси л' видео? Је л' да је сјајан? Ја бих га тако радо скинуо доле, да га закопам, да га нема. Ноћ треба да је ноћ. Чему та светлост?... Видиш ли оне црне маснице по њему? Јеси се кадгод загледао у њих? Видиш ону, што стоји. Права слика и прилика човечија. Је л' ? Па гле како је замахнуо буџом? Познајеш ли га? Кажу људи, то је Кајин. Није истина. То сам... ја...

- А оно, што лежи преда мном ... мислиш Авел? Откуд мени Авел? Оно је... он.

Писац слику јунака дограђује описом његове подсвести, халуцинација и страха, тескобе и фантазмагоричног стања. У Совриној помућеној свести мешају се слике садашњице са онима из прошлости. Адамова веома занимају унутрашња психичка стања човека. Да би могао да сведочи изнутра, из саме његове душе, он улази у лик свог јунака, у потпуности се саживљава са њим, те неке његове приповетке, попут ове, представљају истински „снимак“ човекове душе. Све то појачано је сугестивношћу пишчевог казивања, неизвесношћу напетог тока и могућег исхода, као и мистичношћу атмосфере у коју смешта радњу. Нарација се развија на принципу одлагања и ишчекивања и често је прекидана дескрипцијом.

Што су се више ближили месту злочина, раслоје Соврино узбуђење, али и свештеников страх, па ће поп, кад Совра замахне будаком у намери да демонстрира како је убио брата ударцем у потиљак, сав претрнути и одскочити два – три корака у страну.

Долазак у Бајину воденицу представља кулминацију узбуђења и напетости.

Попу је срце почело јаче да куца. Нехотице је стискао штап, обазирао се, сад на једну, сад на другу страну никако не испуштајући Совру из вида – описује свештеникову реакцију Адамов. На овом месту он ће дати један од најубедљивијих описа ширења страха у човеку:

„Сад му, што ваљда никад свог века није доживио, стадоше да се нижу по памети све гатке што их је још, бог те пита кад слушао о нечистима, што се најрадије купе на усамљеним местима. Тајанствено му изгледа непомични сев од великог воденичког кола и дебелих врба и топола, што беху засађене око воденице и дуж гата. Тајанствено му

шумори лишће по густим дрветима. Тајанствено жубори вода, што пролази преко уставе, те као водопад пада у оток и ромори даље, поред тих врба и топола. Осим шума, жубора и ромора ништа се друго не чује... ништа. Небом се вијају све гушћи облаци. А погледа л' даље око себе, свуд пусто, свуд нема нема тишина“.

И док поп јаче стиска епитрахил, пред читаоца, као у најстрашнијем хорору, искрсава слика злочина, почињеног, истина, у самоодбрани:

- Да, овако сам седио исто пре шест година... исто овако, сам самцит... Погледам једаред нешто преда се... Човек... да, баш човек се упутио амо. Познао сам га. Он је био. Пијан ... Свађаћемо се, и опет. Ја бегам од куће да се не свађам, а он, баш ме тражи...
- Ђуро... овај... да, рекох, боље би било, да си код куће. Ја сам већ овде...
- Ја хоћу да сам ту, вели он.
- Не можемо бити обојица на једном месту, кад има посла на више страна.
- А ко је старешина овде?
- Бог, па ми.
- Ја и нико више, осекну се он на мене.
- Још није тако, а бога ми неће, рекох, ни бити.
- Е, видићемо.
- Па шта ћеш? А он ти узде омут сламе, па украса ватру, потпали га и пође на таван.
- Стој! Викнух ја на њега, па полетим те му зграбим омут из руку, бацим под ноге и угасим. Ал' сам га незгодно гурнуо, те се онако пијан стровали на земљу. Цикну као гуја. Подиже се, па полети мени. У руци му сину нож спрам месечине ... Да, била је иста месечина као и ево, ноћас. Ја окрени леђа, па бежи. Ал', он за мном. Сетих се, па полегох, а он преко мене, колико је дуг... Ја дохватих неко тврдо сапиште ... замахни, па како икада, звиз њега у по потиљка. Како се смотао, више није устао...“.

Након кратке станке Совра ће испричати како је после плакао кајући се због недела које је починио, али и како је прикрио злочин. Да је његова душатрпела снажан приговор савести и да је злочин постао његова мора не остављајући га на миру, показује следећа реплика:

- . . .Ту, ту, видиш, страшно ме нешто тишти. (Мету своју шаку на чело.) Тишти ме од оно доба, кад се онај глас, знаш онај од горе, у мени пробудио, па ме запитао: Где ти је брат?

И Совра уђе у воденицу, изнесе велики џак, те просу пред свештеника братовљеве суве кости. Тренутак луцидности замениће стање помрачене свести, па ће он, узевши братовљеву лобању која се мало даље открглаљала, рећи попу:

- Ето, то је он ... Не познајеш га? Да, друкчи је изгледао ... друкчи... Ево, на!

Адамов успева да читаоцима предочи слику човека под великим теретом савести у свега неколико кратких реченица:

„Сав се скупи и посрну. Глава му клону. Заљуља се и паде на зид“.

Писац злочин разматра пре свега са моралног и етичког становишта. Стога преноси и свештеникову реакцију:

„Попа се згрози кад виде пред собом суве кости. Али се брзо прибра. Усправи се достојанствено. Подиже крст у десници. Строге погледе упре у Совру. Строгим, иако узбуђеним, гласом узвикну:

- Несретниче!

- Милост! – прошапута Совра, да је попа једва чуо.

- Нема милости, где нема кајања. Кај се! Амилости дели само бог. Кај се, и моли се вечној милости.

Совра клече, подупре главу рукама о земљу. Заплака се као мало дете.

И попа клече поред њега. Побожно је склопио руке и искрено се мољаше: – Милост!“

На крају, унекој врсти епилога, Адамов казује да је Совра сутрадан пао у постељу, где је лежао неколико дана у бунилу. Издахнуо је седми дан пошто је примио причешће вапећи: „Молите милост!“ И као да то није довољно да се истакне морална поука, Адамов наглашава да је свештеник беседу после опелазавршио речима:

„Савест је најбољи судија... Савест му судила!“

Изразито моралистичку тенденцију има и приповетка „**Чича Мирко и чича Маринко**“¹⁵².

Она је у њој више пута истакнута и гласи: „Благо брату, кад нађе брата у невољи! А још више, кад се браћа пре невоље с браћом упознају!“ Предмет пишчеве опсервације у овој

---

¹⁵² Паја Марковић Адамов, „Чича Мирко и чича Маринко“ у: „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, 1901, 38 – 56.

причи су односи између двојице сељака из истог села чија су имена дата у самом наслову. Ова двојица врсних и угледних људи, из само њима знаних разлога, постају крвни непријатељи, „прави Монтеки и Капулети“¹⁵³, будући да су се, упркос завади родитеља, заволели чича – Мирков син Рада и чича – Маринкова кћи Јања. На вест о општој народној опасности они се на изненађење свих мире и одлазе у рат. С војне се срећно врате, те Мирков Рада узме за жену Маринкову Јању што писац користи као згодан повод да истакне значај неговања братских односа међу људима.

Радња приповетке збива се уочи мађарске буне (1848). Пејиновић ће је, стога, означити као „донекле историјску“¹⁵⁴ истакавши да је у њој, и поред наглашено патриотског обележја, много више хумора неголи праве озбиљности ратних приповедака какве је писао Ђура Јакшић. Оно што је издваја од осталих што представља новину у српској реалистичкој приповеци јесте то што Адамов улогу наратора поверава жени, извесној баба – Јели, Тодоровој снахи и Јовановој жени, која о догађају приповеда са одређене временске дистанце. Све у њој исприповедано виђено је очима ове сељанке тако да прича добија форму великог монолога и има изразито народњачко обележје. То је, иначе, много тежа форма изражавања од директног излагања јер писцу поставља захтев да се удвоји – да на говорно лице пренесе све функције. Оваква форма као основни услов претпоставља необично добро познавање језика и начина изражавања личности која преузима улогу приповедача. Задатак је утолико тежи јер је наратор жена која се по свом менталном и емотивном склопу разликује од писца – мушкарца. Критичари су листом истицали да је Веселиновић од свих сеоских приповедача највише користио овај облик наратива и постигао највећи успех. Нико од њих, међутим, није поменуо Адамова који је у том погледу остварио велико мајсторство. Адамов је, можда боље и од самог Веселиновића, успео да окарактерише не само главне јунаке већ и лице које приповеда а чије физичке особине, израз лица и тон говора не можемо ни да видимо ни да чујемо. Стил приповетке је хотимице упрошћен и усаглашен са мисаоним преокупацијама и визуелним представама жене из народа. Њено казивање је фолклорно обојено, а карактерише га и непосредност излагања.

---

¹⁵³ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 154.

¹⁵⁴ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 129.

Увод је нешто дужи и у њему се смењују слике ратне стварности са онима које се односе на индивидуалне појединачне људске судбине.

На стање непосредне ратне опасности указује се већ на почетку приповетке:

„Чујемо и ми у нашем селу, како се Маџар одметнуо од цара и дигао на наш народ, да потамани или помаџари све, што се поздравља са помозбог...“.

Атмосферу ратне психозе и неизвесности писац ће дочарати кратком, испрекиданом реченицом набијеном емоцијама:

„Променило се и наше село. Тек за час ево каквог гласа. Маџар ударио ту и ту са страшном силом... Погинуо тај и тај... Наши победили... Наши беже...“.

У таквој ситуацији на видело излазе братска солидарност и урођена људска доброта Сремаца који пружају уточиште том „силном свету“, што се слегао из Баната и Бачке. Да ће писац инсистирати на овој теми, показује његова опаска: „Боже мој, у невољи се и Турчин побрати са Србином, а не би своје познало свога? Благо брату, кад у невољи брата нађе“.

Избором карактеристичних детаља, Адамов ће уверљиво приказати и слику општег хаоса и метежа који је настао прихватам избеглица. Виталност и непресушни животни оптимизам једно је од најважнијих својстава српског сељака, па ће Адамов овде испевати химну песми, и то оној епској која нас је одржала у вековима ропства. На ову особину нашег народа ћемного година касније у својим романима указивати Добрица Ћосић, један од најбољих познавалаца психологије српског сељака.

Догађаји на фронту рефлектују се и на село, у почетку као далеки ехода бипотом и само село било захваћено ратним збивањима.

Слика туге и жалости у нараторкином дому због погинулог војника (која открива узајамну приврженост чланова патријархалне заједнице) значиће повратак на породични план:

„И наша се кућа зави у црно, јадна сам ти и дан данас за Тодором, за девером мојим. Оне се године ја тек довела, па га замиловила била као брата рођеног. Пропиштала јадница свекрва моја, никад до смрти није престала кукати. А свекар ми зар занемии, па ником ни речи“.

Преко акустичких слика Адамов ће пластично описати приближавање линије фронтаселу:

„Целу драгу ноћ нико није тренуо. И не пребдила, јадна, кад тутњи земља, под тобом и тресе се, како грувају топови, мислиш, под селом су; а грувају звона, чини ти се, небо се пролама“.

Сликом окупљеног и од страха избежумљеног народа пред црквом завршава се овај нешто дужи увод.

Непосредан повод за приповедање о нетрпељивости међу насловним јунацима представља приказ који је нараторка угледала: Дотле крвни непријатељи, чича Мирко и чича Маринко, стајали суједан поред другог и заједно са поп Васом вукли уже црквеног звона. Казивање о томе она започиње у стилу народног приповедача:

„Не знам, да л’ је било на свету два већа злотвора од њих двојице у нашем селу, од чича – Мирка и чича – Маринка. Бог би их свети и данас знао, шта су били међу собом замрсили. Али не верујем, да и сами знају, откуда су им куће постале злотворске“.

Великих разлога за сукоб није било јер чича Мирко и чича Маринко нису били комшије. То што их је делило „много плотова и јендека“, већ је само по себи довољно да две куће у селу не морају бити злотвори, духовито примећује нараторка. Оно што је евентуално могао бити повод њиховој нетрпељивости јесте то што им је једна њива имала заједничку међу, што су били „браздаши“. Али, ако чича Мирко ујесен „откине“ од чича Маринка коју бразду, чича Маринко ће на пролеће исто толико „отпарати“ од чича Маринкове. Избегавали су и да се сретну, а кад би се то десило, одмах би један од њих „навио“ на другу страну.

Сукоб је ускоро попримио шире размере. Не само да су старешине биле у завади, већ и „млађешина кућевна од старина“. И „шорани“ чича Миркови устали на чича Маринкове, па и „вашке“ из чича Маринкова и чича Миркова шора „као да су пакосније једно на друго“, истиче нараторка. Обојица су били угледни људи, па су сељани покушавали на све могуће начине да их помире. Њихова настојања Адамов приказује користећи се поступком паралелизма не тако често коришћеним у српском реализму:

- Јеси чуо, чича – Мирко, – рећи ће једанпут, а ваљд’ и више пута наш кум Гаја чича – Мирку, – јес’ чуо, – вели, – продај кому оно њиве, што ти је у Капетанову Долу. Да сам ја као ти, дао бих још приде, само да се курталишем беде.

- Знаш шта, чича – Маринко, баш и сам попа, добри покојни наш поп Васа, – знаш шта, – каже, – протури кому оно њиве, што ти је у Капетанову Долу, па ма се и за лошију трампио с киме, да не буде белаја.
- Не дам града без царева јада, – одговориће чича Мирко кум – Гаји, е мислиш, и Бога се, Боже прости, мало боји, а цара баш ни мало.
- Ко тражи боље, широко му поље, – одговориће опет чича Маринко поп – Васи...

Наведена реплика показује да Адамов познаје живи народни говор, зна специфичне обрте и финесе сељачког језика. Сем тога, реплика откривајош једну особинусрпског народа због које је током историје тешко страдао а то је својеврстан инат, пркос, одбијање и саме могућности да се у спору нађе компромисно решење.

У настојању да помире ову двојицу, довитљиви сељани заиграли су на нову карту:

„У чича – Мирка се нашао, на радост, момак..., а у чича –Маринка, по Богу, цура, да не скинеш ока с ње, кад је угледаш“, казује нараторка сугеришућиначин на који би сукоб међу њима могао бити превазиђен.

Узајамну приврженост двоје младих, насупротив нетрпељивости њихових очева, нараторка ће представити занимљивом игром речи:

„Чича – Мирко и чича – Маринко што рекох, крв и нож један на другог; а Рада и Јања да ухвати за нож једно за друго“.

Писац ће затим, послуживши се алегоријом, указати на опасност која прети од љубавне искрешто је у њима тињала:

„Кад удариш оцило о кремен, лако ти је варницу истерати; али пази, шта ћеш с њом:Воља ти село упалити; воља ти прижећи жеравицу с тамјаном и исмирном, да окадиш божићни колач, око кога се купечељад, у знак љубави и мира“.

У погледу лексике, стила и начина резонавања, пишчева опаска не одудара од сељачких,што је сасвим у складу са поетиком реализма.

Наредна слика приказује два љуто завађена непријатеља која се, након свештениковог позива да бране отаџбину и мимо свих очекивања,мире.Усвојој анализи Адамовљевих приповедакаПејиновићпосебно критикује управо то местоистичући да „није било довољно мотива за измирење овако љуто завађених страна“¹⁵⁵, тим пре што не знамо ни узроке свађе између чича Мирка и чича Маринка. Његове замерке односе се и на то што ни један

¹⁵⁵ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летпис Матице српске*, књ. 162, 1890, 152.

ни други „не делају“ пред нама, што би требало имајући у виду наслов приче. Њихова појава је тренутна то је случај и са Радом и Јањом, па читаоци не знају како се њихова љубав зачала, закључује Пејиновић.

Нараторка наспотом неосетно враћа у време садашње – време ратне опасности, неизвесности и страха. Она је у мислима опет са својим Јованом и онима које је испратила у рат и који можда баш у том тренутку издишу на фронту. Њена преживљавања и осећања представљена су углавном на дескриптиван начин, мада има и нешто непосреднијег дочаравања унутрашњег расположења јунакиње. Пример за то је њена молитва дата у форми доживљеног говора:

„Боже, Боже, сачувај и сакрили и душманина! Па му не дај области, да мори толики свет. Боже, Боже, сачувај твој народ, молим ти се: и онако му је доста невоље домаће!“

Ратна збивања постају део сеоске свакодневице. Хаос и панику која је захватила село Адамов ће живописно дочарати употребом великог броја глагола у презенту и њиховим понављањем:

„Тутњи и тутњи, па не престаје; а земља се тресе, тресе се и Срем и Бачка, како грувају топови. Ото Маџар, кажу, Варадин град, па то бије топовима Нови Сад, ... сатро га у пепео“.

Лик свештеника Адамов приказује на уобичајен начин. Поп – Васа као истински духовни пастирбрине народну бригу, теши и храбри своје сељане, подстиче у њима родољубље, указује на могући излаз из такве ситуације, па га нараторка доживљава као свеца. Он ће, подсећајући их на традицију, окупљенепозвати да се супротставе непријатељу.

Дејство свештеникове беседе на парохијане нараторка показује на сопственом примеру:

„Мени не може суза на очи, већ ми стало нешто у грлу, па да ме угуши. Женска сам глава, па да ме није био зазор и срамота од људи и старешина, прва бих била прешла, па целивала крст и десницу поп – Васину, те повикала: 'Хајд'мо!'... Па, чини ми се, да сам имала девет синова као девет Југовића, сама бих им пушке напунила, па их благословила и послала у бој или и сама повела. А била бих и тврђа срца зар, него и стара мајка деветорице Југовића“.

Адамовљево познавање душе сеоске жене овде долази до пуног изражаја. Он успева да се сасвим подвуче „под кожу“ ове сељанке и проговори њеним језиком. Позивајући се на

године и велико животно искуство, она ће читаоцима одржати лекцију из морала, чија поента гласи: „Благо браћи, кад се браћа... познају пре невоље“.

Радосно узбуђење због мирења чича Мирка и чича Маринканије обузело само нараторку. У сличном расположењу су и други: Јања „сиротица“ пала јој на груди, па јеца, „регби, свиснуће девојка“, и самом поп – Васи затрепта суза, па се скруни на сребрну браду, „чисто му се узеле обе руке, па не зна старац како да благослови“ а чича Мирко и чича Маринко, стојећи онако погнути и скрушени, траже од поапроштај. И остали се, уједињени заједничком невољом, мире, рукују, грле, љубе, праштају једни другима.

Следећа сцена приказује „смешну армију старца“, наоружаних старим пушкама, косама, секирама, мотикама, будацима и другим оруђем, која креће у рат. Међу њима је и нараторкин свекар кога жена, обузета сујеверним страхом, испраћа речима:

„Иди мудро не погини лудо... Ушила сам ти Божјег дрвцета и стручак од босиљка, којим ми је поп Васа светио вајат и постељу, кад сам донела Тодора на свет...“.

Сцена расанка супружника показује да Адамов, као ретко који приповедач, уме да ухвати и верно пренесе те fine трептаје људске душе у тренуцима великих узбуђења:

„И лали и нани засијаше се очи. Трепавице затрепташе. Лала протре очи храпавом руком својом, а окрену се на страну. Нана подиже очима црну верту, што је препасала од жалости за Тодором; а крупне сузе јој се роне у њу.

- Тривуне, ... да ... – дође опет стара до речи. – Ова пушка ... знаш, толико је Божића пропуцала у славу Божју, па сад... Пази ми на дете. Ти знаш, Јован је срчан... Чувај главу, ал' узмора л' бити... замени нам зеницу нашу... Поздрави ми сокола. Подај му ту јабуку, што ти је у торби. У једној крпици имаш оно дрвце, што сам добила лане од наше прије из Врдника. То је, вели она, од старог кивота светог кнеза Лазара из Раванице. Подај њему; нек му се нађе, ... злу не требало! ... Пре нек мене нестане, нег да пропиштим и за ... Господе, помилуј! ... Тривуне, аманет ти Јован! Али освети Тодора! Освети га над крвницима... ох!...“.

Нараторка ћенам пренети и своје чуђење кад је угледала ту необичну колону за којом је ишла поворка старца, деце, жена и баба, певајући заједно са попом „Возбраној војеводје побједителнаја“. Слика обухвата и низ споредних детаља које Адамов успева да импресивно оживи уз помоћ сликовитих поређења и других стилских средстава преузетих из народне књижевности:

„...Подигле се куке и мотике, виле и будаци, као да се дигла моба или каква царска робија. Тек се опет нађе зрака сунца од Истока, да се окрзне о избрушену косу или мотику, где није зарђала; па те шине по очима, да се сетиш старих јунака наших, у којих се, као што пева Тома из Сланкамена по песми старинској, сијало светло оружје као сунце, а златне токе на прсима кроз густе бркове 'као Месец од четрнаест дана, кад просија кроз гору зелену'“.

Са протоком времена и најтрауматичнији догађаји бивају мање страшни, понекад и смешни, па нараторка, у помало хуморном тону, наставља:

„Певамо, Боже, све песме црквене, па идемо, не да изгинемо, него да се посветимо као мученици, па да слаavimo као свети кнез у Раваници, као свети Штивљановић у Шишатовцу, као света мајка Анђелија у Крушедолу“.

Дуго очекивани повратак војника из рата Адамов ће описати кратким, елптичним реченицама пуним емотивног набоја:

- Ура! Ево их!
- Ко је!
- Ко, за Бога?
- Наши!
- Наши – одјекну с једног краја села.

Вукашин јури у други крај.

- Наши! – забруја по целом селу.

Сви дуж дугачког шора излетели су из кућа да дочекају колону повратника на чијем челу су ишли загрљени чича Мирко и чича Маринко. Ову ситуацију писац пореди са оном у пчелињаку кад се пчеле „узрујају“, па стану излетати из кошнице.

Радост заљубљених приповедач ће, подешавајући свој стил према народном, овако описати:

„Левицом (Рада) издигао пушку, па је баца у вис и дочекује у руку; а десницом загрлио чича – Маринкову Јању, стискао је веселник, па јој не да маћи... Више је носи, него што је вуче са собом. И она, враг је не однео, све полеће за њим, а бојаги отима се“.

Адамов приповетку завршава народски интонираном поентом уз неизбежну поруку:

„Благо брату, кад нађе брата у невољи! А још више, кад се браћа пре невоље с браћом упознају!“

Однос међу сељанима, овог пута међу двојцом другова, предмет су пишневог опажања и у приповеци „Метил“ или „Цвеја“ (у поднаслову, „Слика из живота српског народа“) ¹⁵⁶. У њој сеприказује погубан утицај лошег друштва на појединца. Видљива је пишнева намера да на примеру насловног јунака покаже и докаже истинитост народне пословице: „С ким си, онакав си!“ Прича, стога, има изразито моралистичку и дидактичку тенденцију изанимљиву фабулу. У њој се говори како се Цвеја, син имућног оца, повео се за неким Моцом, пробисветом, па се никако не могаде оканити рђавог друга, упркос мајчиним молбама. Али, што није пошло за руком мајци, учинила је љубав. Пејиновић ће затоако окосницу приповетке означити „поправљање љубавниково кроз љубав“ ¹⁵⁷. Утисак је, међутим, да је Адамов овде превасходно желео да прикаже погубан утицај лошег друштва на појединца. Но, без обзира на формулацију теме, чињеница је да је Адамов у њој дао танану психолошку студију.

Композиција приповетке је веома модерна и оригинална. У њој имамо причу у причи. Причу казује кочијаш Дамјан Загорица („једно разговорно момче“) свом путнику а нашем писцу да би је овај потом испричао нама. Војислав Ј. Илић – Млађи ¹⁵⁸ сматра да то што је причастављена у уста једног сремског сељака има и добрих и рђавих страна. У рђаве стране убраја то што се, на тај начин, губи потребно јединство, па долази до дигресија а у добрето што прича добија више живости и што се тако најлакше и најлепше „дају представити све особености сремског сељака, његове празноверице, предрасуде, његов оригиналан начин приповедања са непрестаним удаљавањем од главног предмета и оним врло честим облигатним уметцима; ’знате’, ’дабогме’, ’дакако’“ ¹⁵⁹. (То прича даје изразито етничкообележје.) Време приповедања ограничено је дужином трајања пута, па ће читаоци, али и и сам писац, остати ускраћени за њен наставак.

У жељи да заголица читаочеву пажњу, наратор казивање о Цвеји отпочиње мудровањем о томе како је често потребно да само једно „повиче на кога: – ’У курја!’“, па да цело село „пристане уз тога једнога“. Да средина може негативно утицати на појединца непрестаним истицањем његових мана, потврђује и искусни деда Јеротија, који каже:

---

¹⁵⁶ Павле Марковић Адамов, „Метил“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 52 – 69.

¹⁵⁷ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 131.

¹⁵⁸ Илић (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. 5, 1903, 52.

¹⁵⁹ Исто, 53.

„... Човек је донекле увек дете: што га већма бијеш, све се то већма дере; што га већма мазиш, све се то већма квари ...“.

У том контексту треба посматрати и Цвејино понашање. На њега су сви „повикали“ и што јесте и што није, чаксу га и у песми певали. Овакав однос колектива према појединцу није реткост, јер свет је такав, воли да се посмехне, „У туђем оку види трн, а на свом ...“.

Сликајући живо недолично понашање свог рођака, приповедач подвлачи да је сам донекле крив што је изашао на лош глас:

„Цвеја пијан кадгод хоћеш и кадгод не ћеш ... Кад се напије, почне да га разапиње нека луда снага, па да изађе бајаги из коже. Понда тражи ма с ким кавге. Ал док си се окренуо, он се обесио тому истоме о врат, па га цмаче...“.

Адамов показује велико мајсторство у сликању јунака у стању пијанства. Разлог томе треба тражити у његовом неспорном приповедачком таленту, али и у чињеници да се и сам уз вино и музику знао развеселити и загазити дубоко у ноћ.

Враћајући нас путем ретроспекције у прошлост, Дамјан Загорица ће испричати како је Цвеја дошао до те славе. Свему је кривизвесни Моца, протува и пробисвет. О том Моци који се изненада обрео у њиховом селу није се знало ништа: ни из ког је краја, ни „ког је рода и закона“, ни од „ког је реда и заната“. Говоркало се да је дошао однекуд из Мађарске где је имао некакву пивницу, али је тамо нешто мутио, па базао у њихово село „као метиљ међу овце“. (У нашој реалистичкој приповеци овакви и слични „рђавци“, готово по правилу, долазе са стране, најчешће из града.) Он сам о себи није говорио. Хвалисао се, истина, да је некад господски живео, али се то по његовом изгледу није могло закључити. „Што је руха, на њему је; а што круха у њему је“, казује приповедач. Вешто је крио свој идентитет, а поседовао је, као сви људи таквога кова, велику способност трансформације, о чему сведочи начин његовог одевања.

„Данас у плавој чоси, у свиленом маџарском шеширићу и у чизмама на боре, што се стакле, да се огледаш на њима; а за који дан ено га, опасује се вршцом“.

Много тога знао је тај Моца и много чему био вичан: знао је да покује косу или мотику боље него Циганин Реша иза Ранитовићева гувна; био је умешан и да скроји грађу за кућу; умео је и да пусти крв чељадету или марвинчету, да отвори браву или локот или путо... „Штогод хоћеш!“, закључује наратор набрајање послове којима је Моца био вешт, додавши шеретски: „Додуше, слабо је когод видио што од свега тога, што он уме. Али ми

смо му веровали“. Сам Моца представљао се као зидар носећи увек са собом летву умељану блатом и малтером. Прави занат су му, примећује духовито приповедач, познали „када је покупио око себе неколико шегрта па размешао с њима – карте“.

Исто тако уверљиво Адамов описује и Цвејину опчињеност Моцом када га је упознао у крчми код Јоје Патлицана, где је овај свирао са мађарским Циганима. Као у правој психолошкој студији, овде се описује Цвејино потпадање под утицај овог пробисвета, грчевита борба мајке да избависина из његових канци и Цвејина борба са самим собом. Узалуд је стрина Смиљана преклињала Цвеју да се окане Моце, опомињала га да не занемарује пољске радове, да на време плати дажбине царевини јер њихову кућу „није никад трла ексекуција“. Није вредело. Цвејина опчињеност Моцом била је толика да се скоро није одвајао од њега, све дубље је тонуо. Кад би Смиљана ударила у плач и кукњаву, Цвеја би, истина, почео да се освешћује и да увиђа куда води дружење са Моцом.

Мајчина забринутост, као и понос, више је него уверљиво приказана. Цвеји је више пута било тешко, нарочито кад би чуо мајку како моли и проклиње:

„Немој, сине... немој имена ти твога! ... Што је штета, и то је, дакако, зло. Али срамота тек! Дојак све, ако у цркви, ако у биртији све у глас: 'Сретна Смиљана са својим сином, ... сретна у сто добрих! Није бог знао, да јој и више даде!' Мени, боже, перје расте, па мислим полетећу...“.

Цвејино понашање, стављено у контекст мајчине несебичне жртве, још више добија на осуди. Смиљана се није, као многе њене по невољи друге, преудала, већ се очајнички борила да сина изведе на прави пут. А на том путу испречио се Моца. Зарицао се Цвеја да неће „ни присмрдити у крчму“, али не прође ни дан – два, а Моца се појави.

Моца је ускоро постао права ноћна мора за Цвеју којимора да се бори не само са сопственом поводљивошћу, већ и са светом који песмом ругалицом подстиче негативне црте његовог карактера и удаљава га од тешко донете одлуке да прекине дружење са Моцом.

У вези са тим мудри деда – Јеротије ће Цвејиној мајци одржати кратку, али корисну лекцију из родитељства. Рећи ће јој да дете не треба претерано мазити, али ни кудити и, уместо конкретног савета, у стилу древних мудраца поручити:

„Кад је Мојсије ... хтео да приведи свој народ у праву и истиниту веру у једнога бога, он им је разорио златно теле њихово. Па кад су Израилђани видели, да их кумир не освети, одрекоше га се и сами, па се окретоше богу Мојсијеву“.

То је, другим речима, значило да је једини начин да се Цвеја одвоји од Моцеда се разочара у свог „идола“. Да ли је стрина Смиљана поруку разумела или није, не знамо, тек је покушала да Цвејинађе девојку, али је он свакој налазио ману. Читалац се, наравно, досећа разлозима Цвејине избирљивости, а то потврђује и сам писац својом упадицом:

„... Зашто да се окива једном? Има цура ваздан у селу. Понда овако је слободнији. Моца и он, – па цело село њихово!“

Био је Моца, бар се тако хвалио, прави мајстор и кад су цуре у питању. Описујући његову способност да привуче девојке, наратор ће сликовито рећи:

„Мислиш, чини неке носи уза се, па док малим прстом макне (...), све лете за њим...“.

Његова самоувереност и надменост у том погледу посебно се показује кад му Цвеја повери да му се допада Јагода Јездићева:

- Хоћеш? – на то Моца, као да ће му лутку какву извадити из цепа – казује наратор.

Изражавајући спремност да му помогне око Јагоде, Моца се као успут жали да нема чиме да плати мајстор – Сими чизме што ће рећи да његове услуге нису бесплатне. А кад му Цвеја гурне новац у шаке, он се, тобоже, устеже да га узме обећавајући да ће му дуг првом приликом вратити. Ови наизглед ситни детаљи доприносе да селик Моце, пробисвета и шарлатана, пластичније дочара.

Почетак краја Цвејиног дружења са Моцом значиће догађај на рогљу. У неколико краткихи језгровитих реченица наратор ће описати сам догађај, али и дочарати сву драматичност дате ситуације. Адамовне приповеда о догађају опширно, већ само скицира ситуацију вешто одабрану у којој се јунаци сами сликају. Његова реченица је вишезначна, те допушта читаоцу да је тумачи на свој начин, тера га да је чита више пута. То је оно што његову прозу чини модерном, а што његови критичари нису разумели. Они су његове приповетке читали површно. Доказ је и то што Пејиновић у својој оцени ове приче наводи да су Цвеју од дружења са Моцом покушале да одврате „мајка и стрина“¹⁶⁰ не схватајући да је стрина Смиљана заправо Цвејина мајка. (Сељаци често старије жене ословљавају са „стрина“. Сем тога, она је наратору рођака.)

---

¹⁶⁰ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 145.

Догодило се оно што је мудри деда – Јеротије предвидео: Цвеја се разочарао у свог „идола“. Показало се да Моца није такав мајстор за девојке, бар не за све, као што се хвалио. Сав његов заводнички шарм пао је у воду кад га је Јагода ошамарила, а што је још горе, углед му се потпуно срзао и у Цвејиним очима. Коначно је био раскринкан.

Адамов ће више него пластично, у развијеној алегоријског слици, представити како је изгледао Моца после Јагодине ћушке:

„Знате, какав је пас, кад га одудари редуша, што се навадио око лонаца на огњишту крај ватре, па се покупи из куће с подвученим репом а погрбљеном крчком или укљајеном ногом. Вриснуо би бар од пакости, а не сме ни да писне, док се не одвуче на гувно, да тамо изјауче свој бол“.

Користећи се истим стилским средством (не тако честим у српском реализму), Адамов уверљиво описује и тајац који је настао кад се Моца, отрпевши срамоту, нагло изгубио:

„Занемало све то, што се ту живо десило, као кад избациш пушку усред јата чворака, што цврчи и вришти, реци, гдегод на дуду, па се наједаред разлете, те ти од тишине на мах заглухну уши“.

Уместо физичког изгледа, Адамов приказује Јагодине карактерне особине (честитост, одрешитост, срчаност) које се у овој ситуацији испољавају. Дејство њеног прекорана Цвеју писац приказује сликовито и у хуморном тону:

„Цвеја с ноге на ногу, као да га неко бије од доле по табанима, док не сави у шор, па оде и он као покисле виле, а никому ни збогом ни лаку ноћ“.

Размишљање Цвејине мајке кад је видела колико јој је син збуњен, скоро утучен, Адамов преноси у виду доживљеног говора:

„Пијан није; јер кад је пијан, плаче и раскајива се. Него: нагазио на што, устрелиле га виловите очи, урекао га урокљив поглед, опчиниле га чини“.

Подвукавши се сасвим „под кожу“ ове сељанке, писац приказује мајчин сујеверни страх од нечастивих сила и њену потребу да потражи помоћ врачаре. У тој ситуацији она ипак показује способност здраворазумског резонувања изражавајући сумњу у њихову вештину и моћ.

Адамов ће, описујући развој односа између двојице дотле нераздвојних другова, датичитаву психолошку студију. Моца се не мири лако са губитком ауторитета над Цвејом, а Цвеји је потребно време да преломи у себи и престане да се дружи са Моцом. У

том смислуслика се,веома убедљиво,упорност и насртљивост овог пробисвета који посећује Цвеју у намери да га у планираној освети придобије на своју страну. Њихов дуги и натегнути дијалог, прекидан нараторовим упадицама, најбоље открива душевна расположења једног и другог:

- Хајде!
- Ко? – буни се Цвеја.
- Ти, – вели Моца.
- Куда?
- Сви су тамо, ... знаш? Удара се у сва звона.
- Боли ме глава.
- Ти се препао,! – пребаци му Моца, па се силом насмеја.
- Е дакако!
- А јеси видио, бога ти, само ону? Цвеја канда климну главом.

Да јој се осветимо! – плану Моца.

Не чух, да ли Цвеја што рече на то.

- Та хајде, човече. Шта оклеваш? – наваљује онај. – Тебе баш чекају тамо.

Цвеја се погну, као да ће да пође. Понда се трже, па вели:

- Боли ме глава, кажем ти...
- Па... добро! Кад нећеш ти, нећу ни ја; ... теби за љубав не ћу, – узе муцати Моца, а не стоји му се. – Лаку ноћ! ... Само теби за љубав, да знаш! Пође. Врати се. Чешка се.
- Мај...! Хтео сам ... овај да ти кажем нешто.

Нема одзива.

- Велиш, сутра!... Хајд, па добро! Сутра. Опет пође. Опет се врати.
- А? Шта велиш?

А Цвеја не вели ништа.

- Учинио ми се! ... Него упамти, Цвејо брате, што ти је казао вечерас Моца. Не био, који сам! Кијаће она то, богами мога! Хоће богме. Не дај се овај тек тако!... Биће мекша од памука. Упамти, мекша од памука! Видићеш... Познаје Моца своје тике; ја, ти кажем. Ту је Моца прави мајстор... Свему је она крива, ... она, да!

Колико је само препредености и вештине Моца показао покушавајући да придобије Цвеју за савезника! Пратећи њихове реплике, читалац уочава да он најпре подилази Цвеји (само њега, Цвеју, чекају на рогљу), онда му, ударајући поносом, приговара да се препао, а затим га уверава да ће му Јагода за све платити, те да ће бити „мекша од памука“. Најпосле, скреће са темене одустајући од циља. Јада му се, играјући на карту сажаљења, како је почео да губи на коцки. С друге стране, Цвеја се колеба, крене, па се врати. У њему се води тешка борба између привржености другу и љубави према девојци. Победу у тој борби, ипак, односи љубав и он, изговарајући се главоболњом, први пут не поступа по Моциној жељи. Није тешко претпоставити да је Цвеја прекид дружења са Моцом одболовао.

Служећи се полилогом, писац приказује и реакцију сељана који са великим симпатијама и одобравањем гледају на Јагодин поступак. Њихов однос према Цвеји се променио, пасад, уместо Цвеји, певају Моци песму ругалицу: „Зидар Моца малтер хлади, да ћушку расхлади“.

Цвејин случајни сусрет са Моцом Адамовописује у хуморном тону:

„Иде Цвеја поред њега, па натукао шешир на очи, па оборио главу као нова млада, кад први пут прође поред свекра“.

Кад се испред њих створише Јагода Јездићева и Јела Ранитовићева, Моца кукавички шмугну у оближњи дућан. А Цвеја? Поигравајући сеса знатижељом слушаоца (читаоца), приповедач ће шеретски рећи:

„Па није било ништа, баш ништа.

Мимоишли се“.

Иовде се показује модерност Адамовљевог приповедачког поступка који карактерише концизност израза и извесна недореченост. Пишчева мисао није до краја исказана, већ остаје у сфери слутњи и нагађања.

Уследиће затим једна дужа епизода чија је функција да се уобличи представа о Моци као злом духу који је запосео Цвеју. Сељани су били уверени да је у Моци сам нечастиви. Тако се баћа Јефта Ранитовићклео да га је видео под старом ћупријом када се једне ноћи враћао из воденице и о томе је потанко приповедао сељанима распаљујући њихову машту и подстичући их да и сами причају о својим сусретима са нечастивим.

Као што се изненада појавио, Моца је изненада и нестао из њиховог села, пре него што је у општину стигла потерница за њим. Крај приповетке оставља утисак извесне недовршености. Приповедач Загорица казује како је једном затекао Цвеју у разговору са Јагодом у близини њеног гумна. Цвеја јој је тада обећао да ће јој „то што има“ казати у недељу у колу. Да ће њен одговор бити позитиван, не треба сумњати јер ће она том приликом рећи Цвеји: „Ја знам, да ти ниси онакав, као што те свет износи“.

Јагода се, дакле, показује као свесна девојка. Једина је она у целом селу опазила да Цвеја има лепих душевних врлина које су скривене под његовом спољашњом грубошћу и напраситошћу. Одликују је, исто тако, скромност и стидљивост (заруменеласе и оборила очикада јој је Цвеја први пут у колу шапато мисказао своју љубав).

Причу Адамов завршава у стилу народног приповедача једним дирљивим: „Благо Јагоди!... Благо и Цвеји!...“.

Приповетка у којој се сликају измењени обичаји на селу као последица новонасталих околности

Приказујући породичне и друге односе на селу, Адамов даје подробне и потпуне описе појединих форми народног живота, обичаја и веровања, који су се чували и неговали вековима уназад. Али, њега интересује и савремено стање као слика народног живота и схватања. Потврду за то налазимо у приповеци „Писма са села I - II“¹⁶¹, где се сликају измењени свадбени обичаји настали као последица нових друштвених прилика и околности.

Приповетку чине два писма које њихов аутор пише другу са факултета испуњавајући тако обећање које му је дао кад је полазио на ферије. Епистоларна форма је, иначе, више особеност сентиментализма као књижевног правца него реализма, те разлог за избор ове форме изражавања треба тражити у чињеници да је то једна од Адамовљевих раних приповедака.

Прво писмо представља неку врсту увода и доноси две слике: опис летње ноћи и опис светковине у порти сеоске цркве. Опис ноћи је готово стереотипан. Натегнути и исконструисани дијалог који се затимводи између аутора писма и његовог школског друга у порти сеоске цркве открива невеселу стварност сеоске младежи. Због цареве заповести да се нико не сме женити „док не пређе солдачину“, момци пожурише, „те се још пре јесени поженише на двоје на троје и без сватова“, неки већ са 18 година. (Сељаци сепо традицијижене рано, мада не тако рано, а свадбу праве тек у јесен, кад скину летину.) О новом обичају наратор сведочи на примеру Ане Адамове и њеног момка Петра Ранкова.

У првом писму Адамовтакође, до најситнијих детаља, описује изглед Ане Адамове која је била одевена по последњој моди, „као каква варошкиња“ (што прича даје етнографски карактер):

„На њој бела хаљина, на појас, па остраг јој висе две са шаке широке црвене пантљике везане у шепут. Не знам ил јој је беље лице што га је нафракала белилом ил она хаљина на њој, или су јој црваније пантљике или усне, што их је намазала кармином!? У руци држи бео сунцобран. Штета, што нема још само шешира на коси а на главу је начочила читаву саћурицу!“

¹⁶¹ Паво Ј. Марковић, „Писма са села I – II“, *Глас народа* VI, 1876, бр. 6, 46, бр. 7, 54 – 56.

Подробно се описује и изглед њеног момка Петра Ранкова. Био је то млад, „зелен деран“, газдачки син, богато одевен:

„На леђима му ћурак од кадиве, постављен плаветном свилом, а на њему сребрна дугмета све једно до другог, свако је велико као орах; испод прслука види му се танка кошуља од српског кончаног платна, а златом је везена и на недрих и на запонцих; на ногама чакшире од црне чоје и кожне чизме кордованке, а на глави свилен шешир“.

И он мора у солдате, иако је богат. Не може да се ожени Аном док не одслужи војску, а девојци није до чекања, описује нараторов саговорник незавидну ситуацију у којој се ово двоје младих нашло после доношења цареве наредбе.

Друго писмо доноси развијену слику необичне свадбе без попа и венчања (што такође представља занимљив етнографски материјал). Комбинујући акустичне и визуелне слике, наратор ће до танчина описати нови свадбени обичај.

Најпре се зачуло неко „јујукање и громко клопарање коња“, а онда се појави десетак искићених кола и међу њима гајдаш, чији се меховинису видели од дугачког пешкира који је висио на прдаљци. Коњи, са утврђеном кићанком од перја на глави, били су, такође, окићени пешкирима, а још боље окићени били су сватови. „За главом им телејисан рузмарини, а у глави руменика“ – описује необичну свадбену поворку аутор писма. Сватови застадоше пред девојчином кућом да би, недуго затим, певајући једну нашу народну сватовску песму, кренули шором ка цркви. Ту сиђоше и младенци и сватови, те се ухватише у коло. Играју, подврискују и подскакују „као помамљени“ и свакога ко прође нуде вином. После играња покупише се, поседаше свако у своја кола и одјездише момачкој кући једнако певајући исту народну песму: „Паун шето, војно ле, на венчање...“, оставивши нашег приповедача у чуду јер венчања није било. Откако је изашао закон да се нико не сме женити пре двадесет треће године, док не одслужи војску, млади прибегоше новом обичају и нико им у том погледу није могао стати на пут, жалио се нотарош. А поп ће допунити:

„Праве сватове без венчања. Узму и кума и старог свата и девера и све, што треба, само што се не венчавају, него живе невенчани. Венчаћесе кад момак одслужи у солдачини три године, мада седешава да се која и преуда јер јој буде дуго чекати ђувегију“.

Тако се још једном показује тврдокорност и жилавост српског сељака који налази излаз из сваке ситуације.

Приповеткеса наглашеном социјалном нотом у којима се сликају појединачне људске судбине

У неким приповеткама Адамов се бави појединачним, чести трагичним, судбинама својих јунака. Разлоге њиховог трагизма он види пре свега у тешким егзистенцијалним приликама, узрокованим распадом породице, због чега ове приче имају наглашену социјалну ноту. Једна од таквих је и цртица „Сиромах ђак“¹⁶² која одражава Адамовљево почетничку неспретност, будући да је то његова прва штампана приповетка.

У самом наслову приповетке истакнуто је њеносоцијалнообележје и садржана тема. То је прича о нараторовом добром пријатељу и другу из гимназије Душану који је био најпре „сиромах ђак“, па „сиромах народни учитељ“, да би гасиромаштво на крају онемогућило да оствари љубавну срећу и учинило бродоломником и у личном животу. Са њим се приповедач после више година среће у близини фрушкогорског манастира. Њихов дијалог је усиљен и исконструисан. На тај дијалог надовезује се казивање пуно патетике и патетичне фразеологије о Душановој тужној судбини којој почиње пишевом опаском: „Сиромах, много се напатио!“ Мајку је рано изгубио, а пре него што ће поћи даље у школу, умре му и отац. После очеве смрти два његова млађа брата и сестра развијаше се, које код стрица, које код тетке, које на занат. Упркос материјалним тешкоћама, Душан не хтеде прекинути започето школовање, већ одлучи да затражи помоћ од државе. Али, иако је добро учио и примерно се владао, није могао добити стипендију јер се пријавио неки добротворов рођак, „а рођаци имају првенство“, те најпосле упише учитељску приправничку школу у Сомбору на дајући се да ће таколакше доћи до коре хлеба. То ће бити повод да Адамов упути критику на рачун образовне политике и односа државе према просвети која је, нажалост, и данас актуелна. Она полази од више него жалосног положаја учитеља приправника који мора „о свом труду, да се одржава учећи друге“. Његову посвећеност науци писац описује послуживши се речима Бранка Радичевића: „Седи, бубај, па на књизи цркни, с књигом освани, с књигом и омркни“, а говори и о другим проблемима представника ове професије. Рад просветних радника није признат ни довољно цењен, а држава не чини ништа да се то промени. „Скупо плаћа учитељски приправник, док не дође до коре хлеба. Па и кад добије нешто јадног ужитка,

---

¹⁶² П. М., „Сиромах ђак“, *Јавор* I, 1874, 29, 915 – 923.

горко га стане. Наше општине хоће, да им учитељ буде црквено трубило и свашта друго радије него васпитач. Догод је тако, биће учитељ од слабе хасне“, наглашава Адамов. Он ће се у својој критици осврнути и на то ко иде у учитељске школе:

„Иду таки који се кроз гимназију једва провуку, па кад виде, да ни зашто нису, а они хајд да буду народни просветници, светило напретка... Или иду таки који немају материјалних средстава, да наставе даље учење“.

Интересантно да је Адамов још тада, много раније него што је и сам искусио горак наставнички хлеб, указивао на проблем занемаривања и чак маргинализације ове важне професије. Учитељ се постаје силом прилика, а не по слободној вољи и избору, што ће имати погубне последице за развој целокупног друштва.

Кад је упознао Мару, ћерку богатог трговца и старију сестру свог ученика, наставља своју исповест Душан, мислио је да му се срећа коначно осмехнула. Мара је била „девојче у најлепшем пупољку, мила као мио дан, свежа као зора“. Међу њима се ускоро родила љубав. Та околност силно је утицала на њега. Поуздано се надао да ће с Маром остварити своје љубавне и животне снове, посебно кад је по завршетку школе добио ваљан посао и почео забрављати „љуће тегобе“ свог ђаковања. Сиромаштво се, међутим, и овог пута испречило његовој срећи. Марини родитељи, нарочито мајка, нису хтели ни да чују да је удају за Душана јер је он „сиромаш народни учитељ“, већ су је, мимо њене воље, удали за богатог трговца у Бају, што је њега силно погодило. Величину своје љубавне патње, он ће исказати Шилеровим стихом: „Љубав познаје само, ко без наде љуби“. Сумирајући најпосле свој живот у једну реченицу, Душан болно констатује: „Срећа ме је слабо познавала, а брзо ми је окренула леђа...“. Недуго после тога умире у манастирској ћелији рукама друга остављајући му у аманет да о томе обавести његову никад прежаљену Мару.

И епилог приче је у стилу сентименталних романа:

„ – Патио се целог века као сиротан ђак на послетку је с рањеним срцем као сиротан без оца и мајке легао боравити вечни санак!...“.

Адамов је као стваралац био окупиран проблемом људске среће и често је, макар и посредно, изрицао оптужбу због људске патње и несреће, што се на најбољи начин показује у приповеци „Раша“ („Идила на Циганском Брегу“)¹⁶³. То је лирска елегична прича у

---

¹⁶³ Павле Марковић Адамов, „Раша“ („Идила на Циганском Брегу“) у: „Дух времена сад је таки!“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 195 – 203.

којој сурова стварност живота контрастира свету снова. Адамов ту са топлином и нескривеним симпатијама слика тугунесрећно и безнадежно заљубљеног Раше егедаша који без роптања подноси терет своје трагичне судбине. Посебну вредност приче дају поетски израз и лиризам који се испољава већ на почетку, где ће писац свој доживљај света и људске судбине уопште представити у облику оригиналне метафоре:

„Цео свет је егеда. Ко јачи, тај одврће и заврће чивије то тамо, то тамо, гуди сад овако сад онако; те ништа друго и не чујеш него непрестано навијање и удешавање, а никад песме ни на лево ни на десно; па и опет видиш многе, да играју, како јачи свира. Аратос ти таког играња!“

Развијајући даље ову оригиналну мисао, коју је баш од Раше егедашачуо, писац вели:

- Ја... ми? Ми смо коњиц над којим затежу жице; а ако хоћеш, и жице, преко којих вуку и превлаче гудалом. Једно ил друго... свеједно ти је. Ал кад једаред попуцају жице, тешко оном, кога ошину!

То што говори „у вишеброју“ („ми“) значи да не говори само о себи, већ о свима који заиста и нису ништа друго него жице или коњиц на тој великој егеди на којој јачи навлачи, наглашава Адамов уводећи нас неосетно у причу о потресној судбини сеоског бескућника Раше егедаша коме нико чак ни право име није знао.

Имао је Рашанекад друкчије име, и то само у „грумбуку“, под којим га је знао само егзекутор. За све друге он је био Раша.

„Има томе неколико ситних векова, како је царевина престала водити бригу о њему“, казује иронично писац, да би нас затим, путем ретроспекције, вратио у прошлост и испричао како је Раша „одунд испао и доспео у приповетку“.

Све то је Рашу мање жацало „него наше прародитеље, кад добише ону познату маршруту из раја“, наставља да иронише Адамов и додаје: „Они су бар згрешили. А он... он баш ништа није радио“.

Избором карактеристичних детаља, комбинујући хумор и иронију, Адамов ће сажето описати ситуацију у којој је Раша постао бескућник:

„Друм, друм!“

- Трећи пут!

И сад није Раша био више газда у својој кући. Кад је он изгнан из ње, није стајао на вратима никакав анђеол, да га испрати с пламеним мачем, већ главом Пеца пандур с добошем у руци и с пуним достојанством своје пандурске и добошарске збиље“.

Језгровитост описа и концизност израза чине Адамовљев уметнички поступак нарочито подесним за приказивање драматичних догађаја и устрепталих људских природа. Кад се томе додају његов изванредан смисао за хумор и библијске рефлексije, јасно је да је реч о писцу несвакидашње имагинације.

Оставши без ичега, Раша се готово преселио у крчму дебеле Јуце. Њен лик писац ће нам живо представити. Опис крчмарициног лика, у коме је мноштво готово натуралистичких детаља, заснован је на контрасту некад и сад и прожет рефлексijом о пролазности живота. Јулу је, „већ прешло прво пролеће“ и многе су је муштерије оставиле. А пре су код ње свраћали први господарски синови, паи очеви првих господарских синова. Отуда и пишчев коментар у виду елегично обојене лирске минијатуре:

„Ех, некад... некад!

Ал шта је сјало, а не малаксало?

Нађи ми цвета, који не прецвета,

Лепа је зора, ал презорит мора – “

Адамов и тиме показује да је истински модеран приповедач, будући да су поетизација и субјективизација основне одлике модерне прозе.

Приповетка је од почетка до краја грађена на контрасту, па се, насупрот пролазности свега људског, истиче постојаност Раших осећања према дебелој Јуци:

„И младост, и лепота и господари – све јој окренуло леђа за навек. Само оста једно срце, које је за њу вазда било, које и сад за њу бије, које ће вечито за њу бити. То срце куца у грудима Раше егедаша“.

У Рашином лику садржана је пројекција неког будућег човечанства у коме ће људи умети живети без неумитне грознице профита, у међусобној љубави, разумевању и хармонији. Његови животни идеали не излазе из оквира личне и породичне среће. Он је задовољан малим. Иако на самом социјалном дну, у свакодневној борби за кору хлеба, Раша не престаје да сања, не престаје да, и у таквим околностима, трага за мало радости и проналази је у Јулином нежном погледу, у њеном топлом поздраву, у лепој речи и зато, упркос сивилу окружења, из њега зрачи нека ведрина.

Кад је добошударо пред његовом кућом последњи пут, он се, загудивши у своју егеду, упутиу бирцуз код три срца, повикавши „крчмарици на сусрет“:

- Јуцо! Сад сам твој!

„Тим је доста казао свој програм од јако у животу“ – коментаришеу помало хуморном тону приповедач.

А Јуца? Она „заману шаком и сувише оштро, а да би се имогло помислити, да ће га помиловати; но се трже, па га само погледа. Ваљда јој се ражалило, а ваљда –“.

Извесна недореченост у Адамовљевом исказу оставља могућност различитог тумачења. Иако није наишао на добродошлицу, Раша више није избијао из крчме код три срца где се осећао као у својој кући. Ту је он свирао на својој егеди, без обзира на број гостију, срећан што је у близини оне коју воли. Јула, међутим, није била најсрећнија због тога, па ће му једном рећи:

- Јес чуо, Рашо? Ја ти до сад нисам ништа пребацивала; ал ти знаш... Како ћу касти... овај... ниси ми... овај... на терету; ал како би било,... касти... да пробаш и на другом месту?

Раша сеније дао збунити ни отерати:

- Мени је добро код нас, па како нам било...

И ова реплика показује да су Адамовљев језик и стил, као код истински модерних приповедача, изразито емоционални. Реч му је непосредна и елементарна, а реченица узбуђена, грцава, испрекидана.

Кад је после неког времена Јуца опет напоменула Раши да би због света требало да проба на другом месту, он је имао спреман одговор:

- Шта ме се тиче свет? Ко ће свету запушити уста? Цео свет је егеда. Као што ја навијам и навлачим и превлачим по мојој егеди, па како ко загуди. Ево видиш овако.—

Јуцин гласан и необуздани смех, кад је загудио на својој виолини, осоколио је Рашу да пред њу изађе са смелим предлогом:

- Јес чула Јуцо; хајде да се венчамо!

Њену реакцију Адамов описује у стилу модерног приповедача:

„Један тренут, једна мисао! Пљес! И по Рашином образу просу се руменило; а по том руменилу красно се могао видети чаробни салик Јуциних пет прстију“.

Рашин покушај да приволи Јулу на заједнички живот је пропао, али њега то није обесхрабрило, нити је то био крај његовим надањима. Затворен у себе, он је венуо у својој чежњи за њом. Рашина приврженост Јули није престала ни кад су наступили дани сумора пуни искушења о којима Адамов такође поетично приповеда. Његово казивање је утолико упечатљивије јер је засновано на контрасту.

Биртија сасвим престала са радом. Дебела Јуца остарила, па јој ни вино није више добро ни ватрено као кад је била била млада, те је и муштерије оставиле. Наступило ново време, а са њим и нови обичаји и закони. Нови арендаши ударише нови намет на крчмаре. „Зарасле стазе око три срца“, рећи ће поетично наратор. Сада ни Јуца није више бирташица, него кестенциница, па није више ни „дебела Јуца“, него „баба Јула“. Све се променило, али не и Раша егедаш. Оматорио је, додуше, и он, али се не растаје од своје виолине и не избија из крчме, оне на рогљу, на свињској пијаци, јер баба Јула преко пута пече кестење. „Он и она остали су верни једно другом“, закључује своје казивање наратор.

Поетичност Адамовљевог стила посебно долази до изражаја у последњем чину ове љубавне идиле, у опису зимске ноћи и тишине.

Увек на страни оних који су, носећи у себи племените животне циљеве, завршавали као жртве, Адамов са великом тугом приповеда о Рашином трагичном крају.

Нарочито потресна у својој сугестивности је последња слика ове „идиле на Циганском Брегу“, слика смрзнутог Раше егедаша:

„... Како је ноћас тупао, идућ из крчме са свињске пијаце тако је и остао; а снег, ваљда је мислио, да ће му милост указати, те га је заоденуо белим покровом. Вино га је мирно успавало, да се више никад не пробуди. Мраз му је очи заклопио, да се никад више не отворе“.

Адамов се на крају приче враћа метафори с почетка чимезаокружује своје приповедање о Раши егедашу, али и показује велику вештину у компоновању приповетке, као и дубоку приврженост свом јунаку:

„... Жице на његовој егеди беху све попуцале. А сњим је пукла и једна жица на оној великој егеди, коју је он светом називао. Овај пут су је мало појаче затегнули“.

Цела прича прожета је носталгичном и поетском рефлексijом о пролазности свега људског, па она неће изостати ни у последњој реченици:

„Пред подне се диже густа магла у ваздух, а понесе собом и идилу на Циганском Брегу“.

Приповетке са мотивима из фолклорне фантастике

Један број Адамовљевих приповедака је са мотивом из фолклорне фантастике, с тим што тек у неколико прича овај мотив представља окосницу радње, док је у другима споредан. Када је реч о увођењу фантастичног елемента, Адамов је могао наћи обилан материјал у народним веровањима у натприродне силе. И сам је у детињству морао слушати приче са фантастичним мотивима, али је, ипак, био пресудан Вуков утицај. За Вука је народно веровање у виле, вештице, вампире, вукодлаке, ђаволе, врзино коло, бајање и врачање – израз народне заосталости и непросвећености. Иако ће их назвати „сујеверјем“, он ће у „Српском рјечнику“ и у другим списима доста пажње и простора посветити описивању народних веровања сматрајући да тиме доприноси свестранијем упознавању живота српског народа. Та веровања Вук је бележио са савешћу научника испољавајући истовремено завидан приповедачки таленат. Описујући их сликовито, он ће у њима открити велико богатство народне маште и друге потенцијалне поетске могућности. Од таквих Вукових претпоставки полазио је и Адамов у својим фантастичним приповеткама, због чега у њима неретко одјекују тонови Вуковог причања.

Известан подстрек за обраду ових мотива Адамов је могао добити и од немачких романтичара. Фантастичне приповетке немачких романтичара могле су да га охрабре да и сам захвати сличну материју, која је у њему живела као успомена из детињства и која је као документарна грађа постојала у Вуковим списима, тим пре што није била толико експлоатисана у нашој књижевности. Попут својих немачких узора, и Адамов се опија фантастиком уносећи у своје приче извесну дозу мистике и симболике. И док Глишић приповеткама ове врсте даје поднаслов: „По народном веровању“ и „Из народног веровања“ или, пак, њихову радњу везује за далеку прошлост и људе на веома ниском ступњу развоја опимињући тако читаоца да се не утапа у фантастично и не заборави на реалност, Адамов својим причама даје уобичајене поднаслов: „Приповетка (слика или црта) са села“ показујући тиме да су оваква веровања саставни део народног живота.

Његове приче са елементима фолклорне фантастике разликују се, како по уметничком поступку и ефекту који се жели постићи, тако и по стилу и уметничкој вредности. У једнима он настоји да изазове језу код читалаца, у другима тежи да постигне комичан ефекат или да просветитељски делује полазећи од Марковићеве тезе да су

празноверицепоследица вишевековног робовања под Турцима. У некима сеуживљује у фантастично на романтично – хофмановски начин падајући повремено у мистику, у другима о таквим појавама „озбиљно“ приповеда уздржавајући се од коментарисања, па се чини као да исам у то верује. Али, и кад „озбиљно“ прича о разним утварама, Адамов увек наводи и реалне околности које логички објашњавају таква сељачка привиђења. Понекаду овим причама препознајемо прикривену иронију. Писац се у њима здраворазумски подсмева народним веровањима третирајући их као сујеверје. Други путопет у њима откривамо ауторов критички став, па су онеидејно одређеније и књижевно успелије, хумористичке и више реалистичке. Но, без без обзира на грађу и уметнички поступак који је користио, чињеница је да је Адамов успео да ове приче учини занимљивим штивом.

Из круга оних са фантастичним мотивима је и приповетка „Сиротиња“ (у поднаслову „Црта из народног живота“)¹⁶⁴ рађена, како је сам Адамов назначио, по Росегеру. За тему има сан сиромашних о богатству, о лепом и лагодном животу, а говори о заводљивости људских снова, штојој даје извесно симболично значење. У самој теми и конструкцији фабуле има много романтичарских елемената. Пишчевом јунаку Андријиказује се у сну где се налази закопано благо, те ће он и жена му Јуласеби живо представити богату будућност. Читалац већ претпоставља идиличан завршетак приповетке љутећи се помало на писца што свог јунака води стазом са које је уклонио сваку препреку, али онда долази до неочекиваног обрта – писац на крају шеретски открива да је то био само пусти санак његовог јунака. Ископавању закопаног блага супротставиће се нечастиве силе које овде, сасвим извесно, персонификују овоземаљске човекове бриге и невоље, а њих је у Андријином сиротињском дому било на претек (отуда и назив приче). Уочљива је и иронија којом писац пропраћа доживљаје и поступке својих јунака ограђујући се од таквих празноверица, те прича, осим социјалног, добија и моралистичко обележје.

Сугестивност Адамовљеве приче показује се већ на почетку. Писац се унапред наслађује, готово завиди својој јунакињи, што ће се ускоро решити љуте сиротиње и живети у раскоши и изобиљу:

---

¹⁶⁴ Павле Марковић Адамов, „Сиротиња“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 114 – 122.

„Еј, благо ли се теби, снаш' Јуло Поцина! Благо, и теби, и твом добром Андрији, па чак и деветом ти колону. Баш си се у добри час родила! Сад си још убогасирота, ал' за који час, па ћеш бити богатија него и онај цар, о ком си ти као дете слушала од своје даде...“.

Одмах затим набрајају се све врлине супружника и њихове заслуге. Јула је редовно ишла на литургије (јутарње и вечерње, недељом и празником) ипостила (средом и петком и све часне постове), испраћала сваког од умрлих сељана до вечне куће, помагала богаље, слепце и кљасте од своје сиротиње, лепом речју дочекала сваког ко бидошао на њена врата, а ни њен Андрија („поштена душа какве је ретко наћи у данашњем свету“) по добротинствима није заостајао. Никад ником није закинуо на ваги, ником подвалио, никог увредио. Сиротовали су обоје од кад знају за себе. „Ал' их бог (милост да му је!) одарио многом дечицом, ситном и нејаком, све једно друго сустигло...“ – казује, сасвим у стилу народног приповедача, Адамов наговештавајући да би супружници ускоро могли бити награђени баснословним богатством.

И овде, као у бајкама, Андрија за закопано благо сазнаје у сну. (Једне ноћи јавио му се анђеоло и поручио да иде у виноград и копа јер ће ископати благо, али ни он ни жена му Јула нису поверовали у то.) Исти сан поновиће се нашем јунаку још два пута, што не изненађује ако се зна да је утростручавање омиљен поступак у композицији бајке. Тек кад му треће ноћи дође на сан сам Свети Никола, њихов кућни светац, „ама баш исти онаки, ко што је намолован на његовој икони“ са истом поруком, супружници ће то схватити као милост божију, а божија се мора послушати. Од тог тренутка Адамовљево приповедање постаје савршено усредсређено на то да се покаже колика је сиромасова тежња за богатством и лагоднијим животом. У складу са народним веровањем, Јула саветује мужа даником не казује ни шта ће ни куда ће како би све добро прошло и да, кад буде копао, низа живу главу не да гласка од себе јер ће се, како каже, све претворити у гар, макар то били и сами златни дукати. Своју радост поделиће са децом отиснувши се у сањарије. Кад буду богати, прво ће купити велику воштаницу њиховом Светом Николи, „да му на милост и славу гори пред дверима“, па ће купити још зејтина и припалити пред његовом иконом на олтару, па ће сви отићи у цркву и молити се Богу. Озидаће велику кућу, већу него што је Мандин бирцуз, и купиће много земље и још један виноград, већи од оног који имају, и још једног коња и још једне таљиге. И за децује имала велике планове. Један син ће јој „остати на нумери“,

па ће помагати баби и радити земљу и копати виноград, други ће ићи у школу и бити свештеник, трећи велики господин...

Насупрот Јулиним лепим сновима је сурова реалност њеног сиротињског дома. Пратећи ток мисли своје јунакиње, Адамов откривачитаоцима колике су размерењиховог сиромаштва.Често су били без хлеба, па је Јула наБожић, уместо колача,умесила малу „диповчицу“ од црног брашна, а, уместо воштанице, упалила провлак да светли само дотле док не пресеку колач.Оваква слика представља потпуни контраст претходној и има за циљ да нагласи илузорност њених надања и очекивања.

За разлику од народног приповедача који не описује душевна стања својих јунака, Адамов пажљиво анализира Јулина осећања и расположења и прати ток њених мисли. У њојсе водивелика борба између жеље за богатством и уверења да је то грех. Зна она да је тешко сиротовати и зато ће, кад буде богата и буде славила своје крсно име, почаститисве просјаке ипокупити све кљасте и богаље да се моле богу за њих. Сетисе свештеникове проповеди да ће камила пре проћи кроз иглене уши него што ће богаташ ући у царство божије. Стресе се при помисли на пакао и вечне муке на оном свету и скоро се покаја што је пожелела да буде богата. Алисе опет предомисли и стаде зарицати да ће само добра дела чинити, преноси њена размишљања писац.Разбио јој се сан и није могла дуго да заспи. Паде јој на ум да не треба да се унапред радује. Ако је божија воља да је избави из невоље (а божија воља је велика), неће је заборавити, мислила је она.Будна је сањала о својој и будућности своје дечице. Срце јој је било пуно материнске среће док их је гледала како невино спавају.,„Љубав је материнска дубља, него море што је, а инеисцрпива, као што су, често и жеље њине“, наводи Адамов поетизујући мајчинство.

Подробно и сликовито описује се и Јулино неспокојство. Чисто је нека страва подиђе, па све преза од нечега.Трже се кад с банка иза фуруне наједаредскочи мачак.Он се, теглећи се, одупро „свим четверим ногама“, опружио репекању, тепоче да се облизује и гласно преде, наводи писацпоказујући смисао за натуралистички детаљ.

Паралелно са анализом Јулиног психолошког стања описује се и Андријино расположење и понашање, као и искушења кроз која пролази. Видео је себе већ седог погуреног старца окруженог децом и унучадима којима прича о минулим данима, о бедама и невољама што грле сиромашка као највернији другови.Падоше му на памет све гатке и бајке што их је од раније слушао, а којепомињаху: На сваком месту где има закопаног

блага, има и којекаквих нечистих духова. Потврду овог народног веровања налазимо у Вуковом „Рјечнику“ где Вук уз реч *челинка* бележи: „У народу се нашему мисли да закопане новце, особито гдје их је много, чува нешто и да се не могу лако ископати; многи приповиједају како су их у томе послу плашиле разне авети“¹⁶⁵.

Адамов показује велико мајсторство и у обликовању мистичне атмосфере. Ноћ је, каже он, била црна и нема као гроб. Само би каткад негде закрештала совуљага или друга која птица ноћница, а планински ветрић зачукао играјући селозиним лишћем, па би опет настала гробна тишина. Али, то је само припрема за оно што ће уследити – страшна потмула грмљавина из саме утробе земље: „Из почетка слабо, па све, јаче, док на послетку није тако затутњало, као да се земља прелама, па игра под Андријиним ногама, а он не може чисто да стоји, к’о што треба. Од тешке грмљавине заглунуле уши; а на очи му пао мрак, па обневидио, те му се чини да гледи кроз неку мрежу или мувино крило...“.

Жељан промена и другачијег живота, Адамовљев јунак залази у тајанствени простор доњег света. Грозне немани испречиле су се на његовом путу. Могао је сад на једном месту видети све авети и сатанска бића која је обликовала народна машта:

„Пред њим стоји баш, сам главом, паклени (...) сотона. Црн клети, к’о и црни греси, што му нема на ђаволској души. На глави му два рога к’о у једногоца јунета. А остраг му висе црн реп, к’о у бика. На ногу нема стопале к’о у крштене душе, него коњске копите. У врашким својим ручердама држи грдне тророге гвоздене виле. Око себе опас’о дебео гвозден ланац, па усијан к’о жива жеравица. Како га Андрија угледа, а он загрми на њега громким гласом: Шта ћеш ти ту?... Испод њега кукља густ, модар пламен кроз дебео дим. А из тога пламена ничу безбројни мали ђаволчићи с малим репићима и рогичићима. За њима, ево других којекаквих аветиња, да вас их милостиви бог сачува!... Вештице к’о старе бабе, узјашиле на метле, па све крече, па облећу Андрију, те га гребу и шибалу метлама по лицу и ушима. Лица им смежурана, борна, гнусна. Из ноздрва, наусница и кезастих брада провирују дугачке седе, чекињасте длаци. Коса им зеленкаста, па сва искрзана. Разглавиле крезубаве вилице, па мислиш да прогутају кукавца Андрију... Међу њима се гуркају силни голи, живи, људски костури с ћелавим лубањама и искезеним зубима. Из костију им миле гује и гуштери, па пузе на земљу низ њих, да се одатле вију уз Андрију, те му се ладне ледене савију око врата и у гола недра. А они намештају вешала,

---

¹⁶⁵ Вук Стефановић Караџић, „Српски рјечник II (1852)“, Просвета, Београд, 1987, књ. 11, 1114.

па се отимају, ко пре да га зграби, па му запне замком око врата, а све вичу: Дајте га на ченгеле! И, мислиш, већ га шчепаше и дижу горе. А раскламане гоџуре им шклоцају, чим се помакну... Уз њих се ускомешали љути вампири у белим покровима, с избуљеним, па закрвављеним очима. Искезили оштре зубекање, па се устремили на Андрију. А за њима чангрђу гвоздене ченгеле. Њима хоће да га закваче, па одвуку за собом. И већ скидају с њега живог комад по комад врућа меса... И још тма свакојакних паклених нечисти, какве не може крштена душа ни замислити.

Хуче, буче, урличу, вриште, пиште, шклоцају, грокћу, фијучу, циче, звижде, сикћу, а уз то страшан, грозан смеј“.

Тешко да се у некој од приповедака са овим мотивом може наћи тако развијен и уверљив опис пакла. Сугестивности описа и дочаравању паклених страха и ужаса доприноси и употреба великог броја глагола у презенту. Примећујемо да су ти глаголи трајни и као такви остављају утисак свевременског.

Адамов показује да уме да направи продор у психу свог јунака:

„... Он заклапа трепавице, да их не види; но, што их чвршће склапа, то му све јасније долазе те слике пред вид, па се чисто занесе, па да падне. А та хука и салаука, цела та галама, пишти и зуји му у ушима, па му чисто и у мозгу проврила. Тресе се кукаван к’о у трољетници, па цвокоће зубима. Облио га зној крупан као грашак, ладан к’о самртнички. Чини му се, срце му не куца, а памет стала. Руке обамрле, ноге поклецују. А кроз жиле му, канда, не тече врела људска крв, него лед – ледена језа, к’о да је пио љута сичана. У толико ма да побегне, макар у непело, само да се избави паклених мука“.

Тајанствен простор у коме се Андријаизненада нашао изазива језу и страх код читаоца, а за главног јунака представља право искушење. Али, ко жели да се докопа скривеног блага, мора савладати сваку врсту страха, мислио је Андрија. Досетивши се да је „часни крст на помоћи против сваке нечисти“, онсе уздрхталом, скоро укоченом руком у највећем страхупрекрсти. Народна веровање се још једном показало као делотворно. Земља се затресе, „громком грмљавином“ да би већ у следећем тренутку све нестало. „Још један грозан смеј, па и он се изгуби у страшној тутњави. Све прогута модри пламен и дим, па на послетку нема ни њега више...“.

Ноћни сусрет са страшним чудовиштем доводи до судбоносног обрта. Андрија ће после свегамученички уздахнутиосетивши умор попут оног који осети јунак који се бори са

много противника.Изнурен страхом посрну, паде на голу земљу и заспа као заклан уснивши страшан сан. Сањао је да му је детеумрло и мртво лежи на столу, а он нема да му припали свеће самртнице.Трговши сеиз тог страшног сна, погледа наоколо.Осети да су му образи влажни од суза које је је у сну пролио. Угледа испред себе јаму што ју је ископао. Сетисе намах свих страхаота које је те ноћи преживео и страшног сна, па појури кући што је игда могао.

Јула, пак, целе ноћиније могла ока свести, теотрчарано у цркву на јутрење. Једва је чекала да се сврши литургија ида се врати кући.Чим попа чита и последњу јектенију и црквењак отпоја: *Амин!*,појури кући, „не к’о из цркве, него к’о из пакла“. Издалека угледа Андрију,изнуреног, бледог и уплахиреног, који се, идући јој у сусрет, распитивао за децу. Одахнуће тек кадотвориврата и угледа децу живу и здраву.Почеих незасито грлити и љубити.Јула ће се, не разумевајући ништа,скоро обезнани.Њу „као гром порази“ кад јој Андрија испричашта му се све десило.„Седе на клупу, па занеми и занесе се“.Андрија, пак, „забурио главу у руке, наслонио се на лактове, па зажмурио, мисли, да не види свог јада...“.

Адамов причу завршава као што је и почео – непосредним обраћањем Јули. Прстенаста композицијаприче треба да укаже на немогућност остварења сиротињског сна о богатству и срећи.По томе се ова приповетка разликује од бајки у којима се све завршава срећно по главног јунака. Иако јунаци нису остварили циљ коме су тежили, научили сунајважнију лекцију: Нема већег богатства и среће од здраве породице.Неумитношћу онога што је „суђено“ објашњава се загонетна појава дапонекад вредни и честити људи могу целог живота остати сиромашни.

Са мотивом закопаног блага је и Адамовљева недовршена приповетка **„Божји посланици“** (у поднаслову „Слика са села“)¹⁶⁶. У њеној фабули и композицији, такође, препознајемо елементе бајки, будући да је исприповедано у њој на границиреално могућег. Почетак приче је у знаку романтичарске мистике. Писац ће већ првом реченицом заинтригирати пажњу читаоца:

„Има у сланкаменачкој планини једна дубока рупетина. Сада се већ почела да зарања. Али се никад заборавити не ће. И када се већ са свим зарони, да се сравни са земљом, и онда ће млоги, који прође онуда, рећи:

---

¹⁶⁶ Паво Ј. Марковић, „Божји посланици“, *Глас народа*VI, 1876, бр. 6, 63.

- На овом су месту закопала два човека *памет, копајући злата!*“

Поменуто место налази на два сата хода од сланкаменачке планине. Реч је о већем сремском селу у коме живе све сами „овејани Срби“. Та неодређеност својствена бајкама присутна је и у погледу актера приче – двојице јунака која су сенадалеко прочула, као и бољевачки пророк. Они, каже наратор, „нису ником ни на карте, ни у боб врачали, нити прорицали из звезда будућност, али су се ипак звали *божијим посланицима*. Тако су сами себе називали говорећи другима да их је бог послао, заповедивши им преко неког свеца, да траже себи среће“. Време радње, као ни место, није случајно изабрано. Све се збило „о међудневима“, тј. између две Госпојине, Велике и Мале, а наш народ верује да се између ова два празника не почиње ништа што се у том временском интервалу не може и завршити.

У Адамовљевом приповедачком поступку очитује се поступност, показивању о необичном и несвакидашњем претходи опис атмосфере и амбијента у коме се радња збива.

Сланкаменачка планина је „оживела својим јесенским животом“. Чворци јатимице облећу планину и слећу на винограде, а пудари пуцају својим дугим бичевима и вичу што их грло носине би ли их отерали. Чуvari винограда живе безбрижним животом. Двојица – тројица би заселау некој од колиба, те „циркали на цев кисељака из чаброва, док се не би нациркали, те легли и спавали, рчући у шеснајст“, а чворци би за то време „славили, тлачећи немилице грожђе“. Дешавало се да се пудари посвађају, па и потуку око тога чије је грожђе измуљано у чабру (а познато је да пудари воле да краду грожђе). Али, и кад би се свађа завршила тучом, сутрадан би се опет састали као да ништа није било – наглашава приповедач.

Са општег прелази се на појединачан план, па се читаочева пажња задржава на једној колиби у којој уз чабар кисељака њих неколико „диванишу, пушећи кржак“. У тако интимној атмосфери, згодној за узнемирење маште, један од њих почиње да приповеда о свом необичном доживљају намери да остале забави помажући им тако да забораве на једноличну свакодневицу.

Идући стазом, почиње да приповеда пудар, угледао је грдног тићара кога ће живо представити: „Е дебео је био, да не слажем, ево’ као ова моја рука; а глава, аша – дебља него моје две песнице“. И пошто је већ првом реченицом задобио пажњу окупљених, он наставља уживљавајући се све више у причу:

„Ја потрч’ за њим, а он све варака: час уђе у члан а ја за њим, ја опет држ’, док га не извијам тамо на онај даљни пут. *Е*, помислих, *нећеш ми сад умаћи!* Кад га довијам на чистину, прежежи по њим овом мојом ђулом, те га некако тревим преко среде. Он бубну о земљу, а ја удри те по њим. И тако га убијем. Па како ћу да га бацим с пута, (рекох наићиће каква кола, те ће коњи, рекох, зазрети, па ће, рекох бити белаја,) узмем вам га на штап, те хат у сурдулију тамо поред Дунава. Надвирим се за њим, кад тамо, а испод једног жбуна видим, ко рекох бих, да је рупа. Мало даље онамо према Дунаву грдна вам је то, браћо, гомила земљурине, реко би човек, брег се одронио!“

Сутрадан је гомила биламног већа, а рупа много дубља. Трећег данарупа је била још дубља, а гомила још већа него претходног дана, па одлучи да наредне ноћи дежура како би открио ко је тај што копа. И остали пудари, заинтригирани његовом причом, одлуче да са њим стражаре и тако отклоне дилему да ли је то обична лисичија или јазавичија рупа или нешто друго.

Приповетка се ту нагло прекида, те остајемо ускраћени за информацију како се авантура завршила. На основу увода може се претпоставити да њихов напор није уродио плодом и да неће успети да пронађу закопано благо.

Са фантастичним мотивом је и приповетка **„Нечастиви“**¹⁶⁷ (у поднаслову: „Приповетка са села“) у којој долази до изражаја Адамовљев здрав, сочан хумор. Исмевајући веровање сељака у постојање нечастивог који понекад запоседне човека, он ће читаоце насмејати до суза. Сем хумора, уочљива је и пишчева жеља да делује просветитељски. Жртва поменутих празноверице је млада жена, Стана Прибић, која одлази код врачаре да јој ова баци карте и каже ко јој је украо платно. Лик врачаре писац ће дочарати кроз сугестивност њених речи:

- Кад буде ноћас месечина и запевају други петли, а ти изађи на авлију, да те нико не види. Па – каже – запали омут житње сламе. Кад запалиш омут житње сламе и пламен букне, а ти гледај у пламен,... гледај, гледај, ал да ниси ни за живу главу погледала куд у страну. И једнако говори: ‘Ко је да је, нека ми се каже!’ Па се ондак наједаред окрени у вретен на левој пети и потрч’ у кућу. Таки лези, па ћеш зацело снити лопова“.

У наредној сцени комику ситуације допуњује вербална комика:

---

¹⁶⁷ П. Марковић, „Нечастиви“, *Велики српски илустровани календар за годину 1881. годину (Годишњак)*, 44 – 47.

Стана се исте ноћи искраде из вајата иучини све како јој је врачара рекла, тепотрча брже – боље натраг, али запе ногом за момка (Станка) који је спавао испред штале. Овај ђипи и викну колико га грло носи: – Стој! Ко си? Стана се спетља, паде и обезнани од силног страха, а он дохвати гвоздене виле, па полети к њој. На његову вику сва чељад из куће поврви у авлију. Загасе жар, па се окупе око Стане која је лежала као мртва. Подигоше је и стадоше пропитивати што је излазила напоље и ко је упалио ватру. Станаћути као оловом заливена. Ондаће свекрва:

- Јао наопако ти звонило! Та што си се поднимила као пијана с вашара? Хтела си зар да нас запалиш? А?

Њен унезверен и разрогачен поглед испровоцираће духовиту опаску једне бабе:

- Та зар не видите (горег зла не видели!) да је у њуушао *нечастиви*? Ето јој га на устима! Буди бог с нама! Ви'те како јој дрхћу усне.

Више него комичан је приказ сујеверног страха сељана.

Сутрадан је целоселознало да је у Стану Прибићеву ушао *нечастиви*, те сасвих страна поврве свет као на чудо да је види. Свако би се, пре него што би јој пришао, трипут прекрстио. Они плашљивији гледали су је кроз прсте или извиривали кроз вратнице, а деца иза материних сукања – казује писац подсмевајући се њиховом сујеверном страху.

Адамов затим, показујући да уме да експлоатише комичне ситуације, описује муке кроз које је Стана пролазила услед „истеривања *нечастивог*“.

Тумарали су од села до села и обилазили врачаре, али нико да понуди Станумрвом хлеба или капљом воде. „Она сирота, чим кога види, да једе, полети к њему, па само миче устима и гледи избеченим очима, а они викну:

- Хоће *нечастиви* да изађе на нас.

Па звиз кукавицу по устима. И вежу јој руке“, приповеда у хуморном тону Адамов.

„Несретница“ није неколико дана ништа окусила, пачим опази бирцуз, потрча да уђе унутра. Окупљена дерлад се, побојавши се да ће их појурити, „распрште“ за трен ока куд које. Опис комичне ситуације праћен је духовитом репликом Станиног мужа који ће јој, стежући је руку, рећи:

- Та знам ја, да *нечастиви* неће у цркву нег у бирцуз. Ал не ћеш ми се отети!

У цркви је, наставља у хуморном тону Адамов, Стана стајала „као окамењена Лотова Сара, кад се осврнула на Содом и Гомору“. Није јој помогло ни то што јој је свештеник

читао „Јеванђеље“ над главом.Најпосле је одведу некој врачари на гласу, чак у Подлужје. По њеном савету „болесницу“ поведу у манастир Крушедол да тамо преноћи, те да јој калуђер ујутрусвешта масла.Успут наиђу на бистар планински поток. Стана се, кад виде воду, стаде отимати.

„Они опет удри по њој:

- Вуче је – кажу – нечастиви под ћуприју“, казује Адамов подсмевајући се сујеврном страху својих сељана.

Врхунац комике представља опис саме јунакиње:

„Сирота Стана ни јела ни пила за пуних пет дана, па ослабила, канда су је по васцеле ноћи виле јашиле или гује сисале; па је неочешљана и неумивана, да је чисто страх погледати. Права мученица!“

Кад су је, напокон, одвели на чесму да се напије изворске воде, она изненада проговори: – Гладна сам! Сви се забезекнуше и унезверено погледаше у њу, а свекрвесе оте уздах олакшања:

- О боже, велика је милост твоја!

Кад су јој сутрадан калуђерисвештали масла и читали молитве,она се„држала као свака паметна жена и сасвим при себи, крстила се, кад је требало, и склапала руке побожно“.После молитвесве исприповеда својима. Призна им и да је дошла к себи чим се умила и напила воде на чесми, али се плашила да ће је опет тући.

На крају приповетке хуморни тон бива замењен дидактичним.Писац ће кроз Станинауста поручити: *–Бог убио сваку врачару!* Осталито прихватише и додадоше: *– Бог је убио – и врачару и сваког ко врачару тражи!*

Неку врсту прелаза од натприродних, нестварних, измишљених бића (као што су: ђаволи,змајеви, аждаје и виле)према човеку и стварности чине: вампири, чаробњаци и уопште људи изузетних способности и моћи,вештице, грабанцијаши итоте слично, у које наш народ такође верује. Адамовје и о томе написао неколико приповедака.Једна одњих је „**Она се...**“ (у поднаслову„Слика са села“) ¹⁶⁸, где се три тачке у њеном насловумогу заменити речју „повампирила“. Приповетка је замишљена као нешто проширенија и дотеранија обрада народне приче(какве је Вук често регистровао уз поједина народна веровања) коју је Адамов могао чути у детињству. Будући једна од његових првих

¹⁶⁸ Паво Ј. Марковић, „Она се...“, *Глас народа*VI, 1876, бр. 1, 7, бр. 2, 15 – 16, бр. 3, 24, бр. 4, 31 – 32.

приповедака, она одражава пишчеву почетничку неспретност, али показује и друге одлике његовог приповедачког поступка. У њој је народно веровање да ће се онај ко умре без свећеповампирити искоришћено за љубавну освету. Богати и ружњикави момак свети се сиромашној девојци која га је одбила тако што измишља причу да јој се мајка повампирила. Протурену вест маскираног сеоског момка о вампиру који похађа лепу, али сиромашну девојку, остали прихватају и даље разносе. Сујеверје ћепослужити као подлога за низ комичних ситуација у којој су главни актери двојица „храбрих“ момака – Ђура и Стева.

Почетак приче је, као у многим његовим приповеткама, у знаку дескрипције и описа језиве ноћна атмосфере.

Глуво је доба ноћи, дича је зима и вејавица. Ветар хуји, тресу се прозори и шкрипе пајанте по крововима сеоских кућа. На сокацима нигде живе душе, само још у понекој кући гори свећа. После позива упућеног читаоцима („Да ступимо унутра!“) писац прелази на ентеријерну дескрипцију приказујући собу чију унутрашњост осветљава слаба светлост. У њој је лежала, бледа и изнемогла жена. „Очи јој упале, усне поплаветниле“, казује приповедач стављајући нам до знања да је реч о тешкој болесници. Крај њене постеље стајало је девојче (Јела) исто тако бледог лица и поднадулих очију, погледа упртог у самртничко мајчино лице, и дрхташе, које од студени, које од страха. У соби је владала сабласна тишина. Само би, с времена на време, запуцкао стењак у жишку или би се трошни прозори излепљени хартијом затресли од „хале“ што је беснела напољу. И око куће пустош. Авлија и башта које је она са мајком некад брижљиво неговала, сад су зараслеу коров и травуљину. Из кратког и једва чујног разговора мајке и кћерке читалац сазнаје да жељно ишчекују долазак Милана – болесничиног сина и Јелиног брата. Сусрет сестре и брата описан је у стилу наше народне песме. (Јела му потрча у сусрет, те се приви уз њега „као слаб бршљан уз јуначки бор“.)

Тренутак опраштања мајке од деце приказује се са много патетике.

Милан клечи крај њеног кревета, љуби мајку у руку и јеца, наслонивши главу на њену постељу. И Јела се нагла над мајку и лије сузе. Последњим напором болесница подиже своју слабу руку и, положивши је на синовљеву главу, поче благосиљати децу, остављајући Милану у аманет да брине о сестри.

Уверљиво, готово натуралистички верно, описује се и сама смрт болеснице:

„Слабачка рука клону. Очи се затворише. Груди се сташе грчевито надимати. Блеђане усне задрхташе. Болесница дубоко уздахну. И то беше уздах последњи“.

Показујући изванредан смисао да уочи детаљи да га импресионистички оживи, Адамов описује атмосферу у соби:

„Жижак на столу заупцка. У тај мах се соба мало боље осветли. А светлост бацаше своју бледу сенку на бледа лица, па и на покојничино. Сенка је дрхтала. Изгледаше као да се мртво лице миче. Потреса га јаук дечији. Жижак запрашта, заљуља се и угаси. У соби наста мрак“.

До изражаја долазе и неке мањкавости Адамовљевог приповедачког поступка. Тако је дијалог који севоди између брата и сестре после мајчине смрти сконструисан и пун патетике:

- Јело, немамо више матере! Она је мртва! Бог да јој душу прости! ...
- Имаш ли свећу, да припалим Јело?
- А зар бих могла, да имам, пустити, да издахне без свеће.
- Сиротињо, тешко теби!
- Мати нам умре, Милане, без самртне свеће.
- Ох Боже, шта ће злобан свет рећи!?

Више него очигледна је пишчева намера да преко дијалога укаже на тежину социјалне ситуације у којој се брат и сестра налазе, али и да скрене пажњу на то колико сељани страхују од онога што ће свет рећи.

Радња почиње да се заплиће у наредном, другом поглављу када се у причу уводи Рада, син газда Илије Рајиног. То је имућан, ружњикав момак који је заволео Јелу и више пута је наговораода пође за њега, али га је она, упркос својој незаводној материјалној ситуацији, одбила. „А зар сиротиња не сме имати срца. Зар очи сироте девојке да не виде ругобу лица на газдачком момку“, резонује писац устајући у одбрану Јелиног права на избор, те почиње да приповеда о догађају.

Једном се, у позно доба ноћи, међу момцима и девојкама заподнеоразговор о разним стварима, „а највише о вештицама, вампирима, вукодлацима и бог те пита каквим већ не аветима“, кад се изненада појави Рада који је повео коње на ледину. Његов долазак уплашинеку девојку која је због тога гласно негодовала:

„Та ми диванимо о вештицама: па ми већ страх чисто ушао у крв, те кад сам тебе видела, где се белиш кроз помрчину, а ја чујем још клепетушицу те знаш шта сам помислила!“

То је Ради дало идеју да се освети Јели јер га је силно заболело што га је она одбила. Подстичући сујеверни страх код младића и девојака и распаљујући њихову машту, Рада приповеда:

„... Лежим ја јуче на ноћ на јендеку од гробља, а коњи пасу мало даље од мене. Кад ја некако погледах преко гробља, а оно се нешто задрма крст на баба Роксином гробу. Ја не буди лењ већ метни своју буцу на раме па хајд’ тамо баш од чуда да видим, шта је. Кад ал’ јест крст се још једнако мигољи а ја чујем неко стењање. Боме мене прође воља, да још слушам, него ти забодем нокте у ледине, па све безобзирке грабећи коњима. Не хтедох о томе никоме ништа рећи, него одем данас на гробље, да видим, шта је. Кад ал’ тамо крст на читав хват од гроба, а више главе једна рупа, колико се може један миш увући у њу. – Е сад реците, да нема вампира!“ – завршава сугестивно своје казивање Рада.

У приповеци сезатим приказује како се због незнања и заосталости шири сујеверје међу сеоском омладином. Момци и девојке безрезервно прихватају Радину причу и Јелину мајку, и само зато што је умрла без свеће, проглашавају за вампира. Штавише, свако од њих за то проналази потврду у свакодневном животу:

- За цело ће тако бити. Јер ето у нашем сокаку мало коју ноћ да не умре по једно дете, од како је она умрла....
- За то се марва вија ноћу по пољу, као да је бес у њу ушао! ...
- Жалосницама нама! Ако сад устане из гроба, шта бисмо ми радили? Ено, ено, јао –

Ђура и Стева се, радознали да виде како изгледа вампир, окуражише, теодлучише да га чекају. Њихов сусрет са „вампиром“ представља кулминацију у развоју радње и извор неисцрпне комике. Страх од утваре испољава се, како у њиховим међусобним репликама, тако и у њиховом изгледу, поступцима и понашању:

- Ђуро, бога ти, видиш ли ти тамо, да нешто сред пута иде?
- Иди, мани се човече! Ти већ мислиш, сад ће одмах. Вампири тек око по ноћи наилазе.

У том изби на цркви дванајест сати.

Другови се згледнуше. А очи им се засветлеше.

- Окренидер се, Стево. Види, иде ли!

Стева би и хтео, а и не би. Но момачки му понос не даде, да се покаже кукавицом, белі се окрене. Али одмах пружи руку, ухвати свог друга и обрнутом главом гледаше натраг, лагано корачајући. А чисто не може ништа да каже свом другу. Једва некако промуца:

- Ево га!

Сад се и Ђура окрене и, кад виде да се нешто високо бело приближава њима, остави друга и поче бежати. Стева потрча за њим, „ал’ноге му се чисто скратиле, заплете се, забатрга и паде“. Све четвороношке докотрља се некако до рогља и сакрије се за један дебео дуд. „Ухватио се за њега, да од страха не падне. Уморио се као бесомучан, ал’ мора да задржи дах, да се ни жив не чује“. Утвара је брзим корацима ишла средином пута. „Стева, кукавац у свом страху не зна, или му се само причињава, или збиља чује, како вампир све шкљоца, као оно разјарени нерасти, кад се покољу“, те чисто одахну кад га вампир прође и кад виде да се утвара упутила кућици иза цркве, сликовито описује приповедач.

Наставак ове комичне сцене имамо у трећем поглављу у којем се Ђура и Стева подсмевају један другом због испољеног кукавичлука.

Пошто је вампир отишао у други сокак, Ђура севрати натраг. Дође до дуда иза кога се Стева сакрио. Овај се осврну да види ко је, а Ђура, кад зачу шушањ, помисли да је вампир, па нагне поново бежати. Стева потеже за њим, али онајпотрча још брже. Не могавши да га стигне, стаде да га дозивати:

- Та, Ђуро, човече, стани, ако бога знаш! Куд бегаш? Ја сам, Стева! Не бој се!

Једва на те речи стаде.

- О мај, какав си ти то момак? Бегаш, не даш се осолити! Како сам ја лепо, лагано дошао до дуда и сакрио се, да видим од све муке, куда ће и шта ће?

Размере Ђуриног страха открива његов више него комичан одговор:

- Да ви’ш, нисам рад с ђаволи ломити колача.

Духовита је и његова опаска на рачун Стевиног изгледа:

- А што је теби нос крвав, Стево? Па гле! Сав си од прашине! Та, море, ти си пао! Је ли то, Стево, од куражи? – подсмехну се Ђура другу кад га виде умацареног крвљу и прашином.

У наставку се слика вампиров поход. Утвара долази до Јелине куће, лупа јој на прозор и, имитирајући глас њене покојне мајке, саветује девојку:

„Тебе иште, ћерко Рада. А ти не ћеш за њега. Пођи, снаго моја. Он је вредан момак. Пођи, нећеш се кајати! Шта ти је хасна живети тако јадно и чемерно?“

У наведеној сцени очитује се пишчева почетничка неспретност у развијању фабуле. Читаоцима она делује одвећ наивно и неуверљиво, мада комичан ефекат није изостао. С друге стране, ширење гласине да се Јелина мајка повампирила, делује врло уверљиво. Ђура и Стева су се, казује наратор, заклињали, „да су је видели у покрову, где је ишла из гробља средом сокака, а кости су јој шклоцале“. Приповедали су још и да су је „вијали“, а онабежала док није дошла до Јелине куће где је „кроз пенџер“ ушла у собу. Од тог доба се скоро сваке ноћи појављивала повампирена баба – Рокса, Јелина мати. Али, сад није долазила само својој кћерки, већ је и друге узнемиравала, наводи приповедач.

У последњем (четвртом) поглављу приповеда се како је „вампир“ најпосле долијао и био је изложен јавној порузи. Приповетка се завршава пишчевим директним упозорењем на неодрживост веровања у такве утваре:

„Сви су се уверили, да се Јелина мати није повампирила, и да аветиње нису ништа друго, него неваљали људи, који из своје хасне, заваркивају и плаше људе“.

Суптилнији уметник свакако не би на тај начин интервенисао да не би повредио поетско ткиво приче, али ваља подсетити да је исти писацу неким другим причама остављао читаоце у уверењу да се поетично налази у ирационалном.

У зони патријархалне културе забележене су и приче у којима су главни јунаци зли, каткад наказно зли, људи и жене. Њихов рефлекс налазимо у Адамовљевој приповеци „**Баба Круна**“ („Слике и успомене“) ¹⁶⁹ где је насловна јунакиња приказана као права вештица. Поред елемената бајки у њој имамо и елементе скаски, а познато је да су скаске које се односе на жене махом мизогенске. Блискост са скаскама показује се у томе што се појаве у природи и људском животу тумаче на наивно фантастичан начин.

Приповетка почиње директно, без увода:

„Умрла је пре више година. Запамтио сам је. Као да је сада гледам: згурила се, па се чисто, што но кажу, предвостручила. Вечито је носила одело црне боје, па главу повезала белом марамом. Ух, а лице! Ми деца смо бегали, кад би је и из далека угледали. А кад би матере хтеле да нас у вече домаме кући са сокака, ... само повикну: 'Ето баба – Круне!' – а ми куд које“.

---

¹⁶⁹ Павле Марковић Адамов, „Баба Круна“ у: „Дух времена сад је таки!“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 152 – 159.

Повод за приповедање о њој представља сан који је наратор као дечак сањао чиме нам Адамов, већ на почетку, ставља до знања да ће фантастично играти велику улогу у обликовању баба – Круниног лика.

Играјући се са другом децомцарева и војске на напуштеној циглани,казује свој сан наратор,зашао је у неку мрачну шумуи наишао на застрашујући призор:

„... Наједаред чујем као неку ларму. Хајд тамо. Кад ја тамо, а ту коло играју све саме бабе. Кад спазише мене, а оне све халакнуше на мене. Једна ти се устремила к мени. Распустила седе кике; а то нису кике, него као неки змијски репови. Из ноздрва јој вире круте длаке, на врх носа проклијало такођер неколико длака, а на бради исто тако, као да их је неко ту шилом засадио. Нема ни једног зуба, а језиком удара о усне, као да нешто говори, а све мрмља. Шчепала неку коштуру у руку, па замлатала на мене. Кад ја, ко је, а то баба – Круна, баш она.... Таман да ме (...) као одалами оном коштуром, ја се тргнем и пробудим...“.

Наратор потом износи мноштво необичних детаља из њеног живота.

Сви су је звали бабом. Нико није знао кад се родила нити колико јој је година. (Неодређеност је,као што је познато,одлика бајки.) Ни попа, иако је испреметао и испрашио све књиге „црквене, и протокол крештајемих и протокол венчајемих и протокол умерших“, не нађе нигде ни спомена о баба – Круни, те најпосле дође до уверења да у оно доба кад се она родила није ни било црквених протокола. Није имала никог од рода. Најбоље се пазила са слепцима и „цебрацима“ са којима је вечито нешто шуровала неким особитим језиком који је њихов попа звао „гегавачки“ или слепачки.

Баба – Круне се нису плашили само зато што је онако страшно изгледала, него и што је било нечег тајанственог у њеном пореклу и животу.Говорило се да је крала децу, па продавала слепцима и цебрацима, који онда детету сломе ногу „или укљаје руку или ископају очи, или га како друкче унаказе и убогаље“ да га родитељи не би препознали, те га натерају да проси и тако их храни.

(Овај мотив је сасвим модеран имајући у виду колико је данас трговина људима, а посебно децом, узела маха.)

Баба – Круна није била из њиховог села, „већ бог те пита откуд“,што је опет у складу са поетиком српске реалистичке приповетке, по којој свако зло долази са стране.Знала је да врача и прориче, да вида и баје, да устрели и урече здраву децу, лепог момка или лепу

девојку. Кад би се ко на пречац разболео, одмах се говорило да то није ничије друго, већ баба – Крунино масло. Ипак, она је била прва која је позивана да лечи болесног. Ако кога излечи, говорили би: „Ето видиш да је она то и то урадила“, а ако гане излечи, још и горе би о њој говорили. А сирота баба – Круна никоме није зла учинила, казује приповедач орађујући се од мишљења средине.

Као млада била је веома лепа. Кад је дорасла за удају, никако није хтела да се уда. Једном ће поверити снахи:

- Ја имам момка... Ал да га видиш снашице! То није момак, као што су наши момци. Он је чак преко белог света. Ал чим први петли у вече запевају, а он долети к мени у мој вајат, а чим хоће зора да осване, он одлети. Да, снашице, он је змај. Јој како је леп снашице! Кад ми у вајат уђе, не треба ми свећа, сва се соба засветли.

Али, брак са змајем је немогућ јер он „не може да поднесе наше сунце“. Долази јој само ноћу и мора одлетети пре зоре, док сунце не изгреје. На снахин наговор Круна одлучи да задржи змаја кад следећи пут дође. Приликом те посете, змај ће јој рећи:

- Круно, ... нешто сам уморан, далеке сам земље данас прелетио. Него ћу ја лећи на твоју руку, да мало проспavam а ти ме пробуди кад буде време.

Кад се змај пробудио, сунце је већ било високо одскочило. Схвативши да је на превару заспао, страшно се разљути, али није имао куд, морао јету преданити.

То што се Круна оглушила о његову заповест, неће остати некажњено, па ће јој змај, пре него што ће одлетети, рећи:

- Кад ја опет на тебе руку метнуо, онда се ти са нашим чедом раставила.

У приповеци се, као у бајкама, користи поступак понављања, мада нешто упрошћен:

„Нема змаја више, ... нема га, ... е боме прође у велико година дана.

Круна носи чедо под појасом, а не може да се растави с њиме.

Прође и друга година.

Кад ће да прође трећа – а три године туче лед и олујина село – дође змај“.

Његово обраћање Круни више је него поучно. Пошто стави руку на Круну, она се истог часа растави с мушким чедом. (А „чедо одрасло, па лепо као и змај“.)

Пре него што ће одлетети „бог те пита куд“, змај ће јој ставити до знања да њена казна није завршена:

- Круно, што си ми тако лепо чедо дала, дуго ћеш живити и моћи ћеш прорицати; али што ме ниси послушала, још то није било доста каштиге: блудићеш по свету, и ако се гдегод станиш нећеш добро проћи.

Ускоро село задесе невоље. „Заопуцалатуча, па сатре све у млево“. Сељани осташе без ичега и у њиви и у башти. Чак је и велики дуд на рољу пукао преко пола „од олујине и салауковине“. Обузети сујеверним страхомсељаци почеше нагађати о узроцима недаће. Једна баба је тврдила да се родио антикрст – дете у црвеној кошуљици, прецизно наводећи да га је родила та и та, али да му се не зна отац. Друга јеово одлучнопобијалаистичући да је то зато што је неко пронео мртваца кроз село. „Није ни то! ... Наша дада, каже, да је видела змаја“, победоносно ће наратор. Кад је једног јутра устала да умеси хлеб, казује приповедач, нешто сину преко њене главе, пазашушти, и на небу сеуказа змај:

„Опружило се као не знам шта, па лепеће крилима баш као кокош, а крила му као у слепог миша. Лети, а од њега, отпадају варнице, па све пршти. Мислиш, упалиће, те упалиће гувно... Ето зашто туча поби село“, закључује, помало ликујући што је био у праву, приповедач.

Нема сумње да је овакву представу о змају обликовала народна машта, а сличан опис може се наћи и у Вуковом „Рјечнику“.

Сељаци нису имали ни најмању дилему да је змај прелетео преко њиховог села због Круне, само нису били сигурни да ли је то њен војно или син, пасав свој гнев усмеришека баба – Круни гласно негодујући:

„Па зар због ње да нас помлати као мишеве? ...

Где је она? Где је та баба Круна? Проклета бабетина!

Где колико то живи на пакост свету! И бог на њу заборавио, па неће ни да је прими, да нас ратосиља несреће. Та ваљда неће никад ни умрети!“

Узалуд је стари поп Васа говорио сељанима да се није родио антикрст, да богу не смета ако се какав мртвац пронесе кроз село, да нема змајева, нити да је баба – Круна свему томе крива, већ да је то божија воља:

„Све што бива, бива по његовој вољи... и добро и зло... Ми смо сви за време, а закони су ти вечни... Нити је баба – Круна толико грешна, нити толико праведна, да ће бог за њену љубав пустити или обуставити лед, или ти ову или ону погибију. Против вишње силе нема ни над њом ни испод ње“ – придиковао је поучно свештеник.

Вест о њеној смртисељани су дочекали са олакшањем.

„Умлатила је ова божија казна, – рекоше неки“.

Поп ће и овог пута показати хришћанско милосрђеи рећи:

- Бог јој се смиловао!

Нечастиве силе се у Адамовљевим приповеткамајављају попут привиђења у неком посебном стању духа, у стању пијанства, у глуво доба ноћи, на граници сна и јаве. Потврду за то налазимо у приповеци „Вештице“ (у поднаслову „Слика са села“)¹⁷⁰ у којој је ноћна авантура двојице актера приче (нотароша и његовог посилног Миће Бркиног) испричана у стилу народних враголија. Цела прича уопштеима изразито народњачко обележје. Сеоски приповедачи су, као пионери српског реализма, од почетка били оријентисани на народне умотворине и народну говорну наравицу, што се показује и на примеру ове приповетке. У њеној фабули препознајемо народну анегдоту, односно шаљиву народну причу. Улогу говорног лица писац овде поверава обичном сељаку који о догађају приповеда у првом лицу. И Адамовљев хумор је народски са много непосредности и животности. Веома је близак сељачком и манифестује се као ведрина и срдачност у причању. Иако се комично у причи постиже, пре свега, довођењем јунака у смешне ситуације, значајну улогу игра и дијалогкоји има све одлике живог народног говора. С друге стране, приповетка је, у погледу композиције, сасвим модерна, будући да у њој имамо причу у причи.

После уводне речи писац се повлачи препуштајући улогу наратора сведоку и самом учеснику догађаја, Мићи Бркином, који о томе убедљиво и сугестивно приповеда.

„Ено га баш сад иде у бирцуз на диван; али се не ће срдити, ако га задржимо, само му морамо обећати, да ћемо му накнадити његов фракл ракије“.

По зна који пут, Мића приповеда „како је носио вештицу ђоче“. А прича је следећа:

Био он у варошкој кући „на ординацу“, а нотарош отишао код газда – Пауна на свечаре, па остао до неко доба ноћи. Нотарошевица се бојала остати сама, па замоли Мићу да преноћи у штали. Иако би, како каже, „радије оврљкивао око газда – Пауновог стола, него што би дреждао у штали целу ноћ, као гладан коњ“, Мића одлучи да њој за вољу остане. Али, никако није могао да заборави газда – Пауново вино, па се, најпосле, ишуња из авлије и упути газда – Пауновој кући убрзавајући кораке као да га неко „чепа по петама“.

---

¹⁷⁰ Павле Марковић Адамов, „Вештице“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 45 – 52.

Теревенку коју затиче у газда – Пауновом дому, Адамов не описује опширно, већ даје као скицу, сажету, али упечатљиву слику:

„То ти се пило све немилице. А кад видише мене, дочекали ме као на рукама. Овај нуди чашом, онај бокалом, трећи опет лонцем...“.

Комику ситуације допуњује конверзациона комика која битне елементе комичног заснива на духовитом разговору и вербалним досеткама. Тако ће нотарош, изненађеншто га види, рећи свом посланом:

- А што, брајко, остави госпоју саму код куће?
- Ето тига на! – помислим у себи, – што ја оставих његову госпоју саму? А што он?!

А кад Мића слага да га је баш нотарошевица послала по њега, он ће:

- Хајд', хајд'... само ћемо, још мало.
- Мало ти, – рекох у себи, – још и треба. Него – рекох, – дај да се ја за то мало осветим. (Те ти „удри по вину душмански“.)

Мића се притом клео у оно једно око да није остао толико вина ради, већ што је мислио да ће његовом господину бити потребна помоћ кад крене кући.

(Честа заклињања у његовом приповедању, такође, доприносе сугестивности казивања.)

О дугом ноћном путовању до куће Мића духовито и натенане приповеда:

„Е богме има вам, као што ћете ваљда знати, од Паунове куће до варошке, колико одавде до бирцуза пет пута, а теретном човеку, као што смо нас двојица онда били, још једанпут, ако не и двапут толико.

„Иде мој госпо'н натарош, али час по час, па ће ти се забатргати, те буб' о један буб' о други дуд, а кад груне дигод о плот, узбуди све вашке у комшилуку.

„Ја ти се укочио канда сам вретено прогутао, па идем као какав варошки ћифталос, кад блеји по пенцерима, не гледи л' га каква врајла; али ни мрднути кудгод главом на страну. Ударило вино у ноге, па ми се уштапиле као некуване, да простиш ћурчије, а глава претегла као канда ми је на њој двоје егеда иришког солгабирова“.

Адамовљево казивање препуно је сликовитих поређења узетих из свакодневног живота и језика, што описану ситуацију чини још комичнијом. Користећи се истом стилском фигуром, писац у комичном светлуприказује занешење и тетурање пијанаца припремајући читаоце за врхунац узбуђења – сусрет његових јунака са нечастивим силама. Сви услови за појаву утвара и привиђењасу испуњени: Већ добрано пијани, нотарош и његов послани

нашли су сеу глуво доба ноћи на нечистом месту, на раскршћу, па Мића, прекидајући своје казивање упадицама и заклинањима да је све о чему прича истина, овако приповеда о блиском сусрету са утваром:

„Кад ти дођосмо тамо на онај рогаљ спрема цркве и оног пустог плаца, а мени ти се нешто обеси на леђа, е, брате, не ћу слагати, ако кажем, да је било сто центи тешко. Хоћу да се осврнем, да видим, шта је, али ме стегло око врата као каквим грдним клештима, па не да врднути.

„Кад погледим предасе имам ти шта и видити. Мој госпо'н натарош лежи на земљи! а над њиме дугачка нека, ма брате, рекао бих, женска прилика. Бацака се, врпољи се кукавац, па све виче промуклим гласом: – Патрола! ... Патрола! – Ал нема ту патроле нигде ни од корова. Све се то запило којегде на свечари.

„Погледим боље... Јест, очњег ми вида мог, женска, па сва обучена у бело, беле јој и штивлетне на ногу, а косу распустила пуну до ниже струка“.

У истом, хуморном тону описује се инараторов доживљај у кога уђе „неки ђаволски страх“, те ти он, наједаред, „ђускац о земљу“ колико је дуг.

И кад описује ситуацију и кад коментарише поступке својих јунака Адамов то чини равнајући се према народном начину приказивања ствари и појава, трудећи се да његова реченица и дескрипција добију интонацију народног казивања, понајчешћехуморно обојеног.

Свој доживљај страха Мића ће сликовито описати. Чинило му се, каже, „као да се сав свет тумбе окренуо“, а он виси, па све хоће „да падне леђима у ништа“. Паде му камен са срца, а поврати му се и способност говора кад се појавише неки људи, те ти он са њима отпоче дијалог обележен, такође, конверзационом комиком:

- Ма не видесте л', људи божији, чуда и покора? – Повичем ја.
- Какве то? – Зачуде се они.
- Та сад ... ме баш овај час дојаши (...) вештица.
- Ајд' мани се, душе ти! (...) каква вештица! Напунио си главу винушином, па га ти сад врзу по памети вештице...

Узалуд је Мића показивао место где се до скоро нотарош копрцао док га је гњавила вештица кунући се у стилу приповедача шаљиве народне приповетке: „А нисам (...) био пијан, ни колико сам сад трезан“. Сутрадан ујутру чуо је како нотарошевица виче на мужа:

- Устај! Докле ћеш чмавати, ванцаго једна!
- Охо! – помислим у себи. – То је лепо добројтро!
- Та мани ме се, богати жено! Бучи ми глава. – Зачух натарошев глас као из бунила.
- И не бучила ти, кад банчиш целу ноћ ... А где ти је сат, где прстење? ...
- Ма мани ме се, жено, хоћу да спавам.
- Спавај, не наспаво се жив!

Наратор нам преноси,не само њихов дијалог, већ и своје утиске у виду доживљеног говора:

„Нисам ја знао, да је то тако горопадна жена. Мај, сује, канда носи опрегачу. Шта је он крив, што се мало напио као господин човек? Нису увек свечари...“.

Нотарошкин бес није умањио ни Мићин покушај да свог господина оправда свечарима и шалом пијаних гостију:

- Каква је то опет шала? (...) Таки да си отишао, па видио, ко те је покрао? А сутра одмах у бецирк, па ишти да те тромферирају (Мића хтеде да каже трансферирају) из овог лоповског места.

Њена реплика зачињена је Мићином духовитом опаском:

„Е мени се то мало много учинило, да она наше село назива лоповским, па ја од то доба нисам баш тако ни лешпектиро (решпектирао)“.

Комичан ефекат садржан је у самом језичком изразу, у погрешној употреби речи страног порекла, а заснован је и на животној противуречности која карактерише свакодневицу.

Сочним хумором обележен је и крајгде, као у многим Адамовљевим причама, долази до неочекиваног обрта.

Госпоја нотарошка дуго је „зипарала“ на господина где му је сат и прстење, па и престала. Мића је одржао реч и ником ништа није казао, наводи приповедачдодавши шеретски: „Само вама“.Настављајућида се шали на рачун сељачке поверљивости,писац ће још рећи:

„Мића сваком каже, коме год приповеда, да не разноси даље, јер га је натарош молио, да се ствар не разчује, али то је већ цело село знало. И сад је отишао у бирцуз, па ће опет можда коме то исто приповедати за фракл ракије...“.

Кад је једном ишао у варош, нотарош сврати код сајције да купи сат и немало се изненади кад тамо угледа свој сат и прстење. Сајција објасни да му је те ствари продала

нека мајсторица којој је то, наводно, остало после мужевљеве смрти. Разуме се да је нотарош морао узети други сат „како неби опет подстакао буне у кући...“.

Адамов приповетку завршава ефектном поентом:

„Ни данас не зна нико, осим оне две жене, где су натарошеве ствари, а свуда се приповеда, како су натароша и Мићу Брку гњавиле вештице“.

Сугестивна у својој уверљивости је и приповетка „**Грабанцијаш**“ („Црта са села“) ¹⁷¹. Она је, такође, остварена у облику сказа и анегдотско – хуморног карактера. Улогу говорног лица Адамов опет поверава обичном, простом сељаку који о догађају приповеда колоквијалним, свакидашњим језиком. Тај сељачки говор је савршеноверан, као да је фонографски хватан. Одликује га епска боја, гипкост, јасност и ведрина нашег народног језика.

У приповеци се, у духу наслова, преноси народно веровање у постојање *грабанцијаша* и *врзиног кола*. Грабанцијашима или ветрењацима називају се људи ретких и необичних моћи (они који поседују способност одбијања градоносних облика), док се врзиним колом назива место на коме играју виле. Адамов је у обликовању приче пошао од Вуковог тумачења овог појма. У свом „Рјечнику“ Вук је, уз појам *врзино коло*, забележио:

„Срби приповиједају да неки ђаци, кад изуче дванаест школа, отиду (њих 12 мора бити) на *врзино коло* (да доврше са свијем и да се закуну. А гдје је то врзино коло, и шта је, Бог би га знао), и ондје некакву особиту књигу чатећи нестане једнога између њих дванаест (однесу га ђаволи или виле), али они не могу познати кога је нестало... Такви ђаци послије зову се *грабанцијаш*, и иду са ђаволима и са вилама, и воде облаке у вријеме грмљавини, олује и туче. Грабанцијаш су сви издрпани (какав је издрпан, као грабанцијаш)“ ¹⁷².

Приповетку Адамов започиње непосредним обраћањем слушаоцу, на начин како би то учинио неки сељак причајући другима који о томе ништа не знају.

Стављајући нам до знања да ће се бавити оним што је „већ ушло у причу“, Адамов, заправо, открива анегдотско језгро приповетке.

Сељак – причалац своје казивање почиње са непосредношћу својственом народном приповедачу:

---

¹⁷¹ Павле Марковић Адамов, „Грабанцијаш“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 93 – 97.

¹⁷² Вук Стефановић Караџић, „Српски рјечник I (1852)“, Просвета, Београд, 1987, књ. 10, 127.

„Знаћете бар онај велики брест на раскршћу. Како то не би знали? Ту се путеви укрштају. На том раскршћу видио је једаред чича – Моја грабанцијаша. Баш под тим великим брестом. Дугачак, па се отегао пусти, каже, као гладна година; а одрпан, канда су га бикови вијали по трњу“.

Сусрет са нечастивим дешава се, као и обично, на „нечистом месту“, на раскршћу. Полазећи од народне и Вукове представе о грабанцијашу, Адамов преко свог приповедача подробно описује његове моћи са посебним нагласком на угледу који у народу ужива.

Да не би отегао причу „као поп јектенију“, сељак – причалац одмах прелази на ствар:

„Елем однео био чича – Моја неколико вагана јечма у варош на пијацу и, вала богу, сретно и продао. Кренуо се кући још за раних заранака. Е, ал дабоме! Човек као човек; а вино је вино! Па онда не може образ да му поднесе, а да не плати алвалука. Дед’ једну олбу код снаш’ – Пеле, па дај другу код сека Јуце, трећу код браца – Јефте, а дао бог уз пут бирцуз до бирцуза, па се свуда нашло добрих људи, те није чудо, ако се гдегод која олба и више омакла, ако се мало наћевлеисао, а најмање што га је одмах иза вароши уватио сумрачак“.

Очигледна је пишчева намера да сачува изворну једноставност и природност народног приповедања. Он фотографски верно преноси сељачки говор и начин мишљења и у своје причање уноси многе речи за које чак ни Вук није знао. Уочљив је, исто тако, и један доброћудни хуморни став према свету који сенчи ову комичну ситуацију. То је хумор који је непосредно израстао из оног урођеног смисла нашег човека са села да се наруга људским слабостима. Уверљивости приповедања доприноси и опис амбијента и атмосфере у којој се радња одвија. Тај опис није сведен на узгредан податак, као код Глишића, већ је знатно дужи и са сликовитим појединостима. Адамов се служи маниром блиским народној дескрипцији и сликовитошћу сличном фолклорној фигуративности, али у тој дескрипцији препознајемо и личне акценте. У питању су две контрасне слике.

Прва од њих је слика временске непогоде:

Из далека се зачула потмула грмљавина, па све јаче и јаче, „као да се небо разлаже, па се комад по комад стрпоштава на земљу“. Наједаред севне, па загрми, небо се отвори, па опет загрми. Кад се чича – Моја пренуо из лаког сна, киша је већ пљуштало као из кабла. „Коњи отромбољили вратове и репове, па миле као две мачке, а с њих киша музе...“. Наш

јунак се завио „у оно мало худе сурдумице“, али је, и поред тога „прокисао скроз као моча“.

Са много натуралистичких детаља, користећи се персонификацијом, сликовитим епитетима и поређењима, Адамов успева да дочара исти амбијент после кише:

„Почело да се разгаљује. Густе облачине се клониле тамо, од куд је наш путник дошао. Плаво небо као окупано поче да провирује. А за мало ће и месец (...) да се насмеши иза црне дебеле копрене, те ће обасјати бисерне капи, што се сијале и трепериле на трави и дрвећу украј друма. По блатавом путу бљечкају коњи копитама, точкови шуште кроз брчкавицу, а с њих шићка водурина“.

Чича – Моја пожури коње да што пре стигне кући, те се убрзо нађе наспрам високог бреста на раскршћу где ће се и догодити сусрет са ветрењаком. Реакцију свог јунака у тој ситуацији Адамов описује до најситнијих детаља.

Адамов не запоставља ни психолошку анализу. Његов психолошки метод своди се на опсервацију која региструје спољашња психичка реаговања и остварује се помоћу дескрипције. А прати и ток мисли свог јунака. Учича – Мојиним сећањима има извесне носталгије. Сетио се старог златног доба кад је сина женио и кад су коњици летели „као хале“, а исто је било блато. Реминисценције завршава подсмевајући се себи и свом сујевежном страху.

Сусрет са нечастивим описан је са много детаља:

Није чича – Моја одмакао много од раскршћа кад се наједном затрча нешто црно и големо као чобански пас, те под његова кола. Час по час, па ће истрчати пред коње. А коњи одмах застану, подигну главе, рашире ноздрве, па стану рзати. За псом се вукао и звекетао грдан ланац, „ђаволско путо“, како ће га назвати наратор. Чича – Моја хтеде да викне на њега и да га отера, „ал му се укочиле вилице, па цвокоће зубима, канда га тресе тролетница“. Пса који га је пратио, изненада, „склепташе сеоске вашке“, па да га поједу.

Тај сусрет је готово натуралистички описан:

„...Он стао само у среду, па се наромешио, искезио зубе, нарогушио уши, па режи на њих, увукао реп, а ни да се помакне. Кад то видише други керови, устукнуше одмах неколико корака натраг, накострешена длака им се поче спуштати, као кад оно пето скочи с буништа, па се стресе, те један по један одоше лагано преко плота у своју авлију,

осврћући се с највећим респектом на немилог госта. А овај, кад се виде као победилац на мегдану, одскакута на ону страну, откуд је и дошао“.

Сутрадан је чича – Моја живоприведао како је видео грабанцијаша:

„...Витла рукама и нешто урла, те растерива облаке; а кад се одмакао од њега, а он се наједаред створио у кера, грдног као теле, па дотрчао до његових кола и пратио га све до села...Ниједна вашка није смела да писне на њега, па (...) га је наједаред нестало, као да га је земља прогутала“.

Окупљени су с неверицом слушали његово казивање. Онима што су сумњичаво вртели главом и питали да то није „ђаволска маштанија“, чича – Моја ће искрено признати:

- Било, шта било, ... тек вам ја пропатих муке самртне, да у мал' нисам и оре оседио.

Адамов ни овде не може да се уздржи од коментарисања и моралисања, па приповетку завршава као што је и почео, директним обраћањем читаоцу, поручујући му:

„Моја је приповетка готова. Ако баш и није (...) по строгом закону појетике, нек ми се не замери; назовите је, као што и сам урадох, ако хоћете цртом са села; до тога је, чини ми се, најмање стало, него фала вама, који сте ме саслушали...“.

Још једном Адамов је успео да оствари уметнички спој тематике из народног сеоског живота и народног израза и да спонтаном уметничком речју из народа у облику сказа оживотвори свет нашег села.

Приповетке са љубавним мотивима

Највећи број Адамовљевих приповедаказа тему има љубав. Овај мотив, међутим, није уvekи доминантан. Често се преплиће са неким другим, који понекад однесе превагу, због чега не можемо све његове приче које за предмет имају љубав двоје драгих сврстати у ову скупину.

Љубав је, будући једно од најкомплекснијих људских осећања, праћена различитим манифестацијама, па приповетке ове врсте одликује разноврсност мотива. У њима се приповеда о типичним моментима љубави: о чежњи и првим сусретима, о састанцима и разним љубавним згодама, о својеврсном љубавном пркосу подстакнутог гордошћу који се претвара у прави мали љубавни рат, о поправљању љубавника кроз љубав и свесном жртвовању за драгу, али и о болном расанку, о љубавној страсти и љубавном слепилу која јунака води у љубомору и освету или га доводи до психичког растројства и убиства.

И поред разлика у мотивима, ове приче имају нека заједничка обележја. Тако се, на пример, љубаву њима увек приказује на патријархално чедан и обазрив начин, карактеристичан за морал народне поезије. Ретке су Адамовљеве приповетке у којима има више непосредности и сензуалности и у којима се приповеда о пољупцима и мршењу косе. Њему је, исто тако, блиска лирска осећајност и драмска напетост наше народне песме. Сличност са њом одражава се и у стилу, па се у његовом опису честосусрећу исте речи и фигуре као у народним умотворинама, местимично чак зазвучи и одјек десетерачког ритма. Заједничко им је и то што у њиманема описа физичког изгледа јунака, већ се писац више фокусира на приказ ситуације која открива њихова интимна осећања. Ове приче одликује, такође, саживљеност са природом. Све се дешава у слободној природи, на ливадама и у пољима, због чега се доживљавају као љубавне идиле, иако често немају срећан крај. Критикујућитај идеализам, Скерлић, у својој анализи Адамовљевих приповедака, наводи: „Као у скоро свих наших приповедача, то је идеализована сеоска љубав, 'невиност пастира', коју су опевали наши стари песници, опште разнежавање, буколичка идила, повест блаженства у сентиментално – наивним полу – реченицима. Када човек остави приповетке Г. Адамова мора рећи: да срећних људи! Како је њихова љубав чиста! Како ти знају да се воле! Како са све то лепо свршава! Како је човек створен да буде

срећан! То је љубав која не зна за препреке, и која у пркос свему баца једно другом у наручја двоје младих¹⁷³.

Све Адамовљеве приповетке у којима се слика карактер љубавника и у којима „психологија срца“ доминира над свим осталим могу се поделити на оне које говоре о љубави „са срећним живљењем“, стечену кроз врлину, и оне са трагичним исходом које су бројније и лепше. Јунациу њима не успевају да остваре искрену и дубоку љубав о којој сањају и за којом чезну свим својим бићем, те она постаје разлог њиховог трагичног удеса и беспућа.

Љубавне идиле

Најближа моделу љубавне идиле, коју је Скерлић тако жестоко критиковао, је Адамовљева приповетка „**Први пољубац**“¹⁷⁴. То је песма, управо радосна химна љубави, од почетка до краја прожета наивним старинским оптимизмом. Израз је пишневог усхићења, будући да је објављена у години када је он сам остварио љубавну и брачну срећу (1885). У њој се у наивно – поетском тону описује буђење прве љубави „ашиковање“ Станка Момчилова и Руже Калоперове. Радња се дешава под ведрим небом, у природи, уочи Ивањдана, када девојке и младићи, по традицији, беру пољско цвеће од кога плету венчиће и њиме ките дворишне капије.

Уводни део приповетке у знаку је развијене дескрипције летњег пејзажа:

„Пукла равањ, куд оком погледиш... А по равњи се просули богати усеви; по њима се дало сребрно и златно класје, као да се море прелило...“.

Дескрипција код Адамова полази од визуелних опажаја на која се надовезују остале асоцијације и није увек оригинална. Пре би се рекло да је то „опште место“ које се понавља и у другим његовим приповеткама. Сувише је ту идеалисања и претераности у упоређивању. Природа се садржински не своди само на пејзаж, већ се њена животворна снага претаче и куца у дамарима заљубљених који би у својој љубавној обести руком да дохвате „онај поруб плавог свода над собом“.

¹⁷³ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 72 – 73.

¹⁷⁴ П. Адамов, „Први пољубац“, *Стражилово*, 1885, бр. 23, 707 – 715.

Стање „непомућеног блаженства“ у коме се заљубљени (Станко и Ружа) налазе Адамов ће описати кратким и недореченим реченицама остављајући читаоцу могућност да машта, да се уживљује у осећања која су заструјала негде у дубини њихових срца. У њиховој љубавној срећи учествује цела природа: Цвеће које газе „свети им се својим мирисом“, ветрић „пирка те им се сигра косом, гали ведра ал врела чела“, а и птице се за њих интересују. У посао ових љубавника уплео се најпосле и сам Бог који посла шеви „да бди над њима, да им покаже, како му је мило, што разумеше љубав, из које је и рад које је дао свом сину јединородном људски облик и рад које је овај погинуо на крсту...“. Док шева срећно кликће у зраку, љубавници ћуте, само им срца зборе – казује Адамов и додаје:

„А те нечујне речи састају се у души; душе се грле у том велу неразделне, па се слевају с њеном песмом“.

Све те претераноститолико су очигледне да им није потребан никакав коментар.

Адамовљев приповедачки поступак карактерише поступност, па ће се он, тек пошто представи све чари и лепоте летње природе, окренути актерима приче – Станку и Ружи, који су се, берући и ивањско и петровско цвеће, удаљили од остале дружине.

Иако има за тему љубав, прича није лишена етнографске вредности. У њој је Адамов оставио обиље података о народним обичајима и веровањима везаним за Ивањдан, празник који пада у јеку лета, кад је сунце у зениту. Сазнајемо тако да је срамота да кућа која има девојку или момка није окићена ивањским цвећем. Ако се венац намењен драгом, који се уочи Ивањдана баца на кров куће, не задржи тамо, верује се да „драго своје те године (...) неће својим назвати“, као што се верује да ће им се жеље испунити „кад се сан и мисли у двоје, који се радо имају, у један мах подесе“.

То што су се, берући цвеће, одвојили од осталих, заљубљене не брине, а не брине ни писца који духовито примећује:

„И нашто им друштво, кад им тако добро дође ова самоћа, кад су сами себи цео свет?“

Њихов љубавни однос слика се у маниру наше народне песме. То није љубав великих страсти, већ пасторална идила, у правом смислу те речи, коју Адамов даје у облику скице остављајући читаоцима могућност да његову мисао домисле до краја:

„... Кад се осетише у самоћи, саме им се руке нађоше и наслонише раме уз раме, а главе се приљубише једна другој“.

Дијалог који се међу њима водибаналан је и своди се на неколико муцавих реченица и стидљивих погледа и покрета:

- Станко, ја мислим, кад би нешто – , поче Ружа, понда застаде, па сасвим заћута.
- Шта мислиш, душо? – одазва јој се Станко.
- Шта сам оно мислила?
- Хајд да ћу погодити, зеницо моја! – рече момак, па обави руку своју око њених плећа и притиште је уза се. Понда се приже уз њу тако близо, да им дах додириваше дах.

У описивање њиховог љубавног односа Адамов уноси патријархални стид и патријархалну уздржаност, али и своју очараност и задивљеност пред лепотом и силом младости. То се посебно показује у сликању првог пољупца, где имамо извесну недореченост. Овакве и сличне шкакљиве сцене Адамов приказује на обазрив начин, не зато што је морални пуританац, већ зато што полази од етичких принципа садржаних у нашим народним умотворинама. У њима је девојка увек оличење чедности и стидљивости, румен је облива кад погледа онога кога воли. Урођена срамежљивост и патријархално васпитање, као и свест да се образ мора чувати, тек је прва тешка препрека која стоји на путу реализације њене љубавне жеље. Друга, ништа мањатешка, јесте страх од блискости с мушкарцем, на шта Адамов указује у наставку:

„Одскочи Ружа, а пуче јој копча на уској рекљици испод грла, или како се истргла нагло из његових руку, или што јој дошле груди и сувише уске, те срце да јој искочи. Рекљица се расплати преко недарца, а испод танке кошуљице задрхташе два на увојку пупољка – бели бељани као крин и замириса миром душа девојачка.

Залети се брже боље поветарац, паде јој под бело гроце, занесе се, посрну, па склизну поред повраза и украде се несташко у недарце, где ни сунце ни месец још завирио није, а камо ли чије грешно око допрло, а камо ли да се грешна дотакла рука чија“.

У девојчиној стидљивости писац види традиционалну вредност коју треба као светињу чувати, па не изненађује што је од свог побратима и тадашњег уредника *Стражилова*, где је приповетка први пут објављена, тражио да избрише она места која се односе на нешто слободнији опис девојачких недара.

Поступком паралелизма, већ коришћеним у другим приповеткама, и поређењима сличним онима из народне књижевности, Адамов слика реакције и осећања заљубљених након првог пољупца:

Ружа се трже „као да јој је хладна гуја пала у недра“, скупи рекљицу на грудима и покупи око себе сукњице, те отрча осталом друштву „као јагње чопору оваца“. „Гори јој ватра на усницама, плам је полива по ланитима, па бежи као божија душица из грешног тела“ – сликовито описује њено понашање Адамов.

Станко, пак, стоји као окамењен, па гледа за њом, „а срце би да му полети, као што полеће поветарац за зракама уморног сунца...сунуо би, као што суне брза муња, кад за тренут шине и по најгушћим црним облацима, ... створио би се, као што се створи хитра мисао, кад је жеља заошине...“. „До малочас је био најсрећнији под капом небеском уз своје драго, „а сад, па одсад?“ Шева и даље пева онако умилно, „но он или је не чује више, или је не разуме као пре, већ као да му пара ране по срцу и души“. Прибојавао се да ће друштво приметити да се Ружа срди на њега, па му се, „грдан терет“ навали на груди – описује Станкове муке приповедач.

До поновног сусрета заљубљених долази, као у народној песми, на извору, тј. бунару, омиљеном састајалишту младих, куда се Ружа упутила још пре зоре и „јаркога сунца“. Символичну најаву даљег развоја догађаја представља детаљ из природе:

„Пукло небо на истоку, па се заруменило. Развија се на све стране“.

Дијалог који се води између ово двоје на бунару одраз је њихове, али и пишчеве наивности и невештине. У описе љубавних немира, љубавних дрхтаја срца, интимних заноса и узбуђења Адамов је улазио са много сензибилитета. Тако ће Станко, збунивши се и поцрвеневши, признати својој Ружи да целу божију ноћ није трепнуо (да је потрајало, могао је „пробројати све звезде на небу“). И Ружа ће отворити душу и поверити свом драгом да ни она није до неко доба „ока свела“. О својим страховањима она му потанко приповеда. Стидљивост коју она том приликом испољава Адамов описује са натуралистичком подробношћу:

„...Ружа обори очи, па стаде ломити прсте...Замуца, збуни се; па да прикрије забуну, узе крај од своје кецеље, нађе неки кончић, па га стаде кидати... Не диже очију, не сме да га погледа...“.

Из тог неспоразума Ружа је извукла извесне поуке, па ће у наредној сцени показати спремност да своју љубав брани пред другима. Кад су је девојке почеле пецкати да јој венац најлепши, она ће им, иако ју је доста мука стало да савлада своју стидљивост, одбрусити: – Имала сам и с ким.

Ружин одговор изнанадио је Станка, али и учинио поносним. Одјахаће кућина свом парипу довикујући са капије укућанима:

- Добро јутро! Отварајте капију; прелетићу ил ћу поломити.

Његов сусрет са мајком описан је у стилу наших народних песама:

Стара је пред њега ишетала брижна, невесела јер га је синоћ невољна испратила у ливаде, асад се „обесели“ кад га виде орног и добро расположеног, па га поче благосиљати:

- Прелетио, соколе мајчин! Добро ти јутро!

У пишевој упадици: „Боље му није могло осванути“, којом се завршава приповетка, налазимо одјек народног десетерца.

Једна од приповедака са срећним крајем је и „Тик – тик – так!“ (у поднаслову: „Цртица из живота“)¹⁷⁵ чији оноματοпејски назив сугерише откуцаје заљубљених срдаца Тодора и Маре. Иза њихове тобожње нетрпељивости коју једно према другом пред светом показује крије се дубока наклоност и љубав.

Причу Адамов почиње непосредно, без увода, у стилу народног приповедача:

„Баш не могу да се трпе. Е, то је већ целом свету пало у очи! (...) Бог је сведок, није учинило једно другом ништа, ал баш ни криво ни на жао, па опет“.

Понашање заљубљених, кад се случајно нађу једно поред другог, писац слика поступком паралелизма:

„Прође л’, на прилику, Тодор поред ње, Мара још унапред напрћила уснице, па се чини невешта...“

Дође л’ опет Мара у друштво, где је Тодор, он баш онда нађе, да ма с којом заподене диван, па дивани, па се рашћерета, мислиш, боже – е, не знам, шта да мислиш! ...“

Ухвати л’ се Мара у коло, Тодор бајаги и не пази, па ће се ухватити до ње, па као вели:

- Шта марим ја? Ја хоћу да играм, па ма где, па макар и до ње.

А Мара, кад га види, и опет напрћи своја мала румена устанца, уздигне танке обрвице, па само што не каже бајаги:

---

¹⁷⁵Јов., „Тик – тик – так!“, *Преодница* I, 1884, 2, 17 – 21.

- Е гле јако!

Понда играју, играју, као да пркосе једно другом па све ситно, ситније. А дукати под Мариним гр'оцем и пуцад на Тодоровој прши све чине:

'Тик – тик – так!'

Љубав није само у загрљају, већ и у сукобу који настаје из обести, из пркоса и ината, и не може сакрити. Заљубљене одају „она два немирка у врелим им грудима“ и нехотични гестови и реакције, што идруги примећују, па се подгуркују, сашаптавају, намигују, очима осмехују и запиткују.

Своју добро и дуго скривану наклоност према њој Тодор ће открити бранећи је од клеветника који је хтео да се „баци блатомна Марину част“. Марину реакцију, кад је дознала за то, Адамов, као и обично, приказује на дескриптиван начин:

„...Наједаред је подиђе нека туга, нека ... не знам вам рећи; тек одмах отрча, завуче се у свој вајат, срце јој оте мах, те се слатко и тихо наплака“.

Тодор се, пак, покајао што се тако затрчао и што је био тако мекан, „па га неколико пута поли нека врућина по телу, као кад те по образих пирне лети врео ваздух“. Желео је да се већ једном састане са Маром, али би му, у исти мах, задрхтала кошуља на грудима, те је могао чути откуцаје властитог срца, наводи приповедач.

Адамов своје јунаке не приказује само са спољашње стране и у видљивој акцији, већ описује и њихова тренутна душевна стања. Он то чини на дескриптиван, тургењевљевски начин, али и помоћу доживљеног говора, солилоквија и унутрашњег монолога, што није чест случај у српској реалистичкој прози. Примера ради, ситуацију у којој се Тодор ломи између жеље да види Мару и сопствене гордости и мушког поноса, Адамов приказује користећи се доживљеним говором:

- Нећу... Вели Тодор у себи. – Идем с коњима на ливаду, па макар звезде бројао.

А кад, после извесног премишљања, одлучи да, уместо на рогољ, оде на ливаду и напаса коње, Тодор разговара сам са собом:

- Нека баш и она зна, куд сам отишао; нек зна да ми није стало до рогоља.

Догађаје који ће уследити и који су кључни за развој радње, Адамов приказује овлаш, онолико колико је потребно да се мотивишу јунакова расположења и јасно оцртају њихова осећања, демантујући тако своје критичаре који су му спочитавали да се више интересовао за догађаје него за унутрашња преживљавања јунака.

Први од тих догађаја који ће означити кулминацију у њиховој тобожњој нетрпељивости и довести до отвореног сукоба одиграо се на рогљу, у неизбежном колу. Коло је, иначе, чест мотив у Адамовљевим приповеткама, што је сасвим разумљиво кад се зна да се у игри тело ослобађа стега, те на видело избијају дубоко потискиване и сузбијене плотске жеље.

Сам догађај сажето се описује:

„Тодор завија коло. Наједаред се отпусти од десног играча, те поведе на страну. Игра, па размахује, мислиш, од срца му иде.

Не знаш како ни зашто, тек наједаред груну тако о оне две, што стоје поред кола, а од којих је једна Мара, да се обадве спотакоше, те у мал не падоше“.

Марина реакција је и овог пута изостала, а Тодорово разочарење због тога Адамов ће описати пратећи ток његових мисли:

- Опет не рече ништа...
- А зна врло добро, како сам је синоћ бранио, зна зајамачно. Башне мари за мене!

Најпосле прође га воља, испусти се из кола и оде кући, без збогом и без лаку ноћ, не погледавши Мару.

Адамов ће затим, у сетно – меланхоличном тону, комбинујући дескрипцију и доживљени говор, описати и Тодорову патњу изазвану тим догађајем. Али, није патио само Тодор. Ни Мара није била боље воље. Немирна је, неспокојна, одсутна. Једва је чекала недељу и празник да оде на рогољ, али би се отуд враћала још невеселија јер Тодора тамо није било. Тек ће Тодорова несрећа натерати ово двоје да коначно признају своју заљубљеност, не само другима, већ и себи. И тај догађај дат је само у назнакама.

Пошто је, мимо обичаја, пио до вечери, Тодор јепотоварио своје пијано друштво на кола и одвезао се шором. „Певају пусти, стоји их дрека по шору“, сликовито описује њихово разуздано понашање приповедач. Кад се приближио Мариној кући, мало успори, па протера кола тик испод њених прозора. Мара скочи са сокака и утрча кућу, завуче се у свој вајат и пружи се по кревету „бона, пребона“. Уповратку, Тодор покуша да у највећем трку окрене кола „на таџиру“, али се она изврнуше, те паде у прашину и оста да лежи на земљи не мичући се. Марину реакцију у том моменту писац описује са много детаља и појединости:

Она скочи као опарена, утрча у кућу и изнесе ћуп воде, па га узе поливати по челу. „Клекла поред њега, па му гледа у затворене очи (...), не трепће“. Не примећује светину која

се унаоколо згрнула. Ухватила га за руку, „па је држи, а рука јој дрхће...“. Тренутак њихове љубавне среће приказује се у наивно – поетском тону.

Ни у овој приповеци нема описа интимнијег љубавног сусрета. О ономе што се дешавало под Мариним прозором кад су напокон остали сами, Адамов не приповеда, већ у стилу модерних приповедача даје само у назнакама:

„Кер лану.

Вратаоца се лагано отворише.

Женска нека прилика указа се на вратима.

Кер ућута, па стаде вискати и махати китњастим репом. Видио је зацело, да нема никакве опасности, кад он обави десну руку око њеног врата, левом је притиште уза се око појаса, а она се приви уза њ као бршљан уз бор“.

У епилогу се, по обичају, укратко саопштава шта је било после:

„Тодор и Мара прекинули су рат. Мислим да су сретни, кад од луде среће не уму ништа да зборе устима, већ им срце на срцу говори, па све чини:

’Тик – тик – так!’“

Ономатопејом из наслова, којом се завршава ова сеоска љубавна идила, остварује се прстенаста композиција приповетке.

О рађању љубави говори и „**Јелина гудура**“ („Слика из народног живота“) ¹⁷⁶, по оцени критике, једна од најлепших Адамовљевих приповедача, само што овде томе претходи горко љубавно искуство и разочарење младића. Реч је о истински модерној причи једноставне фабуле у којој се писац више бави осећањима својих јунака – Гиге пудара и његове Кумрије залазећи у њихов унутарњи свет. Збивања у спољашњем свету Адамов приказује само онолико колико је потребно да се мотивише расположење јунака, да се јасно оцртају њихова осећања (чиме претходи приповедачима модерне провинцијске литературе који теме развијају на субјективном сензибилитету и унутрашњем животу јунака). Фабула је вођена психолошком акцијом која је час тиха, дискретна, час узнемирена, узбуркана, пуна снажних, драмских акцената. Новине се показују и на мотивском плану. Иако је Адамов био склон романтичним поетизацијама кад је у питању љубав двоје младих, у приповеци имамо продор еротског, чиме Адамов, такође, претходи Бори Станковићу и модерни. Осим

---

¹⁷⁶ Павле Марковић Адамов, „Јелина гудура“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 69 – 84.

мушко – женским односима, он се овде бави и темом односа масе и појединца показујући на Гигином примеру деструктивну снагу сеоског света који, иако без јасних критеријума и правог знања, обликује живот појединца.

Причу почиње директно, без увода, хвалоспевом пударском животу:

Било је то у пударини...

- Хај; ала је то живот! Да сам царев син, не би' опет ниш' друго био већ пудар!

Ову похвалу, пред Кумријом, изриче јунак приче – Гига, штописац користи као згодан повод да нас упозна са њим истичући у први план негативан однос околине према Гиги кога она доживљава као особењака. Узроке тог особењаштва треба тражити у Гигиној неприлагођености сеоској средини. Сам писац признаје да Гига „каже неки пут баш којешта, као да му је памрак дошао у главу“, али примећује да „и кад неки пут паметну избаци, њима опет – којешта“. Иако није ником ништа нажао учинио, „говоре за њим свашта, само ретко кад лепо“.

Не чуди онда што је Гига спас потражио у пударини. Ту је он „свој господар“, мада његова мајка није била башубеђена у то, па би му понекад знала рећи:

- Море синко, ни сам цар, Бож' опрости, није свој господар; и над њим, је још Господ на небу.
- Поред Господа на небу (...) још је увек доста пространо на земљи, да није господе ни господичића – одговарао би Гига.

У оваквим и сличним репликама показује се она памет која своју снагу изграђује на животном искуству доживљеног, на ономе што се вековима таложило у народу и постало његова емпиричка филозофија.

Са мајком је Гига некако излазио на крај, али са светом никако, нарочито кад је „дорастао до плуга и до кола“, почиње опширно да приповеда о односу околине према Гиги наратор. „Његови вршњаци (...) већ сваки зна свој рогаљ, па се воле“. Ни Гига у том погледу није изузетак. И он већ недељом провлачи крајеве свилене поше кроз порамке свог пршњака, „и он носи свилен шешир и панталоне подсавите до пола сара, зна и цигарлету да направи“. Научио је то још кад јепочео „да газио ко куће Стане Пржићеве“, казује наратор уводећи нас неосетно у причу о Гигином разочарењу у прву љубав. „Многи је већ око Стане Пржићеве почепео, а исто толико ваљда њих и платило Станино намигивање жртвом своје

прве љубави“ ,додаће приповедачстављајући намдо знања да је реч о превртљивој и неискреној девојци.

Волео је Гига „своју цуру“, гледао је као зеницу„,миловао је, као што се милује мало дете, кад се бојиш, да се не расплаче“. О снази Гигиног љубавног осећања сведочи и приповедачева опаска:

„Куд погледа, без ње му је тама. Па кад Гига тако у дерту обори главу, па нити слуша шта ко говори, нити ће он коме штогод рећи...“.

Његова заљубљеност постаје предмет подсмеха и задиркивања сељана:

- Слуша Гига, како трава расте! ...
- Продаје Гига зјала!

У сликању Гигине љубоморедо изражаја долази пишчева склоност да догађај посматра са ведријестране.Његово понашање и осећања Адамов слика у хуморном тону и са натуралистичком подрбношћу.

Гигу, упочетку,само подиђоше жмарци, а кад писар учеста код Стане, њему„,као да ђаво кожу дере“.Његова љубомора достиже врхунац кадписарпоклони Стани велико срце од медених колача с огледалом„,Гига пребледи, па умаче. Изашао ван света, стискао песнице, па гледа у небо, као да се заверава“ – описује реакцију свог јунака Адамов.

Подсмех околине ни овог пута није изостао:

- Еј Гиге, – викну му неко од момака; – запећеш носом за небо!
- Тај не ће умрети на земљи! – примети други.
- Е него?
- Који педаљ, изнад земље.

Од тог добаопучио се Гига на „господу и господичиће“, поче у њему да ври „као у зачепљеном бурету ново вино“.Чеп ће, казује духовито наратор, „избити на Божић“ кад је писар,у жељи да се утркује с момцима, узјахао нечију бедевију.

Гигину слатку осветуАдамов, такође, слика у комичном светлу описујући и унутарње расположење свог јунака:

„Е не ћеш! помисли у себи Гига, а писар му дошао сав мораст и бесан. Те полеже на свом путку, па таман стиже до писара, окрену пиштољ, те прас коњу испред очију. Љута бедевија зазре, па ђидимке скочи, те господина писара насред раскршћа, где се искупило

било таман највише девојака, трес у снег, па одјезди без јахача (...) у шталу свога господара“. (Разуме се да је Гига после тога „одувао своје у буваридо малог Божића“.)

И тренутак Гигиног отрежњења описан је не мање комично.

Одмах по изласку из тамнице он отрча својој Стани. Кад тамо, Стана приденула вунену мараму на груди господскомиглом, истом онаквом какву је видео на писаревој поши. Ту, за Гигу врло непријатну, ситуацију, писац ће дочарати дијалогом који семеђу њима води:

- А... – зину, да нешто каже, па се загргну, поцрвени, а поглед му се укочи у издајничко лице Станино.
- Што бленеш у мени, к’о теле у шарена врата? – осече се девојка на њега.

Он се збуни, па пође да је милује по образима.

- Што ме гладиш, к’о Шваба керицу? – обречну се она опет, па се врцну.

„И како се онда врцнула, како му онда окренула леђа, није јој Гига више ни загледао у лице“ – завршава казивање о изневереним љубавним надама и очекивањима свог јунака Адамов. Он ће, служећи се градацијом, живо представити Гигино расположење у тренуцима љубавног разочарења и његову патњу.

У њемудуго струјаше срџба и на Стану и на писара и на цео свет, а из те срџбе, „као кључ узавреле воде, кад не може никуд изван лонца, већ се губи у пару, – пробијаше тобож пркос свима и свакоме – ’свој господар’“. „Омицали су му се уздаси“, у почетку чешћи и дубљи, а касније све ређи и тањи, док није дошао у пударину да му се пред Кумријином колибом изгуби „и последњи спомен на оне мучне дане до малог Божића, па са планинским ветром оде и последњи уздасај за Станом...“.

У пударини Гига се осећао, „као риба у бистрој води“. Ту је могао да живи и ради по својој вољи, „нема ко да му броји кораке и мери речи“. И ту би, истина, понекад, кад серашћерета, као одговор на своје речи, чуо: „Говориш, Гиге, којешта!“ – казује приповедач додавши шеретски: „Али то друкчије овде звони него у селу, јер’ се то канда друкче и каже“.

У нараторовом коментару садржана је алузија да Гига није у пударини пронашао само мир и слободу, већ и нову љубав.

Зачетак и развој љубавног односа између Гиге и Кумрије представља окосницу приповетке. Главно у причије оно што ово двоје у себи преживљавају и што се у њиховој

души збива. Адамов је несвакидашњим методом повезивања унутрашњег живота јунака са описаним догађајима учинио ову приповетку модерном у правом смислу те речи.

Зближавање Гиге и Кумрије Адамов описује с јаким уживљавањем у психу, сензибилитет и интимни свет заљубљених. Гига придобија Кумрију својим племенитим поступањем и заштитничком љубављу. (Сврати код ње да јој донесе воду, накреше суварака, упита за здравље, чуваоба винограда „као онај змај вилински благо“.) Кад Кумрија није у својој колиби, њему „нешто празно“, па једва чека да „засвити зора“ и да се она врати у свој виноград. „И од неко доба, чим сумрачак, Гига код Кумрије“, ани Кумрија му то не брани, казује, у шаљивом тону, приповедач.

Ликови заљубљених овде се, такорећи, и не виде. Читалац не добија физичку представу о њима. Све се своди на узгредан податак: Кумрија има „веселе очи, па плећа...“, а Гига „два здрава и јасна ока испод смеђих обрва“. Али се зато душевни немир јунака описује подробно и са утанчаном осећајношћу:

„Шта је пута осетила, како јој чисто до самога срца продру његови погледи, да сва претрне! Понда се тако запури у лицу, тако је полије по лицу неки пламен, па кад хоће баш да одржи његов поглед, – некако јој горње трепавице и саме клону, а очи обори к земљи. Баш ништа не може да јој падне на памет, да му каже, заборави се некако, па баш ништа. А Гига (...) расте, плива, кад она тако“.

Лик ове патријархалне девојке Адамов слика много симпатија и душевне тоpline стављајући је у опреку санеискреном и саможивом Станом која „није марила за такав поглед“.

Кумријина размишљања у тренуцима осамљености писац даје у форми унутрашњег монолога из кога се види да је она, упркос негативном мишљењу средине о Гиги, у њему препознала оно нешто неухватљиво, душевно меко и осећајно:

- Ама за што тако говоре онамо у селу за њега? ... Оно јест каже кадгод тако штогод, ал' ... Тако паметно гледа! Па има ... тако умиљате очи! ... Па је тако добар!...

Највише јој жао што се Гига некако туђи од ње.

„... Шта пута иде, или стоји поред ње, па дрми; или оде од ње, па ни помозбог, кад дође, ни збогом, кад пође! Као да су се споречкали! А не би она, гле јако, ... не може ружно ни да га погледи, ни да му помисли преке, тек да му рекне, – Бог ми с тобом!“ – наводи приповедач.

Натуралистички верно и, у исто време, сликовито описује се неспретност и збуњеност заљубљених која се показује у међусобној комуникацији:

„... Тај Гига ... завеже му се неки пут језик, срце заигра, па лупа, лупа, ... понда – чистац! Она гледа за њим, гледа, па би чисто да га врати, ... а после јој и самој милије, што је отишао.

Тек Гига, кад је после сам, па се сети, поцрвени као она пударска цев у кисељаку, поцрвени, а не знаш, прели л' га то – стид или – гњев!

Кад се опет састану, весео он, весела она, (...) па се рашћеретају, као оно у пролеће ласте, кад се опет нађу у свом старом гнезду, па се расцвркутају...“.

Адамов показује завидну вештину у психолошком осветљавању својих јунака успевајући да ухвати и најситније трептаје у њиховим душама. Њихов унутрашњи свет он види као амбивалентан. Она пламти од љубавне чежње и страхује од ње, жуди за младићем и бежи од њега, он прижељкује њену љубав, али, уплашен ранијим љубавним искуством, страхује да ће опет бити одбачен и изигран.

Посебно место у приповеци заузима епизода у којој се описује посело код Кумрије, где се она показује као породична девојка којој је највиша сврха живота да буде домаћица и мајка. Она, као права редуша, спрема вечеру за госте. Гига се, пак, извалио испред колибе и гледа како Кумрија слатко редује, а чорба му иде на уста. Своје усхићење оваквим животом, он ће исказати у дијалогу са њом:

- Зар би се ти мењала сад с каквом принцезлом? (...) Бога ми, ти мислиш, ваљда, да принцезла зна, шта је то овака ноћ под ведрим небом у пударини?

- Ваљда је луда, да то проба, кад ова има лепше тамо ди је, – одговори Кумрија, па изручи исечено месо у гвоздењак на црни лукац...

Загледан у небо, Гига се препуштаса њаријама, и то поверава Кумрији. Из његових сањарија јасно је да у Гиги куца узнемирено људско срце које жуди за личном и породичном срећом, као и да су његове намере према Кумрији озбиљне и часне. Нема ту ни помена о било каквој авантури, о пролазној или лакомисленој љубави. Гласан и необуздан смех, којим Кумрија пропраћа његово казивање, потврђује да је она то разумела и да јој је мило због тога.

Главну реч на поселу, као најстарија, водила је баба са чота која јенадугачко и нашироко приповедала како је некад било. Забављала их је и засмејавала својим мудровањем да, „нема

света на свету, ди је само мушкарачко или само девојачко царство“, дасу „мушкарци и девојке једно поред другог ватра и слама“, али и натерала да се замисле и уозбиље на помен Јелине гудуре.

„Кобан је спомен привезао то име за ону гудуру. Ал се чува и сад, мада је, кажу, било то давно, давно. Нека девојка Јела скочила је стрмоглавце с врх стрмине у понор и сломила врат; осрамоћена у пударини није имала образа да се врати у село...“ – приповедала је баба са чота.

Не можемо се отети утиску да се у причи о Јелиној гудури налази одјек лепе и поетичне бокељске легенде о девојци која је, да би сачувала образ, скочила са стрме литице, због чега је та литица названа Скочидјевојка. Легенда је требало да послужи као опомена и упозорење девојкама докле се у односима са младићима може ићи. Одупрети се љубавној жељи и чувати образ од било каквог ружног и стидног поступка недостојног патријархално васпитане девојке – поука је која се из ње може извући.

Адамова ће, у тренутку кад они испрате госте и остану сами, завирити у интимни свет својих јунака. Душевну драму, која се у њима збива, описаће кратким, али многозначним реченицама:

„Кумрија жури, као да бега. Гига је ухватио за руку, па иде с њом напоре до.

Ћуте“.

У Гигиној нескривеној наклоности и заштитничком понашању Кумрија препознаје жељу за телесном блискошћу. Сама помисао да ће остатинасамо са мушкарцем узбуњује њену природу и изазива страх да ће укаљати образ. Осећа дрхтавицу која ће, се кад буду дошли надомак Јелине гудуре, појачати. Она је оптерећена, с једне стране, друштвеним предрасудама, а с друге, сујеверним и мистичним страхом од греха. Кумријино страховање од сопствене природе и сопствених чежњи и страсти Адамов не описује, оно се може наслутити из њених поступака. Како би сакрила дрхтавицу, која је тим више спадаше што су се ближили њеном винограду, она ће истргнути своју руку из његове, а затим замолити Гигу да још једном обиђе виноград и за то време нестати. Унутрашњу драму која се у њој одвија Адамов не описује нити разјашњава њену психолошку загонетку, већ оставља читаоцу да сам тумачи шта се крије иза њених поступака, док се Гигина узнемирениост и узбуђеност, изазвана неизвесношћу потраге за Кумријом, живо и подробно описује.

Он завирује у колибу, узалудно је дозива, напрегнуто послушкује, обилази жбунове и шипраге око колибе, одлази до бабе с чота и друге из земунице да се код њих распита о Кумрији, али без успеха. Враћа сенатраг да још једном покуша, али од Кумрије ни трага ни гласа. Најпоследње, нешто опсова, забаци бич, па се, „што постиђен, што срдит“, упути својој колиби, где ће искалити бес на псу који му, умиљавајући се, пође у сусрет. Седе на банак пред колибом и, наслонивши се на лакат, утону у мисли. Наједаред ђипи с банка као опарен, оде у виноград и дође до Кумријине колибе. Затече све као што је било, само девојке нема. Казивање о узалудности Гигине потраге за Кумријом писац закључује кратком реченицом пуном драмског набоја:

„То је била дуга ноћ!“

У Адамовљевом приповедању има много веристичке фактографије што се показује у опису Гигиних поступака и реакција, нарочито у сцени искаљивања гнева над верним му „замеником“ псом:

„Гига га немилостиво ошину бичем, да пас оде цичећи на своје место пред колибу те га ту покорно дочека пузећи четвороношке и крадом погледајући срдитога господара испод дуге длаке над очима“.

Адамов тежи да изрази обележје националног духа, па проналази оне фигуре у којима има елемената народног живота:

Гигасе сав претворио у ухо „као лав кад прислушкује свој плен“, бечи очи у помрчину „као мачак кад осети да негде нешто шушне“, а баба са чота удесила је хркање које се „као глас тестере“ помешалоса зрикањем планинских зрикаваца.

Нови дан донео је Гиги олакшање (Кумрија је жива и здрава), али и револт због сазнања да се поиграла с њим. Његово понашање описује се до најситнијих детаља.

Кад се ујутру заори Кумријин глас, Гига се трже, погледа онамо, па се насмеши. Био је већ замахнуо бичем у намери да јој се одазове, али се онда предомисли и поче гунђати сам себи:

- Ваљда сам ја чија луда! ... Кога ћеш ти вући за нос? ... Не дам се ја ни од кога вући за нос... Није мене још нико вук'о за нос... Немој ти мислити да сам ја, к'о шт' има неки'! ... Хе, зеља! ... Бега од мене, ваљда је Гига курјак! Мислиш, не знам ја, ди си ти била? Хм! Ајд', ајд' ...

Срибу и љубомору коју је осећао према њој замениће осећање неке разнежености и он ће својим понашањем и гестовима показати спремност да опрости Кумрији. Од тог тренутка она није више само објекат, већ и субјекат интимне драме која се у њој одвија, будући да писац, подробно и сликовито, описује и њене поступке и реакције. Адамов показује да уме да ухвати најситније трептаје девојчине душе и да их верно прикаже:

„Испод трепавица као да плану плам и оследи тугу. Осети, као да је неку опасност претурила и добила једну необичну снагу у души својој“. Најпоследње је, певушећи неку песму, легла да без брига одспава ноћ, казује наратор.

За Гигу ће то бити ноћ преиспитивања и освешћења:

„... Легао је био с помраченом душом, с несносним осећајем, помешаним осећајем неког нејаснога греха и осећањем тешка кајања. Још га само подухваташе стид, кад помисли на јучерању ноћ и на јучерању срдњу своју. Али тим већма само плану у њему старо осећање према предмету своје љубави, освећено и препорођено новим за њега донде непознатим чувством... Сад му тек изађе пред очи Стана Пржићева у својој правој боји. Како му одурна дође сада она баш због тога, што смеде некад онако смела да буде према једном момку! Колико му опет Кумрија сину чистија баш због тога, што као женска слаба страна узмиче испред њега! Тим је до душе ћутке признала своју женску бојазан од мушке надмоћи, али уједно показала и јачину, да је кадра сама своје најдраже благо сачувати...“.

Овим се у приповетку неосетно уводи мотив чедности. Иако жуди за личном срећом, Кумрија остаје неприступачна у чистоти свога морала, неприкосновена у својој чедности. Њена лепота је у скромности, девичанском стида, чистоти верне и постојане љубави, све супротно од Стане. Адамов ће изнети и своје мишљење о томе:

„Невиност је, кажу, познавање страсти, али и знати одолети им. Мушкарци се сиграју с невиношћу, која 'не зна на чем трава расте', која је 'у кавезу расла'; одвратна им је невиност, кад хоће да им се силом прикаже као таква и хвата се у коштац с њима; она их само осваја, која признаје њихову надмоћ, па се клони, јер има толико снаге у себи“.

Детаљ из природе који Адамов ту убацује представља најаву будућих догађаја:

„Мрка танка копрена све се већма шири, а иза ње ослабљује зора, најпре је бледа па светла, понда је пође преливати руменило, док не блисну први румени зрак, с њим задрхта и први јутарњи ветрић, те поли Гигу по лицу; па тргавши њега из помисли, отиште се доле планином од цбуна до цбуна, да буди живот...“.

Гига више није имао дилему шта муваља чинити. Оде уњен виноград. Речи им нису биле потребне:

„... Погледали су се. У њеном погледу видила се слобода и љубав чисте девојачке душе без икаква трага и најмањем прекору, пре би нашао речи: 'Не срди се! Тако је морало бити'. Њему је то доста било. Он је одржао поглед њезин из најпре до душе благим изразом молбе и стида, али кад прочита, шта њена душа збори, сину му у очима одсјај онога осећаја, што га је научио осећати јутрос зори на уранку. И њој је то доста било...“.

То је љубав без речи, у бујици осећања, која не избија на површину, сва у унутрашњем животу јунака чије је цело биће импресионирано доживљајем сусрета.

Проблем односа света и појединца, који је Адамов поставио на почетку, разрешава се на крају приповетке.

„Кад се Гига вратио у село, – или се променило то село или Гига? Гиги прав цео свет, а свету Гига као и други...“, истиче приповедачкао да тиме жели да поручи да човек мора да се мења ако жели да га средина прихвати.

Гига се заиста променио, а променио се и свет према њему. Нити он „слуша, како трава расте нити му они мере кораке. Па на што и да му их мере, кад сви знају, куда иде. Иде Кумрији“, казује шеретски Адамов.

Епилог се, као и обично, своди на неколико сувопарних саопштења:

„Прошла је и кукурузња берба, а по селу се заори сватовац. Једног дана певале су енђе у једним сватовима:

'Паун шет'о, војно ле, на венчање“.

Паун је тај био Гига, а пауница Кумрија“.

Ни касније, кад су већ били у браку, Кумрија није открила Гиги зашто се сакрила оне ноћи у пударини. Уместо одговора на то питање, она је оборила оче, сакривши своје лице на његове груди. А он је поче „обасипати пољупцима, па јој љуби косу, очи, усне, врат, љуби ... љуби...“.

Тек на крају приповетке Адамов допушта да се двоје у загрљају љубе, да се страст помолистављајући тако њихов љубавни однос у патријархалне оквире пошто су они сад у браку.

Није увек срамежљивост девојке кочница остварењу љубавног сна. Понекад се истидљивост момка јавља као препрека љубавницима (коју ће они успешно савладати), као

у приповеци „Први пут у колу“¹⁷⁷. То је импресивна драмска причаса елементима хумора и ироније у којој свака нова реченица доноси и нови обрт ситуације. Она одражава сву особеност Адамовљевог приповедачког поступка због којег је тако често био критикован. Радњу приче Адамов не развија у континуитету, он не приказује догађајни низ, већ се опредељује за низ „слика“, односно сцена, прескачући читаве делове времена, што ће касније чинити и неки модерни приповедачи, пре свих Бора Станковић. У приповеци је, такође, много лирског и поетичног. Адамов описује догађаје са много динамичности и сликовитости. Он на примеру главног јунака Вује желида покаже како свет може погрешно судити о човеку по његовом спољашњем изгледу, мада такви људи понекад могу имати веома племенито срце. Карактер овог, најпре опаког а потом укроћеног младића, грађен је веома брижљиво и доследно тако да, већ од првих редака, добијамо верну представу о њему.

Сеоског момка Вују у селу сматрају напраситим младићем исви га избегавају. Била је, потребна само једна згодна прилика да се он покаже у својој правој боји и потре опште негативно мишљење које је о њему владало. То се догодило једном у колу када Вуја спасава неправедно нападнутог Зара Ристина – момка из истог села и свог супарника, уверивши све да је у њега „срце голубије“. Посебно му је импоновало што је то увидела Милка Божићева, девојка коју је он од раније радо гледао. Између њих се нагло развија љубав, те се Вуја жени Милком иса њом срећно живи у брачном животу. То је, укратко, сиже приче.

Почетак приповетке је непосредан и неконвенционалан. Приповедач читаоца уводи директно у интригу радње преносећи негативну слику колектива о јунаку. Он точини кратким и емоционално обојеним реченицама:

- Силовит!...
- Пуст!...
- Љут!...
- Рис!...

Рисом га прозвали.

Ко га први тако назва?

---

¹⁷⁷ Паја Марковић Адамов, „Први пут у колу“ у: „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 109 – 125.

Кад паде први пут та реч?

Где је то било?

Којом приликом?

Што му драго!

Рисом га прозвали!

Овакав почетак и неконвенционално причање критикује Скерлићистичући да Адамов прича као готово сви наши приповедачи „који, на рачун сељачке простодушности, – простонародно буди речено! – само преклапају и аче се“¹⁷⁸. Скерлић, чини се, намерно превиђа чињеницу да је тај сирови сељачки говор у функцији карактеризације јунака. Лик Вујеве омаје рељефно приказан. Адамов располаже ванредном способношћу опсервације, као и ретким талентом да у неколико редака карактерише и индивидуализира јунака:

„Вуја још никада није био у колу, никада на рогљу, никада, кажу, цуре није погледао. А куд год иде, намргоди се, као да си му оца убио; с ким год говори, бреца се, као да не уме рећи помоз' Бог.

Вуја нема друга.

Он, канда, и зна, како га зову, или му се зар и самоме чини, шта је и какав је; па баш велико и не тражи друштва. Док је сам, и певуцка и жвиждуће; чим ко ближе, а он туђ...“.

Илустровањем карактеристичних детаља у његовом ходу и држању писац успева да у потпуности дочара Вујину неспретност и збуњеност (у тренутку кад пролази наспрам Божићеве куће), а његов лик учини животним:

„...Иде, па, као неук бојтар, не зна на које раме да пребаци ајкачу. Сплео се, па му се дугачки швигар заплеће међу ноге. Изгубио корак, па не уме ни да иде.

Понда узео па витла ајкачом... Понда ... да ће од остраг да крзне швигарем предњака у јарму, поскочи, као да га, тобож, нејачкога и неугога повуче за собом ајкача“.

Погледом тражи Милку (Божићеву) која је, баш у том тренутку, вадила ведро из бунара. Опис Вујиног проласка с воловима кроз село, поред куће своје драгане, хвали Војислав Илић – Млађи (Ellie)¹⁷⁹. Он налази да је опис проласка сеоским шором стидљивог и заљубљеног сеоског момка јединствен у српској књижевности и пореди га са сликом коју

¹⁷⁸ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 76.

¹⁷⁹ Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 53.

је у песми „Зимско јутро“ дао Војислав Илић „описујући јутарњи пролазак ловаца кроз село, са њиховим гласним звиждањем, промуклим гласовима и тешким корацима“. Сличан утисак произвео је, по његовом мишљењу, Адамов „фијукањем ајкаче, пуцањем швигара и шуштањем воде што се из ведра, преко девојачких палаца, лије у ћупу“¹⁸⁰.

Ову слику, прецизније фрагмент слике сеоске стварности, одликује живописност која изазива утисак да је „све баш као у животу“ (што је његовим критичарима дало повода да га оптуже за недостатак стваралачке маште и инвенције). Адамов се, међутим, не задржава само на регистравању виђеног и доживљеног, на документованој илустрацији факта из сеоске стварности, већ ће мутосамо послужити као полазиште у осветљавању карактера јунака. (Стидљиви и заљубљени Вуја фијукањем ајкаче и пуцањем швигара жели да скрене пажњу Милке Божићевена себе.)

Важну улогу у карактеризацији Адамовљевих јунака, поред слике, има и дијалог који, осим што његовим причама даје извесну драмску обојеност, омогућава померање тачке гледишта приповедача. Она се премешта са једне личности на другу, па о Вујиној наклоности према Милки, али и о Милкиној незаинтересованости за њега, сазнајемо из разговора њених другарица:

- Залуд се Вуја вуче око Милкине тарабе! – довикну Боја Радулова својој друзи сусеци преко плота, па не брани, да ли ће и Вуја чути.
- Залуд, друго, – одговори она. – Милка ће ми, чини ми се, запети пре за Зара Ристина. Бољи момак Заре него Вуја.
- Биће, рођо! – потврди ова, па мигну за Вујом.

Своју озлојеђеност због онога што је чуо, Вуја ће искалити на несрећним животињаматако што ће их крвнички ошинути по леђима. „Али њега још жешће канда шинуло нешто по срцу. Од бола би, од једа ли себе самог да сможди“ – описује Вујина осећања наратор.

Комбинујући слику и дијалог, Адамов ће приказати Вујин идеализам, али и понудити одговор на питање зашто се Вуја клони друштва и туђи од њега. Тај одговор није, истина, експлицитно дат, али се може наслутити ако се пажљиво анализирају Вујине мисли и расположење при сусрету са Заром. То је оно што Адамова чини истински модерним приповедачем, а што његови критичари нису препознали. Они су његове приповетке

---

¹⁸⁰ Исто, 53.

читали површно, па тако Милош Пејиновић, усвом осврту на ову приповетку, истиче како, „поред свих (...) лепота, љубавник пишчев може да буде недопадљив; – клони се од друштва, а за што – не знамо?“¹⁸¹ Пејиновић, очито, не схвата да усамљенички живот није Вујин избор, већ последица његове претеране стидљивости и повучености. Вуја воли људе и жели друштво, али се туђи из страха да би могао бити исмејан и одбачен, јер како другачије разумети нараторову опаску: „Вуји право што је Заре дошао“. Испрекидани и натегнути дијалог, који се међу њима води, открива оно што Вују мучи.

Послекраћег снебивања Вуја, поче отегнуто:

- Је л', еј Зарија!
- Ој!
- Хоће л' бити у недељу опет кола?
- Па хоће, дакако. Коло игра сваке недеље и свеца кад није пост.

Зна то и Вуја, али жели да добије у времену како би скупио храброст, те после краће станке наставља:

- Па ... Онај ... Хоћеш ли у недељу и ти у коло? ...
- Хоћу, као и до јако, – одговори Заре.
- И ја ћу, – избаци Вуја, па ободе коња и одјезди на другу страну...
- Гле чуда јако! – рече Заре.

Али га Вуја не чу.

Страх да га друштво неће прихватити, да ће бити изопштен и исмејан, разлог је што Вуја није сачекао одговор, мада га је веома занимало шта ће Заре рећи.

Љубав између Вује и Милке зачиње се пред нама, а не у тајности као у другим Адамовљевим причама, и траје кроз целу приповетку. Пресудну улогу у томе има догађај у колу. Сликајући тај догађај, Адамов са утанчаном осећајношћу слика и унутрашњу драму која се у његовом јунаку одвија, а манифестује се у Вујиним поступцима и понашању. Са великом животном уверљивошћу он описује Вујино настојање да савлада урођену стидљивост која се крије иза привидне грубости и да се нађе у близини оне која му је прирасла за срце. Адамов акценат ставља на приказивање емотивног стања јунака, и то чини кратким исликовитим реченицама пуним емотивног и драмског набоја. Свака наредна ситуација доноси Вуји нову муку.

---

¹⁸¹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 138.

Вуја истрајава у својој љубави према Милки, иако се она бреца на њега, игнорише га, провоцира и омаловажава. Сама помисао да би могла припасти другом, изазива у њему љубомору, али и неко осећање разнежености.

Нетрпељивост младића и девојака према Вуји (коју, управо, Милка подстиче), писац описује служећи се полилогом. Из њихових реплика, пренетих у сировом стању, одзвања смех сеоске заједнице која поругом кажњава све оне који се од ње отпаде. То није онај доброћудни хумор који исмева људске слабости, у њему је много подругљиве ироније, заједљивости и настојања да се Вуја омаловажи и потпуно изопшти:

- Докле ће онај стојати тамо, као незван сват? – приметиће нека од девојака за Вују.
- Реци, к'о курјак, кад се шуња око еведре, – дода друга.
- Као рис! – истрча Милка.
- Хајде, нека те чује, – опоменуће је Заре Ристин, а као смеје се.
- Па браним му ја. Казаћу му у очи, – одби Милка, па слеже раменима. – Направио се чудом у селу, к'о пустолина. Да је момак од света, зар би стај'о к'о некрст ван крста? Што је дош'о амо, кад не игра, к'о његова браћа? ... Него и ви сте ми момци, их, ... и по!
- Није него да паднемо пред њим на колена, да га молимо у своје друштво! – брани се Заре.

Милка се подсмехну:

- То би вам и доликовало!

Заре поцрвени. А не ће да јој остане дужан, него је, на зло, заједе:

- Ти ћеш то још учинити!
- Охо! Па шта би онда било? – обрецну се Милка. – Али ова никог не зове. Упамти. Нисам ни тебе звала.

Рече, па се понесе.

А Зара као да неко поли водом с кључа“.

Дијалог са Заром открива да је Милка горда, препоносна девојка која презире кукавице и слабиће. У њеној представи мушкарац мора бити оличење одважности и храбрости. Њене симпатије може задобити само момак снажне индивидуалности и карактера, и то је оно што је Вују привукло Милки. И њему импонују девојке снажне личности. Милкина отреситост га одушевљава и у њему изазива најнежнија осећања.

Већ у следећем тренутку сметени особењак експлозивне нарави преображава се у јунака. Спасевајући неправедно нападнутог Зара Ристина, Вуја показује срчану мужевност и задобија све Милкине симпатије. Опис гужве и туче до које је дошло кад је пијани Стојан подметнуо ногу Зару Ристинуу намери да расквари колописац даје сажето, али пластично:

„За часак се убојице укључаше, па не разазнајеш, чија је која рука, чија је која нога или глава, као кад се гује сколутају, па ти се чини једна трупина с неброј чворова, глава и репова. Нит’ знаш, ко кога бије, ни ко кога брани“ – описује гужву, која је том приликом настала, Адамов.

Пишчева вештина види се, не само у унутрашњој обради карактера, него и у спољној изради приповетке, у начину његовог причања. Онако живо и доживљено као што је описао Вујин карактер, писац слика и настали метеж, при чему његовом проницљивом оку ништа не промиче:

Девојке зацикаше и „прснуше као јаребице, куд која“, а момци стајаху по страни и кукавички посматраху тучу панично запомажући: – Утрескаће Зара Ристина! У тај мах Вујајурну кроз гомилу „као орлушина међу јастребове“ рушећи све што му се нашло на путу. И у сликању Вујине интервенције долази до изражаја пишчев посматрачки дар, с тим што његова опсервација има психолошку дубину.

Испод свијупружио се Заре Ристин, једва жив. Вуја га диже и скоро понесе на рукама. Заров поглед прелети преко девојака, па се задржа на Милки Божићевој. Кад им се погледи сусретоше, она трже своје очи са Зара на Вују. Заре се постиди, па обори главу к земљи. „А како велик, како диван беше сад, па од сад Милци Божићевој!“ – закључује победоносно Адамов. Тако се момак на гласу показује као кукавица, а ћутљиви и повучени Вуја постаје јунак.

Пишчев приповедачки поступак заснива се на вештом одабиру животне ситуације и карактеристичних детаља, што му омогућава да укаже на противуречности у људској природи и разреши противуречности које се налазе у суду о људима о којима владају неправедна предубеђења.

Пејиновић у свом критичком осврту на ову приповетку замера Адамову што као Вујину највећу врлину истиче његову физичку снагу. Он, додуше, признаје да је бранити слабијег од јачег највећа врлина, те да такво самопожртвовање представља чврст темељ правој

љубави, али и поставља питање: „Зар се није могао иставити какав други приказ, каква друга врлина, која би била и одлична, а зарад које не би била тако преко нужна драганова физичка снага?“¹⁸² Пејиновић, међутим, приповетку не тумачи на прави начин, јер тешко да би се Вуја упустио у авантуру спасавања Зара Ристина да није те, готово дивље, снаге и не би ни импресионирао Милку коју, очито, привлаче младићи заштитници.

Следећа слика односи се на Вујино преиспитивање сопствене улоге у тучи и метежу који је настао. Писац веома импресивно приказује оно што се збива у Вујиној глави и срцу.

Његове душевне немире и стрепње он описује са сугестивном сензибилношћу успевајући да продре у најневидљивије и најнедоступније кутке његових мисли, а то што их даје у форми унутрашњег монолога, представља велику новину у тадашњој српској књижевности.

У Вујиној глави роје се узрујане мисли из којих провејава страх од Милкиног суда:

- Цаба! ... Ето, први пут, па ...! Шта ће рећи! ... она? Казаће: 'Мора се Вуја потући!' ... Зар то не би прошло и без мене? ... Не оде Вуја више у коло! С ким? Јесу ли то момци? Па онај ... тај ... Заре Ристин! Момак?! Каже она, ... бољи момак од мене. Боја Радулова каже: 'Бољи момак Заре Ристин него Вуја!' ... Дати се онако изгњечити за права Бога! Мајчин момак, ... и то ми је! Их! ...

Испрекидан ток његових мисли одражава душевну узбурканост.

Вујин лик Адамов приказује у свој многострукости и сложености његовог карактера и психе. Иза његове грубе спољашњости крије се добродушан и племенит човек, човек питомог, голубијег срца. Пред светом је то показао кад је (једино он) без оклевања скочио да брани неправедно нападнутог Зара Ристина (кога сусматрали бољим момком од њега и пркосили му њиме), а пред читаоцима кад је остао насамо са својим коњима – Вицком и Пајком. Разочаран у људе, сву љубав усмеравана безазленија бића, на коње. Њихова близина помаже му да залечи болне ожилке на души, отуда и толики излив нежности према њима. Док их храни и мази, он имтепа. Речи милоште излазе му право из срца.

Поновни сусрет са Милком отклониће све Вујине страхове и дилеме у вези са њом. Било је потребно свега неколико виђења да би Милка, која је уживала да га ошине одрешитим речима, уверила Вују да је променила мишљење о њему. Сусрет је унапред испланиран и с његове и с њене стране.

---

¹⁸² Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 138.

Возећи летину с угарнице, Вуја је два – три пута дневно пролазио њеном улицом, а она би се сваки пут нашла баш онде где он има да протера своје волове. Први пут је, плашећи се сусрета са њом, зашао с друге стране кола. Други пут Милка је била баш на оној страни, на коју је прешао и Вуја. Нашавши се очи у очи, само измењаше поздраве. Сутрадан је Милка, с котарицом у руци, опет стајала крај пута кад је Вуја пролазио. Сад се и Вуја осмели, те сепоче шалити са њом, ризикујући подсмех:

- Је ли пуна срећа, Милка?
- Пуна, Вујо! – одговори Милка. (Не би ни изашла пред њега с празном срећом.)
- Трипут смо се срели већ, Милка.
- Трипут бог помаже!
- А четврти пут? Онда ми мораш дати штогод, – вели Вуја, – среће ради.
- Прво заслужи, – одговори Милка.
- Не знам како враћаш.
- Мило за драго! – избаци девојка, па иде мирно...
- Вујо, ено ти одоше волови сами! Изврнуће ти гдегод воз! – повика, бојаги, Боја

Радулова с плота.

Вуја се осврну за Милком, па за Бојом, те потрчи за колима...

У опису тих сусрета, који се одвијају у атмосфери чежњивих прижељкивања, има наивности, али и много животности и истине. Иако прост и једноставан, њихов разговор није никакво „ачење и сељачко наклапање“, већ одраз наивности, патријархалне чедности и срамежљивости сеоског света. Љубав се овде исказује полугласно, у алузијама и наивним задиркивањима. Оно што је најважније, збива се иза кулиса, па тако о сусрету заљубљених, до кога је дошло у сами мрак (кад се Вуја враћао с последњим возом), Адамов не приповеда, већ даје у назнакама:

„Срели су се. Састали су се.

Шта је било,... мрак је био. Тек да дланом о длан удариш, Вуја стиште Милку обема рукама. Нешто пуче, а...

- Јух, Вујо! – цикну Милка, па се истрже и побеже.
- Врати, као што си обећала, – виче за њом Вуја.
- Не ваља се враћати! – одговори му Милка, а већ беше до својих вратаца.
- Онда ћу ја сам доћи по своје, – одздриви јој Вуја...“.

Силовити и пусти Вуја, који није хтео да чује за коло и девојке, који је недељом гонио коње на пашу и у летње вечери гледао звезде на небу, од риса постаје голуб, па се свршетак може предвидети.

Епилог је дат у облику штурог саопштења:

„Од јесенас грли Вуја своју Милку, грли је и љуби, па им нико не суди“.

Вуја остаје непоправљиви идеалиста. Ни после женидбе није се ослободио навике да у летње вечери посматра небо тражећи погледом ону своју звезду. „Спази је, па се насмехне, па притисне уза се своју Милку...А Милка би целом свету да довиче: – У Вује је срце голубље!...“.

Војислав Илић – Млађи критикује овакав свршетак, али и признаје да, „Први пут у колу“, „и поред све неизграђености и алкавости њеног свршетка, остаје једна лепа инпресивна стварчица“¹⁸³.

Љубавна сеоска идила завршава се свадбом и у Адамовљевој дужој приповеци „Са села“¹⁸⁴. Она спада у његову књижевну првенчад и као таква показује бројне слабости, али и најављује даровитог приповедача. Те слабости показују се, како у самој фабули, тако и у начину њене обраде и композицији.

На путу остварења љубавне и брачне среће двоје младих (Младена и Маре), која чини окосницу фабуле, стоји више препрека: младићева стидљивост, девојчино сиромаштво, као и љубомора и завист других девојака и младића, која прераста у жељу за осветом, па се, у приповеци, сем љубавног, јављају и други мотиви: мотив сеоске гатаре, изневереног пријатељства, закопаног блага... Утисак је да се Адамов овде упустио у велике заплете и сукобе који су, својим димензијама, премашиле његове приповедачке способности. Он није умео те сукобе, који су понекад и вештачки стварани, до краја развити, па у композицији приповетке нема неопходне чврстине, нарочито у везивању догађаја и радње, а нема ни драматичне обраде сукоба коју је захтевао развој такве фабуле. Приповетку, такође, карактерише узаност приповедачког хоризонта и наивност у приповедању, а слабости се испољавају и у једностраном сликању јунака, у наивној психологији, у схеми сукоба (црно и бело – зло и добро), у наглашеној моралистичкој тенденцији (добро на крају побеђује).

¹⁸³ Еллие (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 1903, 53.

¹⁸⁴ Павле М. Јовановић, „Са села“ у: „Слике и прилике из сеоског живота“, Штампариија Браће Јовановић, Панчево, 1883, 3 – 51.

Прича почиње без увода, описом главног јунака:

„Младен је први момак у селу. Кад коси, нема му равна: његови су откоси најшири. А док последњи косачи једва једвице дотерају до половине дужи, Младен је истерао већ до других увратина...

Али Младен је и најлепши, па најуреднији момак у целом селу... Увек је добре воље, па све певајући ради свој посао. Кад што ради, мислиш, игра се. А кад се иде кући с рада, он весели цело друштво“ – казује приповедач.

Поред свих Младенових врлина, цуре су га се клониле „као махнитог“. Ниједној се није свидело да с њиме ради, алису утолико радије играле уз њега. Једина која је могла да му парира у раду била је Мара, па се између њих убрзо родила љубав. Младен је, међутим, имао и једну „валинку“. Био је стидљив „као нова млада“, а Мари опет образ није могао поднети да она, као девојка, „прва каже момку, да га је обегенисала“. Покушавао је, истина, неколико пута да јој призна љубав, али би, због урођене му стидљивости, разговор увек скренуо на другу страну. Њихов дијалог писац преноси у сировом стању:

- Маро... Маро –
- Шта је Младене?
- Маро... да... да... шта ти оно хтедох рећи? ... да, је л' се отелила ваша белуша?...

Љубав двоје младих овде се као у већини приповедака те епохе исказује песмом и уздахом. И Младен би, кад би остао сам, певао. У описима њихових љубавних чежњи и патњимнога је вербализоване екстазе, патетике и књишког романтизма.

Заплету претходи развијенији опис јесени. У њему има занимљивих и сликовитих појединости, али не и оригиналности и свежине, па се те слике као „општа места“ понављају и у другим Адамовљевим приповеткама. Највећи проблем, међутим, представља то што Адамов није умео да нађе праву меру. Опис би се, стога, одужио и потпуно одвојио од фабуле, па је деловао као целина за себе, уместо да, према пишчевој замисли, буде у функцији дочаравања опште атмосфере у којој се радња одвија. У Адамовљевим приповеткама он је онкретизован заснован на визуелним опажајима. Адамов се служи маниром блиским народној дескрипцији и сликовитошћу сличном фолклорној фигуративности. Његова дескрипција, међутим, није сведена само на голу регистрацију карактеристичних детаља из природе, већ је обогаћена бројним асоцијацијама, патако слику јесењег пејзажа допуњују запажања из сеоског живота: пуни

амбари и подруми (то је оно „око чега је вредан сељак целе године крвав зној лио“) и весела атмосфера на прелима током дугих вечери где баба – Стојна забавља окупљене причама из којих избија конзервативно убеђење да су стара времена била боља, као и оним са елементима фолклорне фантастике, каква је прича о девојци која је смртно страдала уплашивши се вампира, кад је ноћу(за опкладу)походила гроб свог вереника. А ту је и Стеван Црквењаков, добошар,који их засмејава причама из војничког живота.На једном од тих прела,Младенову пажњу привукао је Марин смех у коме се читовао неки унутарњи бол, па је упроу њу „усијане погледе“што није промаклоСими Граорчевому чијем срцу се зачељубомора, те је „мрко погледао час Младена час Мару“. То је моменат кад почиње да се заплиће радњаприче. Поставља се, међутим, питање да ли је уводној дескрипцији Адамов морао посветити баш толико простора и да ли је њена функција оправдана.

О ривалству Младена и Симе Адамов потанко приповеда.

Сима је,„омрзнуо на Младена“ још кад су се почели „момчити“. Иако је и Сима играо коло, па није био ни ружан, Младен је био бољи момак од њега. Сима јебио „нерадин, неуредан, пијаница, убојица“. Разочаравши се што није успео да се приближи Мари, утеху проналази у пићу, те одлазикаод баба – Дуне врачаре по савет и помоћ.

Лик врачере је, као у другим Адамовљевим приповеткама, веома уверљиво приказан кроз њене поступке и понашање:

„Сад рашчепрка баба – Дуна ону гомилицу ђубрета насред собе, извади из ње неку кутију, а из кутије узме стара врачара карте, мане њима себи око главе, па их разреди по земљи онако, како је већ она знала, да је најбоље. За тим стаде бајаге нешто смишљати и премишљати, уснама мицати, као да нешто шапуће“.

Употребивши све своје врачарске способности, она прориче Сими:

- Ево овде црномањаста девојка с мисли и с персоном; али зло је боме, Симо рано; она окреће главу од тебе...

И пошто се поново загледа у карте, настави:

- Један... два... три... Ко рекла бих баш за цело да она тебе не ће. Чекај... чекај... Један... два... Ево баш празнина! Она се окренула ка другом; а за тебе ни у 'врштец'.

Ко је тај други, није била спремна да открије, већ је покупила карте, прекрстила их и опет затрпала у ону гомилу ђубрета обећавши му даће Мараускоро „као луда“ трчати

зањим. Сима, разуме се, није жалио пара, само да врачара испуни своје обећање, а лукава баба се, примивши плату, задовољно смешкала.

Али, није само Сима био љубоморан на Младена. И Мара је имала љубоморну другарицу којој је, на несрећу, поверила своју љубавну тајну. Дијалог који се међу другарицама води исконструисан је и наиван.

У наставку приповеда се како је Младен успео да савлада урођену стидљивост и Мари напоскон изјави љубав. То се догодило кад су се, због изненадног плјуска, склонили под једну липу крај пута. Мару је обузео неспокојјош кад јој је Младен рекао да ће се ускоро преселити у суседно селокод ујака који ће муоставити имање.(А она је била убого сироче коју стрина мучи.)Њена размишљања писац даје у форми унутрашњег монолога:

- Он је сад богат!

- Па неће мене ни гледати... Ја не смем ни помислити, да ћу икад бити његова. Ој – што сам тако сирота!

Говорећи о злосрећној судбини овог сирочета, Адамов запада у сентиментализам и плачевну патетику.

У љубавној сцени која следи много је романтичарске наивности, мада се уочава и пишчево настојање да сликовито прикаже Младеново савлађивање стидљивости.

Однос заљубљених описан јеу стилу болећиве сентименталне патетичности. Разнежена сентименталност и поједностављен осећајни живот јунака у који је писац излио простосрдачну љубав према срамежљивости и чедности сеоских младића и девојака, одликује прозу готово свих сеоских приповедача, па ни Адамов у том смислу није изузетак.

Велике слабости испољавају се и у наставку где имамо готово фактографско излагање чињеница које нису литерарно пробирани, већ су дате напобирчено у расплинутом излагању. Мноштво је ту слика, сцена и епизода само набацаних и површно обрађених, какве су: епизода о томе како се Симин отац Мија Граорчев нагло обогатио кад је пронашао ћуп злата, те постао први газда у селу, слика кола у које су се, једно до другог, ухватили Младен и Мара,Савкина завист због њихове среће и њен одлазак код баба – Дуне којој открива Марину љубавну тајну (да би јој она помогла да придобије Симину љубав), као и баба – Дунино ликовање што ће сад моћи рећи Сими ко му је супарник(чиме подстиче у њему жељу за осветом).Симиној освети дато је у приповеци нешто више

простора, априповедање о томе заоденуто извесном мистиком и велом тајне (што ће, и надаље, бити одлика Адамовљевог приповедачког поступка).

У жељи да се освети Младену, Сима одлучује да се окористи неуспелим разбојничким нападом на кућу свог оца Мије Граорцаоптуживши Младена за учешће у нападу. У томему помажењегов „верни скутоноша“ Ацко Баћанин који ће пред судомлажно сведочити да је међу разбојницима препознао Младена, те овај заврши у затвору. Узалуд се правдао да с тим нема никакве везе и да је у то време био код коња на ливади, кад није имао сведока. Уклонивши Младена са свог пута, Сима шаље оца да за њега испроси Мару, али Мара не хтени да чује за њега, па се љубав, коју је дотле према њој осећао, прометну у двоструку мржњу (мржњу према њој и према Младену). У међувремену, Сими и Ацко (кога је престао да подмићује) окреће леђа и одлази у суд да каже истину, те Младен буде проглашен невиним и пуштен на слободу, а уместо њега, Сима доспе у тамницу. Био биосуђен на доживотну робију јер је „повредио светињу заклетве“ да га није „спасила Лалина кеса“, па му је казна преиначена на пет година робије. По повратку из затвора, Сима се пропи и проћердаимање. – Како дошло, тако је и отишло! – закључује своје казивање наратор. Та лаконски сажета народна мудрост звучи као наравоученије, опробано животно искуство за наук поколењима.

Епилог се своди на неколико сувопарних саопштења:

Савка је прошла како је заслужила, а Младен и Мара почели су нови живот у кући Младеновог ујака, дакако са њеном мајком, и били су срећни.

Развој фабуле је овде у власти патријархалне етике што подразумева субјективну пристрасност писца. Он се на крају приповеткерадује што је правда задовољена, па ни моралистичка тенденција није изостала.

„Круна“¹⁸⁵ спада у најмодерније Адамовљеве приповетке. За њу ће Војислав Илић – Млађи рећи да је једна „красна сеоска идила пуна поезије и топлине“¹⁸⁶. Модерност ове приче огледа се у Адамовљевом напуштању казивачко – анегдотске и преласку на приказивачко – аналитичку приповедачку технику. У њој је дата „студија зачетка љубави“¹⁸⁷ између двоје сиротана – девојке сирочета Круне и убогог говедара Раје.

¹⁸⁵ Паја Марковић Адамов, „Круна“ у „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 125 – 143.

¹⁸⁶ Илић (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 53.

¹⁸⁷ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 138.

Они су се најпре радо гледали, а затим су се, из чисто комшијских осећања, посећивали и помагали да би се потом и узели.

Адамов у приповеци много више пажње посвећује Круни него Раји. Она је, од свих „љубавница“ у његовим приповеткама, најверније приказана, а сама прича није, како наводи Пејиновић, ништа друго до „студија девојачког срца“¹⁸⁸. Међутим, нион, ни други критичаринису у томе препознали новину коју је Адамовљева проза доносила. Они нису разумели вишезначност порука Адамовљевих прича, па сетако Пејиновић, у вези са моралистичком тенденцијом ове приче, двоуми. Да ли је она у томе како „сироче – девојка“ (која је „изложена пакости и злоћи светској“) може да „усрећи ваљана и вредна момка“ или се, пак, њоме жели приказати „како се љубав између љубавника рађа“¹⁸⁹ угађањем драгој кроз учињене јој услуге – пита се Пејиновић.

Фабула приче је једноставна. Самохрана девојка Круна Богићева ради на туђим њивама и негује свог наказног и болесног брата кога је најнежније волела. У њу се загледао сеоски говедар Раја који саучествује у њеној тузи према болесном брату и чини јој свакојаке услуге. Стрпљивим и племенитим поступцима и заштитничком љубављу придобија Круну и жени се њоме. Супружници живе у љубави и слози и својим радом и трудом постају богати – газдарица Круна и газда Раја, и добротом побеђују своје непријатеље.

После смрти родитеља Круна је остала у кући сама с нејаким братом, тебива препуштена милости и немилости ближњих. Упознаје сво лицемерје и притворност света. Њено горко животно искуство садржано је у мудровању чувеног деда Загорице:

- Но у свету, (...) колико је добрих душа, толико је, канда, и да их те Бог сачува. Кад ти што дају, највише ће ти отети. Кад те у очи жале, не дао ти Бог, што ти мисле. Кад ти ћуте, најгоре те осуђују.

Они што сује помагали развлачили су и оно мало сиротиње из њене куће „као пси пусто масло“. Осетивши „да је срамота окљувати се око туђих огњишта“, она одлучи да сама преузме бригу о кући и домаћинству. А кад је добила прву надницу и видеела „како је слатка тврда кора, што човек сам заслужи“, довела је брата кући. „Па је сестра срца милостивна, ... па је брату своме сестра као и мати“, казује, сасвим у стилу народних епских песника, Адамов.

---

¹⁸⁸ Исто, 134.

¹⁸⁹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 131.

Дирљива је Крунина посвећеност и несебична жртва за болесног брата. Ма где била и ма шта радила, трчала је кући да види шта јој ради „дете“.

Његов деформисани физички изглед и блесаст израз Адамов сликовито описује:

„Скрсти руке преко напета трбуха, па се гега као паче онако у дугој кошуљици, блед и жут, али увек чист, очешљан и умивен. Да спусти руке, вукле би му се по земљи... Или седи на банку испред куће, скрсти руке у крило, ускакавчи ноге, па се сунча, ако је сунце“.

Исто тако уверљиво, помоћу градијације и контраста, Адамов описује дететово заостајање у развоју:

„... Његова браћа јашу на трсци по улицама, а он и не дубе. Његова браћа иду по бразди за плугом и банају се по лединама, а он тек пузи. Његова браћа полазе и у коло, а он једва пошао ногом. Руке се опружиле, а тело згрчило. Лице и глава као у старца, а памет – не буди примењено – детиња“.

Круна потискује дете у себибеспримерно се жртвујујући за брата. Братовљева болест појачала је тај готово мајчински нагон у њој и жељу да га заштити од свега и свакога. Многи су јој, сажаљевајући је, говорили:

- Да се хоће Бог смиловати, па да га прими, да се и ти, ћерко, не мучиш јадна!

Такви коментари би је растужили, али и јачали жељу да се бори за брата. Љубав према брату толика је да је и однос према младићима одређен њиховим односом према њеном брату. Онај који се грози њеног брата и не прихвата га, не може рачунати на њену љубав. То је случај са богатим сеоским момком Јешом Скрлетовићем.

О Крунином односу према Јеши Адамов не говори експлицитно, али се он може наслутити из њених поступака и реакција и креће се од одушевљења и усхићења до презира и жеље за осветом. Она је у почетку гајила извесне симпатије према Јеши. Његовим хвалоспевом се и отвара ова приповетка. Док се њене другарице подгуркују и заклањају уста, једва уздражавајући смех, кад се Јеша хвалида ће на својим вранцима стићи у варош пре „ватрених кола“, Круна „само гледа Јеши у очи, па ни да трене“ – описује њену импресионираност Адамов. Она, штавише, подстиче његову хвалисавост. Најпосле и сама, превазилазећи у преувеличавању Јешу, почиње да прича како су утекли од кише захваљујући његовим вранцима.

Крунин однос према Јеши почиње да се мења оног тренутка кад је он увредио „њено дете“. Свом брату она се није обраћала никако другачије него: – Соколе кејин! Једном ће јој Јеша на то рећи: – Да каква је наказа, кад је то соко?

„Од то доба Круна, да може, смождала би Јешу. Али никад му неће рећи ни ружне ни преке, ни бело ни црно. Већ где год уграби прилику, гледа како ће га исмејати било погледом било покретом, да се Јеша повуче као петао, кад му покисне реп“.

У жељи да му се освети, тера га да прича подстичући његову хвалисавост, али овог пута с циљем да га извргне подсмеху. „Не би Крунани онда толико речи потрошила њему за вољу, да јој није неки дан пре тога нешто пришануо с препоруком, 'како ће бити добро' каже, 'и за њу и за њено дете'...“. Три тачке на крајупишчевог исказа упућују на закључак да је реч о некој непристојној понуди коју јој је Јеша упутио што је њу јако заболело. „Само јој се очи устаклиле, смркло јој се, те се занесе да посрне. По телу јој прошла језа, а усне јој задрхтале“ – описује њену реакцију наратор. Она узима „своје дете“ на крило, па га љуби и тепа му као мати свом првенчету док оно блесасто зури у њу и зацењује се од смеха. Њен ообедоносни узвик: – Осветила сам те, соколе кејин!“ – потврђује Крунину одлучност да га заштити у сваком моменту.

За разлику од Јеше, говедар Раја саучествује у Круниној радости или у тузи према болесном брату, због чега јој постаје мио. Пролазећи свакодневно крај њене куће, он дува у рог да огласи да је време да се краве истерају на испашу и да јој пожели добро јутро. Једном ће је, пун самилости, упитати забратовљево здравље и освојити све њене симпатије. Касније, из обзира према њеном брату, престаје да дува у рог кад је пролазио поред њене куће.

На Војислава Илића – Млађег посебан утисак оставило је оно место у приповеци када Круна „после названог јој 'добро јутро!'“ пита Рају зашто више не дува у рог кад пролази крај њених прозора, „кад 'њено дете' то тако јако воли“¹⁹⁰. Раја се отада труди да удовољи „Крунином детету“ задржавајући се дуже пред њеном кућом и извијајући на свом рогу дуго увежбаване мелодије, због чега бива изложен порузи околине.

Једном је Раја поранио „пре зоре“ и дошао под њене прозоре. Његова реплика пренета је у сировом стању. Она одражава патријархалну чедност, срамежљивост, као и простоту младог сеоског света у исказивању осећања:

---

¹⁹⁰Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 53.

- Круно, немој ... овај ... да се сртиш, ... да те ... као нешто молим. Видиш, отелила ми се моја Белка, па ... овај ... видиш ... Теленце је још слабачко. А каже ми газда Јова Скрлетовић, ... знаш, да ... као оставим краву с телетом код њега, док нејачко не одвркне. А ја опет, као што ти велим, реко', ... да ... овај ... тебе замолим. У тебе је пушта башта, траве доста, а имаш још мало и појате, да се ноћу баш може и склонити, ако би ударило какво време (...)’Тео сам, да те молим то још јуче. Али ни јуче ни прекјучер те нисам видио, Круно. Па сам дош’о, право да ти кажем, и да те питам, шта ти ради дете?

Из наведене реплике види се да се Раја у почетку снебива, онда растеже и околише, па се правда и најпоследње скреће с теме.

Крунин пристанак значио је почетак у успостављању приснијих односа међу њима, пошто је Раја садимао разлог да свакодневно враћа код Круне. У његовом односу према Круни виде се знаке будућег домаћина – угађа њеном болесном брату, а њој чини разне услуге: поправља „уровљен и повијен“ плот, крпи кров на кући, чисти коров по дворишту и суши припремајући јој огрев за зиму.

Сликајући Рајино понашање према Круни, Адамов натуралистички верно приказује поједине призоре из сеоског живота. То је уочио и Пејиновић који налази да је, од свих „љубавника“, Рајин лик „најприродније и најлепше нацртан“¹⁹¹.

Рајина и Крунина блискост није остала непримећена од стране околине. Као девојка која држи до своје части, Круна се обазире на јавно мњење. Њу брине шта ће свет мислити о њој и њеном драгоме ако је Раја буде и даље посећивао, па ће, у тренутку кад село почне испирати уста њиховим именима, рећи Раји да отера краву са телетом из њеног дворишта.

У опису те сцене има извесне недоречености. Адамов показује необичну вештину да изведе наглу промену у понашању јунака а да за то не даје образложење или је то образложење, као у овој приповеци, прикривено и сведено на симболичне знаке.

Једне вечери Круна није по обичају изашла да дочека Рају, већ се завукла у кућу. Кад је он лагано отворио врата, затекао ју је како непомично лежи крај свог брата. Окренула се тек кад јој је Раја, истресавши из рукава јагоде (што их је набрао по стрњикама и увратинама), рекао: – Ево, Круно! То сам донео теби и нашем малом. Њен физички изглед одражавао је тешку душевну патњу и бол. Очи су јој биле „кржаве“, а на образима су јој трептале сузе.

---

¹⁹¹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 147.

Погледа га уплашено, па му рече да је теле сад ојачало, те може да га тера с кравом у поље, али није могла да објасни разлоговакве одлуке.

Да је код Адамова много тога неисказаног и дато у наговештајима и слутњама, потврђује и начин на који је Раја открио узрок нагле промене Круниног понашања према њему.

Он је био пуки сиромаш, без куће и кућишта, па је сваке вечери ноћио код другог домаћина. Те вечери, кад му је Круна отказала гостопримство, Раја је заноћио у кући Скрлетовића где је по обичају окупио децу око себе, те почео да им „лаже и намешта“. (Раја језнао свакојаким прича „о вилама, вилењацима, дивовима, гвоздензубама, о педаљ – - човеку и његовој аршин – бради“.) Један малиша се похвали да зна нову причу, те поче да приповеда о вили која је била веома лепа, али сирота. Њој јесваке ноћи долазио змаја ујутру би у пећини у којој је живела осветало силно благо. Раја намах схвати да се прича тиче њега и Круне, посебно кад малиша рече да ју је чуо од свог старијег бате Јеше Скрлетовића. (Ту исту причу је, открива наратор, чула и Круна на њиви Миодраговића где је тог дана ишла да руковеда чиме се објашњава нагла промена њеног понашања према Раји.)

Сликајући душевно расположење своје јунакиње након Рајиног одласка, Адамов показује да је писац дубоких, минуциозних психолошких анализа:

„Од неко доба као да је изгубила срце, с којим је пред свакога без зазора смела изићи, да му се освети. И баш што је ко био према њој безобразнији, и она му је оштрије враћала шљиве за брашно. Била је поносита, ... то поноситија, што самосталнија.

Сад је осетила, има неко, према којем као да је слабија, с ким не би могла бити онака, као што је, на прилику, према Јеши Скрлетовићу“.

Било јој је жао што је истерала Рају из куће јер се он показао према „њеном детету“ као нико пре, те се осети „већма самохраном“, него што је била пре.

Унутарње сукобе и Крунин душевни немир писац приказује са субјективном уметничком сензибилношћу доносећи их у форми доживљеног говора:

„Шта јој поломи ону смелост, па пред мушкарце не сме сад да изилази онако одважно као пре; те сад тек осети, да је мушка страна јача страна, а женска тек да се превија око ње као слабија?

Зашто сад не осећа у себи снаге, да сама себе свети за онако гадни нападај Јеше Скрлетовића, него тражи то – од говедара Раје?

Зашто баш од њега?“

Смрт „кејиног детета“ бацила је ово двоје сиротана једно другом у наручје спојивши их брачном везомза цео живот. Кад јој је брат умро, Круна се, сломљена од бола, обраћа Раји за помоћ. Њен изглед у том тренутку Адамов приказује уверљиво:

„Круна бледа, озбиљна. Очи јој закрвавиле, па подбуле. Око усана јој дрхће. Хтела би нешто да каже, а у грлу јој се спречила реч као залогај опоре јабуке“.

Раја покуша да је утеша, али се загрцну. Пружи јој своју незграпну окорелу руку у знак саучешћа, а с његовог образа скотрља се неколико суза на Крунину руку, те одена гробље да спреми кућицу „њиховом детету“.

Епилог је нешто дужи и претходи му двострука дескрипција: екстеријерна и пејзажна. Прва, готово натуралистичка, слика приказује пространо газда – Рајино двориште по коме се расула рогата марва, док домаћин са синовима послује око бунара. На ову дескрипцију надовезује се опис природе. Светао пролећни амбијент израз је пишчеве радости због среће супружника и најава срећног завршетка приче. Некадашњи говедар Раја сад је узоран домаћин и ауторитативни старешина породичне заједнице. Пазарио је Скрлетовићево имање, па зове пријатеље и комшије на част. Њих двоје, и као богати, задржавају своје врлине, чак их и увећавају. Иако су се могли осветити Јеши за многе јаде које им је у младости задао, они то не чине. Према Јели, кћерки пострадалог Јеше, Круна осећа сажалење, утолико више што се у њу загледао њихов син Ненад. И Раја показује разумевање за положај детета свог највећег непријатеља. Као трезвени и разборити старешина заједнице, онуважава Крунино мишљење. Из њене реплике види се да жена има подређену улогу у породици и да је спремна да се повинује свакој мужевљевој одлуци:

- Ја ...овај ... како ти наредиш, Рајо. Ти си мушка страна, – одговори Круна, па таре вертом руке до лаката, а нешто јој застаде на врх језика.

То нешто што јој је застало на врх језика јесте сажалење према сиротој Јели Скрлетовићевој која је остала без ичега.

Живећи у браку, Раја и Круна заједно пркосе невољама и под благословом чисте љубави најзад побеђују. Колико му је мило због среће ових „рајских душа“, Адамов приповетку завршава екскламацијом:

- Нек им је срећно!
- И благословено!...

Приповетке са мотивом несрећне љубави

Онемогућена љубав као извор дубоке патње основа је на којој почивају многе Адамовљеве приповетке. Узрок патње и несреће његових јунака некад су родитељи и њихове одлуке, а некад сами јунаци утичу на своју несрећу или је, пак, њихов узрочник неодређен. Све ове приповетке описују зачетак, зрење и завршетак једног несрећног љубавног односа. Али, Адамов има и једну приповетку за коју се не може поуздано рећи какав јој је завршетак, и то не зато што, како каже Пејиновић, није најјаснија пишчева намера у вези са исприповеданим у њој, већ зато што оставља утисак недовршености. Ипак, пре би се могло рећи да нема него да има срећан крај. То је приповетка „Песма“¹⁹² у којој се као основни мотив јавља љубомора услед бојазни од супарника. Сеоски момак Груја Бумбић љути се на Саву Ралина јер су овог у песми певали са девојком Бојаном (која је и њему прирасла за срце), па гледа да му се освети, али у томе не успева. Овакав сиже критикује Милош Пејиновић наводећи да је Грујина љубомора неоснована. „Љубавник још не носи с правом ни то име, а љубоморан је... Груја још и не зна, да ли има право на Бојанину љубав. Нити он знаде да ли она њега, нити она да ли он њу воли“¹⁹³ – истиче у свом осврту на Адамовљеву збирку Пејиновић. Пажљивом читаоцу, међутим, не промиче да Бојана није равнодушна према Груји, и то показује неколико ситуација. Прва од њих јавља се већ на почетку приповетке, кад га упозорава на опасност која му прети од претеге са полугом на бунару и тако му спасава главу.

У наставку приче Адамов нас ближе упознаје са главним јунаком.

Груја је честит и вредан сеоски момак. У тренутку кад се приповетка отвара, он у свом дворишту, некако невољно, превејава пшеницу на ветрењачи, види се да га нешто мучи. Пратећи његов поглед који се задржавана крову стаје где се љубе голуб и голубица, Адамов нам посредно казује да његовог јунака море љубавне бриге. Слика тако, као код истински модерних приповедача, прераста у симбол и наговештај. Да Грују не мучи само љубав, већ и љубомора, открива његов разговор са сестром:

- Јеси чуо, баћа, како певају Боју? – Какву Боју?
- Па... знаш... Боју. Синоћ су је тамо на рогљу певали са Савом Ралиним...

¹⁹² Павле Марковић Адамов, „Песма“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 140 – 150.

¹⁹³ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летпис Матице српске*, књ. 162, 1890, 142.

Реакцију свог јунака Адамов описује кратким реченицама пуним емотивног набоја:

„Груја претрну. Оћута, па трже, опет, за окретало“.

Његове мисли су негде другде, због чега трпи прекоре оца и сестре. Кад га отац укори што зајава около, он муца „као да га је пчела ујела за језик“ бранећи се неуверљиво, а кад га сестра опомене што просипа жито, он је враћа на претходну тему и оно што њега мучи – на песму у којој су спевани Бојана и Сава Ралин. Сестра ће му ту нову песму и отпевати што Грују доводи до беса. „Мислиш, поломиће паоце“ – описује његову љутњу изазвану љубомором приповедач. На тренутак се пишчева пажња задржава на сеоском дворишту. До изражаја је дошла Адамовљева изванредна способност да фотографски верно репродукује стварност. Он нотира и најситније детаље у Грујином дворишту, па тако запажа „како се смели гаћан петао са сјајним перјем и са златном огрлицом разраколио у крај рпе, па ћука своје љубимице коке, мисли зар, на путо је масло наишао. А маца се прикрала девојци и у крило, па се размазила на топлом сунцу, те се чеше око ње, док јој не досади, и чучну на крај сукње, па се оде умиљавати и гладити шапом“.

Ова Адамовљева слика у многоме подсећа на оне у песмама Војислава Илића

У наставку писац пажљиво прати реакције својих јунака. При сусрету са враголастом Бојаном Груја испољава неспретност и збуњеност. Она задиркује Грују показујући да није равнодушна, штавише изражава наклоност и симпатију према њему. Пре него што ће са њом отпочети разговор, Груја се снебива.

„Пође, па се врати. А сврнуо би, а оно – опет прође, па се бајаги чини невешт, као да не види никог под дудом“ – описује његову неодлучност и збуњеност наратор.

Разлог таквог Грујиног понашања садржан јесвакако у магнетској привлачности Бојаниних очију.

У карактеризацији јунака Адамов се, као и обично, служи дијалогом, али и унутрашњим монологом.

Груја настоји да подигне самопоуздање, па говори: „Нећу, вели у себи. Ја сам свој господар. Не мора Груја никоме клањати“. Али се у том тренутку спотаче и забатрга што ће бити повод да се девојка огласи:

- Придрж' се на нос! – поздрави га Бојана, а мало се била баш као и тргла...
- А зар си ти то? – вели он.
- Па, ја.

- Мал' ја не падох.
- Имаш се на што дочекати.

Девојчина заједљива опаска представља увод у дијалог који се затим међу њима води. Тај дијалог је развучен, састављен од низа кратких и учесталих питања и свакојаким околишења, али изразито функционалан јер је у служби откривања менталитета и психе љубоморног младића. У дијалогу се показује још једна одлика Адамовљевог приповедачког поступка, а то је ведар хумор близак народним враголијама и пошалицама. Грујина љубомора Бојану забавља. Враголастим задиркивањем она ће изврћи подсмеху ову његову особину дискретно га упозоравајући на погубност таквог осећања.

Бес и љубомора у Груји све више расте и претвара се у жељу за осветом и доказивањем, при чему не бира средства да унизи супарника, па ће, на Бојанину опаску да га је Сава двапут надвукао, поцрвеневши, узвратити:

- Лако је то! Ал' да се рвемо! Да се... Хајде, да се окладимо, да ћу ја... Ево да се бијемо јарачки, главом о главу, па чија пре пукне. Ми се морамо потући, нас двојица. Ако он неће, ја ћу му усред кола подметнути ногу, нек' му се смеје цело село, кад љосне о земљу. Па, видићеш, он неће смети. Ја ти кажем, он је мама... Сви су Ралини били маме од вајкада и биће!

Критикујући Грујино понашање, Пејиновић наводи: „Овако детињаста љубавник служи се опадањем, које истина, писац хоће да представи као неку простодушност Грујину, но које не може бити за одобравање. Груја говори Бојани, како је Сава мама и како је он бољи од њега. Осим тога, тај у питању 'драги', тражи навалице кавге са Стојаном“ (уместо са Савом, што је још један доказ површног читања Адамовљеве приповетке). Такав призор, наставља Пејиновић, „износи пишчева љубавника пре као матору мазу, неголи као отресита сеоска момка“, те закључује да је „његова осетљивост и честољубље изнесено у комичној боји“¹⁹⁴. Са оваквим мишљењем се не бисмо могли сложити, посебно не са тврдњом да је Адамов желео да истакне Грујину простодушност. Пре ће бити да је пишчева намера била да укаже на неконструктиван начин изражавања љубоморе, што овог јунака чини смешним. Грујина реакција одражава сву комплексност једног таквог осећања. Оно представља мешавину повређене љубави, чежње, мржње, гнева, зависти, потиштености, страха од губитка љубави, осећања одбачености и комплекса мање

¹⁹⁴ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 142 – 143.

вредности, као и страха да ће бити исмејан. Пејиновић, међутим, не познаје психологију љубоморног младића, па у својој критици истиче како је узрок појаве Грујине љубоморе потпуно неоправдан (јер лежи у песми), а чак и да је оправдан, каже он, „не би доликовао једном свесном момку“¹⁹⁵. Он занемарује чињеницу да код таквих карактера и најмањи повод може изазвати љубомору. Ако повод за љубомору, по мишљењу психолога, може бити то што се поглед вољене особе задржао на неком другом, зашто онда Грујину љубомору не би могло испровоцирати то што су му вољену девојку певали у песми са неким Савом Ралином? Грујино „детењасто“ и готово неразумно понашање у тој ситуацији заправо је одраз интензитета његове љубави.

Његова љубомора за Бојану је најубедљивији доказ да је он воли. Због Грујиног страха да ће је изгубити, она осећа дозу поноса. Својим пецкањем (питањима и упадицама) провоцира његову љубомору и тера га да се до краја исказе:

- Ти се, канда, љутиш, Грујо, немој, шкодиће ти.

- Ваљ’ да сам луд, да се љутим. Баш ни мало се не љутим. А, не знам, за што да се љутим. За љубав Сави Ралину? За њега да се љутим! Шта ми је он? Да га једаред поштено бречим о земљу, па да се распукне као зрела бундева! – вели хвалисаво Груја, на шта му Бојана шеретски добаца: – Једини си у бабе. Чувај се.

Да су љубав и љубомора чврсто испреплетене, показује Грујина реплика у наставку дијалога:

„Ти опет, ваљ’ да, мислиш, ја се, бојаги, љутим. Бога ми, не љутим се! Само ти кажем, тај Сава Ралин ће страдати са мном. Није да ја њега, рећи, мрзим. Боже, сачувај! Ал’ ја кога волим, ја бих за тога и своју главу разбио. А он? Шта, ми он? Надвлачи се, момак, клипка! Е, јест! Потегни, повуци, ... па ето ти! А то не боли ништа. (...) Али, хајде, кажи... Ето, на прилику, да рекнем, ти. Кажи ми, што хоћеш. Хоћеш да одгризем прст? Хоћеш? ...

Ја се не шалим. Кога ја волим, па да ми на њега когод метне и мали прст... Бога ми мога... слободно нек напред сам себи воштаницу припали“.

Бојана опет показује да није равнодушна према Груји: „Заигра јој срце“, а „око усана јој и нехотице задрхта као осмејак“, колико јој било мило због његових речи.

Груји је повређено осећање самопоштовања јер сматра да Бојана више цени његовог ривала (макар да је реч о измишљеном ривалу). Йубомору у почетку испољава испитујући

---

¹⁹⁵ Исто, 142 – 143.

Бојану у вези са њеним односом према Сави, а затим осећање личне обезвређености компензује нападом на ривала. Циљ је јасан: понизити, уплашити и отерати ривала како би изборио што бољу позицију за себе. У жељи за доминацијом, не преза ни од физичког обрачуна са супарником стављајући Бојани до знања да је за њу спреман све да учини (и прст да одгризе), е да би она схватила да је он права особа за њу.

Куповина Бојанине љубави по цену жртвовања Грују чини незрелим „љубавником“. Он је опседнут Савом и то не може да сакрије, па ће у једном моменту рећи Бојани: „Дао би нос одсећи“ да је сад код Рајине ковачнице где се хвали, само да би га „спевали са овом или оном“, додавши љубоморно:

- ... Мене не певају. Јест, али кад мене буду певали, имаће шта. Ја само ћутим. Све... Груја ћуталица! Па га нико и не зарезује ни у што. Груја не уме да се хвали. Али, што јест – јест. Чуће се. Па нек се чује, не браним.

И мада га Бојана убеђује да за њега нико не говори ружно, он наставља упорно:

- А што певају само Саву Ралина? Све Сава Ралин! И увек, свуда само Сава Ралин. А он мама!

Ни Бојанина опаска да певају и друге момке није могла да разувери Грују и одагна његову љубомору. Напротив, само ју је јошвише распалила, те он налази нове аргументе за оптужбе на Савин рачун. Да Бојана није равнодушна према Груји и даприжељује његову близину, показује се после сусрета са њим, кад остане сама са собом. Спремајући се за починак, она је те вечери нешто дуже раскопчавала свој грудњак на прсима.

„Што јој се заплеле копче у петљице, па да их покида, али јој се мисли замрсиле као клупче свилених конаца. Што се већма мрсе, све им се већма Бојана подаје. А то је нешто вуче, ... лагано вуче; па не може да одоли, док ... хајде, па ... паде главом на узглавље. (...) Понда се нађе у својем врту. А тамо неко шушка око њена рузмарина. Она тамо, а Груја набрао читаво бреме струкова од рузмарина, па све њој у крило...“, сањарила је она.

Разговор са Бојаном није Груји донео преко потребно олакшање нити стишао гнев који је осећао према Сави Ралином. Гоњен жељом за осветом, он тумара кроз ноћ.

„Иде као пуст, а не зна ни сам, куда ће, ни шта ће. Не зна, а овамо га нешто гони, напреже, распиње. Хоће да му пукну груди, како му набрекле“ – описује сликовито Адамов душевну пометеност свог јунака.

При самој помисли на Саву Ралина стиска песницу. Пролазак раздраганих младића и девојака који певају о Сави и Бојани, у њему још више подстиче жељу за осветом. У намери да нађе некога коме би исповедио своју муку, он забаса у Патлицанову крчму, где затече већ доброно пијаног Симу Лесковца. Њихов сусрет Адамов описује служећи се сликовитим поређењима, махом узетих из народног живота. Тако, на пример, позивајућинеодлучног Грују у крчму, Сима ће рећи: „Шта си се уплахирио ту као логов?“ Описујући, пак, Грујину радост због Симиног позива, писац казује сликовито: „Чисто му гракну срце, као мамурну на киселе краставце“. А кад Груја оклева да се са њим порве, Сима ће му рећи: „Немој се скањивати толико као баба на целивање“.

Жељни разговора и доказивања, љубоморни Груја и пијани Сима брзо проналазе заједнички језик, само што се, као што то бива код људи у таквом стању, свако држи своје теме. У почетку тих и ћутљив, Груја са сваком попијеном чашом постаје све гласнији. Алкохол га опушта, али и интензивира његово осећање љубоморе, па он отвара душу свом пијаном сабеседнику. Сима, с друге стране, инсистира на међусобном одмеравању снага, како би доказао да је у рвању без премца, те Груја најпосле прихвати изазов и из те борбе излази као победник. Једва се искобељавши из његовог снажног заграљаја, Сима ће му одати признање да је јак „као тролетница“, бољи је од свих са којим се рвао, па и од Саве Ралина. Адамовљев јунак као да је само то чекао да излије сав гнев који осећа према Ралину. Док прича о Сави, Груја постаје склон претеривању, па и лагању, откривајући нехотице своју интимну тајну, што ће лукави и превртљиви Сима знати у погодном моменту да искористи.

Адамов је осећао велике симпатије према пијаницама, лолама и бећарима због њихове безбрижне, веселе и лакомислене нарави. Захваљујући ванредној способности опсервације, он ће их у својим приповеткама веома уверљиво приказати. Илустровањем карактеристичних детаља у њиховом понашању, Адамов ће чак и споредне ликове, какав је Сима Лесковац, учинити рељефним. Пијанци у његовим приповеткама говоре неразговорно, углавном о ономе што њих мучи, не марећи за саговорника, истрајавају упорно у својим тврдњама, постају агресивни и самохвалисави. У Грујином понашању показује се и нека врста братске солидарности која проистиче из жеље да Симу придобије за савезника у будућем обрачуна са Савом.

До физичког сукоба између Грује и Саве доћи ће на Огњену Марију. То је заветни дан у селу, па семомци по обичају надлагиваху под погодбом: да „који надлаже, мора га онај три пута ђоче обнети на раменима око кола, а остали нека направе коло“. На те услове пристали су обојица, а диктирао их је сам Сима који је желео да мало забави друштво о чему сведочи његово шеретско намигивање Сави. Игра надлагивања омогућиће Адамову да покаже свој раскошни таленат кад је у питању увођење фантастичногелемента (што је, такође, одлика модерних приповедача).

Први почиње Сима. Он приповеда како је, чувајући стоку, једном зашао у шуму и угледао храстове чији су врхови допирали до неба, па месец, кад туда наиђе, увек запне, те се окрњи с једне стране. Други то потврђује додавши да је својим очима видео ковача Рају „како покива месецу плочу, што му се окрњила“. Надовезује се трећи који наводи да је видео неког човечуљка кад је овај „упртио од Раје плочу, па је носи“. И сам се, вели, чудио томе, али кад га је боље погледао, „а он толики да не може својим рукама да дохвати своје главе“, па се успуза уз један храст, те „узе натицати плочу на главу“. Све их је, ипак, надлагао Сава Ралин рекавши како је, док је дремао, „дошао тај хорјатин“, па скинуо потковицу с његовог зеленка, те побегао у шуму. Таман, вели, да га ухвати, овај се успентра уз храст. Онда он „потргне своју ћатинку иза обојка“, те одреже дебло храста, а онај с потковицом „бубну колико је дуг“, па се ухватише „попојаске“. Борили су се тако до сутрадан у подне док га најпосле није бацио пода се и потковао оном потковицом. Груја, који није лагао, не издржа, те плану:

- Лажеш, Ралине! (...) – Ти ... ти њега потковао... ти! Лажеш, мада си још једаред толики.

Сима сад узне инсистирати да се договор испуни јер „суд је суд, ма и не био у општинској кући“, али се Груја не хтеде покорити пресуди (да га Сава појаше) о чему Адамов сликовито приповеда.

Овакво Грујино понашањекритикује Пејиновић. Он сматра да разлози Грујиног непокоривања пресуди не могу бити његова осетљивост и честољубље јер се овде говори о одржању задате речи, и то образлаже на следећи начин:

„Груја није крив, што му је супарник Сава досетљивији од њега! Оно што он хоће да се бије с друштвом, када га Сава хтеде узјакати, није никакав понос драганов, као што то излази по пишевим речима. Ако је реч о части Грујиној у тој прилици, баш ту она и

страда. Излази да је драган лукав. Он је пристао на онај уговор друштвени, мислећи, да ће тако Сави осветити (јер је тражио за то подесну прилику), и да је Саву добио, сигурно је, да би га с највећом радошћу појахао“¹⁹⁶.

Пејиновић тако још једном показује непознавање психологије љубоморног човека јер би, да није тако, овај критичар у Грујином понашању пре видео жељу да се покаже бољим од супарника по цену да испадне смешан. Приповетка, иначе, оставља утисак недовршености, и то је свакако разлог што су књижевни критичари истицали да се не зна какав се закључак хтео извести и да се не види јасно пишчев задатак.

И у приповеци „**На рогљу**“ („**На раскршћу**“ или „**Илијада**“) ¹⁹⁷ имамо љубавни троугао, само што ће се овде на путу остварења љубавне среће двоје младих испречити социјални моменат – Круна је газдачка кћерка, а Љубан јеслуга њеног оца. Несрећни исход њиховог љубавног односа наговештен је у баба Пелином сну, због чега приповетка добија фаталистичке примесе.

У композицији приче испољавају се бројне слабости што се пре свега односи на експозицију која је несразмерно дуга и обухвата скоро трећину приповетке. За овако дуг увод нема никаквог оправдања, тим пре што он није органски везан за приповетку, већ функционишекао потпуно самостална целина.

Увод садржи фактографску репродукцију сеоске стварности, једну врсту репортаже о недељном поподневу на селу, у којој писац бележи оно најзанимљивије што је уочио у току тог поподнева. Слици мирног недељног поподнева претходи пишчева оригинална рефлексија у вези са библијском представом о стварању света:

„Недеља је. А недеља вам није, ни у вароши као обичан дан...И сам је бог одликовао. Недеља је и њему најмилији дан – најпре, већ зато, што је прве недеље (...) могао мирно оданути, па рећи: Хвала богу, свет је створен! А, доцније, кад му чеда, створена по подобију његовом, а задахнута његовим духом, нанашаху из дана у дан свакојаким увреда – и зато, што је могао рећи: Хвала богу, те у недељу престадох стварати, јер да сам и тај дан радио, можда бих створио какво створење незахвалније и од човека“.

На ову пишчеву мисао надовезује се подробни, готово натуралистички опис природе.

---

¹⁹⁶ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 142 – 143.

¹⁹⁷ Павле Марковић Адамов, „На рогљу“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 89 – 98.

Пејзажну дескрипцију допуњује слика сељана који недељу поподне користе да се одморе и забаве. Пишчева пажња задржава се на сеоској младежи обученој у свечано рухо. Његов опис праћен је ироничном опаском да би неко, посматрајући сеоску омладину, могао помислити „да је благостање у народу у најбољем цвету“. Писац примећује, исто тако, да ни сама омладина није као некад, мало је ту „соколова ока“, „мало плећак’о стена широка“, „мало груди као сиви камен...“.И у Адамовљевом опису села осећа се дискретан прамичак ироније:

„... Дуж шора дикица, по авлијама коров, само што је испред панцера понегде почишћено, јер је недеља...“.

Опис се наставља сликом доконих сељана: постарија женскадија и старкеље седе, „на јендецима“, па „развезли диван од Кулина бана“, око њих „пупава, крмељива, бледа дерлад у дугачким, прљавим кошуљама“, а поред њих извалио се пас, „па спокојно дрема жмиркајући у сунце кроз густу учичкану длаку“. Посебно место у опису села заузима баба Пелин сан у коме је садржано злокобно предсказање.

После овог више него опширног увода наратор приповеда о ономе што би требало да представља окосницу приче – о љубави између газда – Мијине кћери Круне и Љубана, слуге њеног оца и гајдаша без премца. У описивање њиховог несрећног љубавног односа Адамов није ушао са оном психолошком и уметничком снагом коју је показао у неким другим својим приповеткама. Тај однос је веома површно приказан. Слабости у грађењу фабуле и у њеном развијању спречиле су Адамова да трагика ове љубави дође до снажнијег литерарног израза.

И овде се сеоска љубавна идиларазвија у колу. У неколико мајсторских потеза Адамов даје упечатљиву слику кола и атмосфере на рогљу где се оно игра.

У опису љубавног сусрета и доживљаја има извесне наивности, па и лиризма, али је он у таквим оквирима пун животности и истине.

Љубан се прикрада Круни у намери да јој украде цвет из косе, а она се, видећи да јој прилази, прави невешта. Пре него што ће се окренути, он јој остраг запуши очи, а она „ваздан нагађа“ ко је. Најпосле му поклони струк увратича и смиља са својих груди. Исте вечерина рогљу се певало, „како Круна смиље – цвеће Љубану за шешир меће“.

И овде је сеоска девојка у засенку, неприкосновена у својој чедности, скромности и повучености. Њена унутрашња драма се не описује. О томе само наслућујемо из онога што

поверава својој другарици: Биће јој тешко кад Љубан на јесен оде у војнике, неће имати ко да јој извади ведро из бунара и налије воду у котлове.(Љубан је слуга код њеног оца, мада има нешто свог грунта. Рано је остао без оца, а мати му се преудала у друго село, па служи код газде, док му стриц тутор управља имањем.)

Бунар је, као у народној песми, место њихових тајних састанака. На једном од тих састанака Љубан ће је питати о њеним плановима кад он оде у солдате, а она ће га оставити без одговора. Патријархални стид спречиће је да отворено покаже своја осећања, али ће је одати поступци, па ће, кад испуштено бунарско ведро повуче Љубана доле, она уплашено вриснути и потрчати да га прихвати.

То што је Љубан слуга и сиромах у најтешњој је вези са позивом за војску јер „није баш он морао бити узет; ал' (...) неко мора бити“, наводи наратор, додавши иронично: „Кад би сви били богати, е онда би нешто друго било“. Многи су сумњали да је Љубан заменио Станка Савића који је, такође, бацио око на Круну. Њега писац приказује у хуморном тону:

„... То вам је баш дречак деран, могао би њим Варадин лупати, а главурда му – да је користан! ... Не би му је бумбар за три дана облетио. Ал' његов је лала госа. Па, можда то стоји у каквој свези са валинком, што му је нашла господа на визитацији...“.

Кулминацију у развоју радње значиће покушај Крунине отмице.

Суочен са немогућношћу остварења љубавне среће са Круном, Љубан покушава да је украде, али ће то осујетити Станко. Казивању о томе претходи опис живе атмосфере на рогљу и истицање значаја рогља у животу омладине (чиме се оправдава наслов приповетке). Сам догађај отмице обавијен је велом тајне и штуро описан, баш као и душевне патње заљубљених. Све се збило веома брзо и под окриљем ноћи. Враћајући се са игранке кући, Круна поверава другарици да воли Љубана, али не сме, каже, од стида допустити да је украде (шта би њени радили, шта би рекао свет). Баш у том тренутку, средином шора прозврјаше нека кола и стадоше пред црквом. Мало затим зачу се галама, нека туча, врисак и јаук и кола одоше, те се поврати пређашњи мир, а већ сутрадан цело село је (из, дакако, „поверљивих извора“) сазнало да је Љубан хтео да украде Круну, да га је она молила да то не чини, те да је његову намеру осујетио Станко ударивши га батином по глави после чега је шмугнуо у мрак.

Догађај се, као код истински модерних приповедача, даје у назнакама, али се зато преносе коментари сељана: Девојке су говориле да је Круна била у дослуху с Љубаном да

не пође за Станка, момци су, пак, мислили да ће се Љубан, кад – тад, осветити Савићу и поуздано чекали „кад ће да букне кров или гувно Станково у пламену, или да виде Станка мртва или избијена“, док су старији били сигурни да газда – Мија никадне би своју кћер дао за сиротињског сина.

Епилог сепо обичају своди на неколико сувопарних саопштења:

После нешто више од две године остварила су се злокобна предсказања из баба Пелиног сна. Није се, истина, побио месец са сунцем, али се заратило у Босни и многи су отишли у рат.

„И Љубан је био отишао у Босну.

А кад се вратио, дошао је натраг без једног свог најбољег друга...

Круна му се мораде удати за Станка Савића. А како живе? Зна се не само у селу, већ чак на конзисторији. Љубан и данас свира у своје гајде, кад се недељом, свецем или празником искупи коло.

И данас на чича – Мијином оцаку стоји родино гнездо, ал’ у њему нема тичића, да им маторци клепећу и приповедају. Одлетели су у другу своју постојбину, тамо далеко, далеко на југ“.

Празно родино гнездо тако постаје симбол неостварене љубавне и брачне среће, авраћањем на слику с почетка остварује се прстенаста композиција приповетке.

Социјалне разлике испречили су се на путу остварењу љубавне среће и у случају Руже Калоперовеи насловног јунака у приповеци „Јоле“¹⁹⁸. Упркос неким слабостима у погледу њеног завршетка, критичарису сагласни да је то најбоља Адамовљева приповетка која „залази у анатомију срца“¹⁹⁹. Тако Бошко Новаковић истиче да се она издваја „акцентима нежности и чистотом емоције“²⁰⁰, Скерлић да је „најлиричнија ствар у целој збирци“²⁰¹, док Војислав Илић – Млађи о њој говори као о „симпатичној и живо изведеној причи“²⁰² уз напомену да је у старој Адамовљевој збирци ова приповетка била другачија и много обимнија, те да је касније скраћена и знатно измењена, па данас има модве приче на исту тему: „Јоле“ и „Сиромах Јоле!“ као њен наставак.

¹⁹⁸ Павле Марковић Адамов, „Јоле“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 40 – 50.

¹⁹⁹ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 155.

²⁰⁰ Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“ у: „Приповедачи 1“, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд, 1963, 21.

²⁰¹ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 74.

²⁰² Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 54.

Развила се „из теме љубав без наде“ и настала „на основу апстрактног задатка“²⁰³ који је писац сам себи поставио. То је дирљива прича о војнику који гоњен силном неодољивом чежњом за завичајем, оставља стражарско место крај барутане и одлази у своје село да још једном осети сласти пређашњег безбрижног живота – да заигра у колу на рогљу око гранатог дуда, да чује Радину фрулу и да под месечином пољуби Ружине усне. Он као изнебуха пада у коло, игра и поскакује избезумљен од радости, притиска своју Ружу на груди и тешка срца, опраштајући се од свих, опет полази на дужност. После дугог застајкивања враћа се натраг и састаје са Ружом на вратницама њене куће. Она му поверава да се боји Теје. (Теја је богат, охоли и „неваљао“ момак из села који је желеода се ожени Ружом, алига је она, због љубави према Јолу, одбила.) Јола обузима очајање, бес, љубомора, мржња и жеља за осветом и од те силне душевне борбе страда. Сам, под брестом на крају села, „крај Ружине њиве“, полуди. То је сиже друге, краће верзије ове приче.

Из првобитне верзије сазнајемо оне што претходи Јоловом лудилу, а понајвише о развоју љубавног односа између њега и Руже Калоперове. Реч је о притајеној љубави која се јавља у привидној мржњи (нису могли једно друго трпети), о некој врсти јогунства која их спречава да једно другом открију своја осећања. Да му је Ружа мила и да је воли, Јоле показује бранећи је од оних који су ружно говорили о њој. Спреман је да сезбог ње и потуче са супарником Тејом Сланкаменцем. Једном, враћајући се с последњим возом кући, тако се био загледао у Ружу да се превалио с кола и јако угрувао, па га је она, силно уплашена за његов живот, поливала водом. Несрећа тако постаје велика срећа за љубавнике. Отада они не скривају своје емоције пред другима и не устручавају се да се и у коло заједно ухвате. Све ове мотиве Адамов је већ обрадио у приповеткама „Први пољубац“, „Тик – тик – так!“ и „Први пут у колу“, па их је као готове делове текста унео у ову приповетку.

У претходној верзији приповетке лик Јола је рељефно приказан. То је сиромаш, али честит младић који је рано остао сироче без оца и мајке. Писац га прати од првих почетака до смрти. Описује „освит прве љубави у његовој души“²⁰⁴, као и љубавну срећу заљубљених која је трајала све док није морао поћи у војску. Његове врлине живо су

---

²⁰³ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, бр. 18, 274.

²⁰⁴ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 155.

представљене кроз његове поступке. Посебно је лепо приказана Јолова стидљивост. Желећи да покаже Ружи своју наклоност, он је чепа и гура(што је карактеристичан начин изјављивања љубави код простог света). Претерано пишчево идеалисање је, према Пејиновићевој оцени, од Јола створило сањалицу „кога се не тиче ништа што је земаљско“²⁰⁵. Толико је занесен љубављу према Ружи да само о њој мисли, па постаје непажљив, те се може повредити или начинити неку штету. Ова Јолова особина посебно долази до изражаја кад гази војничку заклетву да би видео Ружу. На видело излазе и неке друге његове особине, као што су плашљивост и љубомора.

Приповетка се отвара описом атмосфере на рогљу. Око гранатог дуда цика и жагор који повремено надвиче ситни глас фрулице. Ту се пева, свира, игра. Нараторова пажња се задржава на двоје младих који стоје мало даље од друштва и нешто поверљиво разговарају. Дијалоготкрива да је Ружа толико привржена своме сиромашном драгом да одбија да се уда за богатог момка којег не воли. Долазак вољеног момка спасава је нових непријатности, а његова радост због сусрета приказана је више него уверљиво:

„Јоле се загледа, па онда поскочи. Кликну, мислиш, срце ће му пући, па ватрено стиште цуру, што му пружила своје руке; стиште је снажно око појаса, па је заошину око себе, и два и три пута; па онда је пусти, те зграби своју војничку капу с главе, завитла је у вис, а капа паде негде, да је једва после нађоше“.

У таквом расположењу Јоле позива Раду да засвира у фрулу иза тили час се развезе весело сремачко коло. Слика кола и заљубљених живоје представљена. Јоле у љубавном заносу „не зна, шта ће, већ само подвикује – Хај–хај–хај“:

„Раскопчао узану пошу око врата; а бајонет га куцка по левом боку, мислиш, отпашће му. Поред њега игра Ружа. Игра, као што скоро није; а срце јој игра, да искочи“.

- ... Зажелио сам вас се. Зажелио сам се вас..., зажелио села. (...) А највише сам се зажелио оваког кола и...– говорио је задихани Јоле.

Силина Јолове чежње најбоље се показује у његовом исказу:

- ... Умро би' сутра, да нисам вечерас дош'о. (...) Реко', на част вам и градови и царевина! Овде је моја царевина. (...) Ено им; оставио сам им све: и пушку, и вишеке, и целу барутану.

---

²⁰⁵ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летпис Матице срске*, књ. 162, 1890, 140.

Потпуно је свестан тежине свог престапа (зна „да кугла чека онога, ко побегне са страже“) што потврђују његове речи:

- ...Ја сам молио: Господо, пустите ме кући... Преклињао сам: Људи, јесте ли људи? Пустите ме кући. Погибо' од дерга! (...) Ту, ето ... ту насред срца пао ми неки терет и чама, па да ме убије. Данас реко', одо', па без збогом...

Наредна сцена показује да Адамов поседује изванредну способност да ухвати и најситније трептаје људске душе у тренутку растанка:

„Туга, нека мила, туга се слева по грудима у Јола као мелем... Прислонио раме уз раме Ружино; па иду у корак, да се једно од другог не раставе... Мисли пући ће му груди. Сео украј јендека. Наслонио главу на руку, а руку на колено, па се целом душом дао за својим друштвом, у коме до мало час био..“.

Поновном сусрету заљубљених претходи опис летње ноћи за који ће Шрепел, с правом, рећи да је „мајсторски приказан“²⁰⁶:

„Беласа се месечина, па попала, где год могла, по земљи и крововима; а одсјајује на глатком лишћу, што трепери по дрветима пред ноћним поветарцем.

Нујно и једнозвучно ори се песма, и цврчање малих попаца и зрикаваца што се раздрагали у трави по лединама и ливадама.

Дивна тишина!“

Јолова и Ружина љубавна причаима фаталистичке примесе. Оне су садржане у Ружиним слутњама (које поверава другарицама), као и у оглашавању јејине са багрема крај њене куће. Сам сусрет описан је веома штуро, у њему је много недореченог.

Наслоњена на капију свог дворишта Ружа, сетна, невесела, гледа дуж улице, као да нешто очекује. Срце је, казује наратор, није преварило.

„Још један корак, и –

Ено је на грудима свог Јола“.

Тај сусрет је нешто интимније описан. Адамов у сликању њиховог љубавног односа заборавља на патријархални стид и уздржаност. Чежња за виђењем, за разговором и нежношћу, толика је да су заборавили говорити.

---

²⁰⁶ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 155.

„Пала му Ружа око врата. А Јоле је љуби ватрено, страсно, да им мора свака реч умрети под тим пољупцима, мора и сама мисао утрнути. Љуби јој врела румена устанца, гараве слатке очи, црну свилену косу, бело чело ... љуби... љуби...“.

Њено понашање постаје још слободније кад му се жали на Теју.

„И опет обави своје руке око његова врата, па му пружи своја уста, спремна на пољубац. Очи јој се смеше у срећи. А уста се стискоше на устима. Срце се стисло на срце, па куцају да пробију груди. Душе ће, мислиш, изаћи на пољупцу“, сликовито описује Адамов.

Овај, можда и најинтензивнији размах пишевог доживљаја чулног и еротскогнаишао је на осуду критичара. Пејиновић тако налази да Ружа не показује стидљивост исмерност својствену сеоској девојци кадасе пред окупљеним момцима и девојкама, слободно привија уз Јола наслонивши главу на његове широке груди, па не може да одахне²⁰⁷.

Сцена поновног растанка заљубљених још је слободније и веома емотивно описана. Пажња Адамовљевог јунака потпуно је усмерена на Ружу, а дијалог који се међу њима води показује да је он изгубио осећај за време.

„Петао на дуду залепета крилима, опружио шију, па кукурекну, колико га грло донело. Одазва му се други, па трећи. Закликташе по целом селу. Ружа се трже.

- Други петлови већ поју, Јоле.
- Не, душо, први су тек. Вече се тек спушта.
- Сад ће зора, животе мој.
- Ноћ, ноћ ће сад тек да падне.
- Иди, иди, Јоле, тако ти среће наше.
- Куд ћу у ноћ, кад си ти моје сунце?
- Стра' ми је, Јоле. Умрећу од стра'.
- Онда боље, да умрем ја. Идем.

Ружа сакри своје лице на његове груди, па се заплака.

Јоле је полако отиште од себе, па оде“.

И док Скерлића овај призор подсећа на ону бесмртну сцену у трећем чину Шекспирове трагедије „Ромео и Јулија“²⁰⁸, Војислав Илић – Млађи (који се, иначе, веома афирмативно

²⁰⁷ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 150.

²⁰⁸ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 78.

изразио о приповеци)налази да би приповетка оставила много „силнији утисак“²⁰⁹ да су дијалози природнији.

Јолова љубомора, настала као природна последица опседнутости Ружом, иницирана је разликом у социјалном статусу и њиховом физичком удаљеношћу. При помисли да му се ваља вратити на стражу његова љубомора према Теји добија на интензитету. У Јоловој глави роје се разне мисли: Би ли убио сам себе или свога супарника, богаташа Теју? Би ли се вратио на стражу где га чекају тешке муке или не? А кад се нађе испред Тејине куће, његово незадовољство прелази у агресивност и жељу за осветом. У том тренутку Јоле изгледа као сатрвен, посрће од туге, „као да се љуто поднапио, не сме да се осврне“. Писац на овом месту даје опис Јолове борбе са самим собом, борбе између разума и свести, на једној, и страсти, на другој страни. Он успева да до краја проникне у психу љубоморног младића и опише све његове душевне патње, душевне борбе и кризе. Зато изненађује Шрепелова опаска да читаоцу није довољно „објашњен преобрат у Јолиној души“. Чуђење је тим веће јер исти критичар, мало пре тога, наводи да Јоле страда при помисли на Ружу и оно што се може са њим десити. „Све се то“, наводи Шрепел, „свали на његову душу, у којој бесни разиграно чувство, док најзад – не полуди...“²¹⁰. С друге стране, Панта Поповић, и сам писац паорских прича, али бачванских, одушевљава се Адамовљевом фином анализом психолошких ситуација, „који су и одвели Јола у црну ноћ лудила“²¹¹.

Стојећи испред Тејине куће, Јоле долази на мисао да му запали кућу јер Теје се „његово злато боји“, Теја јој „квари слатке снове“. И кад се уздрхтала рука већ подигла да тутне под кров запаљиву варницу, у његовој свести загрми:

- Зликовче! – (...), те рука клону.

Други пут опет јави се мисао да му сјури дугачак нож посред срца и „за навек охладни то себично срце, што је већ толико других отровало, те зар хоће и његово и његова злата“. И већ заблиста бајонет у његовој руци и нога се диже да прескочи плот, а глас савести опет загрми:

- Убицо! (...) – Зар тако, кукавички?...

Најпосле одлучи да се побије са Тејом, „Изазваће га. ...Ножевима ће се клати. Или, ако неће неко тако, а оно батинама, зубима, голим рукама. Смождиће га Јоле, смрвиће Теју да

²⁰⁹Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 53.

²¹⁰ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац* XIX, 10, 1887, 155.

²¹¹ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, бр. 19, 291.

га се не боји – “Мисао му сеу том моменту заустави на Ружи и уњему се јави сумња у искреност и постојаност Ружиних осећања према њему. Да би се утврдио уверењу да му је Ружа истински привржена, прибежаванекој врсти емоционалне игре.

Премамишљењу Војислава Илића – Млађег, посебну пажњу завређује оно место у приповеци када Јоле, стојећи на крају села, „прибира све своје успомене на Ружу с којом је на том истом месту некад друговао и плео венце од ивањског цвећа“²¹². Шрепел, пак, запажа да у причи има и неколико „лепих слика из народног живота“²¹³ мислећи на оно место где се описују обичаји и преносе народна веровања везана за Ивањдан.

Јола за тај брест и њиву Ружиног оцавезују бројне успомене, па се „занео мислимау оне дане,подао се њима сав, и срцем и душом“. У његовој свести се нижу носталгијом прожета сећања.

Уз тај брест пењао се да малој Ружи скине голушаве орлиће,а она се силно радовала што је на време побегао орловим канцама.На тој њивису њих двоје тумарали по густом житу тражећи препеличја гнезда, а били су толико мали да се нису видели из жита. Ту ју је први пут пољубио једном кад су брали ивањско цвеће да од њих праве венчиће иките капије.Слика тог првог пољупца заувек ће му се урезати у сећање:

„Она му паде на десницу, а глава јој клону на снажну му мишицу.

Јоле загледа у црне јој очи. Што их дуже гледи, све се дубљи понор рони у њима. Што дубљи понор, то у Јолу краћа свест. Поглед му склизну на румене Ружине уснице. И док склизну, као да се пред њим небо отвори.

Један стисак –

На Ружиним усницама пуче кратак, али слadak, један ал’ ватрен пољубац занесеног Јола...“.

На тој њиви,кад су последњи пут заједно жели, Ружа му једала реч да ће га чекати док се не врати из војске.

Јолова носталгична сећањанакратко прекида глас препелице која најави зору. Слика рађања новог дана веома је експресивна:

„Као да је дирнула у жицу какве велике арфе, па жица жици додаје звук, тако забруја свуд унаоколо. Са свију страна разбуди се живот, да пева, кличе, цвркуће.

---

²¹²Ellie (Војислав Ј. Илић – Млађи), „На селу и прелу“, *Коло*, књ. V, 1903, 1, 54.

²¹³ Миливој Шрепел, „Новији приповједачи српски“, *Виенац*XIX, 10, 1887, 155.

Ветрић подухну оштрије преко њива, а пуно се класје заталаса тихо, лако, као море. Разли се мирис свеж, мио заношљив“.

Јолов чежњиви поглед упрт у село значиће наставак његових носталгичних сећања која су, као и претходна, дата у поетском, сетно – меланхоличном тону.

Слика села у освит новог дана више је него пластично приказана (мада неки Адамовљеви критичари налазе да су овакви и слични описи „сувише идеалистички“).

Још се не разазнаје кућа од куће и не развија дрво од дрвета, „већ се слило све у једну модро – сиву слику“, а изнад села уздигла се црквена кула, „као добра мајка што шћућка своју децу око себе, те бди над њима будним оком“. Толико је пута Јоле је, напасајући туђе коње по ливадама и лединама, гледао „ту милу слику“, „гледао, и мирисао и уживао“, осећајући се блаженим, јер ће се увече састати са Ружом на рогљу, певаће, играће и разговарати са њом, „па опет поћи на ливаду, те слушати песму попаца и зрикаваца“ и дочекати зору сновијајући „рај на јави“. Као да је тек сада постао свестан да све то заувек губи, да остаје без онога што му је најдраже – без слободе и љубави.

Адамов поседује јак посматрачки дар и велику способност уживљавања у људску психу, посебно у њена мрачна стања, каква су она у пијанаца, у љубоморних и душевно поремећених особа и злочинаца. Он слика уверљиво хаос њихових узаврелих мисли и осећања у афекту и тренуцима великих душевних узбуђења кад им је унутрашњи живот у усијаном стању најављујући тако Бору Станковића и модерну. Јунак ове приче понаша се управо онако како је у уџбеницима психологије описано понашање човека који луди због љубоморе. Подстакнута носталгичним сећањем и чињеницом да мора да се врати на стражарско место његова љубомора свој најбољи израз добија у „тешкој љубавној режији“ (без икакве везе са реалношћу) која се ствара у његовој глави:

„Тамо на оном рогљу, где је он толико вечери провео, па и синоћ, састајаће се свако вече весела омладина сеоска. Међу њима ће бити и Ружа и – Теја. Играће заједно, певаће, шалиће се. Па, онда... онда...

Теја је момак. Теја је богат.

Јоле је голаћ. Јоле нема нигде ништа; нема ни себе самог, јер и он није свој већ царев.

Ружа ће ... Ружа ...“.

Јолова испрекидана мисао сведочи о величини његове љубоморе и љубавној патњи која све више добија на интензитету док сасвим не полуди што се очитује у његовом изгледу и понашању:

„Јоле се љуља, ... посрће, ... глава га заноси... Гле, наједаред мрак... Мрак пред очима, мрак за њим, мрак свуда око њега. Ноћ се наново спушта. Звезде ... небројене звезде трепере, а не види се неба ... Ружа лежи бледа, жива а укочена; очи јој моле милост ... Цело село игра: и кућа и црква и дрвета... Ено се све учловило, све се тумбе наврнуло... И земља око њега игра... У ушима му зуји и бруји песма, жагор, весеље. Теја се жени, све је весело, ... само Ружа плаче...

- Весело, Јоле! Ха–ха–ха! Хој! Јоле игра као махнит, па подвикује из свег грла, па се церека.

- Весело, Јоле! Хај! Хај! Весело, сватови! Иху – ху!

Наједаред се Јоле стропошта на траву“.

Приповетку Адамов завршава ефектно контрасном сликом:

„На истоку пукла зора да навести нови дан. Небо се тамо руби у округ, а поруб већи, па све већи. Из тога руба родиће се сунце – светлост.

А црна ноћ застрла ум у несрећнога Јола...“.

На рачун оваквог завршетка изречено је највише критичких опаски. Бошко Новаковић тако наводи да би приповетка могла бити и „потреснија судбинска игра једне младости“ да није „наглог и немотивисаног завршетка“²¹⁴. Скерлићопет истиче да би то била „сасвим лепа и нежна прича“ да није „силом изведена и неприродна свршетка“²¹⁵, док Пејиновић закључује да Јолова судбина „није сасвим за жаљење“²¹⁶ јер он није имао разлога да се боји супарника. Овај критичар чак налази да је Јоле плашљив пошто га, кад му Ружа повери да се боји Теје, обузима страх. Иако је, каже, касније, као већ удату, брани од мужа (истога Теје), Јоле је „већ у лудилу, те према томе не знамо да ли би се он као свестан јуначки или кукавички понашао према Теји“²¹⁷. Иоле суптилнија анализа показала би, међутим, да су њихове критичке примедбе произвољне и тенденциозне.

²¹⁴ Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке I“, Матица српска – Српска књижевна задруга, Београд, 1963, 21.

²¹⁵ Јован Скерлић „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 78.

²¹⁶ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске* књ. 162, 1890, 142.

²¹⁷ Исто, 145.

„Сиромах Јоле!“²¹⁸ је наставак приповетке „Јоле“ која је према првобитној замисли представљала јединствену целину. У њој се Адамов бави Јоловом судбином након што је овај душевно пореметио. Откако је померио памету, потуца се селом и обавља разне послове. Његова вољена Ружа (односно Савета, како се она у овој причи зове) мораде да се уда за Теју. Читалац, међутим, остаје ускраћен за информацију да ли је била натерана да се уда за недрагог и како се уопште десило да пође за мрског јој момка. С Тејом не живи сложно јер је он бије и мучи, па ју је једном, баш кад ју је Теја немилосрдно тукао, Јоле спасао. Том приликом он измлати свог супарника и заврши у тамници. Ослободивши се на волшебан начин затворских решетака и, упркос опасностима по сопствени живот, Јоле спасава из пламена запаљене куће Ружино дете. Из првобитне верзије, међутим, сазнајемо да Јоле живот завршава као Тејина жртва. Теја му се свети и једном згодом убија га из пушке као псау свом врту. Писац ни овог пута не удовољава читаочевој радозналости и неоткрива шта бива с Ружом после „жалосне“ смрти њеног Јола, нити да ли је Теја, Јолов убица, кажњен.

Адамов причу почиње једним обликом загонетке:

„Ко је овај, што иде улицама, па вечито жвиждуће и скаче с ноге на ногу?“

Уледиће одгонетка:

„Свако ће у селу рећи:

То је наш Јоле! Сиромах Јоле!“

На одгонетку се надовезује пишчева запитаност: Зашто је сиромах кад тако весело скакуће и жвиждуће као да је цело село његово? Она претходи рељефном опису насловног јунака у коме се показује пишчева изванредна способност да ухвати и најситније детаље у изгледу и понашању душевно поремећене особе.

Јоле се увек безазлено и блесастосмеши, у његовим поступцима очитује се добродушност и плашљивост.

Село је његов дом. Он „сме сврнути“ у свако двориште у које било доба, „нико му преке рећи неће“. Где год да сврати, газдарица му пружи комад хлеба или кришку сира, а он шчепа оно што му се да и одскакуће на улицу, „па се смеје, смеје, да му сузе врцају...“.

Јоле је на услузи свима и свакоме. Он је ту ако треба отерати коња на ледину, овршити жито, нацепати дрва, однети цак жита или кукуруза у воденицу да се меље.

---

²¹⁸ П. Адамов, „Сиромах Јоле!“, *Стражилово* II, 1886, бр. 1, 1 – 6.

„Јоле, де ово! Јоле, де оно! И Јоле свуда доспе и ради све свакоме, па подскакује и жвиждуће или пева. Жвиждуће и пева, мислиш, благо ли њему!...“ .Зато га ваљда сви у селу воле, „као да је целом селу род рођени“, па би се,чим га дуже не би било, забринули. А он тек однекуд искрсне и, као и обично, весело звиждуће. Тако Јоле „траје последње дане своје као жалосна слика лудака“²¹⁹.

Пишчев болни уздах:„Еј, какав је момак био Јоле! ... Није му се нашло премца у свој регименти“, враћа нас у прошлост, у време кад јекао војник побегао са стражарског места. У зору су га нашли код оног великог бреста. Кад су га подигли, није знао за себе. Одведу га у село, кнез о томе обавести регименту, те сиротог Јола баце у тамницу. Мучили су га, кушали и испитивали, шта све нису радили с њим, мислећи да се претвара. Најпосле су га и „дабаисали“, те послали у село да га оно храни.

Једног дана десило се нешто нечувено – најављује наратор помало сензационалистички догађај који ће усмерити Јолову судбину ка трагичном крају.

Јоле сенамерио поред куће Теје Сланкаменца, а из куће се зачуо „јаук и бубњава“. Он улете унутра, кад тамо, Теја притиснуо своју жену, па је туче. „Бије је, злотвор, не бира, где ће је ударити“. Јолу се смрче. Дохвати неку батину, па распали из све снаге по Теји. Није престао док га није оборио на земљу.

Реакција околине, као и Јолова, сликовито је и до детаља описана:

- Е, гле Јола!
- А шта ти то уради, Јоле!

Јоле исклибио зубе, смеје се онако безазлено, онако ... блесасто, као обично; па гледи помућеним својим очима, а ништа не вели.

- Треба њега у затвор! – загрми неко. – Тај је поманитио; почео ето да напада људе. Неће остати само код тога.

Јоле се трже. Поглед му поче летити испрекидан по народу. Крије очи. Ломи руке. Понда наједаред окрену леђа, па стаде бегати.

- Држите га!
- За њим!

Светина полете за њим, склептага, обори и веза му руке наопако.

---

²¹⁹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 145.

„Јоле дрхће као прут. Лице му се променило, као ни дај боже онај Јоле. Не зна, камо да погледи.

Бацише га у затвор...“.

Иако је селу било необично без Јола, реакције сељана су, и овог пута, биле подељене: једни су га жалили, а други одобравали онима што га затворише, било што су мислили да је помахнитао, било што су веровали да је боље „да остане у заклону“ док Теју не прође бес.

Помињање Тејиног имена за приповедача представља повод да нешто каже о њему и његовом односу према Јолу.

„Теја је љута жеравица. С многим је у селу замесио гужвару. Па сирота Савета његова појела је више батина код њега него, што кажу, хлеба. А шта није тај човек радио док се није кукавица склонила те пошла за несретника. Па му криво било на Јола, већ и кад би Јоле пролазио крај његова плота. Изузео се пусник на момка, још бог те пита од које доба...“.

Централно место у приповеци припада догађају који се односи на спасавање Ружиног детета из пламеном запаљене куће.

Адамов поседује изванредну способност да емотивно упечатљиво опише оно стање које називамо психозом. То стање је у његовом опису пунодрамске напетости. Он успева да читаоца од почетка и саме најаве пожара држи у највећем узбуђењу. Слика и психоза пожара дати су тако сугестивно и уверљиво да се читаоци уживљавају у разбуктавање пожара са оним узбуђењем и узнемирењем као да су ту присутни:

Једне ноћи, приповеда наратор, тек што је „пао први сан на село“, зачу се пушка, апо селу се разлеже:

- Ватра!

Они што су трчали поред општинског затвора повикаше: „Гори Тејина кућа!“

„Пламен обузео кров, па лиже високо... високо, чини ти се, до неба досиже. Светли се унаоколо; па обасјао уплахирена лица у народа, што се згрнуо, да гаси или да гледи.

Теја се забунио у вољуској штали око марве. Сече штранге, да му стока не погори, ако би ватра до штале допрла.

Кроз светину и жагор ломи се женски врисак:

- Дете ће ми изгорети!

Врисак срце пара.

Ал ко да се усуди, да улети у кућу, кад пламен лиже већ и рагастове.

Народ стрепи и дрхће. Матерама се срца леди. Очеви навалили да продру унутра. Али наједаред се залети дебео пламенит млаз, да их шине, па их врати натраг...“.

У Саветином лику фанатизована је снага материнства а лик мајке уздигнут до култа. Адамов ће психолошки снажно описати страх материнства, избезумљену панику душе, злосуће које кињи њено усплахирено срце:

- Дете! Дете моје! Помагајте!

Вришти и кука јадна мајка, па би у живи огањ да улети. И већ јој се пламен дохватио хаљине, да букне, па да жива изгори. Ал је задржаше.

Кад је драматика достигла врхунац и кад се светином проломио врисак: „Зар нема спаса?“ ,попут спаситеља, појављује се Јоле, који се гура кроз народ, „не бира пута, већ обара све, што му под руку дође, као див“.

Његову интервенцију писац даје у развијеној алегоријској слици:

„Видели сте, кад преко неба сине звезда, па се претаји. Тако претрча нека људска прилика из светине, јурну на врата у кућу усред живог пламена и нестане га“.

Атмосфера напетости и ишчекивања која је у том тренутку завладала приказана је веома уверљиво:

„Светина занеми; утрнуо, мислиш, дух.

Тишина, као да нигде живе душе нема.

Само се чује, како кврцају греде и пајанте; а варнице пуцкају у пламену, и видиш, да сукће на све стране.

Стотине очију се приковале на врата, камо је улетила она мушка прилика. Стотине очију ни да трену, као да се прекојасиле.

Наједаред завришта детињи глас.

Пламен суну.

На вратима обасја мушку прилику. У наручју загрлио детенце у повоју.

Суну, па утрну. Настрешница се закрши, посрну и стропошта се о тле. А пламен букну свом силом, па расветли на широко...“.

Сцена сусрета мајке и детета је дирљива и пуна емотивног и драмског набоја:

„Мати, као ван себе, пружила руке, па прима своје дете здраво и читаво.

Све живо одахну као из једних груди. Уздах се гласно чуо.

Понда загрми из стотине грла:

- Јоле! Јоле!

А Јоле се смеје онако безазлено, онако... блесасто као обично. Па придржава Савету, сретну мајку, да се не стропошта на земљу заједно са дететом, како јој клецају колена, па посрће...

Јоле упиљио своје очи у дете, (...) па гледи, како се праћака невинашце у мајчиним рукама“.

Иу стању помрачене свести Јоле задржава своје најбоље а тако ретке људске особине, као што су одважност и самопожртвованост. Он је срећан због среће своје некадашње драге, па му ни очи нису тако мутне као иначе. Савета не налази речи да му се захвали, „па се згрцну, па занеми и сакри лице у детиње груди“. А народ благосиља Јолу. Тек сад се светина почепитати одакле искрсну Јоле. Конкретан одговор на то је питање изостао, али се да наслутити из пишчевог исказа:

„Врата на затвору Јоловом нашли су истављена.

Али народ није дао ни за главу, да се још једаред за Јолом затворе...“.

Причу Адамов завршава симболичном сликом с почетка. Круг се затвара што ће рећи да за Јола нема излаза.

И приповетка „**Опет је био данас**“²²⁰ говорио страсној и посесивној љубави из које се рађа љубомора, само што су последице те и такве љубоморе овде много трагичније. Она се, као у приповеци „Јоле“, јавља из страха од богатог супарника. Реч је о љубави сеоске девојке Данице и Циганина свирача Стојана. Њу својом брачном понудом прогони неки богаташ, али она неће да пође за њега, па се жали Стојану и моли га да заједно беже. Стојан постаје љубоморан, почиње да умишља да ће му је супарник отети и у наступу љубоморе дави Даницу, а затим нестаје. То је, укратко, сиже приче.

Радња је смештена у ноћни амбијент при чему је ноћ обасјана месечином. Са доласком ноћи дневни, рационални живот почиње да се повлачи, а на његово место ступа онај други, ирационални, у коме на видело излазе људске страсти и нагони. Сјајна и интензивна лунарна светлост осветљава најинтимније и најскривеније поноре човекове душе. Под дејством такве светлости све почиње да се буди, креће и интензивније живи, па се ноћ

---

²²⁰ Павле Марковић Адамов, „Опет је био данас“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 167 – 173.

обогаћује звуцима и акустичним сензацијама. Прво се чују шумови које емитује природа, онај невидљиви свет у ноћи. У покушају да ноћну атмосферу дефинише у својој њеној неухватљивости, Адамов прибегава не башнајсрећнијим поређењима:

„Блага ноћна тишина полегла по селу, па га дивно загрлила као добра мајка чедо своје да му нико санка не наруши. А ведро небо отворило своја недра, па разлило на све стране, чисту божанску љубав, да сијне и да се растаче пред њом: мржња и пакост, злоба и завист, као што истаја восак пред огњем, да ми село слађе отпочине...“.

Овакво сликање природе Пејиновић ће оценити као „неверно“ налазећи да је у њему „сувише идеалисања“²²¹.

Тишину ремети необични шум који писац пореди са дрхтајем душе „када је попадне жуд за срећом“ и са дрхтајем првог зрака „када љубне румену зору, па се стидљив заошине у луг и у цбун, да тамо надахнимице прислушкује, како му славуј даље прижељкује песмом о љубави и о миловању“.

Тек после ове више него опширне дескрипције приповедач нас уводи у радњу. Казивање отпочиње неком врсте загонетке чија вишечлана структура подсећа на словенску антитезу:

„Гле! А ко се краде оно иза усамљене кућице тамо на крај села?“ –питасе, тобоже, наратор и нуди могући одговор у виду сугестивног питања:

„Је ли грешник какав, који под окриљем тихе и пусте ноћи хоће да сакрије какав свој злочин?“

Уследиће одричан одговор:

„... Не бој се: грешнику није мила овака ноћ“.

Затим се, опет у виду сугестивног питања, нуди другимогући одговор:

„Је ли вила пошла да купи росу са траве, да бере биље лековито, да збира зраке месечеве, те да плете од њих чини и чаролије?“

Приповедач нас и даље држи у стању неизвесности и појачане напетости, пошто је одговор и овог пута негативан, да би нам ускоро открио нове детаље у вези са тим необичним шумом. Обавијен велом ноћи, неко се краде од дрвета до дрвета, од сенке до сенке, застајкујући гдегод и ослушкујући нагли откуцај „узаврела срца“, које га неодољиво вуче напред, сведок се не заустави код високог жбуна дивље руже. Тек сада наратор

---

²²¹ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 137.

открива да то девојка (Даница) хита на љубавни састанак који Адамов, сасвим у стилу модерног приповедача, даје само у назнакама:

„Иза цбуна се нешто закрши. Сенка се одели, те паде на траву. Две се руке раширише и дочекаше је на груди.

Мека се трава пови под њима. Падоше по њој. И просуше се пољупци плаховити, бујни, ватрени“.

Дијалог који се међу заљубљенима том приликом води је недоречен и делује помало извештачено и исконструисано.

Девојчино слободно понашање критикује Пејиновић. Он налази да Даница љуби „љубављу, која није девојачка, – невина“, будући да сеноћу крадомсастаје са својим драгим „Страст може да уништи невиност“, наводи Пејиновић и додаје: „Кад се сетимо да је Даница сељанка, а Стојан црни Циганин, и нехотично нам пада на ум Шекспиров Отело и Дездемона“²²². Поређење, међутим, иде на штету Адамовљеве приче јер је за Пејиновића ова сцена само неуспела имитација сцене из Шекспировог „Отела“.

Љубомора која се зачала у Стојановом срцу развија се нагло и очитује у његовом изгледу и односу према Даници:

„Стојан (...) упио свој поглед у њене очи. Али му поглед наједном склизну, па се оте бог зна куда.

Ђути и једно и друго.

Даница се чисто уплашила од Стојанова погледа. А овај се уозбиљио, обрве му пале на очи као облак на сунце, па му се лице натупило као небо...

- Ала си тако страشان! Немој да си таки. – Опет је био данас – понови њене речи Стојан више за себе, а не миче се...

- Је ли... и опет је био? – вели опет момак, па упро поглед у њу, а очи му севају. – Нудио ти је блага; је л’? Ја сам прост Циганин! Чергаш! Туђ аргатин! Је л’? А свецем и недељом свирам у егеде, ко ми боље плати...

- Ја немам злата. Па што си га одбила?

Даница врисну, па се заплака, а сузе јој полетеше као дробни бисер низ лице у недра.

Раскриви се душа у Стојана. Заболи момка до срца, па узе да купи тај драги бисер пољупцима“...

---

²²² Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 149.

Адамов се, бавећи се темама страсти и душе, односно патологијом страсти, показује као изванредан познавалац тајни људске психе. У Стојановом лику приказана је она тамна, слепа, стихијна страст која наједном провали из човека доводећи га до самозаборава. Дубоко понирући у мрак психе љубоморног човека, Адамов слика хаос његових узнемирених мисли и осећања подстакнутих девојчиним признањем да је богати момак прогони својом брачном понудом. На видело излазе Стојанови комплекси: његов ривал је богат, а он, Стојан, „прост Циганин, чергаш, туђ аргатин“. Обузет завишћу, он осећа потребу да кињи своју драгу мучним испитивањем, због чега се касније каје ипокушава да се искупи пољупцима.

Стојанова љубомора је неоснована и патолошка. Њему је криво и на месец који се „загледао у његово злато“, те је љуби „по руменим усницама и белим недрима“. Имада му је жао што јој је натерао сузе на очи, никако не може да одагна мисао из наслова приповетке.

У њему се, пре него што ће му се под влашћу те опсесије живот сурвати, одвија тешка душевна борба коју ће Адамов до танчина и веома доживљено описати. То је борба између свесног и несвесног, између онога што мисли и онога што осећа, приказана кроз сукобљавање два гласа који један другом опонирају.

Кад Стојан помишља да побегне са Даницом, онај други глас му опонира питајући га да ли ће се моћи икад отарасити, „те отровне мисли, што се као сен од човека не одваја, него се као злослута авет мота и намеће по зрачним мислима љубавне среће, кад се једном улеже у заљубљено срце“.

На ту мисао надовезаће се и питаће: „Зар се неће свуда наћи подлих душа, да завиде срећи убога момка, који нема нигде ништа осим то мало среће...?“

При самој помисли да смакне тог зликовца, „убицу спокојства његова“, онај други глас га опомиње да ће „његово Данче“ тек онда остати без њега. Исти, унутрашњи глас му говори:

„Не. Не.. Стишај се Стојане. То добро срце само за тебе бије. Те рујне уснице твог пољупца само желе. Те руке само тебе грле. Чувај је...“.

У знак потврде она се у сну грчевито стиска уз њега, „као да је неко отима, па му се не да“, да би јој се, затим, отеочајнички вапај: – Стојане! Не дај ме! Стојанова љубомора тада

достиге врхунац. Он почиње да губи контролу над собом и у наступу љубоморе ибеса дави своју драгу.

Сам чин дављења је, иако дат у кратким потезима, описан подробно и натуралистички верно:

„Снажно је обави момак мишицама својим...

Отима се она.

А све то већма се стежу прсти Стојанови... Она грца... кркће... Издиже се као укочена. Рукама својим хвата његове, да се откине као из тешког ланца. Још један потмуо крик... Руке јој задрхташе и отпустише се. Задрхта јој цело тело. Затреса се и стропошта, колико је дуга. А глава јој клону на Стојаново раме.

Његови прсти још не попуштају...

Упро очи у лице јој. Поглед му дивљи, страховит.

Њене се трепавице отвориле, а не мичу се. Очи јој се светле спрам месеца, а укочене су.

Стојан је наједаред испусти из руку. Скочи на ноге. А Даница полеже по трави“.

Пејиновић изриче бројне критике на рачун Стојанове безумне реакције. Стање у коме се Адамовљев јунак налази у тренутку извршења злочина, он ће окарактерисати као „беснило или савршену сумахнутост“: „Једино право лудило, у које би Стојан пао, могло би скинути са њега кржаве мрље хотимичнога, промишљенога убиства“, закључује он и додаје: „Но писац нигде не помиње, да је Стојан полудео, већ напротив, све до краја, има доста Стојановог резонувања, које га показује као човека при свести, макар и раздраженог“²²³. Са оваквим мишљењем се не бисмо могли сложити, тим пре што нам Адамов у неколико наврата недвосмислено ставља до знања да његов јунак није био при чистој свести у тренутку извршења злочина. Осећање љубоморе надвладао је, управо угушило, глас разума у њему, па, када га Даница позива да заједно беже, кунући се да остаје његова свим срцем и свом душом, он је, уместо да је охрабри и да се супротстави супарнику, „крвнички“ дави.

Тренутак Стојановог освешћења и суочавања са злочином описан је такође са натуралистичком подробношћу:

„Он стао уз њу. Гледи је. Понда се саже над њом. Стиште своје усне на њене усне, љуби је: а она му не враћа. Прислушкује јој дах; не чује га. Руку јој меће на срце; не куца.

---

²²³ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 141 – 142.

Прислонио ухо на груди; не куца. Притиснуо усне; не куца. Гледи јој опет у лице. Страшно! Очи јој поднадуле. Око њих се ухватио црн, модар прстен. Око белог вратаподишла крв, нанизале се модрице. Рука јој се сроза с груди, па паде поред ње у траву.

Помаче се!

Дохвати јој Стојан руку.

- Данче!

Нико се не одзива.

Ништа се више не миче, као да је и листак на грани утрнуо“.

Лице и изглед мртве девојке описани су анатомски прецизно и уверљиво:

„Бледо, блеђе од месечине, а нема и непомична – сушта смрт!

... Месец јој упро у зенице; али и тај сјај све већма трне, што се сјај очију већма гаси. Потавнеше и очи. Поједини удови хоће да се расхлађују, а тим и самртничка бледоћа да се прелива по њој. Само уснице, румене уснице хоће зар и сад да прсну. На њима још горе Стојанови врели пољупци“.

У Стојановом изгледу и понашањуманифестују се озбиљни знаци тешког психичког растројства као последица претрпљеног душевног бола. Док дави Даницу, његов поглед је избежумљен, дивљи, страшан, а кад почини злочин, он је глади по челу и милује по лицу и грудимаузвикујући победоносно: – Сад си моја. Сад ми те нико више отети неће. Потом се превија преко ње, као да хоће да је сакрије од целог света исачува само за себе. Мало затим „поче да се диже, као долази к себи“, а кад увиде да је мртва, „јекну и сломи се на траву. А сузе му грунуше на очи“. Психички растројени Стојан узима егеду и гудало у руке, те говори:

- Тако ћемо се занавек састати, да нас нико неће моћи раставити. То нам је веридба. Нећемо дуго одгађати сватове. А он неће више долазити. Ја ћу сам да свирам у нашим сватовима. То ће весело да буде. Што смрт спари, нико не распари.

Трагичну повест симболично уоквирује и прожима жалосна слика полумљеног гудала и разлупане егедe (на којима је Стојан искалио свој бес). Она је израз пишчеве тежње да се доживљај људске трагике поетски искаже(што је опет одлика модерне приповетке), а не израз („ничим оправдане“) сентименталности како је то разумео Шрепел²²⁴.

---

²²⁴ Миливој Шрепел, „Новији приповједачи српски“, *Виенац*XIX, 10, 1887, 155.

Приповетка оставља утисак недовршености.

Пре него што ће заувек нестати испред наших очију, Стојанузима пажљиво у наручје своју мртву драгу и полази „по мајчин благослов, па... на венчање!“ За њега је њено мртво тело „сињи терет“. Његову душу обузима пустош, па отуда пишчеватугаљива опаска: „Славуји их испратише тужним сватовцем“.

Иако не знамо како завршава Адамовљев јунак, извесно је да је реч о несрећном човеку. Утисак је, међутим, да многи критичари нису разумели нитина прави начин тумачили ову приповетку. Неки од њих, попут Пејиновића, и кад полазе од ваљаних премиса, не изводе увек исправне закључке. Он добро запажа да је Стојан као љубавник веома страстан (кад љуби, он је „до лудила занесен“) и „љубоморан преко мере“ (најмања ситница кадра је у њему пробудити љубомору), те да је Стојанова бојазанда му се драга не уда за богаташа неоснована и нејасна јер не знамо да ли је Даница неко од старијих (било њени родитељи или родбина) бранио да пође за сиромаша Стојана. Међутим, овај критичар превиђа оно најважније – да је Адамовљев јунак злочин (злочин из страсти) починио у стању помрачене свести, па супотпуно илузорна његова очекивања да Даничина преданост и љубав треба да буду награђени од стране Стојана (а не да буде задављена). Он не схвата да је Адамовљев јунак психички оболео. За њега је Стојан „неразмишљени драган“ који, без икаква узрока, „до срца вређа своју драгу“, „дивља звер у облику човечијем“, кога се „можемо само гнушати“. Ипак, на крају закључује да су обоје за жаљење: Даница што је „волела таквог крволока“, а Стојан „што су га видљиве и за страсна човека сумњиве прилике нагнале на љубоморство“²²⁵.

Са мотивом несрећне љубави је и приповетка „Сватовско гробље“²²⁶. У њој је Адамов испричао трагичну повест о неоствареној љубави двоје младих изузетне лепоте (сачувану у народном предању) и на тој теми изградио романтичну фабулу која подсећа на легенду. Да је реч о обради народне легенде, може се наслутити из самог наслова и поднаслова („Негда било, сад се приповеда“), а на то упућују и други елементи: нема ознаке места ни времена радње, више је радње идескрипције него психолошке анализе, а реченица често има интонацију народног казивања, односно народне лирске песме. Утицај народне књижевности овде се, ипак, више манифестује као литерарни стимуланс, него као готов

²²⁵ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Латонис Матице српске*, књ. 162, 141 –142.

²²⁶ Павле Марковић Адамов, „Сватовско гробље“ у: „Изабране приповетке“, Фатура публикација, Нови Сад, 2003, 106 – 114.

образац механичког подражавања. То је зато што Адамов овакву (романтичну) фабулу развија реалистичким поступком. Прича има једноставну фабулу:

Честити сеоски момак Милан Радојица заволео је Јелу, а и она њега. Али, пре Милана Јелу запреси Рајевић, богати младић из оближњег села, и браћа му је дадоше. Милан тек онда одлучи да запреси, управо препроси, Јелу, но буде одбијен, па, кад сватови пођу на венчање, затражи невесту од кума. Пошто му је овај не хтеде дати, дође до крвавог покоља у коме гину и љубавници и сватови. Изгинуле сватове сахранише у заједничку хумку, која и данас постоји под именом „сватовско гробље“.

Утицај усмене књижевности видљив је овде, како у начину обраде теме, тако и у погледу лексике и стила. Сем фолклорних мотива, Адамов у приповетку уноси извесну мистику и симболику (што је одлика модерне прозе). То се показује већ на почетку, у уводу, који је нешто дужи (обухвата готово трећину приповетке) и без чврсте везе са радњом.

Прва слика приказује прело у кући Иванића, где Јела са другарицама спрема свадбене дарове. Опис девојачког прела у летњој атмосфери сеоске куће остварен је реалистичким маниром, али у тај приказ из свакидашњег живота Адамов уноси фолклорни мотив.

У собу, кроз отворен прозор, улете лептирица и, залепршавши се око свеће, паде на сто. Мртвачка глава која се оцрта на њеним спрженим крилима најаву је несреће која ће ускоро задесити кућу Иванића, а вриска и цика девојака повод да их старица (Јелина бака) упозори да прозор треба да буде затворен кад гори свећа како не би имали посла с „нечистим силама“. Оне се, према старичином казивању, могу претворити, „у штогод хоће“, пане можеш да их препознаш. Да би поткрепила своју тврдњу, она уверљиво (као да је својим очима гледала) приповеда о сусрету неког попа са вилама у мрачној шуми. Њену причу не слуша Јела која сенаслоњена на прозор загледала некуд у даљину. До ње допирахумеланхолични гласи песме у којој се, „сливала туга са очајањем и болом“. То Милан, пролазећи на коњу поред њене куће, пева: „Је л’ те жао, што се растајемо?“ Читалац тако наслућује разлоге Јелине одсутности и суморног расположења (неће да је дају ономе кога је њено срце изабрало).

Осврћући се у својој анализи на ову сцену, Пејиновећ наводи: „Неки пут љубавник клоне од љубавне туге баш тада, кад му је понајзгодније да се отресе свог супарника, па да би утолио бол срца свога, тражи лека у песми“, те закључује: „Каква жалосна слика

слабодушна љубавника!“²²⁷ Много је произвољности у овој Пејиновићевој оцени да бисмо се са њом сложили. Пре би се могло рећи да у лику заљубљеног сеоског младића, који своју несрећну љубав излива у тужној мелодији песме, има нечег идиличног, а то потврђују приповедачеве речи:

„Милан не сме да проси Јелу; а воли је као очи у глави, као зеницу у очима. Не сме, јер зна да му је браћа неће дати, па се боји срамоте“.

Удадба у то време није зависила од девојке, већ од старијих (оца и браће) који су гледали много више на глас породице него на личност младожење. Према неписаним патријархалним законима девојка је морала прихватити онога кога су јој старији одабрали, иако је њено срце изабрало другог. Веома ретко се дешавало да млади, посебно девојке, бране своје право на личну срећу, као што чини Јела у овој приповеци. Она се буну (жели да се супротстави браћи јер не жели да пође за недрагоги то поверава својој другарици Славки), али нема снаге да у тој својој побуну до краја истраје. (Ножем ће распорити ђерђев с везом који је везла свом недрагом веренику за даровну кошуљу што је израз њене побуне.)

Њу је стид да, по савету своје друге, одбегне јер се плаши осуде средине:

- ... Па, да пружају шором прст на мене? Зар да кажу: Јела Иванића поред своје браће наметкиња. Иванића злато није злато, већ рђа што за свако гвожђе приања. Зар је он кукавица да му девојка сама дође? То није ни он никад хтео ... Нек’ ме отме. Нек’ ме украде – рећи ће Јела Славки кад је ова поче убеђивати да одбегне за Милана.

То што се драга прва досећа да љубавник треба да је спасе од „недрагога“; да је „отме“, „украде“ је, по мишљењу Пејиновића²²⁸, више него необично. Постоје, међутим, разлози Милановог устезања да први открије своја осећања девојци и да је запроси. Они, леже, пре свега, у осиноности и бахатости браће Иванића на чему Адамов инсистира описујући их.

Иако имају најбешње и најгојазније коње, „грозне винограде“ на најбољим местима, а да и не бројимо „колико је витала воденица“, њихово највеће злато ипак је сестра Јела чија је лепота описана речником народне поезије. У Адамовљевом опису сеоске девојке и сеоског момка сусрећу се исте речи и исте фигуре као у народним умотворинама, чак местимично зазвучи и десетерачки ритам.

²²⁷ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 144.

²²⁸ Исто, 149.

Јелиним физичким особинама се у причи не посвећује нека нарочита пажња. За њу ће приповедач рећи да је танка, висока, изузетне лепоте, играчица боља од свих сеоских момака.

„... Што је лепа Иванића Јела, да станеш, па да јој се дивиш! У песми је и не зову друкче већ Иванића злато. Кад заигра у колу, нема момка који ће је надиграти, па кад се повије, па заведе, па поведе, па уситни – Мараму пашите, момци, око појаса, па на рамена руке да вас девојке хватају око струка, јер нисте момци у колу, кад је Јела у колу“.

По лепоти и окретности у игри Милан не заостаје за Јелом. Он је и певач, и то какав:

„... Ако ћеш да поигра, у врзино би се коло ухватио. Ако ћеш да запева, Обилића би натпевао; а Милош је, знате, песмом вилу постидио. Ако ћеш по лепоти, леп је као Косанчић Иван, као писан. Ако ћеш по узрасту, узрастао је мајци као Топлица Милан, па је све момке стасом надвисио. Ако ћеш да се пошали, мртва би уста што но реч' насмејао. Ако ћеш да се рве, двојицу ће понети, а с једним ни почети неће“.

Пејиновић запажа да је овај опис „имитација онима у нашим народним песмама, а нарочито оном начину упоређивања у говору кнеза Лазара на вечери уочи битке косовске“²²⁹. Он, такође, примећује „како се писац у овоме опису до ситнице сећао телесних врлина Миланових, док је међутим душевне прећутао!“²³⁰ Чињеница је да је психологија Адамовљевих ликова овде остала на површини. То је зато што Адамов приповеда у стилу народног приповедача обраћајући пажњу више на догађаје, не застајући на унутрашњим преживљавањима јунака и не задржавајући се на њиховим односима.

И љубавни однос слика се у маниру народне песме. Кад говори о односу момка и девојке, Адамов прибегава романтичарској идеализацији. Љубав ових љубавника, сматра Пејиновић, није јасна, као што није јасна ни онолика драганина преданост драгом. Неоправдана је и љубавникова туга.

„Милан од тешка љубавна јада *од неко доба изгледа као да је девет година робовао у азачкој тавници, па га убила мемла од камена*. А међутим нити је знао сигурно, да га Јела воли, нити се икада састајао с њоме те покушавао да то сазна“ – истиче овај критичар. Он, такође, налази како је развој љубавних односа, заједно са последицама њиховим, „у тамнини“. Најпре нам писац казује како је Јела дала обећање своме драгану (Милану),

---

²²⁹ Исто, 139.

²³⁰ Исто, 137.

шаљући му рубац, да се неће удати за недрагога, упркос вољи своје браће. Касније се, пак, наводи да се *њих двоје нису никад били састајали сами под прозорих или на рогљу или другде*. „Њихова међусобна љубав мистично се развијала у њима самима, и некако мистично била је за њих знана: *па опет су се миловали у срцу тајно али ватрено, и добро су знали једно за друго*. – Ако је та љубав била *тајна*, ако је љубавници нису казивали једно другоме, нити коме иначе, онда нису могли узајамно: *добро знати једно за друго*, већ су могли само мислити да то тако знаду, и тада, нема смисла, да поштена девојка, особито смерна сељанка, поручује момку да је отме, и то ономе момку, од кога још не чу ни једне љубавне речи, а камоли да имаде његову већ задату веру! Још мање јој приличи, да му шаље рубац, и поручује да је његова!“²³¹ – закључује Пејиновић истичући да је Адамов оваквим супротностима причу учинио прилично нејасном. Љубавник страхује да запроси драгу кад је томе време, а после, кад је већ касно, одважно хоће да је препроси, па и да је отме, наводи овај критичар²³². Он као да превиђа да је било неког „омраза“ и неке нетрпељивости између Милана и браће Јелине о чему недвосмислено сведочи приповедачев исказ:

„Ал’ су пусти браћа Иванићи. Колико су пусти, па им криво кад Јела пева, а Милан јој отпева, па им криво кад им се сеја поигра, а Милан до ње. Мрко гледају, али ћуте, не смеју му ништа, колико су силни. Бољи је момак од њих, па га зову господином. Један на другог не удара. Милан је јединац, па без заменика, без освете, ама челик. Иванићи кремен камен, па се боје, кремен ће се о челик истрошити“.

Пејиновић изриче бројне критике на рачун Милана и његовог понашања, означивши га као „плашљивог“ љубавника.

„Прва Јела шаље *драгоме* рубац с поруком, да му веру задаје, и тек се тада Милану *окрену свет*. Тек тада нестаје његове зебње. Али је већ доцне јер су браћа обећала *недрагоме*. Пошто писац не помиње, да је било каквих Миланових покушаја пре тога: било да силом одведе девојку, или ма шта друго, – морамо мислити, да се он зар не би ни сетио, па ни решио на отмицу, само да му то Јела није поручила. Писац нам даје разлога, да бар за тренутак посумњамо или у одважност или у разложност љубавникову, јер вели: да до овога часа Милан *не би смео то учинити, макар да би хтео!* И тек сада њему то *заповеда*

---

²³¹ Исто, 139.

²³² Исто, 144.

не само љубав, него и *момачку част!*²³³ – подвлачи Пејиновић. Овај критичар, међутим, превиђа да је Адамов фабулу приповетке подредио моралистичкој тенденцијичиме се објашњавају и неке мањкавости и нелогичности у њеној обради. И сам Пејиновић, уосталом, наводи да је изнесени морал у овој причи: „како је драги кадар жртвовати свој живот, само да не да своје веренице“²³⁴.

У последњем (трећем) делу приповетке до изражаја долази Адамовљева изванредна способност да легенду претвори у стварност. Сјајни и раскошни свадбени ритуал засенила је трагедија. Свadbени метеж писац слика са натуралистичком подробношћу:

„Цело село се ускoлебало. Све, што може ногом поћи, искупило се пред кућом Иванића, то пред црквом, то у цркви. Колики су двори Иванића, све је пуно кићених сватова, сват до свата, кола до кола. Ту се пева, кличе, – све се растолеже. Момци подвикују. Помамни коњи вриште. Гајде брује. А коло се таласа, колика је улица у ширину“.

На ову дескрипцију надовезује се слика разиграних коња и веселих сватова. Усред заглашних прасака сватовских кубура запажа се мучан положај невесте чији се изглед натуралистички верно и сликовито описује:

„Ал’, млада је љуто нујна, невесела. Увеле јој ружице на образима, од очију спустиле се бразде, неколико ноћи, зар није санак на њих пао. Као да је живу у гроб воде, а не на венчање. Не чује она песама, не чује пушака, не види кума уза се. Њене очи траже неког по тој светини, поглед јој скаче с једног на другог, а ни на ким се на задржи“.

Упад међу сватове, преговори са кумом и међусобни сукоб сватова приказани су са драмском напетошћу и узбудљивошћу.

Баш кад кум викну на кочијаша да се креће, загрме глас из светине – Стој куме! Јела задрхта, а кум се трже. Наједном се начини тишина око кумовских кола и у целим сватовима. То је, открива приповедач, дошао Милан Радојица да од кума иште девојку. Сам сукоб дат је у назнакама и описан кратким реченицама пуним емотивног и драмског набоја, те оставља утисак недоречености.

Опис свадбене свечаности показује да је Адамову блиска лирска осећајност и драмска напетост народне песме, да је пријемчива сензибилност и патетику народне песме, а то потврђује и завршетак приповетке у коме налазимо најконкретнији одјек легенде:

---

²³³ Исто, 144.

²³⁴ Исто, 130.

„... Сахрањени су ту пре толико и толико година, читави сватови и млада и младожења и кум и старојко, и толико и младо и старо, мушко и женско из два села. А и најмање дете у селу зна, да се та унка од то доба зове *сватовско гробље*“.

Љубав се у овој приповеци „свршава читавом битком и потоцима крви“. Цео покољ, што настаје међу сватовима, „пада као грех на Милана, уместо да падне на младога Рајевића и на Иваниће, као што је то писац очевидно хтео“, закључује Пејиновић налазећи да је „неприродно да је Милан могао имати међу сватима толико приврженика који борећи се за њ, због овакве ствари губе своје главе!“²³⁵

У својој критици Пејиновић проблематизује и друге ситуације у приповеци и у том смислу наводи:

„Не знамо по чему је Милан имао право отимати Јелу која је туђа вереница, – пошто се тек после прошевине Јелине за *недрагога* сетио да је *препроси*. Зашто је од браће није искао пре тога, па кад би га ови одбили, тек онда би имао право да се љути? Чудновато изгледа, како је Милан могао искати Јелу *од њеног ђувегије, од најмлађег Рајевића!*, а тако исто је чудно, кад он при самоме поласку на венчање, задржава кума и куми га: *богом и светим Јованом*, да му даде девојку, јер је вели она *пред богом моја*, па додаје: *Ево рупца што ми га је дала* (али кад!) *завет од воље* (али доцне!), *више вреди него силом изнуђена реч. Што бог сједини, грех је раставити. Не греши богу, да не буде покора*“.

Одговор на све ове Пејиновићеве примедбе садржан је у чињеници да прича има наглашенуморалистичку тенденцију којој је Адамов потчинио фабулу приче. У њој писац, приповеда (на начин како то чини народни приповедач) како се Милан Радојица „осветио супарнику, који му је преотео миловано злато, баш кад су кренули сватови“²³⁶.

Неколико врло успешних Адамовљевих приповедака је са мотивом љубавне освете. Једна од њих носи управо такав назив – „**Освета**“ (у поднаслову „Црта из народног живота“)²³⁷. То је прича о освети осрамоћене девојке. Повређена до сржи она брутално кажњава: и момка који ју је преварио и мужа који ју је због тога злостављао. Инспирацију за приповетку Адамов је могао наћи у догађају из стварног живота пошто су о таквим и сличним догађајима новине опширно извештавале у тзв. „црној хроници“. На овакав закључак наводи нас то што је приповетка писана без уживљавања у догађаје, објективном

²³⁵ Исто 145 – 146.

²³⁶ Миливој Шрепел, „Најновији приповједачи српски“, *Виенац*, XIX, 10, 1887, 155.

²³⁷ Рајковић, „Освета“, *Јавор* XI, 1884, бр. 34, 1057 – 1062, бр. 35, 1091 – 1094.

нарацијом која тече глатко, хронолошки. Акцент у причи није на унутрашњем животу јунака, већ на занимљивости фабуле. Адамов не описује душевне патње и кризесвоје јунакиње, њено беспомоћно цвиљење над сопственим животом, над оним што је неповратно одлетело кад се удала за другога а не за онога кога је волела. У свету у коме је живела патријархални образ је највећа имовина, па је огрешење у том смислу повлачило и одговарајућу казну. (Девојка која би прешла границу дозвољеног односа са младићем и тако укаљала образ, била би јавно жигосана и изопштена, изложена јавном презрењу и осуди.) Казна греха и чин освете брутални су. Описујући их, Адамов је морао сићи на саме изворе мржње у људској природи.

Станиној трагедији претходили су бројни састанци са Стојаном у винограду на којима је он непрестано покушавао да је потчини својим жудњама што му је најпосле и пошло за руком. Стана је постала његова и душом и телом пошто јој је претходно обећао да ће се оженити њоме. Али, кад и берба прође, а Стојан не испуни своје обећање, Стана схвати да је изиграна. Да би сакрила своју срамоту, морала је да се уда за другог момка, за Дамјана, који почиње да је злоставља јер му је „пре времена“ родила сина. Она се мири са судбином и потпуно препушта терору мужа. Трпи насиље, повлачи се у резигнацију и стоичко ћутање. У њеном понашању препознајемо чак извесни психомазохизам карактеристичан за психу жене у патријархалном друштву. Трагику своје судбине прима пасивно, ћутке, и, не видећи излаз из такве ситуације, смисао даљег живота налази у освети, и то страшној освети. Освета је, дакле, израз претешког душевног стања у коме се Стана нашла, али је треба схватити и као мајчинску потребу да сину остави животну лекцију у аманет.

Стојан је свако боговетно вече проводио код Стане, „подерао је већ два пара опанака, кријумчарећи кроз беркове и шипражје у виноград до Станине колибе“. Облетао је око ње заклињући се да је воли. Она се дуго ломила између љубавне ватре и патријархалног стида да би му се најпосле подала, поверовавши да ће је узети. Тај тренутак слабости (који ће је скупо коштати) приказан је кроз дијалог који се међу њима води а који одражава Станину наивност.

Сам чин обљубе не приказује се. О ономе што се збило у колиби читалац наслућује из пишчевих недоречених реченица:

„Њена је реч изумрла под његовим пољупцем.... Кад се Стојан растао од Стане, већ је почела била на истоку да пуца плава зора“.

Уместо описа догађаја, писац нам, као и обично, преноси како на то гледају сељани.

Цело је село знало да се њих двоје воли и ишчекивало да попа објави да је Стојан испросио Стану. Она је више пута подсећала Стојана да је време да одржи реч, али се он вешто изговарао, док није престао да јој долази. Надједном, пуче глас да је Стану испросио Дамјан. Стојану је „пао камен са срца“, скинуо је бригу с врата. Чак је и Стана увидела „да тако треба да буде, јер – јер – но, јер је крајње време“, загонетно ће приповедач наговештавајући предстојећу драму.

Све се живочудило, па и Дамјан, што „изневерени љубавник“ није јурнуо „сретном ђувегији“ нож у груди или бар запалио кров над главом. Повод је то да нам Адамов, врло лепо, прикаже психологију масе:

Док су се још надали да ће се Стојан осветити, жалили су га. А кад то није учинио, уместо жаљења наста презрење. „Срам га било, тог Стојана! Зар је то момачки! Кукавица!“ – говорили су. Подсмевали су му се сви, почеле и песме да се „роје“ како је Стојан кукавица. Подсмевао му се и Дамјан. Он је био задовољан собом и својом Станом. А Стана само ћути и обара очи, истиче наратор.

„Дође ускрс.

И Дамјан, сретни војно, доби црвено јаје и сина, црвено јаје од своје пунице, а сина од своје жене“ – вели приповедачнајављујући буру. Та радост га је тако изненада снашла да се није баш ни обрадовао, иронично ће писац. Узбесекнуо се, почео да размишља и да рачуна. „А у селу, као и свугде, има људи, који боље схватају туђе рачуне него своје“, наставља да иронише наратор додавши шеретски: „Стојан опет као добар рачунџија умео је увек да и од ока одмери пристојну даљину од Дамјана и његовог шора“. Тек, нико се није више чудило што је Дамјан почео да злоставља жену, нико, па ни сама Стана – јадница.

„Ћутала је и трпила најгоре муке, што их трпи жена од свог мужа, кад је до срца уједен. Ко ме би се смела и потужити? Да се позива на правду? На милост? Једно је само врело и кипило у њеном срцу. Жеља за осветом“, описује Станину незавидну ситуацију наратор.

Она се покоравала несрећној судбини. Оклоп резигнације навлачи се преко њеног срца које ће се скаменити док у њој сазрева одлука да се освети. Велика поезија трагике је у њеном ропском подношењу, у њеном ћутању и трпљењу. Заиста је морало бити огромне храбрости и огромног прегарања у њој да издржи толико малтретирање. Муж је уживао да је мучи као робињу и понижава. О тешкој драми жене испод оклопа патријархалног, о

претешком унутрашњем болу се не говори, она се само наслућује и долази до пуног изражаја у чину освете.

Пошто је смислила план освете, и сама би затварала врата кад би муж почео да је бије. Штавише, подметала би му на згодно место најтеже оружје да му се нађе при руци. А Дамјан није бирао чиме ће је, нити где ће је и како ће је ударити, што је само увећавало њену жеђ за осветом. Њена освета је страшна и она јој прибегава кад је схватила да нема више наде у остварење личне среће, да ће ту живу рану у срцу носити до краја живота.

Стојан ускоро почиње да схвата како Стана љуто пати, постаје свестан како је страшно згрешио и како је непоштен био. Нешто га је ужасно гонило да се састане и разговара са њом, да ли изсажаљења или га је на то гонила пробуђена љубав према превареној драги, пита се наратор.

Станино физичко пропадање и већење под ударцима судбине Адамов даје врло експресивно. Под психичким и физичким насиљем она се преображава, копни, доживљава за свет неприметну агонију, њен физички изглед се мења у шта се и сам Стојан уверио приликом случајног сусрета:

„Била је бедна, бледа, изнурена, ни дај боже она ведра и једра Стана, каква је била у пударини. Очи упале, а око очију се ухватила два дебела црна прстена“.

Састанак љубавника праћен је пишчевим коментаром у коме је садржана недвосмислена осуда Стојановог понашања:

„Тај Стојан који је својим неверством упропастио породицу читаву, тражи сад љубави од жене, коју је тако подло изневерио. А жена, која због њега трпи толику срамоту и невољу, плаче пред њим и вели, да му је све опростила“.

Кад је Стојан хтео да је у својој дивљој страстизагри, Стана се одбрани руком. Подсећа га да има мужа распаљујући тако љубомору у њему. Међу њима води се дијалог сличан оном с почетка приче, само што су сад улоге промењене. Утврдила је Стојана у уверењу да треба уклонити Дамјана који се „испречио“ на путу остварења њихове тобожње љубавне среће. Њен израз лица сведочио је да је у својој намери успела. („Очи јој севнуше, а дољња вилица задрхта, да би чисто цвокотала зубима.“)

А кад једног јутро пуче у селу глас да је Дамјан убијен, управо заклан у сопственом кревету, сви гракнуше на Стану јер су знали како је живела са мужем. Притворише Стану.

У тамници јој се ускоро придружи и Стојан, пошто је Стана сведочила да га је он својом руком заклао. Стојан је морао признати злочин бранећи се да га је Стана на то наговорила.

Њено сведочење на суду више је него дирљиво у својој искрености. Обнажила се у њој жена несрећног промашеног живота, пуног горчине и очајања. С изразом најхладније озбиљности и мирноће у лицу, она ће изјавити:

– Јесте. Ја сам га изазвала на то. Ја сам га пропустила, и довела до комарника... Али сам хтела да се баш овако сврши... Хтела сам, да баш обојицу упропаstim. Овај ме је преварио, да сам остала срамотна целог века, пред целим светом. Нисам томе крива. Веровала сам му на реч. Онај ме је злоставио и гонио, мене, преварену жену. Те место да ме је светио на невернику изливао је своју обест само на мени. Знам, да сам крива због убиства. Али због моје прве девојачке погрешке нећу се стидити на оном свету да изађем пред богородицу, да је молим за милост.

Стана ту бризну у плач, али се брзо трже, па настави:

– Овде ми милости не треба ни пред судом ни пред светом...Једно нећу, чини ми се моћи искајати: што сам се поверила овакој *кукавици*. Није кадар био као човек ни изићи пред човека, да се опере пред оном, коју је тако гадно осрамотио, него га коље као мама у *сну* на кревету; дао се наговорити од жене, коју је сам понизио, као што само може бити жена понижена... Господо ви чините своје, ја сам своје учинила. Једино вас молим: сина ми мога предајте мојим родитељима, нека га уче да не буде кукавица и, што је још више, да не буде непоштен. Мени што досудите, право ми је. Ја сам се осветила!“

Стана страда јер се огрешила о мере морала, части и греха патријархалне заједнице. У њеном односу према свету има неког пркоса, нарочито према патријархалном стилу живљења. Иако Адамов није овде подигао протест против робовања у патријархату, његова истина о том робовању сесама од себе откривала. У том контексту треба посматрати и њену поруку сину.

Готово анегдотско и фељтонистичко третирање теме показује се и на самом крају приповетке, у њеној завршној реченици: „И суд је учинио своје“.

Приповетка „**Преки суд**“²³⁸, такође, има за мотив љубавну освету, само што се овог пута свети преварени муж који ће у наступу љубоморе починити двоструко убиство: убиће

---

²³⁸ Павле М. Јовановић, „Преки суд“ у: „Слике и прилике из српског живота“, Штампарииа Браће Јовановић, Панчево, 1883, 287 – 299.

своју вероломну жену и њеног љубавника. Адамов је и овде пошао од догађаја из стварног живота на шта указује објективни, реалистички приступ теми. У излагању тока радње нема дигресије, ни сувишних дијалога, али зато има фактографије и веристичких детаља, па је сваки редак у приповеци пун животне верности и истинитости. О овој потресној драми Адамов пише без сентименталности, без тенденције за емотивним ефектима и без удубљивања у психолошке проблеме и унутрашњи живот јунака. Он неизводи закључке, не коментарише, не показује своје присуство током приповедања. Пишчева пажња задржава се, не толико на фабули и догађајима, колико на сликама, у које уноси врло много непосредних доживљаја и посматрачког оштроумља. У сликању трагедије нема ничега сувишног, излишног, натегнутог нити конструисаног, што је још једна потврда да је приповетка инспирисана стварним догађајем. О томе најпосле сведочи и дословно навођење текста полицијске потернице на крају приповетке.

Прва слика приказује главног актера приче, Стојана Мучалова, који се једног хладног зимског јутрана запрежним колимавраћа из млина.

Слика љуте зиме која леди дах приказана је веома доживљено. У њој је много животне веродостојности јер је саткана од различитих утисака (визуелних, тактилних, звучних), те подсећа на оне у песмама Војислава Илића:

„... Коњи отромбољили вратове, па миле. По каткад их газда опомене камцијом, да дигну главе; па фркну, а на ноздрве им покуља густа пара, да се распе нешто у маглу, нешто да им попадне по гриви и длаци, па се ту смрзне. Изгледају као да су оседили.

Цича је зима: мислиш, камен ће пући. Отегао јесењи мраз, а пут неутрвен, па мораш ногу пред ногу у корак, или душа да изађе на нос.

Стојан сиђе по каткад с кола, да обигра неколико пута унаоколо, да му не отпадне прсти с ногу. С бркова му висе свеће леденице као са стреје, а очи му сузе, па се трепавице саме склапају.

Кроз густу маглу зачу се наједаред лавез озеблих паса...“.

Природа је у потпуном сагласју са субјективним расположењем јунака. Он седи згурен на колима, види се да га нешто мучи. Из разговора двеју комшиница (хотимично импровизованог кад је поред њих пролазио) сазнаје да му је жена, Мара Мучалов, побегла с комшијом Годором Мицићем. Стојанова реакција у том моменту описује се, већ се све своди на две штуре информације: њега „текну нешто у срце“, те ошину коњеи они

покасаше брже не бирајући пута. Подробнији опис Стојанове реакције изостаће и кад му мајка најугарњи поздрав, у стилу народног певача, одговори: – Јао, Стојане сине, зло ти је освануло! Њега опет нешто такну у срце и он заћута, као да га је неко залио оловом – поновиће наратор.

Читава Адамовљева проза је у служби одбране патријархалне породице и породичног живота, па ни у овој ситуацији Адамов не може да остане по страни и не искаже своје чуђење том необичном догађају. Догађај се, као и обично, различито коментарише:

Жене се вајкају:

- Шта уради, бог је видио!

А људи машу главом, па веле:

- Е, да луда човека!

И једни и други, пак, сажалеваху преварене супружнике: Стојана и Драгу, Тодорову жену.

Драгина судбина је још једно сведочанство о тешком положају жене у патријархалном друштву. Она је код свог мужа доживела много „црних дана“. Крвник ју је зверски тукао, па га сад љуто куне:

- Не вратио се, да бог да! Кад бих знала, да неће никад више доћи, запалила бих воштаницу од аршина пред икону мајке богородице. Али доћи ће несретници мени, па ево ми опет злопатње моје на врат. Он ће ми век мој појести.

Многи су, казује приповедач, већ одавно приметили „како није чист посао између Маре и Тодора“. Пре свих, уочили су то Стојан и Драга, па су покушавали на све начине да утичу на супружнике и предупреду горе последице.

Стојан је небројено пута претио својој жени:

- Море Маро, поломићу ти ноге, ако још једаред одеш на Мицићев бунар.

Али би она увек нашла неки посао и успела да се састанеса Тодором.

Драга ће опет рећи мужу:

- Нико ми није крив; али да ми је да почепам по гробу те Маре Мучалове, чиними се, боже прости, наново бих се родила.

Тодор ју је због тога ударио песницом по врату, те је умало није убио.

Покушавала је Драга да на то упозори и Стојана:

- Стојане, да си ми по богу брат! Зар не видиш чудо очима? Та наједаред ћепући покор, па ће свет да нам се смеје.

Стојан онда истуче Мару, а она побегне у комшилук жалећи се како је муж злоставља.

Свет ко свет торазличито коментарише: једни су осуђивали Мару, други Стојана.

Душевно расположење свог јунака кад је сазнао да је Мара отпутоваласа Тодором у непознатом правцу, Адамов штуро описује:

„Заћутао Стојан, од како се ово догодило, па не може човек да извуче речи из њега“. Завукао се у кућу. Нигде не излази. А село бруји од песама о Тодору и Мари. Сваки дан би се пронео по какав нови глас о њима. Једни су говорили да су их видели у Подлужју, други у Бачкој, трећи преко у Србији. Четврти увераваху да су у винограду у планини. Тек, сви се сложише да се неће моћи још дуго лудирати и да ће се вратити чим им понестане шунке и сланине. Цео догађај је напослетку изгубио романтичан вид и постао смешан. Да би га осветлио са више страна и пренео мишљење колектива, Адамов прибегава вишегласју:

- Него што јест јест, лепа је као каква госпођа! – рекли су ипак неки за Мару.

На то ће други:

- Јадна јој лепота, кад... ето каква је. Срам је било... несрећа!
- Па кад је лепа, у кога се загледала? – примети трећи.
- Како можеш тако говорити? Шта вали Тодору?

Из њихових реплика читалац сазнаје да се љубав међу њима родила још кад су били момак и девојка, те да се Мара удала из ината за Стојана. Томе је вероватно претходила љубавна свађа. Наратор ће кад се сети како су њих двоје коло водили, уздишући, рећи:

„Тодор један па један, а Мара да упали оком и најхладније срце. Он ирош да му нема пара, а она јогуница, па пркоси и момцима и девојкама. Баш се у пркос и удала за Стојана“. Мара и Тодор су се, према очекивању, ускоро вратили.

„Тодор довео Мару својој кући, а његова Драга мора да је служи као госпођу“, приповеда наратор. Село се поново „узбрујало“. Сваког јутра освитале су нове песме да се увече „заоре шором“, па већ и поглавари дошаптавају кнезу да ствар треба пријавити власти. Веле: „Нисмо Турци! Шта да буде напослетку?“ Али. кнез је, знајући да је Тодор „жива жеравица“, оклевао.

Адамов не описује душевне кризе и ломове свог јунака. Снага његове даровитости је у живој опсервацији, у избору карактеристичних детаља, којима ће дочарати оно што се у срцу његовог јунака збива.

Стојан се нешто узмувао, устумарао, постао непокојан, чисто дошао други човек. Променио се и у лицу. Лепо се види да му није све по мери. Некуд би побегао, али му се чини да се нигде неће моћи скрасити, осећа се „као човек коме лежи на срцу сињи терет“.

Сам чин злочина не приказује се, али се зато опширно описују припреме за његово извршење, као и ситуација након његовог извршења.

Стојан је два дана седео крај прозора погледаупртог у кућу преко пута (у којој су били Тодор и Мара), „као мачка кад намирише миша, па га вреба, док га не увреба“. Наједном ђипи, зграби пушку, па јурну на сокак. Пушка опали, а неко врисну колико га грло носи. Наста мртва тишина. Кад чу пуцањ, Стојанова мати се трже. Сену јој страшна мисао кроз главу, те полети тамо и закука. Узруја се цео комшилук. Све живо сукну на сокак. Тодор, који је појио коње на бунару, упусти кабао, па изјури на шор где се из више грла заори: „Погибе Мара!“ Уистину, Мара Мучалова је лежала на сред сокака у локви крви.

Психоза коју ствара тренутак кад је живот у опасности дата је са сензибилним уживљавањем у драматику догађаја:

- Не, Стојане, за бога! Божија па само твоја! – дрекнула је неверница очајно склопљених руку, видећи на себе наперену цев.

Али, пушка пуче, она врисну, стиште се руком за леву страну, заљуља се и паде. Тодор појури у шталу, зграби гвоздене виле, те се залети што је игда могао у Стојанову кућу, грозно псујући. Стојан је стајао под својим дудом и чекао га. Напери пушку и хладнокрвно уби и Тодора коме реч застаде у грлу, те се и он стропошта близу Маре.

Адамов не заборавља да опише Стојанов изглед у тренутку извршења злочина, као и његово понашање:

„... А кад се дим разиђе, па виде, како је и Тодор пао, очи му севнуше, и да му је било добро загледати у лице, видео би се једва приметан осмејак“. Мирно пређе поред ове две лешине. Клече поред Мариног тела, прекрсти јој руке на грудима, па је целива у чело.

Писац ће успешно дочарати и психозу окупљених:
Сад већ почеше и комшије да се полако извлаче иза плота, па се за тили час згрнуо цео шор око мртваца.

„Све бледо, уплахилено, примиче се несигурним ходом, што ближе грозном позоришту, као да иде по трњу или по танком леду, па бира, где да метне ногу. А све једно иза друго са страхом извирује на лешине... Нико да писне, мислиш, сваком се смрзла реч у грлу“.

Стојан блед, не може чисто да се подигне. Најпоследње, уздахнувши, проговори загушеним гласом:

- Маро, бог ми је сведок, жао ми те је. Али на послетку тако је морало да буде.

Њено тело покри ћилимом, који му је син, дечак од шест – седам година, донео, те додаде:

- То је твоје, па нек буде твоје.

Рече светини „збогом“ и оде носећи са собом пушку.

После неколико дана читана је заповест по свим општинама:

„Стојан Мучалов, родом из Н., 34 године стар, смеђ, осредње величине, повећих мрких бркова, итд., учинио је злочин двоструког убиства. (...) Ко га пронађе, нека га одмах прикаже најближој власти; и има се под јаким стражом дотерати судбеном столу у З.“.

„Ако га, поштовани читаоци, ви нађете, ил дочујете о њему штогод, молим вас јавите ми. А дознам ли ја пре вас, што је било с њиме, приповедаћу вам како је прошао човек, који је извршио ето тако *преки суд*“ – обратиће се нараторна крају приповетке присно читаоцу.

Са мотивом трагичне љубави је и приповетка **„Игра је убила“** (у поднаслову: „Црта из народног живота“)²³⁹ коју је Адамов, како је испод ње забележио, посрбио. Грађу за ову приповетку узео је из народног живота. Желећи да покаже како наш народ верује у снове, бајалице, врачаре и „свете водице“, Адамов је, још 1876. године (у *Јавору*), објавио нешто „Грађе за народну медицину“. У једном од тих чланака он пише о томе како је у неким сватовима у Сланкамену млада толико играла кетуша да је добила суву болест и за годину дана умрла. (Кетуша је, иначе, назив за свадбену игру са младом у Срему.) Судбина те лакоумне младе послужила му је као мотив за ову црту из народног живота, мада је Адамов касније записао да је приповетка рађена према Росегеру.

---

²³⁹ Павле М. Јовановић, „Игра је убила“ у: „Слике и прилике из српског живота“, Штампариија Браће Јовановић, Панчево, 1883, 267 – 287.

С обзиром да је настала на почетку Адамовљевог прозног стварања, приповетка одражава пишчеву почетничку невештину и неспретност што се показује, како у наивности саме фабуле, тако и у њеном развијању и обликовању. У њој се говори о злехудој судбини младих и заљубљених супружника – газда – Нићине Лепосаве и чича – Марковог „дерана“ Гашуна. Уз звуке сватовца који се извијају из деда – Антиних гајди, њих двоје играју до изнемоглости, док их не облије зној и не нападају од умора да би се мало затим, напречац и под неразјашњеним околностима, обоје разболели. У постељу ће најпре пасти младожења Гашун, а потом и његова брижна невеста која је непрестано бдела над њим док се није и сама разболела. И кад су сви помислили да је Гашуну куцнуо смртни час и да му нема спаса, он волшебно оздрави. У другој соби исте ноћи неочекивано умре његова Лепосава, те Гашун оста да вене и тугује за њом.

Ликови супружника описани су у стилу болећиве сентименталне патетичности, а запажа се и одсуство њихове психолошке анализе. Узалудан је био Адамовљев покушај да поједине ситуације, као што је болест супружника, доведе до велике драматичности. Бројне слабости у грађењу фабуле и њеном развоју спречиле су да трагика ово двоје младих дође до снажнијег литерарног израза. Конструкција сукоба и трагичних сцена носи у себи још неживљено наслеђе романтичне наивности. Приповетка је иначе сва у знаку неке неодређености, у њеној композицији нема неопходне чрстине. Адамов ју је градио на потенцираној патетици и страдању људског бића, што се види већ из прве реченице у којој нам приповедач ставља до знања да је нерадо прича јер му се „стужи“ кад год се тога сети. Уводна реченица, такође, открива наглашену тенденцију приче – треба да служи за наук другима.

Приповетка се отвара фрагментарном сценом ашиковања Лепосаве и Гашуна. Дијалог који се међу њима води више је него наиван и неуверљив. Гашун, обучен као прави младожења, пита Лепосаву да пође за њега, али је она сумњичава у погледу искрености његове брачне понуде. Зна он да је она сирота, а он није њићински син, „што купује себи жену за рођене јој новце“, већ паорски син, па ће јој рећи: „Ја имам грунта, ти имаш мене, па ћемо се испомагати“. Сватовац који се ускоро заори селом означиће њихово венчање.

У причу се затим уводи деда – Анта, стари гајдаш, кога ће младенци свратити кад једном буде пролазио поред њихове куће. Слика кола, које стари гајдаш на њихову молбу засвира, веома је доживљена и уверљива:

„... Устадоше обоје. Он је узео обема рукама око струка, а она метну своје њему на рамена. Заиграше. Цупкају, чинити се нешто их и саме диже. Понда је Гашун заошине дваред триред лево, па тако десно, мислим одоше у вијор...

Лепосави се развезао убрадач, па виси, само да падне. Гашуну се прилепила кошуља уз знојавно тело, а мокра му коса попала по челу. Обојима цури зној и с чела и с лица, као да су изашли из воде“.

Док их посматра тако младе и заљубљене, деда – Анта евоцира успомене на своју младост и проживљене љубави. И нехотице му се оте уздах дивљења: – Сретни су, боже сретни! Па се волу као голубови.

Узрок њихове зле кобиизгледа и лежи баш у томе што су били толико срећни, изазивајући тиме завист других, те се ни урок не може искључити као узрок њиховог страдања.

Младенци напoкoн клонуше од умора на клупу, сасвим малаксали. Наслoнили раме уз раме тако да им се врели образи додирују, па једва дишу. Наједном, Гашун се ухвати за груди и,пожаливши се да га нешто пробада,паде у постељу. Спопаде га дрхтавица, подиђе ватруштина, усне му се осушише, да изгоре од жеђи. Забринута невеста је сву ноћ пробдела крај његатрудећи се да му буде на услузи.

Помоћ се, као и обично у таквим ситуацијама, тражи најпре од врачаре (баба – Тоде), па од попа, а тек онда од лекарашто је још једнапотврда заосталости и непросвећености српског сељака.

Баба – Тода врачара нађе да је „устрељен opakим очима, па се упела да баје и врача, чим је год знала“. Али, узалуд,Гашунније долазио к себи, те је у грозници којешта бунцао. Онда, доведоше попа да му чита молитву. Он препоручи укућанима да се моле за њега, али и да одмах позову доктора. Адамов не заборавља овде да напомене да се чича – Мирко, Гашунов отац, највише бунио против предлога да село узме лекара. На то је гледао као на непотребни трошак, па ће рећи попу:

- Плаћамо (...) тебе, па учитеља, натарoша, писара, говедара, па бојтара, сержане и бог те пита кога све још, па зар нам треба и доктор и учитељица! Ко ће то све наплаћати? Дидактички тон неће изостати ни кад су у питању млади, Гашун и Лепосава.

„... Шта им је пута стари попа говорио да не играју тако нагло, да је игра лепа забава за млад свет; али треба пазити и на своје здравље, па не ђускати као да те ко тера!“

После врачаре и попау њихову кућу најпоследођедоктор.Он прегледа Гашуна и даде мулек, а Лепосави упутство како да негује болесника. Она је бдела над њим по цео дан и целу ноћ.Кад је лекар други пут дошао, затекао ју је у кожуху крај Гашуновог кревета док је невешто покушавала да прикрије дрхтавицу. Лице јој је побледело и помодрело, „па дошла свагрошаста“ – описује њен изглед у том тренутку наратор.

Дирљива је Лепосавина брига за мужа. Иако и сама болесна, није се одвајала од Гашуновог кревета. И кад јеморала да легне у кревет, није престала да се интересује за мужевљево здравље.Више се бринула да Гашун не сазна да је болесна, него за сопствено здравље.

Делује помало неприродно да младенци, иако болују од исте болести, леже у засебним собама што је, сва је прилика, срачуната на изазивање мелодрамског заплета и патетичних осећања.

Као врхунац у развоју радње могао би се означити онај тренутак кад су сви помислили да је Гашуну куцнуо смртни час. Њему је те ноћи било много тешко, па је баба која га је неговала ушла у Лепосавину собу да извади свећу из ормана што Лепосави није промакло. Њен болни уздах: – Гашуне, ево и мене за тобом! – делује одвећ наивно и патетично.

Гашун у другој соби лежи, нити говори, нити ромори, само покатакд преврне очима. Био је у неком кошмару, а кад наступи ропац, принеше му огледало мислећи да је издахнуо. Али, огледало „мало посукни“, а Гашун заспа. Следећег дана пробудишега гласови силног света који се слегао у њихово двориште. Кад је зачуо свештениково појање, знао је да је Лепосава умрла. Потмули ударци чекића и закивање мртвачког сандука супотврдили његове зле слутње.

Епилог се свео на неколико сувопарних података: Гашун је оздравио, а Лепосава умрла(а дато нико није знао) оне ноћи кад сви беху окупљени око Гашуна.

„Њему припалили свећу самртницу, а у тај пар угасио се живот Лепосави“ – казује патетично приповедач.

Гашун је отада честоседео у дворишту, на оном истом месту где им једеда – Анта свирао кетуше, а они играли коло.Венуо је „као листак у гори“ и туговао „као што тугује голуб без голубице“, закључује патетично своје казивање приповедач.

СТУДИЈЕ КАРАКТЕРА

Сви сеоски приповедачи су, готово по правилу, узимали ликове из живота. Непосредним захватом ликова из стварности и њиховим обликовањем према живим моделима, они су на најбољи начин потврђивали своју приврженост реализму. И многи Адамовљеви јунаци заиста су постојали, њих је Адамов познавао или о њима слушао. То су у великом броју случајева једри и пунокрвни ликови који остају у читаочевој свести и кад се склопе корице његове књиге, што је најбољи доказ да су моделирани према обрасцима из живота. За неке од њих поуздано знамо да су скицирани према оригиналима из стварности на основу личне ноте у њима и тај аутобиографски моманат се и не прикрива, чак се не мења ни име јунака. Сем тога, неки јунаци се појављују у већем броју приповедака. Али, осим ликова које је сликао према прототиповима и који су снимљени из живота и пренети у књигу, у Адамовљевој прози има и ликова који су невеште копије људских облика из живота, обичне силуте без ичега особенијег и рељефнијег у себи.

Критичари (који углавном нису били склони Адамову) нису посвећивали посебну пажњу овом сегменту његовог приповедачког поступка. Ако би и похвалили неку његову приповетку истичући њену сугестивност, она је пре приписивана занимљивости фабуле и ведрој и течној наративи, него ликовима као носиоцима радње. Ликовима у његовој прози критичари су највише (више него другима) замерали недовољно присуство психолошких елемената. Ова замерка би се можда могла изрећи на рачун ликова у Адамовљевим приповеткама анегдотског карактера у којима је причалац обичан сељак и које, баш због тога, одликују једноставност психолошке опсервације и упрошћеност и једноставност мотивације у деловању јунака. Треба, међутим, рећи да су то, углавном, приповетке из ране фазе његовог стваралаштва кад је Адамов у обликовању ликова користио метод преузет из раније књижевности: народне (где постоје само јунаци које је пратио благослов или проклетство) или из романтичарске (где су јунаци углавном хиперболисане персонификације врлина или порока). У својим каснијим приповеткама Адамов напушта овај метод црно – белог приказивања ликова. Креирање ликова у њима праћено је студиозним проучавањем сложености и противуречности људске природе, па уместо једностраног приказивања, имамо једну продубљенију психолошку мотивацију ликова. Може се чак рећи да је Адамов пре Светолика Ранковића почео да се служи

техником „доживљеног говора“, да интензивно „психологизира“ своју прозу, што сенарочито види у приповеткама у којима се описују тамне стране људске природе – у приказивању злочинаца (какав је братоубица Совра у приповеци „Савест му судила“), пијанаца (какав је мрзовољни и набусити Живанчић у истоименој приповеци), као и патолошки љубоморних људи (попут Јола у истоименој приповеци, Грује у приповеци „Песма“ или Стојана у „Опет је био данас“).

Адамов, као ни други сеоски приповедачи, није потпуно овладао вештином стварања типичних ликова помоћу синтезе већег броја истородних карактеристика и карактера, пау његовој прози нема много типизираних личности – типова, бар не у оном смислу у којем се они јављају у другим књижевностима тога времена. Ипак, треба рећи да је овај писац у свега шездесетак приповедака створио читаву галерију занимљивих ликова и карактера. То су, пре свега, психолошки типови који нису увек сељаци (мада су они најбројнији), већ потичу из различитих друштвених слојева. Њихови карактери нису фиксирани, већ показују тенденцију да се током развоја радње мењају, па на крају приче доживљавају трансформацију. Адамовљеви јунаци су веома често заслепљени неком страшћу: љубавном (као што је нараторов брат у приповеци „Мој бата“), политичком (као што су Грк – Арса и поп – Лука у истоименој приповеци) или, пак, науком (као Годор у причи „Антикрст“). У ликовима газда – Мије и газда Вуше (у истоименим приповеткама) описана је сељакова страст за истеривањем правде и парничењем. На другој страни су ликови сеоских бескућника и људи са друштвеног дна, какви су: Раша егедаш (из приповетке „Раша“, односно „Идила на Циганском Брегу“), гајдаш Анта (у причи „Деда Анта“, односно „Шијак“) и сеоски послужитељ Љуба (у приповеци „Наш биров Љуба“), које је Адамов приказивао са извесном топлином и великим симпатијама. Нарочито успели су му ликови претерано стидљивих момака, који на крају приповетке доживљавају преображај, попут Гиге пударе (из приповетке „Јелина гудура“) или сеоског момка Вује (из приче „Први пут у колу“) или говедара Раје (из приповетке „Круна“). Не мање успео је лик пробисвета Моце (из приповетке „Метил“, односно „Цвеја“) или, пак, домишљатог шерета, какав је брац – Андрија крчмар (из приче „Тестаменат“). У обликовању свих ових ликова и осветљавању њихових карактера Адамов се изобилно (можда и више од неких других сеоских приповедача) служио дијалогом, а неретко и полилогом, и то је свакако један од разлога што су они тако уверљиво и живописно приказани.

Његов **Живанчић**²⁴⁰ из истоимене приповетке један је од оних снажних индивидуалних ликова узетих из живота на чијем примеру је писац желео да покаже докле човека може довести страст. Реч је о Живану Дивљаковићу коме су се, зато што је био низак, ругали Живанчић. Презиме Дивљаковић упућује на његов карактер – на његов неукротив темперамент, на његову преку и напраситу нарав. Адамов се овде, као и обично, служибиографским методом излагања и даје животопис свог јунака. Своје приповедање усредсређује на карактер и природу насловног јунака у коме је приказан тип сељака чудака и особењака, набуситог и мрзовољног човека, који се у потпуности предаје својој страсти – алкохолу. Збогтога долази у сукоб са братом и, пошто проћерда сво имање, завршава као бескућник.

Адамов у приповеци инсистира на оним мотивима који би могли узбудити дивљу нарав његовог јунака. Живанчић је у сталном сукобу са друштвеном средином која чини све да га унизи и повреди његово честољубље и његово људско достојанство чиме се у приповетку уводи нови мотив – мотив односа појединца и колектива. Уз овај, јавља се и фолклорни мотив – мотив додола, и то већ на почетку приче, где је описан овај старински обичај коме је наш народ прибегавао у време дуготрајних суша.

Приповетка сеотвара сликом додола које иду од куће до куће, застају пред сваком, те играју и певају познату додолску песму:

„Ми идемо преко села,
А облаци преко неба“,
Ој додо, ој додоле!“

Радња почиње да се развија кад се додоле зауставе пред једном газдачком кућом снебивајући се да ли да уђу или да је заобиђу. Заједљива опаска једне од девојака (– А што бадава да идемо, кад ће му жао бити да проспе и ведро воде?) представља увод у карактеризацију јунака. Писац овде примењује нови поступак у карактеризацији јунака – поступак самоиспољавања: јунак сам себе открива и показује речима, гестовима и поступцима.

Нељубазан дочек најавиће куче, које је шчепало једну додолу за ногу, анатмурени и мрзовољни домаћин, који ће се напослетку појавити, својим обраћањем ће то само потврдити:

---

²⁴⁰ Павле Марковић Адамов, „Живанчић“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 59 – 71.

- Тако вам и треба! Који вас је ђаво натентао и овамо. Напоље се вуците.

Идентитет јунака Адамов не открива (он остаје и даље обавијен велом тајне), а то неће учинити ни у следећем сегменту приче који се односи на опис куће и дворишта нељубазног домаћина где до изражаја долази пишчев дар за реалистички детаљ:

„То вам је права газдачка кућа. Плац свуд унаоколо ограђен цигљом. Капија ишарана свакојаким бојама. У авлији с једне стране саме стаје; с друге кућа. Све покривено црепом. Из авлије се ишло у гувно, из гувна у башту“.

Пишчева пажња се тек сад усмерава на самог домаћина који изводи коње из штале и преже их у кола. Своју озлојеђеност, он ће искалити на синовцу, детету од шест –седам година, које је, са камцијом у рукама, опонашало кочијаша. Мали Милован (како се дечак звао) одахну кад му стриц ошину коње и „одјезди као на вилама“ јер га себојао „као грома“. Кад му је стриц ту, није се смео са децом играти ни на сокаку, а камоли да их уведе у кућу, описује дивљу нарав дечаковог стрица приповедач.

Напокон, писац нас упознаје са својим јунаком:

„Чудан је светац Милованов чика, Живан Дивљаковић! Тај ретко да вам је с киме лепе речи проговорио; а ако би се с киме и разговарао лепо, чим би се окренуо од њега, прогунђао би: – Да те ђаво носи!“

Прешао је био већ тридесет година, а није имао жене, нити се икад женио. Кад је томе било време, није хтео да се жени јер је био сиромаш; а сад то и не спомиње, наводи приповедач. Али, зато ниједна девојка не би прошла на миру поред њега. „Зајешће је речју, па ма му језик одсекли“. Ни оне њему нису остајале дужне. Чим би га угледале, певалесуму песму ругалицу:

„... Ди би био матор чика дика:

Сваког свеца бркове засеца,

Брије браду, вара децу младу?“

Приповедач нас потом упознаје са његовим породичним животом.

Живео је са својим старијим братом Јашом у истој кући. После смрти родитеља били су сиромашни, нису имали ништа, осим мало грунота и кућног темеља, али су радили као мрави и, мало по мало, стекли „приличну сермију“, те „подигли кућу као град“. Нису били само вредни, већ и чуводарни, „никад крајцаре нису дали тамо, где им неће донети хасне“. Њихова штедња временом је прешла у цицијашлук, па у двориште нису пуштали

никог ко је дошао да тражи какву милостињу. Али, откако се огаздио, Живанчић сепроменио. Почесто је одлазио у бирцуз где се опијао, а кад је био пијан, имао је сасвим другачију нарав. Частиио би свакогко се нашао у бирцузу, а сеоској деци куповаоземичке. Али су му се она, и поред тога, ругала: – Живанчић! Живанчић!

Упркос племенитом поступању и заштитничкој љубави, Јаша није нашао пут дивљем и ћудљивом срцу свог брата и није успео да га врати на прави пут. Сваки његов покушај да сазна узрок братовљевог пијанства, завршавао се Живанчићевом репликом: – Ти имаш жену! Стога одлучи да брата ожени, што није било лако. „Девојка ће тешко која и поћи за маторог момка, а опет, ако узме какву удовицу, та зна три више од ђавола“, преноси Јешине мисли наратор, и додаје: А Живан, „што је већма пио, тим је после пића бивао све рабијатнији“.

На овом месту у приповеци до изражаја долази Адамовљева изванредна вештина у сликању пијанаца, лола и бекрија, која се испољава, како у приказивању њихових гестова и поступака, тако и у њиховом неразговетном и неповезаном говору.

Живанчићев карактероткрива се и у дијалогу са братом:

- Ух брате, али сам ти се наквасио!

Е мој Живане, ти си пропао! – рече му Јаша.

- Ху–ху–ху! Ала сам луд! – одговори Живан кроз плач, а сузе му врцају из очију.

- То не ваља, мој брате!

- Ху–ху–ху!

Живан је чисто јецао од плача.

- А што пијеш?

- Кад морам! Ху–ху–ху!

- Ал' видиш, море, како ја не пијем?

Живан ућута, те стане брисати рукавима од кошуље сузе с лица и из очију.

- Како ја не пијем?

- Ти имаш жену! – одговори му Живан.

- Па хоћеш ли само? Ја ћу и тебе оженити...

Дијалог је праћен песмом ругалицом и заједљивим коментарима девојака које су у тај час пролазиле шором:

- Ју види, види друго слатка! Мисли да се когод и таке згебе боји. Тог ће жена преслицом истући као дивљег мачка.

- Јест, кад би која луда била, па пошла за таког звекана – примети на то друга.

И свештеник је на Јашину молбу покушао да га одврати од пића:

- ... Немој, немој, синко. То не ваља. Бог је рекао: *И да вино веселит серце човека;* али не треба претеривати, све под меру. Зашто би ти толико пио, кад видиш, ни брат ти не пије.

Живанову љутњу због тога Адамов ће сликовито представити:

„Надурио се, па се намргодио, мислиш, сад ће му киша грунути из очију“.

Његов сукоб са братом Адамов ће приказати кроз дијалог:

- Нећеш ти мени ту дуго заповедати – прогунђа Живан, кад прође једаред поред њега.
– Ти дај мени тај тал, па ћу ја сам газдовати... Ја нећу да имам татора нада мноме – дода жешћим гласом, као да се свађа с киме. – Ја сам мени нашао девојку...

- Па, добро Живане брате! Мени је право. Само бих волио да останемо као браћа тако заједно. Ал', најпоследње, поделио се толики свет, па поделићемо се и ми. Погодићемо се као браћа.

Да би нас обавестио о Живанчићевој женидби, писац прибегава полилогу, те преноси разговор девојака које су брале трњине:

- Јесте чуле друге, да се Живанчић жени? – запита једна.

- Е, па то је стара ствар. Он је још летос испросио неку тамо из планине – рече друга.

- Е, јест рано моја, али она се попишманила – примети прва. – Него он одавде испросио баш једну. Ајд' ако погодите коју?

- И јест неки кумст погодити – умеша се трећа. – Канда нико не зна да је испросио Јеку Којићеву из кривајског шора...

Јека је, наводи наратор, имала вољу да пође у газдачку кућу, у којој неће имати, ни свекрве ни заове, ни јетрве – живеће њих двоје сами у својој кући, пошто се Живанчић одели од брата.

Те године браћа Дивљаковсу последњи пут заједно славили Светог Николу, и то бога је него иначе – дотле никад нису за тај дан слали у цркву ни тамјана, ни зејтина, ни свеће, као што је обичај. Јаша је искористио славу да наговори брата да се не дели, да остану под једном кровом. Али, Живану сена пролеће врати стара ћуд. Хоће свој део, па да

зида кућу. Томе је највише допринела његова жена Јека. Она је „све зуцала и буцала, то на њега, то на јетрву, Јашину Лату. Не да јој ђаво мира, нег’ се баш каприцирала: хоће она да има своју кућу“ – наводи наратор.

И овде се показује да су мушкарци пре склони измирењу него жене које стално потпирују нетрпељивост и мржњу међу браћом. Сукоб међу браћом приказан је уверљиво кроз дијалог супружника:

- Зашто ти да си њему потчињен? – рећи ће она једаред, а и више пута Живану. – Ти си текао као и он, па зашто он теби да заповеда, кад ти имаш своје право? Одели се од њега, па ћеш и опет бити газда, па бар свој.

Јашина жена, Лата подбуњује, опет, свога мужа:

- Ја не могу трпети да је она у кући, што и ја. Меша се у мој посао као да је старија од мене. Ја сам у ову кућу пре дошла него она, више сам заслужила овде него она; па да је она равна са мном! Ил’ ја, ил’ она из куће!

„Бадава Живан говори Јеки да неће задану реч да прекрши! Бадава Јаша говори Лати да се мане свађе – јетрве не могу да се сложе“. Више се нису могли толико трпети „да на једном огњишту кувају, а камоли да за једним столом једу, него се Живан мораде иселити у вајат“, наводи наратор.

Распад породичне задруге која доводи до тога да браћа постају небраћа и најљући душмани, Адамов приказује као породичну катастрофу:

Живан је добио свој део толико да га њих двоје нису могли сами обрађивати, већ су за све морали плаћати најамне раднике. Живан тера по старом, пије од по ноћи до по ноћи. Газдалук „пошао у назадак“. Ако му жена каже да се окане пића, он је изубија од батина. А кад дознаде да га поткрада, истуче је на мртво име, те она, после непуне две године, умре. Сад је већ све пошло у суноврат, а Живан никако да се опамети. Поче и да вересија.

„Е тако задужи овде, не плати онде, нагомила се дуга ваздан, док не дође време да се све то мора исплатити. Онај иште своје, онај своје; а Живан се све одговара од сутра до сутра“. Притиснут са свих страна, оде у оближње село и прода Швабамасве ђутуре, те остаде без крова. Јаша је очајнички покушавао да спасе бар нешто, да не оде „све у тартање“, али Живанчић се не да осолити. Исплати све своје дугове, па онда из бирцуза у бирцуз, па, где год кога нађе, зове да са њим пије и чашћава све редом, а пијана светина га носи га на рукама. Адамов ће овде изванредно дочарати односколектива и појединца.

„...Неки од пијанчења не могу да се познају, него се питају за име и од куда је који?... Кад поврве из једног бирцуза у други све се тумба један преко другог до на другу страну шора. А кад пију у бирцузу, не пију чашама, него капама и шакама...“.

Кад нестане пара, Живанчић се нађе, „у запари“.

„Они исти који су га до јуче носили на рукама, узели му се сад смејати и називати га свакојаким именима...“.

На крају приповетке побеђује педагогија патријархалне породице. Оделивши се од брата, Живан постаје човек без будућности:

„Кад једно јутро освану, не беше га у селу.

Куд је отишао?

Бог зна!“

Једна од успелијих Адамовљевих приповедака у погледу карактеризације ликова је и „**Газда Вуша**“²⁴¹. У насловном јунаку приказана је страст српског сељака за истеривањем правде и парничењем. Реч је о сеоском газди који се обогатио под сумњивим околностима. Он се уплиће у парнице без икакве потребе, верује свом адвокату и стихијски срља у пропаст (остаје без куће и имања и без породице). Колико га материјално упропашћује процес у коме га пљачка препредени адвокат, толико га упропашћује и сопствена страст која га доводи дотле да престаје разумно да расуђује. Због своје грамзивости, саможивости и надмености, газда Вуша постаје предмет јавне поруге и подсмеха сеоске заједнице са којом долази у отворени сукоб, чиме се у приповетку уводи још један мотив – мотив односа појединца и света.

Огазда Вуши Адамов приповеда анегдотски, дајући његов животопис. Он се више интересовао за догађаје, него за унутрашња преживљавања свог јунака. Не само да не улази у његов унутрашњи живот и његову психу, већ не даје ни његов физички изглед. Свог јунака писац доводи у смешне ситуације, па овај постаје нека врста трагикомичне фигуре. Фабула је у потпуности подређена моралистичкој тенденцији и срачуната на то да укаже на погубност страсти за парничењем. Чар Адамовљевом приповедању даје здрав, ненаметљив хумор, пун фамилијарне блакости и покрајинске

---

²⁴¹ Павле Марковић Адамов, „Газда Вуша“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 33 – 45.

особености Његовоприповедање налик је на усмено, на оно приповедање које нас конкретно и директно уводи у догађај.

Приповетка почиње неком врстом загонетке. Писац привидно хвали газда Вушу да би га, у ствари, ефектније изобличио:

„Хајд ко ће погодити, како то име пише у календару? Неће нико, јер тог имена и нема. Газда – Вуша није тако сретан, да има свеца имењака... Ал да је живио пре шест стотина година, можда би имали данас једног свеца више“.

Сам газда Вуша се, вели духовито приповедач, хвалио да би се, да је живео у оно време, пре посветио неголији појка, што је за попиницу било „штогод страшно“, „мал... није пала у несвест – срећа, те је била капиталне грађе“. Свет га је због тога стао провлачити кроз „своје решето“, те, најпосле, изнесе да шурује са Назаренима.

„Е, ал газда – Вуша је газда био. Боме те још какав газда! Чопораш! Имао тај свог свињара, свога овчара, па свог чобана, па говедара – све своје. И још нуз то не знам колико земље...“ – приповеда наратор.

Онима који су се питали откуд му све то, он ће, у својој сељачкој префриганости, поручити:

„Нека свако ради, па ће имати; боме не падају ником печене шеве с неба. А горе би ми било, да ја један сиротујем, а њих се сто распада од беснила; него што сам ја један богат у сто других слепаца“.

На газда Вушу се подигла „и хала и врана“ оптужујући га да се на њиховим леђима обогатио. Били су уверени да ће све стићи на наплату, да му газдашаг неће дуго трајати и молили су Бога да то буде што пре. Веле: „Ускори, боже!“ Притељ ђифта Настин ће му, пак, једном пророчки рећи:

„Не надејте сја на књази ни адвокати, њест бо здје спасенија, него у се и у своје поштење“.

Тек после овог нешто дужег увода писац прелази на опис карактера насловног јунака. Газда – Вуша „не би могао живити без адвоката као ни циган без коња и вашара“. Страст за парничењем у њега је толика, казује духовито приповедач, да ће „икад буде умирао, дићи процес против смрти“. Било да је што купио или продао, газда – Вуша је имао посла са адвокатима и „вукао се по судовима од Понција до Пилата“. Ретко кадда право није било на његовој страни.

„Та зар је један човек добио право, а није имао право. Боже мој, шта све неће новац изградити?“ – наводи наратор указујући на подмитљивост као једну од највећих мањкавости правосудног система оног, али и нашег, времена.

Као пример наводи искуство другог сељака који се вајка:

„Лако је њему! Ко ме бог, оном и ђаво. А мене поједоше ти `двокати; ма, брате поједоше. Ја терао један процес – знаш онај због деобе? Па ево одох у дубоку. Кад сам платио све што треба, пођем на поље. А тек ће `двокат за мном: *Стани, каже, имаш још тридесеткрајцара*. Ја извади из ђемера и то, па им баци на сто, било њих више тамо још; ваљда су му писари – зна их ђаво! *Ево вам, рекох, па купите штрангу, па се обесите*“.

Газда – Вуша је, пак, за адвокате био „маснији залогaj“. Ређале су се газда Вушине парнице. Што је више добијао парница, „то их је више заподирао“, наводи наратор и, обраћајући се присно читаоцу, додаје: „А шта више процеса, то по адвокате – та већ знате!“ – износећи критички став у вези са функционисањем ондашњих судова.

Парница са општином газда Вуши ће доћи главе, на радост његових противника.

Кад се „укинула граница“, приповеда наратор, општина је остала без зграде за општински уред, па општинари одлуче да „распореду по народу“.

„Светина виче: – не наопако! Зар није доста толико нових приреза и намета? Ту финансија, ту општински намет, школски прирез, поповина, царевина, рикштанд од прошлих година!... Нећемо!...“ – преноси приповедач гнев војвођанских сељака који стењу под наметима царске државе.

Један је бунтовник, пак, викао:

„Не треба нам. Шта ће нам кнез шта натарош? Ми ћемо сами себи судити. Сад смо добили наше право и, слободу. А коме треба порција, нек зареди по селу од куће до куће, па нек купи“, те замало „није доспео у ладовину, да тамо лади своју усијануглаву!“

Радња почиње да се заплиће кад газда – Вуша на скупштини изађе са конкретним предлогом: он ће подићи кућу за општину, а општина ће му, заузврат, дати неколико десетина јутара земље да их ужива неко време, те да јој после опет врати. Упркос томе што је газда Вушин предлог решавао проблем, он није наишао на већинску подршку окупљених.

У приказивању скупштинске расправе, на видело излазе многе специфичности менталитета српског сељака: потреба да свима и сваком противречи, сумњичавост и

нетрпељивост према газдама и представницима власти, као и безрезервно прихватање сваког ко је дошао са стране, јер како другачије разумети пишчеву опаску:

- Да је газда – Вуша против тога, они би пристали. Ил бар да комесар није први рекао да је то најбоље: Јер ко зна? Можда су они начинили какву смицу. Можда су у договору... Да је дошао чивутин, или ма какав странац, бог те пита, откуд, чисто бих прст оцекао, ако се не би преволели огромном већином, можда и једногласно.

Описујући затим надменост свог јунака, али и поткупљивост сељака и представника власти, Адамов ће рећи:

„Газда – Вуша их је уловио на удицу. Коштало га је неколико полићака ракије и неколико земичака – ал то је њему ништа!“

Његову увереност у моћ новца, писац сликовито представља:

„Да станем на банатску страну преко Дунава, па да држим у једној руци мосаљку ракије, у другој две три земичке, па би све општинаре с кнезом и натарошем на челу према мио жедне преко воде“.

Испоставило се да је газда Вуша био у праву. Нашло се, истина, ту неколико „лармација“ који су на сав глас викали:

„Каква је то слобода? Ди је наше право? Намеће нам се, што нећемо. Шта ће нам комесар? Доле с трулим саветом! Да је то добро, не би Вуша чинио. Њему не мисли добро ни нога нози, а камоли он народу. Ми смо народ, не капутлије ни богаташи. Ми нећемо...“.

Среска власт ће угушити побуну сељака, двојица – тројица ће одлежати „с оне стране браве“, а општина склопити погодбу са газда Вушом: он ће се обавезати да подигне кућу, а од општине ће, за узврат, добити шездесет јутара пашњака на осам година. Према истом договору, требало је да газда Вуша уступи једну своју кућу за писарницу и нотарешев „квартиљ“, док општински уред не буде готов (за шта ће „обашка“ бити плаћен). Да би из те куће истерао Јеврејина (коме је раније изнајмио стан) морао је да се уплете у нови судски процес. За мало, ето и другог: газда Вуша је хтео одмах да оре земљу, али му општина није дозволила док не испуни свој део уговора, док не сазида кућу, те се газда Вуша опет обрати адвокату.

„Мирољубив би човек казао: *Цаба!* Па причекао, да се ствар реши с миром. Ал ко газда – Вуши да избије парничење из главе?“ – прекида писац приповедање својом опаском потенцирајући тиме газда Вушину страст за парничењем.

Адамов нам, затим, описује и понашање адвоката према газда Вуши:

Он се наже према њему поверљиво као лекар постели болесника, па „разврзао најпре диван о стварима, које по изгледу немају ни мало свезе са ствари“, да би му, затим, изнео свој, већ разрађени, план:

„Прво ћемо да бранимо ваше право, да смете, кад хоћете, орати своју земљу, онда ћемо лако, где. То све мора ићи као на машини: најпре једно па друго – по реду. –“

Лаковерни газда Вуша то узима здраво за готово, па се стаде хвалити како је „ствар на свом путу“. И они други узеше адвоката и почеше да се „предострожно“ бране, мада их нико још није напао. Општински адвокат чека тужбу, а газда – Вушин да још који пут дође код њега, „да има што више урачунати“ – казујенатор описујући бездушност и поквареност адвоката и њихов изабљивачки однос према клијенту.

У приказивању непријатељства између општине и газда Вуше Адамов је открио наличје судских процеса, оно што се догађа иза кулиса, погодбе и нагодбе адвоката са судијама на штету клијената, разна оруђа корупције, правне трикове помоћу којих се процеси одгађају и продужују, смишљена заплитања процеса да би се клијенти опљачкали и довели до просјачког штапа. Управо овде исказана је најснажнија пишчева побуна против корумпираног правосуђа које се показује као легло покварењаштва, неморала, бездушног односа према човеку, чиме Адамов, такође, кореспондира са нашим временом.

Својом грабљивошћу, злоћом и напасношћу, газда – Вуша се отуђио од сеоске заједнице. Седи сам под својим „пенџерима“ и „џмари“, окрећући главу од мимопролазећих да их не би поздравио. Ако оде у бирџуз, ником ни мукајет. Извади своју дувањару, напуни лулу, наручи вино, па седи сам за себе, „нит ко коме тур ни вур“, истиче газда Вушину надменост приповедач.

Сукоб је, у међувремену, попримио шире размере. Адвокати с обе стране почели да се гложе међу собом. Предмет спора односио се на то да ли газда – Вуша може уживати земљу пре него што се кућа заврши. Газда Вуша је сматрао да је то по уговору, док су се општинари држали оне народне: „Најпре слуга служи, онда газда плаћа“. А адвокати и газда – Вушу и општинаре уверавају да ће процес добити.

Газда Вушиној пропасти претходио је покушај адвокатовог писара да га помири са сељацима и општином, те он поче убеђивати сељаке:

- Није – вели – вредно ни поштено, да човек штетива, кад се општина неће ни хаснити ни упропастити.

Али му, ни сва његова речитост, не поможе, огорчени сељанинису хтели ни да чују за то. Подиже се граја, неко удари песницом о сто, а из гомиле се зачу:

- Ми ћемо видети за кога је закон и правда? За народ или газде? За све ил само за оне, који боље подмазују?“

После неуспелог покушаја мирења, посрамљен писар се једва прогура напоље, а газда – Вуша, „бајаги, кичаљив, као да је победио“, истиче његову надменост писаца. У међувремену се и кућа доврши и сад је газда – Вуша могао мирним путем добити оно што није могао парницом.

„Ал, адвоката је морао намирити и платити толико штемплета, папире, комесије и путне трошкове. Почеша се и тамо где га не сврби“, духовито ће наратор.

Свој став о бесмислености парницења Адамов ће исказати кроз уста притељ ћифте Настинакоји ће, пролазећи поред газда Вуше,хотимице рећи:

„Слугу кад платиш, знаш за што, бар те је послужио. Ал изгубити парницу, па морати платити 'двоката, то ти је горе него кад радиш виноград па ти туча потуче лозу“.

Газда Вуша се, међутим,није дао опаметити, већ је наставио парницу са општином, најпре ради добијања земље на најбољем месту, па што нису хтелида му дају свих шездесет јутара, па што општина и „стари беглук“ држи за пашњак. У међувремену,газдаВушаје изгубио и процес који је водио са Јеврејином, те му је морао платити одштету.

Сад, казује наратор, да му даду Сарајево – не поможе му.Жена му умрла, син се оделио, кћер се удала, изгубио толике раднике.

Син му је узео најбољу земљу. И против њега би терао процес,али клонуо. „Још је само толико куражије имао, да изгрди и адвокате и суд и закон, и да због тогаодлежи неко време у затвору“. Пошто егзекутора испребија на мртво име, опет заврши у затвору.

Као што је сваком био несносан и мрзак као богат, тако и као сиромах. Ушао је и пословице, па се могло чути: „Отегао се као газда – Вушин процес“ или „Прошао као газда– Вуша“.Педагошки карактер приче потврђује и њен завршетак.

У приповеци „Наш биров Љуба“²⁴² Адамов је са великим симпатијама приказао лик сеоског послужитеља – бирова Љубе. Безизлаз у коме се овај невољник нашао сугерише слика којом се причаотвара и затвара:

„А наш биров Љуба и данас, баш и данас, гега се, као да иде по смрт“.

Приповетка почиње директно, без увода, вајкањем општинског старешине „јер Љуба никако да пожури, већ све ради полако, па чини да људи хоће да искоче из своје коже“.

Љубина спорост највише је сметала сељацима кад би долазили у општински уред да намире порцију. Чим скину летину, они „витигаљ“ (пореску књижицу) у руке, па у општину „док није планило на сто других страна“. И „док Љуба отишао, док се вратио, половина људи већ отишла на рад“.

Тек пошто нас још једном подсети да Љуба касни на заказану седницу скупштине која се тиче управо њега самог, приповедач ће га сликовито представити:

„... Човек средовечан, омален, па ситан. Коса му је некад, кажу, била црна као угљен; сад је већ прогрушана. Чело мало. Лице дугуљасто. Бркови – за чудо – плави и појаки... А очи? Е, и оне су црне. Али је то тешко баш право знати... Увек пиљи у земљу, као да нешто тражи, а зна и сам, да није ништа изгубио...“.

Љубин лик заоденут је велом тајне, што се види и изначина на који га приповедач описује.

Почесто је замишљен, па повоздан ћути. Кад старешина оде некуд послом, онда је Љуба у канцеларији „све и сва“. Седеоби ту сатима и премишљао. „А кад се он тако замисли, можете мунаређивати по два сахата, неће тај ништа чути ни разумети“. Оно, додуше, правда га приповедач, има и посла. Окупе га господа и стану му наређивати и слати „то – овамо – то онамо“.Познаје Љуба добро цело село, сваког у главу. А како и не би? „Већ се промениле три старешине и два начеоника, а он непрестано биров...“.

Па како не нађоше другог кад се жале да је спор, упитаће најједном наратор и одмах дати одговор:

„Ето како. Ко ће у селу да напусти своју кућу, па да трчи с краја на крај за педест форината на годину? Ко год има нешто земље, тај воли бити свој газда у ономе, што је Бог дао, па ма како се мучио. А Љуба сиромах нема земље: продали му све за порцију, па шта

---

²⁴² Павле Радојчевић, „Наш биров Љуба“, *Стражилово* III, 1887, бр. 12, 179 – 182.

ће? Оно није, да нема у селу и бескућника, али је Љуба, мада као ђаво сиромах, опет и поштен...“.

Нараторов одговор открива сву тежину Љубине егзистенцијалне ситуације, као и нескривене пишчеве симпатије за људе са друштвене маргине. Његове симпатије су утолико веће јер је Љуба поштен. Оно „није баш, да је Љуба чист као сунце, е а који човек нема баш ништа на души?... Зна село, да он по кога и обиђе, кад наређује на вошпан или на робију, али није никому криво. Данас ће мене, сутра тебе, па се то изравна“, наводи наратор и додаје: Зна Љуба кадгод да прими и мито (спусте му у торбу комад сира или сланине), а он оде по другог да њему пренесе наредбу претпостављених.

Има послужитељ Љуба и других врлина. Слуша он сву господу. Истина, није никад потрчао, макар му и сам начелник заповедио, али тек слуша. „Па има и разлога, зашто не трчи“, загонетно ће наратор. Једном се само (кад га је овај укорио због спорости запретивши му да ће наћи другог бирова) Љуба побунио и супротставио начелнику, и то не само побунио, већ му баш „скреса у брк“:

- Молим, овај, господин – начеониче... Не могу брже, већ да седнем. Ја цео дан идем, по селу, па кад бих још свуда трчао, спао бих с ногу; него овако подједнако, па некако издржим. Тиха вода брег рони.

Упркос тој Љубиној мани, може се рећи да су га господа баш заволела. Да је Љуба њихов човек од поверења, види се и по томе што би му господа у биртији, уз чашицу, нешто поверљиво шапутали, а он о томе ћутао као заливен. Једном се само, вели наратор, Љуба излануо, а био је „добро угрејан:

- Имам ја – вели, – сву ту господу овде!

Па се куцнуо по цепу, тргавши се затим, као да се и сам уплашио од онога што је рекао и више никад о томе није „словца прословио“ „Биће да су господа стога и заволели Љубу“, закључује наратора построфирајући поверљивост као доминантну Љубину особину.

Приповедач наспотом враћа слици с почетка. Љуба се ни тог јутра, кад је нотарош сазвао сесију јер је хтео „важно нешто да реше за њиховог Љубу“, није журио.

О Љубином приватном животу мало се што знало. Говорило се да је некад био новозаконик, па се једном нешто наљутио на жену, те је ударио после чега суга новозаконици истерали из своје скупштине. За тај други живот, скривен од очију јавности, сазнаћемо кад Љубаједне вечери буде дошао по нараторову ујну која је била бабица целом

селу. Уместо да открије прави разлог Љубине посете, наратор вели: „У Љубине редуше нашло се дете“ остављајући читаоца да сам изведе закључак.

Нешто више о томе сазнајемо из реплика(пуних разумевања и саосећајности) његових сељана.

Љуби повисише плату.

„Беру толика господа грдне новце, а седе у хладу, па се башкаре, па им ни маче замауче код куће. У нашег Љубе ни петка за душом, а толика пиљеж око банка“ – истиче Адамов узимајући у одбрану свог јунака.

Своје казивање наратор закључује констатацијом с почетка приче:

„А наш бирив Љуба и данас, баш и данас, гега се, као да иде по смрт“.

Са исто толико топлине и нежности Адамов јеу приповеци „**Шијак**“ („**Деда Анта**“) ²⁴³ приказао лик сеоског бескућника Анте Шијака, тј. Анте Гајдаша. То је човек са друштвеног дна о чему сведочи његов запуштени изглед:

„Брада му давно необријана. Дугачка масна коса пала по сурдуми. Испод сурдуме вире старе гајде – масна им мешина, канда се некад носио у њој олај“.

Гајде су му све што има. Анте Шијак је човек без будућности.

И тог суморног кишовитог дана седео је деда Анта са кратким камишом стиснутим у зубима испред крчме чекајући да когод у њу сврати, па да му за лулу кржака или за гутљај вина посвира.

Адамов ће овде читаву страницу посветити том свету пуких сиромаша и бескућника, људима са друштвене маргине, о којима приповеда у крајње сентименталном тону:

„Јад им је отац, а невоља мати, па је тешко просудити, да л’ се горе пате словесна или несловесна створења у тој руљи. Опаљена лица, раздрљених груди, у изанђалим дроњцима и ритамима људи и жене, а деца готово гола, нага, боса потуцају се по овом белом свету од немила до недрага...; или воде са собом на ланцу по једног два рундава, прљава медведа, да и њих и себе за крајцару муче пред светом, лупајући у протак и прапорце и звечећи ланцима, те певајући им песме, да им медведи по навици играју и показују наметнуте им вештине...“.

Исцрпан опис тог света, чије је „горе лист и дада Анта“, Адамов заокружује опаском о њиховом пореклу.

---

²⁴³ Павле Марковић Адамов, „Шијак“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 11 – 21.

Стара постојбина им једалеко на мору, све сам крш и голо стење, „нигде земље ни за један добар дан орања, да посејеш шенице за насушни хлеб“. Љута сиротиња „и њене рођене ћери невоља и глад“ нагнала их је „да потраже себи плодније земљиште“.

Тек после овог више него опширног увода Адамов се враћа насловном јунаку и даје његов животопис не улазећи у унутрашњи живот и психу свог јунака.

Дошао је у село као дете. Од оне руље с којом је дошао, „не оста му ништа више осим имена, којим наш народ крсти те номаде, оста му име: Шијак“. Најми се код чича Мије Накрајкућинада бојтарији ту оста до његове смрти не прекорачивши сеоског хатара, те није веровао да има света даље од онога што његово око може да види – тамо до Фрушке горе на северу и Авале на југу, казује наратор истичући у први план скученост његових назора и погледа. Кад умре чича Мија, задруга се издели и осиромаша, а „деда Анта оста го као пушка“. Док је још могао, служио је код овог и оног, а кад је изнемогао и отештао, нико га више није хтео, „те пребијај се кукавац то овде то онде, и живи од данас до сутра из туђе руке, туђе милости“. Сватови, свечари, даће задушнице и прославе нису могле проћи без њега. За малу напојницу или чанак кржака цепао је дрва, правио деци колица и клизальке по багателној цени, а највише свирао.

Деда Антино дружење са крчмаром и његовим гостима: Додом Каћуром, дугачким Стојаном и деда Луком „сикирашем“, иако делује као епизода, пресудно ће утицати на његов живот, те се може означити као тренутак кад радња почиње да се заплиће. Атмосферу крчме и понашање њених сталних гостију – пијанаца и бекрија, који у алкохолу утапају своју тугу изражавајући на тај начин незадовољство властитим животом и светом, Адамов ће описати са сугестивном уметничком сензибилношћу. Он успева да, не само уверљиво прикаже њихове гестове и владање, него и да продре у њихову психу.

Деда Анта је већ свирао крчмареву омиљену песму „Ирош јесам, ирошки се владам“, дакако за фракл ракије, кад поменута тројица рупише у кафану. Са сваком попијеном чашицом гости постају гласнији, бучнији, разговорљивији, само што, уместо заједничке теме, свако прича своју причу. Тако Дода Каћур са носталгијом прича о прошлим временима (што је опет израз његовог незадовољства светом и животом), склон је претеривању, хвалисавости, па и лагању, те наилази на оспоравање друге двојице. Он од Анте Гајдаша тражи да му свира ону његову из буне: „Устај, устај, Србине!“ а онда надугачко и нашироко приповеда о свом учешћу у револуцији. Четрдесетосме је он војевао

за српство, био је у буни курир, па је „новчура“ у њега било као плеве, али није радио „као неки“. У свом патриотском заносу узвикује да ће опет бити наше што је негда било наше (тако бар пише у књизи коју је добио од неког старог ислуженог каплара) вајкајући се да су тада била другачија времена, а данас се немаш коме „ни потужити ни пофалити“. Поредѐћи ново време и време прошло, Дода ће још рећи:

„Ова наша господа као да нису господа. Какво им је то господство, кад се носи као сваки ћифта – ни ту сабље ни златне звезде... Него требало би још једаред мало замесити квасац. Треба то свету пустити крви. Овако се не може дуго, ил оде цео свет тумбе...“.

Дода, наставља наратор, увек хвали стара добра времена, а тужи се на данашњи свет и најрадије приповеда о својим *јуначким* делима из буне. Чак је био „уписан у рабош као револуционар“ кад се самом среском престојнику усудио рећи:

„Е мој господине, малар ти наука кад памети немаш. Да си још и паметан, као што ти је бог дао, па си учеван, не би викао на нас неуке људе као говедар на марву, него би нас лепо поучио“.

Пошто им алкохол удари у главу, тројица кафанских гостију постају критички настројени, намерно криво тумаче оно што им онај други прича, те се њихово дружење завршава свађом, а замало и тучом што је несумњиво знак прикривене агресије.

Лука се, вели наратор, већ зацрвенео, „нос му дошао као прецветала ружа“, „још мало па ће и у плач ударити“, те моли Доду да се заузме за њега код власти, „да добије и он штогод дела од куће, јер сви разнесе по нешто, а он оста на празно“. Дугачки Стојан, пак, ћути, али ниједна пијанка није прошла, а да се он није с неким посвађао, па и потукао. С Додом је, напомиње наратор, увек нешто имао. „Док пију, пију; ал кад се њих двојица опију, онда их се мани“. Овог пута свађа изби због песме коју ће гајдаш свирати, а сетише се и неких старих, нерашчишћених рачуна. Још мало, па би се и потукли „да крчмар не употреби сву своју енергију и елоквенцију, те их ућутка“ после чега Дода напусти крчму, а деда Анта настави да свира дугачком Стојану.

Други део приповетке отвара се импресивном, скоро идиличном, сликом села у мрклу јесен, кад се по њему ори сватовац и кад су гувна пуна летине.

Идилична слика села биће помрачена пишчевом констатацијом да сељак не може да ужива у плодовима свога рада, да за њега нема радости јер треба богаташу вратити две мерице семена за једну позајмљену још пролетос, а и оно што му је преостало и склоњено

на таван, заплениће егзекутор *зарикитанд*, а понекад ни то није доста, те, „оде још и уже и јуне“, наводи нараторскрећући читаоцу пажњу на тежак положај војвођанског сељака који стење под теретом намета.

Централно место у приповеци заузима слика пожара. Она је дата тако сугестивно да се читаоци уживљавају у разбуктавање пожара са оним узбуђењем и узнемирењем као да су ту присутни. Приповедач нам најпре казује како је пуцањ пушке, а затим и звук црквеног звона, огласио позив на узбуну.

Адамов у неколико потеза, избором карактеристичних детаља, успева живо да дочара слику пожара. Слика је утолико уверљивија јер се приказује како се пламен разбуктале ватре одражава на тамном ноћном небу:

„Не знаш, је л’ страшније, кад месец сине, па гледиш кроз дим и пламен, а он, мислиш, плива у крви; или кад га покрију облаци, па пламен палача кроз густу помрчину“.

С ванредном доживљеношћу, комбинујући полилог и слику, Адамов приказује и панику која јесве захватила, као и страх окупљених да се пожар не прошири:

- Воде!..; Воде!... Дај виле!...

- Шта горе?

- Дудино гувно.

- Ето ти! Свео и зденуо кукавац целу летину, већ очистио и набио гувно, па само да сутра зором садене први вршај.

- И сад да оде све у млево!...

„Деца вриште. Жене кукају и грувају се у прси. Људи лармају. А све се устумарало то тамо то амо...“.

Адамов не открива име пиромана, али и не држи читаоце дуго у неизвесности наговештавајући ко би то могао бити. Као код истински модерних приповедача, овде се сугерише да би одговор на то питање могао знати Анта Гајдаш који је непосредно пред избијање пожаравидео дугачког Стојана како се „вуче око Додиного јендека“.

Описује се и нелагода потенцијалног кривца:

Он би Анти (пошто је овај саопштио сељанима да зна ко је упалио ватру) нешто пришапнуо, узмувао се око старог гајдаша, „ал не може да га добије у четир ока“ јер се око њега окупило много радозналих беспосличара, па га прате до општинске куће где овај има саопштити кнезу „паливатрино име“. А кад се Анта тамо запути, „дугачки Стојан жив да

умре“. Изашаочак ван села на друм, да га дочека и упита шта је наумио. Али ће га Анта умирити:

- Не бој се; није стари Шијак ником злурад. (Загрцну се; у грлу му застаде нешто као орах.) Збогом. Ада бог да, те се ја никад више не вратио.

Адамов емотивно упечатљиво описује Антино држање пред судијом где ће се представити као Анта Шијак, гајдаш Анта, пошто правог имена не зна. Није знао да каже ни колико му је тачно година (а имао је око седамдесетак), ни одакле је родом (знао је само да је дошао са својима из Шијачке), нити ко су му родитељи. На суду је изјавио да је чувао овце код чича Мије док је овај био жив. После се зарањивао као туђи слуга, а кад је остарио и изнемогао, сматрао је за милост ако би му ко дао посао, али је највише дувао у гајде. Судија је био изненађен његовим признањем кривице, будући да није био у завади са Додом и да раније није био кажњаван. Није му промакло ни да се Анта збунио кад је требало да потврди да је сам запалио Додино гувно:

„... Анта убриса рукавом своје масне сурдуме, зној с чела и с лица, уздану дубоко, гутну два – три пута, као да хоће нешто да протера кроз грло, понда опет ману рукавом преко очију, те поче говорити:

- Господине, ја немам ништа осим ових гајада, и што је на мени. Будите милостиви, милостиви господине. Ја немам куд ни камо натраг. Затворите ме, па ме раните, да не скапам од глади у царевој земљи на царевом друму.

Антина животна исповест је потресна и оптужујућа. Цео његов израз говорио је о патњама и невољама кроз које је у животу прошао:

„Анта уздрхтао, па се једва држи на ногама. Из очију му врљају сузе, па се преко борног лица круне на суве окореле руке, којима притиснуо на груди своје гајде“.

На крају приповетке преносе се коментари кивних сељана.

У потпуном сагласју са осудомјавногмњењабио јеи извештајо Антиномвладањуу селу, штогајепослаоопштинскиуред у комеје стајало да је Анта скитница из света и бадавација, те да се у последње време примећивао на њему неки неспокој. Писало је ту, такође, да је Антапре двадесет година учествовао у неком убиству за шта су га оптужили баш они са којима је до јуче живео тако „да им ни муве није увредио“. Само је Дода, вели наратор, сумњичаво вртео главом на све то и клонио се дугачког Стојана.

Епилог се као и обично свео на неколико сувопарних саопштења:

Деда Анта је осуђен на пет година робије због злонамерног и хотимичног злочина пожара. „Није преживио тога рока. Умро је као робијаш“.

У приповеци „Тестаменат“²⁴⁴ описан је тип човека шаљивције и шерета који својом домишљатошћу успева, не само да се извуче из незавидне материјалне ситуације, него и да разобличи менталитет и психологију малограђанског света. Иако је Адамов назначио да је приповетка рађена по Росегеру, више него очигледно је да се у њеној основи налази шаљива анегдота (на шта указује њен сиже заснован на неочекиваном обрту). Ако пођемо од ове претпоставке, онда можемо рећи да је Адамов показао изванредну способност развијања анегдоте у комичном смеру. Приповетка је од почетка до краја написана у подсмешљиво–обешењачком тону и блиска шаљивој народној приповеци. Сличност са њом огледа се и у одсуству спољашњег описа јунака и психолошког осветљавања ликова. Хумор у приповеци базиран је на комици ситуације, али и на духовитом опису јунака. У том опису, као и у самом приповедању, препознајемо мноштво народњачких, али и двосмислених и парадоксалних израза и фраза.

Приповетку Адамов почиње директно, без увода, представљајући нам главног актера приче – брац’ – Андрију крчмара. За њега ће писац рећи да је „мало посрнуо“ и (устилу приповедача шаљиве приче) додати: „Боже мој, посрне коњ, а има четир ноге, па како не би (...) човек, који има само две!“ Појасниће затим да његов јунак није „ногом склизно“, него „посрнуо имањем“, и то још пре десет година, па је отворио крчму, али је његова крчма пливала, „полак у води, а полак у дуговима“. Можда би, вајка се приповедач, Андрија боље прошао (макар би имао више муштерија) да је умео да се умери са вином, да га је пио „сос мерос“, „а вино је враг. Никад не каже: *Устани, доста је!* Него канда те све одостраг вуче, па вели: *Та седи ајд још мало!* Кад устанеш, ко да шапће: *де коју с ногу!*“ – описује Адамов у хуморном тону како ова страст постепено обузима човека. Његов јунак није „љубио чашу“, „он је грлио бокал, а миловао славину“, па је добио епитет пијанице – пропалице. Тај печат је, казује наратор, брац’ – Андрија носио, „на свом патлици – носу, пропалим лактовима и шеширу кроз који му је скромно провиривала кика“.

Хумор у овој приповеци, међутим, није увек враголаст и доброћудан, у њему има и сатиричне жаоке, а она је садржана у критици менталитета, назора и схватања

---

²⁴⁴ По Росегеру М., „Тестаменат“, *Јавор* VI, 1879, бр. 3, 73 – 81.

малограђанског света који је спреман да се подсмехне и наруга људима и њиховим слабостима и да се дистанцира од губитника.

Адамовљевом јунаку, после банкрота, нико није хтео позајмити ни паре. Оне, међутим, који су, руководећи се у животу практичним начелом, стекли богатство, тај исти свет велича и уздиже. Један од њих је грк – Стева, „негда његов колега по рувету“. Ни он, као ни Андрија, „није имао друга капитала до кредита“, али је он, велики наратор, „имао друкчији мозак“. Сам писац се привидно усхићује његовим успехом.

То што је слепац, брац’ – Андрију је тако пекло „да је од дерта оболео“, а свет се томе јако обрадовао. Злурадост његових ближњих и њихова лажна забринутост показује се приликом посете комшије који долази са се тобоже распита за болесниково здравље, а заправо извиди да ли би могао доћи до „оно мало рештанције“, па се Адамовљева критика, надаље, тиче људског егоизма и хипокризије туге која није искрена кад иза ње стоји рачун.

Егоизам и похлепа његових „саграђана“ толика је да се не зауставља ни пред пијететом смрти што се показује кад болесник позива писара да му издиктира свој тестамент и искаже своју последњу вољу. Саопштавање опоруке постаје полуга која покреће радњу и доприноси ефектној поенти приче. Реч је, наравно, о лажном тестаменту и вешто смишљеној превари.

Схвативши да односи у колективу зависе искључиво од личних интереса, Андрија престаје да буде зловољан због људске неосетљивости и одсуства бриге за друге, те одлучи да се са својим суграђанима мало нашали. Ову трагикомичну ситуацију писац умешно експлоатише. Адамовљев јунак разголићује наличје њихове туге дајући духовиту илустрацију односа појединца и колектива, већ добрано зараженог „буржоаским“ (ћифтинским) моралом. Испод ведрога хумора, међутим, оцртавају се деформације човека који је изгубио све људске квалитете.

У средини која изгара од радозналости и која живи од сплетака и скандала нотароша није требало молити да дође (већ је чекао „као запета пушка“), а ни сведока није требало тражити. („Та згрануло би се цело село, само да дозна, шта ће брац’ – Андрија написати у тестаменту“.)

Неки се подсмеваху:

- Грло му је најпоштеније од свега што има. Ја бих најволео, кад би ми њега могао оставити.

За то време Андрија је већ диктирао своју последњу вољу нотарошу.

Његов тестамент носи печат уверљивости и животне веродостојности:

- Дугове своје остављам веровницима.

- ... Елем у име божије! Што имам поштено ћу расположити. Деце немам. Од својте никога. А сад, господине изволите писати...

- С... чани – поче болесник – имају три звона на цркви; онда ми треба да имамо четири. Четврто се мора наручити. Понда и ово запишите: Првозваног Андрију на целиваоници изела црвоточина, да му ребра провирују – мора се нова икона дати насликати. Школа прокишњава... и то запишите, господин нотарош,... ал немојте... Наша црква нема неба, елем то се мора купити... Требало би још много штошта ал сиротиње се ваља најпре сетити. Зато остављам сав преостатак, што преостане од горе наведених мојих завештанија нек се утроши после моје смрти на даћу, парастосе и годишњицу...

Пре него што још ће једном проверити да ли је све добро записано, Андрија се тронутим гласом обрати присутнима остављајући за крај оно најважније:

- Немојте ми захваљивати. Ко може, треба да учини штогод добро, а тим пре, кад мора да иде с овог света, па да на оном увати души места ... А кад ме метнете на астал, потражићете у сламњачи –

Вест се брзином муње проширила селом, за шта је био заслужан чика – Маша, „сеоски колотер“. Они исти који су му се дотле подсмевали и ругали, сад га хвале, а помало сеи чуде.

Андрија се тестаментом наругао својим суграђанима прецизно предвиђајући како ће се у тој ситуацији они понети и како ће се то одразити на његовезистенцију.

Док се, мислећи о тестаменту, и сам чудио „куда је чак забасао“, његови сељани су се увелико спремали да свог „поштеног и ваљаног брац – Андрију“ што парадније отпрате до „*мија гроба*“. Сам попа је два дана састављао надгробно слово, а пола дана смишљао плачевни натпис „што ће доћи на крст више брац – Андријиног гроба“, те најпосле срочи: „Сеј памјатник дижет свом незаборавимом добродјеју и приложнику храма господња верном божијем рабу и благочастивом християнину Андреју Борковић – захвално општество јединоспасајеме вере православне“.

Следећег јутра пуче глас да је болеснику боље, а после четрнаест дана овај устаде из болесничке постеље. Лицемерје ни овог пута није изостало. Свисад поврвеше „да му изразе своју радост што је оздравио, па каква би то грдна штета била да је умро, а тек је у најбољим годинама“. Увераваху га „како им је било тешко док је лежао, а неке бабе му се исповедаху, како су се усрдно молиле богу спаситељу, да га исцели и подржи здраво бар још коју годину“.

Нараторово казивање зачиниће Андрија ироничном опаском:

- Гле, та ја нисам ни знао да мене моја браћа тако љубе!

На крају приче главни јунак се заједно са писцем слатко смеје како је насамарио своје суграђане радујући се ефектима своје довитљивости а они су бројни: сад се утркују ко ће да му помогне у овом или оном, у његовој крчми увек муштерија, а ускоро ће га изабрати и за поглавара.

Мало – помало брац’ – Андрија је одуживао дугове, а веровници опет мишљаху да немају сигурнијег дужника од њега. Вадећи почешће свој тестамент и читајући га, Андрија би мислио:

„Баш је враг! Гле како се смеши!“

Наслађивао се при помисли како би после његове смрти узалуд тражили новац по сламњачи:

„Сву би сламу могли изести, па не би нашли ни ... бангуре!“

Кад умре, бићеваљда другачије, вели наратор, додавши шеретски:

„Кредита је стекао, а поса му иде. Па тај исти тестаменат важиће и после, ако не направе донде други“.

И епилог причезаснован је на контрасту и обојен сочним хумором:

„Четврто звоно је већ давно подигнуто на кулу. Млогога је већ огласило и отпратило.

Али брац – Андрија још живи. Штавише, како звоно звони, његов кредит све већи“.

ПРИПОВЕТКЕ СА СОЦИОЛОШКИМ И ДРУШТВЕНИМ МОТИВИМА

Адамов унеким својим приповеткама, како наводи Каменко Суботић, не слика сеоски живот сам за себе, „без додира са политичко – културним, јавним духом у српском друштву“, већ „црта згоде, у којима се види судар, додир, спој мирног конзервативног живота сеоског са таласањем опћег друштвеног покрета војвођанских Срба шездесетих и седамдесетих година овога (XIX) века“²⁴⁵. То је утолико значајније кад се има у виду данаши приповедачи „прошастих година“²⁴⁶ нису довољно пажње обраћали на тај предмет. Капиталистички развитак није остављао село као једну изоловану идиличну оазу, већ је захватио и сељаштво изазивајући многе поремећаје у његовом животу, што није промакло Адамову у чијем се прозном опусу налази и неколико врло успешних приповедака са социолошким и друштвеним мотивима, какве су: „На попиној клупи“, „Народњак“ или „Грк – Арса и поп – Лука“, „Свечан дочек“, „Антикрст“, „Ватрена кола“, „Из Босне“. У њима се распредају дневно – политичке теме, воде политичке борбе, описује изабљивачки однос власти према војвођанским сељацима, приказује њихово опирање научном и технолошком развоју или се, пак, описује ратна стварност.

Адамовљева тежња да у својој прози да свеобухватну слику друштвене стварности војвођанског села дошла је до изражаја у његовој последњој објављеној и недовршеној приповеци **„На попиној клупи“**²⁴⁷ (у поднаслову „Сеоске слике и прилике“), написаној у првом лицу једнине. Иако је остала на нивоу фрагментарног рада и скице, у њеној композицији уочавају се бројне слабости које се манифестују у предугачком уводу (састављеном из чак три дела), у сувишним и развученим дијалозима, фактографији и веристички навођеним детаљима, заустављању на успутним епизодама (што је карактеристично за усмено приповедање).

У центру пишчеве пажње овде је (у складу са насловом) „попина клупа“ где је баш пријатно седети у летње вечери и у пријатељском друштву. Најпре се описују погодности које „попина клупа“ пружа уморном човеку. На тој клупи се сваког поподнева окупљају,

---

²⁴⁵ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампариија Јове Карамата, Земун, 1898, 113.

²⁴⁶ Исто, 113.

²⁴⁷ Павле Марковић Адамов, „На попиној клупи“ у: „Приповетке. Писма.“, Футура публикација, Нови Сад, 2005, 84 – 93.

сем попе и нашег наратора, његов кум Душан, Пера, нотарош и господин начелник, жељно ишчекујући да се отвори „редовна седница“. Томе се, вели приповедач, није чудити:

„Ми немамо на селу читаонице ни касине, где да оговарамо своје чланове и нечланове, да се свађамо, које ћемо новине држати и кога ћемо бирати за председника и у одбор; немамо где да попијемо чашу пива уз кобасице с реном...; немамо где после ручка и вечере да сркућемо црну каву...; немамо клуба, да бистримо и замућујемо светску политику. Све што нам је, то нам је попина клупа...Ту свако светско питање разумемо и себе не разумемо...“.

Опис „попине клупе“ бива допуњен готово натуралистичким описом атмосфере у летње доба, „кад и чворак на дуду пишти од врућине...“.

У другом делу увода описује се окупљање друштва на „попиној клупи“ које ће попа, својим гласним зевањем, призвати. За нашег наратора те седељке су имале неку посебну драж јер су се у његовој свести ређале „оне стереотипне, а ипак разнолике сеоске слике... миле и немиле успомене, млађе и старије“, из којих је провејавало конзервативно убеђење да су стара времена била боља. Приповедач тако скреће пажњу читаоца на све тежи социјални положај војвођанског сељака у то „филоксерно доба“ „доба скупих потрошарина, пециварина, акциза и аренди“.

У трећем делу увода Адамов говори о томе како дружење на „попиној клупи“ доприноси ширењу видика. Са ње се далеко види, а како и не би „кад сваки поштен члан из друштва на попиној клупи има свој дурбин свој микроскоп и макроскоп. То су разне новине...“. Сваки од оних што су поподнева проводили на тој клупи чита своје новине. Оно што новине пишу, свако другачије чита и тумачи, у складу са својим жељама и очекивањима. „На попиној је клупи и то слободно. Бар нема ко, да нам сваку реч реже у рабош или кантари“, наглашава наратор.

Има ту, на „попиној клупи“, свакојаких „сеоских слика и прилика... и лепих и ружних, и веселих и тужних, и радосних и жалосних, смешних и озбиљних,... као што је уопште живот...“, казује наратор закључујући уводни део приповетке. Адамов је, очигледно, намеравао да у централном делу приповетке донесе неколико „сеоских слика и прилика“ и исприча неколико појединачних људских судбина, али се задржао само на једној, првој и последњој, коју је назвао: „Милан Васиљев“, по свом јунаку. (Овај је, због природе свог посла, стално боравио у бирцузу преко пута.)

Име му је било Милан Славнић., „Тако се звао у грунтовници“, али је његово име оданде одавно избрисано, па написано нечије друго, „остало му је од бабовине још само оно, што није могао продати, јер ни чивутин за то ништа не да, –остало му је призивање Васиљев, по оцу, који се звао Васиљ...“.

Адамов свог јунака приказује са интимним уживљавањем у његов менталитет, у његове гестове и манире и његов начин изражавања:

„Ено га, баш се сад забатрга из крчме, преко степеница на улицу са свим теретом, што га је натоварио у главу, да му клецају слабачка колена, а у рукама баланзира буцом великом сврх себе, па се труди, да њом одржи равнотежу. Забатрга се, па стаде и постоја, док заиста не ухвати равнотежу и не удеси кораке“.

Због тога што се одао алкохолу, напустила га је жена и са собом одвела ћерку, остао му је син, а и њега је морао дати сестри. О Милану и његовој несрећној судбини сазнајемо из разговора који он води са попом и наратором. Онима који се окупљају на „попиној клупи“ Милан с поносом прича о свом сину Ранку и великим плановима које је у вези са њим имао:

- А то дете што ти је! ... Знаш, што је змај! Учи се, учи, већ је пет букварова подер’о. Па што пева! ... Јел’те, попо? ... Па што чита апостол! ... К’о да је у намастиру учио. Па ћу да га дам у школу... или знаш шта? Да га дам у намастир. Јес’, душе ми, да ћу ја њега у намастир. А шта ће овде на селу? Лепо ћу ја њега узети од сестре, па за руку, па у намастир...

Причао би им он још да у колима која стадоше пред крчмом не препознаде своје муштерије, те отрча да наводацише при продаји земље. – Несрећа! – приметиће попа кад овај оде, што потврђује и писац, додавши да је многа њива: „прешла из руку нашег света понајвише у швапске руке његовим посредовањем“.

Приповетка се завршава оригиналном сликом: Милан се, седећи на швапским колима, смеши и маше шеширом онима на клупи, као да им вели:

Видите, да нас треба и оваквих, ако не Богу, оно људима.

И оде, вели, не без горчине, наратор да „заврне шију“ још коме свом сељаку као што је већ многима.

Приповетка „Народњак“ (или „Грк – Арса и поп – Лука“)²⁴⁸ за тему има политичку борбу двојице представника различитих схватања и покрета – народног, омладинског, политичког и културнопокрета Срба у Војводини Милетићеве ере, коју заступа Грк – Арса, и оног другог конзервативног, чије су присталице називане клерикалцима, мантијашима, калуђеровцима и назадњацима, којег представља поп – Лука. Треба имати у виду да је у време настанка приповетке народњачки покрет био веома популаран, да је, „захватио и усталасао цео народ у Војводини – све редове друштвене од мантије до опанака“ налазећи свој израз „у борби за народну аутономију, у саборима, новинама, сеоским општинама, по сеоским клупама“²⁴⁹.

Овде ће се сударити „два принципа, две струје – прогрес и реакција, две личности – поп – Лука и Грк – Арса; прво у дућану, па онда и у скупштини“. Тај судар, заједно са његовим последицама, описује Адамов уводећи у приповетку читав низ мотива: „нови ред у општини, нов председник народњак, давање црквеног новца народу, пропадање зајма, одговорност кнеза Грк – Арсе и председника Остоје...“²⁵⁰. На крају народњаштво банкрутира. А кад дође егзекутор да „ексеквира црквене новце“ и настане опасност за Грк – Арсу, у помоћ му притиче, а ко други, него поп – Лука, оличење назадњаштва и конзервативности. То је, укратко, сиже приче.

Двојица насловних јунака, поп – Лука и Грк – Арса воде међу собом борбу – „јавно и приватно, отворено и потајно, сад пером, сад језиком“. „Ствар сезаподела“, вели наратор, у скупштини црквене општине, али је почела још пре. Њих двојица суодавно добри пријатељи. Понекад би се само споречкали у грк – Арсином дућану где се сваки дан расправљало „нашироко и надугачко, нависоко и надубоко економији и сеоским стварима“, а поред тога, разматрано је источно и европско питање.

Двојицу актера сукоба Адамов слика поступком паралелизма:

Грк – Арса је био млад, ватрен човек, члан Уједињене омладине српске, жесток народњак – агитатор, посетилац зборована и приређивач бакљада.

А поп – Лука?

---

²⁴⁸ Павле М. Јовановић, „Народњак“ у: „Слике и прилике из српског живота“, Штампариија Браћа Јовановић, Панчево, 1883, 135 – 162.

²⁴⁹ Каменко Сзботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампариија Јове Карамата, Земун, 1898, 113.

²⁵⁰ Исто, 114.

„Носи дугачку косу по старој моди, широк шешир по старој моди, живи и мисли по старој моди“. Он је од главе до пете, „и сапред и састраг“, поп, богослов још за време конзервативног патријарха Стратимировића. Приповедач ће његову биографију сажети у једну реченицу: „У детињству сиротовао, у ђаковању се патио, у младости много радио, и таман кад стекао, да поживи, а он остарио“.

Није мрзео младост, „што беше почела да провејава кроз наш народни живот“, али је с неким неповерењем посматрао рад омладине за коју ће каткад, више у шали, кад хоће да наљути Арсу, рећи: *Омладина, омлатина!* Иако се искрено радовао народном бољитку, ипак јепрешао у реакцију коју су називали: клерикалцима, мантијашима, назадњацима, конзервативцима. За њега је бити омладинац значило бити социјалиста и комуниста, републиканац и назаренац. Све што је радио и говорио, чинио је из свог „староверског уверења, никако из себичности“, казује иронично наратор, наводећи како је, кад је ишао да свети водицу, увек носио котарицу за јаја и сланину, узимао пешкир с рипида, негодовао кад му млада и младожења не би донели печеницу на испит или кад му сељани не би спремили јагње кад је носио литију кроз село. „Народу није учинио никаква добра, није градио никаквих задужбина, па га је народ ипак поштовао“, закључује казивање о поп – Луки приповедач.

У причу се затим уводи лик господара Гранића, сеоског демагога који је каткад био у њиховом друштву. Он је некад био трговац, али је дућан давно затворио, тачније држао га је тобоже отвореним да свет не мисли да је банкротирао. Господар Гранић, казује наратор, вечито шета са „фајком“ у устима испред свог дућана и мудрује. Сам ништа не ради, а сваког саветује како треба да економише, али, „по њему би слабо економија пропевала, да није, мученице, његове жене, да она није што кажу и дрвена и камена“.

Пошто је представио актере приче, Адамов описује састанак ове тројице у Грк – Арсином дућану где се као и обично повела реч о актуелним догађајима. Будући припадници различитих партија, они се информишу из различитих извора: Арси је цео извор *Застава*, док се поп – Лука држи *Српског народа*.

Говорећи о афинитету према одређеној врсти новина, Адамов ће се осврнути и на улогу новина у формирању јавног мњења назвавши их „новинарским лагаријама, које пишу онако, како уредницима иде боље у интерес, да добију што више претплатника“, те измишљају и доносе сензационалистичке вести.

Адамов и тиме кореспондира са нашим временом ако се има у виду ратно – хушкачка улога медија у минулом рату.

Припадност различитим политичким странкама очитује се и у начину гледања на невесињски устанак и актуелне догађаје. Тако, Грк – Арса, узбуђеним гласом, говори да Србија треба одмах да загази у рат с Турском јер је Турска „трошна, изнурена“ царевина коју не зову бадава „болесником деветнаестог века“, док је поп – Лука мишљења да би то било брзоплето и несмотрено и да би могло довести до европског рата, те упозорава да су се, „кадгод је когод пошао на Турску, увек и други уплitalи, па је бранили“. Енглеска је, наставља поп – Лука, „стара варалица“, па би могла да уђе у Босфор и свима помрси рачуне.

Његови ставови о брзоплетости нашег народа („код нас је све, што на срцу, то и на језику“), о апетитима великих сила (Аустрије, Немачке Француске) и експанзионистичкој политици Енглеске делују сасвим савремено:

- Видите, како Енглези! Код њих све иде под фирмом хуманизма, па иле, миле, те они све више захватају простора на истоку, вели поп – Лука, нагласивши да Енглеска може да се тако понаша јер је богата.

Под плаштом тог хуманизманаша земља јена самом крају XX века бомбардована од стране Америке и најмоћнијих европских земаља на челу са Енглеском та војна операција цинично је названа „Милосрдни анђео“.

Само помињање новца биће повод да се у расправу укључи и господар Гранић. Он ће то учинити опаском да је „економија преко свега“. Грк – Арса, с друге стране, по ко зна који пут изражава непоколебљиво уверење да ће опет бити наше оно што је некад било, „да ће Срби пропевати“, те да ће се и они једном ујединити.

„Ујединила се Италија, ујединила Немачка – мора се ујединити и Србадија. Не само зато, што је природни ред на њу, него што је та идеја урасла и у срце и у душу сваком Србину од пуког рајетина до министра. Њом се Српче доји, њом Србин дише. А кад му није убило духа петстолетно робовање, баш неће ни дипломација иза зелених столова“, вели самоуверено грк – Арса преносећи мишљење самог писца.

(Треба имати у виду да је дух југословенства у то време био веома жив. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године значило је остварење вековног сна

српског народа. Нажалост, догађаји с краја XX века, распршили су тај сан и српски народ је остао расцепкан и осуђен да живи у неколико држава.)

Повод за нову расправу, овог пута на тему освешћености српског народа, представљаће пролазак двојице пијанаца који су, идући загрљени средином шора, певали:

„Херцеговци пуцају,
Јадни Турци падају;
Црногорци топом пале,
Па Турке тамане“.

Одушевљен тиме Грк – Арса ће рећи поп – Луки:

- Чујете л' их! ... Није ли свест народна будна? Реците сад, да не веже једна идеја све Србе, и ако их деле разне политичке границе и неприлике.

На то ће му трезвени поп – Лука одговорити:

- Пијана је то свест, мој пријатељу... – Ту би двојицу ја сматрао за свеснију, кад би данас на овако лепом дану, када треба да се збира летина, гледали свога посла.

Поп – Арса је опет бранио свој став:

- Ако и јесу сада ова двојица пијана, и ако није време да теревенче,...народ није био пијан, када је ту песму певао...

- Ми се много ослањамо на тобожњу свест народну... А какве свести може имати простота?... Ко хоће да ради за народ, мора најпре врло добро познати и себе и њега, одговара поп – Лука.

И, да биаргументовао свој став,наводи како је одавно говориода отцепе 100 – 200 јутара земље за црквену општину, од чијих прихода би се издржавала и црква и школа, али, „то чопорашима не иде у рачун“.

Грк – Арсату плану, те скреса поп – Луки у брк да народ не верује у његове добре намере кад је у питању отцепљење земље за цркву. Он је, вели наратор,био поштен млад човек и толико се одушевљавао за општу ствар да је био кадар све за то жртвовати. Обрушавајући се на цело свештенство, он ће рећи поп – Луки:

- Ја ћу да вам покажем, шта се може учинити добра за општину, кад се хоће. Јадни нам народ! Буд му власти нису пријатељи, то се рођени његови синови слабо брину за њега, па га још називају несвесном гомилом камења...

Расправа је резултирала Грк – Арсиним захтевом да се сазове седница одбора како би се видело где је тај новац и ко њиме располаже.

Арса више није мировао. Доказивао је сељацима како треба новац који „бамбадава лежи у црквеној благајни“ поделити сиротињи на зајам уз врло мали интерес, те написа за новине опширан чланак о стању општине оптужујући за то поп – Луку и позивајући га да „или сазове одборску седницу, или јавно положи рачуна“. Поп – Лука најпосле сазове ванредну скупшину на којој понудисвоју оставку коју остали, на његову велику жалост, одушевљено прихватише, а његовдобронамерни савет да за председника бирају човека у кога имају поверење буде дочекан на нож.

Поп – Лука се са носталгијом сећао времена када је црквене скупштине, „без ларме и без записника“, држао на клупи пред својом кућом и када је његово мишљење било уважавано. „Сад скупштина мора да буде у одређено време, под извесним формама, ту дневни ред, ту перовођа, ту записник, повереник од среске политичке управе, ту ово, ту оно“, наводи Адамов критикујући сложеност и замршеност савремене администрације.

На скупштини, на којој је за председника изабранмајстор Остоја,Грк – Арса изађе са предлогом да се новац из црквене благајне раздели сиротињи. Узалуд их је поп – Лука молио да то не чине јер је у каси мало да се помогне онима којима је најпотребније, те да неће имати од чега поправити кров и кулу на цркви. Његов глас се, казује наратор, „одбио као боб о дувар“. И попа није више никад дошао у Грк – Арсин дућан, мада није престао бавити политиком и општинским стварима.

Грк – Арса постаде кнез у општини. Народ му на изборима поклони пуно поверење надајући се „да ће им одланути многе терете, што га по свом мишљењу сноси на неправди“. Народ се, међутим, љуто преварио у тим својим очекивањима.Нови кнез је био исти као и пређашњи.

Показало се још једном да је потребно променити систем, а не људе.

Ускоро су многи почели роптати против новог кнеза. Популарност коју је дотле уживао била је јако уздрмана. С богаташима се завадио што је покушавао да се општински прирез распореже по марви, а не по државној порези, а сиротињи није угадио што јој није ни у чему одлануо. Утом је дошло време да се оправља кров на цркви, али новца није било јер је раздат „у народ на припомоћ“. Кров је већ почео прокишњавати, а народ није ни

помишљао да врати новац правдајући се да нема откуда. Неки су чак гласно гунђали и приговарали. О незахвалној позицији у којој се млади кнез нашао приповедач ће рећи:

„Грк Арса запао међу две ватре: не стане л’ за тим, да се новац покупи, те се црква што пре оправи, може се срушити; навали л’, да се зајам врати из ока и бока, пропао је, – оде лепи глас, што га је имао у народу“.

Није било друге, него да се дуг ексекуцијом утера. Цело село се, вели наратор, узрујало „као кад дирнеш у пуну кошницу“, оптужујући младог кнеза да је крив што ексекутор долази.

Жао било поп – Луки „да човек страда са своје неумешности, на правди бога“, приповеда наратор, па дошао, први пут након заваде, у Грк – Арсину кућу, те ће му рећи:

- Но, јесте ли се уверили, како је тешко радити за народ? Је л’ вам сад јасно, да се не можемо много ослањати на његову свест? Ко ловорике сеје, трње му ниче.

На то му Арса одговори:

- Тако је, ал не смемо стати на по пута. Не смемо га напустити.

Тиме се приповетка свршава.

Адамов се овде, како наводи Суботић, дотакао „за мање па и веће народе важног културно– друштвеног питања, питања о конзервативности и о тежњама прогреса и покушао да га реши као прави уметник, мирно и без тенденције“²⁵¹. Завршетак приповетке потврђује да Адамов једнаком љубављу воли „старог конзервативца и ватреног прогресисту“, он је пријатељ напретка, али, исто тако, држи до конзервативног принципа у друштвеном животу. Адамов је „пријатељ љубави и слоге, он жели, да се противности додирну, али из додира да потекне права срећа народна“²⁵², закључује Суботић.

Приповетка „Свечан дочек“²⁵³ (која је рађена по Росегеру) представља друштвено – моралну сатиру. Адамов ће у њој, описујући свечани дочек главног заповедника, приказати нехајан, површан и равнодушан однос виших власти према селу и исмејати општинско веће и Његово Превасходство. Сатире има у опису свечаног дочекаважног госта, у држању „његовог Превасходства“, као и у држању сеоске власти застрашене високом посетом.

---

²⁵¹ Исто, 115.

²⁵² Исто, 115.

²⁵³ Павле Марковић Адамов, „Свечан дочек“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 122 – 128.

У допису котарског предстојника из П. општинском уреду у Б. „под бројем тим и тим ех 187’“ писало је да ће господин главни заповедник „усрећити тај срез својом високом посетом“, те се налаже општинском уреду „да у највећој свечаности дочека његово Превасходство“ које ће, на свом пропутовању, проћи кроз Б.

Адамов се подсмева страху општинских челника од претпостављених приказујући га у иронично – хуморном тону:

„И паде ситна књига са крупним гласом *као из ведро неба гром* на колена општинском кнезу, а колена му клецнуше.

Општинском бележнику стаде сат у цепу.

Обојица се згледнуше.

- Његово Превасходство! Отрже им се с усана.

Ужурбаше се, ускубурише, ушепртљише“.

Висина чина рађа страхи ониу том силном страхупосежу за својим потчињеним:

- Ди је ординац?
- Нема га. Отишао да врше.
- Како сме?...
- А зашто не би смео? мисли натарош. Писарну је почистио, натарошевици је донео воде, нацепао дрва, уљуљао дете, – па што би зазјавао сад овде бамбадава...
- А ди је онај други?
- Други није ни дошао данас у уред.
- Како сме? ...
- А ко му брани? мисли, опет, бележник. Какви господари, таке и слуге.

Из наведеног дијалога општинских челника (кнеза и бележника) сазнајемо о функционисању општинске власти: безобзирној експлоатацији потчињених, с једне стране, и њиховом јавашлуку, с друге стране.

Разуме се да је ванредна ситуација захтевала и ванредну сесијуна којој је, поред кнеза и бележника, учествовало свих дванаест поглавара.Поглавари су приказани„са свим својим достојанством: батином и лушом“, како седе на столицама, док су под столице„шућили“ своје шешире.

Сам ток седнице, понашање учесника, као и атмосфера за време сесије, описани су са пуно веристичких детаља.

На седници су се могли чути различити предлози. Тако ће тата Вуја Разбиралов, држећи лулу у зубима и „штрцнув кроз зубе пљувачком свом колеги на опанак“, рећи да треба да дочекају „његово Превасходство“ јер он је „касти, меште цара“. При’тељ Совроније Ешкутов предложи да пуцају из прангија, а црквењаку заповеде да звони у сва звона. Мајстор Раја је, пак, био мишљења да треба да доведу швапску музику и свог гајдаша Тудила, па да изваљају на рогољ једно буре винаи испеку вола. „Ту је“, вели наратор, „говорник, и поред урођене му скромности, *пуноважним* погледом погледао високи савет“. Затим се деда Мијаило Накрајкућин накашља и промигољи на свом месту, што је био знак да би и он коју рекао. Пошто се критичкиосврте на претходни, он изнесе оригинални предлог:

„Него, знате шта? ... Ми морамо штогод учинити, што његово преваскодство још нису видели... То код мене не вреди ни луле дувана, видити наш свет благим даном, кад се весели. ... Могу лако помислити, код нас је на селу вавек светац, празник или недеља... Кашће: Е, кад је вама тако добро, можете ви још и више порције плаћати... Него, та велика наша господа треба да нас виде, како се ми патимо, како нам крвав зној тече с лица, док толико стечемо, да тек уредно порцију плаћамо... Па, зато ја кажем, да се понамештамо изнад села сви ми; и ратар, и ковач и ћурчија, и копач, и орач, и сваки да ради свој посао. Нек’ види његово преваскодство, како народ живи. Ја бих тако наредио, да сам кнез...“.

Бележник се, вели духовито наратор, већ наже над хартијом да упише да је у општинском већу у Б. „тог и тог дана, те и те године после Христова рождества, једва једанпут пала паметна реч“, кад се за реч јави кнез. Он ће, као вешт политичар, деда – - Мијаиловпредлог представити као својизневши како треба да се, свуда где ће његово Превасходство проћи, понамештају и паори и мајстори, и трговци и поп и капелан, па да свако жустро ради свој посао, кад он прође.

У овој ситуацији најбоље се види колико људи зазиру од оних на врху власти. Чланови већа који су ћутали кад је исти предлог изнет од стране деда –Мијаила, пошто није дошао са највишег места, сад одушевљено прихватише кнежеве речи. Ласкајући му, Станко Равапловће узвикнути:

- Кнеже!... Да још носиш мундир, постао би лаћманом... од стика!

И кнежев предлог би усвојен, те се поче ужурбано радити на његовој реализацији. На све се мислило. Чак је било предлогада се и мимопролазеће лонцокрпе, шлајфери, дротари,

безари и стаклари упараде на друм више села као репрезентанти трговине и заната, „али глас народа – глас сина божијег подигне се против тога“, јерони немају људе „тог рувета“.

Напокон, освану и тај жељно очекивани дан. Све је било спремно за долазак високог госта.

„... Још на по сахата ван Б. стоји њих неколико на њиви, удесили плуг, па само да удари господин главни заповедник, те да заору. Одмах до њих замануло њих више косом, да жању... На другом месту чује се клопот ветрењаче... Украј пута, по трњу, раде неки бајаги као у винограду... Што ближе селу понамештале се занатлије; ту ковач удара у наковањ, да ти уши заглуну. До њега седи ћурчија, па мирно шије кожух; поред овога папуција, па кројач, па жена с преслицом, друга за разбојем, трећа млати кудељу, четврта бели платно, пета тка ћилим. Ни брица се није постидио свог заната, ухватио и он неког кукавца, па му гуљи необријану браду...Најпосле се тревили и неки сватови, па пољем језде. Једна баба упртила дете, па га носи на крштење. Само попа није могао ту бити; ал' и он не дангуби, већ сарањује мртваца. – Свако пева уз свој посао народне песме“.

Ускоро,„заврјаше господска кола на четир ватрена коња, опкољена упарађеним сеоским момчад – коњаницима“, докје на колима, окићен златом и орденима, седело његово Превасходство са још два господина, један у царском, други у ћифтинском оделу.

Убезекнуше се кад су видели шта се ту збива.

- Канда је бог сву своју благодат и невољу излио само на Б – ске потесе, прокоментариса заповедников доглавник.

Његовом Превасходству беше мио такав дочек, па стаде да се распитује за општинског начелника како би му изразио своје задовољство.

Високу госпуду у селу дочека свирка, али не сватовска – „беху то звуци сасвим другчији, гусле и слепачке егеде надметаху се, које тужније да заплаче и загуди“. Било је ту слепаца и богаља, а међу њима и један ратни војни инвалид, те певаху да се загрцну плачем, тражећи милостињу.

Господа се сад још више забезекнуше, али кола прозврјаше и туда, „и његово Превасходство се више не распитиваше за начелника“. А начелник и бележник и свих дванаест поглавара стајаше као кипови, гологлави и забленути пред општинском кућом.

На црквеној кули звоне звона, али не да испрате његово Превасходство за сретна пута који ће да реферише тамо горе како је сретно свршио своју мисију и сретно се вратио

уверивши се да је народ срећан и задовољан, потпуно срећан под руком највише премилости, наводи приповедач.

Одмах после одласка његовог Превасходства, кнез нареди да се затвори све што је слепо и кљасто и богаљасто., „Убогаљени бранич државе и цара гунђаше, да је то неправо, да је он невин, сасвим невин, што се његово Превасходство расрдило“. Он је мислио да у таквој свечаности треба и сиротињу показати, „а ње има доста под божијим небом“, бранио се ратни војни инвалид.

Деда – Мијаило, који се код кнеза залагао да те невољнике пусти из затвора, касније постао општинским начелником, кнезом.

Писац се овде од почетка до краја руга негативним друштвеним појавама узимајући на нишан, пре свега, малограђанштину, примитивност, предрасуде, моћ чиновна и ордења, полтронство.

Адамов није био противник прогреса, али је тежио да модернизација и прогрес, „буде у складу са духом народним, са народним *традицијама*, да се умно развиће доведе у склад са развићем срца“²⁵⁴, што се најбоље види на примеру приче „Антикрст“²⁵⁵. Писац се ту подсмева новом друштвеном типу човека који је потпуна супротност старом и на тој антитези развија приповетку.

Тодор је даровито сеоско дете кога отац, на наговор свештеника, шаље даље у школу и даје на универзитет. „Њему приања за срце нови европски дух, постаје потпун напредњак, човек модеран, без фантазије, пун логике, без традиције, а са тежњом да умом ради“²⁵⁶. После положеног професорског испита враћа се кући и заљубљује у попину кћер Даринку, одгајану у старом конзервативном духу. Њена лектира била је „Љубомир и Елисиуму“, али је он поче упућивати у нове погледе на свет. Због тога га у селу оптуже да је „антикрст“, те попа забрани да му долази у кућу. „Дође у противност срце, љубав, прогрес, *реализам у мишљењу*. Борба се из противности развија, у борби побеђује љубав“²⁵⁷ и Тодор, под Даринкиним утицајем, одлази у цркву и пева за певницом...

---

²⁵⁴ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 116.

²⁵⁵ Павле Марковић Адамов, „Антикрст“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 71 – 89.

²⁵⁶ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности, науке и уметности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 116.

²⁵⁷ Исто, 116.

То је сиже приче за коју ће Суботић, иначе склон Адамову, рећи да има „одличну идеју“, али да она није на најбољи начин обрађена. За Суботића је мисао на првом месту, па тек онда форма, њена естетска страна. Јер, „колико год ми велику важност дали онеме, *што* приповедач приповеда, не можемо никад неопаженим оставити, *како* приповеда“²⁵⁸, наводи овај критичар додавши да је „борба младог реалисте са начелима“ слабо изведена, „иначе би то био одличан предмет за нашу приповедачку психологију“²⁵⁹.

Са овом његовом констатацијом могли бисмо се сложити, с тим што треба имати у виду да та борба није могла бити разрешена другачије с обзиром на Адамовљеве конзервативне назоре.

„Будна вам је то глава, тај газда – Рајин деран“, почињесвоје казивање о Тодору наратор. У школи је био најбољи ђак, али и веома несташан:

„Скочити, потрчати – то није ништа. Ал’, ни једно тичије гњездо није остало на миру. Па ма било на врх вршке“.

Једном је, чак, у школу донео змију да њоме плаши другове, па је од учитеља добио две позамашне ћушке, а и отац га је пропустио кроз шаке. „То је неки стођаво, тај газда – Рајин деран! Опасно дериште!“ – говорили су многи још тада. Уместо да га по завршетку основне школе отера на ледине да чува свиње или да бојтари код оваца или говеда, отац га даде у школу.

- Нек буде из наше куће и један поп. Доста смо дали цару војника; па је био један и овицир...

Одужило се газда – Раји Тодорово школовање, али је, ипак, послушао попу и сина дао на универзитет. Из разговора сина и оцана видело излазе сељакова затуцаност и заосталост, као и жеља да се синовљево школовање исплати. Кад син каже да може бити доктор кад заврши универзитет, отац ће му рећи:

- Доктор, је л’ да мећеш пијавице и пушташ крв? То зна и наш берберин, а није учио никаквих школа. А што зна баба – Дода обајати од чина и урока, па наместити ногу или руку, не зна богме ни ваш први доктор у свету...

На синовљевоу опаску да може бити и судица, адавокат, газда – Раја вели:

---

²⁵⁸ Исто, 116 – 117.

²⁵⁹ Исто, 116.

- Двокат!... Хм! То је још боље него поп... Већ су ми долазили толики и питали, кад ћеш доћи да им пишеш молбе и контраке...

Куму који стаде одвраћати Тодора од адвокатури да не би глобио сељаке, газда – Раја ће рећи:

- Е па зашто ја на њега толике паре потроших? ... – А ако неће он глобити, глобиће други, па он може просити, поред све своје науке и учености.

О томе је Тодор разговарао и сапопом који га је саветовао да упише богословију, али он, ипак, одлучи да иде на универзитет пошто је, како је рекао, данас „друга ора“. Ново време је пред омладину поставило племенитије и узвишеније циљеве, приметиће Тодор, што ће бити повод да попа упути оштру критику на рачун омладине:

- Мани се, јес' чуо, тог *узвишено ... племенито*. Шта је то? То значи код мене, терати ветар капом. Данас се, мој синко, иде трбувом за лебом. Знам ја доста тих и таквих, који су, као и ти, ревновали за којекаквима фантазијама и *воображенијама*, што ви омладина зовете племенитим, узвишеним и не знам како још; па кад баш дошли до масног залагаја, те могли и требали да негују то *племенито* и *узвишено*, а они нос у футрол – па ћуткац. Не исправи се свет раменом! А ко се за времена тако не опамети, никад неће доћи у *грунтовницу*, већ увек кика пропала, а лактови подерани. То су само лармације код мене. Нит' их ко слуша, нит' хоће да чује. Па шта је нарадила та омладина? Ето шта је нарадила. Оборила углед и чин *свештенически* код простоте, па сад нема кога ни да поштује; децу ваљаних родитеља скренула с пута и отпадила од својих старијих. То све ти ваши мајчини народњаци, што вичу *племенито, узвишено* – ти адвокати, што вичу на сва уста на попове и калуђере, што хоће да унесу у наш храм скамије и оргуље, а од манастира да начине фабрике. Леп морал! А шта нас је одржало до данас од унијаћења, шокчења и турчења. Вера и калуђери. Држ' се ти, синко, онога, чега су се и твоји стари држали, па им добро било! ... (Што год радиш, мудро ради и пази на свршетак!)

За Тодора је отрцана фраза да су православље и калуђерштина одржали српство, већ су то, по његовом мишљењу, учиниле гусле и гуслари, због чега ће га изнервирани поп назвати жутокљунцем.

У Тодоровом лику приказан је „нов“ тип човека, учитеља, педагога и просветитеља, који се руга непросвећености, ограничености и затуцаности сеоског света и својим идејама уноси немир у патријархалну заједницу. Он се после четири године проведених на универзитету враћа кући. Не само да се физички променио („окрасили“ га брада и бркови), него се, и иначе променио, постао особењак. „Тај, нит’ се крсти тројицом, ни песницом“. Увртео себи у главу да је апостол, али не „апостол хришћанске, већ природњачке вере“. Где год би и с ким год стао, проповедао је науку, „експлодисао би му мозак“, истиче наратор.

Газда – Рајаније био задовољан сином јер од његове науке није видео никакве вајде, па ће му рећи:

- То, није ништа, кад не знаш терати процесе. Куд си пристао? За господу ниси, за паора ниси. Та твоја наука неће те изранити лебом.

Адамов ни овде није пропустио прилику да се насмеје онима који долазе из града приказујући их као замлате, као људе који празнослове и траће време расправљајући о предмету који им је потпуно стран и недоступан. Тодору је главна тежња била „да протумачи народу ову или ону појаву у природи и његовом обичном животу“. Тако би пастирима најрадије приповедао о пољском цвећу и травама и држао читава ботаничка предавања, а сељацима је говорио о газдовању, о пољским радовима, о томе шта је то хумус, какве су користи од ђубрета и ђубрења, каква је благодет за земљу од кише и томе слично.

У Адамовљевим приповеткама сељаци се смеју тзв. „сеоској интелигенцији“, смеју се просветитељима који мудрују по повратку са студија замишљајући да ће својим мудровањем и фантастичним причама о непознатом свету очарати сељаке. Адамов ужива у сељачкој промоћурности о коју се одбија све што је надрипадетно, па ће газда – Раја сину, кад му овај буде држао предавање о пољопривреди, рећи:

- Ти ћеш мене учити, како се земља ради! Ја од моје мале малоће идем за плугом, а ти га никад ниси ни имао у руци.

Кад би, пак, наишао на какву сеоску мудрицу, који би му приповедао разне празноверице, Тодор би се упињао из петних жила „да научном истином обори те заблуде и будалаштине“. Више пута би наишао напажљивог слушаоца, „а неки пут и поучљивог“, што би га испунило задовољством, па би с неком утехом помислио:

„Елем, једва једанпут пође напред! Мора напред ићи! Ново покољење биће свесно, а можда ћу штогод успети и код овог“.

Али, било је и оних на које се Тодорова наука „није примала“. Трагомичан је његов сусрет „с неким кржљавим, дрљавим, сипљивим лудаком“ коме је он, ухватившига поверљиво за руку почео „читати“ о кретенизму.

„Лудак упро очи у њега, па лагано пружи своју дугачку суву ручерду, те дрпну Тодора за брк и стаде се кикотати“, описује наратор натуралистички верно његово понашање.

Други пут сrete своју другарицу из школе, па јојузе јој разлагати о упливу светлости на боје. Колико се њој то дојмило, говори приповедачева опаска:

„... Та он тако лепо дивани, да је она од свега тога напослетку мање разумела, него баке кад слушају попину придику, па од милине плачу, а не знају ни десете, што је попа говорио“.

Сутрадан му се она пожали да није добро спавала јер ју је „морилa мора“. Мислила је да ће је удавити „та страшна бабетина“. Њега је, као човека од науке и знања, то засмејавало, па ће јој рећи:

- Каква бабетина? ... Мора није баба, као што ви мислите, која се претворила у вештицу, па покајала... Мора није никако физичко створење нити авет, него продукт заптивеног дисања...

Она ће га онда замолити да јој напише чело главе „Соломоново слово“ што ће Тодора одбити јер би тако „припомагао празноверици“. То ће га, међутим, осоколити да јој понуди брак. Похвалиће се да ће добити место професора, па ће њу „избавити из глупости“ и начинити „ваљаном госпојом“.

Више је него комично „научно објашњење“ девојчиног устезања да одговори на његову брачну понуду, а још је комичнији Тодоров покушај да љубав научно протумачи подводећи је под математичку формулу:

- Plus A и minus B, да се популарно изразим, не могу заједно хармонирати! А још мање plus A и minus B; исто тако ни plus A и minus B. По томе је, дакле, у овом примеру само ова композиција допуштена: plus A и minus A или plus B и minus B. А то значи толико, да су та два предмета слична и ако нису једнака, те један другог допуњују и спајају... Ето, то је доказ.

На крају јој рече да ће, „ако га дефинитивно љуби“, одустати „од својих принципа“ и њој за љубав написати чело главе „Соломоново слово“, али му девојка, смејући се, признаде да је закаснио са брачном понудом пошто јој је дошао вереник из војске.

Врхунац у развоју радње представља, свакако, Тодоров сукоб са попом по питању односа према религији и тумачења Библије. Он је почео све чешће одлазити код попе коме то „није било баш сасвим неправо“ јер је имао кћер за удају. Њу ће нам приповедач представити у помало хуморном тону:

„Није баш најлепша. Маните се, молим вас, и лепоте! Која вајда и од тога? Лепота је само за време. А Тодор, иако је млад, зна, да није баш све и добро, што је и лепо“.

Он је већ изгладио односе са попом пошто се овај и сам уверио да су попови „изгубили свој чин и углед код простоте“ и да ће бити све теже за попове. Више него са попом, Тодор је разговарао са његовом кћерком Даринком, која је постала његов ђак. Уживао је да јој покаже и опише сваку бубицу, сваку травчицу, тицу, лептира. Покушао је да утиче и на избор њене лектире, да, уместо „Љубомира у Елисиуму“, чита научна дела: Бихнера, Хекла, Хекслија, Дарвина, Дрепера и других, које је имао у својој кућној библиотеци, па јој је донео Бихнеров „Идеализам и материјализам“ у сопственом преводу. Њој се то, међутим, није толико допало као „Љубомир у Елисиуму“, па је одустала од читања већ после првостранице, те Тодор закључи да је потребно о томе с њом разговарати и упутити је у дело пре него што јој да да чита.

Као поклоник природних наука, Тодор је својеглав и пред религијом коју не прима затуцано, без поговора, већ се упушта у расправу са попом, те писац на овом месту преноси сукоб назора и погледа ове двојице у вези са поимањем Библије:

- Па зар ви мислите да је све истина што пише у Библији? – запитаће, наједаред, Тодор.

Сви занемеше, па се убезекнуше...

У то нико не сумња, токмо безумен – одговори попа.

- Наука обара библијске гатке као измишљотину, – рећи ће на то опет Тодор.

Суздржавајући бес, попа је покушао да га разувери говорећи му да је још млад, те да ће, кад буде старији, увидети да је све то лаж и да ће се у невољи обраћати Богу за помоћ. Тодор на то плану, па ће му рећи како они који не знају да растумаче најпростије појаве у природи, који не знају „моћ необоривих њених сила и непроменљиве јој законе“,

за свекриве судбину, верују у вештице, ђаволе и ко зна какве глупости. То рече „и не скруши га гром, не укочи му се језик“, вели наратор.

- Ћути! – дрекну стари попа на њега. – Ћути, несретни сине! Ти ниси ученик, већ... већ антикрст!

Не стиже ни да искаже своје чуђење што Тодор, који је у тим својим школама учио и „науку христијанску, црковно пјеније“, није још научио да верује у „Свето писмо“, кад стара дада отрча у комшилук где је, саблажњена, понављала: – Рајин деран!... Антикрст!...

У приповеци је уверљиво приказано и ширење сујеверног страха међу сељацима, па тако комшиница прима здраво за готово дадине речи, тестаде набрајатибезакоња по свету, позивајући се на бољевачког пророка који је још раније прорекао да ће се за коју годину родити антикрст, па тешко онда свету у коме ће завладати: глад, помор, куга. Све ће се онда тумбе окренути и наступиће страشان суд. Истина, газдаричин муж није у почетку веровао у то:

- Ајд’ (ајд иди) збогом! Какав антикрст? ... Та у све нас се увукло, канда, по два антикрста. Куд ће нам горе кад нас заборавила и божија милост и судска правда?

Али се дада није дала разуверити тврдећи да је она видела „од његове мале малоће“ да Тодор није дете као друго дете, те најпосле и он поверова у појаву антикрста:

- ... Ето ти сад опет белаја! Код свију зала, морао се и антикрст појавити. Код толиких невоља: суше и неродице, даћа и недаћа... и та напаст! Ала, боже, боже, ... ил’ си заборавио на сиротињу, ил’ не знаш, шта је то, патити се! – вајкао се газдаричин муж.

И док су старији вртели главом, па и стрепели при помисли да се појавио антикрст и да то није нико други, већ главом газда – Рајин Тодор, омладина је збијала шале на тај рачун.

Један вели:

- Маните се комендије. Какав антикрст?

Други:

- Ал’, ако је, хоће знати, у чије је село дошао.

Трећи додаје:

- Бога ми повући ћемо се клипка. Четврти приповеда:

- А ја њега видим пре неки дан, поред баре шврља. Питам га: Шта ти ту, Тодоре, радиш? Каже: Ватам жабе. Ајд’, окај се, рекох, ћорава посла. А он ме погледа, па се насмеја... Ал’ да сте га видели само ... мислиш, прогутаће ме.

Сад тек и Драга рече како је и код ње долазио и све којешта говорио.

О ономе што се у Тодору збива, Адамов не казује изричито, већ се само описује његово понашање: завукао се у собу, па и не зна шта се све овамо збива, тек зна да га је попа крстио антикрстом. Постао је највећи „богоклеветник, највеће страшило правоверних хришћана“. Набрајају се и они који су у историји тим именом називани: славни астроном Галилео Галилеј, као и Никола Коперник, који су учили да се земља окреће око саме себе, па уједно и око сунца, Јан Хус, проповедник праве Христове науке и други.

Оштрица Адамовљеве моралистичке тенденције уперена је против Тодора и његовог покушаја да у идеализовану конзервативну патријархалну заједницу унесе изванредан немир. Он не успева да од те заједнице одвоји свештеникову кћер, већ се, напротив, враћа у патријархалну заједницу морално препорођен девојчиним опроштајем, мада тај преображај није баш најбоље изведен.

Након очеве придике Тодор одлази у попину кућу где га дочекује уплакана Даринка која ће му пребацивати што је „направио буну“ и замолити га да више не долази. Увидевши да је остао усамљен, Тодор изражава спремност да оде у цркву и тамо поје.

Данас је, вели наратор, Тодор негде у вароши, а да није одустао од својих принципа, потврђује пишчева опаска:

„И опет је тако! – мисли Тодор у себи, и тврдо верује у своју науку, па јој и пером и речју крчи пута у мрак и глупост“.

На овом месту у приповеци имамо директну пишчеву интервенцију у виду његовог непоколебљивог уверења:

„... Постепено ће и наука продирати у масу. И народ неће ни осетити, како је то дошло, кад узбуда могао погледати у свет више себе, испод и око себе друкчијим очима. То неће, нити може бити наједаред. Вековима се боре велики подузаци, док не ухвате чврста темеља, па вечност се ни за један тренутак не окрњи“.

Приповетка има ефектан завршетак:

Учећи друге, Тодор је и сам понешто научио, а особито му је од користи било то што се уверио да многе његове теорије одавно већ имају у народу свог практичног темеља.

„И његова верна и добра женица, Даринка, не тражи од њега да јој дефинира шта је то љубав, јер јој он увек ревносно доказује – не математичним процедурама ни формулама, него лепом праксом, као и она њему: да се обоје дефинитивно љубе. И сретни су!“

Тако је „банкротирала материјалистичка филозофија, а победила вера наших отаца и љубав наших девојака, васпитаних по начелима старог доброг доба“²⁶⁰, закључује Суботић. У приповеци се осећа идеолошки став Адамова, његово идеализаторство патријархалне заједнице, патријархалне породице и патријархалне традиције и открива његова програмска конзервативност.

У сатиричној и алегоричној приповеци „**Ватрена кола**“²⁶¹ Адамов живописно и духовито слика отпор и побуну војвођанског сељака против технолошког развоја и сваког цивилизацијског напретка. Побуна против друштвеног прогреса овде је оличена у сукобу главног актера приче, чича – Раје, и представника бирократске власти који су зацртали да траса железничке саобраћајнице мора ићи баш преко његове баште и куће. Иако је приповетка рађена по Росегеру (што је писац јасно назначио испод њеног наслова) Адамов јој је дао изразито локалну боју која се очитује, како у говору и начину размишљања сељака, тако и у особености и специфичности њиховог менталитета. Сељаков отпор новом не може се тумачити његовом примитивношћу и заосталошћу, већ, пре свега, страхом од промена (које доноси нови, капиталистички поредак), посебно кад су носиоци тих промена странци – Италијани и Немци. У бирократским властима сељаци виде подриваче патријархалног живота. „Све што је капитализам са собом доносио и нудио, па чак и несумњиви прогрес, одбацивано је и анатемисано као проклетство и као врашка ујдурма да се људи заведу, заробе и оглобе“²⁶². Сем тога, војвођански сељаци су, више него србијански, били присталице мирног, једноставног живота, са веома израженим осећајем својине. Трасирање пута за „ватрена кола“ угрожава њихов устаљени начин живота и њихове поседничке интересе, али и ремети њихов мир. На виделоизлази и урођена тврдоглавост српског сељака, као и жеља да из свега профитира и извуче корист за себе.

Долазак страних „инцилира“ ради трасирања железничке пруге доживљава се као вишеструка невоља, већ описана у Библији што се показује на почетку приповетке:

„И наиђе седам невоља на Мисир! Тако пише у Старом завету.

- Наишло би било зајамачно осам, да је тада још било ватрених кола. – Тако допуни један Фрушкогорац другу књигу Мојсијеву.

---

²⁶⁰ Исто, 116.

²⁶¹ Павле М. Јовановић, „Ватрена кола“ у: „Слике и прилике из српског живота“, Штампарија Браће Јовановић, Панчево, 1883, 299 – 304.

²⁶² Милорад Најдановић, „Сеоска реалистичка приповетка у српској књижевности XIX века“, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1968, 86.

- И нас** чана – додаде други.

Селјакова размишљања о „инцилирима“ и њиховим намерама писац преноси у облику доживљеног говора. Швапске „инцилире“ приповедач ће означити као највеће пијавице.

Најгоре од свих прошао је чича – Раја коме хоће да скину и кућу над главом. До тада је оно што је било записано у гринбуку „било свето: не окрњи ти никаква сила, ни земљотрес, ни ватра, ако неће бог...“, вајка се приповедач.

Препирку између „инцилира“ и селјака одражава кратак, али садржајан дијалог:

- Туд морају ићи ватрена кола!
- То је моје!
- Прекопасмо ми царева градова, па и ту ћемо....
- Ево ти толико и толико за ту твоју земљу, – каже инцилир, – па било теби право или криво, мораш нам је дати.
- Морам?! Ма ја нисам ником дужан ништа. А баш то парче не дам ни за царско благо.

Селјак се са носталгијом сећа старих добрих времена кад је град био град, кад се тешко могла наћи сила која би га заузела. „А сада сврдло и мало барута, па да га свог изрије као кртина земљу мекушу“, казује наратор.

Селјакову немоћ у том погледу одражава пишчева опаска: „Ко се противи, пропао је“. Тврдоглавог чича – Рају, међутим, ништа није могло приморати да, за одређену новчану надокнаду, уступи земљу и кућу за градњу железничке пруге. Кроз чича – Рајин отпор исказана је афирмација старинског начина живота, изолованог од потреса и немира које ново време доноси, па ће он, позивајући се на своје право, непрестано понављати:

- ...То је моје, па моје. Не дам, па не дам. Неће се моја кућа рушити. Ту се мој чукундека родио, па прадеда, па деда, па баба, па ја, па моја деца па унуци. Ајак! Себи руке! Ја хоћу и да умрем, где су моји стари умрли. – Тако вели чича – Раја; а у себи мисли: *Кад туда мораши, те мораши, чекај; сад ћу те ја научити памети. Плати, колико ја хоћу, па руши.*

Нуде му два пута онолико колико му вреди имање, али чича – Раја не пристаје.

- Е па, чича – Рајо, колико би ти хтео? – пита га, најпоследње, инжењер.

„А чича – Раја захвати пуна уста, па иште пет пута, што му вреди оно мало земље и куће“.

Његов одговор натерао је инжењера да се замисли. И пошто закључи да би их скупо изнело да чича – Рајино имање заобиђу, али, исто тако, и да му дају оно што тражи, нађе спаносно решење:

„...Ударићемо овде насип, а изнад чича – Рајине куће подићићемо гвозден мост. Нек умре слободно у кући својих предака...“.

Из свих његових слика види се да је Адамов пријатељ напредних начела и модернизације, а посебно то долази до изражаја на крајуове приповетке, у његовом директном обраћању тврдоглавом чича – Раји:

„Што си скрстио руке, чича – Рајо? Пада л’ ти још на ум, да пркосиш? Непобедљив је ђеније времена. Нема те силе, која ће му стати на пут, он само ствара и – обара, ал све у корист човечанства. Тешко сваком, ко скрштених руку гледа, како тај ђеније напредује!“

У приповеци „**Из Босне**“²⁶³ Адамов веома доживљено слика ратни метеж и последицератних ужаса и страха. Приповетка кореспондира са нашим временом, посебно ако се има у виду искуство из последњих ратова. Живот у селу одвија се у сенци ратних збивања у суседној Босни из које се нису вратили сви младићи. Али, живот је јачи од смрти, те казивање о томе Адамов закључује опаском: „Неколико дана после тога, па се заорише по селу и сватовске песме“.

Приповетка се отвара цитатом из наше народне песме. Комбинујући хумор и иронију, писац ће затим дати импресивну слику сеоских и светских збивања:

„Јесен 1878. ужурбало се цело село. Па, зар само село? Та, цео свет! Све упрло поглед на исток, где се играла *жалосна комендија* источног питања. Ко је знао читати и умео мислити и не мислити, тражио је новине. А политичка јевропска журналистика, као и увек, беше диван калеидоскоп. Било вам у њој свакојаких боја и видило се доста камелионске природе, крокодилских суза, фарисејства...

Од последњег кафанског политичара и бирташких клуподера, па до највиших богова на дипломатском Олимпу – све се дало у бригу како да се источно питање реши мирним путем, а дотле се оружало до зуба и проливала крв потоком“.

Кратким, али многозначним реченицама Адамов успева да дочара ратну психозу уочи повратка војника са фронта.

---

²⁶³ Павле Марковић Адамов, „Из Босне“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 158 – 163.

Све се ужурбало, устумарало. Стрепња, страх, неизвесност, паника...Кад се чита заповест, пред општинском кућом је више света него празницима у цркви. „Свако чека да л’ ће добити писмо од сина, брата или мужа из Босне“.

Користећи се кратким епистоларним фрагментима војничких писама, Адамов ће описати и разочарење ближњих кад она напокон стигну:

„Ево једног писма. Пише: Ја сам фала богу здрав и желим, да вас моје писмо у здрављу застане. Сад поздрављам мог оца бату и моју матер нану. И поздрављам стрица Лалу, и брата Рану, и стрица Тому. Сад поздрављам моју супругу Јулу, мог кума...“.

И док је изређао све који су ради за њега чути, „таман му није више остало места, да јави, што је најглавније, како му је и да л’ ће доћи кући“.

Добрица Ћосић ће неколико деценија каснијеу свом роману „Време смрти“ на сличан начин описати Аћимово разочарење кад буде читао унуково писмо у коме му он опширно пише о свом коњу Драгану, али не и о себи.

Колико су само пута, приповеда даље наратор, натоварили на кола и жену и бабу, и децу и снају, па ишли уВарадин да их дочекају. Кад тамо, још нису дошли, те окрени кола, па кући.

Најпосле, освану и тај дан. Радосно узбуђење родбине због повратка војника из рата нараторописује кратким елиптичним реченицама.

Кад схвате да то нису њихови, већ „јабанлије“, наступи разочарење које ће убрзо заменити стрепња:

„Да л’ ће свако дочекати свога, кога је брижном душом, тешким срцем испратио на далек, на опасан пут, у ту Босну, што кажу поносну, ал’ зацело бедну и крваву?...

А Ево их! и *Ено их!* лети од једних до других, дужом и широм целог села“.

На овом месту Адамов описује атмосферу опште радости и праштања.

Док си трепнуо, све „посунуло“на раскршће где су се солдати зауставили. Рукују се,љубе, исказују добродошлицу.

Адамов не забравља да истакне да рат оставља велике последице на његове учеснике, па се на сваком„види печат људске патње: ко ухватио кашаљ, ко запатио грудобољу, или ма какву другу валинку, која ће га и без ране од врела олова начинити богаљем, догод је жив, чиме се шаље снажна антиратна порука.

Двема контрастним сликама он ће приказати тугу оних који нису дочекали повратак војника и оних које нема ко да дочека:

- Јао Милане, јао ранитељу мој! Дико материна. Заврискала мајка за сином.

Сирота старица!... Сви се вратили, или ће се вратити – њеног Милана нема никад, ни до века.

Дошао и Љубан Мојин... Ко ће се њему обрадовати кад нема нигде никог, да га назове својим. Па и он је весео. Пева, што је сам певао:

Подигла се прашина,

Војска кући маршира:

А ја јадан куће немам,

Куда да се девам...

А кад се сви разиђоше кућама, старица, Миланова мајка, одводи Љубана својој кући, „па га грли место свога сина и плаче над њим за својим Миланом. Зна, да Љубана нема ко дочекати, па га нуди разним ђаконијама“.

- Ето, видиш, мамо! ... Бог није хтео, да ја погинем. За мноштво тешко да би ко око заросио – рећи ће Милан и испричати јој како је Милан погинуо.

Љубаново сведочење о Милановој погибији открива сву нехуманост рата.

- Видио сам га мртва... Ах, та! Претрпили смо ти, мамо, муке свакојаке! Патили се и глађу и жеђу. Нигде сести, нигде прилегнути, па и омркни и освани, под пустим небом. Над нама лије киша, као богу што је воља; а под нама блато до чланкова... Гинути се мора... то предстоји сваком ко је пошао у рат. Ал', тешко је од глади умрети...

Милан је погинуо у потрази за шљивама. Кад су кренули да га траже, нашли су његову главу натакнуту на једној шљиви, а тело у водојажи. Ту слику никако није могао да избаци из главе и, при помисли на то, „гроза га спопадне“. „Ех, та погани су Турци, бог их не видио!...“, закључује својеказивање Љубан.

Неколико дана после тога, заори се сватовац по селу, живот се наставља, мада је будућност неизвесна.

А кад дошао пост, искупе се и звани и незвани, данас код овог, сутра код оног, па политизирају уз буре и славину:

- Шта ће бити на пролеће?...

ХРОНИКА И ДРУШТВЕНИ РОМАН

Иако није имао смисла за дуже форме, Адамов није престао да сања да напише роман из паорског живота и тако примером докаже да у нас има грађе за обимније приповетке и роман. У такве покушаје треба убројати његову „Негдинску хронику“²⁶⁴. То је нека врста романсиране хронике у пет поглавља о селу и свакодневици живота на селу, будући да у њој нема нема конкретног догађаја као окоснице приче који би повезао у чвор збивања одређену групу јунака, већ је све у овој хроници епизодно. Намера Адамова била је да што изворније изложи живот села и сељака, а пре свега да што интимније дочара атмосферу села. Вредност ове хронике није толико у фабули, колико у описима малограђенске средине, у живописности атмосфере, у рељефу физиономије породичног и друштвеног живота. Радња је смештена у измаштани простор поетског и симболичког имена – Негдин, баш као што ће Вељко Петровић неколико деценија касније радњу својих приповедака сместити у измишљени Раванград.

Адамов у „Негдинској хроници“ слика односе на селу, сплет тих односа, дакле, не само фолклор, обичаје села, већ и друштвену структуру села, која је, као што је речено, дата у хроничарском низању догађаја. Све што је карактеристично и типично за живот једног војвођанског села дато је у овој хроници. Адамов овде заправо описује пропадање старог Негдина износећи сећања на минуло време, а његово казивање засновано је на контрасту старо – ново. Из његовог приповедања непрестано избија конзервативно убеђење да су стара времена била боља и да је економска пропаст дошла са продором нових капиталистичких односа на село. Слика села у тим описима није нимало идилична, мада писац није имао намеру да иког оптужује за овакво стање села. Његово приповедање проткано је хумором и једном фином, дискретном иронијом.

У неколико сличица писац успева да дочара једнолики униформни живот у Негдину где сваки дан личи један на други, успева да дочара атмосферу и амбијент војвођанског села, да пренесе општу слику села и утисак који је та слика оставила на њега. У тим фрагментима имамо, с једне стране, снажан, истинит и веран одраз стварности, а с друге,

---

²⁶⁴ Павле Марковић Адамов, „Негдинска хроника“ у: „Дух времена сад је тако!“; Alfagraf, Нови Сад, 2007, 109 – 139.

импресију сеоског пејзажа и доживљај војвођанског поднебља. Све то слива се једно у друго као запис о животу који непрекидно тече даље.

„Негдинску хронику“, сем фрагментарности, одликује временска и просторна неодређеност (што је, такође, особеност модерне прозе). Већ се у уводном поглављу, уносталгично обојеној причи „Стари златни дани у Негдину“, у први план истиче старина Негдина о чему ће писац, обраћајући се присно читаоцу, рећи:

„Колико је старо (то место), не умем вам додуше рећи; ал је старо. Не знају зајамачно ни они, што премерише и земљу и небо... што чују како трава расте, и шта животиња мисли,... што броје звезде и зауставише сунце, да се тек само око себе врти, па гурнуше ову дуготрпељиву мученицу, нашу земљу, да се шеће око његове светлости, те подбунеше и оног бледог сањала, буцмасти месец, да облеће непрестано око ње...“.

Старина Негдина послужиће писцу као повод да укаже на његову запуштеност. Адамов се затим бави локализацијом Негдина. Његово приповедање засновано је на контрасту и проткано иронијом. Да би нам дочарао о каквој забити је реч, Адамов га привидно хвали:

То је село које има све што једном селу треба: „има неколико мејана, ...има неколико грка, има свог сталног ексекутора, (дакле ипак се зна и за Негдин на меродавном месту!“ – коментарише иронично писац вајкајући се што није прво почео да приповеда о попу који је „у оном идиличном веку“ био прва глава у селу.).

Уследиће контраст:

„...Негдин има све, што селу треба, да баш заиста има све. Само нема свог лечника, ... нема своју дружину за међусобно потпомагање и штедњу, ... нема своју читаоницу, ... нема

Ал како ће још и то све да има поред толико намета и намета“ – казује Адамов уводећи неосетно социјални мотив у своју причу. Ово треба схватити и као критику нове бирократске власти која својим наметима отима имовину војвођанског сељака.

У хроници је до изражаја дошло Адамовљево уживљавање у стара времена, у стил епохе на измаку, чиме се изражава незадовољство садашњошћу. Нове капиталистичке односе, који су освајали друштвени живот Војводине, Адамов је сматрао погубним по стари патријархални морал. Друкчије је било у то старо доба, за којим Негдинци уздишу, а о коме приповеда Кирило, црквени човек, звонар.

Окупили би се, у оно доба, свикод „старог мађистора“ који би им, из неке књиге велике „као астал“, читао поучне библијске приче. Пренеће нам, илустрације ради, једну од тих параболо која говори о томе како се човечији род опростио греха.

Између Сатанаила (нечастивог) и Саваота, приповеда Кирило, склопљена је погодба да, оно што је земаљско, припадне Сатанаилу, а све друго Саваоту. Сатанаило уреже контрак у камен, потпишу и један и други, па онда баце камен у реку Јордан да га нико не нађе. Од тог доба како која „земаљска душица из грла“, а Сатанаило с њом па у пакао. „Додија богу невоља земаљских душица, плач и шкргут зуба и ридане па пошље свог сина на земљу, да откупи људство греха“. Исус Христосодлучи да се најпре покрсти. Кад је стао у Јордан и свети крститељ га полио водом, онај камен у Јордану прсну на парчад, све душице што су биле дотле код Сатанаила у паклу, прнуше у рај, а Сатанаилов пакао се напуни „непросејаним брашном“, те настаде последње време.

Негдинце је некад красила слога. „Цело село – једна кућа“. Зиме би се окупљали једни код других поред топле пећи уз добар шиљер. „А кад се развезе весеље, срце плива од милине. Па оне пошалице! Паоне наздравице! Па песмице! Све асталски!“ – описује атмосферу на тим седељкама наратор. Кући се није ишло док се не заврши са „мученицом препеченицом“. Бденије је трајало док се не огласи јутрење. У вези са тим наратор ће нам, испричати догодштиную која се збила код Грк – Јефте на свечарама, а којом сена најбољи начин илуструје дух заједништва што је некад красио Негдинце. Пијанку Адамов описује у стилу народног приповедача и хумором који извире из сеоског тла и има локалну обојеност.

Да ли зато што је сваки час трчао у подрум да изнесе гостима вино или због нечег другог, текдеда Кирило се збуноу, па звонио на јутрење пре времена. Напољу „ветар као помаман. Права салаука! Све жвижди око цркве и кроз проваљене прозоре на црквеној кули, па завија чак и звона, да по које по каткад откуцне“. Таман он турио кључ у браву, а ветар зафијука, „мислиш херувимска песма забруја“. Адамовљевом јунаку се учини да неко поје у цркви. Пренерази се, занеме од чуда, те загребе што је игда могао. Остави и кључ у црквеним вратима, па, као без душе, отрча Грк – Јефтиној кући и повика из свег гласа:

„Попо... људи... браћо! Данашњег ми празника и свете недеље! ... Свечи... Крста ми! Анђели и свечи поје. Ено бруји сва црква. Слава тебје, боже наш, слава тебје“.

„Јер то је било онда кад су у Негдину били стари златни дани“, закључује своје казивање наратор.

У другом поглављу „Долази учитељица у Негдин“ се у духу наслова приповеда о важном догађају „по сеоску хронику“, као што је отварање женске школе и долазак прве учитељице. Да је реч о великом духовном напретку, равно чуду, сведочи метафорични почетак приче.

Носилац тих промена је млади попа. Откако је он дошао у Негдин, „почело нешто да се кува“. Уз њега је пристао млади Грк Рада, па су непрестано заједно. Рашире новине по тезги, те читају и разговарају, највише о просвети и слободи залажући се за отварање женске школе у Негдину. Њихово мишљење, међутим, не дели реакција која је у вези са тим скептична питајући се шта ће им учитељица.

„Данас је век просвете. Просвета се мора раширити по свим слојевима човечанства. А до сад читава половина човечанства чами запостављена у незнању“ – проповеда млади попа, а сељани се згледају и крсте.

Долазак учитељице Негдинци доживљавају као нешто што насилно мења навике у селу и доноси нове намете, па се као једно од првих поставило питање плаћања учитељице.

На ред језатим дошло и питање зграде у којој ће се школа отворити, што је, неминовно, отворило питање својинских односа. Зграду коју је општина зидала „о свом круву, и својим алатом“ узела је држава, па ће сад да је препусти општини под условом да у њој отвори женску школу – наводи наратор.

Довођење прве учитељице у Негдин отворило је, такође, и питање међунационалних односа. Прошло једве године, а житељи овог војвођанског места никако да добију учитељицу. „Па, зар ми Негдинци, (...) да смо најгори?“ – вајкају се мештани Негдина показујући жељу да ухвате корак са цивилизованим светом. Просветне власти побринуле су се, додуше, „да се у просветном храму не ухвати паучина, те послаше и свештеницу просвете“. Али, „нашло се неколико незахвалних, усијаних глава, па нису хтеле да је приме“.

„Ићи и Вићи, који се тројицом крсте, нису могли да се навикну на њено име. Звала се, ако се не варам, Кунигунда Ергер... Бергер... Мајер... Гајер..., како ли? А посвећени у званичне тајне кажу још и то, да су читали у сведоци, како је Кунигунда положила с добрим успехом, не знам где, испит из бабичлука и, не знам опет где, испит за учитељицу

женског ручног рада. На то ће повикати кожух и опанак: *Имамо ми нашу баба – Пелу, и баба – Доду, и ову и ону, па нам не треба бољих бабица.* А ћурдијаши и капутлије, ћифте, ти народњаци, што новине читају: *Дајте ви нама ваљану учитељицу Српкињу. Ми хоћемо ово... Ми нећемо оно...*“ – наводи приповедач предочавајући наднационалну и социјалну подвојеност Негдинаца и сву сложеност друштвених и културних прилика у Војводини. Различито гледање на постављење прве учитељице условљено је, не само етничком, већ и класном и партијском припадношћу, као и степеном образовања.

На видело излази и малограђанска радозналост. Сви са нестрпљењем ишчекују да виде како та учитељица изгледа. Видели су и попа и учитеља и крупну господу, али ниједну учитељицу.

„Поборници напретка“ забележише, у хронику човечанског развика као врло знаменит корак бољој будућности“ долазак учитељице, наводи приповедач. „Отвара се дакле нов прозор на негдинској позорници“. Негдинци су, напoкoн, добили „питомицу с првог учитељског завода у српству, први пут oткaкo је Негдина и сомборског учитељштва“. И сам кнез, господар – Лаза, је због тога узбуђен, али и огорчен. Будући благословен децом, желео да на то место упусти своју кћер, госпођицу Јелку, што су му неки „већ уписали у грех“, па радили и роварили, док „не извукоше асуру испод ње“. У причу се тако уводи новимотив – критика на рачун својеврсног формализма који је дошао са продором нових капиталистичких односа.

Долазак прве учитељице у малограђанску средину изазвао је велику сензацију и био праћен бројним сплеткама. О новој дошљакињи приповедало се понешто и пре него што су је видели, „које по оном тајанственом али у селу меродавном ‘каже’, а које по не знам ком другом извору. Ова казала ово, она каже оно, па се ишчаурио читав роман о новом члану негдинског друштва, пре него што је тај члан и дошао“ – вели сликовито приповедач.

Долазак учитељице изазвао је велико узбуђење код негдинске интелигенције. Млади уча, „преврнуо начелом“, те почео да везује пошу око врата и сваки дан „глица“ своје ципеле, а сеоски писар, у жељи да увије и дотера бркове, умало није „ишчупао оно мало наусница испод носа“. Обрадовала се и женска школска омладина која више неће страховати од задиркивања мушкараца кад буде излазила из школе.

Долазак прве учитељице у учмалу, духовно заборљожену средину представља, несумњиво, догађај од ванредне важности око кога сеплете змијско клупко од малограђанских сплетака, интрига и оговарања:

Приповетку Адамов завршава добродошлицом учитељици.

И треће поглавље „**Пред црквену скупштину**“, у коме се приповеда о неуспелом покушају новопостављеног попе да одржи црквену скупштину, доказује да је дух новог времена продро у Негдин.

Састало се на раскршћу тек неколико стараца „најодабранијих у општини“ да размотре попин позив за црквену скупштину, да проговоре о својим приликама и неприликама. Њихов разговор је верно пренет, као и начин на који га они воде – развучено, отегнуто, полако, са дугим драмским паузама. Нови попа је већ три пута огласио у цркви да се народ састане у школи ради неког договора општинског. За Негдинце то представља новину коју они нису спремни да прихвате, па се бране тиме да црквену скупштину у Негдину не памте ни најстарији мештани. Са његовим претходником договарали су се усмено и без икаквих проблема. Ако је требало носити литију, славити крсну или црквену славу, довољно је било само да обећају попи јагње и „то ти је као записано и потписано“. Негдинци задовољни, „нит они тражили од кога рачуна, нит га коме давали“.

У наставку упоређује се понашање старијег и млађег попе и упућује критику на рачун омладине.

Из полилога сељана сазнајемо да младом попи замерају не само припадност млађој генерацији, већ и то што је отуђен од својих парохијана, што нема присности у његовој комуникацијса њима. Другачије су се они разумевали са покојним попом који није попио чашу вина а да са својим парохијанима не проговори коју. Било је, истина, и оних који су хвалили младог попу „како поји... као да чита“, али су они били у мањини.

Изречене су бројне примедбе и на рачун негдинске омладине и њеног понашања:

- ... Ова наша млађешина не знаш, које је вере и закона – рећи ће један, адруги додати:
- ... Отуђише се од цркве. Нит даје когод свеће, нит тамјана, (...) наши стари грађаху толике храмове; а ми ћемо дотерати, да нећемо имати, чим да запалимо кандило пред дверима...

Млади попа је неколико путабезуспешно сазивао скупштину док „некимбуднијим главама“не дође „важна мисао у главу“, те позваше парохијане да се скупе јер,,нешто се мора радити“. Као што обично бива, неки се одазваше позиву само из радозналости, а већина давиче: „Нећемо!“

Атмосфера на самој скупштинскојседници изванредно је ухваћена, као и понашање и нарави Негдинаца, ненавиклих да самостално одлучују о тако важним питањима. Тако један предложида се дозида кула на цркви, да им црква не изгледа „крња као у Шваба“. Други, пак, рече да им је потребније још једно звоно јер је срамота да њихове комшијеимају четири звона, а они само три.Трећиопет примети да треба најпре оградити порту јер, „грехота једа... марва гази и да стока рије око светиње, као, боже опрости, око какве пустољине“. Четврти ће се томе супротставити опаском:

- Какво звоно? ... Хоћемо кулу! Кулу да дозидамо. Нек се издалека види Негдин. Нек се зна где је Негдин.

Кад се у разговор умеша и деда Совроније Трајков питајући их одакле им новац, наступи тишина.Са натуралистичком подробношћу и изванредном уверљивошћу Адамов описује реакцију учесника скупштине: чика Аћим Сувајцин погледа најпре за гомилом врабаца, па у збор око себе, чика Рада Обрић боцка штапом земљу, деда Јова Смуђ пљуцну,газда Стојко Прибић се почеша иза ува, тата Вуја Асанагин климну значајно главом, а деда Совроније Трајков избечио очи, па погледа по свима редом.

О новцу, чини се, дотленико није размишљао, а црквена благајна била тако празна „да би црквени миш, врат сломио, када би се забунио у њу“. Како се решење није назирало, чича Раде Обрић предложи да остане све по старом, штоостали одушевљено прихватише, „чисто им паде тешка брига са срца“.

„Па да! Шта нам вали и овако? – закључише помирљиво парохијани.

Дух новог времена донео је много невоља и зла Негдинцима. Деда Совроније ћутиплашећи се „да не рекне штогод, што би га можда бацило с оне висине, на којој се замислио и блажен осећао своје последње речи“, аАћим Сувајцин поче набрајати све несреће које су их у скорије време снашле: баћа Тоја Главош даје своју цуру за Глишиног сина, а Глиша Сталаћев први назаренац, Милица Батинићева живи толико година невенчана са Ацком Радонићем, Стана Прапорчева одбегла од жива мужа, па живи с Гајом Станчиним; Тоје Главоша снаха родила још пре пет година, па дете није крштено... И док

Аћим Сувајџин тако говори, скупштинари се, препознавши се у његовој причи, један по један, почешеразилазити. Најпосле, скуп напусти и деда Совроније, ни он није без „греха“, неколико пута већ тукао је жену и примао је натраг.

Писац ни овде не може без моралне придике и педагошке поуке, те својим јунацима поручује:

„Него ти чича Радо, и ти, деда – Јово, па ти, газда – Стојко, те ти тата – Вујо, а и ти деда Совроније, оградите ограду око свог добра, подигните оцак на својој кући, будите звоно код своје чељади; па ће брзо бити око цркве ограђено, дизаће се кула на цркви небу под облаке, а четврто звоно зазвониће, кад нам старешине боље огласе“.

У четвртом поглављу „Црни дани у Негдину“ Адамов је дао још једну необичну епизоду из сеоског живота. То је причаса мотивом из фолклорне фантастике у којој се описује сујеверни страх Негдинаца од вампира. Адамовљево приказивање сељачког сујеверја је фолклорно, али у њему кључа и драматика живота испод тог фолклора. Писац духовито, с пуно природног животног израза, овде слика, с једне стране стране, празноверје у вези са појавом вампира, а с друге стране, показује колико је тешко разуверити сујеверне масе чија је машта распаљена. Ову појаву писац користи да прикаже заосталост и непросвећеност Негдинаца и људи са села уопште.

Представа о вампиру обликована је сасвим у складу са Вуковим поимањем вампира.²⁶⁵ Почетак приче у знаку је неодређености и загонетности кад је у питању време дешавања радње.

---

²⁶⁵ Уз појам вукодлака, Вук је забележио: „Вукодлак се зове човјек у кога (по приповијеткама народнијем) после смрти 40 дана уђе некакав ђаволски дух, и оживи га (повампири се). По том вукодлак излази ноћу из гроба и дави људе по кућама и пије крв њихову. Поштен се човјек не може повампирити, већ да ако да преко њега мртва прелети каква тица, или друго какво живинче пријеђе: за то свагда чувају мрца да преко њега што не пријеђе. Вукодлаци се највише појављују зими (од Божића тамо до Спасова дне). Како почну људи много умирати по селу, онда почну говорити да је вукодлак у гробљу (а гдјекоји почну казивати да су га гдје ноћу видјели с покровом на рамену), и стану погађати ко се повампирио. Кашто узму врана ждријепца без биљеге, па га одведу на гробље и преводе преко гробова у којима се боје да није вукодлак: јер кажу да такви ждријебац, не ће, нити смије, пријећи преко вукодлака. Ако се о ком увјере и догоди се да га ископавају, онда се скупе сви сељаци с глоговијем кољем (јер се он само глогова коца боји: за то говоре кад га спомену у кући: *на путу му броћ и глоговотрње* – јер су и бротњаци покривени глоговим трњем –), па раскопају гроб, и ако у њему нађу човјека да се није распао, а они га избоду онијем кољем, па га баце на ватру те изгори. Кажу да таковога вукодлака нађу у гробу а он се угојио, надуо и поцрвењео од људске крви (*црвен као вампир*)... А у вријеме глади често га привиђају око воденица, око амбара житнијех и око чардака и кошева кукурузнијех. Кажу да све иде са својијем покровом преко рамена. Он се може провући и кроз најмању рупицу, за то не помаже од њега врата затворити као ни од вјештица“. (Према: Вук Стефановић Караџић, „Српски рјечник I (1852)“, Просвета, Београд, 1987, књ. 11, 132.)

Пишчево приповедање је као и обично прожето носталгијом за старим dobrим временима.

И у те златне дане, Негдинци су имали невоља, али су, будући мудри и паметни, знали да их реше. Било је то друкчије време, па друкчији и људи, наглашава наратор почињући да приповеда о једном несвакидашњем догађају у Негдину.

Разболе се кћерка Јовице Савића, девојка „дорасла до зеленог венца“, пошто јој јеђувегија на пречац умро. Њену смрт пратиле су необичне околности. Пре него што ће испустити душу, вереник Ђорђе ју јетри пута (као у народним приповеткама) дозивао, а њена нанаисто толико пута излазила напоље да га пусти унутра. Најпоследње, њена душа оде „да се негде састане са Ђорђем“. Управо то је тренутак кад почиње да се заплиће радња.

После девојчине смрти „бољетица нека заредила по Негдину, па тамани немилице“, не бира да ли је старо или младо, мушко или женско. „Глад и помор навалио на Негдин, канда га неко уклео“, вели наратор. Народ ударио у молитве и пост, али бадава. „Не прође скоро дана, да звоно с негдинске цркве не огласи кога“. О узроцима невоље која их је снашла, Негдинци су нагађали, све док једног јутра у село није дошао воденичар (Јовица Савић) и испричао им о свом сусрету са вампиром:

- Ноћас – каже, – пре него што ће други петли запевати, изашао ја, да затворим уставу... Кад ја до уставе, а испод кола се нешто забели. Па расте, расте... Е, усправи се, па оде пусти у висину више кола. Гледај ја, па гледај – Које чудо? Већ почео да трнем. Кика ми стаде да се диже, мислим, спашће ми шешир с главе, а не смем, да се макнем, да га руком придржим. Окаменио се. Кад некако, рекао бих, осврну се прилика мени. О, људи! О, браћо! Тог лица! Те страхоте! Округло као пун месец, а црвено, као кад сунце седа, па се облаци ухвате на застави, кад хоће да буде ветра, а небо се зацрвени, зацрвени. Ја нагох да бегам. Ноге, браћо, – није друкче, већ ноге се баш скрачаше, па не мож маћи. Упео се ја из петних жила, да коракнем па беж, па беж. Кад се наједаред спотакох, запех за цомбу, забатргам се, па, колико сам дуг, љоскац о земљу...

Воденичарев сујеверни страх преноси се брзином муње и наслушаоце са чијих усана се оте „страхотна реч: – Вампир! Ником, међутим, не паде на памет да каже: *Под ноге му трње глогово!*, као што ваља у таквим ситуацијама“, казује приповедач.

Појаву вампира Негдинци узимају „здрово за готово“. Штавише, почињу да се утркују у налажењу потврда за ову појаву у свакодневном животу. У Негдину је баш тада била гладна година кад се, према веровању, јављују вампири, и тонајчешће око воденица, житница и кошева, а тује и помор народа: „Стана Врсајкова умре за два дана, а била „здрава ко јеленче“. Дете Ђуке Радиног свиште у шестом месецу, а дете било „као лане“. Чича Станко Прибић „легао здрав читав, па освануо мртав, а не рече човек ни јао“. Жена баћа Јове Ђушиног...

На овом месту Адамов даје упечатљиву слику атмосфере и панике која је обузела сељане:

„Страх и ужас завладао Негдином.

Нико то ништа не ради: а ко ради, не иде му некако од срца, већ као да им ваља мрети. Цео Негдин као осуђен на смрт; само се не зна, кад је на кога ред. Свако мисли, омркнуће, а боји се, неће осванути.

Обдан је све на улици, па разговара о напасти, што снашла Негдин. Чим смркне, свако се завуче у своју кућу, па се жив не чује“.

Описује се, исто тако, и сујеверни страх од сусрета са „нечастивим“, онај тешки мрак непросвећености који је држао село у власти враџбина. Подавање сељана том сујеверју и њихово веровање у вампире извор је комике, али и разлог за забринутост.

Негдинци се стадоше утркивати у причама како су и сами уочили да се нешто чудно дешава: једни су чули „необичан бахат“ у својој авлији, други су осетили неко шушкање око кућног прага, трећи како се неко закуцао на његове прозоре, четврти како им се марва „усплахирила“ као да је „штрк“ ушао међу њу...Најпосле се запиташе шта им ваља чинити. У вези са тим могли су се чути различити предлози, од тога да треба да се раселе до тога да помоћ потраже од баба – Роксе, јер „она зна обајати од урока и скинути чини“, зна „урећи и устрелити. На њу неће ни вампир“. Лако би баба – Рокса решила проблем – „глогов колац у прси вампира, па готово– али како ће кад не знају ко је вампир“. Тек сад, помало се снебивајући, Станина мајка признаде како је њену Јулу, док је лежала на самртничкој постељи, трипут звао њен несуджени ђувегија Ђорђе. То је било довољно да покојног Ђорђа прогласе за вампира, поготову кад баба – Рокса на брзину сабра да је од Ђорђевог до девојчине смрти прошло ни мање ни више него 40 дана. Не осврћући се на негодовање Ђорђевог родбине, сељани се сад почеше утркивати у повлађивању

врачари. Тако један изнесе како се покојни Ђорђе тужио да га вештице ноћу даве, као и да га је једном вијао вампир, те баба – Рокса предложи да преко Ђорђевог гроба преведу вранца без белеге и тако провере да ли је Ђорђе тај вампир.

„Слегао се цео Негдин“ на гробљу, казује наратор описујући интересовање Негдинаца за овај несвакидашњи догађај. Њихово узбуђење и радозналост достиже врхунац кад коња доведоше до Ђорђевог гроба:

„... Вранац фрче, па се уплахирио, не да се сместа помаћи. Копа земљу, па се разбацује, мислиш, ушла неман у њега.

Подигоше вику; надигоше, што имадоше у руку, ко ашов, ко мотику, ко колац, да га натерају преко гроба. Док се ждребац не оте, те надиже реп, па полеже пољем широким, – не заустави се, док није кући долетио, мислиш, ноге му не додирују земљу“.

- Е, сад ко сме рећи, да у том гробу није вампир? – победоносно ће наратор.

Још убедљивију потврду Негдинци добише кад отворише сандук. Мртвац лежаше у сандуку читав недодирнут, али поднадуо. „И не надуо се се од толике крви људске, што посиса за ово време“ – прекинуће приповедање својом упадицом писац. Тек пошто се „уверише“ да је Ђорђе вампир, кмет „рину глогов колац“ у вампирове груди. Мртвац застења и јекну и, како обичаји налажу, буде спаљен на ломачи.

„Неколико векова пролетаху над Негдином у бескрајну вечност – немоћни, да поднесу луч просвете, што се на много страна већ потпалио беше где мање где више: пролетаху, па се зауставили беху у тај пар над Негдином, да прими своју жртву посмртну“, закључује Адамов приповедање о томе како су се Негдинци ослободили вампира довавши да ће се у будућности време одређивати према том догађају.

У петом и последњем поглављу „**Човек од начела**“ Адамов ће нам представити старешину села, негдинског кмета. Писац ће то учинити с поштовањем, хватајући се за шешир, па за перо, јер негдински кмет је, пре свега, „човек од реда“. Сам кмет био је поносан на ову своју особину, па је придиковао како ни Бог, који је свемогућ, није могао свет створити без реда, зато је прво створио човека, па тек онда жену. Сељани му, дакако, нису противречили, јер они су сасвим лојални свом кмету, „нашто би они мислили, кад он сам мисли“, иронично ће приповедач.

„Мислио сам и мислио, где да потражим негдинског кмета, да вам га представим“, отпочиње своје казивање наратор обраћајући се присно читаоцу. Намеравао је, вели, да га

прикаже „како седи на дугачкој клупи пред општинском кућом, како гриска кратки камиш, па вуче из луше своје густе димове, те магли око себе, па гледи у ту маглу, као да прозире кроз копрену, што дели садашњост и прошлост, и премишља, како се некад – еј, некад! – бдило над редом и моралом“, вели наратор држећи нас, тобоже, у уверењу како је и сам за чврсту дикаторску руку, а против парламентаризма и демократије. Колико је њих ту лежало потрбушке, док му он, „сада негдински кмет, својеручно помоћу подугачког јауковца, тада најбољег и најопробанијег чувара реда и учитеља морала у слободних грађана и пунонадне будућности народне, тераше немирне буне из чакшира“, описује у хуморном тону Адамов.

Многи, па и негдински кмет, и данас уздишу за тим временима. Таквом човеку, какав је некад био негдински кмет, не сме човек ни данас окренути леђа. Не би се, уосталом, ни наратор, „скромни кроничар славнога Негдина“, ухватио за свој шешир с поштовањем „да он није човек од начела“. Настављајући да га хвали, писац открива ригидност некадашње власти и грамзивост самог кмета који, под плаштом ревности у вршењу дужности, заправо, пљачка сељаке.

Приповедач се на почетку извињава читаоцу што не може негдинског кмета приказати како седи на дугачкој клупи пред општинском кућом и благосиља старо време, „јер га у овај пар нема тамо“. Иначе бисмо имали прилику да видимо како „како боцка земљу испред себе својим дугачким штапом, сада му још само знаком достојанства и некадање моћи његове..., те премишља о последњем још заостатку свог господства, то јест, где има да отпије алвалук“. Нико у селу није смео ником ништа продати, нити од кога купити или трампити, а да кмет то не потврди испијањем полића ракије. У противном, уговор не би био пуноважан, објашњава наратор. Али, ако га нема тамо, наставља да иронише приповедач, он је „зајамачно на другој ташци свог званичног позива“, у крчми. „Свакојачко не дангуби: а то је доста и за кроничара, да вам га представи у правој слици, доста и за читаоце, да га познају, као што треба“. Мора му се, ипак, одати признање. „Човек врши своју дужност“, па ма то било и у крчми где управо сада, отпијањем ајвалука, потврђује трампу између Јове Смуђа и Рада Обрића.

На крају, тобоже са неком врстом жаљења, Адамов констатује:

„Право да кажем, негдински кмет и није више никаква власт. А са овим кметом изумреће и име то, као последња сенка некадашњег господства. Али нити негдински кмет може да помисли, да он није више кмет, нити то могу Негдинци да признају...“.

Приповетку завршава како је и почео – опаском да је негдински кмет човек од начела, „јер што каже ином, и сам својим потврђује чином“.

Међу бројним Адамовљевим прозним радовима, посебно место заузима његов недовршени роман са темом из сеоског живота „**Дух времена сад је таки!**“²⁶⁶ објављен 1888. године у наставцима у *Стражилову*. Њиме је Адамов више желео да докаже да се може написати роман из српског паорског живота, него што је имао уметничких амбиција. Да је био свестан тежине посла којег се прихватио, сведочи писмо упућено Милану Савићу у коме он, између осталог, каже:

„... А српски роман тешко је написати и стога, па стога баш и теже, што у њему морају бити Срби људи и људи Срби. Писац таквог романа не сме никоме имитовати, ни Росегеру ни Тургеневу. Већ мора ново створити, бар утолико ново, уколико се разликује народ од народа. А разлике има. Зато се нисам смео до сада, и још никако, ни да подухватим, да пишем српски роман, а још мање позоришну игру“²⁶⁷.

За Каменка Суботића, међутим, „Дух времена сад је таки!“ је „овећа приповетка из друштвеног живота нашега, са описом народног покрета око преноса костију Бранка Радичевића“²⁶⁸. Адамов ту слика атмосферу села Брајковца непосредно пред велику свечаност која се припремала у Карловцима поводом преноса посмртних остатака Бранка Радичевића из Беча. Као да се надовезује на ово Суботићево мишљење, Даница Вујков наводи да ће Карловчани „у њему препознатисвоју прошлост, карактере и ликове својих предака, дакле себе. Откриће аутентичност историје, али и дух времена који увек доноси нешто ново и другачије у живот спољашњи, а који се у суштини не мења, па је зато Адамов својим приповедачким делом и нама близак“²⁶⁹.

Композиција романа је доста растегнута и расплнута, са много дигресија, сувишних дијалога, фактографије и веристичких детаља. У њему има занимљивих мисли и идеја,

²⁶⁶ Павле Марковић Адамов, „Дух времена сад је таки“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 9 – 107.

²⁶⁷ Милан Савић „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 192.

²⁶⁸ Каменко Суботић, „Цртице из лепе књижевности“, Штампарија Јове Карамата, Земун, 1898, 117.

²⁶⁹ Даница Вујков, „Драма живота у сеоским сликама Павла Марковића Адамова“ у: Павле Марковић Адамов, „Дух времена сад је таки“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 5.

поетских описа, драмских сцена, лепих и дирљивих епизода. Али, и поред видљивих и позитивних својстава, ипак су слабости, пре свега оне литерарне природе, закрилиле његове вредности.

Роман почиње доласком гошћи из вароши у село Брајковац, а завршава се одласком младог Бранка (поп – Стевиног сестрића) у Карловце на свечаност у част великог песника где ће Бранко срести Даринку, своју потајну љубав, као и њену маму, друга Јована и малу Зорку. Они су се упутили из Брајковца у Карловце с намером да присуствују свечаности, која је представљала прворазредни догађај и окупила на хиљаде гостију. Као и у Адамовљевим приповеткама, и овде је љубав условна тема, „љубав искрена којој је супротстављена и она друга страна која у љубави види само интерес и *добру партију*“²⁷⁰. У лику и карактеру сеоског попа Стеве „који је *опозиција* духу времена, па чак и проводација“²⁷¹ Адамов је дао уверљиву слику о самозадовољном животу сеоских попова који се више брину о свом угодном животарењу (међу његовим разбацаним новинама позиви за претплату увек остају неотворени), него о цркви и верницима. Лик попадије, Јелисавете Рашић, такође је врло животан. Адамов је веома оштроумно запажао малограђанску хипокризију у брачним односима, па ће у лику госпође Рашић дати тип малограђанске жене која је сва у ситним прохтевима, чији су циљеви ограничени на удобан домаћи живот и власт над мужем. Једна од најзабавнијих и најкомичнијих ситуација у роману тиче се њене дипломатске игре да своју кћер из првог брака уда за сестрића свог мужа. Долазак гошћи из вароши уздрмао је живот учмалог Брајковца, учинио да на видело изађутајне и јавне љубави, пробудио жељу тамошње омладине да, оснивањем певачког друштва (под руководством учитеља Кнежевића), и сами узму учешће у прославиповодом преноса Бранкових земних остатака на Стражилово. И мада се у Брајковцу неће одржати прослава тим поводом, млади учитељ ће са попадијином ћерком Јеленом остварити свој љубавни сан, а има назнака да ће и Бранко Стајић, озбиљни и учени поп – Стевин сестрић, остварити љубав са чедном и патријархално васпитаном Даринком.

На почетку романа приказује се ужурбана атмосфера у два кућама: у варошкој кући удовице Нате Славнић која са својом јединицом Даринком креће у Брајковац, у посету

---

²⁷⁰ Даница Вујков, „Драма живота у сеоским сликама Павла Марковића Адамова“ у: Павле Марковић Адамов, „Дух времена сад је тако!“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 5.

²⁷¹ Исто, 5.

сестри Кати Јаковљевић, такође удовици, знајући да је њеној сестри много теже да напусти кућу јер живи на селу. Описујући њихово путовање запрежним колима, Адамов ће пажњу читаоца задржати на занимљивим пејзажима. Са много натуралистичких детаља приказаће и врелину јулског дана.

Кад гости дођу, село забруји од радозналости и ишчекивања, прижељкивања сензације.

„Село мало, а тако отмени гости! Па као да су целом селу дошли!“ – рећи ће сликовито наратор и додати:

„Догађај је то за Брајковац... Има Брајковац, додуше, своју госпоштину. Али осим госпде из суда којима се и тако мало кад који Брајковчанин обрадује, (...) слабо ко усрећи Брајковац, на кога би се осврнули сви, из свију сталежа поштованог брајковачкога грађанства“.

Узбунила се, стога, господа у маленом Брајковцу. Госпођа бележниковица видеља кроз прозор кад су кола прошла, па послала Ђуку пандура да се распита ко је то дошао. Баш у то време, у Марковој крчми „Код разбијене канте“, брајковачка господа исве што се рачуна у високу власт, уз карте и пиће, прекраћивала дуго недељно време. Писар мало поскочи са столице и обнародова: – Добили смо канда негде гостију! – па изнашавши неки изговор, изађе напоље да дозна ко је дошао. „Млади брајковачки тржа“, пак, умало се није сломио преко тезге кад је појурио да види ко су те даме што им шлајери тако лепршају за њима. Попина Јелена хтела одмах за Зорком да потрчи пред Даринку, али је мати задржа слутећи женским инстинктом да ће јој варошкиња покварити планове у вези са удајом кћери.

У причу се затим уводеликови поп – Стеве Радојчића и његове друге жене Јелисавете Рашић која гласно негодује због доласка варошкиња. Била је намерила да своју кћер из првог брака, Јелену Рашић, уда за мужевљевог сестрића и њиховог госта, Бранка Стајића, па се плашила да ће јој новопрстигла варошкиња покварити план, а већ је била почела да га спроводи у дело. Заборавила је да је мужевљевој сестру и Бранкову мајку Тинку, такорећи, избацила из куће кад се, као удовица, удала за поп – Стеву.

Показујући раскошан смисао за хумор, попут оног који је приказао Сремац у роману „Поп Ћира и поп Спира“, Адамов приповеда како је Рашићка постала поп – Стевина жена. Они су у браку већ 12 година и никад међу њима није било опорих речи. Сазнајемо да је поп – Стева са својом првом женом Анастасијом такође живео у љубави и слози. Кад му она умре, он се заверио да неће никад довести у своју кућу „страну женскињу“.

домостројитељку. У тој невољи сетио се своје сестре Тинке, која „као да се наново родила, када је дошла у братовљеву кућу. Како се и не би, јадница, осетила сретном, кад се напатила код свог несретника мужа као права патница“. Знала је, зато, понекад рећи брату: „*Да ме је цео Срем клео, не бих наишлана гору несрећу, него што је мој Арсеније*“. (Муж јој је био ћурчија, али се одао пићу и коцки и, кад је све проћердао, отишао у свет, оставивши да пере туђе кошуље и тако издржава себе и дете.)

Лик поп – Стеве Радојчића у роману је живописно и пластично описан.

„Пречасни господин парох брајковачки“ почешће је седеопод сеником у свом воћњаку. То је његова „и библиотека, и радионица, и читаоница и пушионица“. Ту он имасву потребну удобност. Под њим после ручка прилегне и дремуцка, под њим чита новине и премишља о ономе што се њега тиче, а мало разабера о ономе што је било и што ће бити у свету. „Он и његова најближа околина с најближим посредним, па и непосредним интересима, што су ту скопчани, – то су његове најмилије мисли“. Нема каквих великих жеља, „заситио се црвеним појасом, којим је, као ревностан пастир душепопечитељ Богом повереног му стада одликован и постао конзисторијалним присједатељем. Више, шта, мисли, не може ни постићи...“. Баш јутрос, приповеда наратор, седи поп – Степа под својом сеницом, па пушта густе димове кроз подсечене бркове, глади дугим сувим прстима браду по којој се „ухватило поприлично већ иње“ а у глави му „зује и брујенешто крупније мисли“ „Брује му и зује у глави још од синоћ, како му је његова напунила некаквим разговором, па јутрос са неколико убедљивих речи и јаче подбунила“, описује Адамов у хуморном тону попадијину власт над мужем.

Госпођа Рашић је „женска, већ не у првом цвету своје младости, али ипак још доста свежа и унегована“, уредна, добра домаћица. Она није зарезивала шта свет о њој говори. Ринта и ради у поп – Стевиној кући као црв. „А уме да удеси да то што ради, она и ужива; па што ради, зна, да за себе ради“. И сад је послала Бранка како би га поп – Степа убедио да се ожени „њиховом“ Јеленом, али њему то није било ни на крај памети, због чега ће попадија касније „грмети“. Она најпре „игра увређену љубав, кује, док је врело“, а онда заигра на сентименталну карту, па ће рећи поп – Стеви:

„Ја бих моје дете знала и сама усрећити. Овако сам се ослонила на тебе... Сироче моје!“

И већ јој сузе „пођоше врцати“, „сузе, Боже, тешке, несретне“, вели иронично наратор описујући Рашићкино пренемагање.

И лик поп – Стевиног сестрића Бранка Стајића дат је веома рељефно. Ухваћен је у тренутку док лежи на трави у хладовини и размишља. „Књига је пред њим, али мисли несусе код њега“. Посматрајући лет лептира, Бранко се са много љубави и нежности сећа своје мајке Тинке и њених речи:

„Ти си сад и душом и телом лептир, – рекла му је мати, када га је испраћала у туђ свет.. – Ја ти, – рече, не могу дати ништа више до свог благослова; не знам ништа друго, до се молим Богу за тебе. ... Али пази, да се што више користиш туђим искуством... Ја сам прошла добру школу: цео је живот школа. Подебела је књига, што сам је ја већ прочитала. Скупо ме је стала... Чувај образ! А сачуваћеш га, ако сачуваш душу и срце чисто и неокаљано. Твоја душа и срце сад је као онај прах на крилима у лептира, а образ ти је крило лептирово. Отареш ли прах, упрљао си образ свој. Лептир је, кажу, несталностворење. Али научи се од њега, да само по цвећу идеш и да са најружнијег цвета скупљаш само оно, што је најлепше. Него не буди лептир, што по тами лута, па чим спази гдегод светлост, он налети, па спржи своја крила. Иди по светлости, ићи ћеш правим путем и нећеш склизнути на странпутицу“.

Ово је, свакако, најпоетскије место у роману. Адамов овде, као и у другим својим делима, поетизира материнство. Тинка је једна од оних мајки која даје цело своје срце детету, живи за њега, гледа му у душу, разуме и оно што јој син скрива као интимну тајну. Отуда и толика Бранкова приврженост мајци.

Уметнички највреднији делови романа су они у којима су приказани ликови поп – Стеве и попадије Рашићке. Они су дати веома пластично и живописно и у комичном светлу. Пишчев хумор у сликању њихових ликова пун је ведрога расположења и фамилијарне интимности. Адамов илуструје њихове људске слабости и претеране страсти доброћудним хумором приказујући их као пријатне и допадљиве људе. С великим унутрашњим задовољством, у комичном светлу, он слика њихов домаћи, породични живот, а нарочито успеле су сцене свађа супружника у којима писац, преносећи њихове реплике, са натуралистичком подробношћу описује њихово понашање, израз лица, гестове. Адамовљев хумор добија посебну чар у сочности и боји, изворној пластичности речи у којима се одражава војвођански менталитет и темперамент.

Бранко и његов ујак, не само да припадају различитим генерацијама, него су и различитих политичких схватања, због чега се често препиру. Поп – Стева критикује

омладину, а посебно њихову идеју да се посмртни остаци Бранка Радичевића, онога што је певао: „вино, гајде, тамбуре, младе моме, голе ноне...“, ископају из бечког гробља и са помпом сахране на Стражилову, сматрајући да је то уперено против попова и калуђера. Тај Бранко је, вели поп – Стева, грдио калуђере и зато је, ваљда, он њихов идеал, идеал омладине. Присетио се да је са Бранком заједно био у Карловачкој гимназији и да му је „као млађи ђачић“ више пута доносио у ћупу вина, а код њега се „пило и ликовалопочесто“. Но, никад није показао да је био такав гениј, каквим га они сад величају. Госпођа Рашићка морала је почешће испод стола чепати мужа како се расправа не би претворила у жучну свађу а и желела је да пређе на другу, за њу важнију тему. Дипломатска игра коју води у жељи да препоручи своју кћер за удају подразумевала је да се директно и индискретно потуче и омаловажи супарничка страна, због чега ће она за Даринкину мајку, госпођу Нату, рећи „како се дала наплатити од поп – Стеве, кад је њена Јелена била тамо у вароши код ње у стану и ишла у *лер*; како је не знам какав, рачун направила, што је позајмљивала детету, кад јој је што требало за ручни рад, што га је Јелена радила у *леру*“, уз напомену да боље пролазе оне „с дебелом кожом на образима“. Није могла а да „не ошине“ и Даринку, „како је ћуталица, али подла и подмукла“, дакако, уз опаску: „Испод мире сто ђавола вире!“, а кад се њена Јелена на то „убезекну“, она „помрче оштро на њу очима“, па матерински нежно додаде:

- Ти си невина, срце моје; да Бог ме, па не познајеш, камо што смера.

Адамов је показао јак посматрачки дар и у сликању сеоског амбијента и атмосфере. Врло живо, верно и импресивно дочарао је дух те малограђанске средине, комичне стране шаблона међуљудских односа који су променљиви и зависе од личног интереса, маскирани егоизам и лицемерно лукавство малограђанског света који посебно долази до изражаја у њиховом међусобном дијалогу и репликама. Тако, из оговарања госпође Рашић од стране комшинице Кате и Катине сестре Нате, читалац сазнаје све о попадији – о њеним плановима, утицају на мужа, васпитавању кћери.

Разуме се да је поп – Стева држао да је срећан са госпођом Јецом, срећнији него многа његова братија са својом првом супругом, као и да је он „господар“ у својој кући, а његово мишљење подржавала је и госпођа Јелисавета, само што је за то тражила и конкретну потврду:

- Ниси поп, Стефане, ако овог учу не избациш из општине, – рећи ће вечерас госпођа Рашићка поп – Стеви, наравно после неког згодног увода. – Тај ми се увукао већ у нос. Ова наша – вели Рашићка за Јелену, своју кћер, – још је невина, дете је; а он препреден као враг. (Понда окрену други ветар). За Бога, Стефане, – удари госпођа Јеца кроз плач, – ништа се не бринеш за дете. Још му ниси ништа говорио. Та, за име света, ујак си му, мора те послушати... (Утре сузе, па промену глас:) Триста ти врага, кад ја што хоћу, то мора бити из ока из бока. А ти ниси човек, да укротиш свог сестрића. Ти си господар у кући, ти дрмаш општином, па...

- Сто му мука! Да, ја сам господар у кући, па ће бити онако, како ја хоћу. Да, ја сам господар у општини, па... (Осмелио се тако поп – Стева да говори, па говори без запете.) Ја сам већ замесио попару учитељу. Не води ти бриге, Јелисавето.

И сад је госпођа Рашићка улучила згодну прилику, те доказује поп – Стеви како не треба да вређа Бранка због његових „омладинских назора“ јер „сад је омладинско време“. И он је некад био омладина. Старост ће увек завидети омладини и роптати на њу, мудровала је госпођа Савета. Кроз уста госпође Рашић писац ће пренети свој став о односу старијих и млађих генерација користећи се оригиналном метафором. Омладина је као поток, а то што су сад наумили је бујица, после чега ће опет бити поток, али мирнији него у бујици.

Љубав је, као што је речено, условна тема у овом Адамовљевом делу. Љубавна прича се овде (као у Сремчевом роману „Поп Ћира и поп Спира“)развија на два плана или, тачније, постоје две паралелне љубавне приче: прва о Бранку и Даринки, а друга о Јелени Рашић и учитељу Милану Кнежевићу. Паралелизам је, иначе, карактеристичан за Адамовљев приповедачки поступак уопште. Наизглед, то је паралелизам по сличности, будући да су и Бранко и Милан образовани млади људи, а да су обе девојке из бољих кућа, васпитаване у „леру“, а заправо је то паралелизам по контрасту, пошто се ова два младића и ове две девојке знатно разликују по карактеру, понашању, погледу на живот. Нарочито су Даринка и Јелена дате у контрасту. Даринка је „тиха, озбиљна, безазлена и разборита“. Адамов ју је приказао у оним врлинама које високо ценио патријархални свет: у скромности, стиду, честитости верне и постојане љубави. Јелена је, насупротив њој, „живахна, разговорна, искрена и страсна“. Она није тип девојке која ће за сваки корак у животу тражити благослов родитеља. Разлике у њиховом карактеру испољавају се и у љубавном односу. Љубав Даринке и Бранка је девичански чиста, романтична, скрупулозна у патријархалном

смислу. Јелена је, пак, нешто слободнијег понашања у односу на Даринку, па допушта да јој младић дође под прозор и пева серенаду. Чим падне вече, поглед јој се и нехотице отима пут учитељевог прозора, а кад јој он дође под прозоре, „несташни ђаволак с леве стране јој у грудима хоће зар да искочи; толико се пута закука, дошао је већ под грло, а то се отео тек само дубок уздисај“ – описује наратор њено љубавно узбуђење.

У опису тајног љубавног састанка Јелене и учитеља има извесне наивности и лиризма, али је он, и у таквим оквирима, пун животности и истинитости. Милан у разговору са Јеленом испољава љубомору према Бранку, посебно кадму она повери како њена мајка увек држи страну Бранку кад се овај расправља са поп – Стевом.

Неколико поглавља овог романа посвећено је настојању брајковачке омладине да оформи певачко друштво и тако дасвој допринос манифестацији обележавања преноса Бранкових посмртних остатака. Она се спрема да у свом скромном селу прослави спомен великога песника. Кнежевић је озбиљно схватио своју дужност као учитељ певања и ликовођа певачког збора. Одржано је и неколико проба. Разговори који се на тим пробама воде представљају огледало живота малограђанске средине. Атмосфера на њима обележена је заједљивим пецкањем, подмуклим интригама и злурадним оговарањима. С ванредном доживљеношћу описана је и атмосфера у Марковој крчми „Код разбијене канте“ у којој се проводило безмало цело певачко друштво. Ту се млади Грк, Јеша Дабижић, жали на свог конкурента Јуду коме је црквена општина дала кућу под кирију и који, иако туђин, ужива све привилегије; ту Јован, по ко зна који пут, износи своје уверење да треба да се по завршетку студија врати кући („у државној служби ... не да се пропевати, чим осете, да љубиш свој народ...“); ту се писар жали како је уметност у нас, Срба, „право сироче“; ту Кнежевић јадикује због жалосног положаја српских учитеља (на њих и свештенике општа је повика, а они су једини остали уз народ); ту бележниковица отворено, пред мужем, кокетира са младим студентом Јованом Јаковљевићем, а све је праћено омиљеном песмом гостију:

„Дух времена сад је таки,
За слободу с диже сваки.
Бела вила ори глас:
Устај Србине!

И у борбу зове нас:

Устај, Србине!“

Госпођа Рашић, ипак, није успела у својој намери да кћер уда за мужевљевог сестрића. А ко је томе крив, него поп – Стева. Приповедајући нам о његовим мукама и неуспелом покушају да убеди сестрића да се жени, Адамов се од срца смеје:

„Размахнуо се поп Стеван, па заборавио, каква му је задаћа задата за вечерас...

Никада свог века неје поп Стеван помишљао, да ће бити кадгод и проводација, па, ето, под старост дотерао и дотле. Мучна улога! Неблагодарни занат! Ама зло је почети, још горе не започети. Госпођа Рашићка хоће да му век поједе, што до сад већ неје говорио с нећаком својим о томе. А он опет зазире и од *омладинаца*, као да меће на коцку не знам шта. Стало поп – Стевану ипак до тога, да му сестрић бар лепо мисли о њему, као да се осећа нешто крив, што је и њега и матер му тако одбио као блато с ногу, па би зар колико толико то да заглади...

Изгори поп Стеван између две ватре. Ако у гору вуци, ако у село Турци...“.

Кад коначно изађе с предлогом да хоће да га жени, Бранку пуче пред очима, те реши да одмах напусти Брајковац. Он ће се згрозити над чињеницом да још није ни ступио у јавни живот, „па већ, ето, у туђој руци маљ, којим би себичност да кује своје планове! Играчка туђег ћефа!“ Није могао појмити да је тако гадан тај јавни, практични живот. Сад се тек досети шта је узрок што се ујак смиловао да га позове к себи, зашто га обасипа пажњом и нежношћу она која је разлог да је његова мајка морала изаћи из куће свога брата „као пребита сирота, да је и после тога с братом мрази“. Ујакова кућа поста му тесна, мрачна, гадна. Нема му у њој останка. Сети се мајке и њених речи да је цео живот школа.

„... И срце му заигра утешено, да има још неко, у коме се никад преварити неће, који га сваком речју својом учи, да у свету има љубави, него је треба заслужити, који сваким чином својим доказује, да ипак има једна љубав, која не тражи заслуга, па је равна само оној, што је постала с Богом и нестаће је с њим, што, дакле, нити има почетка, нити ће имати свршетка, а то је мати и материнска љубав“ – истиче Адамов показујући да је мајка присутна у унутрашњем животу његовог јунака.

При помисли на мајку, Бранко се одобровољи, „опет му мио цео свет“, па и на ујака поче гледати друкчијим очима:

„... Сиромах поп Стеван! Неје ни то рђав човек! Пре га треба жалити него осуђивати. Понда госпођа Рашићка?! Боже мој, и она је мати. Само у доброј намери могла је доћи на таку мисао. Да уда своју кћер за њега. Зацело мисли, да би је тако усрећила. А оно девојче, збиља, и треба да се усрећи. Душа је њена чист још неисписан лист беле хартије. Ваљан, поштен човек може по том листу исписати најлепшу песму, што је човек уме замислити. Зашто да не буде срећна?“

Његова мисао се понесе за Даринком и онумало гласно не ускликну: „Мати, твој лептир је нашао свој цвет...“.

Изненадни Стајићев одлазак изазвао је у познатим круговима брајковачког друштва праву сензацију, а у кући пароха брајковачког поп – Стевана Радојчића „загрмело је, као да је пао у њу гром с ведра неба“. Једва је поп – Стева успео да увери госпођу Рашићку да није све готово, да то још може бити како треба кад оду у Карловце Тинки у посету. Најпосле ће и Рашићка помирљивије:

- Мени, Стефане, није баш наврло, да Јелену по што по то удам ма за кога. Има она каде и чекати. Али као велим, он је твој, па биће и теби право.

Излишно је и говорити да се Јелена због тога није секирала. И она се надала да све још може бити како треба, али не по мајчином, већ по њеном рачуну, примећује духовито приповедач. Брајковчани су, пак, још дуго препричавали како је госпођа Јеца довела поп – Стевина сестрића у кућу у намери да му наметне своју кћер и како је поп – Стева провадацисао свом сестрићу. „За одрешене језике предмет је то, наравно, благодаран, да се учини и више, него што је у истини и било“, приметиће наратор алудирајући на малограђанску склоност ка преувеличавању ствари.

Свакако најслабији део романа је онај у коме се, такорећи у облику трактата, расправљају друштвене теме, износе друштвено – политички назори и говори о економским приликама у нас.

Кад Бранко буде кренуо из Брајковца, испратиће га његов друг Јован. Њих двојица успут разговарају о својим плановима за будућност осврћући се притом на постојећу друштвено – економску ситуацију и неке проблеме карактеристичне за оно доба, у чему препознајемо елементе друштвеног (социјалног) романа.

Јован планира да заврши студије, али је за њега то пука формалност. Вратиће се у Брајковац, радиће, економисаће и поучавати свет рационалној економији јер хоће да буде

економски независан. Касније жели да буде биран за посланика, неће да буде адвокат или чиновник. У исконструисаном дијалогу са Бранком он ће изнети своје ставове у вези са, у то време веома актуелним, проблемом однорођене интелигенције:

„... Само... ко хоће да ради за народ, мора живети с народом; а не башкарити се по варошима, па писати књиге за народ, поучавати народ, водити политику за народ, дизати позориште за народ, а нити они познају народ, нити народ разуме њих... Наша интелигенција постала је, такорећи, из народа, па тешко да се игде интелигенција тако удаљи од народа као наша. Нова се омладина креће, њен глас се већ помало чује... Нису то руске нихилисте ни немачке социјалисте. То су људи прекаљени начелима напреднога духа времена...“.

Настављајући да говори о овој теми, Јован наводи да се код нас сматра за срамоту да се један свршени универзитетлија врати на село и настави да обрађује земљу свога оца и упозорава:

Говорећи, у наставку, о економском благостању и погубности туђинског утицаја у економији и свим сферама живота, Јованистиче да, без материјалног благостања, нема напретка. И алати за најобичније наше потребе носе на себи туђински печат. Ми ћемо, поред све примамљивости према свему што је напредно, морати као народ банкротирати. А историја ће да пева ил кука над нама као над старим Римљанима и другим пропалим народима.

Иако је у Јовановим репликама много испразног теоретисања, у њима има и неких сасвим оригиналних мисли и идеја, каква је опаска:

„Догод ми будемо из школа излазили као господа, а не као радници, увек ће нам ићи на еро...“.

Наш народ и данас верује да се дете школује да постане господин, а не радник, што је велика заблуда.

На Бранкову опаску да је наша интелигенција или, како је рекао, госпоштина свезана с народом као мало где, Јован одговара да је то фраза, да свако од њих учи себе ради, али ће, захваљујући образовању, знати боље да удеси свој живот, а сељаци ће имати на кога да се угледају. Њима не би помогло ако би им он држао јавна предавања и поповоа како ради немачки или енглески сељак или овај или онај спахија који има хиљаде ланаца земље и према томе и опрему. Он је мишљења да је Србима потребна конкуренција и да без ње

нема напретка. Наш је сељак, каже Јован, тамо где су Срби неизмешани с туђим елементом, комотан: ради једва, колико му треба, површан је и не схвата озбиљно конкуренцију у раду јер су међу собом сви једнаки. Проблем, такође, види и у тежњи наше интелигенције да напусти село и оде у град. Свршене универзитетлије траже варош, нико неће на село. Притом не мисли да пребације стипендистима који су се школовали о *народном* новцу. Они уче јуристерај да *бране народна права*, а наплаћују исто толико, правично или неправично, као и они који се хвале да *раде за народ*. Свештеници, које му драго партаје били, траже што бољу парохију. Професори спремају омладину за господство. Једино се клања „учитељству народном“. Ко је свестан учитељ „то је прави мученик народни“, казује повишеним тоном и убедљиво Јован.

У дијалог ове двојице умешаће и сам писац опаском да су они још млади и нису стигли да искристалишу појмови о слободи и друштвеном поретку што ће илустровати оригиналном метафором:

„Бродови живота њихова несу се још навезли на отворено море, где борба за живот као вихор дише и ваља вале то себичних страсти то племенитих смерова. Интереси њихови несу се још нигде сукобили. Неје се још ни једном дала ни прилика, да један другому, можда, спасава живот, или, што данас често више вреди, потпише меницу...“.

Још им, вели Адамов, настављајући да развија своју метафору, „бродови стоје... мирноједан поред другог у тихој луци, у којој се и један и други озбиљно спремају да сваки својим путем отисне свој брод на то море“.

У последња три поглавља описује се сама прослава преноса Бранкових земних остатака из Беча на Стражилово. Аутентичан опис ове свечаности Адамов је већ дао у свом есеју „Бранкова жеља зажељена и испуњена“ где је исцрпно описао припреме за ову свечаност и сам догађај, док овде доноси само неке одабране детаље и утиске.

Почетак описау знаку је хвалоспева Карловцима, том „српском Сиону“ у коме се налази српска патријаршија и два најстарија просветна завода у српству с ове и с оне стране Саве и Дунава – Карловачка гимназија и богословија, да се и не помињу бројнинародни сабори који су баш ту одржани. Те Карловце овековечио је у својим песмама Бранко Радичевић, карловачки ђак, па је српски народ „,спомену тог ђенија“, посветио 10. јул 1883. године, за кад је заказана свечаност у Карловцима поводом преноса његових земних остатака на Стражилово. Прослава је, међутим, остала у сенци догађаја из приватног живота јунака.

Међу онима који су тог дана чекали госте били су Бранко и Тинка Стајић. Они су се спремали да дочекају госпођу Рашић из Брајковца и њену кћер, али оне нису дошле. Узбуђен због Даринкиног доласка, Бранко то није ни приметио. Од Јована ће сазнати да је госпођица Јелена одбегла за учитеља Кнежевића. Али, препредена попадија већ је дошла к себи, те прича по селу како је Кнежевић „добар и ваљан млад човек, прилика таман као поручена за њену Јелену“. Још једном се показало да „госпођа Рашићка зна сваку воду окренути на своју воденицу“.

Роман је остао недовршен. Последња сцена приказује заљубљене – Даринку и Бранка – на стражиловачком вису. Он ће јој поклонити два лиска бршљена за успомену, а она ће га, у знак захвалности, „милокрвно“ погледати.

Адамов, очито, није имао романсијерске снаге да обради велике друштвене теме, његов приповедачки дар није могао да изађе из оквира сеоске прозе.

Приповетке са темом из ђачког живота

Свега неколико Адамовљевих приповедака је са темом из ђачког живота. У њима се описује нека ђачка авантура и износе догоровштине из ђачког живота или се расправљају дневно – политичке и друге теме. Адамов је у овим приповеткама успео да духовито наслика комичне ситуације, а да те његове слике не изађу из оквира добродушне карикатуре. Вачки живот сматрао је веселим извором обешешаштва и несташлука. Поезија ђаковања се по његом мишљењу састојала у лаком, површном и безбрижном животу у коме нема ни речи о раду и учењу, па је ђачки живот у овим приповеткама једнострано приказан. Актери Адамовљевих прича обично крећу на неко забавно путовање и терају шегу међу собом и са онима на које наилазе. Они говоре својим свакодневним језиком, узетим директно из живота, и речником који је интиман, фамилијаран, што је у великој мери имало удела у стварању хумора којим су дискретно праћене њихове пустоловине.

У причи „**Да вас бог сачува!**“ (у поднаслову „Црта из ђаковања“) ²⁷² Адамов преноси један весео догађај из свог ђачког живота. Заједно са двојицом својих другова ишао је у Карловце код тетке једног од њих где су се лепо гостили и пили доброг вина до самог мрака. Како су мало више попили, у повратку их је, вели шаливо приповедач, било шесторица. Пошто им се „друштво тако умножило“, побојаше се да ће им „друм бити узан“, па одлучише да узму таљигаша који ће их одвести бар до „кантара“. Намерише се на једног Сремца који је дремао на својим таљигама:

„Ускакавчио ноге, обема рукама држи отрцану камцију на кратком вишњевом бичаљету, па швићка њоме свога пршу по репу а дрема. Прша стоји као укопан, отромбољио главу и реп, па и сам као да нешто снева, те ће по кад – кад дубоко узданути, ама баш из дубине своје душе... Сећа се ваљда добрих старих времена, кад још није било конкуренције, кад се није у Новом Саду ни сневало о каквом омнибусу... Еј, онда је и њему боље било а и његовом газди“.

Адамов у дескрипцији иде до екстрема и натуралистичке фактографије. Његов опис ипак добија стилске атрибуте пошто ће писац неке своје мисли позајмити Сремчевом прши, персонификујући га.

---

²⁷² П. М., „Да вас бог сачува!“, *Јавор* X, 1883, 15, 483 – 488.

Авантуру својих јунака Адамов прати са извесном врстом доброћудног, локално обојеног, хумора који свој израз налази у враголастом задиркивању младића и њиховом ценкању са кочијашем.

Препредени Сремац је за своју услугутражио много више него што су младићи били спремни да плате. Тек кад су ђаци припретили да ће кренути пешице, Сремац попусти и пристане да их вози упола цене. Али, на пола пута, заустави кола и нареди им да сиђу с таљига јер их је, како је рекао, возио за онолико колико су му платили. После краћег натезања младићи обећаше да ће доплатити возњу, те наставише пут. Кад су стигли до варадинске чесме, Сремац опет заустави кола, овог пута да напоји коња. И док су незадовољни ђаци гунђали: „Е да вас бог сачува таке возње!“ „у бари с десне стране брујао је диван концерт четвороножних славуја у свим могућим варијацијама, да је милина било слушати“, описује сликовито приповедач.

И док је један од њих „вадио мосаљку из цепа, те се више пута причестио без попиног благослова“, а наш наратор „мислио да вечног воспоминанија ради опише то путовање“, трећи је био практичан човек, па је позвао другове да се тихо искраду и напусте кола и тако избегну да Сремцу доплате возњу, што остали одушевљено прихватише.

- Да вас бог сачува таког путовања! – завршава Адамов причу реченицом из наслова. У групу приповедака са мотивом из ђачког живота треба убројати и причу „**Орлићи**“ (у поднаслову: „Један листак из омладинског живота“)²⁷³. То је, уистину, један „листак“, једна слика из живота српске омладине, студената „орлића“ (како их је сам писац назвао), који севраћају кући из страних универзитетских центара (из Немачке, Швајцарске, Француске, Аустрије, Чешке). У причи се не даје појединачан, већ групни портрет „орлића“, писац никог од њих не приказује посебно. Они се разликују само по именима (Стева Живковић, Ника Стајић, Гавра Манојловић, Мита Савић, Ђура Адамов, Србенда и други). Пишчева намера очито је била да нам пренесе делић атмосфере која је владала на белој лађи што се у сутон, једног јулског дана, спуштала Дунавом. Било је ту шале, смеха, задиркивања, али и озбиљних разговора на актуелне и друге теме кроз који провејава патриотизам и народни дух, а које „неверија“ (како Адамов назива стране путнике) помно слуша.

---

²⁷³ Павле Марковић Адамов, „Орлићи“ у: „Дух времена сад је таки!“, Alfagraf, Нови Сад, 2007, 175 – 181.

„Све што је слободњачко и напредњачко, бранило се ту доста и аргументима, боје много и без аргумената; а исто тако – макар тек само да илустрација српске омладине буде што вернија – и опонирало се“, истиче приповедач не заборављајући да укаже на плуралитет мишљења и потребу нашег човека да свима и сваком опонира, јер „где два српска омладинца дебатују, ту је заступљено три начела“.

Студенти са великом антипатијом говоре о Немцима који се горде својом културом ниподаштавајући друге народе. Из реплика српских ђака избија огорчење, па чак и мржња према Немцима, који у томе налазе извесну сатисфакцију због увреда и неправди које су им у прошлости наносили. Срби су у односу на Немце, сматрају студенти, супериорнији на пољу уметности:

„Шта су композиције њиних Менделсона, Шуберта, Мајера и како се сви зову, спрам дивоте и простоте наших народних песама! Мора нам се цео свет поклонити, само да нас зна, да хоће да нас позна...“ – мудрује Србенда и додаје: *„Ја слушао неке опере од Рикарда Вагнера. Бога ми, којешта! Цигу – мигу, цију – мију. А шта велите, да им наш народ запева оно српски: еј ала су ми пуна недра једа!... или Цар везира на диван позива!...“*

Њему не противрече ни они који се са њим не слажу, јер не багателисати све, што није српско, (...) значи пред Србениним родољубљем, не бити ватрен Србин, значи да се туђе претпоставља своме...“, коментарише писац.

Разговор је настављен похвалом српској музици. Један од младића примети да је Корнелије Станковић за народну мелодију оно што је Вук за језик и књижевност. У нашим народним песмама, казује други младић, има дивног градива за сликаре. Поређење иде опет на штету немачке музике:

„... Шта су њихови Нибелунзи спрам наших народних епонеја!... Србин нема кепецастих узора. Он је орао који на високо лети... Та Србин мора бити једаред велик и силан!“

На ред једошло претресање дневно – политичких питања у којем до изражаја долазе словенске и пансловенске идеје.

Србенда је, пак, доказивао да социјализам није за Србе јер они немају велике капиталисте, код нас није раднички сталеж отцепљен од каквог другог, јер ми и немамо никаквих сталежа... Поборник социјализма му узвраћа да је управо зато концепт тог друштвеног уређења лакше спровести у нашем него у било којем другом народу, те да не

треба чекати да *кајишари исисају сав капитал из руку пролетаријата...* Либералци, опет, осуђују поборнике капитализма да, кад немају аргументе, подмећу и оптужују другу страну да не зна ово и оно, опомињући их:

„Ајд чекајте ви само, да нам зеленаши отму сву снагу из народних руку, па ћете пропевати и ми и ви и кукавни народ...“

У жестокој дебати која се тим поводом разви помињана су имена Маркса, Бакуњина, Ласала, Светозара Марковића, а могли су се чути и епитети: „петролејац, зеленаш, кајишар, пијавице, глупост, мрачњак, назадњак...“ – наводи наратор.

Иако је приповетка кратка, Адамов не запоставља дескрипцију и овде даје препознатљив опис летње ноћи.

За једним столом, крај разних буклија и празних и пуних чаша, разведе се стари разговор. Било је ту будућих правника, адвоката, чиновника, журналиста, професора, књижевника, министара, инжењера, природњака и медицинара, „који ће да отворе зароњене и забатаљене и још незнане руде и мајдане, да подигну илице, те примаме странце, да у српским земљама оставе новац“, казује, пун оптимизма, писац и додаје: „Све сами жестоки србољуби, све сами јакобинци српске велике идеје!“

Што су се више ближили нашим местима, друштво се проређивало, на свакој станици остајало је све мање путника. Сваки од њих путовао је кући да проведе ферије код куће или у гостима.

„...Неко ће да занавек отпочине збиља слатко и спокојно с мирном савешћу, да није бадава страћио горе очеве новце и своје скупоцено време. Неко ће да занавек отре школску прашину, па да ступи у такозвани практични живот, у тај (...) гроб млађаних идеала, и илузија. Неко ће да прозеве ту два три месеца, па да на јесен опет оде горе, те да харчи и даље, што сам не уме стећи и што ће икада моћи сам нахранити...“, казује Адамов изражавајући извесну скепсу у вези са будућношћу српске омладине.

На крају, у стилу народног приповедача, поручује:

„Свима здравља и весеља, а поштованим читаоцима још и овај листак из омладинског живота!“

Највредније остварење међу приповеткама са овом темом је „слика“ „У Фрушкој Гори“²⁷⁴ где се, у духу поднаслово („Ђачки спомен“), даје „китњаст опис“²⁷⁵ једног излета новосадских ђака о Видовдану, у Раваницу, на манастирски сабор. Прича је састављена од неколико слика у којима се описује полазак ђака гимназиста на сабор и њихов долазак у Лединце, као и предусретљивост и гостопримство Лединчана и њиховог попа. Ту је и кратак љубавни приказ између војника Раде и Славујке, сеоске девојке и кћери домаћина код кога је нараторзаноћио. Најпосле се описује њихов долазак у Раваницу, тамошњи сабор и ђачко весеље.

Адамов је овде изнео неколико црта карактера „оностраних“ српских ђака који су се „осетили ван клупе“²⁷⁶ и који на природу гледају кроз школске уџбенике декламујући напамет научене лекције. Они су веселјаци, склони шалама и задиркивањима, што се показује већ на почетку приче, у дијалогу ђака – путника и доскочљивих девојака Сремица које успут срећу. Те пошалице, како запажа Пејиновић, нису увек најсрећније изабране, па ће тако једном од ђака, кад јој овај подсмешљиво добаци да иду „за носом“, досетљива девојка одбрусити да њих две иду „за памећу“. А на опаску гимназисте да треба да иду заједно, „да не иду пешке“, она спремно одговара: „Седи на друм, а пут за уши, па ћеш се повести!“ Коментаришући ову сцену, Пејиновић наводи да га чуди „да писац не нађе никаквог лепшег лица, кад је хтео да изнесе, као пример *доскочљиву Сремицу*“²⁷⁷.

Скерлић је изнео бројне примедбе на рачун стила којим је приповетка писана, од тога да је „израђена као један добар ђачки задатак“ до тога да је писана „оним лажним перифразама, реторским стилем шездесетих година, за који се некада држало да је *појетски*. Ту је срце *млађено*, виногради су *грозни*, брежуљци *убави*, ту су *бујна недра питомих долина и гајића*, ту *заношљиви мириси с росним планинским вечерњим ветрићима*, ту *војно*, ту *миље*, ту *Косовка девојка*, оно што би смртни људи назвали девојачка соба, овде се зове: *хранилиште Српкиње девојке* (којој је име Славујка), *храм невиности, удавачина хранионица*²⁷⁸. Уопште, „цела та сладуњава проза“,

²⁷⁴ Павле Марковић Адамов, „У Фрушкој Гори“ у: „На селу и прелу“, Српска књижевна задруга, Београд, 1901, 56 – 84.

²⁷⁵ Јован Скерлић. „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 68.

²⁷⁶ Исто, 69.

²⁷⁷ Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 154 – 155.

²⁷⁸ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 68.

наглашава Скерлић, „зачињена је врло познатим готово баналним стиховима Бранка Радичевића, Змаја и Мажуранића, без реда, без смисла“²⁷⁹.

Истина, Адамов често у описивању подражава мисао и речи писца пева „Смрт Смаил – аге Ченгића“. Тако, на пример, говорећи о поласку ђака у Фрушку гору, писац вели:

„Тек се наједаред, а за тили часак, нађосмо на белези око педесет друга, не бираних по обличју и лепоти, већ по срцу млађаноме, који неће клонути ни посрнути, већ на дугу путу истрајати...“.

На другом месту, опет, описујући како су Каменчани посматрали њих, ђаке, Адамову стилу Бранка Радичевића казује:

„... Па нас мере, па нас гледе, па се осмејкују...“.

Исто тако, ђаци певају Бранкову песму „Гусле моје“ која ће, према Адамовљевој оцени, остати вечна химна младости.

Треба, међутим, рећи да се писац служи и оригиналним стилским средствима, па ће тако окупљање ђака приказати користећи се алегоријом:

„Као кад у опасну какву тренутку препелица крикне, па се препеличад њена растркају, док си тренуо, да ни једно наћи не можеш, све да имаш очи соколове,... тако се и ми на тај знак, док си тренуо, напротив, искуписмо један уз другог и нађосмо у збијеној чети, а уз сваког за шеширом зелена гранчица...“.

Епитете Адамов углавном преузима из народне поезије која представља основу песничког стварања, не само поменутих, него и других романтичара, па ће на једном месту рећи да су ђаци тек тад могли видети „шта значи што у народним песмама кажу за горског хајдука: *Сјаје му се токе на прсима, као месец од недеље дана, кад просија кроз јелово грање*“.

Но, и поред свих мањкавости у стилском погледу, у причи има лепих призора, као што је онај о лепотама Фрушке горе и њеним знаменитостима:

„Ко први пут дође у тај наш лепо питоми Срем, у ту красну Фрушку Гору, нек не тражи ту српских Алпа; нек не тражи дивљу лепоту стрмих врхова, што их око не домаша, ни страшних провалија, куда ни сунчани зрак не допире; нек не тражи ту српске Етне и Везува, што ватру, лаву и камење баца, – све ће то пре у Црној Гори наћи.

Овде је друкчија лепота.

---

²⁷⁹ Исто, 75.

Фрушку је Бог створио одмарајући се.

Фрушка ми се чини као смерна жена, као добра мати: питоми, обли, лозом плодни брегови су као дојке за милу јој децу, за Србе; а деца су благодарна, па су мајку накитила драгим камењем. – Или зар нису четрнаест манастира четрнаест драгих каменова!“

И поред тога што у наведеном опису има извесних претеривања, реч је о оригиналној дескрипцији.

У причи је уверљиво описана и предусретљивост Лединчана, а посебно њиховог попе који је послао татора да дочека ђаке, приредио им гозбу и задржао на конаку. Описујући њихово одушевљење због срдачног дочека, писац вели:

„Беше то тако искрен одзив, така радост, да није већа радост ни онога дана, кад се о одмору школском кући иде, па угледаш црквену кулу свога сеоцета, а замишљаш себи, како те мати ишчекује на кућним вратима“.

Ова Адамовљева проза такође јенадахнута снажним родољубљем.

Стари црквени татор, сећајући се прошлости српске, вели да би овако, уз песму, отишао „чак до Душанова Призрена“.

Има у томе, свакако, извесне неспретности и наивности. То уочава и Пејиновић који налази да „према намери путовања ђачког излази смешна слика њихне *ратоборности* у песми: *На ноге децо родовине, славе је наше сван’о дан*“²⁸⁰. Адамову се, казује овај критичар, све ово чини лепо и сасвим озбиљно, њему су они одиста изгледали *као осветници*. Слично мисли и Скерлић који каже: „Довољно је да заигра коло па да се писац нада да ће се осветити Косово“²⁸¹.

Адамовљев идеализам долази до изражаја и опису дочека ђака у Лединцима. Овај опис бива допуњен описом атмосфере и кола које ће се ускоро развити:

„У један мах цикнуше ситне егеде и уз њих завришта неколико тамбурица, ђачких посестрица; или вриште, или подвикују, па се надмећу с егедама. Егеде се опет, раздрагале под вештом руком свирачевом, па лети преко жица танко гудало, видиш само облик полукруга, те не знаш шта јој је.

---

²⁸⁰ Исто, 155.

²⁸¹ Јован Скерлић, „Павле Марковић – Адамов“ у: „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 75.

Већ се ухватило неколико друга за рамена и већ чујеш, како лупкају ноге о земљу, а куцкала ципела о ципелу... док се не разви коло широм по дворишту својски, српски, ђачки, момачки. Дакако залетеше се и поскочице“.

Кад је реч о дескрипцији, посебно место у приповециприпада опису девојачке собе, преко кога, каконаводи Пејиновић„,уознајемо девојачку душу и прву љубав“²⁸².

Наш наратор и његов побра допадоше у кућу неког домаћина на крај села. Заноћише у соби његове кћерке Славујке, те сенађоше „усред хранилишта Српкиње девојке“. Пре него што ће дати натуралистички веран и у исто временадахнути опис Славујкине собе, приповедач ће у свом одушевљењу узвикнути:

„Како ту све мирише! Како је све чисто, па бело бељано као снег!

Соба, дакако, пониска и потесна. Два омања прозора гледе у врт... Између прозора је у прочељу икона светога Ђурђа на коњу, како аждаху обара... Пред иконом на повећем столу.. гори и праска кадионица...гори и дрхће слабачки пламен на стењку, упаљен у спомен Видов дана. Иза иконе провирује на једну страну кита босилка...У оквир утутнута, на хартији незграпно насликана, слика Мајке Божје, испод слике срце, котва и крст, знамење вере, наде и љубави... У угловима с обе стране прозора по један одар, а уз одре клупа ишарана шареном машћу и разним шарама. Иза врата виси свечано рухо голубице нашег домаћина...С друге стране се напела незграпна пећ са запећком, а у запећку неколико нових кошарица... Између банка од пећи и одра шарен ковчег, у њему, без сумње, даровно рубље домаћинове удаваче...Горе између гредица ожичњак, где стоје ожице, ножеви и виљушке. Још да споменем ормани на њему неколико шарених чаша, у чашама по једна дгуња или жута боровица...“.

Опис је утолико уверљивији јер је њиме обухваћена атмосфера домаћег патријархалног живота. Адамов се уживљава у оно што је старинско, старовременско у даху тог живота, као да описима интимности тог живота најављује Бору Станковића и модерну.

„Међу тим зидовима су скривени најтананији уздисаји девојачких груди. Међу њима се шарају они слатки снови, што их слуги девојче, кад сама почне своје витице плести, па до онога часа... када је кићени свати поведу пред часне двери, да пред Богом и пред светом призна своме војну, што је дуго и сама себи тајила...“.

---

²⁸² Милош Н. Пејиновић, „На селу и прелу“, *Летопис Матице српске*, књ. 162, 1890, 154 – 155.

Будући да дуго није могао заспати, наш наратор и нехотице постаје сведок једног љубавног састанка. У питању је сусрет Раде (истог оног војника кога су успут срели) и Славујке, ћерка њиховог домаћина. Дијалог који се међу њима води остварен је у романтичарском маниру и одвећ наиван.

Највише простора у причи дато је ипак опису самог сабора где се стисло „тма светине и кола, које око чесме, које по побрежју испод гранатих хладовитих дрвета, стогодишњих дубова и орашја“. У манастирску порту згрнуо се силни свет „то мушко, то женско, то старо, то младо – гмиже, па изгледа издалека као ливада, по којој се просуло шарено цвеће, па се лелуја и комеша“, казује Адамов. Начичкало се толико света, „да јаје бациш, не би на земљу пало“. Око цркве полегали болесници како бина време ухватили местода литија после службе преко њих пређе. Црквена врата била су широм отворена, „на њих врви свет то у цркву, то из цркве. А све се гура и провлачи пред олтар, пред иконостас, где с десне стране између царских и јужних врата у ћивоту почива тело цара Лазара“. Учесници сабора, један за другим, прилази да се поклони светоме ћивоту исподкога лежи „сила скромних дарова“. Око ћивота свечана тишина кроз коју „звекне новчан дарак, што га милостива срца српска дарују у тас на свети манастир“. У реду за целивање моштију наратор угледа војника у аустријском војничком оделу у коме препозна Раду на чијем лицу се читовала озбиљност, а у души „грмљаше клетва цара Косовскога“. Поред Раде стискаше се Славујка:

„Привила се уз њ тако својски, тако поверљиво. Поглед јој се прилепи час у ћивот, па је тако побожан, – час га упре у лице Радино, па је тако пун милоште, тако племенит! ... Косовка девојка! ...“, вели одушевљено Адамов.

Пажњу писац надаље задржава на слици слепаца. У порти сенанизало „све што је кљасто и богаљасто, хромо и слепо са све четири стране света, па кука и мољака, вије се и превија, плаче и богоради за милостињом“, а међу њима је и Тома слепац, те су се још издалека могли чути „сетни звуци јаворових гусала“. Ту је успела слика ручка на трави и „правог весела у слободној планини“, где се могу видети све врсте српскога кола и чути песме из свих крајева српског народа.

Приповетка се завршава „поруком писца који зна да српски народ у свим временима страда, али се нада да ће га дух његов и слога одржати“²⁸³:

- Србин ће овако дочекати и друго Косово. Па зар да ни онда не увиди, шта му значи та најмилија игра његова, то лепо сложено коло?! – приметиће неко крај кола.

---

²⁸³ Даница Вујков, „Приповедач Павле Марковић Адамов (1855 – 1907)“ у: „Изабране приповетке“, Футура публикација, Нови Сад, 2003, 21.

Приповетке Павла Марковића Адамова – синтеза

Анализа Адамовљевих приповедака показала је да он није никакав плагијатор (што је био један од основних разлога његове маргинализације), већ посве оригиналан стваралац. Адамов никад није крио да му је узор био аустријски приповедач Петер Росегер и често је то јасно истицао испод наслова своје приповетке. Од Росегера је узимао грађу, теме и мотиве, идеју, али је начин обраде, што је много важније, био његов, оригиналан и јединствен. Он је, како су то одавно учили неки његови критичари, у оквир Росегерове уносио своју причу. Сам Адамов је, одговарајући на критику Милана Савића што је у своју збирку уврстио и Росегерове прераде, истакао: „Али те прераде слабо или бومه нимало не миришу алпским млеком, као што и ја, морам признати, нисам Росегер; но бар то ме теши, да нису пука имитација, а о томе се може сваки уверити, ко прочита дотичне прераде у оригиналу, па сравни једно с другим“²⁸⁴. Међутим, једном оспорена оригиналност била је од пресудне важности за даљи развој Адамова као приповедача, али и за његову маргинализацију. Разлоге те маргинализације треба тражити и у томе што Адамовљеве приче по много чему излазе из оквира реалистичке прозе најављајући модерну. Адамов је ишао испред свог времена и због тога остао несхваћен. Он се није увек држао књижевних конвенција, почев од оних који се тичу облика приповедања, па до оних који захтевају неке друге равни књижевног текста, због чега његове приповетке нису лаке за разумевање и тумачење. Оне доносе новине у многим сегментима које се тичу структуре епског дела, што је најбоља потврда да Адамов није био само оригиналан, већ у великој мери и модеран приповедач. Тај модернизам огледа се како у тематско – мотивском погледу тако и у погледу форме и уметничког поступка.

Адамов уочава и отвара нове теме које се односе на живот савременог човека и поставља многа питања на које ни наше време нема одговор. Као просветни радник и човек који је веома добро познавао образовни процес, указивао је на бројне проблеме у овој суштински важној делатности за свако друштво. Много раније него што је и сам искусио горак наставнички хлеб (у приповеци „Сиромах ђак“), упозорио је на проблем занемаривања и чак маргинализације ове професије. Учитељ се постаје силом прилика, а не по слободној

---

²⁸⁴ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 19, 292.

вољи и избору. Рад просветник радника није признат ни довољно вреднован и, што је још погубније по развој друштва, они се регрутују из редова најгорих ђака. Још тада (у приповеци „Ох, та деца!“) Адамов је упозоравао да ће одсуство родитеља, а посебно мајке, у васпитању и одрастању детета у будућности представљати огроман друштвени проблем. У условима тешке борбе за голу егзистенцију родитељи су принуђени да по цео дан раде потпуно занемарујући своју децу, па су слаб успех у школи и недолично понашање ђака само природна последица тога. Колике су размере тог проблема данас, излишно је говорити.

У неким, пак, приповеткама („Слика из живота српског народа“, „Газда Мија“ и „Газда Вуша“) Адамов указује на бројне мањкавости ондашњег правосудног система, као што су: подмитљивост судова, одугловачење процеса, бездушност адвоката који черупају своје клијенте док они потпуно не „оголаће“, спрегасудске и политичке власти. Све то, само у много већој мери, карактерише и данашње правосудје, због чега се обичан човек осећа потпуно беспомоћно и обесправљено. Много пре Кочића и Цанкара Адамов је у нашу прозу увео мотив драстичног раскорака између законског права и правде. Он се, међутим, није задржао само на уочавању и истицању несклада и парадокса нових односа, већ ће у лику насловног јунака у приповеци „Чича – Мијини јади“ приказати човека будућности, усамљеног, напуштеног и отуђеног у све отуђенијем свету. Размере те отуђености, нарочито у градовима, данас је тешко сагледати.

Адамов се показује као модеран приповедач и у приповеткама са ратним мотивомима, какве су: „Чича – Мирко и чича – Маринко“ и „Из Босне“. У њима се он бави драмом породице након одласка њихових најближих у рат, а не приказује ратна дејства и догађаје на фронту. Посебно је у том смислу занимљива кратка, али многозначна, прича „Из Босне“ у којој ће, макар и алузијом, скренути пажњу на значај и улогу новинара и медија уопште у расписивању ратних сукоба. За Адамова је ондашња европска журналистика „диван каледоскоп“ састављен од свакојаким боја у коме је много „камелеонске природе, крокодилских суза, фарисејства...“. Искуство из последњих ратова, подстицаних у великој мери пристрасним и неистинитим извештавањем, показује да Адамов савршено кореспондира са нашим временом.

Једна од тема којом се Адамов у својим приповеткама бави, чиме претходи Андрићу, Селимовићу и неким другим великим приповедачима, јесте однос појединца и колектива.

Колектив у односу на појединце, готово по правилу, има деструктивну снагу – обезвређује и понижава свакога ко се издвоји својом индивидуалношћу, посебно ако открије његове слабости. У жељи да га подреди себи и уједначи са собом светина му се руга, поиграва се са њим губећи често осећај за меру и тако несвесно утиче на његову судбину, што се најбоље показује на примеру ликова особењака и чудака какви су: заљубљени Гига пудар (из „Јелине гудуре“), стидљиви идеалиста Вуја (из приче „Први пут у колу“), мрзовољни и набусити Живанчић (из истоимене приповетке) или Тодор природњак и присталица материјалистичке филозофије (из приповетке „Антикрст“).

Попут других сеоских приповедача, Адамов је у својим приповеткама износио „слике и прилике“ из народног живота свог времена. Оне су, како је то лепо запазио Савић, „чист израз села и њихових прилика“²⁸⁵, пуне живота, непосредности и истинитости. Сремски и уопште војвођански простор заступљен је у српској реалистичкој прози захваљујући управо Адамову. У његовим приповеткама осећа се локални колорит Срема, осећа се аутентичан тон и говор сремских сељака, чак и његов хумор има покрајински карактер. Хвалећи њихову аутентичност, Савић наводи да су Адамовљеве приповетке у њему будиле „давно заспале успомене“ на младе дане проведене у селу. „Ја осећам онај свежи мирис који се диже са скоро узоране бразде, слушавам милокрвне песме а и незграпне псовке, гледам мале надућкане голаће како стрмекну и преко малих жутих пачића, у ушима ми се још извија јутарњи рог говедарев и вечерњи лавез паса... багрена мирише, пчеле зује...“²⁸⁶ – описује свој доживљај Савић. Пресудна је, међутим, била Скерлићева оцена по којој Адамовљевим приповеткама недостаје „етнички и фолклорни интерес“. „Оне се“, каже Скерлић, „дешавају у Срему, али се не виде особене одлике сремског сељака, не види се у чему се он одликује од других, чак ни језик није довољно локалан...“²⁸⁷. И површна анализа Адамовљевих приповедача, показује сву неутемељеност оваквог мишљења. Његов реализам, не само да није „плитак“, већ неретко показује одлике натурализма. Ниједан догађај, ниједан тип у његовим приповеткама није измишљен, ни „измајсторисан“, нигде се не види пишчева тежња за каквим ванредним ефектом. Исприповедани догађаји су „природни, сеоски“. Тако су верно описани да наводе на закључак да су се заиста и збили, ако не у Срему, онда у некој другој средини. Та природност је, по Савићевом мишљењу,

---

²⁸⁵ Исто, бр. 18, 275.

²⁸⁶ Исто, бр. 18, 275.

²⁸⁷ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 81.

нарочито дошла до изражаја у сликању Вујиног лика (у приповеци „Први пут у колу“), „Ала је то лепо парче природе! – као што рече једном приликом Симо Матавуљ. Па што ти је трезвен, па незграпан, па вредан, па *баукер*, па срчан, па неспретан, пачестит“ – хвали Вујин опис Савић и додаје дани Вујина љубав није „бледозрачна ни сипљахива“, већ здрава, „иако поприлично неспретна“ јер „није одрастао на глатким паркетима, него у свежем ваздуху, Богу на видику“²⁸⁸. Савићева оцена је више него тачна, Вујин лик је један од најприроднијих и најлепших у Адамовљевој прози.

Адамовљеве приповетке такође одликује наглашена тендециозност и инсистирање на моралу и поуци. Полазећи од става да писци у својим приповеткама користе „два покретачка елемента: психолошки и моралистички“, Савић запажа да та два елемента у Адамовљевим приповеткама „нису подједнако развијена“. Моралистичком елементу је, каже он, дато „широко поље“, док је психолошки елемент „доста скучен“. Додуше, он примећује и да ту „привидну оскудицу“ не треба тумачити као недостатак, већ као „верност Адамовљевог приказа сељакове психологије, која хода а почесто и лута по низини, хватајући се онога што му је тек чулима достижно“²⁸⁹. Моралистички елемент је, заиста, много присутнији у Адамовљевој прози и готово да нема приповетке у којој није наглашена морална поука. Иако није у своје приповетке „уплео дидактички, учитељски тон“, њена тенденција је видљива, нарочито на крају приповетке. Штавише, многа је Адамовљева приповетканастала на „основу апстрактног задатка“²⁹⁰. Он је, према Савићевој тврдњи, седао за писаћи сто са одређеном намером, па се тако из теме љубомора развила приповетка „Опет је био данас“, из теме љубав без наде „Јоле“, из теме рђаво друштво „Цвеја“. Треба, такође, подсетити да је Адамов у неким приповеткама показао изванредно мајсторство у пројектовању психолошког стања својих јунака износећи танану анализу њиховог душевног расположења. Посебно импресивни су његови продори у мрачна стања психе: злочинаца (какав је братоубица Совра у приповеци „Савест му судила“), љубоморних младића (попут Грује из приповетке „Песма“, Јола из истоимене приче или Стојана из приповетке „Опет је био данас“) и психички поремећених људи (какав је Јоле, односно сиромас Јоле, у истоименим приповеткама). Понирање у мрак психе представља првину у нашој књижевности.

---

²⁸⁸ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, 19, 291 – 292.

²⁸⁹ Исто, бр. 18, 274.

²⁹⁰ Исто, бр. 18, 274.

Адамов спада у приповедаче који, у разоткривању карактера јунака, како његовог унутрашњег, скривеног бића, тако и његовог односа према другим људима и спољашњем свету уопште, често и обилато користе дијалог, а нарочито полилог, водећи рачуна да он буде примерен средини из које јунаци потичу. То настојањенарочито је видљиво у приповеткама: „Чича – Мирко и чича – Маринко“, „Вештице“, „Грабанцијаш“, „На попиној клупи“, „Свечан дочек“, „Грк – Арса и поп – Лука“, „Негдинска кроника“ и друге, где се Адамов показује као изванредан познавалац сељачке конверзације и народне фразеологије уопште. Говор његових сељака је углавном спонтан, спонтаније него код иједног сеоског приповедача. Дешавало се, истина, нарочито на почетку његовог приповедачког рада, да тај дијалог буде исконструисан и исфорсиран, да делује усиљено, али се много чешће Адамов показује као мајстор дијалога у правом смислу те речи. У приповеткама у којима неки сељак прича догађаје од почетка до краја и које у ствари имају форму једног великог монолога (док је дијалог само саставни део таквог причања), Адамов успева да окарактерише не само главне јунаке, већ и лице које приповеда, чије физичке особине, израз лица и тон не можемо ни да видимо ни да чујемо, што је нарочито видљиво у приповеткама „Вештице“ и „Грабанцијаш“. Говор Адамовљевих сељака је аутентичан, локалан, сремски и то је оно што даје посебну вредност његовом дијалогу. Сем тога, дијалог је у његовим приповеткама изузетно функционалан. Попут Лазаревића и Ранковића, Адамов настоји да индивидуализује говор својих сељака. Њему дијалог преваходно служи као средство за уобличавање ликова: за откривање менталитета и тренутног душевног стања јунака. Он уме дијалог да употреби као веома ефикасно средство за приказивање начина мишљења и реаговања појединих личности, као што зна да га ефектно искористи као материјал у драмским ситуацијама, када јунаци преживљавају јака узбуђења (као у приповеткама „Слика из живота српског народа“, „Савест му судила“, „Метил“, „Јоле“, „Опет је био данас“ и још неким). И други сеоски приповедачи показују велику способност у руковању дијалогом. Али, оно што Адамова разликује од њих јесте много чешћа употреба полилога у коме се одражава мишљење колектива, средине. Адамов се, као што је већ речено, у својим приповеткама бави односом колектива и појединца. Сваки поступак и свака акција његових јунака праћена је одговарајућом реакцијом околине. Помоћу полилога Адамова нам предочава мишљење колектива и на тај начин употпуњује представу о јунаку.

Адамовљевим приповеткама се, готово редовно, замерало одсуство дубље психолошке анализе, при чему се заборављало да је то карактеристично за прозу сеоских приповедача уопште. Највећи број наших приповедача није залазио у унутрашњи живот својих јунака. Више су приказивали њихове карактере него њихову психу. Ни у Адамовљевим раним приповеткама („Стара икона“, „Божих“, „Отац и син“, „Са села“ и другим) нема озбиљнијег психолошког захвата. Штавише, осећа се извесна наивност и неумешност у интерпретацији елементарних људских доживљавања. До изражаја долази пишчева немоћ да опише афекте и велике екстазе осећања, па се неретко користи тачкицама, знацима усклика и питања као литерарним средствима за изражавање осећања. Своје јунаке не карактерише психолошким средствима, већ регистравањем њихових поступака, гестова, изгледа и дијалога, што је одговарало дескриптивном карактеру његове приче. Драма која се збива у људским срцима остаје невидљива – видљив је само њен спољашњи ефекат. О јунаковим преживљавањима казује се описно или о томе сазнајемо из дијалога других јунака, или, пак, од самог јунака кад се он, узгред, јада другима. Поступци Адамовљевих јунака, међутим, психолошки су могући и уверљиви и кад нису осветљени психолошким методом. У својим каснијим приповеткама Адамов показује способност за дубље психолошке захвате (у чему је значајну улогу имало његово познавање сељачке душе и народне карактерологије уопште). Он улази у унутрашњи живот својих јунака, приказује њихове душевне немире, описује њихову душевну борбу служећи се доживљеним говором и унутрашњим монологом. Захваљујући јаком посматрачком дару, писац успева да проникне у унутрашњу драму, унутрашње кризе и сукобе јунака, да открије оно што је у њему дубоко скривено, показујући се као велики познавалац људске психе. Приповетке у којима се приказује унутрашњи живот јунака и у којима је примарно оно што се збива у душама јунака, какве су: „Јоле“, „Јелина гудура“, „Први пут у колу“ или „Опет је био данас“, убрајају се у најуспелије и најмодерније. И ту се повремено душевно стање јунака описује на дескриптиван, тургењевљевски начин, аналазимо и на пишчево резонување, алисе у њима, исто тако, јављају доживљени говори унутрашњи монолог којисведочео тешком унутрашњем болу и тешкој драми кроз коју јунаци пролазе. Адамов се међу првима служио методом унутрашњег монолога остављајући јунаке да сами разоткрију своју скривену интиму. За оно време то је била велика новина, те Адамови у том погледу представља претходницу модерне, нове књижевне епохе која се јавља у првој деценији XX

века. Он сеудубљује у комплексне људске психе злочинаца, пијанаца, љубоморних и нервно растројених особа, каквису: братоубица Совра (из приповетке „Савест му судила“), пијани Живанчић (из истоимене приповетке), љубоморни: Груја (из приповетке „Песма“), Јоле (из истоимене приче) или Стојан (из приповетке „Опет је био данас“) и психички поремећени Јоле (из приповедака „Јоле“ и „Сиромах Јоле!“). Адамов с великим успехом слика противуречности у људској природи, приказује трансформацију и преображај који јунак доживљава током развоја радње (у приповеткама: „Први пут у колу“, „Јелина гудура“ или „Круна“), а удубљује се и у психолошко стање страха, напетости и ишчекивања (у приповеткама „Савест му судила“, „Чича – Мирко и чича – Маринко“, „Из Босне“). Исто тако, умеда емотивно и упечатљиво опише оно стање које називамо психозом. То стање је у његовом опису пуно драмске напетости. Адамов веома доживљено даје психозу пожара (у приповеци „Сиромах Јоле!“), као и панику и ратну психозу (у приповеткама „Чича – Мирко и чича – Маринко“ и „Из Босне“). Опис догађаја у њима импресионира колико уметничком сликом толико снажним захватима у психу учесника у драматици тих збивања. Адамовљев посматрачки дар и способност психолошке карактеризације средине показује се и у сликању паланачког амбијента (у „Негдинској кроници“ и недовршеном роману „Дух времена сад је таки!“). Све ово потврђује да је у Адамовљевој прози, више него код других сеоских приповедача, заступљена психолошка анализа.

Једна од одлика Адамовљеве прозе је и лиризам, што његови критичари, чак ни они најстрожи, нису порицали. Тако Скерлић запажа да је Адамов „одвећ старински и чувствителан“²⁹¹, док ће Савић за Адамова рећи да је „чист лирик и пун нежности“²⁹². Личности, догађаји и описи у Адамовљевим приповеткама добијају „лирски колорит и тако су пуни пишчева расположења да се често чудимо што нису стихови“, истиче Савић и додаје: То су песме у прози, идиле, романсе и буколике „с реалном основом, без много фантазмагорије и неприродности“²⁹³. Много је лирског, осећајног и поетског у Адамовљевој прози, чиме такође претходи модерни. Модерне иновације код њега се испољавају у лирском третману наративне материје, у лирској интонацији, у лирској одређености за детаљ и нијансу, у поетским описима природе и атмосфере, у

²⁹¹ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 79.

²⁹² Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, бр. 18, 275.

²⁹³ Исто, бр. 18, 275.

песничким сликама које се преливају преко свог основног значења постајући симболи. Као „најлирскије“ могу се означити његове приповетке: „Стара икона“ (у којој идеализује лик мајке), „Идила на Циганском брегу“ (топла елегична прича о безнадежној љубави Раше егедаша према крчмарици Јуци) и „Ох, та деца!“ (у којој даје поетску слику узајамне нежности мајке и кћери).

У тесној вези са овом одликом Адамовљеве прозе је и идеализам, тако својствен сеоским приповедачима. Адамов избегава да приказује „прилике“ које би могле помутити лепу слику о његовом селу и његовим сељанима. „Он воли тај свет и најрадије би у његову славу отпевао какав дитирамб што најпосле и чини овим приповеткама“²⁹⁴, наводи Савић. Своје јунаке „окитио“ је најлепшим особинама, какве се само пожелети могу, и тако их нехотице одвојио од реалности. По Скерлићевом мишљењу, то представља велику ману његове прозе. Иако „ватрени поборник оптимизма“, Скерлић не прихвата оптимизам који значи идеализацију живота (што је било карактеристично не само за Адамовљеву прозу, већ и за друге сеоске приповетке) где је, како каже, „стварност згужвана, силом дотерана, да што лепше испадне свршетак“ и где „за љубавнике нема препрека, добро побеђује, зло се казни – таман онако како се у животу не дешава“²⁹⁵. Изгледа, међутим, да је Скерлићу „тај наивни старински оптимизам“ највише сметао код Адамова, па је, пишући критику поводом објављивања Адамовљеве збирке „На селу и прелу“, заправо написао „некролог сеоској приповеци XIX века“²⁹⁶.

Важно обележје Адамовљеве прозе је и хумор, што говори о ведрини његове природе и његовом животном оптимизму. Хумор је уткан у његово приповедање и готово да нема приповетке, без обзира на тему, у којој се не јавља у овом или оном облику. Природа је обдарила Адамова великом способношћу да уочи смешне стране живота. Он запажа све што је комично у ситуацијама и односима, и та запажања даје у веома живим бојама, као узгредно, али по дејству врло непосредно. Смех, сам од себе, спонтано избија из његовог приповедања. Његов хумор је специфичан и обојен јаким локалним бојама, попут Сремчевог. У Адамовљевој духовитости има покрајинске особености, као што те духовитости има и у његовом приповедању уопште. Смех који прожима његову прозу није

---

²⁹⁴ Исто, бр. 18, 275.

²⁹⁵ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 74.

²⁹⁶ Милорад Најдановић, „Српска реалистичка приповетка у српској књижевности XIX века“, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1968, 290.

површан, наметљив, нити заједљив. Његов хумор не исмејава, нема жаоке, сав је у интимној доброћудности, али и такав, незлобив, разголићава. У зависности о чему прича, Адамовљев хумор добија различите карактеристике. Кад прича шаљиве анегдоте из сеоског живота, он се ограничава на ведри весели хумор, на ону врсту хумора која се налази у народним враголијама и пошалицама. Истих особености је и хумор у приповеткама са мотивима из народног сујеверја, где се писаца заједно са њим и читалац, од срца смеје сеоским заблудама и предрасудама, као у причама „Нечастиви“, „Вештице“ или „Грабанцијаш“. Адамовљев хумор долази до изражаја и у сликању ликова и њихових карактера и тада је он срдачан, пун ведрога расположења и фамилијарне интимности. Њихове људске слабости и претераност њихове страсти Адамов илуструје доброћудним хумором, приказује их као пријатне и допадљиве људе. Понекад су, додуше, комичне стране њиховог карактера стваране на смеху, подсмеху и ругању сељана, што се може видети на примеру несрећно заљубљеног Гиге пудара (из приповетке „Јелина гудура“), претерано стидљивог Вује (из приповетке „Први пут у колу“), вазда пијаног Живанчића (из истоимене приповетке) или спорог сеоског послужитеља Љубе (из приповетке „Наш биров Љуба“). Кад приказује њему несимпатичне људе, Адамовљев хумор је обојен иронијом, што се најбоље види на примеру Моце пробисвета, кога писац описује као какву напаст за село (отуда и назив приповетке – „Метил“). У сликању сеоске и паланачке стварности, пак, до изражаја долази пригушени, интелектуализирани хумор који рађа иронија или скепса. Без претензија на сатиру, Адамов забавно, често у карикатури, илуструје малограђанско сиромаштво духа, маскирани егоизам, хипокразију у односима, лицемерна лукавства, подмукле интриге и злурада оговарања. У тим илустрацијама нема сатиричне грубости и оштрине, у њима он обешечава смехом износи верне и истините слике живота, каквих је највише у „Негдинској кроници“ и у недовршеном роману „Дух времена сад је таки!“ Читаоци овим приповеткама налазе реалне елементе из свога живота и живота своје средине, из својих устаљених навика, из свега онога што се укоренило у живот и постало захвалан објект шале и досетке.

Пишчев смех има своје градације. Најбезазленији је у причама из ђачког живота јер потиче из забаве, радосне игре и ведрине духа. Доброћудан је и безазлен и у сликама патријархалне породичне идиле, али зато има нечег исмевачког кад описује рат јетрва који ће довести до распада задруге (у приповеци „Слика из српског живота“). У причама, пак, у

којима слика малограђанску средину, Адамовљев хумор више није безазлен, није без жаоке, већ је исмевачки, ироничан, а понекад се помоле и сатиричне оштрице. Надахнут народним хумором, Адамов се у својим приповеткама живахно и ведро смеједогодовштинама својих јунака, њиховим људским слабостима и страстима. Изворе Адамовљевог хумора, међутим, не треба тражити увек у комичном опису неког догађаја, ситуације или карактера. Понекад он заискри и из спонтаног и природног расуђивања сељака, из духовите и спретно нађене речи или животног детаља.

Многи критичари замерали су Адамову и његовој прози недостатак описа. Тако Скерлић, један од његових најжешћих критичара, налази да Адамовљева проза „не обилује описима“, да су они „недовољни, бледи, неизразити“²⁹⁷. Појашњавајући свој критички став, Скерлић наводи да Адамов „не може да нађе ону карактеристичну појединост која баца изненадну и пуну светлост на ствари и душу људску, која даје осећај или емоцију онога што је сваки од нас у животу осетио и видео, или што је могао осетити и видети“²⁹⁸. Анализа његових приповедака, међутим, показује да је Адамов придавао велики значај дескрипцији. Ретко која приповетка је без описа, а његов однос према природимног је емоционалнији у поређењу са другим сеоским приповедачима. У његовој прози налазимо све врсте описа: предмета, појава, пејзажа, атмосфере, као и људских поступака и физиономије, и они су махом засновани на визуелним и чулним утисцима. Конкретност у тим описима има превагу над рељефношћу, а реч у правом значењу над оном у преносном. У неким својим описима Адамов, међутим, показује да животна веродостојност не искључује слободнију игру маште и оригиналну стилизацију. Такви су описи дрвеног путоказа на трокракој раскрсници, гостионице и клавира у приповеци „Чича – Мијини јади“.

Адамовљев опис карактерише и подробност. Бројни су примери излишног детаљисања у његовим приповеткама, нарочито у оним у којима се описују народни обичаји и веровања, због чега су их неки критичари назвали „етнографским“. Опис божићних обичаја (у приповеци „Божић“), који обухвата чак и оно што се износи на трпезу, најбољи је пример таквог описа. У појединим приповеткама Адамов испољава тенденцију да податке из живота донесе у најрудиментарнијем стању. Неке његове слике носе у себи толико животне верности да се чини да су пресликане из живота. Таквих натуралистичких описа у

---

²⁹⁷ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, 78.

²⁹⁸ Исто, 78 – 79.

Адамовљевој прози је много. Један од њих је опис женске лепоте у оном карактеристичном добу на прелазу из детињства у девојаштво (у приповеци „Ох, та деца!“) који је, не само натуралистички веран, већ и поетски. Посебно место међу описима те врсте припада опису пакла (у приповеци „Сиротиња“), натуралистички верно приказаном, иако је реч о фантастичној представи. Адамов је имао изванредан осећај да уочи споредан детаљ и да га импресивно оживи, што знатно повећава број оваквих описа. Тако, на пример, само у једној приповеци („Отац и син“) налазимо неколико симпатичних детаља, као што су: радовање пса због доласка младог газде, реакција уплашене деце у мајчином наручју, ударање у добош Јефте добошара и марширање његових малих регрута.

У Адамовљевој дескрипцији има, исто тако, много фолклорних елемената, како у самом начину приказивања (са епском опширношћу и са употребом истих или сличних стилских фигура), тако и у избору материјала и пишевом односу према њему. Адамов се често служи маниром блиским народној дескрипцији и сликовитошћу сличном фолклорној фигуративности, што се посебно види у опису момачке и девојачке лепоте (у приповеци „Сватовско гробље“), где су мународна песма и народно предање служили као подлога. Опис физичког изгледа јунаканајмање је заступљен у Адамовљевој прози. Своје јунаке он најчешће портретише стилским средствима позајмљеним из народне књижевности, као у причама, „Сеоска лепотица“ и „Сватовско гробље“. Има, међутим, неколико приповедака у којима је тај опис знатно развијенији и сликовитији. У такве спада опис старог гајдаша (у приповеци „Деда Анта“), а посебно импресиван је опис крчмарице Јуце (у приповеци „Идила на Циганском брегу“).

Важно обележје Адамовљеве дескрипције је и аутентичност. Опис природе и слика пејзажа и доживљавање сеоског амбијента дају његовим приповеткама врло снажне импресије војвођанског поднебља. Са мало, али оштроумно запажених колоритних детаља, често духовито коментарисаних, Адамов успева у потпуности да дочара амбијент војвођанског села. У такве детаље спада, свакако, дување у рог Раје говедара (у приповеци „Круна“), којим се оглашава полазак крава на испашу, или Вујин пролазак на воловским колима кроз село (у приповеци „Први пут у колу“). Већ помињан опис дрвеног путоказа и унутрашњости гостионице (у приповеци „Чича – Мијини јади“), исто тако, недвосмислено говори о аутентичном војвођанском простору.

Адамов показује велико мајсторство и у обликовању атмосфере и штимунга. С ванредном доживљеношћу приказује језиву ноћну атмосферу и психозу страха (у приповеци „Савест му судила“). Исто тако доживљено описује и атмосферу на рогљу у летњој ноћи обасјане месечином (у приповеткама „Јоле“ и „Опет је био данас“). То је утолико ефектније јер је у потпуном контрасту са душевним расположењем јунака. У неким приповеткама („Јоле“, „Први пут у колу“ и „Тик – тик – так!“) Адамов даје живописни, готово чулни опис кола и игре. Неке од његових прича опет описују ратну психозу и психозу ишчекивања (као „Чича – Мирко и чича – Маринко“ и „Из Босне“), док се у другима описује психоза панике и пожара (у приповеткама „Нечастиви“ и „Сиромах Јоле!“). Адамовљев посматрачки дар и способност обликовања атмосфере испољава се и у опису паланке у „Негдинској кроници“ и недовршеном роману „Дух времена сад је таки!“.

Најбројнији од наведених описа код Адамова су описи природе. Он поседује изванредну способност да уметнички изрази лепоте природе, па не чуди Савићева оцена да је Адамов „најдушевнији“ у описима природе и природних појава, као што је „најснажнији у приказу психологије сељака“²⁹⁹. Описи природе, како на почетку приповетке (који су по правилу дужи), тако и они у даљем тексту (који су махом кратки) углавном имају један циљ, да дочарају атмосферу карактеристичну за приповетку у целини или неки њен део. Адамовљеви описи природе (попут оних у народним умотворинама) најчешће нису целовити, већ представљају детаљ који се спонтано уклапа у текст саме приче. Слика природе најчешће је везана за годишње доба или за извесне делове дана. У том контексту ваља поменути импресивну слику љуте зиме (у приповеци „Преки суд“) или опис летњег пејзажа (у приповеци „Први пољубац“), мада су овом другом опису неки критичари замерали претерану идеализацију и употребу неприродних поређења и асоцијација.

Иако у основи народњачки, Адамовљев стил носи много субјективних особености. На самом почетку свог прозног стварања, у тежњи да што изворније опише сеоски живот, Адамов прибегава стилу који је прилагођен народном начину изражавања. Тај стил је подразумевао препуштање улоге наратора неком сељаку (чиме се бришу границе између дескриптивног и дијалогског у тексту и читаво излагање стилски нивелише у истом, народском духу) и коришћење мотива и изражајних средстава народне књижевности.

---

²⁹⁹ Милан Савић, „О Паји Марковићу Адамову“, *Бранково коло* XV, 1909, бр. 18, 275.

Посебно место међу тим приповеткама припада причи „Чича – Мирко и чича – Маринко“ у којој писац улогу наратора поверава жени сељанки. Временом, Адамов показује напредак у том погледу, а он се састоји у напуштању казивачко – анегдотске приповедачке технике и преласку на модернију, приказивачко – аналитичку приповедачку технику у којој ће дати нека своја најбоља прозна остварења „Јоле“, „Први пут у колу“, „Јелина гудура“, „Мој бата“, „Опет је био данас“, „Круна“ и друге. У њима се Адамов показује као проницљиви психолог са великом способношћу уживљавања у људску психу. Разлике између Адамовљевих раних и каснијих приповедака тичу се такође начина казивања и употребе стилских фигура. Његово казивање у првим приповеткама често је наивно патетично, огољено, лишено сваке стилске орнаментике и сведено на конкретност и динамичност народног приповедања, док је у каснијим пуно драмске напетости и узбудљивости. За Адамовљеве приповетке писане народњачким стилем карактеристично је непосредно излагање уз коришћење једноставних, често истих стилских фигура које срећемо у народним песмама и причама. Најчешће су то епитета и компарације, ретко фигуре са пренесеним значењем. Многи епитети и поређења на која наилазимо у овим приповеткама нису плод пишчеве инвенције, већ су позајмљени као готове народске стилизације или су направљени према овима. Али, и кад је оскудна у фигуративности, Адамовљева проза је богата аромом и сочношћу народског казивања. Његова реченица је, и лексички, и синтаксички, и ритмички, у духу најбоље народске фразе. У својим каснијим приповеткама Адамов много чешће користи оригиналне стилске фигуре: инвентивне епитете, смелија поређења, јединствене метафоре, па чак и развијене алегоријске слике, чиме излази из оквира српске реалистичке приповетке. Једна од најинвентивнијих алегоријских слика је она с почетка приповетке „Идила на Циганском брегу“, где ће писац, приповедајући о трагичној судбини Раше егедаша, изнети јединствени доживљај света упоређујући га са егедом на којој јачи „одврће и заврће“. Адамовљев стил, најпосле, одликује присуство великог броја библијских рефлексија међу којима је свакако најлепших она с почетка приче „На роњу“ која, полазећи од библијске представе о стварању света, говори о људској незахвалности.

Адамов је износио свој доживљај села служећи се сопственом експресијом, па се може рећи да је, и у стилском погледу, обогатио сеоску приповетку. Језик његове прозе је специфичан, покрајински. Одликује се природном лепотом и свежином. Његово казивање

је „без афектирања, без икаквог ачења“, никако „конвенционално“³⁰⁰, како је тврдио Скерлић.

Адамовљева проза доноси извесне новине и у погледу форме. Адамов није имао смисла за широка сликарска платна, већ за минуциозне цртеже, па се од почетка опредељује за кратку форму. Његове приповетке су скице, фрагменти, те остављају утисак недовршености. Избор такве форме захтевао је и другачији уметнички приступ. У многим Адамовљевим приповеткама догађаји се дају у назнакама, као наговештај, слутња, а ликови су силуете. Његова нарација се често прекида, његова реченица је недоречена, а мисао недовршена, па читаоцу остаје да је домисли до краја. Све су то одлике модерне прозе, што његови критичари нису препознали ни разумели. То је, такође, оно по чему се Адамов суштински разликује од других сеоских приповедача и оно што је пресудно утицало на његову маргинализацију.

Са сваким новим читањем Адамовљевих приповедака утврђујемо се у уверењу да је реч не само о оригиналном него и, по много чему, необичном и јединственом књижевном ствараоцу. Такав суд није заснован на обичном читалачком одушевљењу, већ на непристрасној анализи његових приповедака. Бивало је у историји књижевности и бива да у делу писца који се јавља на крају неког књижевног раздобља налазимо знаке следећег књижевног раздобља, али се не дешава тако често да приповедач који стоји на почетку једне књижевне епохе у свом делу показује одлике следећег књижевног правца, као што је то случај са Адамовом. Иако се може сматрати претечом српске реалистичке приповетке, у његовом делу је много елемената наступајуће модерне, па оно представља својеврстан спој реализма и модернизма. Стилској шароликости Адамовљевих приповедака доприноси и присуство елемената претходног књижевног раздобља – романтизма, па чак и сентиментализма. У стилском погледу, Адамов показује сличност час са једним, час са другим сеоским приповедачем. Он поседује Глишићев веризам у сликању сеоског живота, Лазаревићеву лирску осећајност, Веселиновићев идеализам и Сремчев непресушни оптимизам и мисао за хумори стога представља јединствену појаву у српској књижевности.

---

³⁰⁰ Јован Скерлић, „Писци и књиге V“, Нова штампарија „Давидовић“, Загреб, 1911,

Новинарско – уређивачки рад

Више него књижевним, Адамов се бавио новинарским радом. Њиме је почео да се бави још као студент у Бечу и Грацу, седамдесетих година, и њиме ће се бавити до краја живота. Готово да није било иоле значајнијег догађаја из књижевног, културног и друштвеног живота а да се онтимповодомније огласио, па је за три деценије, колико се овим послом бавио, написао на стотине чланака. Тачан број његових новинских текстова немогуће је утврдити јер их је, као у случају осталих својих дела, из урођене му скромности, различито сигнирао, а сем тога, многе своје написеобјављивао је под видом уредништва часописа у којима је био активан. Највише их је штампао у *Јавору*, *Српској зори*, *Стражилову* и *Бранковом колу*, али и у *Застави*, *Српским илустрованим новинама*, *Приморцу*, *Српском колу*. Били су то текстови различитог садржаја: родољубивог, дидактичког, научно – популарног или забавног карактера, као и они инспирисани нашим усменим стваралаштвом, па чак и саме народне умотворине. Најбројнији међу његовим новинским написима су: извештаји, реферати и новости из књижевног, позоришног и културног живота уопште, прикази, есеји и критике. Они су одраз његовог погледа на свет и различитих интересовања, а пре свега жеље за културним уздизањем српског народа, због чега Адамовљев новинарско – уреднички рад треба посматрати као део његове културне мисије. Својевремено је Јован Протић, одајући му признање за прегалаштво на том пољу, написао: „Пред иконом српскога Спаса горе кадионице, у које је Адамов лагано досипао кап по кап освећенога уља, да се не угаси; подржавао је жижак да не клоне, да не утрне; јављао се баш у прави час, онда када других на послу бијаше мало или ни мало“³⁰¹.

У Адамовљевом новинарском раду јасно се уочавају два периода: први, рани (од првих почетака до 1886. године) и други (од 1886. године и његове активне сарадње са *Стражиловом* надаље) у којем се он показује као већ зрео и искусан новинар и уредник. Будисављевић бележи да је Адамовљев најранији рад у области новинарства (мада је текст непотписан), „Слика из крваве земље“, објављен у октобарском броју *Заставе*, 1875. године. У њему је Адамов дао одушка свом снажно израженом родољубљу. Непосредан повод за писање чланка био је херцеговачки устанак који је српски народ подигао против

³⁰¹ Ј. П., „Паја Марковић Адамов“, *Бранково коло* XIII, 1907, 5/6, 149.

османлијске власти у Невесињу 1875. године, познат под називом Невесињска пушка. Адамов ту говори о стању у земљи и узроцима који су довели до устанка, али и о лепоти и несрећи Херцеговине, те дивне земље „Српске Швајцарске“ (како ју је назвао), састављене од брегова и понора „у којима се Дрина хујајући у безбројном кривудању губи“³⁰². Поред овог, Адамов је написао још неколико текстова у којима се преплиће историјско и митско. Један од њих је „Дуна – Сечуј“ (штампан у *Јавору*, 1879) у коме Адамов, описујући истоимену паробродску станицу, говори о историјском и културном значају тог локалитета као првог седишта српског патријарха Арсенија III Чарнојевића након што се он, праћен хиљадама српских породица, настанио у Аустроугарској. Прожет снажним родољубљем је и чланак „Гламоч“, штампан у истом часопису 1885. године. У њему се, у духу поднаслова („Слика из Босне“), говорио „тужној и поносној Босни“ која је после аустријске окупације постала Елдорадом многих шпекуланата. Тамо они нагрнуше да, како каже писац чланка, исисају и последњу кап српске крви. Као „земља средњовечних двораца“ Босна је занимљива и научницима. Они у њу хрле, те купе „обилато научно благо, којим уче и испитују земљу и историјску прошлост њену“³⁰³. Описујући потом „забачени Гламоч, који још не описа никоји путник“, Адамов наводи да се ту скупило све што даје романтичну драж таквом споменику: „господска усамљена околина, импозантни сведоци прошлости, прастара традиција, низ занимљивих сказака“³⁰⁴, попут оне о Емини, Туркињи девојци која је скочила са највише куле не желећи да се покрсти и уда за хришћанског бана који ју је заробио.

Познато је да је Адамов прихватио и подржавао култ народне поезије. Свој допринос том култу дао је на типично вуковски начин, па је, у два годишта *Јавора* (1876. и 1877), под називом „Српске народне песме“, штампао укупно 15 наших народних песама, углавном лирских и епско – лирских. Има ту посленичких или, како их је он назвао, мобарских и граничарских песама, краћих балада и других песничких врста. Од текстова инспирисаних нашим усменим стваралаштвом треба поменути онај „О пореклу краља Вукашина и кнеза Лазара“ (објављен у *Јавору* 1878. године) настао према народном предању. Да би показао сву искричавост српског народног духа, Адамов (у истом годишту *Јавора*) објављује „Шарену књигу“. У њој је сабрао анегдоте и шале које чине саставни део народног живота.

---

³⁰² Павле Марковић, „Слика из кржаве земље“, *Застава* XXI, 1875, бр. 133.

³⁰³ - Ћ, „Гламоч. Слика из Босне.“, *Јавор* XII, 1885, 22, 690.

³⁰⁴ Исто, 691.

Неколико година касније (1885.у *Јавору*)штампа и „Узречице“ које се најчешће чују у нашем народу. Адамов је, у истом часопису, још 1876. године, објавио и нешто „Грађе за народну медицину“ прикупљену претходне године у родним Сасама, где се посебно осврнуо на то како наш народ верује у снове, бајалице, врачаре и „свете водике“. Он ту, између осталог, говори како је у неким сватовима у Сланкамену млада толико играла кетуша да је добила суву болест и за годину дана умрла. (Кетуша је, иначе, назив за свадбену игру са младом у Срему.) Судбина те лакоумне младе послужила му је, како смо већ навели, као мотив за црту из народног живота која је под називом „Игра је убила“ објављена 1880. године у Сандићевом календару *Годишњаку*. (За њу ће Адамов касније написати да је рађена по Росегеру.) Све ово показује да је Адамова од детињства интересовао народни живот, да га је помно проучавао, о њему промишљао и у њему налазио занимљиве мотиве које је после разрађивао у својим приповеткама.

Међу текстовима са темом из друштвеног живота издавајају се: „Писма са села“ и „Омладина, некад и сад“, оба објављена у *Застави* 1879. године. У првом чланку Адамов разматра стање и говори о манама јавног и друштвеног живота на селу, а у другом о проблемима српске омладине и најпречим задацима у вези са развојем и напретком српског друштва. Годину дана касније (1880) у *Српској зори* штампа чланак „Српској ђачкој омладини“. То је заправо апел упућен нашој академској омладини (у чијим рукама јенародна будућност) за духовним уједињењем, што треба да буде путоказ њиховом потоњем деловању у јавном животу. Изражавајући уверење да се благостање народа може остварити само уз помоћ науке, Адамов подсећа младе да им је као ђацима главни задатак стручно изображавање и усавршавање у науци, а као омладини српског народа, изучавање и познавање свога народа. „*И просвета је оштра као бојничач и она може да освети Косово*“³⁰⁵, подвлачи писац чланка и додаје да нам, борити се тим оружјем, не могу забранити никоји закони. Апел пише у име Одбора за издавање „Ђачког Летописа“ (зборника најодабранијег рада целокупне ђачке омладине) који је *Зора*, у жељи да „што боље утврди замисао о духовном уједињењу српске ђачке омладине“³⁰⁶, одлучила да издаје, те позива своју браћу академце на сарадњу.

---

³⁰⁵ Одбор за издавање „Ђачког Летописа“, „Српској ђачкој омладини“, *Српска зора* V, 1880, 4, 79.

³⁰⁶ Исто, 79.

Неколико новинских текстова Адамов посвећује својим књижевним симпатијама и писцима који су по његовом укусу. Тако, на пример, поводом изласка нове збирке песама („*InderSonnewende*“) немачког песника српског порекла Стевана Миленковића Милова, он, у *Листку Српске зоре* (1877), објављује чланак „Стеван Миленковић Милов“, док поводом стогодишњице Видаковићевог рођења (1880) штампа дужи новински текст „Милован Видаковић“ у коме овог писца назива „оцем српске приповетке и романа“³⁰⁷. (Сличан суд о Видаковићу он ће изрећи и у приказу Игњатовићеве „Патнице“.) Иако признаје да од Видаковића има бољих писаца, њему, истиче Адамов, припада највећа заслуга што „омиле Србину, српску књигу и име му“. Као велику слабост Видаковићевих романа критика је истицала то што немају реалног основа. Устајући у одбрану Видаковића и позивајући се на суд „првог литерарног историчара“, Адамов наглашава: „Ма шта да се замерало његовим романима, снажно је будио у народу свест о прошлости српској, развијао жудњу за читањем, а поред заблуда у језику, која је била мана оног времена, писао вавек слатко, топло, пуно неког милог осећања“. На крају чланка доноси мноштво појединости из Видаковићевог приватног живота. Живећи „до зла бога кубурно“ Видаковић је, каже Адамов, „прави прототип српске књижевности“. Иако су се његове књиге радо куповале, често је био „без иједне потуре у цепу“. Казивање о Видаковићу Адамов закључује опаском: „Живео је тамо (у Пешти) чемерно и умро у пукој сиротињи, као васпитач туђе деце, а сахрањен је милостивим подарцима пештанских и будимских Срба“.

У *Српским илустрованим новинама* (1882) Адамов објављује први у низу текстова о својој књижевној фасцинацији, о песнику Бранку Радичевићу³⁰⁸, под називом „Фонд Бранка Радичевића“. Две године касније (1884) у *Јавору* штампа дужи есеј под називом „Бранкова жеља зажељена и испуњена“, као и два текста о Бранковом пореклу: „Порекло Бранка Радичевића“ и „Податци Бранкова порекла“ о којима ће бити више речи у једном од наредних поглавља. У истом годишту *Јавора* Адамов објављује и „Бранков *Liederbuch*“. Тако се, истиче аутор чланка, зове књижица, „зацело најстарија заоставштина песника српске омладине“³⁰⁹ коју је Бранко, као трећешколац Карловачке гимназије, 1838. Године исписао својим лепим рукописом на немачком језику. Писац чланка пита да ли је могуће

³⁰⁷ А., „Милован Видаковић“, *Српска зора* V, 1880, 2, 34 – 36.

³⁰⁸ Његова фасцинација Бранком Радичевићем била је толика да је свом сину јединцу дао име Бранко, а свом часопису *Бранково коло*.

³⁰⁹ - к -, „Бранков *Liederbuch*“, *Јавор* XI, 1884, 29, 925 – 926.

да Бранко, који је својим песмама овековечио Карловце и њихову околину и који је само српство славио и љубио, није још у Карловцима српски пропевао него немачки. (Српски је, како се ту наводи, почео певати тек у Темишвару, у јулу 1843). Ипак изражава задовољство што се Алексије (доцније Бранко) „не измете нити одмете“ на штету српске књиге, као Стеван Миловић или Бранко Петровић (Шандор Петефи). Захвалност за тодугујемо „божанској српској народној песми“ и „узорној свести Бранковој“³¹⁰, закључује Адамов. Следеће (1885) године, такође у *Јавору*, он објављује чланак „Бранко као гимназиста“ у коме наводи да је Бранко, у периду од 1835. до 1841. године, завршио првих шест разреда у Карловачкој гимназији (онда није ни било више), о чему сведочи и гимназијски протокол. За све то време био је одличан ученик и по науци и по владању, истиче аутор чланка и прилаже Бранкову „сведоџбу“ о завршеном другом разреду гимназије која се чува у библиотеци Карловачке гимназије, „као драга успомена на врлог питомца тог завода“³¹¹.

Један број Адамовљевих текстова односи се на приказе наших часописа и књига међу којима се посебно истичу: „Приказ градачке Србадије“ (у *Српском колу*, 1884) и приказ Хартове антологије песама светске књижевности „Orient und Occident“ (у *Јавору*, 1885). У поменутој антологији је, поред немачке, највише заступљена поезија Персијанаца, Шпанаца, Енглеза, а има и песама кинеских, индијских, јеврејских, арапских, турских, грчких, руских, пољских, шведских и многих других песника, истиче Адамов у приказу и додаје да не зна да ли су те песме најлепше у тих народа, али су ту свакако „прави бисери“. Да је прикаже, подстакло га је, каже, то што у њој има и српских народних песама у немачком преводу и од различитих преводилаца. „Нека виде наши читаоци како се чита српски десетерац у немачком језику“³¹², поручује Адамов.

У новопокренутом *Стражилову* (1885) Адамов штампа приказ жалосне игре Адолфа Вилбранта „Арија и Месалина“ хвалећи Грчићев превод. Из те године је и његова оцена „Патнице“, романа Јакова Игњатовића (чији се оригинал чува у Рукописном одељењу *Матице српске*), публикована у *Летопису Матице српске* (1886).

За *Српску зору* Адамов пише и новости из књижевног, часописног и позоришног живота. У рубрици „Књижевни извештаји“ (1879) оно књижевности говори као о сирочету кога су

---

³¹⁰ Исто, 925 – 926.

³¹¹ - к -, „Бранко као гимназиста“, *Јавор* XII, 1885, 17, 542 – 543.

³¹² - ћ., „Orient und Occident“, *Јавор* XII, 1885, 18, 572 – 574.

се одrekli његови најрођенији оставивши га усред зиме у слабом дроњциманасред друма. Узрок таквом жалосном стању у нашој књижевности Адамов види у материјалној оскудици, али много више у нашем немару. Тиме се, каже он, угрожава „опстанак народни“, те препоручује читаоцима да читају приповетке из српског живота Стевана В. Поповића. И у следећем годишту *Српске зоре*, у рубрици „Књижевни извештаји“, Адамов доноси приказе неких часописа и књига (*Летописа Матице српске* и књиге Стевана В. Поповића „Најважнији проналасци у деветнаестом веку“), као и позоришних представа (у рубрици „Из позоришта“). Понекад су то сасвим кратке вести и информације из књижевног, позоришног и уопште културног живота, што се може наслутити већ из назива рубрика: „Ковчежић“ (у *Приморцу*, 1883. године) и „Белешке“ (у *Јавору*, 1885. године). Тако у „Белешкама“ Адамов пише о српском црквено певачком друштву у Карловцима, о Карловачкој богословији као „највишем учевном институту српском с ове стране“³¹³, о изузетно посећеним вечерњим јавним предавањима одржаним у тамошњој српској читаоници. Уз имена предавача Адамов наводи називе тих предавања: „О музици“, „О дару за подражавање људи“, „О душевним болестима“, „О душевном животу у животиња, понаособ у чела“, „О српским народним песмама и Краљевићу Марку као носиоцу српске мисли“ (које је држао сам Адамов), „О постанку са погледом на нашу Фрушку гору“.

Као што се може видети, својим раним новинским радовима, Адамов је обухватио готово све области друштвеног и јавног живота показујући завидан ниво писмености и обавештености, а све са јасним циљем да поучи и културно уздигне свој народ.

После оне „опадачине“ с почетка 1886. године, када је добио епитет плагијатора, Адамов се у потпуности окреће новинарском раду и *Стражилову*. Готово да нема броја у коме се не јавља неком својим прилогом, углавном у рубрикама: *Књижевност* и *Књижевне новости*. Пише мноштво новинских чланака на различите теме, а највећи број тих текстова је о народу и за народ, срачунат на развој српске књижевности и просвете. Тако упућује апел *Матици српској*, свештеницима, учитељима и ученицима виших и средњих школа да сваким даном скупљају и бележе све што виде и чују у народу како би дошли у ближи додир са њим, боље га упознали и временом постали народни просветитељи. Доноси и Франклову студију „Слепоћа и песништво“ у којој се расправља о феномену надарености

---

³¹³ - бета, „Белешке“, *Јавор* XI, 1884, 6, 155 – 156.

слепих народних епских песника од најстаријих времена до његових дана, од Хомера до Филипа Вишњића, а сам пише о „последњем гуслару“ Томи Перићу из Старога Сланкамена, у целом Срему познатијег као Тома Слепац. Пише и о „душевним близанцима“ – песнику и приповедачу Росегеру и сликару Дефреггеру, код којих јесељачки живот алпског немачког народа неисцрпан извор делања. Доноси и два писма омиљеног му песника Стевана Милова (упућених пријатељу) из којих сазнајемо нешто више о животу овог немачког песника српског порекла, а највише о његовом песничком таленту. Читаоцима *Стражилова* Адамов скреће пажњу и на појаву неких занимљивих оригиналних и преведених дела. Тако, на пример, презентује садржај треће свеске Јагићевог „Archiv – afurslavische Philologie“, даје кратак приказ Чупићеве „Годишњице“, као и приказ Лазаревићевих приповедака (објављених те године у Београду) уз опаску да га је срамота што у *Стражилову* већ није изашао било какав приказ на њих. Тим поводом обавештава читаоце да је немачки политички лист „Agrarier Tagblatt“ почео да доноси приповетке овог нашег врсног приповедача кога назива српским Тургењевом. (Лазаревић је тај епитет, по мишљењу Адамова, заслужио јер је теме узимао из народног живота, а уз то га је одликовао јак посматрачки дар и оштри психолошки поглед.) Исто тако, скреће пажњу читаоцима да ће на немачком језику, по други пут, изаћи „Горски вијенац“, и то у преводу Ј. Кирстеа, знаменитог филолога из Беча. Да би овај класични спев неумрлог црногорског владике и песника био достојно приказан немачком свету не само у преводу него и с тумачењем, др Кирсте је, каже Адамов, био у преписци са свеучилишним професорима са других европских универзитета, што се посебно показује кад преводилац покушава да докучи ко се крије иза имена Гертуча кога Његош спомиње на почетку свог спева. У једном, пак, од бројева *Стражилова*, Адамов хвали Савићев превод Гетеовог „Фауста“ истичући да се тим преводом преводилац виноу изнад самог себе и изражава жаљење што се још нико не нађе да о томе коју реч прозбори. Сматра да је немаркоји се ухватио по нашој књижевности крив што се није нашао нико да нашем свету прикаже шта смо добили не само преводом Гетеовог „Фауста“ него и преводима Шекспировог „Хамлета“ (којег је са енглеског превео Лаза Костић) и Пушкиновог „Ањегина“ (у преводу Јована Симеоновића Чокића), за које ће рећи да су најсавршенија песничка дела у својим народима. У неким Адамовљевим текстовима опет провејава идеја о потреби заједништва словенских народа, али никад на штету Срба, па у приказу неколико бројева

Харамбашићевог *Балкана* оштро критикује тенденцизно подметања српској омладини, као и партијску оријентацију тог листа. Исто тако, пише чланак на тему „сравњења“ стања у српској и хрватској књижевности налазећи велике сличности међу њима. Срби и Хрвати се, каже Адамов, као права браћа могу руковати јер забаву и душевну насладу траже у туђој, а не у домаћој књизи. Ипак, изражава задовољство што се наша новелистика све више ослобађа туђинског утицаја и све чвршће хвата у коло са великим словенским племеном, што сви пишу приповетке или „слике и прилике“ из српског народног или сеоског живота. Адамов не занемарује ни позоришни живот јер је за њега позориште одувек било „живо око живота народног“³¹⁴. Он је мислио и на онај део публике који позориште тек треба да заволи, а њих је много више од оних којима је позориште већ омилено, па је у *Стражилову* почео да објављује своје реферате о раду наше позоришне дружине у Карловцима, али је већ после неколико бројева од тога одустао. Да би показао свестраност *Стражилова*, Адамов почиње да у њему редовно доноси приказе листова, као што су: *Јавор*, *Виенац*, *Бриљан*, *Глас истине*, *Босанска вила*, *Застава*, *Наше доба* и *Браник*. Већ за шести број тог годишта шаље Грчићу први такав преглед с уводом и повећу белешку у којој се истиче да у нас нема ниједног листа који би се искључиво бавио приказивањем наше периодичне књижевности или бар доносио изводе из рецензија. То је, по његовом мишљењу, огроман посао којег би требало да се подухвати какво књижевно друштво. У тим приказима Адамов износи, не само садржаје појединих журнала, него укратко приказује сваки лист у погледу његовог правца и смера, чиме показује да је *Стражилово* непристрастан лист какав ниједан није био.

За први број *Стражилова* 1887. године Адамов доноси чланак о славном српском певачу и гуслару Филипу Вишњићу, а у једном од каснијих бројева пише и опширан реферат о прослави која је, поводом подизања споменика Вишњићу (народним прилозима и на иницијативу бечке *Зоре*), на Госпојину уприличена у Грку. Доноси и неколико приказа, највише дела са темом из народног живота. У једном од бројева даје приказ збирке приповедака „Слике из сеоског живота“ Јанка Веселиновића, учитеља из Свилеуве, уз напомену да учитељи и свештеници најбоље познају свој народ јер по природи свог позива највише опште са њим. Пише и приказ Комарчићеве књиге „Мој кочијаш“ (у поднаслову: „Слике из 1883. године“) у којој аутор износи партијску борбу у некој србијанској паланки

---

³¹⁴ П. А – в., „Српско народно позориште“, *Стражилово* II, 1886, 17, 575.

у години 1883. Пошто је Крсников (Керсников) роман „Агитатор“ почео излазити у *Стражилову*, Адамов осећа потребу да каже неку реч и о овом код „браће Словенаца“ најчувенијем и најомиљенијем приповедачу, тим пре што теме црпи из народног живота, а ликови су му толико пластично приказани да читаоци нехотице размишљају о томе где су се и кад у свом животу срели са таквим личностима. У истом годишту доноси и приказ четврте књиге Јагићевог „Archiv – а“, као и опширан реферат о српском књижевнику и пчелару Јовану Живановићу, једном од ретких који се код нас бави „чистом“ филологијом. Живковић, наводи се у реферату, већ 25 година војује за чистоту српског језика пишући чланке и расправе у готово свим листовима. Адамов пише и о др Фридриху Краусу који се представља као велики пријатељ нашег народа, а заправо није ништа друго до незналица и варалица. Др Кирсте Краус, истиче Адамов, више намерно него из незнања, о нама шири криве и лажне гласоветако да чак и Јагић, професор универзитета у Бечу, има доста посла да пред научним светом демаскира тог књижевног пустолова и шпекуланта. У једном од бројева Адамов доноси и велику белешку из Јагићевог „Archiv – а“ о томе шта каже др Краус за прву свеску „Сакупљених списа“ Јована Бошковића. Такође, обавештава читаоце да је, од стране хрватског академског друштва, у Бечу (у врло елегантном издању) изашао „Звонимир“, алманах хрватске омладине. Он треба да попуни празнину која се осећала након што су престали излазити „Велебит“, „Хрватски дом“ и „Хрватска“. У истом годишту Адамов преноси одговор др Кирстеа Вилхелму Велнеру, пошто је овај у једном немачком листу дао оцену Кирстеовог превода Његошевог „Горског вијенца“. Кирсте је на одговор био натеран, не због примедби на његов превод, већ због Велнерове замерке на избор онога што ће се преводити. Међу „Књижевним белешкама“ налази се и обавештење читаоцима да је изашла 66. и последња књига „Гласника Српскога ученог друштва“, те да ће ускоро Српско учено друштво да замени Краљевска српска академија, при чему се даје опширан приказ чланака који су у њему заступљени. Адамов такође пише и о Збору српских певача у Новом Саду који је својим наступом свечано обележио 25 година нашег народног позоришта истучићи да једино још у Панчеву и Великој Кикинди српска певачка друштва негују песму, не тек од забаве, него као уметност, и не само од прилике до прилике, него стално и са узвишеним циљем. Поводом наступа овог певачког друштва, Адамов бележи да се присутни одавно нису тако добро, тако српски осећали, те да су осетили топле зраке чисто народног

одушевљења из шездесетих година. За последњи број *Стражиловате* (1887) године Адамов је написао и летимичан преглед књижевне принове, али без потписа, као да иде од уредништва, па је Грчић заборавио да то пријави Будисављевићу кад је овај пописивао Адамовљеве радове.

За следеће (1888) годиште *Стражилова* Адамов пише реферат под називом: „Словенско песништво у нашој књижевности“ у којем обавештава читаоце да је уредништво *Стражилова* наумило да прикупи грађу за чланак или чак дело: „Шта се код нас и како преводило са словенскога“ како би у то имали увид не само читаоци него и преводиоци, пошто се из словенске књижевности (пре свих руске) код нас највише преводило, а дела ових писаца највишесу им служила као узор. Даје и приказ *Отаџбине, часописа за књижевност, науку и друштвени живот*, власника и уредника Владана Ђорђевића, наглашавајући да је то озбиљан часопис који мора привући пажњу сваког интелигентног Србина. Пише и „Кратак преглед дубровачке књижевности“ с посебним освртом на најславнијег дубровачког песника Ивана Цива Гундулића, а поводом његове тристоте годишњице рођења, налазећи да се српска новија књижевност много огрешила према најсјајнијем периоду наше прошлости.

Наредне (1889) године, у „новом“ *Стражилову* (насталом после фузионисања са *Јавором* чему се, као што је познато, Адамов жестоко противио), он готово ништа не објављује. Разлоге Адамовљевог неоглашавања, међутим, пре треба тражити у породичним недаћама него у његовом неслагању са фузионисањем *Стражилова* и *Јавора*. Један од његових ретких чланака ту објављених јесте „Стеван Миленковић Милов“³¹⁵ из 1892. године. Овај Адамовљев текст је сав у знаку ламентације што је Милов, Србин пореклом, по свом књижевном раду Немац. Миленковићису, како се у чланку наводи, прави Срби, родом из Пожаревца, одакле се песников дедаса породицом (крајем XVIII века) преселио у Аустроугарску. Адамов доноси обиље података из Миловљеве биографије задржавши се посебно на оном да је овај песник детињство провео у Славонском Броду у коме је рођен наш Бранко. То ће бити повод за његово вајкање што и Милов не удари „путем Бранковим“. О Милову Адамов говори као о једном „од најваљанијих лиричара у новијој немачкој поезији“. Посебно хвали његове песме из збирке „In der Sonnenwende“ које у погледу језика пореди са Гетеовим. У другом делу чланка

---

³¹⁵ П. Адамов, „Стеван Миленковић Милов“, *Стражилово* VIII, 1892, 2, 24 – 25.

Адамов покушава да да одговор на питање како је и зашто Милов почео да пише на немачком језику и постао немачки песник кад је у детињству добро знао српски. Разлог види, пре свега, у томе што је Миленковић живео у немачком окружењу. Мајка му је била Немица, па се у кући највише говорило немачки. Сем тога, образовао се и васпитавао „по немачким мислицима и песницима“. Изабравши да пише немачким језиком, Милов није желео да „затаји свој народ“, већ само да искаже оно што му је на души, а немачки је био логичан избор с обзиром на његов животни пут, подвлачи Адамов. Да је Милов у оцени свог песничког дела био више него скроман, показује његова изјава да српски народ, изгубивши њега, „неће бити на штети“, нити ће немачки народ његовим делима „доћи до бог зна каквих дарова“. На крају чланка наводе се заслуге Милова као преводиоца и изражава жаљење што је тоцвеће посејао у немачки песнички перивој уместо „у наш сиромашнији књижевни врт“.

Било је Адамовљевих текстова и у *Бранковом колу*, али нешто мање и они су најчешће објављивани под видом уредништва.

Адамовљева новинарска активност била јесамо припрема за његов уреднички рад. Још као студент, 70 – их година, Адамов је био сауредник бечке *Српске зоре, илустрованог листа за забаву и поуку* (1876 – 1881). Нешто касније постаје сауредник *Стражилова, листа за песничтво, поуку, уметност и књижевност* (1885 – 1888), а потом и уредник *Бранковог кола, листа за забаву, поуку и књижевност* (1895 – 1906). Био је такође уредник и *Орла, великог илустрованог календара (Годишњака) за просту, 1897. и 1898. годину*.

Најпоузданије сведочанство о Адамовљевом првом сауредничком послу, оставио је, у свом „Сећању на прошлост“³¹⁶, уредник *Српске зоре* Тодор Стефановић Виловски. Он није могао да нађе довољно речи хвале за своје младе сараднике – Јована Симеоновича Чокића и Павла Марковића Адамова, због труда и напора који су уложили како би се лист одржао и унапредио. Као сауредник *Српске зоре* (што је могло бити око 1880. године), Адамов је, наводи Виловски, био веома марљив и издржљив. Поверену му дужност вршио је са великим пожртвовањем што је била реткост за ђака. Био му је десна рука у свему. За време уредничког честог одсуствовања обављао је редакцију и администрацију *Српске зоре* без

---

³¹⁶ Тодор Стефановић Виловски, „Паја Марковић. Сећање на прошлост.“, *Бранково коло* XIII, 1907, 5/6, 128 – 138.

икакве помоћи, а писао је и „Књижевне извештаје“ доносећимноштво новости из књижевног и позоришног живота.

Највише података о Адамовљевом сауредничком раду на *Стражилову* оставио је, у својим „Портретима с писама“, Јован Грчић, уредник *Стражилова*. Иако је Грчић био власник и уредник листа, Адамов је био покретачка снага *Стражилова*. Не само да је доносио највећи број прилога, него је и прикупљао највише материјала за лист непрестано бринући да ли ће га бити довољно. Он је био тај који је врбовао сараднике, правио уређивачку концепцију, давао финансијску потпору, бринуо о претплатницима, соколио Грчића у тренуцима оскудице. Укратко, чинио је све да *Стражилово* буде најбољи часопис. Настојао је увек да у лист унесе извесне новине. Тако, на пример, из његових напомена о томе како ваља регистровати садржину листова развила се идеја о месечном прегледу периодичне српске и хрватске књижевности. Приказивање других листова и часописа, не само да је представљало новину, него је значајно допринело репутацији *Стражилова*. Иако овим приказима ни изблиза нису били обухваћени сви листови, Адамов се томе радовао као дете, па у једном писму Грчићу пише: „Ја много полажем на овај почетак за морални успех, а за њим не ће изостати ни материјални – временом“³¹⁷, да би се већ у следећем похвалио како су сви изненађени месечним прегледом радујући се што ће *Стражилово* „утући“ *Јавор*. То је код њега пробудило амбицију да, ако „прегурају“ прву годину, повећају лист за пола табака и подигну цену бар за једну форинту. Адамовљев предлог био је и да у *Стражилову* доносе ликове уз које ће Савић, у име уредништва, написати кратак чланак, тј. пропратни текст. Водећи рачуна о свестраности листа, Адамов јенастојао да странице *Стражилова* отвори и за друге врсте уметности, па је Грчићу препоручио да у коло својих сарадника позове и широм отвори ступце Јосифу Маринковићу који би за *Стражилово* писао чланке о музици или доносио своје композиције. Знао је, исто тако, стављати побратиму бројне примедбе на рачун уређивачке концепције листа. Замерао му је што не прати литературу осталих Словена, бар у мери у којој то чине Хрвати, и предлагао да *Стражилово* доноси извештаје и о српским читаоницама, штампаријама и певачким друштвима које је сматрао својеврсним заводима за „промицање“ књижевности, друштва и просвете у нашем народу. Критиковао га је и у погледу коректуре наводећи како се многи сарадници жаледа им се, услед бројних

---

³¹⁷ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 46.

погрешака, мења и квари смисао текста док им се, кад пошаљу у *Јавор*, „ни јота“ не измени. Да би те погрешке (које су се највише тичале писања одричне речце не уз глаголе) отклонио, Адамов сенеретко и сам прихватао коректурепозивајући се на „Бранич српскога језика“.

У својим „Портретима с писама“ Грчић пише и о љутњи Адамова када не би испоштовао његову жељу у вези са уређивањем појединих бројева часописа. Једна од таквих ситуација била је када није хтео да по жељи Адамова у *Стражилову* штампа позив Друштва Св. Саве на „Братство“ или, пак, текст о преносу Врчевићевих костију. Грчић то није учинио, не само из техничких разлога, већ зато што је мислио да су ти текстови застарели, пошто су их неки часописи већ пренели. До сукоба је дошло и кад му је Грчић цензурисао чланак о Филипу Вишњићу који је Адамов написао за први број *Стражилова* 1887. године. (Он је овај опширан чланак написао поводом подизања надгробног споменика у Грку нашем народном певачу и гуслару.) Адамов га том приликом братски моли да му више не цензурише прилоге јер сетиме нарушава оријентација листа, а он не жели да *Стражилово* буде тек један лист више на ђубришту српске књижевности. У жељи да свој став појасни, пише побратиму: „Ми немамо новаца, да новцем конкуришемо којекаквим пасионираним књижарима и уредницима; него морамо моралном снагом то надокнадити“³¹⁸, подсећајући га да *Стражилово* има, пре свега, културну мисију.

Предмет спорења међу њима било је и то што је Грчић „кљукао“ лист бројним песмама, док је Адамов сматрао да песме не треба баш сасвим изоставити, али их треба доносити тек у сваком другом или трећем броју. Било је и проблема техничке природе који су се тичали прибављања добрих клишеа по приступачној цени. Главобоље су имали и због чињенице да су странице њиховог листа неки користили за међусобни обрачун, па су били у недоумици шта да раде а да се не замере ниједној страни у спору. Те несугласице су, међутим, биле пролазног карактера што сепоказало кад је Грчић био на недостојан начин апострофиран у *Застави*, а Адамов му пружио безрезервну подршку.

Колико је Адамов водио рачуна да оријентација листа буде искључиво књижевна, сведочи његова интензивна преписка са Грчићем. У једном од писама он му поручује:

„Презри партаичност! Узвиси се над писличарењем! За то и јесте ту књижевност! За то, мислим, и покренуто је *Стражилово*! Тим ћеш вршити праву дужност литерарног листа; а

---

³¹⁸ Исто, 78.

то је баш нужно код нас, јер немамо специјалних ревија за библиографију и периодичну књижевност³¹⁹. На другом месту, пак, у истом писму, он каже: „Моралним ћемо успехом и признањем победити сва себична подметања и прљаву опадачину. *Стражилово* је покренуто јер *Јавор* не ваља. Дакле покажимо, какав треба да је лист те врсте³²⁰. Иако је био свестан да ће прве године штетовати, Адамов је сматрао да *Стражилово* не треба одмах да престане са излажењем, да мора „одржати мегдан“, бар док је *Јавор* у Јоцићевим рукама, поготову што им стижу признања од меродавних у том погледу да је *Стражилово* добро уређиван лист. Да би у тој својој мисији успео, подсећа Грчића на годишњице и јубилеје појединих писаца, а води рачуна и о њиховој подједнакој заступљености у *Стражилову*, уз напомену да и тиме треба да покаже да је изнад политичких партија. У том смислу поручује побратиму: „*Стражилово* треба да буде уједно и руковођа и сказаљка свег сувременог књижевног рада и појава у нас. Узвиси га дотле³²¹“.

Захваљујући Адамовљевом самопрегорном раду, материјала за лист било је довољно, али је са претплатом стајало да не може бити горе. Из штампарије су непрестано стизале претње да ће обуставити даље штампање листа ако им се не исплате већ изашли бројеви. Са сваким новим бројем *Стражилова* повећавала се и њихова главобоља око тога како ће намирити трошкове штампања листа, поштански порто и све остало, како ће „испливати из дугова“. Грчића би у тим тренуцима обузимала малодушност, па је једном, у разговору са Адамовом, чак изразио зебњу да ће морати „затворити дућан“. Иако и сам забринут, умео је, не само да утеши побратима, него и да га финансијски потпомогне. На проблемете врсте Адамов је гледао сувише оптимистички што потврђује писмоу коме поручује Грчићу: „Не очајавај! И ја не очајавам. Па нек буде и с дефицитом, морално признање мораће бити на нашој страни. А промисли, нисмо лист ни покренули с изгледом на какву материјалну добит³²². Да заиста нису марили за добит, доказ је писмо у којем Адамов саветује побратима да и бесплатно шаље примерке листа онима којима је књижевност на срцу: Светиславу Вуловићу, Светомиру Николајевићу, Стојану Новаковићу и другим. Знали су, исто тако, да сарадницима, уместо хонорара, шаљу примерке листа. Адамов је био тај који је инсистирао да се лист шаље бесплатно и нудио хонораре, иако су грцали у дуговима.

---

³¹⁹ Исто, 43.

³²⁰ Исто, 43.

³²¹ Исто, 45.

³²² Исто, 41.

Касније су бесплатно слали лист, не само својим колегама, него и онима који за њега никад „ни пера не замочише“³²³. Довијајући се како да натера претплатнике на уредније плаћање, Адамов је чак предлагао Грчићу да на крају године штампају имена свих претплатника, као и статистику како је по кварталима сваки од њих плаћао, да би се видело ко потпомаже књижевност. Но, од тога се одустало кад су схватили да је то веома „пипав“ посао и да би то заузело исувише места у листу. Свестан да дефицита мора бити, Адамов је увек изражавао спремност да тај дефицит покрије. Одрицао се често и свог хонорара за приче, а није се устегао ни да се негде задужи за штампање *Стражилова* како би се испомогао до бољих времена у које је веровао да ћезасигурнодоћи. Са престанком изласка *Стражилова* под Грчићевим уредништвом (1888. године) готово да је престала свака Адамовљева сарадња са *Стражиловом*.

У области новинарско – уређивачке делатности свакако је најважније Адамовљево уредниковање *Бранковим колом*. Говорећи о овој његовој активности, Бошко Новаковић ће у свом чланку „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“ рећи да је Адамов уредничку активност „неговао и развијао до смрти“, да јој је „дао најбоље снаге и особине своје личности“ и тиме „страсно и несебично служио културном узлету и мисији свога народа“³²⁴. Новаковић ту разматра и мотиве Адамовљеве одлуке да прекине, не само свој песнички рад, у који је и сам сумњао, већ и приповедачки, у којем је имао одређених успеха, изражавајући у вези са тим извесне недоумице у виду питања: „Да ли је Марковић – Адамов осетио да му таленат не достиже степен уметничког обликовања стварности коју је видео и осећао? Или је, можда, нашао да ће корисније послужити као уредник, помагач других, којима су помоћ и потстицај потребни, но као осредњи писац?“³²⁵ Слично размишља и Скерлић који наводи да се Адамов, осетивши да му приповедачки таленат слаби, окренуо покретању листа омогућивши тако многим талентованим књижевницима „да се искажу и докажу“³²⁶. Било је и оних који су сматрали да је Адамов престао писати приповетке кад је видео да му српска критика неоправдано мало пажњепоклања, као и оних који су истицали да је вољу за радом изгубио због

---

³²³ Исто, 43.

³²⁴ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 167.

³²⁵ Исто, 167.

³²⁶ Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, св. 31, 89.

породичних недаћа које су га задесиле кад су му умрли жена и двоје деце. У једном су, ипак, сви сагласни: Прекинувши личну оригиналну активност, Адамов „није прекинуо своју ватрену љубав према књижевности“³²⁷.

Адамов је био власник и уредник *Бранковог кола*, листа за поуку, забаву и књижевност, од 1895. до 1904. године. Потом је, од 1905. до 1906, био „власник и главни уредник“, док је „одговорни уредник“ био Милан Будисављевић. У писмима која је 1905. и 1906. године слао из Опатије, уз Будисављевића, Адамов помиње и Душана Котура као једног од својих активних сарадника. Од самог покретања листа, он је у редакцији окупљао своје колеге из гимназије или професоре из богословије, па је тако један од чланова уредништва, још од почетка *Бранковог кола*, био прота Јован Вучковић. Ипак, главну реч водио је сам Адамов, нарочито у првих десет година, док није оболео. Последње две године његовог уређивања (1905. и 1906) велики удео у уређивању листа, имао је Милан Будисављевић, његов следећи уредник. За време њиховог уредниковања часопис је излазио уредно, једном недељно, и имао имао широк круг сарадника и сталну читалачку публику. Дочекиван је са истинским интересовањем и као такав био значајан чинилац у организовању књижевног живота српског народа.

Стављајући ово гласило у одговарајући књижевни и часописни контекст, Синиша Живковић наводи да Адамовљево *Бранково коло* представља „последњи и најлепши изданак оног плодног низа војвођанских листова и часописа који су започети у Будиму и Пешти *Српским народним листом* Теодора Павловића (1835 – 1848), *Српском новином* или *Магазином за художество, књижевство и моду* Антонија Арнота (1838 – 1839) и настављени у другој половини века новосадским часописима: *Седмицом* (1852 – 1858), *Даницом* (1860 – 1872), *Јавором* (1862 – 1863; 1874 – 1893) и *Стражиловом* (1885 – 1888; 1892 – 1893)³²⁸. Сви ови часописи уређивани су по угледу на најбоље стране, најчешће немачке, „*породичне часописе*“. Њихов значај је вишеструк. Били су „најзначајнији регулатори књижевног живота и најефикаснији вид књижевне пропаганде“³²⁹. Тиме што су окупљали најбоље писце свога доба и читаоцима пружали најновија обавештења о књижевности и уметности код нас и у свету, они су у значајној мери утицали на проширење круга читалачке публике, на васпитање књижевног укуса и књижевног суда,

³²⁷ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 167.

³²⁸ Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, св. 31, 84.

³²⁹ Исто, 84.

наразвијање љубави за лепу књигу и добру књижевност, док суњихови уредници имали улогу књижевних ментора. Самим избором дела они су вршили примарну критичарску делатност.

Карактер тих „*породичних часописа*“ видљив је већ из поднаслова. Сви они су „лист за забаву, поуку и књижевност“. Тај едукативно – поучни, забавни и национално – родољубиви карактер имали су готово сви наши часописи у XIX веку (*Шумадинка, Седмица, Подунавка, Даница, Змајев Јавор, Вила, Јавор* Илије Огњановића, *Рад, Побратимство, Стражилово, бечка Српска зора, Босанска вила, мостарска Зора, Бранково коло, Звезда*). Разноврсност садржаја остваривала је ону другу половину њиховенамере – забаву. Поред песама, приповедака и романа (који су излазили у наставцима), они су доносили популарне чланке из историје, географије и природних наука, поуке о друштвеном понашању и грађанским дужностима, вести из света моде и забаве, као и разна обавештења из литературе, уметности, трговине и индустрије. Увођењем чланака из разних области књижевности, науке и друштвеног живота, па чак и из хигијене, здравља и сексуалности, нарочито после 1900. године, *Бранково коло* почиње да се приближава типу научно – стручног књижевног и друштвеног часописа, те постаје „*породични лист* књижевно – забавног типа, али са јаком инклинацијом ка научно – стручној проблематици“³³⁰.

Књижевна часописна ситуација за покретање листа била је више него повољна јер у том тренутку, сем *Летописа* и сарајевске *Босанске виле*, у Војводини окружењу није било неког значајнијег књижевног часописа. Са престанком излажења *Стражилова* (1894) Војводина, која је дотле имала и по два – три часописа, остаје без иједног забавно - књижевног часописа. Уређујући са Грчићем *Стражилово*, Адамов је стекао драгоцену искуство, те се може рећи да је ово гласило претходник *Бранковом колу*. Из неуспеха *Стражилова* Адамов је могао извући и неке корисне поуке, пре свих да је за трајнији живот листа потребно осигурати материјалну основу. Мислио је да ће те проблеме избећи ако часопис буде штампан у манастирској штампарији и под патронатом патријарха Георгија Бранковића, али су његова очекивања, како се испоставило, била неоснована, па је као уредник и власник листа имао веома тешких тренутака због потраживања манастирске штампарије, а лист је у више наврата долазио у веће или мање

---

³³⁰ Исто, 86.

кризе. Часопис се није могао издржавати од претплате јер је читалачка публика била малобројна и често немарна, па су материјалне жртве у вези са издавањем *Бранковог кола* чинили многи сарадници и пријатељи *Бранковог кола*, пре свих сам Адамов. Зато је више него тачна Протићева опаска да је Адамов *Бранково коло* уређивао „са толико много љубави и са толико дефицита“³³¹.

Бранково коло покренула је група интелектуалаца у Сремским Карловцима, углавном професора Карловачке гимназије, на челу са Адамовом. Културна климаза оснивање часописа била је веома повољна јер је у Карловцима тих година живело и радило више од десетак интелектуалаца (Владимир Вујић, Стеван Лазић, Јован Живановић, Милан Недељковић, Јован Симеонович Чокић, Стеван Поповић, Радивој Врховац, Ђорђе Магарашевић, Свет. Коларовић, Глиша Лазић, прота Јован Вучковић, прота Димитрије Руварац, Душан Котур и Павле Марковић Адамов). Важну улогу у покретању листа имао је, као што је већ речено, тадашњи патријарх Георгије Бранковић који је те (1895) године преселио Српску манастирску штампарију из Новог Сада у Карловце обећававши Адамову да ће *Бранково коло* штампати на почек, као и да ће покривати евентуални дефицит, што се није десило. (Патријарх је листу само једном пружио једнократну помоћ од 2 000 круна, а касније није марио за судбину часописа.) Окупљање већег броја интелектуалаца у Карловачкој гимназији довело је до „извесне утакмице између Новог Сада и Карловаца“³³², што је нарочито било видљиво у односу на *Летопис* који је осамдесетих и деведесетих година био у извесној кризи. Сем тога, група новосадских интелектуалаца, на чијем челу је стајао Тихомир Остојић, а коме су још припадали историчари Јован Радонић и Станоје Станојевић, сматрала је да „Матица српска треба да преузме улогу главног иницијатора и организатора научног рада и популаризације науке у Војводини, какву је имала Српска академија наука у Београду, а *Летопис* да постане место за претресање свих проблема Војводине, а колико се доспе и свих актуелних питања“³³³. Према њиховој замисли, *Летопис* је требало да остане научно – књижевни и национално – историјски часопис, те није могао задовољити жељу најшире публике за добрим штивом.

Адамов је, оснивајући *Бранково коло*, имао већ утрвен пут. Његово гласило наставља линију *Јавора* и *Стражилова* (ако се има у виду да је *Јавор* Илије Огњановића пуне две

³³¹ Ј. П., „Паја Марковић – Адамов“, *Бранково коло* XIII, 1907, 5/6, 149.

³³² Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, 31, 87.

³³³ Ј. П., „Паја Марковић – Адамов“, *Бранково коло* XIII, 1907, 5/6, 149.

деценије пре *Стражилова* одржавао традицију чисто књижевног листа у Војводини). *Стражилово* је претходник *Бранковом колу*, како по времену, тако и по духу и карактеру листа, по већини сарадника, по начину уређивања. Од *Стражилова* је преузело технички изглед и већи број рубрика проширившиих и прилагодивши их савременим потребама. По угледу на *Јавори Стражилово*, *Бранково коло* је имало сталне рубрике и подрубрике, као што су: *Књижевне оцене и прикази*, *Књижевне белешке*, *Просветни и друштвени гласник*, *Српска академија наука*, *Матица српска*, *Позориште и уметност*, *Новинарство*, *Лица*, *Читуља*, *Смесице*, *Нове књиге*, *Стара писма* и друге) у којима се помно и систематски пратила свака појава у књижевном и културном животу. Већ у првом годишту Адамов је поделио часопис на *лепу књижевност*, *чланке и расправе* и *белешке*. (То рубрицирање се, са мањим модификацијама, задржало до краја излагања *Бранковог кола*.) У оквиру прве рубрике штампане су песме (изворне и преведене), романи, приповеке и слике (изворне и преведене), у другој су били чланци и расправе из књижевности, уметности, историје, српског језика, природних наука и осталог, док су у трећој рубрици, која је носила наслов *Ковчежић*, објављивана стара писма, књижевни прикази и белешке, белешке о уметности, друштвима, прославама, добротворним заводима, белешке из културе и историје, статистика, старине, хигијена и дијететика, белешке за домаћице и разне друге. *Ковчежић* је доносио веома жив преглед догађаја из књижевног и културног живота. Увек богат, разноврстан и актуелан, тај хроничарски део листа је представљао неку врсту огледала у коме се одражавала целокупна друштвена проблематика, српска књижевна и научна делатност, на чему су му могли позавидетимноги часописи. Треба, међутим, напоменути да сврставање чланака у рубрике „чланци и расправе“ и *Ковчежић*, није увек вршено по истом кључу, па су тако, под формом приказа, штампане читаве расправе, док су чланци из науке сврставани у *Ковчежић*. У поређењу са овим и ранијим листовима Адамовљев часопис доноси новине и показује напредак у више праваца. Полазећи од схватања да је књижевна традиција основа на којој се изграђује текућа и будућа књижевност, Адамов је увео јубиларне бројеве. Почео је ту праксу двобројем посвећеном педесетогодишњици Змајевог песниковања (1899), а наставио двобројем поводом педесетогодишњице Његошеве смрти (1902), те поводом педесетогодишњице песниковања Лазе Костића (1903) и тридесетогодишњице смрти Јована Грчића Миленка (1905), а затим и поводом смрти Јанка Веселиновића и Стевана Сремца (1906). (Ову праксу наставио је касније и

Будисављевић који је 5. и 6. број *Бранковог кола* 1907. године посветио смрти самог Адамова). Ипак, оно што је *Бранково коло* суштински одвојило од *Јавора* и *Стражилова* јесте нова књижевна ситуација крајем XIX века. „Млади“ су увелико купали на врата и већ се осећао дах модерне књижевности, па ће, по неким млађим сарадницима и по модерном духу, *Бранково коло* представљати претходницу *Српском књижевном гласнику*. Треба притом имати у виду да је Адамовљево гласило излазило читавих двадесет година, и то у прекретничко време, па је сасвим разумљиво да је током његовог излажења долазило до заокрета, што је такође правило разлику између њега и ранијих књижевних часописа.

Потребу за оснивањем једног таквог часописа Адамов је објаснио у циркуларном писму, упућеном познатим карловачким грађанима, у коме се каже: „Како је српска књижевност у Карловачкој митрополији остала без икаквог књижевног листа, те како су стога и *српске породице остале, тако рећи, без правога српскога листа, који би им чешће улазио у кућу да их позабави и поучи у српском духу да подржава у њима љубав према српској књижевности и народности, па су остављене на милост и немилост поплави туђинске књижевности и с њом туђинског духа*, дошло се на идеју да се у Карловцима покрене један такав лист“³³⁴. Као човек „омладинских схватања“ о корисности књижевности и о народном духу у њој, Адамов је сматрао да часопис треба да буде „породичан“, да „забавља и поучава“, а његова основна поука састојала бисе „у подизању *народног духа* и одбрани од *поплаве туђинства*“³³⁵. Такву концепцију налазимо у већини наших часописа тог времена. У њима је национална компонента била примарна, а разлике су се испољавале у количини забавног, односно белетристичког штива. Треба притом имати у виду да су војвођански часописи и њихови уредници били у специфичној ситуацији: у сталном процепу између ривалске политике Беча и Пеште и непрестаном отпору мађаризацији и денационализацији, са погледом упртим у Србију коју су то време потресале страначке борбеслабећи тако њен отпор моћним силама (Аустрији, Немачкој, Турској) и одлажући процес ослобођења и уједињења јужнословенских народа. Уредници тих часописа били су разапети између националних тежњи, с једне, и модерних књижевних токова (попут натурализма, симболизма или импресионизма), с друге стране,

---

³³⁴ Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, 31, 90.

³³⁵ Исто, 92.

те су имали „сложен културни и књижевни задатак да буду и национални будиоци и књижевни васпитачи“³³⁶.

Породични карактер *Бранковог кола* показује се и у односуредакције и целе стожерне групе око њега. Они су лист доживљавали као „драго и вољено духовно дете“³³⁷ дајући радо за њега прилоге, али тимени изблиза није могла бити обезбеђена материјална основа листа нити гаранција за његов успешан развој. Из финансијских, а понешто и из практичних разлога, Адамов је редакцију часописа сместио у своју кућу у Подбарју (равном, ниском делу Карловаца, према Дунаву и баруштинама) направивши од ње једно привлачно средиште. То је била врло жива и весела редакција посебно недељом када је све врвело од гостију. Поред Карловчана и Новосађана (Јована Симеоновића – Чокића, Милана Будисављевића, Јована Живановића, Милана Недељковића, Радивоја Врховца, Тихомира Остојића и других), стални гости у Адамовљевом дому били су београдски, па и мостарски књижевници. Радо су ту свраћали: Стеван Сремац, Симо Матавуљ, Драгомир Брзак, Драгутин Илић, Јован Протић и многи други. Уз пријатељске разговоре, шалу и смех, приређиване суи гозбе. „Већи део тога друштва волео је бoемску слободу и ширину, веселе неспутано малограђанским обзирима, ценио радости живота и узимао их пуним рукама и у томе следио Бранкову заносу, ведрини, раздраганости“³³⁸, описује Новаковић атмосферу у Адамовљевом дому. Таквој атмосфери умногоме је доприносило чувено карловачко вино које је служено на тим седељкама, као и ведре природе самог домаћина. Због његове пријатне и веселе нарави, савременици су Адамову, у помало сладуњаво – сликовитом стилу, давали различите епитете и надимке: „златно зрно у Карловцима“, „права матица за књижевнике нешпекуланте“, „привлачна тачка литерарне омладине“, „снажно средиште“, „богата ризница крепког ума“, „честита колена“, „чика – Паја“³³⁹. Срдачним и пријатељским пријемима у свом дому Адамов је, унеколико, надокнађивао хонораре сарадницима којима они нису били неопходни, али је било и оних (попут Матоша и Боре Станковића) којима је хонорар морао исплаћивати у новцу.

---

³³⁶ Исто, 92.

³³⁷ Бошко Новаковић „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 168.

³³⁸ Исто, 168.

³³⁹ Исто, 169.

Познато је да је Адамов био задојен духом Уједињене омладине српске из шездесетих година³⁴⁰. За њега су српство и народ, нарочито онај сељачки, били највиши етички и патриотски циљ, што је значајно утицало и на карактер његовог гласила. Међутим, крајем XIX века омладинска идеологија је већ била превазиђена. Наступиле су промене у српском јавном и политичком животу и постало је јасно да српска књижевност не може остати само на идејама Вука Караџића, Бранка Радичевића и Змаја, већ мора следити развитак осталих европских литература. То је посебно дошло до изражаја око 1900. године, када је Тихомир Остојић објавио свој Преглед књижевно – белетристичких листова (у коме подвлачи да нам се ваља васпитавати на књижевностима великих народа) и када је покренут *Српски књижевни гласник* (1901) у коме је Богдан Поповић објавио своју чувену програмску расправу *Књижевни листови*.

Адамов је са *Бранковим коло* нераскидиво повезан. Уз његово име увек се помиње *Бранково коло* обратно., „То је“, истиче Новаковић, „јединствен пример да се лист не може одвојити од свог власника и уредника“³⁴¹. Описујући његову приврженост сарадницима, Адамовљеви савременици су често истицали да им је Адамов „позајмио ... уметности и новаца, поправљао дугове и приче“, „свој омладини мјенице потписивао“, „кумовао за причу...“³⁴². За разлику од других уредника који су настојали да од издавања часописа извуку какву – такву добит, Адамов је на *Бранково коло* утрошио велики део свог иметка и одболовао све кризе часописа, што се види из писама које је упућивао својим сарадницима и пријатељима. Тако, на пример, кад је током 1902. и 1903. године *Бранково коло* запало у финансијску кризу, Адамов се жалио Милану Шевићу да је због дугова часописа ставио хипотеку на очево имање, а да отац то није ни знао. У исто време, прилоге му не шаљу они којима је исплатио хонораре (Нушић, Веселиновић, Матавуљ, Станковић). Ни кад је оболео, Адамов није престао да мисли на *Бранково коло*, па са уредницима Душану Котуру и Милану Будисављевићу пише дирљива писма како да уређују лист молећи их да упуте позиве за сарадњу свим књижевницима у Србији, Црној Гори, Далмацији и Словенији. У једном писму жали се на патријарха и на патронат што нису хтели да отпишу један део

---

³⁴⁰ Да је Адамов био идеалиста, потврђује и назив листа – *Бранково коло*, за који се везују асоцијације: слога Срба, јединство, братство, љубав.

³⁴¹ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов“, *ЛСМ*, 368, 3, 1951, 169.

³⁴² Исто, 169.

дуга код Манастирске штампарије увиђајући да се после болести никад више неће опоравити за тако енергичан рад.

Тешкоће са којима је имао да се бори биле су опште уредничке тешкоће свих часописа: борба да се привуку сарадници и да се нађу претплатници како би се осигурало финансирање листа. И једно и друго захтевало је велики напор. Сараднике до којих му је стало издашно је хонорисао; другима је слао бесплатно примерке часописа, трећима је писао писма и молио их за сарадњу. Било је година када је часопис излазио и у 1000 – 1200 примерака (1905); годишње је имао 100 табака великог (кварт) формата, а претплата је износила најпре 3, а касније 5 форинти. Као уредник Адамов је добијао око 300 круна годишње и 50 – 150 бесплатних примерака часописа које је поклањао сарадницима уместо хонорара. Међутим, како му је од претплате, после одбитка трошкова за хартију и штампање, остајало свега око 400 круна за хонорисање сарадника, често је био принуђен да хонорише сараднике одвајајући новац од свог уредничког хонорара.

Осим финансијских, Адамов је за време уредниковања *Бранковим колом* имао и неке чисто књижевне невоље. Најпре, један део публике захтевао је више завичајних прилога и више забаве. Мада је та „завичајна“ компонента истакнута у самом називу часописа, по мишљењу неких читалаца, часопис је требало да буде још више завичајно оријентисан, да и по темама и по сарадницима, буде што више „карловачки“. Публика је у том погледу представљала негативну компоненту. Богдан Поповић је био у праву кад је тврдио да „код публике остављеној самој себи нека књижевна врста има тим више успеха што је нижа“, те да „утолико више помаже културна предузећа уколико је и сама културнија, и утолико мање уколико је и сама мање културна“³⁴³. Требало је имати у виду да је, због специфичности национално – политичке ситуације у Војводини, просветарско – едукативна и национално – будилачка функција књижевности била доминантна. Други неповољан моменат збио се 1899. године, поводом прославе педесетогодишњице Змајевог књижевног рада, када су, незадовољни Костићевим говором о Змају, и „матичари“ и „бранковци“ реаговали веома бурно и оштро, што је за последицу имало престанак сарадње Лазе Костића са *Бранково колом*. Ипак, најнеповољнији догађај по *Бранково коло* збио се 1901. године када је основан *Српски књижевни гласник*. Самим тим што је излазио у Београду, *Гласник* је био у великој предности: имао је за сараднике универзитетске професоре и

---

³⁴³ Богдан Поповић, „Огледи из књижевности и уметности“, С. Б. Цвијановић, Београд, 1914, 55.

могао је да их, у односу на *Бранково коло*, боље хонорише. Ново гласило одмах је привукло најбоље сараднике, па су неки од њих почели да напуштају *Бранково коло*. У таквој ситуацији *Бранково коло* је задржало сарадњу дисидената из *Гласника* (попут Драгутина Илића, Душана и Боже С. Николајевића), док је његов ревностни повереник у Београду, Милан Шевић, морао чешће да обилази београдске писце (Јанка Веселиновића, Радоја Домановића, Бору Станковића и друге) да би добио од њих који прилог. *Бранково коло* је, стога, нарочито 1904. и 1905. године, било у великој кризи сарадника, па је Адамов чак помишљао да обустави излажење листа.

Када је реч о уређивачкој концепцији, треба рећи да Адамов није имао неко одређено уредничко мерило, па је о томешта ће бити штампано у листу често одлучивала његова болећивост. Мада је сам у приповеткама нагињао романтичарској идеализацији села и у оригиналним и преведеним прилозима показивао још увек наклоност за романтичарске песнике, ипак је и у књижевним прилозима и у приказима био на нивоу тадашњих савремених књижевних схватања. Од првих годишта он ће у свој часопис привући два тада највећа српска приповедача – Сремца и Матавуља и неколико млађих песника (Милету Јакшића, Шантића, Дучића), а од страних писаца су, осим Гогоља, Толстоја и Тургенева, заступљени: Чехов, Франсоа Копе, Оскар Вајлд, Д'Анунцио, Кнут Хамсон, Иван Цанкар и други. Та оријентација према новијим писцима и новијим схватањима биће видљива и у књижевним белешкама и приказима. Мада „конзервативан, религиозан, сав у духу наше патријархалне романтике“, Адамов није боловао од националне искључивости. Он је био човек широких видика (што га је и квалификовало за посао уредника), па у *Бранковом колу* „није било сукоба струја, ни праваца, ни идеологија. Било је политике, личних обрачуна, књижевних и филолошких, каткад и жучних и претераних у тону, нетрпељивих и злурадих, али, поред свега, *Бранково коло* никад није имало карактер искључивости, странчарства или ускости, у било ком погледу“, истиче Новаковић и додаје да је ово гласило било „књижевно стециште тадашњих најзнатнијих стваралаца; стециште живо и полетно, никад устајала вода, ни гргорење потока живота, светло по искрама духа и привлачно по разноврсној грађи“³⁴⁴. Управо је то један од најважнијих разлога што је *Бранково коло*, уз *Летопис Матице српске*, у последњим годинама XIX и у првим годинама

---

³⁴⁴ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 169.

XX века, а пре појаве *Српског књижевног гласника*, „најживљи и најсавременији лист у овим крајевима“³⁴⁵.

Знајући да је од велике важности да часопис отпочне живот са угледним именима и добрим прилозима, Адамов је одмах окупио велики број ваљаних сарадника, чак и неке водеће књижевнике. На руку су му ишле многе околности, пресвих, то што је сам био познато име у српској књижевности. Његове две збирке приповедака „На селу и прелу“ биле су запажене и похваљене од стране књижевне критике. Сем тога, као сауредник *Стражилова*, познавао је многе водеће српске књижевнике, дописивао се са њима или их лично познавао, тако да је више од две трећине сарадника *Бранковог кола* већ сарађивало у *Стражилову*. Треба, такође, имати у виду да је Војводина имала јаку часописну традицију, што се показало и у случају *Бранковог кола*. Најзад, Адамов је био веома мио човек и привржен пријатељ, па се у његовој кући често састајало друштво књижевника и пријатеља да уз чашу карловачког вина поразговарају о књижевности. Све то учинило је да његово уредниковање *Бранковим колом* обележи плодна активност у различитим књижевним радовима и врстама, пре свиху лирици, приповеци, роману и есеју. Истина, неки књижевни радови били су сиромашнозаступљени, готово сасвим запостављени, као драма или путопис, али то је веран одраз општег стања књижевног стваралаштва Адамовљевог времена. Ни уметничка вредност тих радова није иста. Међу писцима који су објављивали своје радове у *Бранковом колу* има имена која ништа не значе данашњем читаоцу, а има и састава који су били „мртви“ већ у тренутку објављивања. (То је цена коју је Адамов уредник морао платити тражењу нових талената и помагању српске књижевности.) Али су зато на страницама овог листа објављена и дела која су испуњавала тадашњи књижевни живот, а данас представљају драгоцен део нашег књижевног наслеђа исведочанство нашег духа и наше стваралачке моћи, као што је, на пример, Сремчев роман „Поп Ћира и поп Спира“.

У поређењу са другим часописима (*Летописом*, *Делом*, *Српским књижевним гласником*) *Бранково коло* је поклањало поезији много више пажње. На страницама *Бранковог кола* своје песме штампало је преко 200 песника међу којима је било значајних имена, како оних који су ту објавили велики број својих песама, тако и оних који су ту објавили само једну или две песме, те нису оставили већи траг у часопису (попут С. С. Крањчевића, Д.

---

³⁴⁵ Исто, 169.

Дамјанића, С. Пандуровића, Ст. Винавера, П. Слијепчевића), а било је и мањих и мање значајних или потпуно безначајних песника који су попуњавали странице часописа у тренуцима кад није било бољих песама.

Од већ афирмисаних песника, међу најприсутнијим у *Бранковом колу* био је Змај који у овом листу сарађује од првог броја објавивши ту преко четрдесет песама (међу њима и неколико својих лепих „Снохватица“ и низ „Ђулића“ и „Ђулића увелака“). Његова поезија, са призвуком позног романтизма, у то време већ је деловала помало анахроно. Са Шантићем и Дучићем *Бранково коло* није имало толико успешну сарадњу, посебно ако се има у виду да је то време њиховог тражења. Дучић постаје песник модерне оријентације тек око 1900. године, кад постаје сарадник СКГ. У *Бранковом колу* је сарађивао само до 1901. године. Тај кратак период обележен је извесним несугласицама између њега и Адамова (због необјављивања неких његових песама). Од песама објављених у *Бранковом колу*, Дучић је само једну уврстио у своја *Сабрана дела* у четири тома. Шантић је, пак, у *Бранковом колу* објављивао песме од првог годишта до 1913. године и за то време објавио 80 песама (од преко петсто које је написао и објавио), алито су, углавном, његове ране, подражавалачке песме, писане по угледу на Змаја, Ђуру Јакшића или Војислава Илића. О њиховој уметничкој вредности довољно говори то што су само две његове песме („Вече на шкољу“ и „Јесен“) ушле у Поповићеву „Антологију новије српске лирике“.

Бранково коло је било отворено за модернија струјања у поезији и за стварање млађих песника – песника тзв. „новог таласа“ чију поезију карактерише заокрет према Европи, утицај француске и европске поезије парнасоваца и симболиста, поетика „новог“ (нови песнички мотиви и нове слике), а на плану форме: облик сонета, стих александринац или јампски једанаестерац, па чак и слободан стих. У њему су стасали модерни војвођански песници: Милета Јакшић, Светислав Стефановић, Вељко Петровић, Милан Ђурчин, Аница Савић, а уз њих и млађи песници из других средина: Душан Срезојевић, Мирко Королија, Божа Николајевић.

Од модерних песника сарадника у *Бранковом колу*, треба најпре поменути Милету Јакшића чија је збирка „Песме“ (1899) веома позитивно оцењена од стране једног дела књижевне критике. (Љубомир Недић је својом негативном и увредљивом критиком у мостарској *Зори*, „пресудио“ Јакшићу.) Јакшић је ту објавио велики број својих песама које одликује свежина инспирације и лакоћа експресије, те тако, и пре 1900. године, у *Бранково*

коло уводи модерну поезију природе и пејзажа и отвара пут модерној импресионистичкој поезији у српској књижевности. Најбољим модерним српским песницима *Бранково коло* ће отворити своје страниценарочито у периоду од 1905. до 1911. године, за време уредниковања Будисављевића, по чему је овај часопис ишао чак и испред СКГ. У том периоду њему објављују своју поезију: Светислав Стефановић, Вељко Петровић, Милан Ћурчин, Аница Савић, Душан Срезојевић и други мање познати песници.

Од млађих песника, у *Бранковом колу* најраније је почео да сарађује Светислав Стефановић, лекар по професији. Он је, од 1901. до 1912. године, у овом часопису објавио око 60 песама, од којих је 4 (од 5 уврштених) објављено у Поповићевој *Антологији*. И он је, попут Милете Јакшића, у своју поезију уносио поетику импресионизма и симболизма, али је то радио на виртуознији начин. Будући лекар, он је у српску лирику унео теме пута и крви. Његову поезију, поред оригиналног погледа на свет, одликује изванредна мелодичност стиха чиме се потврђује модерна оријентација листа.

Из плејаде млађих песника сарадника *Бранковог кола* је и Вељко Петровић који је у овом часопису, у периоду од 1905. до 1912. године, штампао готово половину (од стотинак) својих песама, стекавши глас „новог родољубивог песника“. Од његових антологијских песама у Поповићевом избору у *Бранковом колу* је изашла само једна „На броду“, док су остале изашле у другим часописима. Међу Петровићевим песмама штампаним у *Бранковом колу*, било је и врло лепих и успешних песама, као што су: „На броду“, „Са мојих равница“, „Еротика“, „1906“ и друге. Све оне одликују се особеним стилем и изразом дајући овом часопису посебан печат и модерну оријентацију.

Групи модерних песника припада и Милан Ћурчин који је у *Бранковом колу* објавио свега неколико својих песама. Он је, заправо, био песник *СКГ*, али је 1903. године, због неповољног приказа његових песама од стране Милорада Петровића и због напада на његову поезију уопште, у *Бранковом колу* објавио песме које су одударале од његовог начина певања представљајући га као песника идиле и меланхолије. На Ћурчинов модернизам који је ишао на то да скандализује малограђане, а није одлазио у апсурд (као код Пандуровића и Диса), благонаклоно су гледали и Поповић и Скерлић. (Поповић је све такве песме уврстио у своју *Антологију*, а Скерлић их је прогласио искреним и неконвенционалним.) Адамову се Ћурчинова поезија није много свиђала јер је била срачуната на шокантно пародирање свих друштвених и песничких конвенција, али ју је,

упркос својим уверењима, штампао, што је још једна потврдањеговог настојање да за свој часопис придобије модерније песнике.

У *Бранковом колу* поезију су објављивали и други модерни песници: Душан Срезојевић, песник космичких визија и метафизичких слутњи (чије су све визионарске песме управо ту објављене), Аница Савић, типичан пример „ученог поете“ (коју је *Бранково коло*, са непуних четрнаест година, увело у српску књижевност), Мирко Королија, уз Милутина Бојића из *СКГ*, најизразитији песник обнове родољубиве поезије, и многи други вредни и плодни сарадници, као што су: Душан Малушев, Божидар С. Николајевић, Драгутин Илић, Војислав Илић – Млађи, Милорад Петровић Сељанчица, који нису оставили већег трага у српској књижевности. Њихова поезија носи неке ознаке подражавања и неоригиналности. Али, они добро познају поетику модерне поезије и труде се да одаберу теме које излазе из оквира раније поезије, те представљају новину. Неки од њих су, попут осредњег песника Војислава Илића – Млађег, својим памфлетским нападима на модерну поезију знатно допринели мишљењу да је *Бранково коло* конзервативан часопис, док други, попут Милорада Петровића Сељанчице, представљају неку врсту претече наших данашњих „сеоских песника“, песника „наиваца“ (Добрица Ерић, Србољуб Митић). Песници као што су: Авдо Хасанбегов Карабеговић, Стеван Бешевић, Јела Спасић, Јела Димитријевић, Рикард Николић, Милутин Јовановић, Милан Радовић и другине доприносе ништа ново ни значајно *Бранковом колу*. У свом часопису Адамов ће повремено објављивати и песмераније умрлих песника, почев од Симе Милутиновића и Бранка Радичевића, па до Војислава Илића, и тоне само њихове познате, већ и необјављене песме из рукописа.

У *Бранковом колу* је била заступљена и преводна поезија, мада је број преведених песника (157) скоро дупло мањи у односу на број оригиналних песника (243). Ако, пак, имамо у виду да су међу преведеним песницима у приличном броју били европски песници, а да су међу оригиналним песницима већину представљали непознати, ефемерни песници, онда је однос између оригиналне и преведене поезије доста уједначен, управо равномеран. У погледу избора песама које ће се преводити, није вођена нека смишљена политика, већ се то може приписати случајности. Ипак, већи број песника одређеног песничког правца или одређене националне књижевности, као и већи број песама једног песника, јасно указује на одређену оријентацију часописа, те је неопходно направити преглед преведених песама на основу ових параметара.

Интерес за класичну грчко – римску књижевност је у то време веома мали, па је и број преведених песама из тих књижевности незнатан. Тиме су се, углавном, бавили Аница Савић, Младен Симовић и Милан Будисављевић. Слично је и са осталим старијим периодима европске поезије: периодима средњег века, ренесансе и класицизма. Превођењевих песника може се приписати само личном афинитету преводаца: Марку Цару и Ђорђу Стратимировићу (са италијанског) и Светиславу Стефановићу (са енглеског). Највећи број су преводи песника с краја XVIII и почетка XIX века. Сем једне песме Волтера (који припада епохи просветитељства), сви остали песници су или романтичари или су претходници и следбеници романтизма. Од немачких песника најчешће су превођени: Гете, Шилер и Хајне, а преводили су их, углавном, Алекса Шантић и Змај. Француски романтичари су слабије заступљени. Међу њима је само једно репрезентативно име – Виктор Иго, а преводио га је, вероватно, Војислав Илић – Млађи, будући да је преводац потписан иницијалима В. М. Од француских парнасоваца превођени су: Теофил Готје и Леконт де Лил, од стране Војислава Илића – Млађег, док је Бодлер, као романтичар и претеча симболиста, у *Бранковом колу* заступљен једном једином песмом из збирке „Цвеће зла“, а преводац је Душан Малушев. Захваљујући интересовању Светислава Стефановића и Анице Ребац за енглеску књижевност, преведено је неколико песама Бајрона и Шелија, као и ирског романтичара Томаса Мура. Од италијанских песника, у *Бранковом колу* заступљени су романтичар Ђакомо Леопарди и неокласициста Ђозуе Кардучи, у преводу Алексе Шантића и Ђорђа Стратимировића. Од мађарских песника романтичара, на страницама *Бранковог кола* нашла су се двојица великих романтичара: Верешмрти и Петефи, у преводу Благоја Бранчића. Поред њих заступљени су: Арањи (у преводу Јована Јовановића Змаја и Иринеја Ћирића), као и Јанош Вајда и И. Фаркаш (у преводу Вељка Петровића). Највише су превођени руски и словенски песници, посебно Пушкин и Љермонтов, као и Мицкијевич. Пушкина су преводили: Змај, Драгутин Илић, М. Весин, Љермонтова Змај, Вељко Петровић и Монах Валеријан, док је Мицкијевича преводио Никола Манојловић. Са по једном или са по две песме заступљени су и други словенски и руски песници: Јан Колар, Свјатоплук Чех, Тарас Шевченко, А. В. Кољцов; И. Крилов, Мајков, Њекасов и Симон Грегорич. Од бугарских песника превођени су Иван Вазов и Петар Славејков.

У погледу превода модерних песника, *Бранково коло* је заостајало за *СКГ*, па чак и за *Босанском вилом*. Као оснивач и први уредник *Бранковог кола*, Адамов је био окренут романтичарским песницима, те су у њему углавном били заступљени песници из доба романтизма. Тек са доласком Будисављевића на место уредника (од 1905, а нарочито после 1907) у *Бранковом колу* се јављају и преводи модернијих песника, симболиста и импресиониста. Поред Бодлера, са по једном или две песме, заступљени су: Албер Самен, Морис Метерленк, Франк Ведекинд, Ендре Ади, Рихард Демел, Емил Верхарен, Рајнер Марија Рилке, једино је Сили Придом заступљен са шест песама.

Из сумарног прегледа преведене поезије у *Бранковом колу* види се да је, од око 150 песника, 50 из реда оних познатијих и чувенијих, а остали 100 спадају међу мало позната или непозната имена. Исто тако, види се да је највећи број песника из доба романтизма или предромантизма, као и да је релативно мали број модерних песника, и то највише немачких и француских. С обзиром на велики број преведених и још већи број оригиналних песника, може сезакључити да је часопис велику пажњу поклањао поезији, те да је, за разлику од часописа који су му претходили (*Отаџбина*, *Стражилово*, *Јавор*), означио модерне тежње у поезији. *Бранково коло* је своју модерну усмереност највише испољило управо у области поезије. Док је у прози још увек доминирао реалистички правац, у поезији се јавља очигледан заокрет ка новијим песничким формама, како у тематици, тако и у изразу (лексици и стиху).

Најомиљенији и највреднији прозни жанру *Бранковом колу*, као и у претходним часописима, је приповетка. Она се неговала од самог почетка, па до краја његовог излагања, како оригинална, тако и преведена. Роман је у српској књижевности тога доба био много ређа приповедна врста, па се на прсте могу избројати српски романописци (Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Светолик Ранковић, Милутин Ускоковић, Бора Станковић, Иво Ћипико и Светозар Ћоровић). Од свих њих, само је Сремац ту објавио три своја романа („Вукадин“, „Поп Ћира и поп Спира“ и „Кир – Герас“), па и њих је назвао „приповеткама“, док је Јанко Веселиновић у *Бранковом колу* штампао свој недовршени роман „Сељак“. Иако је број приповедача који су у њему сарађивали мањи од броја песника (167:243), треба имати у виду да су приповетке дуже од песама. Овако велики број приповедача указује на изузетну пажњу коју су уредници поклањали тој прозној врсти што се може објаснити чињеницом да су двојица уредника *Бранковог кола* (Адамов и

Будисављевић) били приповедачи, а да се трећи (Драгутин Илић), поред поезије, бавио и приповетком и романом. Лични односи које су они успоставили са многим српским приповедачима допринели су да у *Бранковом колу* сарађују и најпознатији и мање познати писци. Сем Петра Кочића, нема ниједног значајнијег приповедача из тог времена чија дела нису штампана на страницама овог часописа. Први и најзначајнији међу њима били су Матавуљ и Сремац који су у *Бранковом колу* сарађивали до смрти.

Матавуљ је сарадник *Бранковог кола* од првог годишта и заузима једно од најугледнијих места у приповедачком делу часописа. Он је ту објавио 14 приповедака: пет из далматинског живота („Покајан гријех“, „Бошков пост“, „Водене силе“, „Ркаћи патријарх“ и „Гоба Мара“) и девет из београдског живота („На забави“, „На њен дан рођења“, „У помрчини“, „Намијени“, „Влајкова тајна“, „Уочи развода“, „Помен“, „Бакоња у Биограду“ и „Питања“). Умешношћу приповедања, језгровитошћу стила и мајсторством новелистичке форме знатно је допринео угледу овог часописа у првих десет година излажења. Ипак, популаризацији *Бранковог кола* највише је допринео Стеван Сремац који је са много воље и расположења сарађивао у њему. Он у *Бранковом колу* сарађује од другог годишта и у њему објављује два романа: „Вукадин“ (са темом из србијанског живота) и „Поп Ћира и поп Спира“ у дефинитивној редакцији (са темом из војвођанског живота), као и дужу приповеткуса елементима романа „Кир – Герас“ (са темом из србијанског живота). Ако се томе дода и приповетка „Ћир Моша Абеншаам“, онда су у *Бранковом колу* заступљене све средине које је Сремац у својим делима приказивао. Остале приповетке (шест од укупно седам које је ту штампао) сликају ликове из србијанске паланке или из Београда („Бури и Енглези“, „Идеал“, „Јунак дана“, „Нова година“, „Нацкова женидба“, „Поштарев испит“), а само једна из бачког живота („Аца Грозница“). Сремчево дело, посебно „Поп Ћира и поп Спира“, доживело је велики успех код читалаца у Војводини. Веродостојност у сликању говора и понашања јунака из обичног живота (паора, служавки, војника, сеоских потркуша и других) и топлина с којом их је Сремац приказивао представљало је новину за читаоце који су били навикнути на сентименталне повести романтичних љубави. Тако је, истиче Живковић, „масовна публика постала читалац Сремчевог дела“³⁴⁶, чиме је и *Бранково коло* добило на популарности.

³⁴⁶ Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, 31, 122.

Како у овом часопису, сем недовршеног романа Јанка Веселиновића „Сељак“ иједног одломка из романа Боре Станковића „Нечиста крв“ („Софка“), као и застарелог историјског романа Чедомиља Мијатовића „Кнез Градоје од Орлова града“, ништа друго, од наше иначе скромне романескне продукције, није објављено, Сремчеви романи су једини прави и целовити романи у *Бранковом колу*. Ако притом имамо у виду да су то најзначајнији хумористички романи у српској књижевности, да су у њима живо и упечатљиво приказани ликови из целокупног српског живота оног доба, јасно је да је *Бранково коло* делима Стевана Сремца остварило највиши књижевни домет.

Од осталих приповедача Матавуљеве и Сремчеве генерације или нешто млађи, у *Бранковом колу* сарађују: Јанко Веселиновић са једном сеоском приповетком („Баћа“) и нердовршеним романом („Сељак“), Радоје Домановић са једном сеоском приповетком („У сеоској кафани“) и два сатиричних хуморескама („Наша посла“ и „Сан једног министра“), Светолик Ранковић са три – четири приповетке („Сеоски добротвор“, „Пријатељи“, „Живот и смрт“ и „Стари врускавац“), као и Илија Вукићевић са две бајке („Проклета лепота“ и „Ђаво и девојка“). Од познатијих писаца реалистичко – натуралистичког смера, треба поменути Ива Ћипика који је ту објавио три своје приповетке са темама из приморског живота („Крај мора“, „На растанку“ и „Дум Кеко“). Сви они су у овом часопису сарађивали случајно, гоњени потребом за хонораром и нису били толико значајни за *Бранково коло* колико Матавуљ и Сремац.

Кад је реч о прозним остварењима старијих приповедача, требанапоменути да је Адамов, више из пијетета, него због стварне потребе часописа, у *Бранковом колу* прештампао Змајеве раније приповетке и хумореске, махом преузете из других часописа.

Један од највреднијих сарадника *Бранковог кола* од првог годишта, па до 1909. године, био је мостарски приповедач и романописац Светозар Ћоровић. Он је, од својих многобројних приповедака сабраних у чак десет књига, у *Бранковом колу* објавио преко 20 („Једина нада“, „Мајчини снови“, „Стари Ђуро“, „Другови“, „Стара прича“, „Хоџа Салих“, „Проклетство“, „Пуштеница“, „Риједак теферич“ и друге) у којима је приказао живописни амбијент Мостара, живот православних, католика и муслимана, уносећи у своје приповедање једну фину ноту хумора и осећајни тон. Од романескних остварења, Ћоровић је у *Бранковом колу* објавио само један краћи хумористички роман без веће уметничке вредности („Барон из Дангубице“).

Млађи приповедачи модернијих оријентација, попут Боре Станковића, Милутина Ускоковића и Вељка Петровића, у *Бранковом колу* се јављају тек око 1905 – 1906. године, када су они старији већ помрли или престали да сарађују. Поред њих треба поменути А. Г. Матоша, Милана Будисављевића, Лазара Комарчића и још неке мање познате приповедаче који су „тежили продору субјективних и лирских пасажа у ткиво објективног реалистичког приповедања“³⁴⁷.

Први од тзв. млађих приповедача који је снажно означио нове интенције у српској приповедној прози био је Борисав Станковић. Те нове интенције осећају се у продору јаким емотивних стања, у рељефнијем сликању спољашњих црта и унутрашњих психолошких преживљавања јунака, у новом уметничком изразу. Прозну сарадњу у *Бранковом колу* Станковић је отпочео још 1899. године приповетком „Нушка“, а штампао је туи приповетке: „Гугутка“, „Стојанке, бела Врањанке“ и „Наш Божић“, које ће касније уврстити у своју збирку „Стари дани“, и неколико других, које су остале ван збирки, као и један краћи одломак из романа „Нечиста крв“ (под називом „Софка“). У њему је, још као ђак, објавио своју прву песму захваљујући *Бранковом колу* ушао у књижевност. Адамов је одмах препознао таленат свог младог сарадника, па му је чак доделио награду од 100 круна (које му је дао прота Јован Вучковић) за другу верзију „Коштане“, објавивши је под жанровском ознаком „драмска прича“, пошто је награда била намењена за приповетку. У *Бранково коло* и српску књижевност Станковић је унео, не само јужносрбијанску тематику, већ и неки нов, самосвојни лирски натурализам. Његове приповетке доживљавају се као одломци из врањског живота. Смештајући радњу својих романа у турску касабу на крајњем југу Србије, он је разрушио уверење да само велеградски живот даје могућност за роман. Уз Сремчеву и Матавуљеву, Станковићева проза означава врхунце наше приповедне прозе усмерене ка најдубљим слојевима човекове душе.

Путем психолошке анализе ликова и продубљеног сликања људске душе кренуо је и нешто млађи Станковићев савременик Милутин Ускоковић. Он је почео да сарађује у *Бранковом колу* тек од 1905. године, кад је већ био познат писац лирских цртица, и до 1913. годинету штампао 15 краћих приповедака и цртица доприневши модернијем прозном изразу часописа. У своју прву збирку „Кад руже цветају“ Ускоковић је уврстио само четири приповетке објављене у *Бранковом колу* („Ноћу“, „И тако време пролази“, „Прве

---

³⁴⁷ Исто, 124.

слутње“ и драмолет „Кад смо били ђаци“), и то не зато што их је сматрао мање вредним у уметничком смислу, већ се то пре може приписати пишевој немарности и небрижљивости за сопствену библиографију. Ван збирке остале су и неке његове врло успеле приповетке објављене у *Бранковом колу*, као што су „На Леману“ и „Жили Диперај“. Једна од основних новина које је Ускоковић донео својим приповеткама јесте раскид са сеоском приповетком која је тада била водећи жанр у српској књижевности. Уз Вељка Петровића, Вељка Милићевића и Исидору Секулић, он је у нашу прозу увео варошку и великоварошку тематику. У својим делима приказао је један нови свет – разнолики живаљ Београда и малограђански свет тадашње србијанске паланке, а увео је и један нови лик – лик младог интелектуалца. Његова проза доноси још два нова елемента: продубљени опис психолошких стања и продоховљени, оптимистички опис ентеријера и пејзажа. Песимизам у његовој прози, заједно са Дисовим и Пандуровићевим у лирици, означава нови талас незнања у српској књижевности.

Скоро у исто време, у *Бранковом колу* почиње да сарађује и Ускоковићев савременик Вељко Петровић који ту објављује своју прву приповетку „Тмина“, 1906. године. Због заузетости новинарским радом у другим редакцијама, он ће у *Бранковом колу* штампати свега седам приповедака („Тмина“, „Амбис“, „Дамјанова смрт“, „Тата се игра“, „Јесење сећање“, „Јанош и Мацко“ и „Пилета“), од којих је четири унео у своје касније збирке. Последње две („Пилета“ и „Јанош и Мацко“) су, без сумње, антологијске приповетке не само Вељка Петровића него и српске приповедне прозе. У својим приповеткама он од самог почетка показује интересовање за град и друштвене и психолошке проблеме градског човека.

У приповедаче новије провинијенције спада и А. Г. Матош, војни бегунац из аустроугарске војске, који је живео неколико година у Београду и сарађивао у српским часописима. У *Бранковом колу* је објавио четири своје новеле („Честитка“, „Переци, фришки переци“, „Поштење“ и „Душевни човек“) показавши већ у првој мајсторство врсног новелисте. У њима, истина, још нема симболистичких елемената (по којима се он повезује са Едгаром Аланом Поом), али има нежног хуманог саосећања, као и болне ироније. Да је Матош високо ценио ове своје приповетке, показује то што их је све уврстио у касније збирке: „Иверје“ и „Уморне приче“.

Међу сарадницима *Бранковог кола* било је и неких мање познатих приповедача у чијој прози уочавамо продор новијих емотивних и субјективних црта или оних који на други начин, инсистирањем на натуралистичком приказивању живота, излази из оквира реализма. Реч је о новијим сеоским приповедачима: Милану Будисављевићу, Тадији Костићу и Јовану Протићу. Они су сеоску тематику обрађивали у тургењевљевском штимунгу или у гогољевском маниру. Највећу уметничку вредност, од поменуте тројице, имају приповетке Милана Будисављевића. Он је аутор три збирке приповедака: „Биједни људи I и II“ и „Тмурни дневи“. Већина његових приповедака објављена је у *Бранковом колу*. Тадија Костић је, пак, приказивао село и сељака са хумористичне и сатиричне стране. Он је у периоду од 1903. до 1912. године, у *Бранковом колу* објавио осам краћих и дужих приповедака у којима је карикирао мане тадашњег српског села, али је, у исто време, о њему писао са великом љубављу залажући се за патријархални морал и старовременску честитост српског сељака. Јован Протић је, пак, у шест приповедака објављених у *Бранковом колу*, у идиличној хумористичној слици, приказао миран и задовољни живот сељака и сеоске „интелигенције“ у завичајном селу.

У *Бранковом колу* сарађивали су и други и другачији приповедачи. Један од њих је Пера С. Талетов, писац слабије инвенције, који је у овом часопису објавио неколико приповедака, правих натуралистичких слика из града и градског живота. Ту је и Милутин Јовановић, официр, који је у *Бранковом колу* штампао преко десет приповедака, углавном из војничког и официрског живота. Неки, попут Андре Гавриловића, Зарије Поповића и Чедо Мијатовића, ту објављују историјске приповетке. Драгутин Илић је, пак, писао библијске легенде, Даница Бандић приче за децу, Милан Вукасовић и Мира Великовецки – басне, Таса Миленковић – криминалне приче. Сви ти мањи и мање познати писци дали су свој допринос часопису, ако не уметничком вредношћу својих приповедака, оно жанровском разноврсношћу својих прича.

Кад се баци сумарни поглед на оригиналну приповедну прозу, запажа се да је *Бранково коло* дало српској књижевности низ вредних остварења и репрезентовало најбољу српску прозу тог времена. У њему је Сремац публиковао три своја изванредна романа, а Бора Станковић неколико својих приповедака из „Старих дана“. Млађи писци – Милутин Ускоковић и Вељко Петровић, у *Бранковом колу* отпочињу са новим приповедачким жанром – градском приповетком. Матошту даје обрасце своје импресионистичке

психолошке новеле, а неки други писци примере новијих приповедачких облика: цртице, бајке, песме у прози и слично.

Поред оригиналне, у *Бранковом колу* негована је и преведена проза у којој су српски књижевници налазили узор и из које су преузимали уметничке поступке, тим пре што је, у поређењу са поезијом, фабулу приповетке или романа било лакше пренети, а и лексика је била ближа свакидашњем говору. Отуда се као преводиоци у прози јављају и непознати писци: Вељко Лукић и Никола Николајевић (са руског), Милан Прибићевић (са енглеског), Петар Аничич и М. Поповић (са француског), др Р. Стојаковић (са шведског). Од познатијих, једино се могу наћи преводи Вељка Петровића (са мађарског). Превода је било из свих страних књижевности, али без неког критичнијег мерила и вредносног система. Када је реч о преводима појединих прозних врста, запажа се већи број преведених романа. *Бранково коло* јеоскудевало у оригиналним романима, па је тај недостатак настојало да попуни преведеним романима. Тако јеТолстојев роман „Васкрсење“ преведен од стране Адамовљевог кума Јована Максимовића(који је, иначе, важио за једног од најбољих преводаца) непосредно пошто се појавио на руском језику, док је у последњем годишту *Бранковог кола* од истог аутора преведен и роман „Отац Сергије“. Од руских писаца, преведени су још: роман Максима Горког „Тома Гордјев“, три романа, у то време врло популарног писца иједног од првих представника руског симболизма, Димитрија С. Мерешковског, као и роман „Двобој“ А. И. Куприна. Уредници *Бранковог кола* су са великом пажњом пратили савремену страну књижевност, нарочито руску, и са исто толико ефикасности преводили најновија дела тих писаца. Потврду за то налазимо и у преводимаромана других писаца, као што су: историјски роман „Фараон“ пољског писца Болеслава Пруса или чувени роман „Сага о Гетси Берлинг“ шведске књижевнице Селме Лагерлефили, пак, познати психолошки роман „Викторија“ норвешког натуралисте Кнута Хамсуна. Одговор на питање зашто су превођени баш ти писци и баш ти њихови романи, а не неки други, није увек лако наћи. Многи романи И. С. Тургеева („Уочи нових дана“, „Очеви и деца“ и други) били су до тада већ преведени, а слично је и са Толстојевим романима „Рат и мир“ и „Ана Карењина“. Достојевски је, пак, постао популаран код Срба тек у XX веку, па је у *Бранковом колу* штампан само један одломак из његовог романа „Браћа Карамазови“. Разумљива је, исто тако, и појава норвешких, шведских и данских писаца (Хенрика Ибзена, Б. Бјернсона, Кнута Хамсуна, Селме Лагерлеф, А. Стриндберга и

других)који су, продором натурализма, крајем XIX и почетком XX века, били веома популарни у целој Европи, што је доказ више да је овај часопис ишао за савременим књижевним стремљењима пружајући својим читаоцима најзанимљивије стране писце тог доба. Изненађује одсуство Золе, с обзиром да су у *Бранковом колу* превођени француски писци који се сматрају присталицима натурализма (Ги де Мопасан и Алфонс Доде). Његов изостанак може бити сасвим случајан (недостатак преводиоца и слично). Запажа се, такође, и одсуство неких популарних енглеских писаца: Дикенса, Текерија, као и немачких новелиста: Паула Хајзеа, Теодора Шторма и Теодора Фонтанеа, који су били превођени у ранијих војвођанским часописима. Очигледно је да су уредници *Бранковог кола* наручивали од својих преводилаца новије стране писце или популарнија имена. Тако је од, у то време веома популарног, руског приповедача и драмског писца Леонида Андрејева, у *Бранковом колу* објављено петнаестак приповедака, из Тургењевљевих „Ловчевих записа“ три – четири, од Ги де Мопасана и Антона Чехова 15, док је од Алфонса Додеа штампано чак 16 приповедака.

Највише су били заступљени словенски писци, не само по броју писаца, него и по броју приповедака. Однос између преведених бољих словенских писаца и бољих западноевропских писаца у *Бранковом колу* је 25:20. На првом месту то су руски писци: Пушкинов „Гробар“ преводи се чак два пута, Гогољ је заступљен са четири приповетке и са једним одломком из „Мртвих душа“, од К. М. Стањуковича преведено је шест приповедака, а од украјинског и руског писца В. А. Потапенка осам. Превођени су и други руски писци мањег формата (А. Марлински, Вересајев, Владимиров, Н. И. Тимковски, Т. В. Григорович и други), што потврђује велику популарност руске литературе код српске читалачке публике. *Бранково коло* одражава тежњу својих уредника, нарочито Адамова, да српску читалачку публику упозна са словенским књижевностима, па су у њему заступљени пољски писци: Хенрик Сјенкјевич, Станислав Пшибишевски, Болеслав Прус, Владислав Рејмонт; затим чешки и словачки писци: Јан Неруда, Сватоплук Чех, Светозар Хурбан Вајански; бугарски: Иван Вазов, и словеначки: Јанко Керсник, Зофка Кведер, Иван Цанкар. Треба нагласити да је највећи број словенских писаца превођен за време уредниковања Адамова, што доказује његову (све)словенску оријентацију. Уочава се, исто тако, Адамовљева, али и Будисављевићева окренутост мађарским писцима. За време њиховог уредниковања превођени су многи мађарски приповедачи, од старијег Мавра Јокаија, до

новијих и савремених мађарских приповедача, као што су: Калман Миксата (кога је преводио Вељко Петровић), Геза Гардањи (у преводу Јована Протића), Ференц Херцег, Ференц Молнар, Лајош Биро и други. Кад је реч о западноевропским писцима, у *Бранковом колу* налазимо преводе француских писаца (Пола Буржеа, Пјера Лотија, Алфонса Додеа, Ги де Мопасана Анатола Франса, А. Теријеа и других). Од италијанских прозних писаца преводе се: Ђовани Верга, Фогацаро, Д' Анунцио, од енглеских: Радјард Киплинг и Оскар Вајлд, а од америчких: Едгар Алан По и Марк Твен. Избор писаца који ће бити превођени није вршен с нарочитом доследношћу. Превођени су новији писци западноевропске књижевности, пошто су уредници *Бранковог кола* углавном били оријентисани на популарне савремене писце.

Драмска књижевност је у *Бранковом колу* била веома слабо заступљена, као што је слабо заступљена и у српској књижевности тога времена. Разлози несумњиво лежи у томе што је драма најсложенија књижевна врста за чији развој је потребно обезбедити одређене услове. Иако Срби већ од шездесетих година имају стална позоришта (Српско народно позориште у Новом Саду основано је 1861, а Народна позориште у Београду 1869. године), то није било довољно да се у књижевности створе услови који би довели до масовније књижевне продукције. У том периоду имамо свега неколико драмских дела: „Коштану“ Боре Станковића, „Наше синове“ Војислава Јовановића, „Краљеву јесен“ Милутина Бојића и драмску сцену „На граници“ Ива Ћипика, што говори о сиромаштву српске књижевности у драмском жанру. Једини вредан драмски текст који се појавио на страницама *Бранковог кола* била је друга верзија „Коштана“ Бора Станковића. (Она је претходно објављена у *СКГ*, али је сада дата са пишчевим допунама и исправкама.) Пре ње др Милан Јовановић је у *Бранковом колу* објавио први чин своје историјске драме „Крстоносци“, Јован Грчић драму „Одметник“ и Лазар Мргуд драму „Народњак“, и то је сва драмска продукција у *Бранковом колу*. Ако томе додамо да је било веома мало и преведених драмских дела (тек од 1914. године преводи се Толстојева драма „Живи леш“), јасно је да уредници *Бранковог кола* нису поклањали много пажње драмској књижевности. Они су сав свој интерес за драму испољили у неколико критичких текстова о модерној натуралистичкој и симболистичкој драми које су о Ибзену, Стриндбергу, Војнингеру и другима написали Светомир Николајевић и његов син Душан Николајевић. Посебно место међу тим текстовима припада есеју Пере Слијепчевића „Лирска драма“.

Бранково коло је доносило и критичке текстове. Квалитет рада на есеју, критици, и приказу не уступа много раније поменутих врстама. Овај часопис није имао критичарску личност ауторитета и формата Љубомира Недића, Јована Скерлића или Богдана Поповића, а није једногаони имати јер таква личност није постојала у Војводини. Ипак, и у овој области сарадници су стручни носиоци истакнутих вредности у науци, а пре свега добри познаваоци науке о књижевности. У већини критичких написа објављених у *Бранковом колу* веома је присутна историјска компонента, док је чиста књижевна критика слабије заступљена, па су историјско – књижевни и историјски радови били бројнији од књижевно – критичких. То је, уосталом, била традиција коју је Адамов наследио од уредника *Стражилова*, Јована Грчића. Разлоге за то треба тражити у чињеници да су први уредници *Бранковог кола* (Адамов и Будисављевић), као и последњи (Душан Котур) професори, а и већина сарадника били су професори у Карловцима, Новом Саду или Београду. Историјски карактер *Бранковог кола* видљив је из рубрицирања у часопису. Уместо у рубрици *Књижевност* (где су штампане историјско – књижевне расправе), критичке оцене и прикази често су давани у „белешкама“ у *Ковчежићу*, што показује да су уредници критичко праћење књижевности сматрали мање важним („белешкарање“) од историјског проучавања књижевности. Поред „професорске“ склоности ка историјско – књижевним расправама, постојао је још један важан разлог што су уредници зазирали од књижевне критике, а то је незамерање сарадницима због неповолне или строге критике. Познато је да су поједини сарадници (Ј. Дучић, В. Петровић, М. Ђурчин) одустајали од сарадње у *Бранковом колу* због неповолне критике о њима објављене. То је био разлог што је Будисављевић, почев од 1905. године, кад је постао сауредник *Бранковог кола*, све своје критичке текстове објављивао у ЛМС, док је у *Бранковом колу* објављивао само некрологе. Упркос тим неповољним околностима, *Бранково коло* је забележило неколико критичарских имена који су оставили трага у српској књижевној критици. То су, пре свих: Марко Цар, Светислав Стефановић, Антун Густав Матош, Исидора Секулић, Перо Слијепчевић, Радивоје Врховац и Урош Петровић. Они су представљали главну критичарску снагу часописа.

Кад је реч о књижевној критици, треба најпре поменути да је из пера Љубомира Недића, најгласовитијег критичара тог времена, у *Бранковом колу*, 1900. године, штампан чланак „О књижевној критици“ који ће наредне (1901) године бити објављен као уводна студија у

његовој збирци критика „Новији српски писци“. У тој својој студији, која према Живковићевим речима, „представља најлуцидније расправљање о природи и функцији критике“³⁴⁸, Недић наводи да књижевна критика има три задатка: да прати појаве на пољу књижевности, да расправља општа питања укуса и књижевних праваца и да проучава књижевна дела, теда је најважнији овај последњи: претресање и оцена књижевних дела. Недић посматра критику као посебан књижевни жанр, као грану књижевности, захтевајући да се критичар у својој оцени једино држи дела, да само њега проучава и оцењује. За Недића критика је уметност, а критичар уметник. Такви ставови о књижевној критици представљали су новину не само у српској него и у европској књижевности, па *Бранковом колу* и његовом уреднику може служити на част што су се овако модерне мисли о књижевној критици појавиле баш у овом часопису.

Један од најревноснијих сарадника у *Бранковом колу* био је Марко Цар, Србин из Боке, аутор три књиге књижевних критика и есеја „Моје симпатије I – III“. За десет година сарадње у *Бранковом колу* (од 1895. до 1905. године) он је стекао углед једног од најбољих српских књижевних критичара и есејиста. У својим есејима Цар је истицао да гаји „објективну критику“ која „тежи да све објасни, да све оправда“³⁴⁹. То је, каже он, критика *симпатије* која је „пријатељски расположена према писцима, нарочито према талентованим почетницима“³⁵⁰. Једино што објективна критика не прашта јесте недостатак талента и уметничких квалитета код писца, подвлачи Цар. Са таквим ставовима он је отпочео сарадњу у *Бранковом колу* и у њему штампао низ критичких огледа о нашим најпознатијим писцима: „О поезији Војислављевој“, „О поезији Змајевој“, „Л. К. Лазаревић“, „Из Мостара. Цртице од Свет. Ђоровића“, „Змајеви идеали“. Почев од 1902. године, он пише начелне чланке из области књижевности („Племенски дух у књижевности“, „Жена у књижевном животу“, „Књижевници и политика“, „Критика и критичари“, „Антологија српске критике“, „За еманципацију књижевника“, „Дијалектоманија“) које Адамов штампа на уводном месту у појединим бројевима. У тим чланцима Цар покреће читав низ питања: о статусу књижевности у друштву и о организацији књижевног живота и рада; о односу књижевности и политике; о дужностима књижевне критике; о претераној употреби дијалекатских језичких форми и турцизама и

---

³⁴⁸ Исто, 134.

³⁴⁹ Исто, 135.

³⁵⁰ Исто, 135.

слично. Он је ту врло принципијелан и луцидан. Његови ставови засновани су на мишљењима највећих европских умова из области књижевности и филозофије. И у оцењивању наших писаца Цар је показао самосталност у суду и сигурност у критикама. Он се углавном полемички осврће на дотадашње оцене српске критике о домаћим писцима не презајући да се супротстави мишљењу и већим књижевним ауторитетима. Највећи полемичарски успех постигао је у својој антикритици на критику Богдана Поповића о „Песмама“ Алексе Шантића „Критика или шиканерија“. Била је потребна велика храброст супротставити се таквом ауторитету какав је био Богдан Поповић и показати систематично како Поповић није био у праву. Ова антикритика је имала великог одјека међу српским књижевницима, па је и *Бранково коло* у тадашњој српској књижевној критици добило на значају. После 1905. године Цар престаје да сарађује у *Бранковом колу*, а разлог томе је, по свој прилици, негативни приказ његове III књиге „Мојих симпатија“ у ЛМС од стране Милана Будисављевића (у то време сауредника *Бранковог кола*) који је у приказу оценио да је Недић, са свим врлинама и погрешкама своје критике модерни, управо најмодернији, критичар, а Цар то није.

Други поменути критичар, песник Светислав Стефановић, почео је у *Бранковом колу* да сарађује од 1900. године, када је Марко Цар био водећи критичар овог часописа. Иако је у каснијем критичарском раду нагињао конзервативизму, у есејима и књижевним студијама („Проблем Његошева *Горског вијенца*“, „Природа и слике њене у Војислава“, „Нешто о лирици Лазе Костића“, „Шекспириана“, „О књижевној критици“, „На адресу г. Ј. Скерлића“, „Част и слобода творцима“, „Паралела једном важнијем мотиву из *Приче о Констанци*“, „Прилози за студију српских народних приповедака“) заступао је модернија схватања залажући се за еманципацију књижевности и књижевника од туторства књижевне критике. Главног представника таквог туторства он је видео у Скерлићу, па је на страницама *Бранковог кола* отпочео прави рат против Скерлића, што је у великој мери штетило сарадњи између овог часописа и *СКГ*. Стефановић полази од става да књижевна критика мора бити *уметничка*, што значи да критичар мора имати способност да спозна уметничке вредности књижевног дела, да буде и сам уметник. Шта подразумева под појмом *уметничка* критика, он ће објаснити у чланку „О књижевној критици“, објављеном у *Бранковом колу*. Стефановић је показао велики смисао и за аналитичко расправљање о поезији. Посебно запажено било је његово иступање у одбрану Лазе Костића као човека и

песника. (Поводом напада на Костићеву „Књигу о Змају“, он га је ватрено бранио, а касније је написао и већи есеј „О Лази Костићу“ као предговор „Антологији Лазе Костића“ коју је сам саставио.) У српску књижевну критику Стефановић је унео неке динамичније идеје и свест о њеној стваралачкој природи. У својим чланцима у *Бранковом колу* упознавао је читалачку публику са новим књижевним именима (Оскарот Вајлдом, Верхареном, Волтом Витменом и другима) и са новим стремљењима у књижевности. Са Вељком Петровићем и Аницом Савићем, Стефановић је у *Бранково коло* увео оријентацију ка новим књижевним токовима, а бавио се и проучавањем народних приповедака пратећи у њима одређене мотиве. Његова компаративна истраживања касније ће ући у фонд научних испитивања.

А. Г. Матош је као књижевни критичар сарађивао у *Бранковом колу* у периоду од 1897. до 1905. године. Сем једног начелног чланка: „Трагика интелигенције“, у коме говори о бедном положају књижевника код Јужних Словена, све остало су прикази и књижевне критике о српским писцима. Он је, с обзиром да је сарађивао и у другим часописима, у *Бранковом колу* објавио релативно мало критика: „На освиту“ (у којој говори о Сремчевој „Лимунацији на селу“ и о „Светлим сликама“ Драгутина Илића); „Хајдук Станко Ј. Веселиновића“ (у којој је изнео крајње негативни суд о роману, упркос томе што му је Веселиновић био најинтимнији пријатељ); „Јован Илић, Личне успомене“; „Јован Дучић, Пјесме“; „Тренуци“ Данице Марковић и „Књига за уморне људе“ о Милутину М. Ускоковићу. Матош се крајње негативно одредио о Дучићевим „Пјесмама“ супротстављајући се тако Скерлићевој оцени да је то модерна, права, чиста лирика. Ипак, допушта могућност да Дучић постане најбољи од млађих српских песника, будући да је, како каже, тек почео песнички самостално живети. Оцењујући Матошеву сарадњу у *Бранковом колу*, Живковић истиче да Матош представља „врх књижевне критике у *Бранковом колу*“³⁵¹. Од свих српских часописа у Србији и Војводини, *Бранково коло* је објавило највећи број његових критика о српским писцима. (у *СКГ*, на пример, Матош није објавио ниједну критику.) Матошева критика је била „књижевно култивисана и зналачки супериорна“³⁵². Његови судови о Дучићу и о Скерлићевој критици представљали су опозициони став према *СКГ* и према његовим уредницима Богдану Поповићу и Јовану

---

³⁵¹ Исто, 140.

³⁵² Исто, 140.

Скерлићу, што је подизало углед *Бранковом колу* дајући му улогу извесног регулатора књижевног живота на целом пространству српске књижевности.

У *Бранковом колу* сарађивали су и други значајнији критичари који у њему објављују краће белешке и приказе. Тако Исидора Секулић, у то време млада и мало позната, приказује Ускоковићев роман „Дошљаци“ и збирку приповедака „Кад руже цветају“ од истог аутора (и то у рубрици *Ковчежић*), Аница Савић надахнуто пише о симболистичком белгијском песнику француског израза Емилу Верхарену, док Перо Слијепчевић објављује један од својих првих теоријско – естетичких чланака, „Лирска драма“, у коме читаоце *Бранковог кола* обавештава о најновијим тенденцијама у развоју европске драме. После натурализма и Ибзенових и Хауптманових социјалних драма, које су владале осамдесетих и деведесетих година XIX века, јавља се драма штимунга, слутњи и емоцијачији је главни представник Морис Метерленк, фламански писац француског израза, истиче у свом чланку Слијепчевић и подвлачи да је Метерленк својим симболистичким драмама засновао лирску драму. Интересантно да он ту као представнике лирске драме наводи немачке писце: Хуга фон Хофманстала, Хермана Судермана и позног Хауптмана, а не помиње једног од најзначајнијих представника лирске драме, Антона Чехова, чије су драме почетком XX века почеле да освајају европску позорницу.

Бранково коло је од почетка водило рачуна да се његови читаоци обавештавају о европским књижевним кретањима. Понекад су то били већи, стручно писани чланци, а понекад су у *Ковчежићу* давале краће или дуже белешке о свим важнијим појавама и личностима у свету европске књижевности. Много више него чисто критичких, у *Бранковом колу* је било историјско – књижевних чланака и студија, пошто су његови сарадници углавном професори – филолози. Долазећи из добрих европских школа (Беч, Грац, Праг, Пешта), они су донели метод историјско – филолошког проучавања књижевности, тзв. „биографски метод“. Најактивнији су били професори Карловачке гимназије: Јован Живановић, Ђорђе Магарашевић, Димитрије Руварац и Радивоје Врховац. Међу новосадским професорима, активни су: Тихомир Остојић и Милан Савић, док су од београдских професора највише сарађивали: Милан Шевић и Андра Гавриловић.

Најстарији од карловачких професора био је Јован Живановић који је у *Бранковом колу* сарађивао од његовог оснивања до 1913 године. Поред текстова о пчеларству, он је у овом часопису објавио низ чланака о језику и водио сталну рубрику „Из српског језика“.

Преглед језичких питања Живановић је водио „са страсном борбеношћу и изванредним самоуверењем, али не увек и са потребном ширином“³⁵³, истиче Новаковић и додаје да су његове полемике са Скерлићем и Маретићем и данас занимљиве. Као ватрени присталица Вука, Живановић је писао ијекавским књижевним наречјем и упорно бранио Вука и вуковски језик од било каквих иновација дошавши због тога у сукоб са Скерлићем. Повремено је писао и књижевне приказе: о Змајевим „Снохватицама“, о Костићевој „Књизи о Змају“, о Скерлићевој „Омладини и њеној књижевности“, показавши се више као добронамерни књижевни радник него поуздани књижевни оцењивач.

Ђорђе Магарашевић, такође професор у Карловачкој гимназији, у *Бранковом колу* је сарађивао од 1898. године до краја његовог излажења и у њему објавио, поред историјских и културно – историјских чланака, неколико историјских студија из старијих епоха. Писао јеи о „Кроници“ деспота Ђорђа Бранковића, о Жефаровићевој „Стематографији“, о Алексију Везиловићу, Јовану Стеићу и другим писцима.

Најмлађи сарадник *Бранковог кола* међу карловачким професорима, Радивоје Врховац, сарађивао је у овом часопису од његовог оснивања закључно са 1911. годином. Најпре је за *Бранково коло* писао приказе, а потом је давао и сопствене оцене о неким делима и писцима: есеј о Змају и његовој поезији, о „Сеоској учитељици“ Светолика Ранковића, о Недићевој критици Милете Јакшића, о поезији владике Рада, о Лази Костићу, о Доситејевим књижевним првинама и друге.

Сарадња Милана Савића и Тихомира Остојића у *Бранковом колу* била је нешто слабијајер су као уредници ЛМС имали много обавеза према свом часопису. Савић је ту објавио низ бележака, махом некролошких, о нашим књижевницима и уметницима (о Кости Трифковићу, Илији Округићу, Стевану Сремцу, Илији Огњановићу, Урошу Предићу, Паји Јовановићу, Адамову, Змају и другима). Остојић је, пак, поред начелних чланака о *Матици српској*, ту дао и неколико вредних историјско – књижевних студија: „О постанку *Бранкових кола* у *Ђачком растанку*“, „Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића“, „Живот и рад Доситеја Обрадовића“.

Остали сарадници: Андра Гавриловић, Милан Шевић Данило Живаљевић, Ђорђе Ђорђевић, Пера Ђорђевић и Ђорђе Поповић (из Београда), Јован Грчић и Васа Стајић (из Новог Сада), Јован Протић (из Мостара), Лаза Томановић (из Цетиња), Тодор Стефановић

---

³⁵³ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 172.

Виловски (из Беча) и други, објавили су у *Бранковом колу* велики број књижевних бележака и приказа, нарочито о нашој књижевности XVIII и XIX века. Све то и данас представља драгоцен материјал за историју српске књижевности који изванредно осветљава прилике и услове под којима су радили српски књижевници. Запажено место у том смислу припада Драгутину Илићу који у *Бранковом колусарађује* од почетка до краја његовог излагања. Он је под псеудонимом „Цензор“ и „Посматрач“ ту објавио низ начелних чланака из књижевности и водио полемике са многим књижевницима и књижевним критичарима. Живковић, међутим, сматра да је Илић више био „зао дух часописа“³⁵⁴, него што му је користио, пошто су његови начелни чланци о „даху материјализма у српској књижевности“ и вредности модерне поезије својом празном реториком и примитивном аргументацијом, одбијали сараднике *Бранковог кола* и компромитовали часопис. Илићев полемички приказ Скерлићеве „Историје нове српске књижевности“, и поред оправданих замерки Скерлићу (што, на пример, није унео у „Историју“ Даса, Милана Будисављевића, Стојана Новаковића и Андру Гавриловића), представља „прави галиматијас судова и пример неукусних квалификација“³⁵⁵. (Адамов, међутим, тада није уредник *Бранковог кола*.) Треба рећи да је Драгутин Илић у *Бранковом колу* штампао и неколико аутентичних чланака о песничкој породици његовог оца и браће, нарочито о Војиславу Илићу, као што су: „Непосредни узроци певања Војислављевог“, „Гдекоја о Војиславу“, „Песнички гробови XIX века“.

Најважнији чланци, прикази и белешке у *Ковчежићу* били су из књижевности. По броју тих бележака *Бранково коло* наставља традицију рубрике *Листак* у часопису *Јавор* и *Стражилово*. У сваком броју било је вести и приказа из области књижевности, највише о Доситеју, Змају, Његошу, Вуку Караџићу, Бранку Радичевићу, Ђури Јакшићу, Лази Костићу, Сими Милутиновићу Сарајлији, Јовану Стерији Поповићу, Љубомиру Ненадовићу, Сими Матавуљу, Стевану Сремцу, Лази К. Лазаревићу, Јанку Веселиновићу, Војиславу Илићу и многим другим. Поред тога, неки бројеви (појединачни или чак двоброји) у целини су посвећени појединим писцима поводом јубиларних годишњица или поводом њихове смрти. Исто тако, *Бранково коло* јечесто доносило обавештења о страним писцима и страним књижевностима. Од малобројних чланака о класичним писцима,

---

³⁵⁴ Синиша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, 31, 143.

³⁵⁵ Исто, 143.

издваја се прилог Луке Зиме „Старинско труње грчко и латинско у песмама В. Ј. Илића“, а од страних савремених писаца, највише су помињани (некад и више пута) велики писци: Толстој, Пушкин, Гогољ, Тургенев, Максим Горки, Гете, Шилер, Хајне, Иго, Русо, Мериме, Зола, Бодлер, Шекспир, Оскар Вајлд, Ибзен, Кнут Хамсун, Стриндберг и многи други. Давани су такође и прегледи о светској књижевности: о немачкој, мађарској, пољској, украјинској, бугарској, па чак и јапанској. Разуме се да су, међу тим општим чланцима, најбројнији они о српској и хрватској књижевности, као и они о нашим народним умотворинама.

Недостатак драмских текстова, што је био природна последица слабо развијене драмске литературе, *Бранково коло* је надокнађивало честим поменима Српског народног позоришта у Новом Саду и повремено (али знатно ређе) поменима Народног позоришта у Београду и Хрватског земаљског казалишта у Загребу. Од чланака из те области, треба поменути преглед мађарских позоришних дела код Срба Јована Грчића и начелни чланак о проблемима позоришне уметности Петра Коњевића.

У *Бранковом* колубило је, такође, разних обавештења из историје уметности из пера најбољих стручњака оног доба: Михаила Валтровића (управника Народног музеја), Милоја Васића (његовог помоћника и касније управника), Боже С. Николајевића, професора историје уметности на Београдском универзитету и других, као и бележака из политичке историје, нарочито о народном покрету 1848. године, а сарадници из те области били су угледни историчари: Јован Радонић, Миленко Вукићевић, Љубомир Јовановић и други.

Будући намењен широком кругу читалаца, *Бранково коло* је велику пажњу поклањало свим областима уметности и науке. Много је ту било вести и обавештења из сликарства, вајарства и музике. Матавуљ је, примера ради, тудао опширну анализу слике Марка Мурата „Долазак цара Душана у Дубровник“, док су Исидор Бајић и Тихомир Остојић писали о нашој црквеној музици, а у белешкама су помињани и Моцарт, Шуман, Шопен, Франц Лист и други. Кад је реч о чланцима из области науке, сви они, сем једног начелног чланка Јована Цвијића о научном раду, припадају више популаризацији и примени науке. У *Бранковом* колу налазимо и чланке из биологије (о народним називима биљака, о браничевској и голубачкој мушици, о стеници, о пчелама и пчеларству), као и обавештења о рудама, о хмељу, гљивама, пелену, јастогу и другом. Било је, такође, много вести које се односе на народно просвећивање (о књигама за народ, о школама и образовању, о

васпитању). Међу педагошким писцима, вредан сарадник *Бранковог кола* био је др Паја Радосављевић, чувени експериментални педагог, психолог и антрополог. Значајан је, исто тако, и чланак Јована Цвијића из балканске антропологије „Психичке особине“. *Бранково коло* је повремено доносило чланке и из области васпитања и социологије: о женском питању, о идеалима васпитања, о сексуалној љубави. Било је у њему и неколико путописа од којих је најзанимљивији путопис Симе Матавуља. Све ово читаоци су могли прочитати у рубрици *Ковчежић* и зато је то била, без сумње, једна од најинтересантнијих рубрика чиме је *Бранково коло* највише посведочило свој образовно – васпитни карактер.

Највећа заслуга за позитивну делатност *Бранковог кола* припада Адамову, његовом оснивачу и првом уреднику. Адамовљева одлука да у издавању и уређивању *Бранковог кола*, „нађе и одреди свој пуни животни циљ, била је и за њега лично и за нашу књижевност оправдана, корисна и плодносна“³⁵⁶. Срећна околност била је та што га је на месту уредника заменио Милан Будисављевић, али и за то заслуга припада Адамову који га је у тај посао и увео препуштајући му уређивање часописа за време његовог двогодишњег боловања. Будисављевић се показао као достојан наследник Адамова. За успешан развој *Бранковог кола* и његово трајање после смрти Адамова треба умногоме захвалити Будисављевићу који је, увођењем бројних новина, успео да привуче читаоце, подигне тираж и побољша финансијско стање листа. Ипак, много значајније је то што је *Бранково коло* на челу са њим наставило да се развија линијом коју је зацртао Адамов, што је ту линију продужило у правцу савремених књижевних кретања, што је окупило значајне младе књижевнике, и, најзад, што је омогућило даље излагање листа с релативно солидним прилозима. Од едукативно – забавног књижевног листа, *Бранково коло* је, временом, постајало моћно средство за развијање националне књижевности и за „књижевно – национално самоосвешћивање нације“³⁵⁷. Извесне модерне тенденције, које се јављају крајем века, утицале су на мењање књижевног схватања самог Адамова и његову уређивачку политику, па он, нарочито после 1900. године, почиње да окупља и млађе сараднике (Милету Јакшића, Алексу Шантића, Милана Ђурчина, Јована Дучића, А. Г. Матоша, Божу Николајевића, Бору Станковића) који наговештавају нову осећајност и нове форме модерне књижевности XX века. Посебна заслуга за ту наглашену оријентацију ка

³⁵⁶ Бошко Новаковић, „Паја Марковић – Адамов и *Бранково коло*“, *ЛМС*, 368, 3, 1951, 172.

³⁵⁷ Сениша Живковић, „*Бранково коло* (1895 – 1914)“, *Зборник МС за славистику*, 1986, 31, 146.

модерној књижевности, као што је речено, припада њеном, другом по реду, уреднику Милану Будисављевићу (1907 – 1911) који ће у *Бранково коло* привући најбоље младе књижевнике српске (Вељка Петровића, Светислава Стефановића, Душана Срезејевића, Аницу Савић, Мирка Королију, Милутина Ускоковића и друге), па ће *Бранково колотих* година бити модернији лист и од самог *Српског књижевног гласника*.

У време свог пуног процвата, за време уредниковања Адамова и Будисављевића, *Бранково коло* је окупило најбоље српске књижевнике тог доба. Угледу и значају овог часописа у великој мери допринела је и његова преводилачка активност. У условима сталне финансијске оскудице и са веома уским преводилачким кадром, *Бранково коло* је успевало да на својим страницама објави дела неких великана европске књижевности, као и да информише читаоце о савременим кретањима у књижевности. На страницама тог часописа ваљано су заступљене и књижевна критика и историја књижевности, посебно историја књижевности, упркос томе што *Бранково коло* није имало неког сталног и значајног књижевника. Поучно – едукативни карактер листа посебно је дошао до изражаја у рубрици *Ковчезић* у којој су нашле место бројне вести из области сликарства и вајарства, музике, историје, историје уметности, биологије, географије, позоришта, психологије, хигијене и разних других области, што представља нови, савремени вид енциклопедијског обавештавања читалаца о савременим кретањима и достигнућима у уметности и науци. И данас је та рубрика необично значајна за оживљавање слике културног живота оног доба.

Бранково коло је играло важну улогу у српској књижевности крајем XIX и почетком XX века. Оно је, заједно са *Летописом*, представљало књижевни и културни живот Војводине свог времена. Са осталим књижевним часописима у Аустроугарској (*Босанска вила*, *Зора*) чинило је снажно кохезионо средиште које је окупљало сараднике из свих српских крајева. У четвороуглу Београд – Нови Сад – Сарајево – Мостар, *Бранково коло* је једна од главних карика које су означавале јединство српске књижевности и културе. Оно је, уз СКГ, најбољи књижевни часопис српски у то време. Без обзира на њихове међусобне несугласице, у тим часописима су сарађивали исти књижевници. Уједињавала их је свест о заједничком интересу националне књижевности и културе. Двадесет обимних томова *Бранковог кола* сведоче о великом залагању и великој жртви коју су његови уредници и сарадници поднели како би пуних двадесет година одржали висок ниво овог књижевног

часописа.Његово излажење прекинуће Први светски рат, али би се часопис и без рата угасио због сопствене анемичности у коју је запао кад је,1912. године, дужност уредника преузео Драгутин Илић који је својим анахроним књижевним схватањима и нетактичним понашањем одбио све вредне сараднике од *Бранковог кола*, а нарочито млађе књижевнике.Последња свеска овог часописа изашла је 16. јула 1914. године и носила је број 13.

Преводилачки рад

Адамов је, у свом релативно кратком животу, стигао да се бави и преводилачким радом. У основи његовог бављења овим радом лежи опет жеља за културним уздицањем српског народа, на чему је он све време истрајно и предано радио. Преводилачким радом Адамов је отварао путеве српске књижевности према европском културном стваралаштву, бринући и истовремено о делима наших писаца, због чега се значај тог његовог рада никако не сме потценити. За ову врсту посла, имао је добре предиспозиције: поседовао је знање неколико европских језика и широко образовање и културу. Читао је књиге и часописе на страним језицима и, уопште, пратио токове културног и књижевног живота, и код нас и у свету. Осим класичних језика (грчког и латинског), које је и предавао у Карловачкој гимназији, Адамов је знао немачки, руски, чешки, словачки, словеначки и мађарски. Са ових језика (а највише са немачког) преводио је и поезију и прозу. Своје преводе објављивао је углавном у часописима у којима је био активан сарадник (у *Јавору*, *Српској зори* и *Стражилову*).

Његов преводилачки рад није нарочито обиман. Али, како превођење песама захтева од преводиоца много већу вештину него што је то случај са превођењем приповедака, а и ради бољег разматрања, потребно је одвојити Адамовљево преводилачко поезију од његове преводилачке прозе.

Према тврдњи Ковијанића³⁵⁸, Адамов је прву песму превео још као ђак, у Пожуну, 1872. године, али тај превод није сачуван. Реч је о преводу (са немачког) Кернерове песме од четири октаве, „Јеле“, уз коју је он оставио запис: „Препевано слободно по Кернеру“, из чега се може закључити да се Адамов није слепо држао текста песме, већ ју је превео по сопственом нахођењу. Први, пак, његов сачувани препев³⁵⁹ јесте превод (с немачког) песме „Мој цветак“, који је објављен у *Јавору*, 1875. године. Сам Адамов се врло немарно односио према овом свом раду, па често, као у случају ове песме, уз преводне би записао име песника чију је песму превео. Препевавањем ће се, нешто интензивније, бавити наредних десетак година, објавивши за то време преводе тридесетак песама (углавном са

³⁵⁸ Ристо Ковијанић, „П. М. А. у пожунској Слободи“, *Зборник МС за књиж. и јез.* XIV, 1966, 174.

³⁵⁹ Милан Будисављевић, „Књижевни рад П. Адамова“, *Бранково коло*, XIII, 26/27, 1907, 808.

немачког). Његова последња преведена песма (према Будисављевићевом запису) је „Ханс Ајлер“ (од Сајлда), штампана у *Стражилову*, 1894. године. Претпоставља се да је Адамовљевих препева било много више, али је њихов тачан број, посебно са ове временске дистанце, немогуће утврдити јер су неке у међувремену изгубљене, а за неке није могуће поуздано утврдити ауторство, пошто их је Адамов, по свом обичају, различито сигнирао. Углавном је преводио мање познате немачке песнике, према којима је гајио посебан афинитет, попут Кернера, Стевана Милова, Г. Лоција, Роберта Хамерлинга, Анастасија Грина, Фишера, Сајлда. Највише песама превео је од, омиљеног му песника, Стевана Милова, Србина пореклом, а превео је и понеку песму највећих немачких романтичара: Гетеа, Шилера и Хајнеа. Адамов је, како наводи Будисављевић, препевао Гетеову песму „Ружа на пољани“ (мада се не зна да ли је где штампана), Шилерове баладе: „Песма о звону“ (првих пет строфа) и „Гњурач“, као и Хајнеову песму „Лорелај“. Међу сачуваним Адамовљевим препевима је и превод (са словеначког) песме „Међу струнама“ Франца или, како је Адамов записао, Фрање Прешерна. Кад говоримо о лирској врсти преведених песама, тосу углавном љубавне песме и баладе, ређе родољубиве, патриотске песме. Још једном, међутим, треба подвући да се, у избору онога што ће преводити, Адамов искључиво руководио властитим интересовањем и књижевним укусом, не водећи рачуна о тежини задатка којег се прихватио.

О уметничкој вредности ових превода, данас је тешко судити. О њима, готово нико ни редак није написао, ни у време кад су објављени. Сам Адамов, као што је речено, овом послу није приступио са уметничким амбицијама, већ је то чинио најчешће за потребе часописа, чији је сарадник био, и с циљем да наше читаоце упозна са стваралаштвом развијенијих европских књижевности. Треба, такође, имати у виду да је препевање врло мучан посао и захтева, не само изванредно познавање језика, већ и способност посебног улажења у дух, ритам и инструментацију песника који се преводи, не би ли утисак био адекватан оном који се стиче приликом читања оригинала. Онај ко преводи песме, мора имати велику способност интуиције, развијен књижевни укус и веома префињену књижевну културу, па је сасвим упутно питање да ли је Адамов све то имао у довољној мери кад се прихватио овог посла и колико је био песнички „дорастао“ великим песницима, као што су: Гете, Хајне и Шилер. Прибегавајући стилским средствима својих оригиналних песама, он је настојао да буде једноставан и лако разумљив, алиу том

послуније показао завидну вештину. Сасавим је извесно, да се, бавећи се њиме, и он, попут других, морао суочити са дилемом: „Лепа али неверна, ружна али верна“.

Преводилачки рад на приповеци (према библиографији коју је саставио Будисављевић) Адамов је започео 1878. године, преводима Шилерове приче „Злочинац с изгубљене части“ (у *Завичају*) и Росегерове приче „У Америку“ (која је, у 9 наставака и споднасловом „Приповетка из Горње Штајерске“, штампана у *Јавору*), а окончао 1883. године, преводом Ауербахове шале у једном чину „Удавача“ (такође у *Јавору*). Поред ове двојице, Адамов је превео и три приповетке Брета Харта: „Незнатан човек“, „Миља“ и „Тенесијев друг“. Све три имају исти поднаслов („Калифорнијска прича“) и штампане су 1879. године (у *Јавору*). Исте године, Адамов је објавио и превод Кастелијеве приче „Две ноћи у Риму“ (у *Српској зори*), као и приповетку „Корисница“ („Слика из глумчева живота“) од Х. Малзера (у *Позоришту*). Све ове приче превео је са немачког језика. Његов најобимнији рад у овој области је превод историјске приповетке Г. Данилиевског „Потемкин на Дунаву“, која је, у чак 11 наставака, преведена саруског и објављена 1880. године (у *Српској зори*). Несумњиво да је број преведених прича био далеко већи, али се, из већ помињаних разлога, њихов тачан број не може утврдити.

Превођењем прозе Адамов се углавном бавио за време свог школовања у Бечу и Грацу. Није преводио значајније писце, осим Шилера, а и Шилеру приповедачки рад није био примаран. Избор приповедака, које ће преводити, зависио је искључиво од Адамовљевих интересовања и афинитета према неком приповедачу, а не од уметничке вредности дела. У погледу тематике, то су криминалистичке приче, у којима доминира језива ноћна атмосфера, или се, пак, описује психичко стање злочинца (као у Шилеровој причи). Насупрот приповеткама са овом тематиком је она у којој доминира комика (Адамовљева прерада Ауербахове шале). Између су приче са историјском и љубавном тематиком, као и оне у којима се писац бави темом уметности и судбине уметника (попут Кастелијеве и Малзерове приче).

Од поменутих приповедача, највише се бавио превођењем П. К. Росегера, кога је у свом одушевљењу називао „ђенијем“. Осим приче „У Америку“, од овог аутора, колико је познато, превео је (или прерадио) и приче: „Сиротиња“, „Свечан дочек“, „Уметникова судбина“. Овај аустријски приповедач највише је утицао на Адамова, како својим темама

из сеоског живота, тако и својим приповедачким поступком. Под његовим непосредним утицајем, он је, као што је већ речено, и почео да пише своје приче. Њих је Адамов, не само преводио, већи прерађивао и посрбљавао, због чега је понео жиг плагијатора. О уметничкој вредности Адамовљевих прозних превода, излишно је говорити. Оне су значајне, пре свега, као неисцрпан извор инспирације за писање оригиналних приповедака. Превођењем приповедака, он се, уосталом, бавио да би унапредио наш књижевни и културни живот, те овај његов рад треба посматрати искључиво у том контексту.

Остала дела

Адамов је од почетка свог књижевног рада показивао живо интересовање за позориште. То, међутим, није било довољно да се лати писања драме, пре свега зато што Адамов није добро познавао законе позорнице. Ипак, снажна жеља за културним уздицањем српског народанатерала га је да се као писац огледа и у овом књижевном роду. Написао је најмање две драме остваривши у тој области далеко најслабије резултате. Није их, уосталом, ни писао са великим уметничким амбицијама, већ с циљем да унапреди културни живот Срба.

У ускршњем прилогу часописа *Рад* ЈАЗУ за 1910. годину објављене су „**Прве странице једног позоришног комада**“ Павла Марковића Адамова. Реч је о неименованој драми која за тему има судбину злосрећног сирочета и посвојчета Круне. Она, као и њена мајка Смиљараније, не успева да оствари љубавни сан са сином богатог газде. Радња се одвија у дворишту једне сеоске газдинске куће, у рано јутро, нешто пре литургије и заказане литије. Ликови у драми су: Вуле бескућник, газда Станко и син му Ранко, Круна сироче и посвојче у газда Станковој кући, газда Кривикапа и кћи му Јела. Из Вуловог монолога, којим се отвара драма, сазнајемо да је газда Станко постао богомољац, даје цркви и капом и шаком (чак је и литију платио), надајући се да ће тако преварити „и онога који све зна“. Долазак Круне прекида Вулов монолог. Вуле се према њој односи очински и заштитнички, са пуно љубави и нежности. Круна му поверава да је слабо спавала јер јој је газда „целу драгу ноћ“ пробдео молећи се Богу, појао је и појао, а онда дрекнуо да јој се крв заледила у жилама. При помисли да се навршило равно шест година „од тог страшног дана“, Вуле се стресе, те одлучи да јој открије истину о њеној мајци, тим пре што је Круна иста мајка, „као пола разрезана јабука“. Смиља је, приповеда Вуле Круни, била пука сиротица, а „бити сирота значи бити лопта у рукама обесног света“. Он и њена мајка живели су кућа уз кућу, заједно су одрасли, ишли заједно у наднице. Из Вулове исповести наслућујемо да је он отпочетка гајио извесне симпатије према Смиљи, али се она загледала у газдачког сина. А кад је „окусила забрањена плода“, клонила се Вула који ју је упозоравао да свет испира уста њоме и Кривикапом. У критичном тренутку притекао јој је у помоћ и одвео својој рођаци у планину. Дотле се Кривикапа оженио другом. Једног јутро освану на његовом плоту у котарици повијено, тек рођено, женско детенце, али Кривикапа је био тврди на

детињи плач и на сузе дететове мајке. Смиља убрзо умре, а дете на своје груди приви Круна, газда Станкова жена. Она ју је подизала као своју кћер, „као да се под њеним срцем зачела“. Кад је одрасла, Круна се поче тајно састајати са Ранком, газда Станковим сином, док је чича Вуле чувао стражу. Схвативши да ће поновити мајчину судбину, он је упозорава да ће постати газдарица у тој кући као што је њена мајка постала газдарица у Кривикапиној кући. Заслепљена љубављу, Круна ће му одбрусити да је њему криво што је Ранко воли. То ће чича Вула много заболети, али га неће спречити да јој каже истину: Ранку је Јела од малена обећана и одмах после литије газда Станко ће је испросити за свог сина, што јој је њен „красни ђувегија“ прећутао. Круна није поверовала свом чича Вулу (била је сигурна да је Ранко неће изневерити), па ће му се захвалити на савету замеривши му што се он, уопште, у то уплиће. Тронутим гласом, готово кроз плач, чича Вуле ће јој поручити да му се јави ако јој устреба његова помоћ. Пошто оста сама, Круна гласно размишља шта јој ваља чинити ако то буде истина. Закључи да јој нема друге, него да оде у бели свет, да не буде „руга“ целом селу. Заплака се кад се сети да не зна чија је, да њој нема ко да се обрадује, нити она има коме да се обрадује. Одлучи да од Ранка сазна праву истину и на то неће дуго чекати. Кад буде видела како Јела и Ранко заједно одлазе у цркву, све ће јој постати јасно. Поздравиће Ранка иронично и са горким осмехом одбивши његову молбу да разговарају у четири ока јер хоће да сви чују оно што има да каже. Одломак се завршава Крунином репликом: „Иди, иди. Ти бар не треба да изостанеш данас од цркве“.

И на другу његову драму, једину за коју се зна да је изведена на позорници, пре треба гледати као на пишчев покушај, него на озбиљно драмско дело. То је драма „**Поп Доброслав**“ (негде и „Поп Добросав“, односно „Поп Драгослав“). Реч је о позоришном комаду са певањем и музиком, у четири чина, који је игран током 1894. године у Суботици, Великој Кикинди и Вршцу, док је у новосадском *Српском народном позоришту* први пут изведен у суботу, 18. фебруара (2. марта), 1895. године. Иако је приказан уместо друге драме (која је отказана због болести главне глумице), овај позоришни комад се одржао на репертоару и у наредне две сезоне. Адамов се, као у неким својим приповеткама, и код драме поводио за немачком литературом, тако да је овај позоришни комад заправо само темељна прерада, посрба дела Лудвига Анценгрубера „*Der Pfarrer von Kirchfeld*“, у преводу „Свештеник из Кирцфелда“, односно „Кирфелдски попа“. (Поменута

Анценгруберова драма, означена као народна игра са музиком у четири дела, први пут је изведена у Берлину, крајем 1870. године.) Адамову, како је у свом приказу истакао Грчић, није првина да Штајерце „са срећом преиначава у Сремце“³⁶⁰, а доказ су његове приповетке: „Сиротиња“, „Свечан дочек“, „Тестаменат“, „Ватрена кола“, „Чича – Мирко и чича – Маринко“. Прерада је тако вешто изведена, да Адамов није сам признао да је драму написао по туђој замисли, наводи Грчић, нико не би поверовао да није оригинално остварење. Према његовој оцени, Адамов „уме да изведе из туђега све оно, што је свем свету опште и заједничко“ и да ту „општу и заједничку језгру заодене новом прикладном љуском“³⁶¹. Он износи на позорницу проблеме који су у животу стари, али су на позорници „нови новцати“ јер нико није до тада имао петље „да загризе у ту киселу јабуку“.

„Поп Доброслав“ се бави савременом темом, проблемом назаренства међу Србима, прецизније етичким питањима везаним за продор назаренских идеја и религије. То је „слика из народног живота“, слика „колико шарена толико малтене фотографски верна“³⁶², па Грчић о овој драми говори као о некој врсти „забавне новеле“. У драми је мноштво слика и прилика из сеоског живота, у њој „видимо окорелост назаренску, њихово кајање, видимо сплеткарију сеоских партизана, гледамо разметање пропалих трговчића, слушамо красне песме народне, уживамо у наивности сиротице Руже, отвореном карактеру Радином“³⁶³, наводи аутор чланка објављеног у *Стражи*, жалећи што Адамов није све то прибранио и испричао у „причи са села“. Овако се, каже он, растадосмо с „Поп Доброславом“ разочарани и преварени у својим надањима и очекивањима. „Каква лепа тенденција беше у овом делу, а каква ли слаба обрада!“³⁶⁴ – закључује писац чланка.

Адамов је својим сликама из народног живота јасно доказао да прост свет српски „познаје у трбух“. И ликови у „Поп Доброславу“ су „заграбљено из живота“. Ту је у првом плану, у духу наслова, лик поштеног пароха Доброслава Поповића „који не уме да буде равнодушан ни лицемеран; који се сме похвалити да му је живот отворена књига; који се свом енергијом савесна пастира труди да изгони губу из торине, те да му стадо напредује; који осећа додуше да је човек од меса и крви но уме и да ресигнује и да онда увиди, да је и

³⁶⁰ Јован Грчић, „Поп Доброслав“, *Браник* XI, 1895, бр. 21, 2.

³⁶¹ Исто, 2.

³⁶² Исто, 2.

³⁶³ А – м, „О премијери представе *Поп Доброслав*“, *Стража* III, бр. 15, 1895.

³⁶⁴ Исто.

то већ срећа моћи друге усрећити³⁶⁵, једном речи, видимо идеалан лик православна свештеника који разуме одговорност свог позива, који зна да, што човек има више одговорности, тим мање сме мислити о својој будућности, тим више мора имати на уму заједницу којој служи. Поред њега, у драми се јавља још пет – шест сасвим погођених ликова, какви су: часни стари газда Прока Копривица „кога луда струја заведе“, те стаде на чело Нововерцима; ту нам је његов Рада, „што за образ и поштење свога ланета с рогља носи кући чворуге на глави“; ту је „блудни син“ (што је „по корову ходио те задивљао“), Гаја Шуваклијин, ту „бакреносни“ црквењак Матија, ту „пропали“ трговац, те сад полицијски повереник Јоца Зврц; ту поштена *слаба женска страна*, газдарица Марта, „ту најпосле – *lastbynotlast* – милокрвна Дроњкова Ружа³⁶⁶, наводи Грчић.

Намера Адамова била је да у драми изнесе „узор свештеника“, какав је потребан српском народу, нарочито у борби са несрећном назаренском сектом. Желео је, пре свега, да истакне његово „човештво“, да донесе лик идеалног свештеника који, „и према најцрњем свом душманину има, кад затреба, саучешћа, сажаљавања, милости; свештеника ком је надасве љубав према ближњем“. Његов однос према убавом сирочету у сопственој кући представља згодан повод за конфликт, али, исто тако, и, згодно средство да у мученичкој резигнацији попиној, докаже да је у њега љубав према самом себи тек на трећем месту, ако уопште уз љубав према Богу и према ближњем остане за њу места³⁶⁷.

Како није познато да је ова драма где штампана, о фабули драме сазнајемо из приказа Јована Грчића који је њену радњу изнео по чиновима³⁶⁸.

У првом чину Адамов нас уводи у скупштину „нововерана“. Ту нам пластично приказује најпре „све глупо пренемагање тих занесењака“, а онда и попа Доброслава, „чијој убедљивој речи и енергичном сузбијању политичке власти полази за руком да спаси кућу Проке Копривице од крви а душу и његову и његове *пастве* од заблуде“.

Други чин одвија се у врту попа Доброслава. Ту се упознајемо с *добром паметном и лепом* Ружом, с простодушним *маторим клепалом* Матијом, али и са лупежом Гајом. Поп Доброслав је удовац у најбољим годинама, без мајке и сестре, *једна сламка међу вихоре*, *сирак тужни без игде икога*. Он, у тренутку слабости, поклања младом и лепом сирочету

---

³⁶⁵ Јован Грчић, „Поп Доброслав“, *Браник* XI, 1895, бр.21, 2.

³⁶⁶ Исто.

³⁶⁷ Исто.

³⁶⁸ Исто.

златну амајлију коју је купио сестри од своје прве плате „и дао метнути унутра свој салик“. Сведок тој недозвољеној нежности је Гаја Шуваклијин који је, вирећи иза плота, све видео и чуо. Тог Гају је раније унесрећио Доброслављев претходник, због чега он мрзи попа Доброслава. Сем тога, уверио се да је поп Доброслав и у мантији *joш увек само човек који осећа то исто, што осећамо и ми сви грешни људи*, а овамо, вели, хоће да сакрије човека у ту мантију, да сеправи светац. Његова је сад брига „да се од муве начини медвед“, те да се, још исте вечери, „уз врлу прослави најновије делопона Доброслава“.

Трећи чин одвија се пред црквом, где „звони звоно на Достојно“. Из цркве излази Ружа, „сва јетка“, што јој не дају мира, већјој загледају у очи, као да је „неко чудовиште“. У порти је већ и Рада и ту се сад одиграва љубавна сцена између двоје драгих коју прекида стари Прока с Назаренима, што „мало и подоцне похиташе у цркву, знајући, да ће га он примити“ „Од причаснога до Спаси Христe“ било је довољно времена да Гаја Шуваклијин са Зврцом скује „паклени“ план против попа Доброслава, а ту је и неизоставно оговарање женскадије пред црквом. У међувремену се поп Доброслав скинуо, па изашао међу народ у порту, где га јавно напада Гаја Шуваклијин, пошто му је, најпре, „снажним и живим бојама оцртао разлог своје мржње“. Народ се, кад чу ону *крупну реч* против попе, подели у два табора. Сви су узнемирени, само је поп Доброслав миран и *стоји светла образа и чисте савести*. Достојанствено одлази, одбивши енергично пратњу својих присталица којом би га, баш они који му „верују“, *бацили у таку сумњу*.

Последња чин одиграва се у поп – Доброслављевој кући. Увидевши да му је суђено да се сам *потуца као проклетство какво без заветрине, без и најмањега кута тихе скровите срећице*, поп благосиља Раду и Ружу, прашта покајнику Гаји и најављује да ће му сам испратити до гроба и опојати мајку коју је управо Гајина обест нагнала да себи дође главе. А кад Прока Копривица јавља да је смутљиви Јоца Зврц *с оне стране браве*, све се опет разведрава. Марта, додуше, поверава попу да, благословивши Раду и Ружу, *откиде бар полу од своје среће*, али гледаоци морају веровати самом попу да нема лепше срећеного друге усрећити, закључује у свом приказу Грчић.

Мишљења критике о представи, а поготову о делу, била су подељена. Тако Милан Савићу својој оцени овог комада³⁶⁹ наводи да Адамов није успео да савлада техничке проблеме драмског стварања, те да није било Анценгрубера, не би умео ни одабрити ни

---

³⁶⁹ Милан Савић, „Паја Марковић Адамов“, *Бранково коло* XV, 1909, 19, 293.

истаћи оне елементе без којих драма није драма. Иаутор чланка објављеног у *Стражилову* оцењује да је „Поп Доброслав“ „слаба работа за коју би се без зазора могло казати: *Много хтео, много започео*“³⁷⁰. С друге стране, Г.³⁷¹, писац чланка „Поп Доброслав“ у новосадском *Позоришту*³⁷² о овој драми говори као најзанимљивијој новини позоришног репертоара *Српског народног позоришта*, а *Нововреме*³⁷³ о њој пише као о изврсном делу хвалећи мајсторску креацију господина Спасића у улози свештеника и господина Душановића у улози црквењака Матије Оморца, као и остале глумце. У свим тим новинским написима истиче се да су гледаоци имали прилике да уживају у композицијама познатог уметника Х. Дубека. Што се тиче саме драме, Грчић оцењује да је Адамовљев „Поп Доброслав“ „естетички необичан“. У оквиру прости слике из народа приказана су, каже он, „финије, дубље мисли и карактерне црте“, а у драми има и призора „који су својом непосредношћу кадри сваког задовољити“. Језик је биран, чист, онакав каквим говори наш народ у Срему. Њему се увек свиђала „на позорници једра копија живота“, а свет П. Адамова је сав „једра чељад“. Једино песме, „којима Рада и Ружа једно друго допевају и отпевају“, по његовом мишљењу, „нису све из оне неисцрпне ризнице у којој су сложене народне мелодије“³⁷⁴, али су зато умилне.

*

Адамов је, у незнатној мери, писао и есеје, критике и друге књижевне текстове. Наведеним врстама бавио се у јеку свог стваралачког рада, средином 80 – их година XIX века, не остваривши у њима неке високе домете, што му није ни био циљ. Највећи број тих текстова односи се на Бранка Радичевића, Адамовљевог омиљеног песника, па су ови написи изразито субјективно обојени. Повремено у њима заискри нека лепа мисао или идеја, али су они у великој мери оптерећени фактографијом. Њихова вредност састоји се, пре свега, у томе што је Адамов, како је истакла Даница Вујков, међу првима предвидео трајање и славу овог песника у временима која долазе.

³⁷⁰ А – м, „О премијери представе *Поп Доброслав*“, *Стража* III, бр. 15, 1895.

³⁷¹ [Јован Грчић?]

³⁷² Г., „Поп Доброслав“, *Позориште* XX, 1895, бр. 12, 46 – 47.

³⁷³ А – м, „О премијери представе *Поп Доброслав*“, *Стража* III, бр. 15, 1895.

³⁷⁴ Јован Грчић, „Поп Доброслав“, *Браник* XI, 1895, бр. 21, 2.

Потпуно импресиониран Бранком, поред низа чланака о његовој поезији, Адамов пишеи два текста у којима се бави пореклом Бранкове породице, најпре по мајчиној, а онда и по очевој линији.

У кратком чланку „**Порекло Бранка Радичевића**“³⁷⁵(објављеном у *Јавору*, 1883. године и потписаном – К –)Адамов доноси значајне податке о пореклу овог песника по мајчиној линији јер се, како се наводи, са очеве странене зна за Бранково порекло, нити има потомства. Ови подаци занимљиви су, не само што нам казују о Бранковом пореклу, већ и зато што на основу њих можемо судити како су многе српске породице досељаване у ове крајеве, истиче Адамов. До њих је дошао захваљујући Бранковом рођаку Ристи Михајловићу, кр. јавном бележнику у Вуковару, који их је поводио из бележака свог стрица а Бранковог ујака, Косте Михајловића, и из усменог предања породице Бранкове мајке.

На основу њих сазнајемо да је породица Михајловић пореклом из Старе Србије, из Скопља, и да се (око 1770. године), бежећи од турског зулума, настанила у Вуковару. Отац Бранкове мајке и Бранков деда, Јанко Михајловић, ту се (са својим братом Ристом) бавио трговином и био угледан српски грађанин и члан православне општине. Бранкова мати Ружа или Ружица, како су је звали, родила се 1802. године у Вуковару. С обзиром на урођено руменило на образима, била је права ружа, врло умиљата и лепа жена, великих црних очију, римског носа и средњег раста, бележи Адамов. Бранков отац Тодор (посрбљено Божидар) Радичевић био је мали чиновник у солари у Славонском Броду. У браку са Ружом (склопљеним на Спасовдан, 1822. године) добио је троје деце: Александра (у песништву прозваног Бранко), Стевана (који је млад умро од сушице) и Амалију (која је умрла убрзо након рођења). Овде се, исто тако, наводи да је Бранко рођен 15. марта 1824. у Славонском Броду и да је умро 18. јуна 1853. године у Бечу, као и да се Бранков отац, 1828. године, преселио у Земун где је Бранкова мајка Ружа умрла од сушице (1833) у својој 32. години.

---

³⁷⁵ Павле Марковић Адамов, „Порекло Бранка Радичевића“ у: „Дух времена сад је таки!“, *Alfagraf*, Нови Сад, 2007, 263 – 265.

У другом нешто дужем тексту,објављеном под називом „**Податци Бранкова порекла**“ (и с поднасловом,„По породичном предању“) ³⁷⁶, Адамов полемисе са самим собом или, како каже, са господином писцем К. који је, у једном од претходних бројева *Јавора*, изнео податак да се за Бранково порекло по очевој линији не зна. Доказивати Бранково порекло, за поједину српску породицу, није, каже аутор чланка, од превелике важности јер је Бранко „доста Србин био“, али се не може допустити да се не зна његово порекло са очеве стране, „као да је с неба пао“. То семора објаснити зарад оне српске крви „која је вруће текла, за српски народ кроз Бранкове жиле“.

Подаци су сакупљани више година из бележака и казивања Ника Радичевића, грађанина Котора, код кога је Адамов сваке године ишао на виђење као код свог стрица. Према његовом сведочењу, старо огњиште Радичевића је Зета – садашња Црна Гора. Његовистари преселили су се из Зете „кад бијаше зулум турски превазишао све границе људског варварства“ и „све границе људског трпежа“. То се збило, како се наводи, 1732. године, кад је похаран виноград Петра Радичевића, Бранковог прадеде. Пошто је убио двојицу зулумћара, он утече у приморски град Будву и ту је, радећи као пушкар и кријући своје име, изродио двоје деце: Ника и Алексу Радичевића (Бранковог деду). После очеве смрти, Бранков дедасе преселио, најпре у Сарајево, па у Травник, и најпослеу Нови Сад, где се (1801) родио Бранков отац Тодор. Из Бранкових песама види се да је он, старином, „син овијех јуначкијех стијена из Црне Горе“, казује Адамов и цитира његове стихове:

„Црна Горо поносито стјење!

Круне српске ти драго камење,

Успомено пребјелога данка

Ког се сјећа Србин као санка“.

Адамов, међутим, није једини који је писао о Бранковом пореклу. Од тренутка кад се родила прва идеја о преносу Бранкових костију на Стражилово до њене реализације, у ондашњој штампи (највише у *Јавору*) изашао је велики број чланака у којима се износе дотле непознати подаци из Бранковог живота, а посебно о његовом пореклу.

Један од интересантнијих је онај, објављен у *Јавору* 1882. године, под називом „Бранко Радичевић. Прилог животопису му.“ ³⁷⁷ Аутор овог текста (иначе непотписан),

---

³⁷⁶ Павле Марковић Адамов, „Податци Бранкова порекла“, у: „Дух времена сад је таки!“, *Alfagraf*, Нови Сад, 2007, 267 – 271.

³⁷⁷ А., „Бранко Радичевић. Прилог животопису му.“, *Јавор* X, 1883, 45, 1431 – 1437.

најпре,набраја све Бранкове биографе, а онда доноси обиље података о песниковом пореклу.

Живот првог нашег „народног уметничког песника“, како се ту наводи,описиван је више пута. Први биограф био му је рођени отац Теодор Радичевић, чиновник царинички у Броду и преводилац Шилеровог „Вилхелма Тела“. Он је, у предговору трећој књизи Бранкових песама, укратко изнео податке за Бранков животопис. Затим је Јован Бошковић,„врсни наш књижевник“и професор на Великој школи у Београду, опширније описао Бранков живот, прикупивши све што се о њему могло дознати.(Та биографија је,уз критичку оцену његових књижевног рада, изашла у збирци Бранкових сабраних песама, коју су издала браћа Јовановић у Панчеву.)Наводисе, такође,да је уредник *Орла* инаш „омиљени приповедач“ Ст. В. Поповић, у свом *Календару*, уз Бранкову слику, донео и писмо Вукове кћерке Мине која му, на његову молбу, исприча,„много лепога о бесмртном песнику нашем, што дотле ни од кога нисмо чули ни дознали“.

Непотписани аутор овде, први пут, обелодањујенеке податке о Бранковом пореклу. До њих је дошао захваљујући Змају који се тог лета, у Бечу, састао са,„одличним грађанином Бродским“, Игњатом Брлићем, од кога је много тога дознао о породици и животу овог нашег песника. Брлићга је обавестиода је још у животу кућа у којој се Бранко родио, али је у трошном стању, те ће је ускоро рушити. Излазећи у сусрет Змајевој жељи и молби, Брлић обећа да ће кућу, о свом трошку, фотографисати и послати му слику у Беч, што је и учинио. Пошто је Змај сликудонео у свом листу,„честити издавач“његовог *Невена*,А. Пајевић, уступиоју је *Јавору*,како би и његови читаоци могли видети „гњездо у ком се наш славуј народни излегао“. Уз фотографију, Брлић је послао и белешку тамошњег пароха Теодосија Марковића, који се,„својски потрудио“ и написао све што је дознао о Бранковој породици и животу, као ипрепис Бранковог „крштенога писма“, што је*Невен*, такође, уступио *Јавору*.

И ту сенаводи да се Бранко родио 15. марта 1824. године,од оца Теодора и мајке Ружице. Бранков деда Лазар Радичевићбио јеконтролор у тамошњој армицији. Имао је сина јединца Теодора, већ одраслог младића, кога је желеопосветити истој служби, те ганије никуд од себе давао.Најпосле газапосли у армичарски уредкао практиканта. Тодор је ту службу обављао бесплатно, пошто муу родитељском стануничега није мањкало.Отац га убрзоожени Ружицом, девојком из Вуковара. Но,како је мати Теодорова и свекрва Ружина

била оштре и напрасите нарави, а отац одвише тих и благ да посредује помирљиво између жене и снаје, изнајмиму станнедалеко од себе, у кући некаквог Михајла Тасовца, у сокаку званом „Муцвањ“, где се родио Бранко.

У једном од бројева (1877. годишта) *Јавор* је, уз писмо Вукове ћерке упућено уреднику *Орла* Ст. В. Поповићу³⁷⁸, на насловној страни донео Бранкову слику (по нацрту Мине Вукомановић и Стевана Теодоровића) а у самом тексту и цртеж Бранковог гроба у Бечу. Учинио је то мимо свог обичаја „за љубав неколико честитих Српкиња“ а поводом покретања иницијативе о преносу Бранкових костију из Беча на Стражилово. Изражавајући захвалност Поповићу што јој је омогућио да се и она „ухвати у коло раденика око Бранковог спомена“, Вукова кћи Мина Вукомановић доноси мноштво занимљивих података из песничковог живота. Своје казивање почиње речима:

„Сјећам ли се Бранка? А заборавља ли се лако који лијеп спомен? Сјећам га се често, кад с тугом, кад с весељем. Рекла бих, да га и сада гледам очима. Та бјеше нам сваки дан у кући као син и као брат“.

Како је имала сликарског дара, она овде, до најситнијих детаља, описује Бранков физички изглед и понашање, а говори и његовом начину одевања и исхране, о његовим карактерним особинама, песничком дару, амбицијама, болести и смрти.

У најживљем јој јесећању, каже, остало време од 1846. до 1849, када је Бранко био у „најбољем добу“.

„Бјеше нешто више од осредњег узраста, тијела размјерна, витка па опет за то поснажна. На жилавом и лети и зими разголитаном врату, сјеђаше глава дивна кроја, широка пјесничка чела, густе, отвореномрке косе. Чешљаше је у натраг, а бјеше дуга те му падаше чак до рамена. Каткад би у разговору затресао ту бујну косу као лав своју гриву. Испод чела сијеваше око необичним сјајем. До јако не видјех тијех очију, и тешко их је гдје и видјети. По разрезу велике па опет у главу утекле, свијетлише испод мрких трепавица, њеком особитом сивозеленкастом бојом, и одудрачу чудновато од мркијех поносно узвијенијех вјеђа. И сјај и израз бјеше им са свијем необичан, рекла бих, надземан и вјеран тумач пјесничке душе. Нос бјеше у размаку појак, па полажаше од чела рдоље сасвијем право, али све усуканије. Уста бјеху пуна, готово повелика. Над горњом усном тек никле, густе, сасвијем отворено – мрке науснице, али тако, да се усна видјела. Зуби се помаљаху

---

³⁷⁸ Мина Вукомановићка – Карацићева, „Бранко Радичевић“, *Јавор* IV, 43, 1877, 1355 – 1366.

свакијем осмијехом, а бјеху здрави, необично бијели, широки и угласти. Лице бјеше с приједа пошироко, сухоњаво, па по гдје – гдје лако пропушташе рубове од костију... Брада бјеше поширока и сасвијем ћосава. Кожа на лицу танка, увијек заруђена. Чим би ради чега год дошао и најмање у ватру, осула би му се по цијелом лицу жарка румен“.

Красила га је нека блага, детињска веселост. Кад би га неко угледао како иде лака корака и заваљене главе, наводи она, одмах би помислио:

„Овога је вила посинила, па сада хода по земљи, гдје му мјесто није, да тек пјева и друге весели. Благо њему; на њ не може туга и невоља земаљска жића!“

Вукова кћи је у чланку пише и о томе како се уверила у Бранков таленат.

На Бадњи дан 1849. године Вук је угостио своје знанце и пријатеље. Један од њих донеојој је на дар књижицу споменицу. Она заређа од једног до другог у жељи да јој сваки од гостију у њу нешто упише. Док се окренула, Бранко је већ написао: „Певам дању, певам ноћу...“, стихове добро нам познате песме, коју ће касније назвати „У спомен Велхемини – Мини Карацић“.

Она бележи да је Бранко већ 1851. године почео озбиљно побољевати, као и да се Вук zaloжио код кнеза да његов млади сарадник о државном трошку отпутује негде на југ ради опоравка. Бранко је у то време већ почео сновати о новом животу. Несталан као сви генијални људи, Бранко се данас одушевљавао медицином, а већ сутра учио неку апстрактну науку, час је желео да путује у Црну Гору, час у Африку, па је тако, у последњим тренуцима живота, у њему сазрела мисао да остави медицину и постане сликар. „Доста је мени двије године, па да премашим Рубенса“, знао је говорити сатаквим поуздањем да му је човек морао веровати, наводи Вукова кћи.

Она је описала у чланку описала и Бранкову смрт којој је, како каже, сведок била њена мајка кад га је једног јунског дана 1853. године посетила у бечкој болници.

Иако крајње субјективно и не увек поуздано, њено сећање на Бранка помогло је у значајној мери остварењу Адамовљеве иницијативе о преносу Бранкових костију из Беча на Стражилово.

Тим поводом, огласили су се и други, износећи нове појединости из његовог живота. Тако је земунски лист, који је уређивао и издавао Ј. К. Сопрон (онај исти што се, 50 – их година, у Бечу сусретао са Бранком), донео једно занимљиво сећање на Бранка

Радичевића³⁷⁹. Текст (иначе непотписан) говори о истинитом догађају из револуционарне 1848. године, када је Бранко боравио у Земуну.

У новоформираном месном одбору ушли су угледни грађани који су, упркос свом револуционарном деловању, били конзервативни, чак и у погледу новог правописа и, стога, противници Вука Караџића и његових присталица. Једном у кафани „Код анђела“ они су, као и обично, претресали дневне догађаје. Ко год је ушао у кафану, пристојно их поздрави, али то не учини група младих људи пристигла из иностранства. Међу њима се, са свог слободног понашања, посебно истицаше један младић. Већ по спољашњем изгледу и по његовом говору, они закључише да је дошао „од горе“ (из Беча) и из школе „злогласног“ Вука. То је било довољно да се сав гнев те господе на њега излије. У међусобном разговору, они стадоше вређати Вука:

- Да хоће бечке анархисте насадити оног шантавог Вука као што ваља! приметиће један од тих старих пулђера.
- Хоће „злодјеј“ да нас пошокчи с оном кривоверцем јотом, дода други.
- Али човек тај има заслуге за српство; он нам је открио богату ризницу наших народних песама; одговориће трећи, који је свеснији био од оних осталих.
- Јест, јест, за то бих му ја два споменика подигао: па на једној страни крст, а на другој вешала, рећи ће онај први, заграбивши из своје тубакере подобру порцију бурмета.

У истом стилу и тону, наставише да говоре о Вуку кривоверцу, хотимице гласно, како би поменути младић, који је, у међувремену, почео да игра билијар, могао чути сваку реч. А кад један од њих примети да у својој кући не трпи никакве Вукове књиге, младић се окрете говорнику и рече му:

- Па за слепце и није сунце!

То је, за господу, представљало страшну увреду. „Тако што год да се усуди тај жутокљунац да рекне староме *гражданину* и *совјетнику*! Усуђује се ружити власт! То се не сме трпети...“.

Полиција, која се у исти час створи, хтеде, по заповести старог господина, бацити младића у тамницу. Овај се узалуд опираше јер је сматрао да није ништа учинио противзаконито. У тај час у кафану уђе господин И. В. (Игња Васиљевић?) који се заузео за

---

³⁷⁹ А., „Из живота Бранка Радичевића“, *Јавор* X, 1883, 30, 955 – 958.

младића, представивши га као свог пријатеља песника Бранка Радичевића, но они се на то не би ни обазрели да нису дознали да је син ц. кр. царинарског ревизора Радичевића, те га пустише.

И сам Светислав Вуловићу „Прилогу животопису Бранка Радичевића“³⁸⁰ истиче како је у *Јавору* у више наврата писано о Бранку и прибрано више грађе за животопис „милога песника српске омладине“. У њему сеналази препис једног Бранковог писма, које му је поклонио Љ. Ненадовић пошто га је случајно нашао међу својим хартијама. Из тог писма сазнајемо да се Ненадовић, приликом свог ранијег боравка у Бечу, уверио у песниково веома лоше здравствено и финансијско стање које се, у међувремену, још погоршало, због чега је Бранко тражио од Ненадовића да му пошаље 150 форинти, не би ли измирио дуг кројачу и тако избегао суд, уз напомену да му новац не може вратити, већ ће мупослати 150 својих књига, чијом распродајом би се измирио дуг.

И многи други, потписани и непотписани аутори, доносили су тих година занимљиве појединости из живота овог нашег песника, подстичући његове поштоваоце да испуни Бранкову жељу да почива у крају који је сматрао својим завичајем. Допринос Адамова у свему томе, иако, наизглед мален и скроман, немерљив је.

Адамов је, као што је већ речено, био иницијатор преноса Бранкових посмртних остатака на Стражилово. Као непосредан учесник овог догађаја, он је, у дужем есеју под називом „**Бранкова жеља зажељена и испуњена**“ (Јан. 1844. – 10. (22.) јулија 1883.)³⁸¹, оставио аутентичан опис ове свечаности, са мноштвом детаља, коментара и рефлексија. Есеј је (у чак 18 наставака) објављену *Јавору*, 1883. године и има више документарну него уметничку вредност. Будући да је у великој мери оптерећен фактографијом, на моменте подсећа на исцрпан извештај. Тога је, чини се, био свестан и сам писац јер, на једном месту, каже како је чин, који је српски народ извео 10. (22) јула 1883. године, тако важна појава у културном животу Срба да је вредно прикупити све што је том чину претходило и што га је изазвало. Утисак вари и то што у тексту наилазимо на бројна огрешења о правописну и језичку норму, за шта одговорност не сноси само Адамов, већ и штампари. О

---

³⁸⁰ Светислав Вуловић, „Прилог животопису Бранка Радичевића“, *Јавор* XI, 1884, 13, 405 – 410.

³⁸¹ Павле Марковић Адамов, „Бранкова жеља зажељена и испуњена“, у: „Дух времена сад је таки!“, *Alfagraf*, Нови Сад, 2007, 217 – 262.

припремама за ову свечаност и о самом догађају приповеда се хронолошки и из крајње субјективне перспективе, те су поједини деловитекста изразито емоционално обојени.

У њему се, у погледу композиције, могу уочити три целине. У првој, која је најмање оптерећена фактографијом, говори се о Бранку као песнику и човеку ињеговој поезији, а, пре свега, о Бранковој жељи да буде сахрањен у Сремским Карловцима, месту његовог ђаковања, за које га вежу најлепше успомене. Централни, пак, део текста у знаку је опсежних припрема за ову свечаност и обухвата време од рађања прве идеје (1877) до почетка њене реализације (1883), док се у завршном делу описује сама манифестација, са мноштвом чињеница, детаља и утисака.

Есеј почиње цитатом из „Ђачког растанка“: „Ој Карловци, место моје драго...“. Овај свој „бесмртни“ спев, Бранко је испевао као момче од 18 година, три године након што се растао с Карловцима, где је као ђак провео седам година. Не сећа се Бранко Карловаца само зато што је у њима провео своје детињство, истиче аутор есеја и појашњава:

„...Човек се радо сећа свог детињства, ма где да га је провео и сећа га се у најлепшим успоменама, као да кроз ружичасту мрежицу гледа миле слике из свог живовања, па ма не био песник“.

Развијајући даље ову своју мисао, он наводи да човек не мора бити песник да би био кадар уочити лепоте Карловаца, а њих је на претек. Они имају предивну околину. Ту се, понајпре, мисли на Фрушку гору која је „пуна дивота и чара“. Други народиврве у такве крајеве као на хаџилук. Сем тога, подсећа Адамов, Карловци имају читаву ризницу историјских успомена, стару више од два века. Природа јенад њима излила свој благодат, и с идеалне и с материјалне стране. Први „најђенијалнији песник“, песник омладине, замиловао је баш те Карловце и у њима нашао то што Карловци заиста јесу – „убаву планинску варошицу српску“, која има диван положај у ванредно лепој околини.

Послуживши се игром речи, писацесеја вели: Бранко је прославио Карловце као нико пре ни после њега, а и њега су Карловци прославили као што, ваљда, нико у свеколиком српству није прослављен.

Од свих „убавих“ места у његовој околини, Бранку се највише омилило Стражилово, због чега је у „Ђачком растанку“ изразио жељу да баш ту будесахрањен. Своје одушевљење њиме Адамов ће исказати опаском:

„Лепше и простије не да се опевати то убаво местанце у нашој Фрушкој Гори. Осетљивије и узвишеније не да се искасти љубав према тако дивном местанцу. Јасније и разговетније не да се изрећи жеља“.

Бранкова жеља није случајна, нити плод раскалашног тренутног осећаја, наглашава аутор есеја и додаје:

„Манифестација је то песничког ђенија, који бескрајно љуби природу; израз је то неограничен према слободи, која нигде није тако узвишена као у природи“.

Бранко пева вину и љубави, слави и јединству свог народа, али и природи. Он слуги да ће његове песме трајати:

„док се поје, док се винце лије,
док се коло око свирца вије,
докле срце за срцем уздише“.

Оно што га тиштило што не може да прежали јесте што их оставља „у траљама“. Жао је Бранку што више неће моћи уживати у природи и њеним лепотама, а хтео је да у песмама прославља „ту најузвишенију мајку свега узвишенога, коју је за живота тако силно љубио...“.

Из неограничене љубави према природи, он је, још 1844. године, зажелио да почива на Стражилову. За ту његову жељу, нико није знао, до он сам, све док (1847) није обелоданио своју прву збирку песама у Бечу. Недуго затим (1853) Бранко је умро у општој болници у Бечу и ту сахрањен. Не беше му суђено да почива, ни у каквом крају ближе свом завичају, а камоли на свом милом Стражилову, наводи Адамов, подсећајући да ова његова жеља тада није сматрана значајном. Тако велики губитак по српску књижевност, у први мах, није достојно ни оцењен. Вест о Бранковој смрти објавиле су само београдске *Српске новине*. У том допису није потрошено реч да се тај губитак оценини „колико се данас за најслабијим дилетантом у некролозима, суза пролије“, казује, не без горчине, Адамов, и наводи могуће разлоге за то: или Бранкови савременици нису схватили вредност његовог песничког рада, или нису нашли довољно речи да напишу какав жалосни некролог или сувопарну расправу, или, у тим мучним данима, кад се борба водила непрестано, напосто, нису стизали.

Пошто је 1851. године, изашла и друга збирка Бранкових песама, а потом и трећа (издао ју је у Темишвару, девет година после Бранкове смрти, његов отац), Бранко је постајао све

милији српском народу тако да данас, наводи Адамов, нема ниједног Србина, који иоле познаје своју књижевност, а да није чуо за Бранка, а многи и напамет знају његове песме, посебно „Ђачки растанак“, док се Бранково коло пева у сваком крају. Што су се његове књиге више распростирале по српству, то је његово име бивало познатије, а љубав народна према њему већа. И жеља Бранкова да буде сахрањен на Стражилову, постајала је све више и жеља народна, закључује Адамов.

Величањем Бранка као правог, народног песника завршава се прва целина:

„Каже се, да су прави песници тумачи народног духа, жеља и идеја. У њима се кристалише све, што је добро и узвишено у народу. Они су центри народног осећања. А у њиховим песмама све то избија на површину у лепом облику освећеном њиховим мислима, преливеном њиховима осећајима“.

Тек 1877. године, Бранкова жеља наиђе на први одзив, бележи Адамов на почетку друге целине. Ст. В. Поповић, наш вредни књижевник и уредник календара *Орла* за 1878. годину први је јавно изашао са предлогом да је време да се народ одазове тој Бранковој жељи и народ то „оберучке“ прихвати. Позиву се, међу првима, одазвао Змај који је, као прави песник, Бранкову жељу протумачио стиховима:

„Србе брате, и Српкиње селе,
Којима се јоште данци беле,
Растав'те ме са овом даљином,
Моје кости оперите вином,
Па их носте нашем завичају,
Завичају, мом негдањем рају.
Пронесите их, браћо моја мила,
Поред оног убавог Белила,
Кроз Карловце, где сам младост прово,
Па на оно мирно Стражилово...“.

Да су Змајеви стихови оставили јак утисак на Адамова, сведочи његова опаска:

„Кожа ти се јежи, чујеш сушта Бранка, где из гроба проклиње, да му се кости пренесу у Карловце на Стражилово“.

Ипак, „праву Бранкову жељу“ погодио је тек Лаза Костић, испевавши песму управо под тим називом. Он је Бранкову жељу тумачио политичке стране:

„Авај, браћо драга, оставтеме, мирно
да ми нико није костију додирно
ма овде почиво до суђена данка:
у слободну земљу само носте Бранка!“

Под слободном земљом, Костић је, сасвим извесно, подразумевао оне крајеве у којима су Срби политички слободни. Поређење ове две песмеписац есеја завршава констатацијом да се народ радије одазвао Змајевој песни.

Адамов бележи и да се исте (1877) године, састао збор већег броја грађана у Карловцима ради договора како да се оствари Бранкова жеља. На том збору, изабран је сталан одбор, председник и перовођа, тј. секретар, док су карловачки грађани уписали приличне своте добровољних прилога. Када је ову вест пренела *Застава*, Српско академско друштво „Зора“ из Беча одмах се понудило да прими на себе део посла око преноса Бранкових костију, обећавши сваку помоћ карловачком одбору. (Ово друштво је, иначе, те године обележило и 25 година од Бранкове смрти.) Било је и истакнутих појединаца који су желели да помогну реализацију идеје, те су од карловачког одбора тражили пуномоћје да смеју купити прилоге, али се овај одбор, како се наводи, појавио „као метеор“ да као метеор и ишчезне с попришта. За тако нешто нису биле најповољније прилике у српском животу јер се у том моменту, на бојном пољу, животом и смрћу, решавало источно питање. Цео свет био је упро очи на југоисток Европе, где се водио руско – турски и српско – турски рат.

„Ко није мислио да је дошло доба за којим је наш народ пет векова жудео... Зар је могао Србин и с ове стране Саве друго што и помишљати, него бар пратити развој оне крваве драме са напетом, са зебњом инадом?“ – пита се у свом есеју Адамов.

За остварењем Бранкове жеље прва је почела да иде богословска омладина. Она је, за време српског црквено – школског сабора (1879), приредила забаву у корист преноса Бранкових костију, али је Бранкова жеља, још неко време, живела само у његовој и Змајевој песни. На преображењској омладинској скупштини, одржаној у Новом Саду 1880. године, одлучено је да Српско академско друштво „Зора“ из Беча, с осталим српским академским друштвима, „подејствује својим путем и начином“ да се кости бесмртног песника Бранка Радичевића пренесу у Сремске Карловце. Ни ова намера неће се одмах остварити.

Било је, бележи педантно Адамов, неколико покушаја да се идеја поново оживи. Тако је, у *Српским илустрованим новинама* (1882), изашла песма „На Стражилову“ (од Св. Р – ћа), „посвећена карловачком одбору за пренос Бранкових костију“, у којој се овај одбор кори:

„А је л здраво оно 'место драго',

Што тек збори, ал не твори славно?

Откад мисли, па бар да помисли,

Да је мислит ваљало већ давно,

Бранков роде, далеко ми оде!...

- Море твори, док још образ гори!

Лаки пепо лакше ј'горе снети,

Него Бранка на душу узети!...“.

Упућен је позив и *Матици српској* да се оснује фонд Бранка Радичевића за награђивање песничких и уметничких дела. Али, како се одазвао карловачки одбор на ту песму, вели Адамов, тако и *Матица* на тај позив.

У *Јавору* је, пак, 1883. године, изашао чланак Јована Живановића „Бранко Радичевић српски песник“, у коме се аутор пита: „А шта ћемо са костима Бранковим?“ У истом чланку Живановић износи и сопствени став:

„Бранко и Вук треба заједно да леже у Српској земљи поред Даничића, јер њих су тројица првопрестолници књижевности српске. Сва су тројица заједнички бој била за исту мисао само различитим оружјем, Вук народним благом и здравим разумом, Даничић чистом науком, а Бранко уметничком песмом“.

У циљу подстицања шире заједнице Живановић чланак завршава цитирајући Јована Бошковића: 'Србијо, Србијо сети се костију у туђини!'"

Убрзо после тога, Српско академско друштво „Зора“ изашло је с апелом српском народу да испуни жељу свог љубљеног песника, чиме се, коначно, отпочелоса остварењем Бранкове жеље. Бранко је певао омладини, па је њој било намењено и да му испуни жељу. Као представник целокупне омладине, „што се учи на страни по великим школама“, „Зора“ је, наводи писац есеја, знала да се покаже увек у таквим приликама и да каквом пригодном прославом обележинеку годишњицу нашег књижевника, а могла је и много више да је било слоге. Тако је ово друштво, на Светог Саву те (1883) године, прославило „стогодишњицу прве народне књиге наше од Доситеја Обрадовића“, издавши му споменицу, од чијих

прихода је било предвиђено да се финансира и пренос Бранкових костију са бечког Сан – Марксовог гробља на Стражилово. Иначе, ово гробље је требало да се затвори, па су сродници били у обавези да кости својих покојника пренесу, како их не би ископали и „ђутуре“ пренели на опште гробље, те да се и за Бранка, као за многе друге српске заслужне писце, не би рекло да му се ни гроб не зна.

Одлука да овом акцијом руководи Српско академско друштво „Зора“, уз учешће остале омладине, и да она буде изведена до краја те школске године донета је, како наводи Адамов, назбору целокупне бечке српске омладине, у фебруару, 1883. године. У том циљу, изабранје „ексекутивни одбор“ са задатком да све агенде прими на себе и до краја изврши. Одбор одмах „прегне на ствар“ и обрати се најпрекарловачкој општинској управи с молбом да им изда дозволу да се Бранкове кости могу сахранити на карловачком гробљу, а затим и председнику одбора за пренос Бранкових посмртних остатака, професору Петру Кречаревићу, да ради тога интензивира сарадњу са бечким одбором. Најпосле се, једним циркуларним писмом, обрати ђачким, певачким, занатлијским и другим друштвима српским, позивајући их да им материјално и морално помогну. У исто време, у свим нашим листовима изда се проглас са категоричним упозорењем да се, због затварања Сан – Марксовог гробља, још колико те године, морају Бранкове кости пренети на Стражилово. И само поштовање према том великом песнику, мора нас одушевити да му ту скромну жељу извршимо, наводисе на крају тог прогласа. Тиме је, каже Адамов, учињен први одлучан корак ка остварењу Бранкове жеље. У акцију су се укључили омладинска друштва и појединци из готово свих српских крајева и градова. *Застава* је почела уредно обавештавати читаоце о скупљеним прилозима, а штампала је и *Зорин* позив карловачком одбору „да стане на ноге и даде знаке живота од себе“, на који се онније смео оглушити. У позиву је садржан и апел бокелској омладини да, са истог гробља, у јуначку Боку пренесе свог Љубишу и изражава нада да ће се Краљевина Србија подухватити, те достојно пренети оца народне нам књижевности – Вука Караџића.

„Сад се ударило живо на посао“, казује Адамов, бележећи прецизно свачији допринос у томе. На све стране, почеше се формирати одбори ради сакупљања прилога. У Београду, изађе и проглас, упућен поштоваоцима Бранка Радичевића, чији се текст овде у целини преноси. У њему, између осталог, пише:

„И докле његов дух, његове песме прелећу од палате великаша до колебе скромнога пастира, дакле његово име живи у вечном спомену омладине српске; дотле његове кости далеко од завичаја, далеко од српскога народа, готово заборављене у туђини леже!...`Срби! Докажимо и делом љубав према онима, које поштујемо. Бранко је за свој народ учинио све, што је могао, сад је ред на нас“.

Организују се, такође, вечери, села и беседе Бранку у част, како би се сакупило што више прилога. У Адамовљевом тексту, прецизно се наводи где су све они одржани и колико је тачно новца сакупљено. Акцијусу подржала српска певачка друштва из Славоније и Хрватске, Црне Горе, Боке, Далмације и Дубровника. Где није било певачке или какве друге задруге, поједини родољуби слали су прилоге бечком или карловачком одбору. Иако није предњачио, Нови Сад није хтео изостати иза осталих српских места, тако да је и ту скупљен повећи прилог.

У есеју се наводи и да је Прњавор, мало место у Босни, не само послало новчани прилог за пренос, него је Бранку подигло и необичан споменик. На месту где се народ скупљао, засађено је неколико липа и то местоназвано је „Бранкове липе“. Такав би му се споменик, вели одушевљено Адамов, могао подићи у сваком српском месту. Свугде где има какав извор, чот, клисура, стена или какво дрво, могло би се прекрстити Бранковим именом како би се потомство, и на тај начин, подсећало на име песника српске омладине, прослављача српског имена и јединства.

Измештању Бранкових посмртних остатака претходила је полемика по питању места Бранковог гроба. Она је покренута када је професор А. Сандић изашао са идејом да се, и с једне и с друге стране Саве, изабере један врт као пантеону коме би се сахрањивали наши, како је рекао „врли мртви“. То би био могао бити топчидерски врт крај Београда и патријаршијска башта у Карловцима (где би, према његовој замисли, требало сахранити Бранкове кости). Карловачки одбор није о томе хтео ни да размишља, из најмање два разлога: сам песник је јасно рекао где жели да почива, а и народ, како каже „осећа дужност према омиљеном песнику своје омладине, дужност, да му мира даде у недрима убаве Фрушке баш на њему тако драгом Стражилову“.

Адамов наглашава да нови Бранков гроб не треба да буде достојан само мртвих остатака његовог тела „него још више споменик достојан узвишеног духа његовог“. Тамо, на убавом Стражилову, осећао се његов узвишени дух слободним. Кодође на његов гроб,

треба и сам да осети оно што је Бранко осећао кад се верао по стражиловачким висовима. Подижући га на врх брега, кличе у свом заносу Адамов, подижемо га толико у вис, колико се он сам духом узвисио, не само изнад свог времена, него и у будућности, где ће стајати као звезда догод Срби буду љубили слободу, догод буде српства. Подижући га на један од фрушкогорских врхова, истиче Адамов, подижемо га на доглед свим расутим Србима, да се издалека може видети место на ком вечни санак борави песник у чијем је духу српство уједињено.

Један други, „исто тако велики песник народног јединства и слободе“, казује Адамовмислећи на Његоша, за живота је изразио жељу да му се мртво тело подигне врх Ловћена. По његовом мишљењу „два песничка генија“, Његош и Бранко, треба да почивају на највишим врховима својих драгих завичаја, у оној слободи за којом су за живота чезнули. Индикативно је, међутим, даписац есеја Његошеву жељу илуструје стиховима:

„Орао гњездо врх тимора вије,
Јер слободе у равнини није!“³⁸²

После бурне полемике одлучено је, коначно, да Бранко буде сахрањен на стражиловачком вису, који је, каже Адамов, најбоље окарактерисао један Србин, рекавши:

„Стражилово, дивно Стражилово, није лако доћи до тебе, али још теже је растати се с тобом!“

Да је ова необична појава у нашем културном животу праћена својеврсном митологизацијом, потврђује пишчева опаска:

„Прост свет у Карловцима и околини данас проноси, да се сваку ноћ у неко доба чује на Бранковом гробу неко умилно певање, да неко у црном оделу, прелази преко Стражилова“.

Свечаност везана за пренос Бранкових земних остатака, најпосле, буде заказана за 10. (22) јул 1883. године, а народ позван да, у што већем броју, присуствује свечаности, каже се на крају друге целине.

У вези са организацијом самог догађаја, било је много проблема, које Адамов овде, залазећи у најситније детаље, описује. Примера ради, Бранкови посмртни

---

³⁸² Пажљивом читаоцу не промиче да Адамов овде цитира стихове из спева „Смрт Смаил – аге Ченгића“, који се (макар званично) води као Мажуранићево дело. Не може бити ни најмање сумње да је он то учинио случајно или грешком, те би књижевна наука требало да обрати пажњу на то место и, можда, поново актуелизује проблем ауторства овог спева.

остацидопремљени су железницом уместо лађом, како је првобитно било планирано. Затим, уочи саме свечаности, дошло је до отказивање понуђене помоћи од стране српске лађе „Делиград“, која је требало да Бранковотело превезе од Новог Сада до Карловаца. Ту суи проблеми са угарском железницом, због чега су Бранкови земни остаци, уместо у Саборној цркви у Новом Саду, преноћили на пештанској станици. Било је, исто тако, и покушаја да се ова манифестација искористи за политичке обрачунае, али и разних других подметања и непријатности.

Припреме за свечаност почеле су неколико дана раније и у Бечу и у Карловцима. У Бечу је „Зора“, уочи тог дана, приредила декламаторско вече у спомен Бранка, пруживши публицимогућност да се, у туђини, нажива српске забаве, „и са уметничког гледишта и у српском духу“. На другој страни, припреме у Карловцима почеле су освећењем Бранковог новог гроба на стражиловачком вису. У есеју се, такође, описује свечани дочек Бранкових посмртних остатака на новосадској железничкој станици и преноси цео говор секретара Матице српске, у коме се, између осталог, истиче да је српски народ, преносом Бранкових костију, показао да уме ценити и уважавати заслуге својих „врлих“ књижевника, те да се испунила жеља песника, који ће живети у срцима целе Србадије док траје српство.

Адамов овде даје одушка и својим осећањима описујући потанко радосно узбуђење које га је обузело током саме церемоније.

У недељу ујутру, пре зоре, у Карловцима је све било на ногама. Карловачка пијаца, порта, двориште патријаршијског двора и улице што воде до пијаце, биле су прекриљене народом. И на пристаништу је владала празнична атмосфера. Из Новог Сада је јављено да ће воз са земним остацима „фрушкогорског славуја“ око подне стићи у Карловце. Пошто се лађа „Нимфа“ приближила пристаништу, топовским хицем дат је знак да сваки учесник стане на одређено место и свечаност је могла да почне. Адамов овде напушта стил пуког новинског извештача, те свој доживљај описује сликовито и са много емоција:

„Када је иста (лађа) пролазила поред станице карловачке, владала је највећа тишина на обали; изгледало је, као да су оне хиљаде, што ту сакупљене беху од једном изгубиле моћ говора; на лицу свакога могао си читати узбуђеност, која је у тај мах надимала вековном патњом измучену груд Србинову; могао си видети како се у души свакога Србина боре туга и радост; – радост, што је испуњена жеља коју нам је љубимац наш у аманет оставио,

туга, што дочекујемо не њега самога, већ тек земне остатке непрежаљеног нам песника наше омладине.

Лађа која је од Н. Сада пловила низа Дунаво носила је на кљуну с једне стране пободену заставу београдског певачког друштва а с друге заставу новосадске занатлијске задруге. Обе ове заставе биле су одвијене и витлаху се по ваздуху. Цела лађа изгледала је услед тога из даљине као лабуд, који силно крилма замахује, не би ли се што пре докопао жељеног предмета. Причињавало се, да се земни остаци Бранкови журе силно Стражилову, како би се што пре састали тамо с душом неумрлог нам песника Бранка...“.

Нема сумње да је ово најлепше место у целом есеју. Настављајући да описује свечаност, Адамов се враћа новинарском стилу.

Кад се лађа сасвим приближила станици, окупљени певачи отпеваше Цеову „Химну о преносу Бранкових костију“. Пошто свештенство, уз суделовање београдског певачког друштва, обави црквени обред, чланови бечког одбора дигоше сандук и понеше га у Карловце. Венаца је, каже, било тако много да се чинило као да је, пред карловачком црквом, каква хумка од цвећа. Онда је председник бечког одбора одржао пригодан говор у коме подвлачи да се нико није надао да ће „пепео тог Српчета“ окупити у Каловцима хиљаде Срба из свих крајева „где се српски збори и где се српска песма хори“ и додаје да српски народ први пут на овај начин слави једног свог заслужног књижевника. Наглашава сеи значај духовне везе успостављене између Бранка и српске омладине. Бранко је, каже се у овој беседи, својим песмама, дигао себи споменик. Око његовог смерног споменика на бечком гробљу скупљала се често „омладина српска што се учи у Бечу, те је лавор венцем китила гроб славуј песника српског, узносећи се за његовим идеалима“. Та омладина сматрала се чуваром његовог гроба. Она је напрегла сву младалачку снагу да изведе пренос његових костију и испуни песникову жељу. Бранко је, своју прву збирку песама, посветио српској омладини и она је сматрала и сматраће Бранка за свог песника. Колико се радују што извршавају песникову жељу, наводи се у беседи, толико им је жао што данас губе назив чувара Бранковог гроба. Теше се, ипак, што његове земне остатке преносе у онај крај који је њему толико силно био за срце прирастао. На крају говора још једном сенаглашава да, од бројних Срба, што су учили Карловачку гимназију, нико није толико узнео Карловце као Бранко.

По завршетку беседе председник је, у име српске бечке омладине, предао кључ од сандука са Бранковим земним остацима карловачком одбору уз молбу да Карловчани од сада буду гробу Бранковом оно што су му они били у туђини.

Председник карловачког одбора узвратио је речима захвалности. У свом говору он је истакао како одбор, с пијететом, усхићењем и радошћу, прима земне остатке песникове. Захваљујући Бранку, Карловци супостали средиште свеколиког српског народа. Радост је тим већа што није помућена завишћу других српских места. У тешким временима, у временима, „љутог омраза“ међу браћом, наглашава председник одбора, Бранков гроб свима њима биће утеха, те ће „у духу искупљени око Бранка“ превазићи неслогу и раздор:

„У овом веку кукавштине, када ситничарски обзири, лични интереси и ниске страсти као оловни ђонови к земљи притежу сваки покушани полет за идеалима млађаних дана, и немилице угушују и тамане иоле племенита осећања; у веку, када се дисати мора у зраку морално окуженом – успомена на једног великана, божанствене појезије свештеника, који није знао, шта су окови, који се је орловским летом под облаке пењао, а својем осећању слободно одушке давао без најмањег обзира на скучене форме страшљивих сувременика – та успомена бити ће стуб снаге онима, који су слаби, светлост онима, који су у мраку, а свима осталима оно мирисно кандило, што чисти окужени зрак, што нас окружава“.

Говор завршава речима захвалности бечкој омладини што нису жалили труда да Бранкову жељу испуне након чега је извршен свештенички обред, а онда се кренуло улицом, испуњеном бројним светом, ка Стражилову.

На једној ниској кућици, искићеној цвећем, могла се видети спомен – плоча на којој је златним словима писало да је Бранко ту становао у време свог ђаковања. Пре него што ће бити спуштене у нови гробу подножју Стражилова, Бранкове кости су још једном опојане и отпевана је химна. У есеју се бележи и да је те вечери, одржан банкет у српској карловачкој читаоници, коме је присуствовало 300 званица, а стигло је и 200 телеграма, из свих српских крајева, чиме је испуњена жеља песника српске омладине.

Адамов се опробао и као критичар. У том контексту треба поменути његов опширан приказ романа „Патница“³⁸³ Јаше Игњатовића, штампан у једној од свезака *Летописа Матице српске*, 1886. године. (Посредничку улогу у његовом објављивању имао је Милан Савић који је, на састанку Књижевног одељења *Матице*, одржаног 24. априла, односно 6. маја исте године, о томе реферисао.) Иако у његовом критичком приказу има занимљивих и веома тачних опажања, Адамов у овој области није остварио завидне резултате. Разлог томе је, пре свега, одсуство свестранијег критичког приступа, будући да се, у анализи Игњатовићевог романа, руководио углавном начелима реалистичке поетике.

Кад је добио задатак да о роману неименованог писца (који му је предат у рукопису од преко сто табака) напише своје мишљење и одреди да ли је за награду и колику, Адамов се веома обрадовао, тим више што је у нашој приповедачкој прози било мало дела већег обима. У свом разматрању, он полази од претпоставке да забавна књижевност има велики значај за умни развитак народни, наводећи у том контексту заслуге које се приписују Тургењевљевом делу за ослобођење мужика или, пак, допринос Милована Видаковића, који је својим романима учинио да се нашем народу више омили „српско име, српска прошлост и српска књига“. Анализирајући, затим, ситуацију у нашој приповедачкој књижевности, Адамов налази даромантизам није сасвим ишчезао, али све више узмиче, а маха узима приповетка из народног (сељачког) живота. Ми, од Милована Видаковића до Јаше Игњатовића, немамо писаца, истиче Адамови додајући да овој двојници припада част и слава „што су бар како тако попунили празнину, на тој страни наше књижевности“. Доказ извесне празнине у овој области је, по његовом мишљењу, и то што се Видаковићеви романи још увек прештампавају. Због слабе књижевне производње, једни читају оно што наша књижевност повремено производи и Видаковићеве романе, док се други окрећу страни књижевности. Тако нам, с једне стране, прети опасност да се читаоци отуђе од српске књиге, а с друге нам прети застој од оних који и данас читају Видаковићеве романе. „Видаковић је био добар за своје време, данас треба да смо више одскочили: и роман и читалачки укус“, закључује Адамов.

---

³⁸³ П. Марковић Адамов, „Ј. И., Патница“, ЛМС, 146, 2, 1886, 140 – 154.

Тек после овог нешто дужег увода, Адамов се враћа на тему и говори о Игњатовићевим романима, за које каже да имају реалног основа, те представљају слику друштвеног живота претходних генерација. Сlike нашег друштва у њима су верне, а поједини типови тако живо и истинито описани да су неки од њих прешли у пословицу и о њима се прича као да су збиља живели, што је, сматра Адамова, најјача страна у Игњатовића, но, „није то једино потребноу роману“. Јаша слика само оно што је сам видео и искусио, „али ако нема још начела, онда је то исто тако лепо као и званичан извештај каквог савесног повереника“, наводи аутор приказа и појашњава:

„И писац романа мора бити песник. А ако пише само онако, како је видео и искусио по спољашњим појавама, а није прекувао, сварио, осетио то у својој души, ако тако пише, било што није кадар друкче или што друкче неће, није песник“.

Адамов правилно запажа да грађа, материјал, мора проћи уметничку обраду да би постало живо ткање приче. Писац мора добро да уочи животну истину о којој ће причати, да је разуме, да се с њом поистовети, да она у њему постане жива, и да је на прави начин саопшти. Једном речју, романописац мора бити уметник.

Разлика између романописца који није песник и онога који то јесте једнака је разлици између човека, који је био сведок, а можда и учествовао у догађајуо коме приповеда, и онога који није био ту, па боље схватио чему му онај прича, него онај који је то видео. Овај други, „боље осети, те боље и опише било пером, било кичицом, гудалом или длетом“, казује сликовито Адамов инаставља:

„Песник, мада нема никаквих страсти од оних, што их ми у обичном животу називамо страстима, – ако уопште песник може бити без тога, – мора умети описати сваку страст...“.

Шекспир је, каже он, највећи песник свих времена и свију народа, зато што је сваку страст и сваку врлину уопште, сваку душевну способност и неспособност, најпотпуније осетио, а „Фауст“ најсавршеније дело јер је Гете сваку фазу у душевном животу Фаустовом и сам доживео, не само као обичан човек, него баш као песник. У Игњатовићевом роману, међутим, има врло мало поезије. Његов аутор је добар фотограф. И фотографија је нека вештина, али таква, која стоји на ивици заната и вештине, истиче Адамов, чудећи се како човек који је с онаквим жаром писао о Србину и његовој поезији, није у стању да задахне и своје романе том поезијом. Користећи сеигром речи, он духовито примећује:

„Игњатовић исувише воли истину, а да би му пред њом могао образ поцрвенити; али је та истина у њега само гола нага истина, па поезија мора пред њом да поцрвени“.

Мада се руководи начелом реалистичке поетике, Адамов не може да не примети да романописац мора бити, пре свега, уметник, не сме остати на ступњу натуралистичког преписивања из живота. Далеко је, каже, од било какве примисли о непризнавању Игњатовићеве заслуге за нашу књигу, будући да је реч о писцу који скоро педесет година пише и својим делима забавља толике читаоце, те наставља да износи критичке примедбе на рачун овог романа. Уметничку вредност Игњатовићевим романима умањује, не само то што у њима нема поезије, већ и то што се „врзу по једном истом кругу“. Не само да се у једном и истом роману нешто понавља, него се извесни типови и појаве јављују скоро у сваком његовом делу, наводи аутор приказа.

Роман Адамов разматра са циљем да оцени да ли је „Патница“ кадра да испуни празнину у нашој књижевности и да одговори захтевима естетике и савременим начелима. Иако се, према сопственом признању, трудио да се усредреди „на сву главнију радњу око главне јунакиње“ и да истакне њен карактер, више од половине његовог приказа односи се на препричавање сложене и замршене фабуле роману којој налазимо мноштво епизода инеочекиваних преокрета.

Роман, од почетка до краја, прати судбину главне јунакиње Јелице. Она је била беба кад јој је отац умро, оставивши њу и њену мајку Варвару у дуговима. На срећу, позива их к себи Варварин брат Шандор, добростојећи бележник. Кад јој и мајка ускоро умре, сву бригу о Јелици преузима ујак. Он се показује као племенит човек јер се одриче личног живота, зарад своје нећаке. Шаље је у лер (девојачки завод) како би тамо добила одговарајуће васпитање, мада се то, како примећује аутор приказа, у њеним поступцима и понашању не види. У приказу се, потом (као и у роману), потанко приповедао Јеличином несрећном брачном и ванбрачном животу, о силним интригама и сплеткама, о парницама и борби коју она мора да води како би остварила право на мужевљево наслеђе, све док јој се, после бројних перипетија, срећа коначно не осмехне, и то у тренутку кад се код ње, изненада, појави пензионисани коњички капетан, који је узима у заштиту и избавља из беде и невоље.

Анализирајући Јеличине поступке и понашање, Адамов долази до уверења да је роман сасвим лоше изведен. Писац приказа сетрудио да истакне „зашто патница пати“. Надао се

да ће се у роману решити или бар упозорити на какво друштвено питање. Уместо било какве идеје, нашао је најгнуснију борбу, борбу користољубља против користољубља. У таквој борби, вели он, нема ни јунака, у правом смислу те речи. Све се своди на две – три некористољубиве особе, а и оне се зову Еренфелд и Еренфелдовица или мадама Серафина. Ни капетан се, иако се презива на „вић“, не може сматрати чланом нашег друштва јер се, као коњички капетан, васпитавао у туђем јату.

Из Адамовљевих критичких ставова провејава његов идеализам који подразумева отпор према туђинцима. Њему смета и одсуство комике и комичног у роману, па ће, између осталог, рећи:

„Бар да је зачињено каквим хумором или сатиром, да исмева и шиба, те окореле грешнике! Бар да икога постиже заслужена казна или од бога или од људи и закона! Нигде ведрога неба, нигде зориног осмејка, све сама душевна пустош, све сами јектичави задах и друштвени трулеж“, вајка се Адамов у свом приказу, стављајући нам до знања да је за њега вредно само оно дело које има наглашену моралистичку и дадактичку тенденцију.

Овај Игњатовићев роман је, сматра Адамов, много лошији и од најлошијег његовог романа. Понавља да Игњатовићеви романи имају реалног основа и да свега описаног има код нас, али и напомиње да човек који је кадар да све то види, мора имати очију да видикако у нас „крстаре и више и племенитије идеје“. Роман треба да пружи што потпунију слику целокупног живота. Није могуће да у тако велико друштво, које се ту слика, није бар који „зрачак виших идеја“ упао. Не може нико захтевати да се износе само лепе стране нашег живота. Роман треба да буде право огледало друштвеног живота – да се у њему слије оно што је општечовечанско са оним што је савремено или особено, да изнесе борбу узвишеног с обичним, наглашава писац приказа и додаје:

„Ја нађох у овом роману само оно, што је савремено, и то не, што је у савременоме особено, што треба да карактерише наше доба, као доба напретка, него оно, што је тако обично, да ти је сваки дан пред очима, па би и овако да га се ратосиљаш, а некамоли да га још читаш и у књизи...“.

Нема ту, каже Адамов, ни оног другог битног дела, што треба да га има роман, оног „општечовечанског“, па да ти довикне:

„Не клони се, бори се! Живот је племенита борба. Није живот само за то ту, да се ти имаш каде бринути само за што маснији залагај. Љубав, поштење, општина и. т. д. – то

треба да су ти идеали, јер су то идеали онога, што се зове опште човечанско. А ти ниси члан само тог уског круга, у коме се сваки дан крећеш, с којим се ценкаш за крајцару, с којим пијеш и наздрављаш, и. т. д. него си члантвог народа, а твој народ члан оне велике заједничке породице, што се зове човечанство“.

Адамов, дакле, пледира за ширим друштвеним контекстом кад је у питању приказивање јунака. Акценат, такође, мора бити на племенитим идејама и намерама самог јунака.

Игњатовић, оцењује Адамов, ни мало не додиреје наш јавни живот. Једанпут или двапут, и то само узгред, Игњатовић у роману спомиње неко омладинско кретање, али и тада не приказује омладину реално. Она се спрема за неке митинге и бакљаде, чиме се у први планистиче њено теревенчење и дангубљење.

У свом критичком приказу, Адамов се осврће и на то како је у роману представљена наука. Представник науке је др Цифрић, жупански срески лекар, управо хирург, што је негда био берберски калфа. Па онда, чуди се Адамов, упркос здравој памети и XIX веку, у овом роману врачаре могу да предскажу све што ће бити и, у том контексту, наводи како извесна баба – Кумријабаца карте Папастакеници, те јој погоди кад ће јој се муж вратити кући. А Циганка нека, још је бољи мајстор од баба – Кумрије. Она, не само да зна да предвиди шта ће се десити, него и шта ће сан значити.

Ни друштвене прилике у роману нису верно приказане, наставља Адамов, апострофирајући опис српског веселја о свечарима, где се преподобни отац Теофан, човек веселак од шездесет година, показује као тамбурашки виртуоз, док се на веселју певају „масне“ песме.

На крају Адамов се осврнуо и на језик дела налазећи да је „рђав до зла бога“. За писца не постоји никакво правило. „Толикогодишња борба за народни језик наш и причешћивање језика књижевног код њега просто не постоји“, подвлачи аутор приказа. Он сам почео је да бележи неке језичке погрешке, али је убрзо схватио да би морао преписати цео роман. Наводи, такође, и примере бројних огрешења о језичка и граматичка правила (децама, срцама, крвљом, бијо, видијо, без да, плакајући, уздисајућим, имаћеду, не ће ду, ће ду, сна, свој и његов никад разликовати, кои...).

Своје критичко разматрање Адамов закључује опаском да „поука наша мора бити забавнија, а забава поучнија“, а како у овом роману нема ни поуке ни забаве, како не

одговара ни естетичким захтевима ни „сувременим“ назорима, како је језик у њему рђав, предлаже Књижевном одбору да не награди овај роман.

У изводу из записника Књижевног одбора и одељења (штампаном у *Летопису Матице српске* одмах иза Адамовљевог приказа „Патнице“) налази се и оцена коју је о овом роману изрекао Милан Андрић. Оцене ове двојице критичара готово се не разликују пошто обојица, у својој анализи, полазе са истог становишта и узимају у обзир исте елементе, само је редослед излагања мало другачији.

Андрић, најпре, примећује да ово дело, ни по унутрашњости својој, ни по облику, није „роман“. Нема у њему никакве узвишене мисли, нема „идејала“ који би читаоца занео, побудио или бар загрејао, „а облик му ни простој приповетци не доликује“. Сами јунаци, каже даље Андрић, „врло мало раде“, па и онда, више себаве споредним околностима, док нам писац, с друге стране, „сувишемного“ приповеда, и то таквим „непојетским“ начином, да читалац у томе не налази никакво уживање. Попут Адамова, Андрић запажа да је језик дела нечист, да су конструкције неправилне, те би онај, који би хтео све то поправити, морао готово цело дело преписати и прерадити. Писцу „Патнице“ замера и што једну исту околност (каткад у размаку од само два – три реда) казује истим речима и за то наводи бројне примере. Предмет романа је, наставља Андрић, узет из друштвеног живота, „а тенденција је у делу да женску, која је у животу поклизала, па се покајала, не треба истиснути из друштва“. Писац то утолико више тражи за своју „патницу“ јер она, „није крива тој својој погрешци“. Сву кривицу он баца на њеног свекра Петра Мргодића, старца од 75 година, који је после смрти сина Милоша силом увукао у своју кућу Милана Сарданапаловића, Милошевог брата од тетке (иначе, ожењеног човека), „и то по напред скројеном рачуну, да патницу Јелицу, снаху своју на клизав пут наведе!“ Довољно је само то навести (посебно што роман тему црпи из српског друштвеног живота), па видети да је његова основа слаба, закључује Андрић, додавши да је писац, „невиност Јеличину хтео да подигне“, а њу саму чак и као идеал представи. Старчев поступак Игњатовић мотивише жељом за осветом. (Снаха је одбила његово удварање, што ће бити повод да углади пут „на коме ће се она поклизнути“.)

За Андрића, као и за Адамова, примаран је морал приче, па стога истиче да онај ко све то прочита мора осетити гнушање на старца, али и на сам овај роман. То је, по његовом

мишљењу, највећа мана Игњатовићевог дела, тим пре што му ни остале особе „нису бог зна како морално васпитане“, те наводи пример седогигумана који „у мешовитом друштву“, пева песме сасвим неприкладног садржаја. За тог истог игумана, писац, међутим, каже да је „доиста лепо било видети те fine светитељске (!) игуманове прсте како телеграфски и телефонски у уши и срце утичу“.

Андрићопажа и да су женске особе, у том роману, све саме „кокете“ и, у том контексту, посебно апострофира учитељицу приватног женског завода, мадаме Серафину, за коју ће писац романа, хвалећи је, рећи: „Благо матери, која њој дете своје у руке да“. Али, кад човек прочита оно што та мадама, из свог живота, приповеда Јеличином ујаку Шандору, онда се, закључује Андрић, мора чудити да је Шандор (кога је писац представио као интелегентног човека) могао Јелицу „у мадамином заводу“ оставити. Критикује и то што писац верује у циганске врачолије и карте, те овом занату посвећује доста страница романа, наводећи оно место где Циганка картара прориче и *погађа* Јеличину будућност. У овом роману има и песама, али оне, не само да нису за роман, него нису ни за јавност.

Подударност Андрићеве и Адамовљеве оцене видљива је и у другим сегментима. Обојица, полазећи од наслова, изражавају слична очекивања. Адамов истиче да је анализи романа приступио да би утврдио зашто „патница“ пати, док Андрић наводи да се, по наслову романа, надао да ће, у њему, наћи „бог зна каквих трагичних момената“, али се у томе преварио, пошто тога уопште нема. Затим, Адамов у својој критици опширно образлаже како и писац романа мора бити песник, а Андрић, пак, наглашава да је, у обичном друштвеном животу, тешко наћи романтичног јунака или јунакињу, али да их песник „уме да створи“, те да у томе лежи песникова снага. Исти им је и закључак и он се своди на предлог да се дело одбије, што је, како стоји у записнику, једногласно усвојено, те овом роману није додељена никаква награда.

Писма

Представа о Павлу Марковићу Адамову, као писцу и човеку, могла би бити заокружена тек читањем његове више него обимне преписке. Број писама, које је написао, заиста је импресиван, посебно кад се има у виду његов релативно кратак животни век. У Рукописном одељењу Матице српске чува се 131 Адамовљево писмо и 84 писма њему упућена, док се у Одељењу посебних фондова Народне библиотеке Србије, у Архиви *Бранкова кола* (која броји 2 098 библиографских јединица), чува 1481 његово писмо, што примљено, што послато. Сем тога, у још две архивеналази се неколико писама које је Адамов упутио њиховим носиоцима: у Архиви Светислава Вуловића четири, а у Архиви Ђорђа Ђорђевића осам.

Сва та силна писма, Адамов је написао за нешто више од 30 година. Према расположивим подацима, прва писма написао јепочетком 70 – их година, а последња непосредно пред смрт, са болесничке постеле. Она су најпоузданије сведочанство духовне висине Адамовљеве личности, његове писмености, образовања и обавештености. Из тих писама ишчитава се његов карактер, однос према родитељима, браћи и породици уопште, према пријатељима и колегама, али, пре свега, према литератури и сопственом стваралаштву. Она, стога, представљају неку врсту културне историје и драгоценост сведочанство о једном времену.

Адамовљевом обимном кореспонденцијом обухваћена су његова приватна и пословна писма, као и она у којима се меша приватно и пословно, а њих није мали број, будући да је Адамов, међу колегама и сарадницима, имао велики број пријатеља. Осим по карактеру и садржини, та писмаса разликују: по тону и начину обраћања, обиму, стилу, писмености, читљивости рукописа. Нема готово ниједног града, у коме су Срби живели или се школовали, а да Адамов одатле није добио које писмо или га тамо упутио.

Његова најранија писма датирају из 1871, односно 1872. године и писана су из Новог Сада и Пожуна, где је Адамов био на школовању. Отуда он, највише и најчешће, пише родитељима, тј. оцу и браћи, Пери и Јоци. Писма из Пожуна пуна су чежње за завичајем, али и љубави, захвалности и поштовања према родитељима, што се види већ из начина

његовог обраћања. Свако од њих почиње са: „Почитајемо (поштовани) родитељи!“³⁸⁴ или са: „Мили моји родитељи!“³⁸⁵ И несвесно, намеће нам се поређење са односом који данас влада између родитеља и деце, у коме нема ни присности, ни блискости, а камоли љубави или, како би Адамов рекао, „благодарности“. На овај проблем, проблем све веће отуђености, он је, као што је познато, упозоравао у својим приповеткама.

Из писама је, исто тако, видљива готово дирљива брига чланова породице једних задруге, чега данас, такође, нема. Тако, у једном од њих, родитељи саветују сина да се чува картања, пића и пушења³⁸⁶; у другом му, старији брат Пера, од својих пара, шаље пет форинти да се лечи, бринући да му „боља не застари“³⁸⁷; у трећем, Адамов опимиње млађег брата Јоцу (пошто је овај пао из историје и математике) да боље учи, поручујући му да не може играти лопте и учити, те да једно мора превладати³⁸⁸.

Тон присности и блискости карактерише и његову преписку са друговима и пријатељима које је немогуће све набројати. Из тих писама, Адамова видимо као надасве великодушног и племенитог човека, увек спремног да саслуша проблеме пријатеља и да им, несебично се жртвујући, помогне. Чак и они, са којима није био у нарочито присним односима, знали су за ту његову црту и неретко од њега тражили помоћ. Међу више него бројним примерима истиче се усрдна молба Николе Кашиковића, уредника *Босанске виле*, упућена Адамову (из Сарајева, 20. септембра 1898. године)³⁸⁹ да му помогне, не само да упише сина у Карловачку гимназију (будући да је школска година увелико почела), него и да га прими на стан, како би му дете било под сталним надзором. Знајући колика је родитељска брига, упркос томе што је био без жене и домаћице у кући, Адамов молбу није могао одбити.

О Адамову су, готово без изузетка, сви његови савременици писали као о човеку који је био узор благости, стрпљивости, покорности судбини, као о непоправљивом оптимисти који је непоколебљиво веровао у победу добра над злом. Јован Грчић, један од оних са којим је Адамов највише и најдуже био у преписци, у својим „Портретима“, Адамовљева писма пореди са Моцартовим, за која је знаменити француски писац Ромен Ролан,

---

³⁸⁴РНБ, Р 420 / I / 531.

³⁸⁵РНБ, Р 420 / I / 546.

³⁸⁶РНБ, Р 420 / I / 546.

³⁸⁷РНБ, Р 420 / I / 536.

³⁸⁸РНБ, Р 420 / I / 548.

³⁸⁹РНБ, Р 420 / I / 190.

својевремено, рекао: „Кад их човек прочита једаред, Моцарт вам остаје пријатељ за цео век“³⁹⁰. Ове Роланове речи, наводи Грчић, могу се пренети и на Адамова и његова писма. Кад год би их читао, писао је Грчић после Адамовљеве смрти, приказивао би му се чист и светао лик његовог непрежаљеног побратима. Живо би му излазио пред очи тај неодољиви симпатични идеалиста, а на себи је осећао његов ведри, лицемерјем и злбом непомућени, поглед.

Из преписке се, исто тако, види да односи између Адамова и његових пријатеља нису увек били идилични, те да је међу њима понекад долазило до неспоразума, па и до сукоба, али су они углавном решавани у једном толерантном и мирном тону, без жучи и увредљивих речи, снагом аргумената, што данас често није случај.

Писма, такође, осликавају карактер Адамова као писца, али и вредног и упорног новинара – уредника, говоре о његовом људском и стваралачком поштењу, о његовој душевности и доброти, као и о свим тешкоћама, које су он и његови најближи сарадници морали решавати када је у питању уређивање и опстанак часописа. Нека од њих, преобраћају се у праву драму, драму коју су истински ствараоци кроз векове, сваки на свој начин, преживљавали.

Највећи број писама, Адамов је написао за време свог уредниковања *Бранковим колом*, што је сасвим разумљиво. Тај период његовог живота обележила је интензивна преписка, пре свега са сарадницима, али и са онима који су му скупљали претплату и претплатнике, са штампарима, уредницима других листова и часописа, са онима који су на било који начин желели да помогну издавање *Бранковог кола*. Како је издавање часописа скопчано са бројним проблемима, и сукоба са сарадницима било је више. Они су најчешће узроковани недостатком новца или одбијањем Адамова као уредника да им штампа неки од њихових прилога. Свим својим бићем, и као човек и као стваралац, Адамов је осећао да су духовне вредности примарније од материјалних, односно новца, али се књиге и часописи без новца нису могли штампати. Због финансијске оскудице, био је изложен бројним непријатностима у вези са потраживањима поверилаца. С друге стране, неке од прилога није штампао, не зато што је мислио да нису довољно вредни, него што су одударали од уређивачке политике *Бранковог кола* и што су се косили са његовим назорима и погледима. У том контексту може се поменути његов сукоб са Светиславом

---

³⁹⁰ Јован Грчић, „Портрети с писама I“, Издање књижаре З. и В. Васића, Загреб, 1921, 130.

Стефановићем, медицинаром и песником из Беча. Адамов је оклевао са штампањем Стефановићевог критичког чланка о омладини „На раскршћу“, што је овог натерало да му, у писму упућеном из Беча 20. маја 1901. године³⁹¹, напише све што му се, како је рекао, „врзе“ по глави. Рад омладине се, каже Стефановић у том писму, ограничава на политику и на књижевност у ужем смислу – „а, нити се питање српске политике, ни српске књижевности икад схватало као део питања српске културе“, из чега изводи закључак о јаловости њихове борбе. Како је Адамов, који очито није делио његове назоре, и даље оклевао, Стефановић ће га, у другом писму (писаном из Беча 8. јуна 1901. године)³⁹² обавестити да са њим прекида сваку везу и замолити да му више не шаље *Бранково коло*.

Не сме се, исто тако, занемарити ни Адамовљева преписка са готово свим значајнијим људима у српској књижевности и култури његовог времена. Ова обимна кореспонденција непроцењиво је сведочанство о духовној и културној клими у Србији тог времена.

Међу бројним сарадницима *Бранковог кола* посебно место припада Стевану Сремцу са којим је Адамов, као што је већ речено, планирао и коауторство. Није претерано рећи да је Сремац био један од највреднијих и најомиљенијих сарадника *Бранковог кола* у коме је штампао своја најпознатија дела. Колико је то било од значаја за Сремчеву књижевну афирмацију, још важније је било за *Бранково коло* које је, захваљујући томе, стекло популарност најшире читалачке публике. Њега и Сремца везивала је, не само пословна сарадња, већ и искрено пријатељство, па је овај писац био чест и драг гост у Адамовљевој кући у Сремским Карловцима. О том дружењу сведоче и бројна писма. Нека од њих Борисав Станковић је сабрао и објавио у *Зборнику МС*, 1966. године³⁹³.

Као уредник, Адамов је морао да се бори и са међусобном суревнивошћу својих сарадника. Много година касније, у књизи „О нашим људима: великим и малим“³⁹⁴, Милан Шевић (са којим је Адамов такође био у интензивној преписци) сведочи о Матавуљевој суревњивости због Сремчеве популарности. И са многим другим и већим проблемима имао је Адамов да се носи. Тек из ове преписке може се схватити сва сложеност и тежина уредничког посла којег се Адамов прихватио с много елана и жеље и у њему сагорео.

---

³⁹¹ РНБ, Р 420 / I / 325.

³⁹² РНБ, Р 420 / I / 326.

³⁹³ Борисав Станковић, „Писма Стевана Сремца Паји Марковићу Адамову“, *Зборник МС*, 1966, 173 – 177.

³⁹⁴ Милан Шевић, „О нашим људима: великим и малим“, Графички завод Планета, Београд, 1928, 135 – 136.

Док читамо сва та писма, пред очима нам искрсавају слике из његовог кратког и несрећног живота. Инстинктом уметника, он је осетио да му није суђен дуг животни век, због чега се у његовом раду и делању, па и у писмима, осећа нека ужурбаност и грозничавост. Желео је да што више уради за свој српски народ, па је упро све своје умне и материјалне снаге да помогне његов напредак, да га културно уздигне. У том смислу, била би занимљива књига одабраних писама Павла Марковића Адамова.

Закључак

У српској књижевности и култури, Павле Марковић Адамов оставио је светао и неизбрисив траг. Иако је његова активност била вишеструка, највише нас је задужио својим приповедачким и новинарско – уредничким радом.

Као писац, један је од зачетника и најбољих представника наше сеоске, реалистичке приповетке, мада му је то местооспорено од стране књижевне критике. Она му је, штавише, оспорила и оригиналност, означивши га као плагијатора аустријског приповедача Петера Росегера, чије је приповетке преводио. Ипак, они, истина малобројни, који су довољно дубоко заронили у свет његове прозе, знају да је Адамов био, не само оригиналан приповедач, већ да је, по много чему, ишао испред свог времена, да је био истинска претеча наших модерних приповедача. Он је то, пре свега, по психолошкој нијансираности својих ликова и указивању на све већу отуђеност човека у све отуђенијем друштву. Његове приповетке отварају питања на која ни наше време нема одговора, што је један од могућих разлога неразумевања и оспоравања Адамова као писца и приповедача.

Име овог писца нераскидиво је повезано са *Бранковим колом*, чији јеоснивач, власник и уредник био више од једне деценије. Њему припада велика заслуга што је, кад је нестало иједног бољег књижевног листа с ову и с ону страну Саве, покренуо *Бранково коло* и тиме спречио да Срби постану предмет подсмеха и мањих и мање културних народа. Заслуга и признање припада му и што је, својим *Бранковим колом*, створио многе наше песнике и приповедаче, што је, имајући богато искуство, знање и способност да препозна књижевни таленат, умео многог почетника осоколити, упутити и извести на прави пут, што је помогао да *Бранково коло* постане расадник свега што је најлепше и најбоље из наше књижевне градине у широке слојеве народа. Својом несебичном жртвом учинио је да *Бранково коло* буде један од најбољих литерарних часописа код нас, штавише, да постане парадигма како треба неговати српску мисао, на пољу књижевном и културном.

Све што је радио, било је с намером да се унапреди српска култура и књижевност и да се „поучи“ народ. Захваљујући његовим приповеткама и њиховој дидактичкој и моралистичкој тенденцији, културна мисија Павла Марковића Адамова траје и данас.

Литература

Примарна

Јовановић, М. П. (1883). *Слике и прилике из српског живота*, Браћа Јовановић, Панчево, 1883.

Марковић Адамов, П. (1886). *На селу и прелу 1*, Штампарија Арсе Пајевића, Нови Сад, 1886.

Марковић Адамов, П. (1888). *На селу и прелу 2*, Штампарија Арсе Пајевића, Нови Сад, 1888.

Марковић Адамов, П. (1886). *Ј. И., Патница*, ЛМС, 146, 2, 1886, 140 – 154.

Марковић Адамов, П. (1901). *На селу и прелу*, Српска манастирска штампарија – Српска књижевна задруга, Ср. – Карловци, Београд, 1901.

Марковић – Адамов, П. (2003), *Изабране приповетке*, приредила Даница Вујков, Футура публикација, Нови Сад, 2003.

Марковић – Адамов, П. (2005). *Приповетке. Писма.*, приредила Даница Вујков, Футура публикација, Нови Сад, 2005.

Марковић – Адамов, П. (2007) *Дух времена сад је тако!*, приредила Даница Вујков, Alfagraf, Нови Сад, 2007.

Секундарна

А. (1886). *На селу и прелу, Књижевна смотра* IV, 7, 1886, 49 – 51.

A.(1887). *На селу и прелу, Омладина*, Бг I, 2/3, 1887, 136 – 139.

A. (1888). *Новине (Пред појаву алманаха младих српских приповедача П. М. А. и других), Маленовине I*, 229, 1888, 3.

A.(1890). *Чех Худец превео је на чешки неколико цртица П. А. и Ј. Веселиновића, Јавор XVII*, 16, 1890, 255.

A. (1895). *Српске приповетке у туђим језицима, Дело VIII*, октобар 1895, 156.

A.(1904).*Тридестогодишњица књижевног рада Паје М. А., Дело IX*, 33, 1904, 430 – 431.

A.(1904). *Педесетогодишњица Г. П. М. А., СКГ XIII*, 6, 1904, 476.

A. (1904). *О јубилеју П. А., Правда,I*, 68, 1904, 1 – 2.

A.(1904). *Јубилеј П. А., Србобран*, 3. IX 1904.

A. (1904). *Паја М. А., Српска Домаја II*, 22/23, 1904, 245.

A.(1904). *П. М. А., Застава XXXIX*, 248, 1904, 1.

A.(1904). *Паја М. А., Српски соко*, Ср. Карловци, I, 3, 1906/1907, 61 – 64.

A.(1907). *Паја М. А., Српска застава*, 13. I 1907.

A.(1907). *Паја М. А., Нова искра IX*, 1, 1907, 32.

A.(1907). *Паја М. А., Србин*, Бг, IX, 3, 1907.

- A.(1907). *Паја М. А., Србобран XXIV*, 9, 1907, 1.
- A.(1907). *Паја М. А., Браник XXIII*, 10, 1907, 1 – 2.
- A. (1907). *Паја М. А., Трговински гласник XVII*, 11, 1907, 2.
- A. (1907). *Паја М. А., Фрушкогорац, Петроварадин, I*, 5, 1907, 2.
- A.(1907). *Паја М. А., Српска ријеч, Сар., III*, 13, 1907, 2.
- A.(1907). *П. М. А., Правда*, 14. I 1907.
- A.(1907). *Паја М. А., Српско коло*, 18. I 1907.
- A.(1907). *П. М. А., некр. Бос. вила XXII*, 1, 1907, 16.
- A.(1907). *Паја М. А., Сриемске новине XX*, 9, 1907.
- A.(1907). *П. М. А., Бранково коло XIII*, 5/6, 1907, 104 – 106, 107 – 110, 110 – 112.
- A.(1907). *Што шта о пок. Адамову, Правда*, 33 – 36, фебруар, 1907.
- A. (1907). *Паја М. А., Женски свет XXII*, 2, 1907, 43 – 44.
- A.(1907). *П. М. А., Српска мисао, Ср. Карловци, I*, 2, 1907, 1.
- A.(1907). *Паја М. А., Самоуправа*, 13. I 1907.
- A.(1908). *Годишњи парастос пок. Адамову, Бранково коло XIV*, 1, 1908, 14 – 15.
- A.(1908). *Паја М. А., Кал. Матице српске, НС*, 1908, 161 – 163.

А.(1930). *Паја А. и озлојађени песник*, *Југослов. гласник*, Бг, I, 68, 1930, 14.

А. (1931). *Мала имитација Бранковог Бачког растанка*, *Југослов. дневник*, Суб. III, 5, 1931, 7.

А – м. (1895). *О премијери представе Поп Доброслав, Стража*, 22. II 1895.

А – м. (1897). *Поп Доброслав, Ново време*, Земун, 6. III 1897.

Библиографија српских некролога, прир. Милица Бујас, Марија Клеут, Горана Раичевић, Матица српска, Нови Сад, 1998.

Богдановић, Д.(1930). *Српски приповједачи I*, Загреб, 1930.

Буд(исављевић), М.(1907). *Паја М. А.*, ЛМС ССXLIII, 1907, 110 – 112.

Будисављевић, М. (1907). *Књижевни рад П. М. Адамова, Бранково коло XIII*, 26/27, 1907, 808 – 812.

Вујков, Д.(2003). *Приповедач Павле Марковић Адамов (1855 – 1907)* у: Павле Марковић Адамов, *Изабране приповетке*, Нови Сад, 2003.

Вукићевић, М.(1930). *Поглед на развитак српског романа, Записи VI*, 3, 1930, 138.

Вулетић, С. П. (1907). *Паја Марковић Адамов, Глас Црногорца XXXVI*, 6, 1907, 3.

Г. (1895). *Поп Доброслав, Позориште*, НСад, 1895, бр. 12.

Гавриловић, А. (1902). *Новија приповетка у Срба*, Љ. 3. XXII, 11, 1902, 744 – 745.

Глигорић, В. (1970). *Српски реалисти*, Просвета, Београд, 1970.

Грчић, Ј. (1892). *П. А., Стражилово* V, 6, 1892, 89, 94 – 95.

Грчић, Ј. (1895). *Поп Доброслав, Браник*, 1895, бр. 21.

Грчић Ј. (1907). *Паја М. А., Успомене на покојног побратима, Браник* XIII, 37– 45, 47 – 48, 50 – 51, 55, 1907.

Грчић Ј. (1921). *Портрети с писама I*, Издање књижаре З. и В. Васић, Загреб, 1921, 18 – 130.

Д. (1907). *Паја М. А. (некр.), Политика*, 11194, 1907, 2.

Д – а, И. (1904). *Паја М. А., Цариградски гласник* X, 47, 1904, 1.

Деретић, Ј. (1983). *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1983.

Д. К. (1907). *Српска књижевна задруга (Одавање почести П. М. А.)*, СКГ XIX, 5, 1907, 400.

Елије (Илић – Млађи), В. Ј. (1903). *На селу и прелу, Коло* V, 1, 1903, 48 – 55.

Живковић, Д.(1997). *Европски оквири српске књижевности (I – 6)*, Просвета, Београд, 1997.

Живковић, С.(1986). *Бранково коло (1895 – 1914), Зборник Матице српске за славистику*, 31, 1986, 83 – 147.

Ивачковић, И. (1908). *Из српске књижевности (1906 – 1908)*, Србобран XXV, 28, 1908, 1.

Ивачковић, И. (1950). *Слике и расправе II*, НС, 1950, 126 – 152.

Илић, Драг. Ј. (1907). *Паја М. А., Одјек*, Бг 13. I 1907.

Јеремић, Ј. (1924). *Како је покренуто Бранково коло, Нова Европа IX*, 4, 1924, 127 – 128.

Јовановић, Ж. П. (1952). *Библиографска грађа о П. М. А.*, ЛМС, 369, 1952, 313 – 315.

Јовановић, Ј. З. (2005). *Ђулићи. Ђулићи увеоци.*, Народна књига, Београд, 2005.

Карацић Стефановић, В. (1986). *Српски рјечник (1852)*, Просвета, Београд, 1986.

Ковијанић, Р. (1956). *П. М. А. у пожунској Слободи, Зборник МС за књ. и јез. III*, 1956, 189 – 190.

К(ошутић), Р. (1887). *За србскехо живота, Јавор XIV*, 13, 1887, 205 – 206.

Ластавица, Б. (1907). *Паја М. А., Савременик II*, 3, 1907, 120 – 121.

Л – ћ. (1904). *П. М. А., Браник XX*, 251, 1904, 1 – 2.

М. (1907). *Сахрана Паје М., СКГ XVIII*, 3, 1907, 237 – 238.

Медурић, Ј. З. (1924). *Успомена на Пају М. А., Јединство VI*, 1374, 1924, 4.

Мишић, С. (1930). *Ко је још превео Шилерову Песму о звону у нашој књижевности, СКГ XXX*, 7, 1930, 535 – 536.

Најдановић, М. (1968). *Сеоска реалистичка приповетка у српској књижевности XIX века*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1968.

Новаковић, Б. (1951). *П. М. А. и Бранково коло*, ЛМС 368, 3, 1951, 116 – 172.

Новаковић, Б. (1963). *Тренуци приповетке у: Приповедачи 1, Српска књижевна задруга*, 1963.

Њемачка књижевност II, приредили Зоран Константиновић, Мирко Кривокапић, Јевто Миловић и др., Свјетлост – Нолит, Сарајево, Београд, 1987.

Осто(јић), Т.(1907). *Паја А., Трговачке новине VI, 3, 1907, 1 – 3.*

Оташевић, Ђ.(2009). *Речник турцизама*, Skriptainternacional, Београд, 2009.

Пашић, С. (1908). *Ко је Адамов? Исповест једног књижевника.*, *Бранково коло XIV, 51, 1908, 816 – 818.*

Пејиновић, М. Н. (1890). *На селу и прелу*, ЛМС CLXII, 1890, 128 – 156.

Песништво европског романтизма, приредио Миодраг Павловић, Просвета – Нолит – ЗУНС, Београд, 1982.

Петровић, К. (1951). *П. М. А., Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, НС, 1951, 303 – 304.

Петровић, К. (1951). *Из историје Карловачке гимназије*, Матица српска, Нови Сад, 1951.

Петровић, Т. (1981). *Сећања*, Матица српска, Нови Сад, 1981.

Поповић, Б. (1914), *Огледи из књижевности и уметности*, С. Б. Цвијановић, Београд, 1914.

Поповић, М. (1975). *Романтизам 1– 3*, Нолит, Београд, 1975.

П(ротић), Ј. (1905). *П. М. А., Народ*, Мостар, I, 5, 1905, 1 – 2.

Протић, Ј. (1910). *На једној ривијери, Успомена на покојног Пају М., Бранково коло XVI*, 31, 1910, 486 – 489.

Руска књижевност II, приредили Мила Стојнић, Драган Недељковић, Миодраг Сибиновић и др, Свјетлост – Нолит, Сарајево, Београд, 1978.

С. (1906). *Српско књижевничко друштво, СКГ XVI*, 4, 1906, 320.

Савић, М. (1883). *Слике и прилике из српског живота, Застава XVIII*, 172, 1883, 1 – 2.

Савић, М. (1886). *Српска књижевност у 1886. години, Застава XXI*, 201, 1886, 3.

Савић, М. (1903). *П. М. А., Браник XX*, ЛМС XXIX, 219, 1903, 98 – 103.

Савић, М. (1906 – 1907). *П. М. А., некр.*, Рад и именик МС 1906 – 1907, 62 – 66.

Савић, М. (1909). *О Паји М. А., Бранково коло XV*, 18 – 20, 1909.

Савић, М. (1909). *Из српске књижевности, Слике и расправе II*, НС, 1909, 126 – 152.

Скерлић, Ј. (1902). *На селу и прелу, СКГ VI*, 1902, 765 – 779.

С(керлић), Ј. (1907). *П. М. А. (читуља), Јавност XVIII*, 3, 1907, 239 – 240.

Скерлић, Ј. (1911). *Писци и књиге V*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911.

Скерлић, Ј. (1923). *Писци и књиге V*, Геца Кон, Београд, 1923, 54 – 71.

Скерлић, Ј. (1956) .*Лисци и књиге* I, Просвета, Београд, 1956, 486 – 501.

Спектатор. (1907). *Паја М. А., Београдске новине*, 17. I 1907.

Станковић, Б. (1966). *Писма Стевана Сремца П. М. Адамову, Зборник МС за књ. и јез.* XIV, 1966, 172 – 177.

Стојановић, Ј. (1924). *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Штампариија графичког завода Макарије, Београд, 1924.

Суботић, К. (1894). *П. А., Нар. новине* LX, 117 – 119, 1894.

Суботић, К. (1898). *О П. А., Цртице из лепе књижевности*, Земун, 1898, 103 – 122.

Томановић, Ј. (1927). *Паја М., Нар. глас*, Бг, II, 4, 1927, 59 – 60.

Томић, Д. (2012). *Гусле у стиховима српских песника*, Прометеј, Нови Сад, 2012.

Уредништво *Бранкова кола*. (1904). *Хвала!*, *Бранково коло* X, 45, 1904, 1417 – 1418.

Цензор (Илић Ј.), Драг. (1897). *Паја М. А., Босанска вила* XII, 7, 1897, 97 – 98.

Чика Јова (Јовановић, Ј. Змај). (1904). *Епистола уреднику Бранкова колаза први број новоганам листа, Бранково коло* X, 23, 1904, 706 – 707.

Шевић, М. (1907). *Сремац и А., Дело* XLII, 1, 1907, 3 – 5.

Шевић, М. (1928). *О нашим људима: великим и малим*, Графички уметнички завод Планета, Београд, 1928.

Шкаљић, А. (2015). *Турцизми у српскохрватском језику*, Прометеј, Нови Сад, 2015.

Шрепел, М. (1887). *Најновији приповједачи српски, Виенац XIX*, 10, 1887, 154 – 155.

Шрепел, М. (1951). *Хрватска књижевна критика II*, Матица хрватска, Загреб, 1951, 197– 201.

Периодика

Српска зора, илустровани лист за забаву и поуку (1876 – 1881).

Стражилово, лист за песништво, поуку, уметност и књижевност (1885 – 1904).

Бранково коло, лист за забаву, поуку и књижевност (1895 – 1906).

Орао, велики илустровани календар (Годишњак) за просту 1897. и 1898. годину.

Архивска грађа

Преписка Павла Марковића Адамова у Рукописном одељењу Матице српске.

Преписка Павла Марковића у Одељењу посебних фондова Народне библиотеке Србије (Архива *Бранкова кола*, Архива Светислава Вуловића, Архива Ђорђа Ђорђевића).

Садржај

I

Увод 7

II

Живот Павла Марковића Адамова 13

III

Поезија..... 52

IV

Приповедачки рад 92

1. Приповетке Павла Марковића Адамова – увод 92
2. Програмска приповетка 111
3. Приповетке у којима се слика живот у породичним задругама 118
4. Приповетка у којој се сликају измењени обичаји на селу као последица новонасталих околности.....195
5. Приповетке са наглашеном социјалном нотом у којима се сликају појединачне људске судбине 197
6. Приповетке са мотивима из фолклорне фантастике 203
7. Приповетке са љубавним мотивима 230
8. Приповетке у којима доминирају ликови јунака (студије карактера).....315
9. Приповетке са друштвеним (социолошким) мотивом 339
10. Хронике и друштвени роман 364
11. Приповетке са темом из ђачког живота 389
12. Приповетке Павла Марковића Адамова – синтеза 399

V

Новинарско – уређивачки рад.....413

VI	
Преводачки рад	462
VII	
Остала дела	466
VIII	
Писма	497
IX	
Закључак	502
X	
Литература	503
Садржај	513